التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI

Genel Yayın Nu. : 37
TEFSİR 1/7

ISBN 975-7568-00-7 (Takım)
ISBN 975-7568-27-9 (Cilt)

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ : Halil ÖZTÜRK

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ-FİLM : Ajans Emel Ltd. Şti./ANKARA 125 55 39
ARAPÇA-TÜRKÇE DİZGİ : Recep KAYA
BASKI : Emel Matbaacılık Ltd. Şti. / ANKARA 125 78 09
CİLT : Balkan Cilt Sanayii / ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1990 - ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L-GAYB

(7. Cilt)

TERCÜME:

Prof.Dr.Suat YILDIRIM • Doç.Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç.Dr.Sadık KILIÇ • Öğr.Gör.C.Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.
Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

Ehl-i Kitabın Hepsi Aynı Durumda Değildir.

لَيْسُوا سَوَاءً ۗ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾
يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ
فِي الْخَيْرَاتِ ۖ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَن يُكْفَرُوهُ ۗ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

"Hepsi bir değildirler. Ehl-i Kitabın içinde, kâim bir ümmet vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar. Hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar, salihlerdendirler. Onlar ne hayır işlerlerse, muhakkak ki bundan mahrum bırakılmayacaklardır. Allah, takva sahiplerini çok iyi bilendir"

(Âl-i İmran, 113-115).

Âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, لَيْسُوا سَوَاءً *"Hepsi bir değildirler"* buyruğu hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Hak Teâlâ'nın bu beyanı, tam bir sözdür. O'nun, *"Ehl-i kitabın içinde, kaim bir ümmet vardır"* sözü, *"Hepsi bir değildirler"* ifâdesinin beyan ve izahı için, müste'nef bir sözdür. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Marûfu emredersiniz..."* (Âl-i İmran, 110) buyruğunun, O'nun, *"Siz en hayırlı bir ümmetsiniz..."* (Âl-i İmran, 110) sözünün

bir beyânı olması gibidir. Buna göre mâna, "Bahisleri geçen Ehl-i Kitâb, aynı değildirler..." şeklinde olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlardan iman edenler vardır. Onların çoğu ise, fasıktır"* (Âl-i İmran, 110) âyetinin bir izahı olmuş olur. Sonra söze yeniden başlayarak şöyle buyurmuştur: مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَائِمَةٌ *"Ehl-i kitâbın içinde, kâim bir ümmet vardır."* Bu görüşe göre şu iki ihtimal ortaya çıkar:

a) Cenâb-ı Hak, *"Ehl-i Kitâbın içinde, kâim bir ümmet vardır"* deyince, sözün tamamlanması için, "Onlar içinde, kınanmış ve mezmum ümmetler de vardır" denilmesi gerekirdi. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak bu kısmı zikretmemiştir. Çünkü Araplar, iki zıddan birisini söyledikleri zaman, diğerini söylemeye lüzum ve ihtiyaç hissetmezler. Ama işin hakikati şu ki, iki zıd birlikte öğrenilir. Böylece iki zıddan birini zikretmek, müstakil ve tek başına ikisi hakkında bir bilgi ifâde etmektedir. İşte bundan dolayı diğer zıddı zikretmemek güzel olmuştur. Nitekim şair **Ebû Zueyb** de şöyle demiştir:

دَعَانِي إِلَيْهَا الْقَلْبُ إِنِّي لَأَمْرُؤٌ مُطِيعٌ فَلاَ أَدْرِي أَرُشْدٌ طِلاَبُهَا

"Kalbim beni ona (sevgiliye) çağırdı; bense, muhakkak ki itâatkâr bir kişiyim. Ama onun, sevgilinin matlûbuna irşâd edip etmediğini bilmiyorum."

Şâir burada أَمْ غَيٌّ mânasını da murad etmiş, ama اَلرُّشْدُ kelimesini zikrettiği için, اَلْغَيّ kelimesini zikretmemiştir. Bu, **Ferrâ** ve **İbnu'l-Enbârî**'nin görüşüdür.

Zeccâc ise, "Mezmum olanlar da vardır" kısmını takdir etmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü bu ifade, bundan önceki âyetlerde geçmişti. Binaenaleyh, ikinci kez takdir etmeye hacet yoktur" demiştir. Çünkü biz, "iki zıd aynı anda bilinince, o iki zıddan birisini zikretmek, diğerini zikretmeye ihtiyaç bırakmaz" demiştik. Bu, "**Zeyd** ve **Abdullah**, eşit değillerdir; çünkü **Zeyd** akıllı dindar ve zekidir" denildiğinde, "oysaki **Abdullah** böyle değildir..." cümlesini söylemeye gerek kalmaması gibidir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hepsi bir değildirler"* buyruğu daha önce zikredilince, bir takdire gerek kalmamıştır.

b) Hak Teâlâ'nın *"Hepsi bir değildirler"* sözü, tam bir kelâm değildir. Binâenaleyh, bu ifâdede vakf yapmak caiz değildir. Aksine, bu ifâde kendinden sonraki cümlelerle de alâkalı olan bir sözdür. Buna göre kelamın takdiri, "Ehl-i kitâptan, kaim olan ümmet ile, mezmûm olan ümmet aynı değillerdir" şeklinde olur. Buna göre, اُمَّةٌ kelimesi لَيْسَ ile merfû (لَيْسَ nin isminden bedel olmuş) olur. Bu, nahivcilerden, اَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ "(Beni pireler yedi)" sözünü tecviz edenlere göre söylenmiş olan bir ifâdedir. Bu takdire göre, "mezmûm ümmet" takdir edilmesi mutlak sûrette, gerekir. Bu, **Ebû Ubeyde**'nin tercih ettiği görüştür. Ama ne var ki, ekseri nahivciler, bu ve benzeri istimallerin, zayıf bir ifâde olduğu hususunda ittifak ettikleri için, bu görüşü kabul etmemişlerdir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

سَوَاءً (Sevâen) Kelimesi Hakkında İzah

فُلَانٌ وَفُلَانٌ سَوَاءٌ وَقَوْمٌ سَوَاءٌ denilir. Yani, "Falanca falancaya eşit, müsavidir"; "falanca kavim eşit, müsavi..." سَوَاءٌ kelimesi, tesniye ve cem'i olmayan bir masdardır. Bu kelime hakkındaki izah, Bakara sûresinin 6. âyetinde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i Kitap'tan Burada Maksad Kimlerdir?

Ehl-i Kitap'tan muradın kimler olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Cumhûrun benimsediği görüşe göre, bunlardan murad **Hz. Musa** ve **İsa**'ya inanan kimselerdir. Rivayet olunduğuna göre, **Abdullah İbn Selâm** (r.a) ile arkadaşları müslüman olunca, yahudilerin bazı ileri gelenleri onlara, "Siz kâfir oldunuz ve hüsrana uğradınız" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların faziletini beyân etmek için bu âyeti indirmiştir. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ önceki âyette, ehl-i kitabı mezmûm (kötü) birtakım sıfatlarla tavsif edince, bütün ehl-i kitabın aynı olmayıp, içlerinde iyi sıfatlarla ve beğenilen hasletlerle mevsûf kimseler bulunduğunu beyân etmek için, bu âyeti zikretmiştir. **Sevrî** şöyle demiştir: "Bu âyetin, akşam ile yatsı arasında namaz kılan bir topluluk hakkında indiği haberi bana ulaşmıştı." **Atâ**'nın ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, **Hz. İsa** (a.s)'nın dininde olup, **Hz. Muhammed**'i tasdik eden kırk Necranlı, otuziki Habeşli ve üç Rum (Bizanslı) hakkında nâzil omuştur."

b) Âyet-i kerimedeki Ehl-i Kitaptan maksad, bütün din mensuplarından, kendilerine kitap verilmiş olan herkestir. Bu izaha göre, müslümanlar da, bu ifadenin muhtevasına girmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sonra biz o kitâbı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık"* (Fâtır, 32) buyurmuştur. Buna, **İbn Mes'ud** (r.a)'un şu rivayeti de delâlet etmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s) yatsı namazını geciktirdi. Sonra cemaat, namazı beklerlerken, evinden mescide çıkarak şöyle dedi: أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الْأَدْيَانِ أَحَدٌ يَذْكُرُ اللَّهَ تَعَالَى هٰذِهِ السَّاعَةَ غَيْرَ كُمْ *"Dikkat edin. Din mensuplarından sizden başka hiç kimse, şu anda Allah'ı zikretmiyor"*[1] dedi ve bu âyeti okudu. **Kaffâl** (r.h). "Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: Orada bulunanlar, ehl-i kitap'tan imân etmiş olan bir kısım idi. İşte bundan dolayı "Ehl-i kitap'tan, Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân eden, bu kimselere denk hiç kimse yoktur" denilmiş ve onlar da, ehl-i kitap'tan imân etmeyenlerin uykuda olduğu bir saatte yatsı namazını kılmışlardır" demiştir.

Şöyle de denilebilir: Bu tabirden murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanan herkestir. Allah Teâlâ onları "ehl-i kitap" diye adlandırmıştır. Sanki şöyle

1) Buhârî, Mevâkit, 22 (benzeri bir hadis).

denilmektedir: "Kendilerini ehl-i kitap diye adlandıran o kimselerin halleri, o kötü hallerdir. Fakat Allah'ın "Ehl-i kitap" dediği müslümanların durumları ve halleri şöyle şöyledir: Bu ikisi hiç denk olur mu?" Buna göre, bu âyetten maksad, *"Sizler... en hayırlı bir ümmetsiniz"* âyetini te'kid etmek için ehl-i İslâm'ın faziletini beyan etmektir. Bu tıpkı, *"Mü'min olan kimse, imandan çıkmış olan kimse gibi midir? Onlar (hiçbir zaman) denk olamazlar"* (Secde, 18) âyetine benzer.

Burada Övülen Kimselerin Haiz Olduğu Sekiz Vasıf

Sonra bil ki Allah Teâlâ; bu âyette bahsedilen topluluğu sekiz sıfatla medhetmiştir:

Kaim Ümmet Olmanın Mânası

Birinci sıfat: Onlar, kâim bir ümmettirler. Bu hususta şu görüşler vardır:

a) Onlar devamlı namaz kılar ve gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini okurlar. Böylece Cenâb-ı Hak onların teheccüdlerini (gece namazlarını), "gece saatlerinde Kur'ân okurlar" diye beyan etmiştir. Bu, *"Onlar, gecelerini Rab Taâlâ için secde ederek ve kâim (ayakta) olarak geçirirler"* (Furkân, 64); *"Şüphe yok ki Rabb'in, gecenin üçte ikisinden biraz eksik... ayakta durmakta olduğunu biliyor"* (Müzzemmil, 20); *"Gece kalk..."* (Müzzemmil, 2) ve *"Allah'ın (divanına) tam huşû ve tâatla durun"* (Bakara, 238) âyetleri gibidir. Bundan muradın, namazdaki kıyâm olduğuna, âyetteki *"Secdeye kapanarak..."* ifâdesi delâlet etmektedir. Şurası açıktır ki secde, ancak namazda olur.

b) Onlar, hak dine sarılma hususunda bir rahatsızlık hissetmiyorlar. Bu, *"Sen üzerinde ayak diretip (ısrarla) durmadıkça..."* yani, *"devamlı ödemesini isteyerek, peşini bırakmayarak, o hususta ısrarlı olarak durmadıkça..."* (Âl-i İmran, 75) âyeti gibidir. Hak Teâlâ'nın, قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Adâleti ayakta tutarak..."* (Âl-i İmran, 18) âyeti de böyledir.

Ben derim ki: Bu âyet, müslümanın kulluk hakkını yerine getirdiğine: *"Adâleti ayakta tutarak..."* ifâdesi de Allah'ın adalet ve ihsan hususunda rubûbiyyet hakkını yerine getirdiğine delâlet etmektedir. Böylece Allah'ın lütfu ile, anlaşma tamamlanmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Siz ahdinizi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim"* (Bakara, 40) buyurmuştur. Bu, **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür. O, görüşüne **Hz. Ömer** (r.a)'in şu rivayetini delil getirmiştir: "Ya Rasûlellah, ehl-i kitaptan bazıları, bizim hoşlanacağımız şeyleri de söylüyorlar. Keşke onları yazsak." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) kızdı ve şöyle dedi: *"Ey Hattab oğlu Ömer, Yahudilerin şaşırdığı gibi siz de mi şaşıracaksınız."* **Hasan el-Basri**, "buradaki مُتَهَوِّكُونَ "mütehevvikûn"kelimesinin, "şaşıranlar ve tereddüt edenler" manasında olduğunu söylemiştir. (Hz. Peygamber (s.a.s) sözünü şöyle sürdürmüştür): *"İyi biliniz!*

canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben size bu dini tertemiz ve arınmış olarak getirdim.'' Bir başka rivayette ise Hz. Heygamber (s.a.s), o söz karşısında şöyle demiştir: ''Muhakkak ki siz, Tevrat ve İncil'de bulunan hükümlerle amel etmekle mükellef değilsiniz. Siz ancak, onlara iman etmek ve onların ilmini ancak Allah'a havâle etmekle emrolundunuz ve bu vahiy ile bana sabah akşam indirilene imân etmekle mükellef tutuldunuz. Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa benim zamanımda yaşamış olsalardı, bana iman eder ve tâbî olurlardı.'' İşte bu haber, bu din üzere sebât edip başka bir dinle ilgilenmemenin vâcip olduğuna delâlet eder. İşte bu sebeple hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak onları, bu âyetle bu şekilde methederek, *''Ehl-i kitap içinde kâim bir ümmet vardır''* buyurmuştur.

c) أُمَّةٌ قَائِمَةٌ tabirinin mânası, ''Dosdoğru, âdil, müstakîm'' demektir. Bu senin, ''Dosdoğru, dümdüz oldu'' manasında olmak üzere, أَقَمْتُ الْعُودَ فَقَامَ ''Çubuğu doğrultturn, o da doğruldu, dümdüz oldu'' tabirinden alınmıştır. Bu söz de, Hak Teâlâ'nın, *''Siz en hayırlı bir ümmetsiniz''* buyruğunun bir izahı gibidir.

Gece Saatlerinde Allah'ın Âyetlerini Okumak

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ *''Gece saatlerinde, Allah'ın âyetlerini okurlar''* tavsifidir. Bu ifâde hakkında da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE O'nun يَتْلُونَ (okuyorlar) ve يُؤْمِنُونَ (iman ediyorlar) kelimeleri أُمَّةٌ (ümmet) kelimesinin sıfatı olduğu için mahallen merfudurlar. Yani, ''kâim, okuyan ve iman eden bir topluluk'' demektir.

İKİNCİ MESELE ''Tilâvet'', okumak demektir. Kelimenin aslı: ''Peşinden getirmek'' anlamındadır. Buna göre tilâvet sanki, bir lafzı başka bir lafza eklemek, bitiştirmek demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu ifâdede geçen آيَاتِ اللَّهِ *''Allah'ın âyetleri''* tabiriyle bazan, Kur'ân'ın âyetleri; bazan da Cenâb-ı Hakk'ın zâtına ve sıfatlarına delâlet eden çeşitli varlıklar murad edilir. Burada ise, birinci mâna kastedilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu kelamda geçen آنَاءَ اللَّيْلِ ''gecenin saatleri'' tabirinin Arapçada aslı, ''vakitler ve saatler'' demektir. آنَاءٌ kelimesinin müfredi إِنًى dır. Bu tıpkı, أَلْمِعًى ''bağırsak'' ve أَلْأَمْعَاءُ (bağırsaklar) kelimeleri gibidir. Veyahut da kelimenin müfredi, ilk harfi kesre, ikincisi de sakin olmak üzere, إِنْىٌ kelimesidir. Tıpkı نَحْىٌ (tulum) ve أَلْأَنْحَاءُ (tulumlar) kelimesi

gibi.. **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Sanki "teennî" kelimesi de bundan alınmıştır. Zira teennî, saatleri ve vakitleri bekleyip gözetlemektir." Yine haberde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cumaya en son gelen bir adama, آذَيْتَ وَآنَيْتَ *"Sıkıntı verdin, geç geldin",*(2) yani "vakitleri uzaklaştırdın, geciktirdin" dediği rivayet edilmiştir.

Secde Etmenin Ehemmiyeti

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ يَسْجُدُونَ *"Onlar secde ederler"* tavsîfidir. Bu hususta da şu izahlar bulunmaktadır:

a) Bu cümlenin, "okurlar" يَتْلُونَ fiilinden hâl olması muhtemeldir. Buna göre sanki onlar, "Tam bir inkiyâd ve huşûya erebilmek için, secdede Kur'ân okuyorlardı. Ancak ne var ki **Kaffâl** (r.h) tefsirinde, bunun caiz olmayacağı hususunda bir hadis zikretmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in şu sözüdür: أَلَا إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَقْرَأَ رَاكِعًا أَوْسَاجِدًا *"Dikkat edin. Ben, rükû ve secde yaparken, Kur'ân okumaktan nehyolundum."*(3)

b) Bu cümlenin, müstakil bir söz olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar, bazan namazda Allah için olan hertürlü huzû ile, Allah'ın rahmet ve fazlını arzu ederek namaz kılıyorlardı" şeklindedir. Bu, tıpkı *"Onlar, gecelerini Rableri için secde ederek ve kâim (ayakta) olarak geçirirler"* (Furkan, 64) ve *"Yoksa o, âhiretten korkarak, Rabb'inin rahmetini umarak gecenin saatlerinde secdeye kapanır ve kıyamda durur bir halde tâat ve ibâdet eden kimse (gibi) midir?"* (Zümer, 9) âyetleri gibidir. **Hasan el-Basrî** de şöyle demiştir: "Onlar ayaklarıyla (kıyamda durarak) başlarını, başlarıyla (secde ederek) ayaklarını dinlendiriyorlardı. Bu, rahatlığı isteme, yorgunluğu giderme ve arzuyu ortaya çıkarma manasınadır."

c) Bu tabirden maksad, onların namaz kılmaları da olabilir. Allah onları, "gece namaz kılma" ile tavsîf etmiştir. Namaz; secde, rükû ve tesbih kelimeleriyle de ifâde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rükû edenlerle rükû ediniz..."* yani "namaz kılınız" (Bakara, 43), ve *"Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tesbih edin"* (Rûm, 17) yani "namaz kılın" buyurmuştur.

d) Bu tavsîfin, "Onlar, Allah için huşû ve huzû duyuyorlardı" manasında olması da muhtemeldir. Çünkü Araplar bazan "huşû"yu "secde" kelimesi ile ifâde ediyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'a secde eder..."* (Nahl, 49) yani huşû duyarlar." Bütün bu izahlar **Kaffâl** (r.h)'a âittir.

Dördüncü sıfat: يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Allah'a ve âhiret gününe inanırlar.."* âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bil ki yahudiler de, gece ibâdeti yapıyor ve **Tevrat**'ı

---

2) Nesâî, Cum'a, 20 (3/103); İbn Mace, İkâme, 88 (1/354).
3) Müslim, Salât, 207 (1/348).

okuyorlardı. Cenâb-ı Hak, mü'minleri teheccüd ve Kur'ân okuma ile medhedince, peşisıra *"Allah'a ve âhiret gününe inanırlar.."* vasfını getirmiştir. Biz, Allah'a imanın, bütün peygamberlere imanı; âhirete imânın ise günahlardan sakınmayı icap ettirdiğini izah etmiştik. Yahudiler ise, Allah'ın bütün peygamberlerini kabul etmiyor ve günahlardan sakınmıyorlardı. Binâenaleyh onların mebde' ve me'âda imanları söz konusu değildir. Bil ki insanın kemale ermesi hakkı lizatihi (sırf kendisi için, gaye olarak), hayrı ise onunla amel etmek için (vasıta) olarak) tanımasıyla olur. En faziletli amel, namaz; en faziletli zikir, Allah'ı zikir ve en faziletli bilgi ise, mebde' ve me'âdı bilmektir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, *"Gece saatlerinde secdeye kapanarak, Allah'ın âyetlerini okurlar"* buyruğu onların yaptıkları sâlih amellere; *"Allah'a ve âhiret gününe iman ederler"* buyruğu ise, onların kalplerinde meydana gelen bilgilerin faziletine bir işarettir. Bu ise, onların amelî ve nazarî kuvvelerindeki mükemmelliklerine işarettir. Bu, insanın en mükemmel hâlidir ki, "insanlık derecelerinin sonu, meleklik derecelerinin başlangıcıdır" denilen bir mertebedir.

İyiliği Yayma, Kötülüğü Önleme

Beşinci sıfat: وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ *"İyiliği emrederler"* âyetinin ifâde ettiği sıfattır.

Altıncı sıfat: وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Kötülükten nehyederler.."* âyetinin ifade ettiği sıfattır. Bil ki insanın kemâlinin en ileri derecesi, kişinin tam ve tamlığın zirvesinde olmasıdır. Buna göre insanın kemâli gerek amelî (pratik) gerek nazarî kuvveler bakımından mükemmel olmasındadır. Bu, daha evvel zikredilmişti. İnsanın ileri bir kemal derecesinde olması ise, noksanı olan insanları tamamlama (noksanlarını giderme) hususunda say-ü gayret göstermeleridir ve bu, şu iki yolla olur:

a) Noksanı olan insanları, uygun şeyleri yapmaya irşâd etme ki bu, ma'rufu (iyiyi) emirdir.

b) Onları, uygun olmayan şeyleri yapmaktan nehyetmek ki bu da nehy-i münkerdir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar ma'rufu emrederler, yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini emrederler. Onlar, münkerden nehyederler, yani, Allah'a şirk koşmaktan ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr etmekten nehyederler." Bil ki, marûf ve münker kelimeleri, âyette mutlak olarak zikredilmiştir. Binâenaleyh, delil olmaksızın bu lafızları tahsîs etmek (sınırlandırmak) câiz değildir. Bundan dolayı bu kelimeler, hertürlü ma'ruf ve münkeri içine alır.

Hayır İşlerinde Yarışma

Yedinci sıfat: وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ *"Hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar..."* âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar, ölüm sebebiyle fırsatını kaçıracakları endişesiyle hayırlara koşarlar.

b) Onlar, hiç ağırlık hissetmeden, hayırları seve seve yaparlar. Buna göre şayet, "Acelecilik kınanmış birşey değil midir? Hz. Peygamber (s.a.s): اَلْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالتَّأَنِّي مِنَ الرَّحْمٰنِ *"Acele şeytandandır, teennî (acele etmeme) ise Rahman'dandır"*(4) buyurmuştur. Acele etme ile sürat (yarış) arasında ne fark vardır?" denilir ise, biz deriz ki: "Sür'at, bir an önce yapılması gereken şeyi yapmak manasında kullanılır. Acele bir an önce yapılması gerekmeyen şeyi yapmak manasında kullanılır. Buna göre **Müsaraat** (yarışma), dinî hususlardaki arzunun çok olması manasına tahsis edilmiştir. Çünkü birşeyi şiddetle arzu eden kimse, çabuk davranmayı gecikmeye tercih eder. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabb'inizin mağfiretine musaraat ediniz (koşunuz)"* (Al-i İmran, 133). Yine aynı şekilde, *"Ya Rabbi hoşnud olasın diye, sana yönelerek acele ettim"* (Tâ-hâ, 84) âyetinin delâleti ile, acele etmek mutlak manada kınanmış değildir.

Salih Kişilerden Olmaları

Sekizinci sıfat: وَأُولٰئِكَ مِنَ الصّٰلِحِينَ *"İşte onlar, sâlihlerdendir"* âyetinin ifade ettiği sıfattır. Bunun manası, "İşte vasfedildikleri bu sıfatlara sahip olanlar yok mu, onlar halleri Allah yanında güzel olup, Allah'ın kendilerinden razı olduğu sâlihler cümlesindendir" şeklindedir. Bil ki, bu şekilde vasıflanma, medih ve övgünün zirvesidir. Buna, Kur'ân da akıl da delâlet eder.

Kur'ân'ın delâlet edişine gelince bu şöyledir: Cenâb-ı Hak, peygamberlerin büyüklerini bu vasıflarla medhederek, **Hz. İsmâil, Hz. İdris, Hz. Zülkifl** (a.s) ve diğer peygamberleri zikrettikten sonra, *"Onları rahmetimize soktuk. Onlar gerçekten sâlihlerdendi"* (Enbiya, 86) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah, **Süleyman** (a.s)'dan naklederek, *"Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok"* (Neml, 19) buyurmuştur. Aynı şekilde *"Şüphesiz Allah, Cebrâil ve sâlih mü'minler o (Peygamber (s.a.s)'in) yardımcısıdır"* (Tahrim, 4) buyurmuştur.

Aklın delâlet edişi ise şöyledir: "Salah" (iyi olma), Fesâdın (kötülüğün) zıddıdır. İster akide konusunda, ister fiiller konusunda olsun, olması uygun olmayan herşey fesâddır. İşte meydana gelen herşey, olması uygun olan şeyler babından olunca, "salah" (iyilik) hali meydana gelmiş demektir. Böylece sâlih olma, en mükemmel dereceye delâlet etmektedir.

Salihler Yaptıklarının Karşılığından Mahrum Kalmazlar

Hak Teâlâ, bu sekiz sıfatı zikredince وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ *"Onlar ne hayır işlerlerse, muhakkak ki bundan mahrum bırakılmayacaklardır. Allah*

4) Tirmizî, Birr, 66 (4/366).

takva sahiplerini çok iyi bilendir'' buyurmuştur. Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nüzul ve Lâfzın Hususiyeti Hükmün Umumiyetine Mani Değildir

Hamza, Kisaî ve **Asım**'ın râvisi **Hafs**, gâib sigasıyla olmak üzere yâ harfiyle, وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ şeklinde okumuşlardır. Çünkü söz, mâkabliyle, yani ehl-i kitabın mü'minlerini, Kur'ân okumak, namaz kılmak, iman etmek, emr-i ma'rûf, nehy-i münker yapmak, hayırlarda yarışmak ve bildikleri hiçbir şeyi zayi etmeme gibi vasıflarla nitelemekle ilgilidir. Bundan maksad ise şudur: Yahudilerin cahilleri **Abdullah İbn Selam**'a, "Hz. Muhammed'e iman etmekle hüsrana uğradınız" deyince, Cenâb-ı Hak, *"Aksine, onlar en büyük dereceye nail oldular''* buyurdu. Böylece bunun gayesi de, o iman edenlerin kalblerinden bu câhillerin sözünün tesirini çıkarmak için, o mü'minleri yüceltmektir. Çünkü bu tabir her ne kadar lâfız itibariyle, yukarda bahsi geçen Ehl-i kitabın mü'minlerine râci ise de, illet bakımından diğer insanlar da bu ifâdenin muhtevâsına dahildirler.

Diğer kıraat imamları ise, bu ifâdeyi muhâtab sigasıyla olmak üzere tâ harfiyle وَمَا تَفْعَلُوا ... فَلَنْ تُكْفَرُوهُ şeklinde okumuşlardır. Buna göre bu, "Ehl-i kitâbın mü'minlerin fiillerinden bahsettim" mânasında olmak üzere, mü'minlerin hepsini muhatab alan yeni başlayan bir hitaptır. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Yukarda bahsedilen ehl-i kitabın mü'minleri de sizin cemaatinize dahil olarak ey mü'minler topluluğu! Ne hayır yaparsanız, ondan mahrum bırakılmayacaksınız''* buyurmuştur. Bu şekilde kırâat etmenin faydası, bu âyetin hükmünün lâfız bakımından bütün mükelleflere şâmil olmasını temin etmektir. Bu âyetin benzeri âyetlerin de, herhangi bir topluluğa ve sınıfa tahsis edilmeksizin, bütün insanlara hitab edici bir biçimde getirilmesi de bu durumu kuvvetlendirmektedir. Meselâ, *"Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir''* (Bakara, 197); *"Ne hayır infâk ederseniz, onun karşılığı size tastamam verilecektir''* (Bakara, 272) ve *"Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız''* (Bakara, 110) âyetleri gibi... **Ebû Amr**'dan ise, her iki kırâatle de okuduğu nakledilmiştir.

İKİNCİ MESELE

فَلَنْ تُكْفَرُوهُ tabirinin mânası, *"Onun sevabı ve mükâfaatından mahrum bırakılmayacaksınız''* demektir. Cenâb-ı Hak, karşılığını vermemeyi, şu iki sebepten dolayı كَفَرَ (örtmek, karşılığını vermemek, men etmek) kelimesiyle ifâde etmiştir.

a) Allah Teâlâ mükâfaat vermeyi "şükr" kelimesiyle ifâde etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Çünkü Allah, tâatlerin ecrini veren (شَاكِرٌ) ve hakkıyla bilendir''* (Bakara, 158) ve فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا *"İşte onların çalışmaları meşkûr (ve makbul) olur''* (İsra, 19)

buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, mükâfaat vermeyi şükr olarak adlandırınca, vermemeyi de küfr olarak isimlendirmiştir.

b) Arapça "küfür" kelimesi, örtmek, gizlemek anlamına gelir. Örtmek, gizlemek manasına geldiği için, mükâfaat vermemek küfür olarak tavsif edilmiştir.

Buna göre eğer, شَكَرَ ve كَفَرَ kelimeleri tek bir mef'ûl alırken, meselâ شَكَرَ النِّعْمَةَ (nimete şükretti) ve كَفَرَهَا "Onu gizledi, örttü, nankörlük etti" denilirken, Hak Teâlâ burada niçin فَلَنْ تُكْفَرُوهُ buyurarak, kelime iki mef'ûl almıştır?" denilirse, biz şöyle deriz: Biz burada kullanılan "küfr" maddesinin men etmek ve mahrum bırakmak manalarına geldiğini beyan etmiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler ondan, mahrum bırakılmayacaksınız, onun ecrinden men olunmayacaksınız..." demiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"İhbât" (iyi amellerin yani sevapların düşürülmesi) görüşüne kail olup "müvazene" yani (sevaplarla günahların denk olma) fikrini ileri sürenler bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Âyetin sarih ifâdesi, kulun fiilinin tesirinin kula mutlaka ulaşması gerektiğine delâlet etmektedir. [(Yapılan iyiliğin) kötülükten belli bir miktarı silmediğini kabul ettiğimiz halde, yapılan kötülükle belli bir miktar iyiliğin geçersiz olduğunu kabul edersek, bu durumda âyetin mânası fiil düştüğü halde, o şahıstan o miktarda bir sevap düşürülmezse (eksiltilmezse), bu âyetin muktezası geçersiz olur.] Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapmışsa onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa, onu görecektir"* (Zilzâl, 7-8) âyetleridir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ *"Allah takva sahiplerini çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bunun manası ise şudur: Allah Teâlâ onların mahrum edilmeyeceklerini ve kendilerine bir karşılığın mutlaka verileceğini haber verince, bunun delilini zikretmiştir, o da şudur: "Mükâfaat ve karşılık vermeme ya unutmadan dolayı olur; böyle bir şey ise, Allah hakkında mümkün değildir. Çünkü O, her türlü malumatı bilendir. Veyahut da böyle bir şey aczden, cimrilikten ve kendisinin ona ihtiyacı olmasından ileri gelir ki, böyle bir şey de imkânsızdır. Çünkü Allah, sonradan olan bütün varlıkların ilâhıdır. Binâenaleyh "Allah" lafzı, O'nun hakkında acziyyetin, cimriliğin ve muhtaç olma halinin bulunamayacağına delâlet eder. O'nun alîm vasfı da, O'nun hakkında cehâletin söz konusu olamıyacağına delâlet eder. Bütün bu haller Allah hakkında muhal olunca, bir karşılık ve mükâfaat vermeme işi de imkansız olur. Çünkü bir şeyin hakkını vermemek, ancak saydığımız sebeplerden ileri gelir... Allah en iyi bilendir. Hak Teâlâ, müttakîleri bol sevapla müjdelemek ve kendi katında ancak müttaki olanların kurtuluş ve başarıya nail olacağına işaret etmek için, her şeyi bildiği halde, burada, *"Allah takva sahiplerini çok iyi bilir"* buyurarak, yalnız müttakileri zikretmiştir.

* * *

Kafirlere Malları da, Evlâtları da Fayda Vermez

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَن تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُم مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

"O inkâr edenler yok mu? Onların ne malları ne de evlatları Allah'ın azabını önlemekte asla kendilerine fayda veremeyecektir. İşte bunlar, cehennem ehlidirler. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar"

(Âl-i İmran, 116).

Bil ki Allahu Teâlâ, men' ile teşvik etmenin; va'ad ile vaîdi birlikte zikretmek için, bu âyetlerde bir keresinde, ikâb ve cezalandırılma konusunda kâfirlerin durumunun; diğer bir keresinde de, sevap ve mükâfaat konusunda mü'minlerin halinin nasıl olacağından bahsetmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Ehl-i kitaptan iman eden kimseleri, daha önce geçmiş olan güzel sıfatlarla niteleyince, bunun peşinden de o kâfirlere olan va'îd'ini getirerek, *"O inkâr edenler yok mu? Onların ne malları, ne de evlatları... fayda veremeyecektir"* buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا *"O inkâr edenler"* tavsifi hakkında şu iki açıklama vardır:

1- Bundan murad, kâfirlerin bir kısmıdır. Sonra bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bu tabirle Kurayza ve Nadîr kabilelerini kastetmiştir. Çünkü Hz. Peygambere karşı gelme hususunda yahudilerin liderlerinin maksatları, sadece maldır. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresindeki, *"Âyetlerimi az bir pahâ ile değişmeyin..."* (Bakara, 41) âyetidir.

b) Bu, Kureyş müşrikleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü **Ebu Cehil**, mali ile çok iftihar ediyordu. İşte bundan dolayı hakkında, *"Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik ki onlar mal ve gösterişçe daha güzeldiler"* (Meryem, 75) ve *"Öyleyse (durmasın) meclisini davet edip (toplasın). Biz de zebânîleri çağırırız"* (Alak, 17-18) âyetleri nâzil olmuştur.

c) Bu âyet-i kerime, **Ebû Süfyan** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü O, Bedir ve Uhud savaşlarında, Hz. Muhammad (s.a.s)'e düşmanlıkla müşriklere çokça mal verip yardım etmiştir.

2- Âyet, bütün kâfirler hakkında umûmîdir. Çünkü onların hepsi, mallarının çokluğu ile üstünlük taslıyor, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabını fâkir oldukları için ayıplıyorlardı. Onların ortaya attıkları şüphelerden birisi de şöyle demeleridir: "Eğer Muhammed hak üzere olsaydı, Rabbi onu böyle fakirlik ve sıkıntı içinde bırakmazdı." Ve çünkü âyetin lâfzı umûmîdir ve onu tahsis edip (sınırlayacak) herhangibir delil yoktur. Lâfzı umûmî manası üzere bırakmak gerekir. Birinci görüşte olanlar şöyle diyebilirler: "Allah Teâlâ bu âyetten sonra, *"Onların infâklarının misali"* (Âl-i İmran 117) buyurmuştur. Âyetteki يُنْفِقُونَ (infâk ederler..) ifâdesindeki cemî zâmiri, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا *"İnkâr edenler..."* tabirinden anlaşılan kimselere râcîdir. Âyetteki يُنْفِقُونَ kelimesi, kâfirlerin bir kısmına hastır. Binâenaleyh bu ifâdenin de, "hâs" olması gerekir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bu âyette bilhassa malları ve çocukları zikretmiştir. Çünkü cansızların en faydalısı mallar, canlıların en faydalısı ise çocuklardır. Daha sonra Hak Teâlâ, kâfirlerin, âhirette bu iki şeyden kesinlikle faydalanamayacaklarını beyân buyurmuştur ki bu, onların o iki şeyin dışındaki şeylerden öncelikle faydalanamayacaklarını gösterir. Bunun bir benzeri de, *"O günde ne mal fayda verir, ne de oğullar.. Ancak Allah'a tamamen selîm bir kalp ile gelenler müstesna..."* (Şûarâ, 88-89); *"Hiçbir kimsenin hiçbir kimseye hiçbir fayda veremeyeceği bir günden korkun...."* (Bakara, 48); *"Onların hiçbirinden, yeryüzünü dolduracak (kadar) şeyi fidye verse bile, katiyyen makbul olmaz.."* (Âl-i İmran, 91) Ve *"Sizi, bizim huzurumuza yaklaştıracak olan, ne mallarınız ne de evlatlarınızdır..."* (Sebe', 37) âyetleridir. Allah Teâlâ, onların, çocuklarından ve mallarından istifâde edemeyeceklerini beyan buyurunca, *"İşte bunlar cehennem ehlidir. Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur.

Alimlerimiz bu âyeti, günahkar müslümanların cehennemde ebedî kalmayacaklarına delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: *"İşte bunlar cehennem ehlidir"* âyeti, hasr (sadece) manası ifâde eder. Çünkü "İşte bunlar Zeyd'in arkadaşlarıdır, başka kimseler değil" ve "bundan istifâde edenler, işte bunlardır; başkaları değil.." denilir. Bu cümle hasr ifade ettiğine göre, cehennemde kâfirlerden başka hiç kimsenin ebedi kalmayacağı sâbit olmuş olur.

★ ★ ★

Kâfirlerin Harcadıkları Mal Boşa Gider

مَثَلُ مَا يُنفِقُونَ فِي هَٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ ۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

"Onların bu dünya hayatında infâk ettikleri şeyin misali, kendilerine zulmeden kavmin ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın hâli gibidir. Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendileri kendilerine zulmediyorlar"

(Âl-i İmran, 117).

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlere mallarının fayda vermeyeceğini beyân edince, onlar mallarını bazan çeşitli hayır yollarında harcadıkları için, insanın aklına onların bu gibi infaklarından faydalanabilecekleri geliyor. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o şüpheyi bu âyetle izale edip, onlar bu infâklarıyla Allah'ın rızasını kastetmiş olsalar bile, bundan faydalanamayacaklarını beyân buyurmuştur.

Bu Âyetteki Teşbîhin Nev'i ve İfâde Ettiği Mâna

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE "Mesel" (misâl) teşbih için çok kullanıldığından dolayı âdetâ benzetilen şeyin bir alemi gibi olan benzer şey demektir. Netice-i kelâm, soğuk rüzgârın ekinleri yok edip helâk etmesi gibi, onların küfürleri de infâklarının sevabını yok edip boşa çıkarır.

İmdi şayet, "Bu takdirde onların infâkları, helâk olan ekine benzetilmektedir. O halde, infâkları kavurucu ve soğuk bir rüzgâra nasıl benzetilir?" denirse, biz deriz ki "Teşbih (benzetme), iki kısımdır:

1- İki cümlenin cüzleri arasında benzerlik bulunmasa bile, iki cümlenin maksatları arasında bir benzerliğin bulunması; buna, teşbih-i mürekkeb adı verilir.

2- İki cümleden kastedilen şeyler ile, iki cümlenin cüzleri arasında bir benzerliğin bulunması... Binâenaleyh biz âyetteki teşbihi, birinci kısım benzetmeden sayarsak, böyle bir soru zâil olmuş olur.

Fakat onu ikinci kısım teşbihten kabul edersek, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun takdiri, "küfürlerinin, infâk ettikleri şeyi yok etmede misali, ekini helâk eden rüzgâr gibidir" şeklindedir.

b) "Onların infâklarının misâli, rüzgârın helâk ettiği şey gibi, yani ekin gibidir."

c) Belki de Cenâb-ı Hak, *"İnfâk ettikleri şey..."* ifâdesini, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'e karşı asker toplamak ve O'na eziyet vermek için yaptıkları infâklara (harcamalara) işaret için getirmiştir. Bu infâk, onların yaptıkları hertürlü hayır ve taatı helâk etmiştir. Bu izaha göre herhangibir takdir, takdim veya te'hire ihtiyaç duyulmaksızın, teşbih dosdoğru olmaktadır. Bunun manası şöyledir: "Onların daha önce yapmış oldukları iyi ve güzel şeyleri boşa çıkarma hususunda infâklarının misali, ekini yok etmede kavurucu ve soğuk bir rüzgâr gibidir." Bu izah, burayı yazarken hatırıma gelen bir izahtır. Çünkü onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet için yaptıkları harcamalar, küfrün en büyüğünden ve sâlih amelleri boşa çıkarmada en müessir şeylerdendir.

İKİNCİ MESELE

İnfâktan Burada Murad Olunan Şey

Alimler, infâkın tefsiri hususunda ihtilaf etmiş ve şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1- Burada infâktan murad, onların âhirette istifâde etmeyi umdukları bütün amelleridir. Allah, bunu infâk diye isimlendirmiştir. Nitekim O, *"Şüphesiz ki Allah, (kendi yolunda) savaşan ve (bu uğurda öldürüp öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet (vermek) üzere satın almıştır. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da O'nun üzerine hak bir va'addir. Allah kadar ahdine vefâ eden kimdir? O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu-alış verişten dolayı sevinin..."* (Tevbe, 111) buyurmuş ve bu işi bir alış-veriş olarak nitelemiştir Bu izahın doğruluğuna, *"Siz, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, asla iyiliğe ermiş olamazsınız.."* (Âl-i İmran, 92) âyeti ile, ve *"Mallarınızı aranızda bâtıl (yollar) ile yemeyin"* (Nisa, 29) âyet-i kerimesi delâlet eder. Bu âyetlerdeki iyilik ve yemeden murad, bütün hayır işleri ve hertürlü faydalanmadır.

2- En münasib olan, buradaki infaktan muradın, mal infakı olmasıdır. Bunun delili ise, bu âyetten önce gelen, *"Onların ne malları ne de evlatları Allah'ın azabını önlemekte asla kendilerine fayda veremeyecektir"* âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"İnfâk edenlerden" maksad, bütün kâfirler veya bazı kâfirlerdir. Bu hususta iki görüş vardır:

1- Bundan murad, bütün kâfirlerdir. Çünkü hepsinin infâkı da ya dünya ya da âhiret menfaatından dolayı olur. Eğer bunlar dünyevî menfaatlar için yapılmış ise, bunun kâfir şöyle dursun, müslüman hakkında da bir faydası yoktur. Eğer âhiret menfaatı için yapılmış ise, o bundan âhirette de istifade edemez. Çünkü

inkârı, onun kâfirin bundan istifade etmesine mânidir. Böylece kâfirlerin her türlü infakının, âhirette bir fayda vermeyeceği sâbit olmuş olur. Belki de onlar mallarını, imarethaneler, ribatlar ve köprüler yapmak, fakir, yetim ve dullara iyilik etmek gibi hayır yollarında infâk etmişlerdir. Bu şekilde infâk yapan, bunlara karşılık büyük sevaplar umar. Fakat âhirete vardığında, küfrünün bütün bu hayırları silip götürdüğünü görür. Böyle bir kâfir, bir ekin ekip de ondan büyük verim bekleyen, fakat ortalığı kasıp kavuran bir rüzgârın isabeti ile ekini yanan ve bundan dolayı elinde sadece üzüntü ve keder kalan bir kimse gibi olur.

Bu durum, kâfirlerin mallarını hayır yollarında harcamaları halinde böyledir. Ama, mesela Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etme, müslümanları öldürme ve beldelerini harap etme gibi iyi bir iş yapıyoruz zannı ile iş yaparken aslında isyan yapma hallerine gelince, işte bu durumda birinci durum hakkında verdiğimiz hüküm bu durum için daha doğru ve daha kuvvetli olarak vardır. Bu âyetin benzeri, *"Biz, onların yaptıkları işlere yöneldik ve onları saçılmış zerreler (değersiz şeyler) yaptık"* (Furkan, 23); *"Kâfirler şüphe yok ki mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar. Onlar, o (mallarını) infâk edecekler, sonra bu onlara bir yürek acısı olacak.."* (Enfâl, 36) ve *"O, kâfirlerin amelleri çöldeki bir serap gibidir.."* (Nur, 39) âyetleridir. Bütün bu âyetler, kâfirlerin iyiliklerinin sevap getirmediğine delâlet eder. Bütün bu hususlar, *"Allah ancak müttakîlerin (iyiliklerini) kabul eder"* (Mâide, 27) âyetinde toptan ifâde edilmiştir. Bu, en kuvvetli ve en doğru görüştür.

Bil ki, biz bu âyet-i kerimeyi, kâfirlerin âhirette ellerinin boşa çıkacağı şeklinde açıkladık. Yine, bu âyet-i kerimenin, kâfirlerin dünyada ellerinin boşa çıkacağı manasıyla tefsir edilmesi de uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onlar, asker toplayıp ordular kurmak için çok mal hacamışlar, birçok meşakkatlere katlanmışlar; sonra da iş onların aleyhine dönmüş, Allah İslâm'ı üstün kılarak onu kuvvetlendirmiş, kâfirlerin bu harcamalarından ise, geriye sadece hayal kırıklığı ve hüsran kalmıştır.

2- Bundan murad, kâfirlerin bir kısmının durumunu bildirmektir. Bu görüşe göre, âyetin izahı hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

a) Münafıklar mallarını Allah yolunda harcıyorlar, ama bu "takiyye" yoluyla ve müslümanlardan korktukları için oluyordu.. Böylece müslümanlara "müdârâ" yapıyorlardı. İşte âyet, onlar hakkında nazil olmuştur.

b) Âyet-i kerime, Bedir gününde, Allah'ın Resûlü (s.a.s) aleyhine dayanışma içine girdikleri zaman **Ebu Süfyân** ve yandaşları hakkında nazil olmuştur.

c) Âyet-i kerime, yahudilerin en adi ve sefil tabakasının, tahrifte bulunmaları için kendi âlimlerine harcamada,infakta bulunmaları hakkında nazil olmuştur.

d) Bundan murad, o (bazı) kâfirlerin, infâk ettikleri ve aslında böyle olmadığı halde, Allah'a bir yakınlaşma vesilesi olmasını umdukları şeylerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler اَلصِّرُّ (kavurucu soğuk rüzgâr) kelimesi hakkında ihtilâfa düşerek, birkaç izah yapmışlardır:

a) Müfessirlerin ve dilcilerin ekserisi şunu demiştir: اَلصِّرُّ kelimesi, şiddetli soğuğa denilir." Bu, **İbn Abbas, Katâde** ve **İbn Zeyd**'in görüşüdür.

b) اَلصِّرُّ kelimesi, sıcak ve yakıcı rüzgâra, (âdeta) kaynayan ateşe denilir. Bu, **Ebu Bekr el-Esamm** ve **Ebu Bekr İbn el-Enbarî**'nin tercihidir. **İbnu'l-Enbarî** şöyle demiştir: "Ateş, alevlendiği sırada bir ses çıkardığı için اَلصِّرُّ diye isimlendirilmiştir. Yine kapının gıcırtısına, صَرِيرُ الْبَابِ denilir. اَلصَّرْصَرُ "Şiddetli soğuk, ürkütücü ses çıkaran rüzgâr" kelimesi ise meşhurdur. اَلصَّرَّةُ kelimesi ise, sayha, çığlık anlamındadır. Nitekim şu âyette de bu anlamdadır: فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ *"Derken karısı, çığlık atarak geldi"* (Zariyat, 29). **İbnu'l-Enbarî** senediyle **İbn Abbas**'tan, O'nun فِيهَا صِرٌّ ifadesi hakkında فِيهَا نَارٌ "Onda bir ateş vardır" dediğini rivâyet etmiştir. Her iki görüşe göre de, teşbihten kastedilen gaye elde edilmiştir. Çünkü, bu rüzgâr, helâk edici soğuk bir rüzgâr da olsa birdir, yakıcı ve harâretli bir rüzgâr da olsa birdir. Çünkü her iki durumda da o, ekini ve mahsülü yok eder.. Böylece de teşbih yerinde ve doğru olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyet ile, amellerin "ihbât"ına istidlâl etmiştir. Onlara göre: "Bu böyledir, çünkü, nasıl bu rüzgâr o ekinleri yok ediyorsa, bunun gibi küfür de yapılmış olan "infâkı" yok etmekte, geçersiz kılmaktadır. Bu da ancak biz, "Eğer küfür olmasaydı, bu infâk âhirette faydalar temin etmeyi gerektirecekti " dediğimizde o doğru olur. O zaman da "ihbât" görüşünü öne sürmek sahihtir." Bizim âlimlerimiz buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Amel sevabı, ancak va'ad hükmünden dolayı gerektirmektedir. Allah'ın va'adi ise, imanın bulunmasıyla mukayyettir. Küfür bulunduğundaysa, şart bulunmadığı için şarta konu olan şey de bulunamaz.. Çünkü küfür onu, daha önce bulunuyorken izâle etmiş, yok etmiştir. "İhbât" görüşünün batıl olduğuna dair deliller Bakara sûresinin tefsirinde (Âyet, 217) geçmişti.

Cenâb-ı Hak daha sonra, أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ *"Kendilerine zulmeden bir kavmin ekinlerini vurup..."* buyurmuştur. Bu tabir hakkında bir soru bulunmaktadır. O da: "Niçin أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ *"Kavmin ekinlerini vurup"* demekle yetinilmemiş de, *"kendilerine zulmedenler"* ifâdesi getirilmiştir? Bundaki fayda nedir?" denilmesidir.

Deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerine zulmedenler"* tabirinin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar Allah'a isyan ettiler, böylece de, kendilerine bir ceza olsun diye, ekinlerinin helâk olmasına müstehak oldular. Bu ifâdenin zikredilmesindeki gaye de şudur: "Bu, onların infâk ettikleri şeyleri, ortadan tamamen kaybolan, kendisinden geriye hiçbir şey kalmayan bir şeye benzetmektir." Kâfir olan zâlimlerin ekini ise, külliyen yok olup giden ve kendisinden, ve dünyada ve de âhirette hiçbir fayda temin edilemiyen bir ekindir. Müslüman mü'minlerin ekini ise, külliyyen kaybolmaz. Çünkü onun ekini görünürde, maddi olarak gitse bile, mâna bakımından kaybolmaz. Çünkü Allah Teâlâ, ekinlerinin maddi olarak gitmesi sebebiyle onlara ârız olan bu üzüntüye mukabil, onların sevâbını arttırır.

b) Bu ifâdeden maksat, onların, ekinlerini ekilmeyecek bir yere ekmiş veyahut da ekim zamanının dışında ekmiş olmalarıdır. Çünkü "zulm", bir şeyi uygun olmadığı yere koymaktır. Bu açıklamaya göre, "vech-i teşbih" kuvvetlenmektedir. Çünkü ekini yerinde ve zamanında yapmayan kimse, mutlaka ziyan eder. Sonra bu ekine soğuk rüzgâr da isâbet edince, onu eken haydi haydi ziyana uğrar. Burada da böyledir; çünkü kâfirler infâkı yerinde ve zamanında yapmayıp, ayrıca da buna küfürlerinin uğursuzluğu isâbet edince onun ziyankâr olmaması imkânsız olur. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ *"Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendileri kendilerine zulmediyorlar"* buyurmuştur.

Bu tabirin mânası şudur: "Allahu Teâlâ, onların infaklarını kabul etmemek suretiyle onlara zulmetmemiştir. Fakat onlar, bu infâk ve harcamaları, Allah katında makbul olmalarına mâni olacak bir biçimde yapmış oldukları için, kendilerine zulmetmişlerdir." Sâhib-i Keşşâf şöyle demiştir: لٰكِنْ kelimesi, وَلٰكِنَّ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَهَا (Fakat nefislerine, onlara zulmediyorlar..) anlamında, şedde ile وَلٰكِنَّ şeklinde okunmuştur. لٰكِنَّهُ deki şan zamirinin düştüğünü kabul ederek, وَلٰكِنَّهُ اَنْفُسَهُمْ şeklinde okumak caiz değildir. Çünkü bu, ancak şiirde caiz olur.

* * *

Mü'minlerden Başkasını Sırdaş Edinmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ
الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ

"Ey iman edenler! Kendilerinizden başkasını sırdaş edinmeyin. Onlar, size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler, size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Şüphesiz, onların kin ve buğzları, ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur. Göğüslerinde gizledikleri ise, daha büyüktür. Eğer düşünürseniz, biz size âyetlerimizi açıkladık"

(Âl-i İmran, 118).

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'min ve kâfirlerin hallerini açıklayıp izah edince, bu âyette, mü'minleri kâfirlere karışmaktan sakındırmaya başlamıştır. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler, Allahu Teâlâ'nın, mü'minleri, kendileriyle içli dışlı olmaktan nehyetmiş olduğu kimselerin kimler olduğu hususunda ihtilâf edip şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) Bunlar, yahudilerdir. Çünkü (Medine'li) müslümanlar, yahudilerle kendileri arasında süt kardeşliği ve çeşitli andlaşmalar bulunduğu için her ne kadar din konusunda kendilerine muhalefet etseler bile, geçim meselelerinde kendilerinin iyiliklerini isterler zannıyle, onlarla müşaverede bulunuyorlar ve onlara yakınlık duyuyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle onları bundan nehyetmiştir. Bu görüşü benimseyenlerin delili şudur: "Bütün bu âyetler, baştan sona kadar yahudilere hitap etmektedir. İşte bunun gibi, bu âyet de böyledir."

b) Bunlar, münâfıklardır. Bu böylédir, çünkü mü'minler, münâfıkların sözlerinin zahirine aldanıyor ve onların doğru söylediklerini zannederek, onlara kendi sırlarını ifşâ ediyor ve onları, kendi gizli hallerine muttali kılıyorlardı. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ onları, bundan men etmiştir. Bu görüş sahiplerinin delili ise, Hak Teâlâ'nın, bu âyetten sonra gelen, *"Sizinle buluştukları zaman, "inandık" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları zaman da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının ucunu ısırırlar"* (Âl-i İmran, 119) âyetidir. Malumdur ki bu hal, yahudilere uygun düşmez. Bilakis

bu, münâfıkların sıfatıdır. Bunun bir benzeri de, Bakara sûresindeki, *"Onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarındaysa, "İyi biliniz ki, biz sizinle beraberiz. Biz ancak alay ediyoruz" derler"* (Bakara, 14) **âyetidir.**

c) Bundan murad, kâfirlerin bütün nevileridir. Bunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendinizden başkasını"* buyurmasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleri, mü'minlerden başkasını sırdaş edinmekten men etmiştir. Buna göre bu, bütün kâfirlerden nehyetmek olmuş ve Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* (Mümtehine, 1) buyurmuştur. Bu hususu şu rivâyet de tekid etmektedir: **Ömer İbnu'l-Hattab** (r.a)'a şöyle denilmiştir: "Burada, hıfz bakımından kendisinden daha kuvvetli ve daha güzel yazı yazan bir kimse, bilinmeyen **Hîre**'li bir hristiyan bulunmaktadır. Eğer münâsib bulursan, biz onu kendimize kâtib edineceğiz.." **Hz. Ömer** bunu kabul etmeyerek, "Bu durumda sen, mü'minlerden başkasını sırdaş edinmiş olursun" dedi ve bu âyeti, müslümanlardan başkalarını dost edinmekten nehyetmeye bir delil kabul etti.

Bazı âlimlerin bu âyetten sonraki kısmın münâfıklardan bahsettiğini delil getirerek bu görüşü reddetmeleri, âyetin baş tarafının umum ifâde etmesine mâni değildir. Çünkü Usûl-ü fıkıhta şu kaide bulunmaktadır: Âyetin evveli umum, sonu da hususî olursa, âyetin sonunun hususî olması, başının umûmî olmasına mani değildir.

İKİNCİ MESELE

Bitane (Sırdaş) Kelimesinin Mânası

Ebu Hatîm, Esmâî'den rivâyet ederek şunu söylemiştir: Bir kimse, bir kimsenin çok yakın arkadaşı olup, onun işlerinin iç yüzüne vakıf olduğu zaman, بَطَنَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ – يَبْطُنُ بِهِ بُطُونًا وَبِطَانَةً denilir. Buna göre بِطَانَة kendisiyle müfred ve cem'in adlandırılmış olduğu bir masdardır. Bir kimsenin durumlarına muttali olup iç yüzüne vakfı olan kimseler hakkında da بِطَانَةُ الرَّجُلِ denilir. Kelimenin aslı, dış yüzün tersi olan "batn", "karın" اَلْبَطْنُ kelimesidir. Elbisenin asdarına da, بِطَانَةُ الثَّوْبِ denilmesi de bundandır. Netice olarak; kişinin kendisine yaklaştırıp, sırdaşı edindiği kimseye بِطَانَة denilir. Çünkü bu kimse, ona çok yakın olma hususunda, neredeyse onun karnına yakın gibidir, onunla içli dışlı olmuş gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً buyruğu, nefy siyâkında nekre olarak gelmiştir. Ki bu da, umûm ifâde etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ دُونِكُمْ *"Sizden başkaları..."* kaydı hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

مِنْ دُونِكُمْ kaydının manası, "müslümanlardan başkaları", "Sizin din kardeşlerinizden başkası" şeklindedir. مِنْ دُونِكُمْ lafzını bu mânaya hamletmek güzeldir. Nitekim bir kimse, "Kardeşlerimize ihsânda, ikrâmda bulundun" manasını kasdederek, "Bize lutfettin, bize ihsanda bulundun" der. Cenâb-ı Hak da, onların atalarının yaptığını kastederek, *"Haksız yere peygamberleri öldürürler"* (Âl-i İmran, 21) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, مِنْ دُونِكُمْ ifâdesinde iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu kaydın, O'nun, "edinmeyiniz..." ifâdesiyle ilgili olmasıdır. Yani, "sizin dışınızda hiç kimseyi dost edinmeyiniz" demektir.

b) Bu ifâdenin, âyette geçen بِطَانَةً (sırdaş) kelimesinin sıfatı olmasıdır. İfâdenin takdiri ise, "Sizin dışınızda olan bir dost, sırdaş edinmeyin" şeklindedir. Buna göre şayet, لاَ تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ ifâdesiyle لاَ تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِكُمْ بِطَانَةً ifâdesi arasında ne fark vardır?" denilirse, biz şöyle deriz:

Sîbeveyh şöyle demiştir: "Araplar, en mühim olanı ve kendilerini daha çok ilgilendiren şeyi önce zikrederler. Burada maksat, sırdaş edinme değildir. Buradaki maksat, onlardan sırdaş edinme meselesidir. Böylece, لاَ تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِكُمْ بِطَانَةً *"sizin dışınızdakileri dost edinmeyiniz"* ifâdesi,maksadı anlatmada daha güçlü bir ifade olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifâdenin başındaki مِنْ edatının zaid olduğu söylendiği gibi, tebyîn için olduğu da söylenmiştir ki, bu durumda mâna, "Dininizin müntesibleri dışında kalanlardan dost edinmeyiniz..." şeklinde olur. Buna göre eğer, "Bu âyet, mutlak anlamda, kâfirlerden dost edinmenin yasak olmasını ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizinle din hususunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmanızdan Allah sizi men etmez"* (Mümtehine, 8) ve *"Allah sizi ancak, sizinle din muharebesi yapmış olanlardan men eder..."* (Mümtehine, 9) buyurmuştur. O halde, bu iki durum nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Hususî olan hükmün, umumî olan hükme tercih edildiği hususunda şüphe yoktur..."

Bu Sırdaşlığı Yasaklamanın Sebepleri

Bil ki, Allahu Teâlâ mü'minleri, kâfirleri sırdaş edinmekten men edince bu yasaklamanın sebeplerini de şöylece beyan buyurmuştur:

1- Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler"* buyruğudur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: Bir kimse bir işte kusur ettiği zaman, أَلَا فِي الْأَمْرِ يَأْلُو denilir. Sonra bu kelime, Arapların tazminî olarak[5] لَا أَلُوكَ نُصْحًا وَلَا أَلُوكَ جَهْدًا şeklindeki kullanışlarında iki mef'ûl almıştır ve bunun manası şöyledir: "Senden nasihatımı esirgemedim ve sana karşı elimde olan hiçbir imkânı esirgemedim."

İKİNCİ MESELE لَسْتُمْ الْخَبَالَ fesâd ve noksan manasınadır. Nitekim (şairler) *"Tek başınıza olduğunuz sürece ancak, pazusu eksik bir el gibisiniz"* يَدٍ إِلَّا يَدًا أَبَدًا مَخْبُولَةَ الْعَضُدِ yani "pazusu güçsüz" demişlerdir. Yine, aklı noksan olan kimseye, رَجُلٌ مَخْبُولٌ وَمُخَبَّلٌ وَمُخْتَبَلٌ denilmesi de böyledir. Hak Teâlâ da, *"Eğer içinizde onlar da (savaşa) çıksalardı, size şer ve fesâdı artırmaktan başka birşey yapmazlardı"* لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا (Tevbe, 47) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetteki *"(Onlar) size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler"* ifâdesi, "Onlar, sizi zarara sokmak ve sizin işlerinizi bozmak hususunda olanca gayretlerini sarfederler" demektir. Nitekim, "Ona nasihat hususunda elimden geleni yaptım" manasında مَا أَلَوْتُهُ نُصْحًا; yine şer için de مَا أَلَوْتُهُ شَرًّا "Ona elimden gelen kötülüğü yaptım" denilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyetteki خَبَالًا kelimesini, bizim de söylediğimiz gibi, burada iki mef'ûl alan لَا يَأْلُونَكُمْ fiili nasbetmiştir. Bu kelimenin, mef'ul-ü mutlak olduğu için nasbedilmiş olduğunu da söyleyebilirsin. Çünkü لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا tabirinin manası, لَا يَخْبُلُونَكُمْ خَبَالًا "Size kesinlikle kötülük yapamazlar" demektir.

2- Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler"* وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ ifâdesidir. Bununla ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Onu sevdim" manasında وَدِدْتُ كَذَا denilir. Burada geçen عَنَتٌ kelimesi, zarar ve zorluğun ileri derecesi demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zorluğa ve meşakkate sokardı"* وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ (Bakara, 220) buyurmuştur.

---

5) Bir lâfzı, onun manasını kapsadığı için, bir başka lâfzın yerine koymaktır (ç.).

İKİNCİ MESELE Âyetteki ما lâfzı, mâ-i masdariyyedir. Şu âyette olduğu gibidir: ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ *"Size olan bu (azab), yeryüzünde haksız yere şımarıklık etmenizden ve taşkınlık göstermenizdendir"* (Mü'min, 75) yani, şımarıklığınız ve taşkınlığınız sebebiyledir. Ve وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا *"Göğe ve onu bina edene, yere ve onu yayıp döşeyene yemin olsun.."* yani, onu yapana, onu döşeyene..." (Şems, 5-6).

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetin takdiri, "Onlar, gerek dininiz, gerekse dünyanız hususunda sizi çok zarara sokmayı arzularlar" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE **Vahidî** (r.h), müste'nef bir cümle olduğu için, bu ifâdenin i'rabtan bir mahalli olmadığını söylemiştir. Bu ifadenin, بِطَانَةً lâfzının sıfatı olduğu da ileri sürülmüştür ki bu doğru değildir. Çünkü bu lâfız, *"size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler"* cümlesiyle tavsif edilmiştir. Eğer, *"Size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler"* cümlesi de, o lâfzın sıfatı olmuş olsaydı, o zaman iki sıfatın arasına atıf harfinin gelmesi gerekirdi.

BEŞİNCE MESELE Allah'ın *"Size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler.."* buyruğu ile, *"Size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler.."* buyruğu arasında, mana bakımından şu farklar vardır:

a) Onlar, dininizi bozmada kusur etmezler. Eğer buna muvaffak olamazlarsa, en büyük zararlara düşürmeyi arzu ederler.

b) Onlar, dünyevî işlerinizi bozmada kusur etmezler. Onlar bunu yapamadıkları zaman, sizi zarar ve zorluğa düşürme arzuları yok olmaz.

c) Onlar, sizin işlerinizi bozmada kusur etmezler. Eğer onlar, başka bir engelden dolayı bunu yapamazlarsa, bunu yapma arzusu kalblerinden yine de gitmez.

3- Allah Teâlâ'nın, قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ *"Buğuzları ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur"* ifâdesidir. Bununla ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE بَغْضَاءُ en şiddetli kin manasınadır. ضَرَّاءُ (en büyük zarar) kelimesine nazaran, ضُرٌّ (zarar) kelimesi nasıl ise, بَغْضَاءُ kelimesine nazaran بُغْضٌ kelimesi de aynıdır.

İKİNCİ MESELE أَفْوَاهٌ kelimesi فَمٌ (ağız) kelimesinin cem'idir. Bunun aslı فَوْهٌ kelimesidir. Bunun delili cem'inin أَفْوَاهٌ şeklinde gelmesidir. سَوْطٌ (komşu) kelimesinin cem'i أَسْوَاطٌ ve طَوْقٌ (tasma) kelimesinin cem'i de أَطْوَاقٌ şeklinde geldiği gibi, فَوْهٌ kelimesi de أَفْوَاهٌ şeklinde cemi olmaktadır. Bir insan güzel söz söylediğinde رَجُلٌ مُفَوَّهٌ ; ağzı geniş olduğu zaman

اَفْوَهٌ denilir. Binâenaleyh فَمٌ (ağız) kelimesinin aslının سَوْطٌ vezni üzere, فَوْهٌ olduğu; sonra hafiflik olsun diye hâ harfinin hazfedilip, vâvın yerine, her ikisi de şefevi (dudak) harflerinden olduğu için mîm harfinin getirilmiş olduğu sâbit olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Buğuzları ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur"* buyruğunun, münâfıklar hakkında olduğunu söylerse, tefsirinde şu iki izah yapılır:

a) Münafığın, sözünde nifakına delâlet eden ve sevgi ile nasihat hususunda samimiyetten uzak olduklarına delâlet eden birşey mutlaka bulunur. Bunun bir benzeri de, *"Andolsun ki sen onları; sözlerindeki üslûbundan tanırsın..."* (Muhammed, 30) âyetidir.

b) **Katâde** şöyle demiştir: "Birbirlerini bu durumdan haberdâr ettikleri için, müslümanların münafık ve kâfir dostlarından buğuz dışa vurur." Fakat bu ifâdenin yahudiler hakkında olduğunu söylersek, bu durumda âyetin tefsiri, "Onlar, sizin peygamberinizi ve kitabınızı yalanladıklarını açıkça gösterir ve sizi câhillik ve ahmaklık ile nitelerler. Birisinin cehâlet ve ahmaklıkta ısrar ettiğine inanan kimsenin onu sevmesi imkânsız olur ve ona her durumda kesin buğzeder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın *"(Onların) buğuzları ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur"* buyruğundan maksadı budur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ *"Göğüslerinde gizledikleri ise, daha büyüktür"* buyurmuştur. Yani, "Münafığın dilinde tezahür eden kin ve buğz alâmetleri onun kalbinde yer eden nefretten; yine onun lisanında zuhur eden kin alâmetleri, onun kalbinde bulunan kindarlıktan daha azdır", demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere, bu sırları ortaya koyup izhar etmesini, onlara olan nimetlerinden birisi olduğunu beyân buyurarak, قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ *"Eğer düşünürseniz, yani akıl, anlayış ve dirâyet ehlinden iseniz, biz size âyetlerimizi açıkladık"* demiştir. O'nun, إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ifâdesi, "Dost ve düşman olmaya müstehak olan durumları eğer ayırd edebilirseniz" şeklinde de tefsir edilmiştir ki, maksat, insanları bu âyeti düşünme ve bu delilleri tefekkür etme hususunda aklı kullanmaya teşvik etmektir. Allah en iyi bilendir.

* * *

Siz Onları Seversiniz de Onlar Sizi Sevmezler

هَآ أَنتُمْ أُولَآءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَٰبِ كُلِّهِۦ ۖ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَوْا۟ عَضُّوا۟ عَلَيْكُمُ ٱلْأَنَامِلَ مِنَ ٱلْغَيْظِ ۚ قُلْ مُوتُوا۟ بِغَيْظِكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ

"İşte siz o kimselersiniz ki, onları seversiniz; halbuki onlar sizi sevmezler. Siz Kitabın tamamına inanırsınız, onlar ise sizinle karşılaştıklarında, "inandık!" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları vakit de, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: "Geberin kininizle." Muhakkak ki Allah, onların sinelerinde olan herşeyi hakkıyla bilir"

(Âl-i İmran, 119).

Bil ki, bu ifâdę, mü'minleri münâfıklarla içli dışlı olmaktan menetmenin bir başka şeklidir. Âyet ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Seyyid es-Serahsî (Allah ona selâmet versin) şöyle demiştir: "Âyetin başındaki هَا lâfzı, tembîh edatıdır. أَنْتُمْ kelimesi mübteda, أُولَاءِ kelimesi de onun haberidir. تُحِبُّونَهُمْ cümlesi ise, ism-i işaretten hal olarak nasb mahallindedir. Yine أُولَاءِ kelimesinin اَلَّذِينَ manasında olması, تُحِبُّونَهُمْ cümlesinin onun sılası ve sılası ile birlikte ism-i mevsulün, أَنْتُمْ kelimesinin haberi olması da câizdir." **Ferrâ** ise, "أُولَاءِ kelimesi haber, تُحِبُّونَهُمْ cümlesi ise ikinci bir haberdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu Sevme ve Sevmemenin Ne Şekillerde Tezahür Ettiği

Hak Teâlâ, bu âyette üç şey zikretmiştir. Bunlardan herbiri, mü'minin mü'min olmayanları kendisine sırdaş edinmesinin câiz olmayacağına delâlet etmektedir:

a) Âyetteki, *"(Siz) Onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler"* ifâdesi... Bu cümlenin izahı hakkında birkaç görüş vardır:

a) **Mufaddal** şöyle demiştir: "Âyetteki *"Onları seversiniz"* ifâdesi, "Siz onlar hakkında, en hayırlı şey olan İslâm'ı istersiniz" manasındadır. *"Halbuki onlar sizi sevmezler"* tabiri de, "Çünkü onlar, sizin küfür üzere kalmanızı arzu ederler" manasındadır. Şüphe yok ki bu, helâk olmayı gerektirir.*

b) "Sizlerle onlar arasındaki süt kardeşliği ve akrabalıktan dolayı, siz onları seversiniz. Halbuki onlar, müslüman olmanızdan dolayı sizi sevmezler."

c) "Siz onları, size karşı "inandık" demeleri sebebiyle seversiniz. Halbuki onlar, içlerinde küfürleri iyice yerleşmiş olduğu için sizi sevmezler."

d) **Ebû Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: "Sizler onları, çeşitli âfet ve sıkıntılara düşürmek istememek suretiyle seviyorsunuz. Onlar ise sizi çeşitli belâ ve sıkıntılara düşürmek, başınıza her türlü musibetin gelmesini beklemek suretiyle sizi sevmezler."

e) "Siz onları, Peygamber (s.a.s)'i sevdiklerini söyledikleri ve Peygamberi seven sevileceği için seversiniz. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i sevdiğiniz, kendilerinin ise ona buğzettiklerini bildikleri için sizi sevmezler. Buğzedileni sevene de buğzedilmiş olur."

f) "Sizler onları seversiniz. Yanî onlara karışır, dinî sırlarınızı onlara açarsınız. Halbuki onlar sizi sevmezler, yani, size aynı şekilde davranmazlar."

Bil ki yaptığımız bütün bu izahlar, mü'minlerin onları sevmesini, onların da buğzetmelerini gerektiren sebeblere işarettir ki bütün bunlar âyetin muhtevasına dâhildir. Allah Teâlâ, mü'minlere, onların kendilerine kin beslediklerini ve onların bu buğzetmelerinde haksız olduklarını bildirince, bu husus tabiî ve şer'î bakımdan, mü'minlerin münâfıklara buğzetmesine sebep olmuştur.

Bunun ikinci sebebi, وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ *"Siz kitabın tamamına inanırsınız"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyette bir hazif vardır ve takdiri şu şekildedir: "(Onlar kitaba inanmadıkları halde) siz kitabın tamamına inanırsınız." Bu hazif yerinde bir haziftir. Çünkü biz iki zıddın birlikte anlaşılacağını söylemiştik. Binâenaleyh iki zıddan birisinin zikredilmesi, diğerinin zikredilmesine gerek bırakmaz.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, burada "kitap" kelimesini şu sebeplerden dolayı müfred olarak getirmiştir:

a) Kitap cinsi manasına alınarak.. Bu, Arapların, كَثُرَ الدِّرْهَمُ فِي أَيْدِي النَّاسِ "insanların elinde *dirhem (para)* çoğaldı" demeleri gibidir. Bundan maksat "paralar, dirhemler"dir.

b) Masdar ancak, te'vil edilerek cemî sayılır. İşte bu sebepten ötürü "kitap" yerine "kütüb" denilmez. Eğer birisi böyle der ise, bu da tevessüan câizdir. (Normal bir cevaz sayılmaz.)

ÜÇÜNCÜ MESELE Sözün takdiri şöyledir: "Siz, bütün kitaplara imân edersiniz. Onlar ise, buna rağmen size buğzederler. Öyle ise, onlar sizin kitabınızın hiçbir şeyine imân etmezlerken, daha ne diye onları seviyorsunuz?" Bu ifâdede, "Onlar, sizin hak dâvanızda sebâtınızdan,

kendi batıl davalarında daha katıdırlar" denilerek, şiddetli bir tevbîh (azar) yapılmıştır. Bunun bir benzeri de, *"Siz elem duyuyorsanız, şüphesiz ki onlar da sizin gibi elem duyuyorlar. Halbuki siz, Allah'tan onların ümid etmeyecekleri şeyleri umuyorsunuz"* (Nisa, 104) âyetidir.

Müslümanların onlarla içli dışlı olmalarının çirkinliğinin üçüncü sebebi de, وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ *"Onlar sizinle karşılaştıklarında "İnandık" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları vakit de, size olan kinlerinden dolayı, parmaklarının uçlarını ısırırlar"* (Âl-i İmran, 119) âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bunun manası şudur: Onlar, birbirleriyle başbaşa kaldıklarında, mü'minlere karşı düşmanlığın ve kinin en ilerisini ortaya korlar. Öyle ki bu şiddet onların, parmaklarının ucunu ısırmaları derecesine varır. Bu, tıpkı birimizin gayesini elde edememekten dolayı, iyice öfkelenip, alabildiğine hüzünlendiği zaman, parmaklarının ucunu ısırması gibidir. Kızan insanların böyle yapması çok rastlanan birşey oduğu için, "parmakları ısırma" kızgınlıktan kinâye olan bir tabir halini almıştır. Öyle ki, ortada hakiki manada bir ısırma bulunmasa bile, kızan kimseler için, "O, öfkesinden parmaklarını ısırıyor" denilmiştir. Müfessirler, "Onlar, mü'minlerin birbirleriyle ülfet edip, söz birliği ettikleri ve birbirlerinin aralarını bulduklarını gördükleri için, bu denli öfkelenmişlerdir" demişlerdir.

Sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ *"De ki: "Geberin kininizle..."* buyurmuştur ki bu onlar için, ölünceye kadar kinlerinin artmasına yapılan bir bedduadır. Onların kinlerinin artmasından murad ise, kinlerinin artmasını gerektiren İslâm'ın daha fazla kuvvet buluşu, ve müslümanların izzet sahibi olmaları ve kendilerinin de zillet ile hizy içine düşmeleridir.

Buna göre, *"De ki: "Geberin kininizle..."* ifâdesi, kinlerini sürdürmelerini emirdir. Müslümana ve İslâm'a kin tutmak ise küfürdür. Binâenaleyh bu, onların küfürde devam etmelerini emretme olur ki câiz değildir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bunun, onların gayzının artmasını gerektiren şeylerin artması, yani İslâm'ın kuvvet bulması manasında bir duâ olduğunu beyân etmiştik. Böylece, bu sual sakıt olur. Bir de bu, onlar arzuladıklarına ulaşmazdan önce, ölmelerine duâ etmedir.

Daha sonra da Cenâb-ı Allah, إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Muhakkak ki Allah, onların sinelerinde olan herşeyi hakkıyla bilir"* buyurmuştur ki bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE ذُو kelimesinin, müzekkerin nisbeti için konulmuş bir kelime oluşu gibi, ذَاتٌ kelimesi de müennesin nisbeti için konulmuş bir lâfızdır. Buna göre بِذَاتِ الصُّدُورِ tabirinden murad, kalplerde bulunan düşünceler, orada yer eden niyet ve maksatlardır. Bunların herbiri,

kalpte bir hal oldukları için ona nisbet edilmiş ve böylece o hal, kalbin âdetâ sahibi olmuştur. Binâenaleyh bu tabirin manası, "Allah Teâlâ, sizin kalbinizde bulunan, düşünceler, niyetler, ard niyetler ve maksatları bilir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, bu ifâdenin de قُلْ (De ki) kelimesinin, mef'ûlü (mekulu'l-kavl) olabileceği gibi olmayabileceğini de söylemiştir. Birinci ihtimale gelince, bu durumda takdir şöyle olur: "Onlara, kendileriyle başbaşa kaldıklarında kin ve hasedlerinden dolayı gizlice parmak uçlarını ısırdıklarını haber ver ve de ki: "Allah, sizin aranızda gizlediğiniz şeylerden daha gizlilerini bilir. Bu da, göğüslerde sakladıkları şeylerdir. Binâenaleyh siz, sırlarınızın Allah'a gizli kalacağını sanmayınız..."

İkinci ihtimale gelince bu da, bu ifâdenin, قُلْ sözünün mef'ûlü olmamasıdır. Buna göre bunun manası şudur: "Ey Muhammed, onlara bunu söyle.. Benim, seni onların gizlemiş oldukları şeylere muttali kılmama şaşma. Çünkü ben, bundan daha gizlisini bilirim; bu da onların kalplerinde saklayıp da, dilleriyle izhar etmedikleri şeylerdir.." Burada herhangi bir sözün söylenmiş olmaması ve Hak Teâlâ'nın *"Geberin kininizle..."* ifâdesinin de, İslâm'ı aziz kılmak ve bu vesileyle de onları zelil kılarak o kâfirlerin kin ve hasetlerinden helâk olacaklarına dair, Allah'ın peygamberine olan va'adini gerçekleştirmek için onun nefsini hoş tutmak, ümit ve beşaretini güçlendirmek gayesiyle Hz. Peygamber'e bir emir olması da muhtemeldir. Buna göre sanki, Hz. Peygamber'e "Bunu nefsine söyle" denilmiştir. Allah en iyi bilendir.

***

Mü'minleri Sevindiren İşler Münafıkları Üzer

إِن تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

"Eğer size bir iyilik dokunursa onları tasaya düşürür. Şayet size bir fenâlık gelirse, onunla sevinirler. Eğer sabreder, sakınırsanız onların hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez. Şüphe yok ki Allah, onların yaptıkları herşeyi ihâta edicidir"

(Âl-i İmran, 120).

Bil ki bu âyet, münâfıkların sıfatlarının bir tetimmesidir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlarda bulunan kötü sıfatlar ve çirkin fiillerin yanında, mü'minlerin başına çeşitli belâ ve sıkıntıların inmesini gözlediklerini beyân etmiştir. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْمَسُّ kelimesinin asıl manası, el ile dokunmaktır. Daha sonra teşbih yoluyla, kişiye dokunan, isabet eden her şey اَلْمَاسّ (dokunan) diye isimlendirilmiştir. Meselâ Arapça'da, فُلَانٌ مَسَّهُ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ "Falancaya yorgunluk ve bitkinlik isabet etti" denilir. Nitekim Cenab-ı Hak da, وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ *"Bize, hiçbir yorgunluk da dokunmamıştır"* (Kaf. 38) ve وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ *"Denizde size bir sıkıntı değdiği zaman..."* (İsrâ, 67) buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Burada اَلْمَسُّ "İsabet etmek" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ *"Eğer sana bir iyilik isabet ederse bu, onların hoşuna gitmez. Şayet sana bir kötülük isabet ederse..."* (Tevbe, 50); *"Sana isabet eden her iyilik, Allah'tandır. Sana isâbet eden her kötülük de, kendindendir"* (Nisa, 79) ve اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا "*İnsan kendisine şer dokundu mu, feryâdı basandır. Ona hayır dokununca da çok cimridir"* (Meâric, 19-20) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Buradaki حَسَنَةٌ (iyilik) kelimesinden maksat, muhtelif durumlardaki dünya menfaatidir. Meselâ, beden sağlığı, bolluk, bereket, ganimet elde etmek, düşmanlara hükümran olmak; dostlar arasında da bir sevgi ve yakınlığın, ülfetin bulunmasıdır. اَلسَّيِّئَةُ kelimesinden murad ise bunun zıddı olan şeylerdir ki, bunlar da hastalık, fakirlik, düşman karşısında hezimete ve yenilgiye uğramak, dostlar arasında ayrılıkların bulunması, öldürülmek, yağmaya ve baskına uğramak vb. şeylerdir. Böylece Allah Teâlâ, onların, müslümanlar için çok çeşitli iyi hal ve durumların meydana gelmesinden dolayı üzülüp kederlendiklerini; müslümanların başına gelen muhtelif kötülüklerden dolayı da sevindiklerini de beyan buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Arapçada سَاءَ الشَّيْءُ يَسُوءُ فَهُوَ سَيِّءٌ (Birşey kötü oldu, kötü oluyor, o şey kötüdür) denilir. اَلسَّيِّءُ kelimesinin müennesi اَلسَّيِّئَةُ kelimesidir. سَاءَ fiili, "çirkin oldu, kötü oldu" anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ *"Yaptıkları şey ne çirkindir!"* (Maide, 66) âyetindeki "**sâ'e**" kelimesi de bu anlamdadır. اَلسُّوْأَى (En kötü, en çirkin) kelimesi de, اَلْحُسْنَى "En iyi, en güzel..." kelimesinin zıddıdır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاِنْ تَصْبِرُوا *"Eğer sabrederseniz"* buyurmuştur. Yani, "Allah'ın tâatine ve, bu uğurda karşılaşacağınız sıkıntı ve hüzünlere sabrederseniz..." demektir. وَتَتَّقُوا *"Ve sakınırsanız"* yani, "Sizi nehyettiği herşeyden sakınır da, bütün işlerinizde Allah'a tevekkül ederseniz.." demektir.

Siz Sabreder ve İttika Ederseniz Onların Hileleri Size Zarar Vermez

Cenâb-ı Hak sonra, لاَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا *"Onların hileleri size hiçbir şekilde zarar vermez"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Kesir, Nâfi ve Ebû Amr,** ya harfinin fethası, dâd harfinin kesresi ve vâv harfinin de sükûnuyla لاَ يَضِرْكُمْ şeklinde okumuşlardır. Buna göre kelime, "zarar verdi, zarar vermek" anlamındaki ضَارَه – يَضِيرُه – وَيَضُورُه ضَوْرًا fiilinden iştikak etmiş olur. Diğer kırâat âlimleri ise, dâd ve şeddeli râ harfinin ötresiyle لاَ يَضُرُّكُمْ şeklinde okumuşlardır ki, bu durumda fiilin aslı اَلضَّرُّ (zarar vermek, sıkıntı vermek) masdarındandır. لاَ يَضُرُّكُمْ tabirinin aslı, cezimli olmak üzere لاَ يَضْرُرْكُمْ idi. Râ harfleri birbirine idğam edildi, birinci râ harfinin dammesi dâd harfine nakledildi. Son râ harfinin harekesi de, en yakın harekeye, yani dâd harfinin dammesine tâbi kılınarak ötre yapıldı. (Böylece ifâde لاَ يَضُرُّكُمْ halini aldı). Bazı âlimler de burada bir takdim ve tehirin bulunduğunu, buna göre ifâdenin, لاَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا اِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Keşşâf Sahibi** ise şunu demiştir: "**Mufaddal, Âsım**'dan, râ harfinin fethasıyla لاَ يَضُرَّكُمْ şeklinde rivayet etmiştir."

İKİNCİ MESELE اَلْكَيْدُ kelimesinin manası, insanın, başkasını istenmeyen bir durumla yüzyüze getirmek için, hileler, yollar, çareler araştırmasıdır. **İbn Abbas,** buradaki اَلْكَيْدُ kelimesini, "düşmanlık" diye açıklamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE شَيْئًا kelimesi, masdar olmak üzere mansubtur. "Herhangi bir zarar, hiçbir zarar" manasındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyetin manası şöyledir: "Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda sabırlı olan ve Allah'ın nehyettiği hususlardan da ittika eden herkes, muhakkak ki Allah'ın muhafazasında olur. Bundan dolayı o kimseye, kâfirlerin tuzağı ve hilekârların hilesi zarar vermez.."

Bu hususta; sözün tahkîkî izahı şudur: Allahu Teâlâ, *"Ben cinleri de insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) âyetinde de buyurduğu gibi, varlıkları sırf kulluk etsinler diye yaratmıştır. Kul, ubûdiyet ahdini yerine getirir de, Allah Teâlâ, onu âfatlardan ve korkulardan korumada rubûbiyyet ahdini fazlasıyla yerine getirir (bunu ifa etmemekten münezzehtir). İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'tan ittika ederse, (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder ve onu hatır-u hayaline gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır"* (Talak, 2-3) âyetiyle işaret etmiştir. Bu, Allah'ın

o kimseye, her türlü kolaylığı vereceğine bir işarettir. Bir filozof: "Haset ettiğin kimseyi rezil etmek istediğinde, faziletler kazanmak için çalış" demiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ *"Şüphe yok ki Allah onların yaptıkları herşeyi ihata edicidir"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki fiil, "Allah, onların size düşmanlık olarak yaptıkları şeyi bilir ve bundan dolayı onları cezâlandırır" manasına gayb sigasıyla بِمَا يَعْمَلُونَ (Yaptıkları herşeyi) şeklinde okunmuştur. Bu fiil, muhatab sigasıyla (ta'lı olarak) بِمَا تَعْمَلُونَ (yaptıklarınızı) şeklinde okunduğunda manası, "Allah, sizin sabır ve takvâ olarak yaptıklarınızı bilir ve ihâtâ eder. Binâenaleyh size, müstehak olduğunuz şeyleri yapar" demek olur.

İKİNCİ MESELE "Muhît" (ihâta eden) lâfzının Allah hakkında kullanılışı mecâzîdir. Çünkü birşeyi ihâta edip kuşatan, o şeyi her tarafından saran demektir ki, bu cisimlere ait bir sıfattır. Fakat Allah Teâlâ, herşeyi bilip, bütün mümkinlere kâdir olduğu için mecâzî olarak herşeyi "muhît" sayılması câizdir. وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ *"Allah onları arkalarından kuşatıcıdır"* (Burûc, 20); وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ *"Allah kâfirleri kuşatıcıdır"* (Bakara, 19); *"Onlar, bunu ilmen ihâta edemezler"* (Tâhâ, 110) ve *"O, onların nezdinde olup biteni kuşatmış, herşeyi sayı ile saymıştır"* (Cinn, 28) âyetleri de aynı manadadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allahu Teâlâ, إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ buyurmuş, fakat إِنَّ اللَّهَ مُحِيطٌ بِمَا يَعْمَلُونَ buyurmamıştır. Çünkü Araplar, daha mühim ve daha ilgili şeyi cümle içinde önce zikrederler. Burada maksad, Allah'ın âlim olduğunu beyân etmek değil, aksine amellerin Allah'ın malumu olduğunu ve onlara bir karşılık vereceğini beyân etmektir. İşte bu sebeple burada amelleri bildiğinden bahsetmiştir. Allah en iyi bilendir.

***

Uhud Savaşından Önce Hz. Peygamber'in Mü'minlere Savaş Düzeni Vermesi

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾
إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا ۙ وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

"Hani sen, mü'minleri savaşa uygun yerlere yerleştirmek üzere, erkenden âilenden ayrılmıştın. Allah semî' ve âlîmdir. O zaman içinizden iki zümre nerede ise bozuluyordu. Halbuki onların yardımcısı Allah'dı. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin"

(Âl-i İmran, 121-122).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Eğer sabreder, sakınırsanız onların hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez"* buyurunca, bunun peşisıra onlar sabredip ittikâ ettiklerinde, ilâhî nusret, yardım ve onlardan düşmanın zararlarını gidermedeki ve sabretmedikleri takdirde bunun aksini yapmadaki sünnetullahına delâlet eden hususu zikretmiş ve *"Hani sen, mü'minleri savaşa uygun yerlere yerleştirmek üzere, erkenden âilenden ayrılmıştın..."* buyurmuştur. Bu: "Onlar, Uhud gününde savaş için çok sayıda kimse idiler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhalefet edince, hezimete uğradılar. Halbuki Bedir günü savaşa yetecek sayıda adamları yoktu ve savaşa hazırlıklı da değildiler. Fakat Resûlullah (s.a.s)'ın emrine itaat ettikleri için galip gelip düşmanlarına üstün oldular" demektir ki, bizim görüşümüzü te'kid eder. Burada bir başka izah da şudur: Uhud gününde mü'minlerin kırılmaları münafık **Abdullah İbn Übeyy**'in ordudan ayrılmasıyla vukû bulmuştur. Bu da münâfıkları sırdaş edinmenin câiz olmayacağına delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ *"Hani sen, erkenden âilenden ayrılmıştın"* buyruğu hakkında şu üç izâh yapılmıştır:

a) Âyetin takdiri, وَاذْكُرْ إِذْ غَدَوْتَ "erkenden ayrıldığın o vakti hatırla..." şeklindedir.

b) **Ebû Müslim** şöyle demiştir: "Bu ifâde, atıf vâvı ile, *"(Bedir savaşında) karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda döğüşüyordu, diğeri ise kâfirdi..."* (Âl-i İmran, 13) âyetine atfedilmiştir. Yani Hak Teâlâ, şöyle demek istemiştir: "Allah'ın mü'minlere yardım ettiğini bilesiniz diye, Allah'ın az olan mü'minlere, sayısı çok kâfirlere karşı yardım etmesinde sizin için ibret alınacak

pek çok şey vardır. Hz. Peygamber (s.a.s), mü'minleri savaşa uygun yerlere yerleştirmek için evinden erkenden çıkışında da onlar için böyle ibret vardır."

c) Bu ifâdenin âmili, مُحِيطٌ lâfzıdır. Takdiri ise وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ وَإِذْ غَدَوْتَ *"Allah, onların yaptıklarını ve erkenden... çıktığın zamanı bilir"* şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bunun Hangi Savaş Olduğunda Farklı Görüşler

Âlimler, bu günün hangi gün olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri âlimler "Bu, Uhud günüdür" demişlerdir. **İbn Abbas, Süddî, İbn İshâk, Esamm** ve **Ebu Müslim**'in görüşü budur. Bunun, Bedir günü olduğu söylenmiştir ki, bu **Hasan el-Basrî**'nin fikridir; Ahzâb (Hendek) günü olduğu da ileri sürülmüştür ki. bu da **Mücahid** ve **Mukatil**'in görüşüdür. Bu günün Uhud günü olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:

a) Siyer âlimlerinin ekserisi, bu âyetin Uhud savaşı hakkında nazîl olduğunu öne sürmüşlerdir.

b) Hak Teâlâ bu âyetin hemen peşinden, *"Andolsun ki Allah size, Bedir'de yardım etmişti"* (Âl-i İmran, 123) buyurmuştur ki, aşikâr olan, bu sözün önceki söze atfedilmesidir. Matûf'un, "matûfun aleyh"ten başka olması gerekir. Bunun, Hendek günü olduğu görüşüne gelince, ashâb, Ahzâb gününde değil de Uhud gününde Hz. Muhammed'e muhalefet etmişlerdir. Binaenaleyh, bu ifâdenin Uhud kıssası hakkında olması daha uygundur. Çünkü bu kıssanın zikredilmesinden maksat, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer sabreder ve ittikâ ederseniz, onların hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez"* (Âl-i İmran, 120) âyetini izah etmektir. Böylece bu günün Uhud günü olduğu ortaya çıkmıştır.

c) Müslümanların kırılmaları ve düşmanların baskın çıkması, Ahzâb gününden ziyâde, Uhud gününde meydana gelmişti. Çünkü Uhud gününde onlar, sahabenin ileri gelenlerinden büyük bir topluluk öldürmüşlerdi. Ahzâb günündeyse böyle bir şey olmamıştır. Binaenaleyh âyeti Uhud gününe hamletmek daha evlâ olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Uhud Savaşı Konusunda Hz. Peygamber'in İstişare Etmesi

Rivayet olunduğuna göre müşrikler çarşamba günü Uhud'da karargâh kurdular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabı ile istişare etti ve daha önce hiç çağırmadığı halde **Abdullah İbn Übeyy**'i çağırıp onunla da istişare etti. O ve çoğu ensar, "Ya Resûlullah Medine'de kal, onlara doğru çıkma. Biz şimdiye kadar hangi düşmana karşı çıktıksa, hezimete uğradık. Fakat hangi düşman üzerimize geldiyse, biz de onu hezimete uğrattık. Sen içimizde iken, ya nasıl olur? Binâenaleyh onları bırak, eğer orada durur iseler, kötü bir yerde durmuş olurlar. Yok eğer üzerimize gelirlerse erkeklerimiz onlarla yüz yüze harbeder, kadın ve çocuklarımız onlara taş atarlar. Eğer dönerler ise, umduklarını

bulamadan pişman olarak geri dönmüş olurlar" dediler. Diğer bazıları da: "Bizi, şu köpeklere karşı çıkar da kendilerinden korktuğumuzu zannetmesinler" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Rüyamda, yanımda bir sığır kesildiğini gördüm ve bunu hayra yordum. Kılıcımın ucunda bir gedik gördüm ve bunu da bir hezimete yordum. Sanki sağlam bir zırha sokulduğumu gördüm. Bu zırhı da Medine diye yordum. Medine'de kalıp, onları kendi haline bırakmaya ne dersiniz?"* buyurdu.

Bedir savaşına katılamayan ve Uhud'da Allah'ın kendilerine şehâdeti nasîb ettiği bir grup müslüman, "Bizi, düşmana karşı çıkar" dediler ve bu hususta sonuna kadar ısrar ettiler. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'de ümmeti hatırına zırhını giydi. O zırhını giyince, ısrar edenler pişman oldular ve "Biz ne kötü yaptık! Hz. Peygamber'e vahiy geldiği halde, Ona yol göstermeye kalktık" diye pişman oldular da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ya Resulallah, nasıl istiyorsan öyle yap" dediler. Hz. Peygamber de, *"Ümmeti hatırına zırhını giyen bir peygambere, savaşmadan o zırhı çıkarmak yakışmaz"* dedi.

Hz. Peygamber'in Askere Savaş Düzeni Vermesi

Cuma günü, namazdan sonra çıktı. Cumartesi sabah şevvalin ortasında Uhud'un Şi'b bölgesine ulaştılar. Piyâde olarak yürüyordu. Ashabını savaş için saf haline getirdi. Safları o kadar düzgün yapıyordu ki ileri çıkan bir göğüs gördüğünde "geri çekil" diyordu. Uhud vâdisinin bir tarafına kondu, kendinin ve askerinin sırtını Uhud dağına verdi. Abdullah İbn Cübeyr (r.a)'i okçulara kumandan yaparak, *"Düşmanın arkamızdan saldırmaması için, bizi oklarınızla koruyun"* dedi. Okçulara da, *"Burada sağlam durun. düşman sizi görünce dönecektir. Sakın dönenleri takip etmeyin ve buradan kesinlikle ayrılmayın"* dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s), **Abdullah İbn Übeyy** münafığının görüşüne muhalefet ettiği için bu, onun gücüne gitmiş ve "O, çocukların sözünü tuttu da benimkini tutmadı" demişti. Sonra kendi adamlarına da: "Muhammed, düşmanı ancak sizinle yenebilir. Ashabına, düşmanın kendilerini görünce hezimete uğrayacağını va'ad etti. Binâenaleyh onların düşmanlarını gördüğünüz zaman siz bozulunuz, onlar da bozulur ve peşinizden gelir. Böylece iş, Peygamberin dediğinin aksine olmuş olur" dedi. İki ordu karşılaşınca **Abdullah İbn Übey**, üçyüz arkadaşıyla kaçınca geriye yediyüz müslüman kaldı. Sonra Hak Teâlâ onlara güç verdi, böylece onlar müşrikleri bozguna uğrattılar.

Mü'minler Galip Gelince Okçuların Çoğunun Yerlerinden Ayrılmaları

Mü'min okçular, müşriklerin bozguna uğradığını görünce ve Allah Teâlâ onları böylece müjdelediği için bu hâdisenin Bedir gibi olacağını düşünerek, kaçanların

peşine düştüler ve arzuladıkları şeyi Allah onlara gösterdikten sonra, Peygamberin emrine muhalefet ederek mevzilerini terkettiler. Böylece Allah Teâlâ, Peygambere bir daha muhalefet etmesinler ve Bedir günü elde ettikleri zaferin Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmelerinin bereketiyle olduğunu ve Allah Teâlâ'nın onları düşmanla başbaşa bırakması halinde onlara mukâvemet edemeyeceklerini bilsinler diye, bu gibi hareketlerden onları iyice koparmak istedi. Sırf müslümanların Hz. Peygamber'e muhalefetleri yüzünden Cenâb-ı Hak müşriklerin kalplerinden korkuyu alıverdi ve tekrar dönüp hücuma geçtiler.

Müslüman Ordusunun Dağılması

Müslümanlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafından dağıldılar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hani siz, durmadan uzaklaşıyor ve hiç kimseye bakmıyordunuz. Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu"* (Âl-i İmran, 153) buyurmuştur. O esnada Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzü yaralandı ve dişi kırıldı. **Talha** (r.a)'nın Hz. Peygamberi korurken kolu kesildi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında sadece **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Hz. Abbas, Hz. Talha** ve **Hz. Sa'd** (radyallahu anhüm) kalmıştı. Asker arasında "Muhammed öldürüldü" sesleri yükseldi. Ensar'dan künyesi **Ebû Süfyan** olan birisi Ensara şöyle sesleniyordu: "Allah'ın Resûlü işte, Allah'ın Resûlü işte.." Bunun üzerine muhâcir ve Ensar ona doğru geldiler. Bu savaşta müslümanlarda yetmiş kişi şehid olmuş, pek çok kişi de yaralanmıştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), رَحِمَ اللّٰهُ رَجُلاً ذَبَّ عَنْ إِخْوَانِهِ *"Kardeşini savunan müslümana Allah merhamet etsin"* buyurdu ve berâberindekilerle birlikte müşriklerin üzerine hücum etti. Onları, ölüler ve yaralılar verdirerek uzaklaştırdı." En iyisini Allah bilir.

Bu Kıssadan Çıkan Ders

Bu kıssanın gayesi şudur: Kâfirler üçbin, müslümanlar ise bin, hatta daha az idiler. Sonra **Abdullah İbn Übeyy** üçyüz kadar adamıyla müslümanlardan ayrılınca, Hz. Peygamber (s.a.s) yediyüz kişiyle kaldı. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara yardım etti de kâfirleri hezimete uğrattılar. Sonra onlar Hz. Peygamber'in emrine muhalefet edip, ganimet elde etme arzusuna düşünce, durum aleyhlerine çevrildi de bozguna uğradılar ve olan oldu. Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer sabreder ve ittikâ ederseniz, onların hileleri size hiçbir surette zarar veremez"* (Âl-i İmran, 120) buyruğu ile, düşmanla yüzyüze gelip ona karşı koyanın, Allah'ın kendisine yardım ettiği kimseler; düşmandan yüz çevirip kaçanın da, Allah'ın kendisinden yardımını kestiği kimseler olduğu hususunu te'kid eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bir kimseyi bir yere yerleştirip kondurduğunda, بَوَّأْتُهُ مَنْزِلاً وَبَوَّأْتُ لَهُ مَنْزِلاً denilir. اَلْمَبَاءَةُ – اَلْبَاءَةُ kelimeleri de, konaklama yeri anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın,

"Savaşa uygun yerler" ifâdesinin manası, "savaşma yerleri, savaşma mahalleri" demektir. Araplar, اَلْمَقْعَدُ ve اَلْمَقَامُ kelimelerinin mekân manasında kullanılmaları hususunda sınırı geniş tutmuşlardır. Hak Teâlâ'nın, فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ *"Hak ve doğruluk meclisinde..."* (Kamer, 55) ve قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ *"Sen makamından kalmadan önce"* (Neml, 39) âyetleri de böyledir. Yani, "Sen, meclisinden ve hüküm yerinden kalkmadan önce..." demektir. Cenâb-ı Hak burada, şu iki sebepten dolayı, mekânı, yeri مَقَاعِدُ lâfzıyla ifade etmek istemiştir.

a) Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bulundukları yerde kalmalarını ve oradan hiç ayrılmamalarını emretmişti. Bir yerde oturan kimse, oradan ayrılmaz. Böylece Cenâb-ı Hak, onların orada kalmakla memur olduklarına ve kesinlikle oradan ayrılmayacaklarına dikkat çekmek için orasını مَقَاعِدُ diye isimlendirmiştir.

b) Savaşanlar bazan, düşmanla yüzyüze gelinceye kadar belirli mıntıkalarda bulunur; gerektiğinde de, savaşmak için oralardan kalkarlar. İşte Cenâb-ı Hak o yerleri, bu sebepten dolayı مَقَاعِدُ diye adlandırmıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ *"Hani sen, mü'minleri savaş için uygun yerlere yerleştirmek üzere, erkenden ailenden ayrılmıştın"* buyruğudur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) sabah erkenden **Hz. Aişe**'nin hânesinden ayrılmış ve yaya olarak Uhud'a kadar gitmiştir. Bu, **Mücahid** ve **Vakıdî**'nin rivayetidir. Böylece bu nass, **Hz. Aişe** (r.anha)'nin (o sıralarda) Hz. Peygamber'in hanımı olduğuna delâlet etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Temiz kadınlar temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlaradır"* (Nûr, 26) buyurmuştur. Böylece bu nass, **Hz. Âişe**'nin her türlü çirkin fiillerden tertemiz ve uzak olduğuna delâlet eder. Bakmaz mısın? **Hz. Nuh**'un çocuğu kâfir olunca Cenâb-ı Hak, *"O, senin ailenden değildir"* (Nûh, 46) buyurmuştur. **Lût** (a.s)'un karısı da böyledir (Tahrim, 10).

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah, herşeyi hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Yani, "Allah sizin sözlerinizi hakkıyla duyan, sizin kalplerinizde sakladığınız şeyleri ve niyetlerinizi yine hakkıyla bilendir." Biz daha önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu harp konusunda ashabıyla müşavere ettiğini zikretmiştik. Ashabından bazıları O'na, "Medine'de kal!" bazıları da, Medine dışına çık" demişlerdi. Onların her bir kısmının böyle söylemelerinde birer maksatları var idi. Her bir görüşe de hem taraftar, hem de muhalif olanlar var idi. İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Ben onların dediklerini bihakkın işiten ve gizlediklerini de bihakkın bilenim"* buyurdu.

Cenâb-ı Hak daha sonra, اِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلاَ *"O zaman içinizden iki zümre, neredeyse bozuluyordu"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın bu beyânında âmil olan kelimenin ne olduğu hususunda şu açıklamalar yapılmıştır:

a) **Zeccâc,** bunun âmilinin تُبَوِّئُ kelimesi olduğunu, mananın da, "Yerleştirmek işi o zamanda idi" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Bunun âmilinin, O'nun سَمِيعٌ عَلِيمٌ sözünün olması..

c) Bu ifâdenin, إِذْ غَدَوْتَ sözünden bedel olması da caizdir.

İKİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen iki tâifeden maksat, Ensârdan olan iki kabiledir ki bunlar da, Hazreç'ten Benû Seleme ve Evs'ten Benû Hârise'dir. **Abdullah İbn Ubey** münafığı ordudan ayrılınca, bu iki grup da **İbn Ubeyy**'e tabi olmayı gönüllerinden geçirmişlerdi. Ama Cenâb-ı Hak onları korudu da, böylece onlar Resulullah'ın yanında kaldılar. Alimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ bu iki cemaatın kim olduğunu açıkça söylemeyip müphem bırakmış ve bunu gizli tutmuştur. Binaenaleyh bizim, Allah'ın saklı ve gizli tuttuğu şeyin perdesini kaldırmamız caiz olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın Günahkâr Kimseyi Himaye Etmesi Meselesi

اَلْفَشَلُ kelimesi, korkmak ve çığlık atmak anlamlarına gelir. Buna göre şayet, "Bir şeye kastetmek, azmetmek demektir. Binâenaleyh, âyetin zâhiri bu iki taifenin korkmaya ve savaşı bırakmaya azmettiklerine delâlet eder. Bu ise masiyettir. O halde daha nasıl bu iki cemaat hakkında *"Halbuki onların yardımcısı Allah'dı"* (Âl-i İmran, 122) denilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

اَلْهَمُّ kelimesiyle bazan azmetmek, bazan düşünmek, bazan kişinin zihninden bazı şeyler geçirmek kastedilir; bazan ise bu kelimeyle, düşmanın gücüne, sayısının çokluğuna, teçhizatının mükemmel olduğuna delâlet eden bir mâna murad edilir. Çünkü, kendisinden böyle şeyler sadır olan kimsenin, kalbinin zayıflamasına sebebiyet veren şey kendisinden sadır olması sebebiyle, korkmayı ve feryâd etmeyi aklından geçirmiş olmakla vasfedilmesi doğru olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman içinizden iki zümre, neredeyse bozuluyordu"* buyruğu onlardan herhangi bir masiyet ve günahın çıkmış olduğuna delâlet etmez. Hem, onlardan böyle bir masiyetin sudûr ettiği farzedilse bile, bu masiyetin, O'nun, *"Halbuki onların yardımcısı Allah'dı"* buyruğunun delâletiyle, büyük günahlardan değil de küçük günahlardan olduğu söylenebilir. Çünkü böyle bir şeye kastetmek, eğer büyük günahlardan olsaydı, Allah'ın onların yardımcısı olması söz konusu olmazdı.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا *"Halbuki onların yardımcısı Allah'dır"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Abdullah İbn Mesud, bu tabiri وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمْ "Allah onların yardımcısıdır" şeklinde okumuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا *"Mü'minlerden iki taife vuruştuklarında..."* (Hucurat, 9) buyurması gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu tabirin mânası hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad, bu niyetin, onları Allah'ın dostluğundan çıkarmadığını beyân etmektir.

b) Sanki şöyle denilmek istenmiştir: Allah Teâlâ, onların yardımcısı ve onların işlerinin idârecisidir. O halde daha nasıl onlara bu korku ve, Allah Teâlâ'ya tevekkül etmeme yakışabilir?

c) Burada, bu korku ve hezimete uğramanın vukû bulmadığına dikkat çekmek söz konusudur. Çünkü Allah Teâlâ, bu iki grubun da dostudur. Böylece, tevfiki ve ismetiyle onlara yardım etmiştir. Bundan maksat, Hak subhânehû'nun muvaffak kılması ve doğruya iletmesi olmasaydı, hiçkimsenin günahların karanlıklarından kurtulamayacağını beyân etmektir. Bu izahın doğruluğuna, O'nun, bu sözün hemen peşinden getirmiş olduğu, وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ *"Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin"* ifâdesi de delâlet etmektedir.

Buna göre şayet, "Bazı kimselerin, bu âyet nazil olduğunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Allah'a yemin olsun ki, Allah bize o iki grubun dostu ve yardımcısı olduğunu haber vermişken, o iki gurubun kasdetmiş olduğu şeye bizim kastetmemiş olmamız bizi sevindirmedi?"* dediğini rivayet etmelerinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun mânası, Allahu Teâlâ'nın, onları övmesi, haklarında, kendisinin onların yardımcısı olduğunu söyleyen bir âyet indirmesi ve bu düşüncenin onları Allah'ın dostluğundan çıkarmamış olması sebebiyle onlar için meydana gelmiş olan şereften dolayı çok büyük bir sevinç ve neşe duymaktır.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin"* buyurmuştur. اَلتَّوَكُّلُ kelimesi تَفَعُّل babından bir masdardır. Bu kelime, bir kimse bir işi kendi üzerine almayıp, o hususta başkasının yeterliliğine itimad ettiği zaman söylenilen, وَكَلَ اَمْرَهُ إِلَى فُلاَنٍ "İşini falancaya bıraktı" tabirinden alınmadır. Âyet-i kerime, insanın, kendisine arız olan kötülük ve belâları, Allah'a tevekkül ederek savuşturmasının ve bu tevekkül ile feryâdı, figânı yok etmesi gerektiğine bir işaret vardır.

***

Bedir'deki Yardım Takva Sebebiyle Olmuştu

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

"Andolsun ki, siz daha zayıf olduğunuz halde Allah size "Bedir"de kat'î bir zafer verdi. Binâenaleyh Allah'tan ittikâ edin, tâ ki şükretmiş olasınız"

(Âl-i İmran, 123).

Âyetin öncesi ile irtibatı hususunda iki izah vardır:

a) Allah Teâlâ, Uhud'dan bahsedince peşisıra Bedir savaşı kıssasını getirmiştir. Çünkü müslümanlar Bedir günü, alabildiğine fakir ve güçsüz idiler. Kâfirler ise, bunun aksine son derece güçlü ve kuvvetli idiler. Daha sonra Allah Teâlâ bu müslümanları, müşriklere galip kıldı ve bu, insanın maksad ve gayesine ancak Allah'a tevekkül ve O'nun yardımını dilemesiyle ulaşabileceğine delâlet eden en kuvvetli delillerden biri oldu. Bu hadiseyi zikretmenin maksadı, *"Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez"* (Âl-i İmran, 120) ve *"Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin"* (Âl-i İmran, 122) âyetlerini te'kid etmektir.

b) Allah Teâlâ bu iki cemaatin, nerede ise bozulmak üzere olduğundan bahsetti, daha sonra da, *"Halbuki onların yardımcısı Allah'dı. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin"* yani, "yardımcısı ve destekcisi Allah olan kimselere böyle dağılma, korku ve za'af nasıl uygun düşer!" buyurdu. Cenâb-ı Hak, bunu Bedir hadisesi ile te'kid etti. Çünkü müslümanlar, o zaman son derece güçsüz idiler. Allah Teâlâ onlara yardım ettiği için, gayelerine ulaşmış ve düşmanlarını ezmişlerdi. İşte burada da böyledir. Âyetin öncesi ile münâsebetinin izahı budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bedr Kelimesi Hakkında

"Bedir" kelimesi hakkında şu görüşler vardır:

a) "Bedir", bu ismi taşıyan bir adamın sahip olduğu kuyunun ismidir. O kuyu, sahibinin adıyla adlandırılmıştır. Bu, **Şa'bî**'nin görüşüdür.

b) "Bu kelime, bir kuyunun adıdır. Bu, bir yerin, sahibinin ismi verilmeksizin başka bir isimle isimlendirilmesi gibidir." **Vahidî** ve hocalarının görüşü böyledir. Bunlar, **Şa'bî**'nin görüşünü kabul etmemişlerdir. Bedir, Mekke ile Medine arasında bulunan bir su (kuyu)dur.

İKİNCİ MESELE أَذِلَّةٌ kelimesi, "zelil"in çoğuludur. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Fa'îl vezni üzerinde bulunan kelimeler sıfat iseler, "zarîf" kelimesinin "zurefâ"; "kesir" kelimesinin "küserâ" ve "şerik" kelimesinin "şurekâ" vezninde cemî olması gibi, fu'alâ vezninde cemîlenirler. Fakat Araplar muzaaf (şeddeli) olan kelimeleri, fu'alâ vezninde cemîlemekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar eğer, "kalîl"in cemisi olarak قُلَلاءُ; "halîl"in cemisi olarak خُلَلاءُ demiş olsalardı, aynı cinsten iki harf bir arada bulunmuş olurdu. Bundan dolayı fu'alâ kalıbını bırakıp "ef'ile" kalıbına dönmüşlerdir. Çünkü fa'îl vezninin cemîlerinden birisi de "ef'ile"dir. Meselâ جَرِيبٌ ; أَجْرِبَةٌ ve قَفِيزٌ; أَقْفِزَةٌ kelimelerinde olduğu gibi. Böylece Araplar, "zelîl" kelimesini أَذِلَّةٌ şeklinde cemî yapmışlardır. **Keşşaf sahibi**, أَذِلَّةٌ kelimesinin cem-i kıllet vezninde olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın da, onların zelil oluşlarının yanısıra sayıca azlıklarına delâlet etmesi için bu vezni zikrettiğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetteki وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ *"Siz daha zayıf olduğunuz halde.."* cümlesi "hal"dir. Müslümanlar şu sebeplerden dolayı zelîl (zayıf) idiler:

a) Allah Teâlâ, *"Halbuki şeref, kuvvet ve gâlibiyyet Allah'ındır, peygamberindir ve mü'minlerindir"* (Münâfikûn, 8) buyurmuştur. Binâenaleyh burada bahsedilen zilletin, bu âyetin manasına ters düşmeyecek şekilde tefsir edilmesi gerekir. Bu da, kelimenin, "müslümanların sayılarının az olması, hallerinin zayıflığı, silah ve mallarının yetersizliği ve düşmana karşı koyacak gücü olmama" ile tefsir edilmesidir. Buna göre buradaki zilletin manası, düşmana karşı koyamamadır ki bunun zıddı izzettir. İzzet de, şeref, kuvvet ve gâlibiyyet demektir. Müslümanların Bedir'de üçyüz küsür oldukları, sadece bir tek süvarilerinin bulunduğu, ekserisinin piyade olduğu ve çoğu kez bir grubun tek deve ile idare ettikleri; kâfirlerin ise ikibin kadar oldukları, çok silah ve mükemmel hazırlıklarının yanısıra yüz civarında süvarileri bulunduğu rivayet edilmiştir.

b) Belki de bundan murad, sayıları ve silahları az olduğu için, müslümanların, müşriklerin inanç ve iddialarına göre zelîl sayılmalarıdır. Bu husus, Cenâb-ı Hak, kâfirlerin *"En şereflî ve kuvvetli olan, oradan en zelîl olanı muhakkak çıkaracaktır"* (Munâfikûn, 8) dediklerini nakletmesi gibidir.

c) Sahabe Mekke'de, kâfirlerin bir güç ve servet içinde olduklarını görüyorlardı. Bu vakte kadar, kâfirler üzerinde bir hükümranlığın kurulduğu görülmemişti. Böylece, onların heybetleri müslümanların kalplerinde varlığını sürdürüyor, onların büyük ve kuvvetli sanılması, gönüllerinde yer ediyordu. Bu sebeple müslümanlar, onlardan korkuyor ve onlardan çekiniyorlardı.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَاتَّقُوا اللَّهَ *"Resûlüyle sebât etme hususunda Allah'tan*

korkunuz''; لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *''Umulur ki, takvânız ile, Allah'ın size nimet olarak vermiş olduğu yardıma şükretmiş olursunuz''* buyurmuştur. Veyahut da "Cenâb-ı Hak size, kendisine şükredeceğiniz bir başka nimeti in'âm eder" şeklindedir. Böylece şükür in'amın sebebi olduğu için, Cenâb-ı Hak şükür kelimesini "in'âm etmek" kelimesi yerinde kullanmıştır.

★★★

Üçbin Meleğin Yardıma Gelmesi

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُنزَلِينَ ﴿١٢٤﴾

''O vakit sen mü'minlere, ''indirilen üçbin melekle Rabb'inizin size imdâd etmesi yetmez mi size?'' diyordun''

(Âl-i İmran, 124).

Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler, bu va'adin Bedir gününde mi, yoksa Uhud gününde mi meydana geldiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. إِذْ edâtının âmilinin izahı da, bu iki görüşe göre yapılmaktadır. Biz bu va'adin Bedir gününde yapıldığını söylersek, إِذْ ifâdesinin âmili, *''Allah size zafer verdi''* ifâdesi olur. Buna göre ifâdenin takdiri şöyledir: إِذْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ "Sizler zayıf olduğunuz halde, Allah size zafer verdiğinde sen mü'minlere... diyordun." Bu va'adin Uhud günü olduğunu söylediğimizde, إِذْ kelimesi, إِذْ غَدَوْتَ *''Hani erkenden yola çıkmıştın...''* sözünden ikinci bedel olmuş olur.

Melek Gönderme Va'adi Uhud İçin Yapılmıştır

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki:

Birinci görüş, bu vâ'adin tahakkuk ettiği günün Uhud günü olduğunu söylemektedir. Bu, **İbn Abbas, Kelbî, Vahidî Mukâtil** ve **Muhammed İbn İshâk**'ın görüşüdür. Bu görüşün birkaç yönden delili vardır:

Birinci delil: Bedir gününde Hz. Peygamber'e, bin melek ile yardım olunmuştu. Allahu Teâlâ Enfâl sûresinde, *"Hani siz, Rabb'inizden yardım istiyordunuz da, O da: "Muhakkak ki ben size ard arda gelen bin melek ile yardım edeceğim" diyerek duânızı kabul buyurmuştu"* (Enfâl, 9) buyurmuştur. O halde Bedir gününde üçbin ve beşbin meleğin indirilmesinden nasıl bahsedilebilir?

İkinci delil: Kâfirler Bedir günü bin veya bine yakın bir sayıda idiler. Müslümanlar ise, bunların üçde biri kadardı. Çünkü müslümanların sayısı, üçyüz küsur idi. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ Bedir günü bin melek indirdi. Böylece kâfirlerin sayısı, müslümanların sayısı hâriç, meleklerin sayısına denk olmuştu. İşte bu nedenle kâfirler bozguna uğradılar. Aynı şekilde Uhud gününde, müslümanların sayısı bin, kâfirlerinki ise üçbin idi. Bu günde de, Bedir'de olduğu gibi, müslümanlar kâfirlerin üçte biri kadardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ bu günde, kâfirlerin sayısı, müslümanlar hariç meleklerin sayısına denk olsun diye, üçbin melek indirmeyi va'adetti. Böylece bu husus, müslümanların, Bedir'de onları hezimete uğrattıkları gibi, Uhud'da da bozguna uğratabileceklerine bir delil olmuş oldu. Sonra bu üçbin melek, o gün müslümanların kalplerinin kuvveti artsın ve korkuları silinsin diye beşbine çıkarılmıştır. Bu va'adin Uhud günü olduğunu söylersek, bu mananın meydana geleceği malumdur.

Üçüncü delil: Allahu Teâlâ, *"(Düşmanlar da) ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size alemetli beş bin melekle imdâd edecektir"* (Âl-i İmran, 125) buyurmuştur. Bundan murad, "Size düşmanlarınız ansızın geldiklerinde..." demektir. Düşmanların müslümanlara ansızın geldiği gün, Uhud günüdür. Ama Bedir gününde, düşmanları onlara gelmemiş, aksine onlar (müslümanlar) düşmanlarına gitmiştir.

Uhud Savaşını Kabul Etmekteki Müşkil

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın, *"İndirilen üçbin melekle Rabb'inizin size imdâd etmesi yetişmez mi?"* âyetinin Uhud günü hakkında olduğunu söylersek, sonra bu yardım da meydana gelmeyince, yalan söylenmiş olur" denilirse buna iki şekilde cevap verilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın beşbin melek indirmesi, müslümanların ganimetler konusunda sabredip ittika etmelerine bağlanmıştır. Sonra birkısım müslümanlar da ganimetler hususunda sabr ve ittikâ etmeyip, aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhalefet etmişlerdir. Binaenaleyh, şart tahakkuk etmeyince, "meşrût" da bulunmaz.. Üçbin melek indirmesi hususuna gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, savaş için elverişli mahallere yerleştirdiği ve kendilerine, bu mahallerde kalıp sebât etmelerini emrettiği mü'minlere va'adetmiştir. İşte bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara, o mahallerde kalmaları şartıyla, bu va'adde bulunduğunu gösterir. Onlar bu şarta riayet etmeyince, haliyle meşrût da meydana gelmemiştir.

b) Biz, meleklerin inmediğini kabul etmiyoruz. **Vakıdî**'nin **Mücâhid**'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Uhud günü melekler geldiler, ama savaşmadılar." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in sancağı **Mus'ab İbn Umeyr**'e verdiği, **Mus'ab** şehid edilince onu, **Mus'ab**'ın sûretinde olan bir meleğin aldığı, bunun üzerine de Hz. Peygamber'in, ileri geç, ya **Mus'ab** dediği, bunun üzerine meleğin, "Ben **Mus'ab** değilim!" cevabını verdiği, böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunun, kendisine yardım eden bir melek olduğunu anladığı.. rivayet edilmiştir. Yine **Sa'd İbn Ebî Vakkas** (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "O gün ben ok atıyordum; attığım oku bana, beyaz ve güzel yüzlü bir adam geri getiriyordu. Ben, onun kim olduğunu bilmiyordum. Bunun üzerine ben onun bir melek olduğunu zannettim, (anladım)" Bu hususun izahı hakkında söyleyeceğimiz şey, bundan ibarettir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu açıklamaya göre, âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebet vechi şudur: Allahu Teâlâ Uhud savaşını zikretmiş, daha sonra da, *"Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin"* buyurmuştur. Yani, tevekküllerinin, sayılarının ve teçhizatlarının çokluğuna değil, yalnız Allah'a olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, zelil bir halde iken, size Bedir'de zafer ihsan etmiştir. Tıpkı bunun gibi, Cenâb-ı Hak diğer yerlerde de, savaş meydanlarında da bu gibi şeylere kâdirdir. Cenâb-ı Hak sözü daha sonra Uhud kıssasına getirerek, *"O vakit sen mü'minlere, "indirilen üçbin melekle Rabb'inizin size imdâd etmesi yetişmez mi size?" diyordun"* buyurmuştur.

Ekseriyete Göre, Melekler Bedir Günü Gelmiştir

İkinci görüş: Bu va'adin Bedir günü meydana gelmesidir ki, bu ekseri müfessirînin görüşüdür. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

Birinci hüccet: Allah Teâlâ, *"Andolsun ki, siz daha zayıf olduğunuz halde, Allah size Bedir'de kat'i bir zafer verdi"* (Âl-i İmran, 123), *"O vakit sen mü'minlere, ... diyordun"* (Âl-i İmran, 124) ve şöyle şöyle buyurmuştur. Böylece bu ifâdelerin zâhiri, Allahu Teâlâ'nın onlara, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mü'minlere bu sözü söylediğinde yardım etmiş olmasını gerektirir ki bu da, Hz. Peygamber'in bu sözü Bedir gününde söylemiş olmasını gerektirir.

İkinci hüccet: Sayının ve teçhizatın azlığı Bedir gününde daha fazla söz konusudur. Bu günde, kalplerin takviye edilmesine daha çok ihtiyaç vardır. Binâenaleyh bu sözü, Bedir gününe hamletmek daha evlâ olur.

Üçüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın üçbin melek indireceğine dair va'adi, herhangi şarta bağlanmamış olup mutlaktır. Binaenaleyh, bunun meydana gelmiş olması

gerekir. Bu ise ancak, Uhud değil, Bedir gününde meydana gelmiştir. Hiç kimse, meleklerin indiklerini, fakat savaşmadıklarını söyleyemez. Çünkü va'ad, üçbin melekle yardım etmek şeklinde idi. Ve, meleklerin sırf indirilmesiyle de yardım tahakkuk etmez; aksine meleklerin bizzat yardım etmesi, destek vermesi gerekir. Meleklerin yardımı ise, Uhud gününde değil, Bedir gününde olmuştur.

Sonra bu görüşte olanlar, birinci görüşte olanların delillerine cevap vermiş ve şöyle demişlerdir:

"Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Bedir günü bin melekle yardım edilmiştir" şeklindeki birinci delilinize iki bakımdan cevap verilir:

1- Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabını bin melekle desteklemiş, sonra onlara ikibin melek daha göndermiştir. Böylece meleklerin sayısı üçbin olmuştur. Sonra buna ikibin melek daha ilâve etmiş ve sayı beşbine ulaşmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) ashâbına sanki, "Rabbinizin size bin melekle yardım etmesi, yetmez mi size?" demiş, onlar da, "Evet, yeter" demiş. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), "Rabb'inizin üçbin melekle yardım etmesi, yetmez mi size?" demiş, onlar yine, "Evet, yeter" diye cevap vermişler. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Eğer sabreder ve müttakilerden olursanız, Rabb'iniz sizi beşbin melekle destekleyecek" demiştir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashâbına söylediği rivâyet edilen şu söz gibidir:

أَيَسُرُّكُمْ أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ قَالُوا نَعَمْ. قَالَ أَيَسُرُّكُمْ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ قَالُوا نَعَمْ. قَالَ: فَإِنِّي أَرْجُوا أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ

"Cennet ehlinin dörtte biri olmanız sizi sevindirir mi?" Dediler ki: "Evet, sevindirir." Bunun üzerine, "Cennet ehlinin üçte biri olmanız sizi sevindirir mi?" buyurdu. Dediler ki, "Evet, sevindirir." Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ben sizin, cennet ehlinin yarısı olmanızı umuyorum" buyurdular."(6)

2- Bedir savaşına katılanlara, Enfâl sûresinde zikredildiği üzere, bin melek ile yardım edilmiştir. Sonra müslümanlara, bazı müşriklerin kalabalık bir sayıyla Kureyşlilere yardım etmek istediği haberi ulaşınca onlar bundan korkmuşlar ve, sayılarının azlığından dolayı bu onlara çok zor gelmişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, mü'minlere, *"Eğer kâfirler Kureyşlilere yardımcı olarak gelirlerse, ben de size beşbin melekle yardım ederim"* va'adinde bulunmuştu. Sonraysa, bu yardım Kureyş'e gelmemiş, aksine, Kureyş'in hezimete uğradığı haberi kendilerine ulaşınca da gerisin geriye dönmüşlerdi. Bundan dolayı da müslümanların, bine ilâve sayıdaki bir yardımla desteklenmesine gerek kalmamıştı.

---

6) Müslim, İman, 376 (1/200-201); Tirmizî, Cennet, 13 (4/684).

"Kâfirler Bedir gününde bin kişiydiler, bunun için de Cenâb-ı Hak bin melek indirmişti. Uhud gününde ise üçbin kişi olduklarından, Cenâb-ı Hak üçbin melek indirmiştir" şeklindeki ikinci delilinize gelince, buna da şöyle cevap verilir: Bu güzel bir "takrîb"dir; deliller güzel sevkedilmiştir. Fakat bu, durumun böyle olmamasını gerektirmez. Bilakis Cenâb-ı Hak, iradesine göre, sayıyı ister artırır, isterse eksiltir.

"Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onlar size ansızın gelecek olurlarsa..."* (Âl-i İmran, 125) buyruğuna tutunmak olan üçüncü delile ise şöyle cevap verilir:

Müşrikler, Hz. Peygamber ve ashâbının Kureyş kervanına saldırdığını duyduklarında, kalplerindeki kin ve kızgınlık artmış, toplanarak Hz. Peygamber ve (ordusunun) üzerine yürümeyi tasarlamışlardı. Sahâbe bunu duyunca korkar, bunun üzerine de Cenâb-ı Hak onlara, şu haberi verir: *"Eğer onlar size ansızın gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size beşbin melekle yardım edecektir."* İşte bu iki görüşün ortaya konulmasında söylenilmiş olanların neticesi bundan ibarettir. Allah, kendi muradını en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Gelen Meleklerin Adedi

Âlimler meleklerin sayısı hakkında ihtilâfa düşmüştür. Meleklerin sayısı hakkındaki görüşlerin tesbitini şöyle yapabiliriz: Âlimlerden bazıları, eksik olan sayıyı fazla olan sayıya ilâve etmişler ve şöyle demişlerdir: Çünkü üçbin melekle yardım etmede bir şart söz konusu değildir. Beşbin melek ile yardım etme ise, sabretmeye, muttakî olmaya ve de, kâfirlerin ansızın mü'minlere gelmesine bağlanmıştır. Binâenaleyh, bunların başka başka olması gerekir. Bu görüş zayıftır. Çünkü beşbin melekle yardım etmenin bir şarta bağlanmış olmasından, onun cüz'ü ve kısmı olan üçbin melekle yardım etmenin de aynı şartla meşrût olması gerekmez. Bir kısım âlimler ise, eksik olan sayıyı fazla olan sayının içinde mütâlaa etmişlerdir.

Birinci ihtimâlin kabul edilmesi haline gelince: Eğer biz âyet-i kerimeyi Bedir kıssasına hamledersek, o takdirde meleklerin sayısı dokuzbin olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bin, üçbin ve beşbin sayılarını zikretmiştir ki, bunun toplamı dokuzbin eder. Eğer âyeti Uhud kıssasına hamledersek, bu takdirde burada bin sayısı zikredilmemiştir. Bilâkis bu kıssa hakkında üçbin ve beşbin sayıları zikredilmiştir ki, toplamı sekizbin eder.

İkinci ihtimalin-ki bu, eksik olan sayıyı fazla olan sayıya girdirmek idi,-kabul edilmesi haline gelince, bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Meleklerin sayısı beşbindir. Çünkü onlara bin melekle yardım va'adedilmiştir. Sonra ise buna diğer ikibin ilâve edilmiş, böylece onlara üçbin melek ile yardımın va'adedilmiş olması gerekmişti. Sonra bu sayıya ikibin daha ilâve edildi, böylece de onlara beşbin melekle yardım edileceği va'adedilmiş oldu.

Biz âlimlerin birinin şöyle dediğini rivâyet etmiştik: "Bedir'e katılan müslümanlara bin melek ile yardım edilmiştir." Denildi ki, **Kürz İbn Câbir el-Muharibî**, müşriklere yardım etmeyi isteyince, bu müslümanlara zor geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, *"Müşriklere yardım gelmesi halinde, Rabb'inizin de size üçbin ve beşbin melekle yardım etmesi, yetmez mi size?"* demiştir. Sonraysa müşriklere yardım gelmemiştir. Aynen bunun gibi, binin üzerindeki melekler, müslümanlara yardıma gelmemiştir. İşte bu açıklamalar, hepsi de muhtemel olan izahlardır. Allah, muradını en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Meleklerin Fiilen Savaşıp Savaşmadıkları

Tefsir ve siyer âlimleri, Allah Teâlâ'nın, Bedir günü melekleri indirdiği ve meleklerin kâfirlerle savaştığı hususunda icmâ etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), "Melekler, Bedir gününden başka bir günde savaşmamışlardır. Bedir'in dışındaki savaşlarda ise, sadece sayı ve destekçi olarak bulunuyorlar; ne savaşıyorlar, ne de vuruşuyorlardı.." demiştir. Bu görüş aynı zamanda, ekseri âlimlerin görüşüdür. **Ebu Bekr el-Esamm** ise, bu fikri şiddetle reddetmiş ve bunun aleyhine şu delilleri getirmiştir:

Birinci hüccet: Tek melek, bütün yeryüzünü helâk edebilir. Meşhur olan şudur ki, Cebrâil (a.s) kanadını Lût kavminin dört şehrinin altına sokmuş ve kanadı yedinci kat yer tabakasına kadar ulaşmış; sonra da onu göklere kaldırarak altını üstüne getirmiştir. Binâenaleyh Cebrail (a.s) Bedir gününde hazır bulunduysa, müslümanların kâfirlerle savaşmasına ne gerek var? Sonra, onun hazır bulunduğunu kabul etmemiz halinde, diğer melekleri göndermenin faydası ne ki?

İkinci hüccet: Kâfirlerin ileri gelenleri meşhur idiler. Yine, bu meşhur kâfirlerin her birinin karşısında da bilinen ve tanınan bir sahâbe bulunmaktaydı. Durum böyle olunca, o kâfirlerin öldürülmesini kâfirlere isnad etmek imkânsız olur.

Üçüncü hüccet: Eğer melekler savaşmış olsalardı, onlar ya insanların onları gördüğü yerde bulunurlardı, veyahut da insanların görmediği yerde.. Eğer insanlar onları görmüşlerse, onları ya insan sûretinde görmüşlerdir, veyahut da başka bir sûrette. Birinciyi kabul edersek, bu takdirde Hz. Peygamber'in ordusundan müşahede edilen miktarın üçbin veya daha fazla olması gerekirdi ki, hiçkimse bunu söylememiştir. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi de onların gözlerinde azaltıyordu"* (Enfal, 44) âyetinin aksine olmuş olur. Eğer müslümanlar o melekleri, insan sûretinde görmemişlerse, o zaman o insanların kalplerine çok şiddetli bir korkunun düşmesi gerekirdi. Çünkü, meselâ cinni gören kimse çok korkar.. Bu husus ise, kesinlikle nakledilmemiştir.

İnsanların melekleri görmemiş olması durumunda kelamın takdiri şöyle olur:

"Melekler savaşıp, düşmanların başlarını koparıp, karınlarını deşip ve kâfirleri atlarından düşürdükleri zaman insanlar, bunu yapanlardan hiç kimseyi görmedikleri halde, bu fiillerin meydana geldiğini müşahede ediyorlardı. İşte bu gibi şeyler, en büyük mu'cizelerdendir. Bu durumda, böyle bir hali inkâr edenin inatçı bir kâfir olması gerekir. Böyle bir inkâr olmadığına göre, bu delilin yetersizliği de ortaya çıkar (yani insanların melekleri görmemiş olması ihtimali geçersiz olur.)

Dördüncü hüccet: İnen bu meleklerin, ya kesîf veyahut da latîf bir cisim oldukları söylenebilir. Birinci ihtimale göre onları herkesin görmüş olması ve, onları görmenin, başkalarını görmek gibi olması gerekir. Halbuki durumun hiç de böyle olmadığı bilinen bir gerçektir. Eğer onlar, meselâ hava gibi latîf cisimler idiyseler, onlarda katılık, sertlik gibi özellikler bulunmaz; böylece onların atlara binmiş olmaları da imkânsız olmuş olur. Bütün bunlar ise, sizin de kabul ettiğiniz hususlardır.

Bil ki böyle bir şüphe, ancak Kur'ân'ı ve nübüvveti inkâr eden kimseye yakışır. Ama Kur'ân'ı ve peygamberliği kabul eden kimseye, böyle bir şey söylemesi hiç mi hiç yakışmaz. Kur'ân nassının bunu belirtmiş olması ve bu hususun, rivâyet edilmiş olan haberlerde mütevâtir derecesine ulaşmış olması sebebiyle, **Ebû Bekr el-Esamm**'ın bunu inkâr etmemesi gerekirdi. **Abdullah İbn Ömer**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kureyş Uhud'dan döndüğünde meclislerinde başarılarını konuşuyor ve şöyle diyorlardı: "Biz Bedir gününde gördüğümüz alaca atları ve beyaz adamları Uhud'da görmedik.." Ortaya atılan bu şüpheyi Allah'ın kudretinin kemâliyle karşılaştırdığımızda, böyle bir şüpheye yer kalmaz, ortadan kaybolur. Çünkü Allah Teâlâ bütün mümkinâta kâdir olduğu için, istediğini yapar, her türlü ihtiyaçtan münezzeh olduğu için, dilediği her şeye hükmeder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Meleklerin Mü'minlere Yaptıkları Yardımın Şekli

Alimler, meleklerin yardımının şekli hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları onların mü'minlerle birlikte savaştıklarını; bazıları da bu yardımın, onların kalplerine kuvvet vererek, onlara muzaffer olacaklarını bildirerek ve kâfirlerin kalplerine korku atarak olduğunu söylemişlerdir. Yardım hususunda açık olan husus şudur ki, melekler, kendilerine ihtiyaç hissedildiğinde savaşta bizzat orduya katılmışlardır. Savaşta bizzat orduya katılmalarına ihtiyaç kalmaması ve mü'minlerin kalplerini güçlendirmek için orada bulunmalarının yeterli olacağını söylemek de caizdir. Müfessirlerden pekçoğu meleklerin Bedir'de savaştıklarını; diğer savaşlardaysa savaşmadıklarını iddia etmişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE

أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ *"Yetmez mi size..?"* buyruğu hakkındadır. "Kifâye" masdarının manası, ihtiyacı gidermek ve işi yerine getirmek demektir. Birisi, bir başkasının ihtiyacını giderdiğinde كَفَاهُ أَمْرَ كَذَا "Ona, o şu işte yetti" denilir. "**İmdâd**" masdarının manası, bir

şeyi peyderpey vermektir. **Mufaddal**, bu imdâdın, takviye ve yardım şeklinde olması halinde يَمُدُّهُ امدّه denildiğini; ek yardım şeklinde olması halinde de يَمُدُّهُ مدّه denildiğini ve, Hak Teâlâ'nın, وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ *"denizde ona yardım eder.."* (Lokman, 27) buyruğunda da böyle olduğunu söylemiştir.

ALTINCI MESELE

İbn Âmir مُنْزِلِينَ kelimesini, teksir ve mübalağa sigasıyla, zâ harfini şeddeli ve fethalı olmak üzere, مُنَزَّلِينَ şeklinde okumuştur. Diğer kırâat imamları ise, zâ harfinin fethasıyla ve şeddesiz olarak مُنْزِلِينَ şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanıştır.

YEDİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Kalplerini kuvvetlendirmek, onları sebâta teşvik edip azimlendirmek ve Allah'ın yardımına güvenlerini artırmak için, meleklerin ineceği va'adi önce yapılmıştır. *"Size yetmez mi?"* ifâdesinin mânası, "Onlara, üçbin melekle yapılan yardımın yetmeyeceği zannını reddetmek olup istifhâm-ı inkarîdir, yani yeteceğini ifâde etmektir." Azlıkları, zayıflıkları ve düşmanlarının sayısının çoklukları sebebiyle, onların zaferden ümidi kesmiş kimseler gibi olduklarını ihsâs ve buna işaret için, fiil olumsuzluğu te'kid eden لَنْ edâtıyla beraber gelmiştir.

بَلَىٰٓ إِن تَصْبِرُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم بِخَمْسَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

"Elbette siz sabreder, ittika ederseniz, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size nişanlı beşbin melekle yardım edecektir"

(Âl-i İmran, 125)

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

بلى kelimesi, لَنْ edâtından sonra gelen ifâde için olumluluk ifâde eder. Yani mâna şudur: "Bilâkis, bu yardım size yetecektir." Böylece bu kelime, mutlâka yeteceğini göstermiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَٰذَا *"Siz sabreder, ittika*

ederseniz, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa...'' buyurmuştur. Yani, "Eğer müşrikler, ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size, bundan daha fazla sayıdaki meleklerle yardım eder. Bu da beşbin melektir." Buna göre beşbin meleğin gelmesi, üç şartın tahakkuk etmesine bağlanmıştır: Sabır, takvâ ve kâfirlerin ansızın bastırıvermesi... Bu şartlar bulunmadığı için, meşrût da bulunmamıştır.

İKİNCİ MESELE

اَلْفَوْرُ kelimesi, tencere kaynadığında Arapların söylemiş olduğu فَارَتِ الْقِدْرُ "Tencere kaynadı" tabirinden alınma bir masdardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّوْرُ *"Nihayet emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman.."* (Hûd, 40) buyurmuştur. Bu kelimenin, tencere kaynarken suyun kabarmaya başladığı ilk yere denildiği de söylenmiştir. Sonraysa Araplar bu lâfzı, istiâre yoluyla, sürât ve hız anlamında kullanmıştır. Nitekim جَاءَ فُلَانٌ وَرَجَعَ مِنْ فَوْرِهِ "Falanca geldi ve süratle geri döndü" denilir. Fıkıh usûlcülerinin, "Emir, fevr veya terahî içindir" (Emir derhal veya gecikmeli olarak yapmayı ifâde eder) sözleri bu kabildendir. Bunun ifâde etmek istediği mana, "Düşmanın gelişinin hızlılığını, isteğini ve süratini" ifâde etmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Alâmetli" (Nişanlı) Tabirinin Manası

İbn Kesîr, Ebû Amr ve **Âsım,** vâv harfinin kesresi ile, kelimeyi مُسَوِّمِينَ şeklinde, yani "kendilerini husûsî bir takım alametlerle alametlendirmiş oldukları halde" manasında okumuşlardır. Rivâyetlerin çoğu, o meleklerin atlarını bir takım nişanlarla alametlendirdiklerini ifâde eder. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi, vâv'ın fethası ile مُسَوَّمِين şeklinde, yani "Allah veya kendileri tarafından alâmetlendirilmiş olarak" manasında okumuşlardır. Buna göre, bu kelimenin ifâde ettiği "tesvîm" (alâmetlendirme)den ne murad edildiği hususunda şu iki görüş vardır:

a) اَلسُّوْمَةُ kelimesi, "bir şeyi başkalarından ayıran ve tanınmasını temin eden alâmet" manasınadır. Bunun tefsiri, وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ (Âl-i İmran, 14) âyetinin tefsirinde geçmişti. Bu alâmet, düşmanla karşılaşıldığında süvârinin tanınmasını sağlayan şeylerdir. Nitekim hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir günü سَوِّمُوا فَاِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ سَوَّمَتْ *"Kendinizi alâmetlendiriniz. Çünkü melekler de kendilerini alâmetlendirdiler"* dediği yer almıştır. **İbn Abbas** (r.a), "Melekler, kendilerini sarı sarıklar sararak alâmetlendirmişler ve atlarını da nişanlamışlardı. Onlar, alın ve kuyruklarına beyaz yünler takılmış alaca atlar üzerinde idiler " demiştir. **Hz. Hamza İbn Abdulmuttalib** (r.a)'in, deve kuşu tüyü takarak; **Hz. Ali** (r.a)'nin beyaz yün takarak; **Hz. Zübeyr** (a.s)'in sarı sarık sararak; **Ebu Bücane** (r.a)'nin kırmızı sarık sararak kendilerini alâmetlendirdikleri rivayet edilmiştir.

b) Bu kelime, "salıverilmiş" manasınadır ve Arapların otlağa salıverilmiş develer

için kullandıkları أَسَمْتُ الْإِبِلَ "Deveyi saldım" tabirinden alınmıştır. Bu fiilin "tef'îl" babında سَوَّمْتُ denilir. Bu tıpkı senin أَكْرَمْتُ ve كَرَّمْتُ demen gibidir. Bu kelimeyi vâvın kesresi ile "müsevvimîn" şeklinde okuyanlara göre manası, "melekler, kâfirleri öldürmek ve esir etmek için, atlarını onların üzerine salıverdiler" şeklinde olur. "Müsevvemin" diye okuyanlara göre ise mana, "Hayvanların otları ve bitkileri helâk etmesi gibi, Allah Teâlâ da müşrikleri helâk etsinler diye, melekleri onların üzerine salmıştır" şeklinde olur.

★ ★

Bu Yardımın Mü'minleri Müjdelemek İçin Yapılması

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

"Allah bu (yardımı), ancak size bir müjde olsun ve kalpleriniz onunla yatışsın diye yaptı. Nusret ancak azîz ve hakîm olan Allah'ın yanındadır. (Bir de bunu) kâfirlerin ileri gelenlerini kessin, yahut onları tepesi aşağı getirip de emellerine kavuşmayanlar olarak gerisin geri dönsünler diye (yaptı)"

(Âl-i İmran, 126-127).

Bu âyetteki جَعَلَهُ (Bunu.. yaptı) ifâdesindeki zamir masdara râcîdir. Hak Teâlâ sanki, "Allah bu yardım ve desteği, ancak muzaffer olacağınıza bir müjde yaptı" buyurmaktadır. Bir önceki âyetteki يُمْدِدْكُمْ *(size yardım edecek)* buyruğu bu yardıma delâlet etmektedir ve yardım bu âyette zamirle ifade edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ *"(Kesilirken) üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu bir fisktir"* (En'âm, 121) buyurmuştur. Bu, "Onu yemek bir fisktir" manasına gelir. Buna, "yemeyin" fiili delâlet etmektedir ve bundan dolayı zamirle ifâde edilmiştir. **Zeccâc,** "Bu âyet, "Allah, bu yardımı ancak size bir müjde olsun diye zikretmiştir" manasındadır" demiştir. "Büşrâ" kelimesi, إِبْشَارٌ masdarından bir isimdir. Bu kelimenin izahı وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Fiilin İsme Atfedilmesinin İzahı

Allahu Teâlâ daha sonra, وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ *"ve Kalpleriniz onunla yatışsın diye.."* buyurmuştur. Bununla ilgili bir soru vardır, o da şudur: Âyetteki لِتَطْمَئِنَّ kelimesi fiil, بُشْرَى kelimesi ise isimdir. Fiilin isme atfedilmesi güzel kabul edilmez. Binâenaleyh ya إِلاَّ بُشْرَى لَكُمْ وَاطْمِئْنَانًا *"ancak size bir müjde ve itminân olsun diye..."*, veyahut da إِلاَّ لِيُبَشِّرَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ *"ancak sizi müjdelemek ve kalpleriniz itminân bulmak için..."* şeklinde olması gerekirdi. Öyle ise niçin bunlar bırakılmış ve fiilin isme atfedilmesi yoluna başvurulmuştur? Buna iki şekilde cevap verilir:

1- "İmdâd" kelimesinin zikredilmesinde iki gaye bulunmakta olup bunlardan birisi, arzu edilme bakımından diğerinden daha kuvvetlidir. Bu gayelerin birincisi, mü'minlerin kalbine neşe vermek, onları neşelendirmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"ancak bir müjde olsun diye"* buyruğu ile murad edilen budur. İkincisi ise, Allah'ın yardım ve muzafferiyetinin onlarla beraber olduğu, bu sebeple de savaştan korkmamaları hususunda bir itminan ve güven meydana gelmesidir. Esas maksad da, işte budur. İşte, arzu edilme bakımından bu iki durum arasında bir farklılığın bulunduğuna dikkat çekmek için Cenâb-ı Hak bu iki ifâdeyi ayrı ayrı zikretmiştir. Binaenaleyh bunun bir müjde olması, arzu edilen bir şeydir; ama daha güçlü olarak arzu edilen ise, bu itmi'nân ve güvenin meydana gelmesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, illet bildiren lâm harfini itmi'nân fiilinin başına getirerek, وَلِتَطْمَئِنَّ *"ve.. yatışsın, güven bulsun diye.."* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً *"Hem onlara binmeniz için, hem zînet için de atları, katırları, merkepleri yarattı"* (Nahl, 8) buyruğudur. Esas maksat binmek olduğu için, illet bildiren lâm harfi, "binmek" fiilinin başına getirilmiştir. İşte, burada da böyledir.

2- Cevap sadedinde bazıları şöyle demiştir: Buradaki vâv harfi zaiddir. Kelamın takdiri ise, "Allah bunu ancak, kalpleriniz onunla yatışsın diye size bir müjde yapmıştır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ *"Nusret ancak Allah'ın yanındadır"* buyurmuştur. Bundan maksat, mü'minlerin tevekküllerinin meleklere değil ancak Allah'a olması gerektiğidir. Bu, kulun imanının ancak, sebebleri bir tarafa bırakıp, müsebbibü'l-esbâb olan Allah'a tamamıyla yönelmekle kemâle ereceğine dikkat çekmektedir. Allah'ın, *"Aziz ve hakîm olan"* tavsîfine gelince, "azîz" kelimesi O'nun kudretinin kemâline; "hakîm" kelimesi ise O'nun ilminin kemâline işaret etmektedir. Binâenaleyh kulların ihtiyaçları Hak Teâlâ'ya gizli kalmaz ve O, kulların dualarına icâbette acze düşmez. İşte muzafferiyet ancak böyle olan bir zat'ın rahmetinden; yardım da ancak böyle olan bir varlığın lütf-u kereminden beklenebilir.

Hak Teâla daha sonra لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Kâfirlerin ileri gelenlerini kes-*

sin...'' buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki lâm harf-i cerri, *''Nusret ancak, aziz ve hakim olan Allah'ın yanındadır''* cümlesine müteallıktır. Buna göre manası, ''Allah Teâlâ'nın size, melekleri imdada göndererek yardım etmesinden maksadı, o mü'minlerin kâfirlerden bir grubu kesmeleri, yani onları vurup öldürmeleridir. Yine bu lâm harf-i cerrinin, وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ ifâdesine ma'tuf olduğu da söylenmiştir. Fakat bu ifâde, başında atıf vâvı olmaksızın getirilmiştir. Çünkü cümlenin kısımları birbirine yakın olduğu zaman atıf harfinin düşürülmesi câizdir. Bu, efendinin hizmetkârına, atıf harfini hazfederek, أَكْرَمْتُكَ لِتَخْدُمَنِي لِتُعِينَنِي لِتَقُومَ بِخِدْمَتِي ''Sana, benim hizmetimi görmen, bana yardım etmen ve hizmetimi yerine getirmen için ikramda bulundum'' demesi gibidir. Çünkü bu cümlenin kısımları birbirine yakın oldukları için atıf harfi düşmüştür. İşte burada da böyledir. Âyetteki طَرَفًا kelimesi, bir tâife ve cemaat manasınadır. Burada ''vasat'' (orta) kelimesinin değil de ''taraf'' kelimesinin getirilmesi yerinde olmuştur. Zira birşeyin ortasına ancak onun bir tarafından aldıktan sonra ulaşılabilir. Bu, قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ *''Kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin''* (Tevbe, 123) ve أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا *''Görmediler mi ki biz yeryüzüne yönelerek onu etrafından eksiltiyoruz''* (Ra'd, 41) âyetlerine uygundur.

Sonra Cenâb-ı Allah أَوْ يَكْبِتَهُمْ *''yahut onları tepesi aşağı getirir''* buyurmuştur. كَبَتَهُ فَانْكَبَتَ kelimesi Arapça'da birşeyi yüz üstü yere vurmaktır. Meselâ الْكَبْتُ ''Onu, yüz üstü yere vurdum, o da yüz üstü yere çakıldı'' denilir. Kelimenin izahı budur, sonra ileride yine izah edilecektir. Bundan murad, rezil rüsvay etmek, helâk etmek, lânetlemek, hezimete uğratmak, kızmak ve zelil kılmaktır. İşte bu kelimenin tefsiri hakkında müfessirler, bunları zikretmişlerdir.

Âyetteki خَائِبِينَ *''emellerine kavuşamayanlar''* kelimesine gelince, الْخَيْبَةُ kelimesi, mahrumiyet manasınadır. Bu kelime ile ''ye's'' arasındaki fark şudur: Haybet, ancak birşey umulduğunda meydana gelir. Ye's ise, bazan birşeyin olmasını umduktan önce, bazan da sonra olur. Bu sebeple ''ye's''in zıddı, recâ (ümit), haybet'in zıddı ise ''zafer'' (elde etme)dir. Allah en iyisini bilir.

★ ★

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾

"İşten hiçbirşey sana ait değildir. (Allah) ister onların tevbesini kabul eder, ister onları azaplandırır. Çünkü onlar zâlimdirler"

(Âl-i İmran, 128).

Âli İmran 128. Âyetinin Nüzul Sebebi Hakkında Rivayetler

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetin sebeb-i nüzulüne dair iki görüş vardır:

a) Meşhur olan görüşe göre, bu âyet-i kerime Uhud kıssası hakkında nâzil olmuştur. Bu görüşte olanlar üç değişik izah üzere ihtilâf etmişlerdir:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), kâfirlere beddua etmek isteyince bu âyet nâzil olmuştur. Bunu söyleyenler de üç ihtimal zikretmişlerdir:

Birincisi: Rivâyete göre **Utbe İbn Ebî Vakkas,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in başını yardı ve dişini kırdı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s)'in yüzünden kanlar akmaya başladı. **Ebu Huzeyfe**'nin kölesi **Sâlim** (r.a) ise, bir taraftan Hz. Peygamber'in yüzündeki kanları yıkarken, bir taraftan da, "Kendilerini yaratıcılarına inanmaya çağıran peygamberlerinin yüzünü kanlara boyayan bir kavim nasıl iflah olur!" diyordu. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) o kâfirlere beddua etmek isteyince, bu âyet nâzil oldu.

İkincisi: Salim İbn Abdullah'ın babası **İbn Ömer** (ra.)'den rivayet ettiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.s), müşrik topluluklara lanet ederek şöyle demiştir: *"Allah'ım Ebu Süfyan'a lânet et; Hars İbn Hişam'a lânet et; Safvan İbn Ümeyye'ye lânet et!"* İşte bunun üzerine, o âyet nâzil olmuştur. Âyetteki *"(Allah) ister onların tevbesini kabul eder"* buyruğunun de gösterdiği gibi, Cenâb-ı Hak bu kimselerin tevbesini kabul etmiş ve bunlar çok güzel müslümanlar olmuşlardır.

Üçüncüsü: Bu âyet, **Hz. Hamza İbn Abdulmuttalib** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), savaş meydanında **Hz. Hamza**'nın cesedini ve ona müşriklerin yaptığı işkenceleri görünce, *"Yemin ederim ki ben de onlardan otuz kişiye işkence yapacağım"* demişti ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu. **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bütün bunlar Uhud savaşında olmuştur. Binaenaleyh âyet, hepsi hakkında birden nazil olmuş olup, bütün ihtimallere hamletmek imkansız değildir."

2- Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhalefet eden ve mevzilerini terkeden müslüman okçulara lânet etmek istemesi sebebiyle nâzil olmuştur. Böylece Hak Teâlâ, onu bundan menetmiştir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilmiş olan görüştür.

3- Hz. Peygamber (s.a.s), emrine muhalefet eden, bozguna sebep olan ve kendilerine beddua ettiği müslümanlar için istiğfar dilemek istedi de bu âyet nâzil oldu. İşte bütün bu ihtimal ve izahlar, "Bu âyet, Uhud kıssası hakkında nazil olmuştur" şeklindeki görüşümüze dayanmaktadır.

b) "Âyet-i kerime başka bir hâdise hakkında nâzil olmuştur, o da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), aşhabının seçkinlerinden bir topluluğu, Kur'an öğretmeleri için Bi'r-i Ma'ûne halkına göndermişti. **Âmir İbn Tufeyl,** askerleriyle birlikte onların üzerine gitti ve onları yakalayıp öldürdü. Hz. Peygamber (s.a.s) buna çok üzüldü ve kâfirlere kırk gün beddua etti. İşte âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur." Bu, **Mukâtil**'in görüşü olup, uzak bir ihtimaldir. Çünkü ekseri âlimler, bu âyet-i kerimenin Uhud kıssası hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Sözün gelişi de buna delâlet eder. Burada sözün başı ve sonuyla ilgisi olmayan bir kıssa anlatmak uygun değildir.

İKİNCİ MESELE

Hz Peygamber'in İsmeti Hakkındaki Şüpheye Cevap

Bu âyetin zâhiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapma durumunda olduğu bir iş hakkında gelmiş olduğuna delâlet etmektedir. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i o davranıştan menetmek gibi olmuştur. Bu durumda ortaya şöyle bir müşkil çıkmaktadır: Eğer Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu davranışı Allah'ın emriyle olmuşsa, Allah Teâlâ, O'nu bundan nasıl menetmiş olabilir? Eğer bu davranışın Allah'ın emri ve izni ile olmadığını söylersek, bu durum Cenâb-ı Hakk'ın, *"O (Peygamber), kendi hevâ-vü hevesinden söylemez"* (Necm, 3) âyetiyle nasıl uyuşur? Yine âyet-i kerimeler, peygamberlerin ismetine (günahsız olduklarına) delalet etmektedir. Buna göre bu âyette menedilmiş olan şey, eğer iyi ise, Allah onu niçin menetmiştir? Eğer çirkin ise, onu yapan nasıl mâsûm (ismet sahibi) sayılır?

Bu soruya birkaç şekilde cevap verilebilir:

1- Bir işten menetmek, menedilen şeyin yapılmış olduğunu göstermez. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e *"Eğer şirk koşarsan, andolsun ki amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) demiştir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) hiç şirk koşmamıştır. Yine Hak Teâlâ, *"Ey Peygamber Allah'tan kork..."* (Ahzab, 1) buyurmuştur. Bu emir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'tan korkmadığına delâlet etmez. Bunun peşine Cenâb-ı Allah, *"Kâfirlere itaat etme"* (Ahzab, 1) buyurmuştur. Bu da, onun kâfirlere itaat ettiğine delâlet etmez. Bu menetmenin faydası şudur: Amcası **Hz. Hamza**'ya öldükten sonra

işkence edilmesi ve müslümanların öldürülmesi gibi çok şiddetli hüzün ve büyük kızgınlıklara sebep olabilecek hadiseler meydana gelmişti. Açık olan şudur ki, kızgınlık, insanı uygun olmayan söz ve fiillere sevkedebilir. İşte bu nahoş durumları görmüş olması Hz. Peygamber'i, yakışmayan söz ve fiillere sevketmesin diye, ismetini takviye ve temizliğini te'yid için, Hak Teâlâ O'nu bu âyetle menetmiştir.

2- Hz. Peygamber (s.a.s), bu işi yapmış olsa bile, bu efdal ve evlâ olanı terketme kabilinden olan birşeydir. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona, efdal ve evlâ olanı seçme yolunu göstermektedir. Bunun bir benzeri de, *"Eğer, herhangi bir ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size yapılan ukûbetin misliyle cezalandırın. Sabrederseniz, andolsun ki bu sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret. Senin sabrın ancak Allah'(ın muvaffak kılmasıyladır)"* (Nahl, 126) âyetidir. Allah Teâlâ sanki "Eğer sen bu zâlimi cezalandıracak isen, misliyle mukâbele etmekle yetin" demiş, sonra da şöyle devam etmiştir: "Eğer onu serbest bırakırsan bu daha evladır." Daha sonra ise, Hz. Peygambere onu bırakmasını kesin olarak emrederek, *"Sabret, senin sabrın ancak Allah(ın muvaffak kılmasıyladır)"* buyurmuştur.

3- Belki de Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlü onlara lânet okumaya meyledince bu hususta Rabb'inden izin istemiş, Cenâb-ı Hak da bu âyette, onu bundan nehyetmiştir. Bu açıklamaya göre, buradaki nehiy Hz. Peygamber (s.a.s)'in ismetine bir zarar vermez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ *"İşten hiçbir şey sana ait değildir"* buyruğu hakkında iki görüş vardır:

1- Bunun manası, "Bu vâkıa ve bu hadiseden sana terettüb eden bir şey yoktur" şeklindedir. Buna göre müfessirlerden şu açıklamalar nakledilmiştir:

a) "Vahyettiğim şeylerin dışında, kullarımın maslahatlarından sana bir şey terettüp etmez."

b) "Onları helâk etme meselesinde sana terettüp eden herhangi bir şey yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ onların maslahatlarının ne olduğunu daha iyi bilir ve çoğu kez onların tevbelerini kabul eder."

c) "Allah'ın, onların tevbelerini kabul etmesi veya onlara azâb etmesinde sana herhangi bir şey terettüp etmez."

Hz. Peygamber'in Kâfirlere Lânet Etmeyişinin Hikmeti

2- Bundan murad, nehyin zıddı olan emirdir. Buna göre mana, "Benim emrime uygun olması durumu hariç, kullarımın işinden sana terettüp eden bir şey yoktur"

şeklindedir. Bu Hak Teâlâ'nın, *"İyi biliniz ki bütün hüküm Allah'ındır"* (En'âm, 62) ve *"Önünde de sonunda da emir Allah'ındır"* (Rum, 4) âyetlerinde olduğu gibidir. Bu iki görüşe göre de âyetin maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın izni ve emri olması durumu hariç, Hz. Peygamber (s.a.s)'i her türlü fiil ve sözden men etmektir. Bu da, kulluk derecelerinin en mükemmeline iletme ve irşâd etmedir. Sonra âlimler Hz. Peygamber'in lânet etmekten men edilmesinin hangi sebepten dolayı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, bunun sebebi, "Cenâb-ı Hakk'ın çoğu kez bazı kâfirlerin halinden onların tevbe edeceğini biliyor veyahut tevbe etmese bile, ne varki Cenâb-ı Hak, o kâfirden müslüman, itaatkâr ve müttakî bir çocuğun doğacağını biliyor. Allah'ın rahmetine lâyık olan böyle bir kimseye, tevbe etmesine veya böyle bir çocuğun ondan dünyaya gelmesine kadar, dünyada mühlet vererek, çeşitli belâları ondan savuşturmasıdır. Hz. Peygamber bu kimselere helâk olmaları için bedduâ ettiğinde eğer onun duâsı kabul olunursa, böyle bir gaye elden kaçırılmış olurdu. Eğer duâsı kabul olunmazsa, bu Hz. Peygamber'e önem vermemek gibi bir şey olurdu. İşte bu mânalardan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i lânet etmekten men etmiş ve ona, her şeyi Allah'ın ilmine havâle etmesini emretmiştir" demişlerdir. Bazıları da bunun maksadının, kulluk acziyyetini ortaya koymak ve kulun, Allah'ın mülk ve melekûtu hakkındaki inceliklere ve sırlara dalmamasını tembihtir. Bana göre en güzel olan izah şekli budur ve rubûbiyyet, ubûdiyyet hakikatine delâlet eden usûl bilgisine en uygun olan da budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ferrâ, Zeccâc ve bunların dışında kalanlar, bu âyet hakkında şu iki hususu zikretmişlerdir:

1- Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) ister onların tevbesini kabul eder"* buyruğu, kendinden önceki ifâdelere atıftır. Kelamın takdiri ise, "Kâfirlerin ileri gelenlerini kessin, yahut onları tepesi aşağı getirsin, yahut onların tevbesini kabul buyursun veyahut da onlara azap etsin" şeklindedir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, *"İşden hiçbir şey sana ait değildir"* buyruğu, matûf ile matufun aleyh arasına girmiş olan başka bir söz gibi olur. Bu senin, ضَرَبْتُ زَيْدًا – فَاعْلَمْ ذٰلِكَ – وَعَمْرًا "Zeyd'i döğdüm -Bunu bil- ve Amr'ı da döğdüm" demen gibidir. Bu görüşe göre bu âyet, kendinden önceki ifâdelerle irtibatlıdır.

2- Buradaki أَوْ edatı, حَتّٰى veyahut da إِلاَّ أَنْ manasındadır. Bu senin لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي demen gibidir ki bu, حَتّٰى تُعْطِيَنِي veya إِلاَّ أَنْ تُعْطِيَنِي demektir. Bu ifâdenin manası ise, "Hakkımı verinceye kadar, sen hakkımı vermedikçe, peşinden ayrılmayacağım" demektir. Bu izaha göre bu âyetin manası şöyle olur: "Allah onların tevbelerini kabul edinceye ve sen de onların bu durumundan sevinç duyuncaya kadar; veyahut Allah onlara azâp edip de sen de onlardan kurtuluncaya kadar sana onların durumundan bir şey terettüb etmez."

BEŞİNCİ MESELE

Allah'ın Kulda Tevbeyi Yaratması

Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ *"(Allah) ister onların tevbesini kabul eder"* buyruğu bizim alimlerimize göre Cenâb-ı Hakk'ın insanlarda tevbeyi halketmesi diye tefsir edilmiştir ki, bu da O'nun, o insanlarda, yapmış oldukları şeye karşı pişmanlık hissini ve gelecekte de aynı şeyleri bir daha yapmama hususunda bir azim yaratmasından ibarettir. Âlimlerimiz sözlerine şöyle devam etmektedirler: "Bu mâna, aklî delillerle de te'kid edilmiştir. Çünkü pişmanlık, geçmişte, gelecekteki fiillerden bir fiili terketmeyle ilgili bir iradenin bulunmasından ibarettir. Kalpte irâdelerin ve isteksizliklerin bulunması, kulun fiiliyle olmaz. Çünkü kulun fiilinden önce irade vardır. Eğer irâde etmeler kulun fiili olsaydı, kul o irâdeleri yapma hususunda başka bir iradeye muhtaç olurdu; bu durumda da teselsül gerekirdi ki, bu da imkansızdır. Böylece biz kalpte istek ve isteksizliğin bulunmasının, doğrudan ancak Allah'ın yaratması ve var etmesiyle olduğunu anlamış oluruz. Tevbe, pişmanlık duyup aynı şeyi bir daha yapmamaya azmetmekten ibaret olup, bunlar da isteme ve istememe cinsinden bir şey olunca, tevbenin kulda ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olduğunu anlamış oluruz. Böylece bu aklî delil, Kur'ân'ın zâhirinin, yani, *"(Allah) ya onların tevbesini kabul eder"* ifâdesinin delâletine uygun düşmüş olur. Mutezile ise Hak Teâlâ'nın bu ifâdesini, O'nun lütuf fiilleri veya tevbeyi kabul etmesi şeklinde tefsir etmişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ *"Çünkü onlar zalimdirler"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Eğer âyetten maksat, Hz. Peygamber'i kâfirlere bedduâ etmekten men etmek ise, bu söz doğrudur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri zâlim diye adlandırmış olmasıdır. Çünkü şirk, zulümdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Yok eğer bu ifâdeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, emrine muhalefet eden müslümanlara bedduâ etmekten men etmek ise, ifâde yine doğru olur. Çünkü Allah'a asi olan herkes kendisine zulmetmiş demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyette zikredilen azâptan muradın, öldürmek ve esir almak demek olan, dünya azabı olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın âhiret azâbı olması da muhtemeldir. Her iki takdire göre de bunun ilmi, Allah'a havale edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Çünkü onlar zâlimdirler"* ifâdesi müstakil bir cümledir. Ancak ne var ki, bunun burada zikredilmesinin maksadı, onlara azâp etmenin yerinde olmasının sebebini açıklamaktır. Buna göre mâna, "Yahud da onları azâplandırır. Çünkü, eğer Allah onlara azâb ederse, onlara ancak zâlim oldukları için azâb etmiştir."

***

Göklerin ve Yerin İdaresi Allah'a Aittir

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine de merhamet eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir''

(Âl-i İmran, 129).

Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdeden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce zikretmiş olduğu, *''İşden hiçbir şey sana ait değildir''* (Âl-i İmran, 128) ifâdesini te'kid etmektir. Buna göre mana, "İş ancak, mülk kendisinin olan kimseye aittir. Göklerin ve yerin mülkü, yalnız Allah'a aittir. O halde, göklerde ve yerde bulunan bütün işler Allah'a aittir. İşte bu, kesin aklî delildir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, مَنْ değil de, مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *''Göklerde bulunan her şey ve yerde bulunan her şey''* buyurmuştur. Çünkü O'nun maksadı, hakîkat ve mahiyetlere işâret etmektir. Bu sebeple her şey, bu hakikat ve mahiyetin içine dahil olmuştur.

Allah Dilediğini Af, Dilediğine Azab Eder

Cenâb-ı Hakk'ın, يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ *''O dilediğini bağışlar, dilediğine de merhamet eder''* buyruğuna gelince, bil ki: Âlimlerimiz bu âyet-i kerime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, ulûhiyyetinin hikmeti gereği bütün kâfir ve âsileri cennete; bütün Allah'a yakın kulları (mukarrebûn) ve sıddîkleri de cehenneme sokabileceği ve bu işler hususunda kendisine itiraz edilemiyeceği konusunda istidlâl etmişlerdir. Âyetin bu manaya delâleti açıktır. Aklî delil de bunu te'kid etmektedir. Bu böyledir, çünkü kulun fiili irâdeye dayanır. O iradeyi de Allah yaratmıştır. Allah o iradeyi yaratınca, kul itâat eder. Allah başka bir irâde yaratınca ise, kul isyân eder. Binaenaleyh kulun tâatı da masiyeti de Allah'tandır. Halbuki Allah'ın fiili, kendisine hiçbir şeyi kesinlikle vâcib kılmaz; binâenaleyh, tâat sevâbı, ma'siyet de ikâbı gerektirmez. Aksine bütün bunlar, Allah'ın uluhiyyeti, kahrı ve kudreti'nin hikmeti muktezasınca O'ndandır. Böylece bizim yukarıda öne sürdüğümüz, "Şayet Allah bütün mukarreb kullara azâb etse, bu güzel olur; bütün firavunlara merhamet etse, bu da doğru olur" şeklindeki görüş

doğru olur. Bu, *"O, dilediğini bağışlar, dilediğine de merhamet eder"* ifâdesinin zâhirinin delâlet etmiş olduğu aklî bir delildir. Buna göre şayet, "Allah'ın, kâfirleri bağışlamıyacağı ve meleklere, peygamberlere azâp etmeyeceği sabit olan bir husus değil midir?" denilirse, biz deriz ki: Âyetin mânası şudur: Allah dilerse yapar. O'na itiraz edilemez. Bu kadar bir ifâde, O'nun bunu yapacağını ya da yapmayacağını gerektirmez. Bu söz, son derece açık bir sözdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu ifâdesini, وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* sözüyle bitirmiştir ki, bu ifâdenin maksadı şunu açıklamaktır: Bütün bunlar, Allah'tan güzel olan şeylerdir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın mağfiret ve merhamet tarafı, vücub yolu üzere değil, ama fazl ve ihsân yolu üzere olmak üzere, gâlibtir.

***

Faizin Yasaklanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾
وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾

"Ey iman edenler, ribâyı öyle kat kat arttırılmış olarak yemeyin. Allah'tan korkunuz ki, felâha eresiniz. Ve, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının. Ve, Allah'a ve Peygamber'e itâat edin. Umulur ki, merhamet edilirsiniz"
(Âl-i İmran, 130-132).

Bil ki, âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, mü'minlere, din ve cihad ile ilgili, kendilerine en uygun olana iletmesiyle alâkalı olarak nimetlerinin büyüklüğünü açıklayınca, bunun peşinden emir, nehiy, terğîb ve sakındırmayla ilgili şeyleri getirmiş ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا *"Ey iman edenler, ribâyı yemeyin"* buyurmuştur. Bu takdire göre âyet, bir başlangıç cümlesi olup, mâkabli (öncesi) ile bir münasebeti yok demektir. **Kaffâl** (r.h), "Müşriklerin, ribâ sebebiyle toplamış oldukları malları ordularına harcamış olmaları cihetiyle de âyetin kendinden önceki

ifâdelerle ilgili olması da muhtemeldir. Böylece bu durum, müslümanların, mal toplayıp kendi ordularına harcayıp, bu suretle kâfirlerden intikâm alabilmeleri için ribâya yönelmelerine bir sebep ve davet edici olmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hiç şüphesiz müslümanları bundan nehyetmiştir" demiştir.

Kat Kat Faizin Manası

Hak Teâlâ'nın, أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً *"Kat kat"* ifâdesi hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Câhiliyye döneminde bir kimsenin bir başkası üzerinde, belirli bir zamana kadar yüz dirhem alacağı olduğunda, borcun ödenme zamanı gelip de, borçlu kimse o borcu ödeyemediğinde alacaklı olan kimse, "Benim için, sen malı artır; ben de sana ödeme mühletini uzatayım" derdi. Çoğu kez, bu yüz dirhemi ikiye katlayarak, ikiyüz dirhem yapardı. Daha sonra, bu ikinci ödeme zamanı gelince, aynı şeyi yapardı. Bu iş, pekçok kereler yapılırdı. Böylece alacaklı olan kimse, o yüz dirheme mukabil, onun kat kat fazlasını alırdı. İşte, أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً "Kat kat" tabirinden murat budur.

İKİNCİ MESELE أَضْعَافًا kelimesi, hâl olduğu için mansûbtur.
Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Allah'tan korkunuz ki, felâha eresiniz"* buyurmuştur. Bu nehy hakkında Allah'tan ittikâ etmenin vâcip olduğunu ve felâhın da ittikâya dayandığını bil. Binâenaleyh bir kimse ribâ yese ve ittikâ etmese, felâh söz konusu olamaz. İşte bu tabir ribânın, küçük günahlardan değil, kebâirden olduğu hususunda bir nastır. Cenâb-ı Allah'ın, لَعَلَّكُمْ ifâdesinin tefsiri, Bakara sûresinde اُعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Âyet. 21) âyetinin tefsirinde geçmişti. Yine ribâ ile ilgili sözün tamamı, Bakara sûresinde (Âyet. 275 - 280) geçmişti.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *"Ve, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının"* buyurmuştur. Bu hususta da birkaç soru vardır:

Âyetle İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar

Birinci soru: Kâfirler için hazırlanan ateş, onların küfürleri miktarınca olur. Bu ise, müslüman bir kimsenin, fıskı sebebiyle hakettiğinden daha fazla olur. O halde daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"Ve, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının"* buyurmuştur?

Cevap: Âyetin takdiri, "Ribânın haram kılındığını inkâr etmekten sakınınız. Aksi halde kâfir olursunuz" şeklindedir.

Cehennem Kâfirler İçin Hazırlanmış İse Mü'min Girer mi?

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, *"Kâfirler için hazırlanmıştır"* ifâdesinin zâhiri, cehennemin sadece kâfirler için hazırlanmış olmasını gerektirir. Bu da, mü'minlerden hiçkimsenin cehenneme girmeyeceğine kesin olarak hüküm vermeyi gerektirir ki, bu hüküm, diğer âyetlerin aksine bir hüküm olur.

Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1- Cehennemde, bir kısmı kâfirler, bir kımı da fasıklar için hazırlanmış olan çeşitli "dereke" (tabakaların) bulunması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kâfirler için hazırlanmış olan ateş..."* tabiri, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirler için hazırlamış olduğu hususî tabakalara bir işâret olmuş olur ki bu, O'nun, kâfirlerin dışındakilere hazırlamış olduğu başka tabakalar bulunmasına mâni değildir.

2- Cehennemin kâfirler için hazırlanmış olması, mü'minlerin oraya girmesine mâni değildir. Çünkü, cehennemliklerin ekserisi kâfir olduğu için, cehennemin onlar için hazırlanmış olduğunu söylemek uzak bir ihtimal sayılmaz. Nitekim, herhangi bir ihtiyacı için üzerine binmiş olduğu bir hayvan hakkında bir kimse, "Ben bunu, müşriklerle savaşmak için hazırladım (besliyorum)" derse, o, her ne kadar o saatte başka bir gayeyle ona binmiş olsa dahi, bu sözünde doğru söylemiş olur. İşte burada da böyledir.

Kur'ân'ın Tamamı Bir Tek Sûre Gibidir

3- Kur'ân, tek bir sûre gibidir. Binaenaleyh, bu ayet, cehennemin, kâfirler için hazırlanmış olduğuna, diğer âyetler de cehennemin hırsızlık yapan, adam öldüren, zinâ eden ve iftirâ atan kimseler için hazırlandığına delâlet eder. Bunun misali, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir güruh onun içine atılınca, kendilerine bekçiler sordular: "Size, azâp ile uyaran (resul) gelmedi mi?"* (Mülk, 8) âyetidir. Halbuki bu, bütün kâfirlere denilmez. Yine Cenâb-ı Hak, *"Artık onlar da, o azgınlar da, İblis'in orduları da toptan yüz üstü cehenneme atılmışlardır. Orada birbirleyle çekişerek şöyle dediler: "Allah'a andolsun ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içindeydik. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbiyle aynı seviyede tutuyorduk"* (Şuarâ, 94-98) buyurmuştur. Halbuki bu, onların tamamının sıfatı değildir. Ancak ne var ki bu şartlar, diğer sûrelerde de zikredilince, burada zikredilen gibi olmuştur. İşte bizim zikrettiğimiz konuda da durum aynıdır. Allah en iyi bilendir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın, *"kâfirler için hazırlanmıştır"* buyruğu, cehennemin kâfirler için hazırlandığını isbât etmektedir. Bu tabir cehennemin sırf kâfirler için hazırlanmış olduğunu göstermez. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, cennet hakkında, *"Müttakiler için hazırlanmıştır"* (Âl-i İmrân, 133) buyruğu gibidir ki, bu ifâde, cennete onların dışında kalan çocukların, delilerin ve hurîlerin girmeyeceklerine delâlet etmez.

5- Cehennemin, kâfirler için hazırlanmış olmakla vasfedilmesinden maksat, caydırıcılığın ve men etmenin oranını arttırmaktır. Bu böyledir, çünkü, kendilerine günahtan sakınmaları söylenilen mü'minler, takvâdan ayrıldıkları zaman kâfirler için hazırlanmış olan cehenneme sokulacaklarını bildiklerinde ve, onların akıllarında da kâfirlerin cezâsının azameti yer edince, işte o zaman onların günahlardan sakınmaları daha ileri bir seviyede olmuş olur. Bu tıpkı, babanın çocuğunu, "Bana isyan edersen, seni vahşi hayvanların bulunduğu yere sokarım" diyerek korkutmasına benzer. Bu fâide, oraya, başkalarının girmeyeceğine delâlet etmez.

Cehennem Şimdi Mevcut mudur?

Üçüncü soru: Âyet, cehennemin şu anda yaratılmış olup olmadığına delâlet eder mi?

Cevap: Evet delâlet eder. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, أُعِدَّتْ "Hazırlandı" sözü geçmişten haber veren bir ifâdedir. Binâenaleyh o şeyin varlık âlemine girmiş olması ve mevcut olması gerekir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ *"Ve, Allah'a ve Peygamber'e itâat edin. Umulur ki, merhamet edilirsiniz"* buyurmuştur. Hak Teâlâ vâ'îdden bahsedince, Kur'ân'da her zamanki âdeti üzere, peşisıra va'adini getirmiştir. **Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr,** bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud günü müslümanlara emirlerini verdiği zaman, ona isyân eden kimselere bir itâb olarak indiğini söylemiştir. Mu'tezile, bu âyetin, Allah'ın rahmetinin, O'na ve Resûlüne itaata bağlı olduğuna delâlet ettiğini, bunun umûmî bir ifâde olduğunu ve zâhirinin de her hangi bir hususta Allah ve Resûlüne isyan edenlerin ilâhi rahmete ehil olmayacaklarını gösterdiğini söylemiştir ki bu "ashâb-ı va'îd"in görüşüne delâlet eder.

***

Müttakiler İçin Hazırlanan Cennet

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

"Rabb'inizin mağfiretine ve müttakiler için hazırlanmış, eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun"

(Âl-i İmran, 133).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi** ve **İbn Âmir,** başına vav getirmeksizin âyeti سَارِعُوا.. şeklinde okumuşlardır ki Medine ve Şam mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vâv harfi ile okumuşlardır ki Mekke ve Irak mushafları ile **Hz. Osman**'ın mushafında da böyledir. Başına vâv getirenler, âyeti kendinden önceki ifâdelere atıf saymışlardır. Bunun takdiri, "Allah'a ve Resûlullah'a itâat edin ve... cennete koşuşun" şeklindedir. Bu ifâdenin başına vâv getirmeyenler ise, bu ifâde ile, bundan önceki *"Allah'a ve Peygamber'e itaat edin"* sözünü tek bir şey gibi saymışlardır. Bu iki ifâde, manaca birbirlerine yakın oldukları için atıf vâvı düşürülmüştür.

İKİNCİ MESELE **Kisâî**'nin أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ، سَارِعُوا (Mü'minûn, 61) ve نُسَارِعُ (Mü'minûn, 56) âyetlerinde imâle yaptığı rivâyet edilmiştir. Bu, medden sonra gelen râ harfi meksûr olduğu zaman câizdir. Bu durumda râ harfi meftûh olursa imâle yapılmaz. O, aynı şekilde meksûr "râ" harfinde de imâle yapıyordu.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimler, bu ifâdede bir hazfin bulunduğunu söylemişlerdir ki buna göre mana, "Rabb'inizin mağfiretini icâb ettiren şeylere... koşuşun" şeklindedir. Allah'ın mağfiretini gerektiren şeyin, emredilenleri yapıp, yasaklananları terketmek olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu, emredilenleri yapmaya, ve nehyedilen şeyleri bırakmaya koşmayı emirdir. Usûlcülerin pek çoğu, bu âyeti delil getirerek, emrin zâhirinin fevrîliği (hemen yerine getirmeyi) gerektirdiğini ve terâhîye (sonraya bırakmaya ve geciktirmeye) mânî olduğunu söylemişlerdir ki, bunun izâhı açıktır.

Mağfiret'in Buradaki Mânası

Müfessirlerin "mağfiret" kelimesi hakkında bazı tefsirleri vardır:

a) **İbn Abbas,** "Bu, İslâm manasınadır" demiştir ki bunun izahı açıktır. Çünkü âyette "mağfiret" kelimesi nekire olarak zikredilmiştir ki bundan murad, son derece büyük bir mağfirettir. Böyle olan ise, İslâm ile elde edilen mağfirettir.

b) **Hz. Ali** (r.a)'nin, bu mağfiretten muradın, farz ibâdetleri yerine getirme olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Bunun izahı şöyledir: Bu lâfız mutlaktır, dolayısıyla her ibâdeti içine alması gerekir.

c) "Bundan maksad ihlastır." Bu, **Hz. Osman** (r.a)'ın görüşüdür. Bunun izahı da şöyle olur: Bütün ibâdetlerin maksadı ihlastır. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Halbuki onlar Allah'a, O'nun dininde ihlâs erbâbı olarak ibâdetten başka birşeyle emrolunmamışlardı..."* (Beyyine, 5) buyurmuştur.

d) **Ebu'l-Âliye,** bunun hicret mânasına olduğunu söyledi.

e) **Dahhâk** ve **Muhammed İbn İshâk,** bunun cihâd manasına olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ (Âl-i İmran, 121) âyetinden itibaren altmış âyet, Uhud savaşı hakkında nâzil olmuştur. Binâenaleyh bütün buradaki emir ve nehiyler, cihâd ile ilgili olmuş olurlar.

f) **Sa'îd İbn Cübeyr,** bunun namazın iftitah tekbiri olduğunu söyledi.

g) **Osman,** bunun beş vakit namaz olduğunu söyledi.

h) **İkrime,** bunun taatların hepsi mânasına olduğunu söylemiştir. Çünkü burada "mağfiret" lâfzı umûmidir, dolayısıyla taatların hepsini içine alır.

i) **Esâmm** şöyle demiştir: **"Koşuşun"** emri, ribâ'dan (faiz) ve günahlardan bir an önce tevbe etmeye koşun" demektir. Bu şu şekilde izah edilir: Allah Teâlâ, önce ribâyı yasaklamış, sonra da *"Rabb'inizin mağfiretine... koşuşun"* buyurmuştur. İşte bu, bundan muradın, daha önce yasaklanan şeyi terketmeye koşma olduğunu gösterir. Evlâ olan, bu ifâdeyi, daha önce de söylendiği gibi vâcipleri edâ edip, bütün mahzurlu şeylerden tevbe edip uzak durma mânasına hamletmektir. Çünkü burada "mağfiret" lafzı umûmîdir, onu tahsis etmeye imkân yoktur.

Cennetin Boyutlarından Maksat

Sonra Hak Teâlâ, mağfiretine koşuşmanın gerektiğini beyân buyurduğu gibi, cennetine koşuşmanın (yarışmanın) vacip olduğunu da beyan etmiş ve bu ikisini birbirinden ayırmıştır. Çünkü "mağfiret", cezayı kaldırmayı; cennet ise, sevâba ulaştırmayı ifâde eder. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, mükellefin bu iki emri mutlaka yerine getirmesi gerektiğini belirtmek için, bu âyette her ikisini de zikretmiştir. Cennetin eninin gökler kadar olduğunu beyan etmesinden, hakîkî mânanın kastedilmediği malumdur. Çünkü bizzat gökler, cennetin eni olamazlar. O halde bu ifâdeden maksad, "göklerin ve yerin eni gibi..." manasıdır. Bu hususta birkaç sual vardır:

Birinci sual: Cennetin eninin, gökler ve yerin eni gibi olması ne demektir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad şudur: Şayet gökler ve yerlerin herbir tabakası, parçalanmayan cüzlerden (atomlardan) oluşmuş birer satıh haline getirilse ve hepsi yanyana konulup

tek bir satıh (tabaka) elde edilse, işte bunun eni, cennetin eni kadar olur. Bu, ancak Allah'ın bilebileceği son derece geniş bir mesafedir.

b) Eni, gökler ve yerin eni gibi olan cennet, bir tek insanın hissesine düşecek olan cennettir. Çünkü insan, mal ve mülk hususunda son derece arzuludur. Bundan dolayı, her birinin mülkü olan cennetin miktarının bu kadar çok olması gerekir.

c) **Ebu Müslim** şöyle demektedir: "Bunun bir diğer izahı da şudur: Eğer cennet, alış-veriş yoluyla, gökler ve yer karşılığında satışa çıkarılsa, gökler ve yerler ancak cennetin fiatı olabilir. Çünkü sen, birşeyi, başka birşey karşılığında sattığında, عَرَضْتُهُ بِهِ ve عَرَضْتُهُ عَلَيْهِ dersin. Böylece bu "arz" (en) kelimesi, arasındaki miktar bakımından eşitliğin yerine konulmuş olur. "Kıymet" (değer) kelimesinin manası da böyledir. Çünkü bu da, birşeyi başka birşeyle değerlendirme ve karşılaştırma manasından alınmıştır. Bu iki şeyden herbiri, diğerinin bir misli ve kıymeti olmuş olur.

d) Maksad, o cennetin alabildiğine geniş olduğunu anlatmaktır. Çünkü bize göre yer ile göklerden daha geniş hiçbir şey yoktur. Bunun bir benzeri de, *"(Onlar), gökler ve yer durdukça orada ebedî kalıcıdırlar"* (Ra'd, 107) âyetidir. Çünkü bize göre, herşeyin en uzun ömürlüsü gökler ve yerdir. Böylece biz insanlara, bildiklerimize uygun şekilde hitap edilmiştir. İşte burada da böyledir.

İkinci sual: Cenâb-ı Allah, burada özellikle niçin cennetin eninden bahsetmiştir?

Cevap: Bunun iki izahı vardır:

a) Eni, bu kadar olan bir şeyin, uzunluğunun daha fazla olacağı açıktır. Bunun bir benzeri de *"O (döşeklerin) astarları atlastandır"* (Rahman, 54) âyetidir. Allahu Teâlâ burada, döşeklerin astarından bahsetmiştir. Astarın, yüzünden daha az kıymetli olacağı malumdur. Astarı bu kadar kıymetli olan bir şeyin, ya yüzü nasıl olur! İşte burada da böyledir, eni böyle olanın, ya boyu ne olur!"

b) **Kaffâl** şöyle demektedir: "Buradaki enden maksat, uzunluğun aksi olan en değildir. Aksine bu genişlik manasındadır. Nitekim Araplar, بِلَادٌ عَرِيضَةٌ "Geniş bir memleket" der. Yine, هٰذِهِ دَعْوًى عَرِيضَةٌ "Bu, geniş ve büyük bir dâvadır" denilir. Bu hususta asıl olan şudur: Eni geniş olan, dar olmaz. Fakat eni dar olan ince olur. Böylece en, genişlikten kinâye kılınmıştır."

Üçüncü sual: Siz, cennetin göklerde olduğunu söylüyorsunuz. O halde cennetin eni, nasıl göklerin eni gibi olur?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bizim bu sözümüzden maksadımız, cennetin göklerin üstünde ve Arşın altında olduğunu ifade etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), Firdevs cennetini anlatırken

سَقْفُهَا عَرْشُ الرَّحْمٰنِ *"Onun tavanı, Rahman'ın Arşıdır"* buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre Bizans İmparatorunun elçisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir soru yönelterek, "Sen, eni gökler ve yer kadar olan ve müttakiler için hazırlanmış olan bir cennete çağırıyorsun. Öyle ise ya cehennem nerede?" diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"Sübhânallah! Gündüz geldiğinde gece nerede!"* buyurmuştur ki, Allah en iyisini bilir ya, bunun manası şudur: Felekler döndüğü zaman âlemin bir tarafında gündüz, diğer tarafında ise gece meydana gelir. Tıpkı bunun gibi cennet üst tarafta, cehennem ise alt taraftadır. **Enes İbn Malik** (r.a)'e, cennetin yerde mi gökte mi olduğu sorulduğunda o, "Hangi yer ve gök cenneti içine alabilir!" diye cevap verdi. "O halde nerededir?" denildiğinde de o, "cennet yedi kat göğün üstünde ve Arş'ın altındadır" dedi.

b) Cennet ve cehennemin, şu anda yaratılmış olmadıklarını, Allah'ın onları kıyamet koptuktan sonra yaratacağını söyleyenler (vardır). Bu takdirde, cennetin göklerin yerinde; cehennemin de yeryüzünün yerinde yaratılacak olmaları uzak bir ihtimal sayılmaz. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için hazırlanmış"* ifâdesinin zâhiri, cennet ile cehennemin şu anda yaratılmış olduklarına delâlet etmektedir ki bunun izahı daha önce geçmişti.

★ ★ ★

Allah'ın Övdüğü Faziletli İnsanların Vasıfları

الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

"Onlar, bollukta ve darlıkta infak eden, öfkelerini yutan ve insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever"

(Âl-i İmran, 134).

Bil ki Allah Teâlâ, cennetin müttakiler için hazırlanmış olduğunu bildirince, insanlar o sıfatları kazanıp elde etmek suretiyle cennete ulaşabilsinler diye müttakilerin sıfatlarını zikretmiştir.

Darlık ve Bollukta Allah İçin Harcarlar

Birinci sıfat: اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ *"Olar, bollukta ve darlıkta infâk edenlerdir"* ifâdesinin anlattığı sıfattır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun mânası, "Onlar, bollukta, genişlikte ve darlıkta infâkı bırakmazlar" demektir. Hulâsa, اَلسَّرَّاءُ zenginlik; اَلضَّرَّاءُ ise fakirlik manasınadır. Seleften bir zatın çoğu kez soğan tasadduk ettiği hikaye edilmiştir. **Hz. Aişe** (r.anha)'nin de, bir üzüm tanesini tasadduk ettiği rivayet edilmiştir.

b) Bu, "Onlar ister sevinç, ister üzüntü; ister darlık, isterse bolluk içinde bulunsunlar, insanlara iyilik etmeyi bırakmazlar" manasındadır.

c) Bunun mânası şudur: "Bu ihsan (iyilik) ve infâk, ister tabiatlarına uygun olduğu için onları mesrur etsin, isterse tabiatlarına uygun gelmediği için onları üzsün, onlar herhalde infak ederler." Zor ve güç bir taat olduğu için, Hak Teâlâ burada önce infaktan bahsetmiştir. Bir de, infak o zamanda, düşmanla cihâd etmek ve müslümanların fakirlerini güçlendirmek için kendisine daha çok ihtiyaç olduğundan dolayı, taatların en kıymetlisi idi.

"Öfkelerini Yutanlar"

İkinci sıfat: وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ *"Öfkelerini yutan(lar)"* ifâdesinin anlattığı sıfattır. Bu hususta, iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bir insan, öfkesini tutup, onu ne bir söz, ne de bir fiil ile göstermediği zaman كَظَمَ غَيْظَهُ (Gayzını tuttu) denilir. **Müberred**, bunun mânasının, "öfke ile dolmasına rağmen öfkesini gizleyen ve tutan" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim, kırbasını (su tulumunu) doldurup, ağzını bağladığı zaman insan, كَظَمْتُ السِّقَاءَ der. Yine, su tulumu iyice dolup, daha birşey almayacak hale geldiği zaman, فُلَانٌ لَا يَكْظِمُ عَلَى جَرَّتِهِ "Falanca, su tulumunu bağlayamıyor" denilir. Bir su kanalını, bir kapıyı veya bir yolu tıkayan herşeye, كَظْمٌ denilir. Tıpaya da كِظَامَةٌ ve سِدَادَةٌ denilir. Yine yeraltından geçen su kanalına ve borusuna da, dopdolu su kabı gibi, su ile iyice dolu oldukları için كِظَامَةٌ denilir. Birisi, birisinin boğazını tuttuğunda, اَخَذَ فُلَانٌ بِكَظْمِ فُلَانٍ denilir. Çünkü boğaz, insanın nefesinin dolduğu yerdir. Yine deve, geviş getirmeyip karnındakini tuttuğu zaman, كَظَمَ الْبَعِيرُ كُظُومًا denilir. Buna göre, âyetteki وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ tabiri, *"öfkelerinin neticesini yürütmeyip, onu tutarak, içlerine geri çevirenler"*

manasınadır. Bu vasıf, sabrın ve hilmin çeşitlerinden biridir. Bu tıpkı, *"(Onlar) öfkelendikleri zaman, bağışlarlar"* (Şûrâ, 37) âyetinde olduğu gibidir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى اِنْفَاذِهِ مَلَأَ اللّٰهُ قَلْبَهُ اَمْنًا وَ اِيمَانًا *"Öfkesinin gereğini yerine getirebilecek güçte olduğu halde öfkesini yutan kimsenin kalbini, Allah emniyet ve iman ile doldurur."* (7) Yine O, ashabına, "Tasadduk ediniz" dedi de, ashab altın, gümüş ve yiyeceklerinden tasaddukta bulundular. Bir müslüman da hurma kabuğu getirip tasadduk etti. Birisi de Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Sadaka olarak verecek hiçbirşeyim yok.Ancak ben de şerefimi tasadduk ediyor ve aleyhimde konuşanları cezalandırmıyorum" dedi. Bu, adamın kabilesinden bir heyet Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, لَقَدْ تَصَدَّقَ مِنكُمْ رَجُلٌ بِصَدَقَةٍ وَلَقَدْ قَبِلَهَا اللّٰهُ مِنْهُ تَصَدَّقَ بِعِرْضِهِ *"Sizden bir adam bir sadaka verdi ve andolsun ki, Allah onu kabul etti. O, şerefini tasadduk etti"* buyurdu. Yine Hz. Peyamber (s.a.s): مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَسْتَطِيعُ اَنْ يُنْفِذَهُ زَوَّجَهُ اللّٰهُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ حَيْثُ يَشَاءُ *"Öfkesini çıkaracak güçte iken, kim öfkesini yutarsa, Allah onu istediği kadar huri ile evlendirir"* (8) buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s):

مَا مِنْ جُرْعَتَيْنِ اَحَبُّ اِلَى اللّٰهِ مِنْ جُرعَةِ مُوجِعَةٍ يجْرَعُهَا صَاحِبُهَا بِصَبْرٍ وَحُسْنِ عَزَاءٍ وَمِنْ جُرْعَةِ غَيْظٍ كَظَمَهَا

"Allah'a şu iki yutkunmadan daha sevgili olan başka bir yutkunma yoktur: Sahibinin, sabır ve güzel bir katlanma ile yutkunduğu, acı verici bir (elem karşısında) yutkunması ve, sahibinin yutkunmuş olduğu kızgınlık yutkunması..."(9)

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ لٰكِنَّهُ الَّذِى يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ *"Güçlü, güreşte galip gelen değildir. Fakat güçlü, kızdığı zaman nefsine hakim olabilendir"* (10) buyurmuştur.

İnsanların Kusurlarını Bağışlarlar

Üçüncü sıfat: وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ *"İnsanları affedenlerdir"* tabirinin anlattığı sıfattır. **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu ifâdenin, faiz yeme hususunda müşriklerin fiilini kınama ile ilgili olması muhtemeldir. Böylece mü'minler faiz yemekten men edilmiş ve güç durumda olanlardaki alacaklarını bağışlamaya teşvik edilmişlerdir.

---

7) Ebu Davud, Edeb, 3 (IV/248).
8) Ebû Davud, Edeb, 3 IV/248; Keşfu'l-Hafâ, II/275-276; İbn Mâce, Zühd, 18 (II/1400).
9) Câmiu's-Sağir, II/149.
10) Câmiu's-Sağir, II/135.

Nitekim Cenâb-ı Hak, ribâ (fâiz) ve borçlanma âyetlerinin peşisıra, *"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin). (O alacağı), sadaka olarak bağışlamanız ise, sizin için daha hayırlıdır"* (Bakara, 280) buyurmuştur. Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın, diyet hakkındaki *"Fakat kimin (hangi katilin) lehinde maktûlün kardeşi (velisi) tarafından cüz'î birşey affolunursa, (kısas düşer)"* (Bakara, 178) ifâdesi gibi olması da muhtemeldir.

Yine bu âyetin, müşrikler **Hz. Hamza**'ya müsle [11] yaptıklarında. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kızıp da, *"Ben de onlara müsle yapacağım"* dediğinde ve bundan dolayı Hz. Peygambere öfkesini yutmasını, sabırlı olmasını ve söylediği şeyi yapmamasını teşvik için inmiş olması da muhtemeldir. Böylece O'nun, bu müsleyi yapmaması bir af olmuş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hâdise hakkında, *"Eğer herhangi bir cezâ ile mukabele edeçek olursanız, ancak size revâ görülen ukûbetin misillemesiyle cezâ verin. Sabrederseniz, andolsun ki bu sabredenler için daha hayırlıdır"* (Nahl, 126) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de: لاَ يَكُونُ الْعَبْدُ ذَا فَضْلٍ حَتَّى يَصِلَ مَنْ قَطَعَهُ وَيَعْضُوَ عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَيُعطِيَ مَنْ حَرَمَهُ *"Kul, kendisiyle münasebeti kesen akrabalarına sıla-yı rahim yapmadıkça, kendisine zulmedeni affetmedikçe ve kendisine vermeyene vermedikçe fazilet sahibi bir kimse olamaz"*[12] demiştir. **Hz. İsa** (a.s)'nın da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"İyilik, sana iyilik edene iyilik etmen değildir. Bu bir karşılıktır. İyilik, sana kötülük edene iyilik etmendir."*

Hak Teâlâ, وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Allah iyilik edenleri sever"* buyurmuştur. Bil ki bu ifâdedeki elifların cins için olması ve her ihsan (iyilik) edeni içine alıp, bahsedilen bu sıfat sahiplerinin de bunun muhtevasına girmiş olması mümkün olduğu gibi, bu elifların "ahd" için olup, âyette vasıfları belirtilen belli kimselere bir işaret olması da mümkündür.

Bil ki başkasına iyilik, ya ona fayda vermek veya ondan zararı gidermek suretiyle olur. Ona fayda vermek, âyetteki *"Onlar, bollukta ve darlıkta infâk eden(lerdir)"* kısmı ile ifâde edilmiştir ki buna ilim infâk etmek de girer. Bu da, câhil insanlara ilim öğretmek ve sapıkları doğru yola çekmekle olur. Yine bu ifâdenin içine, çeşitli hayır ve ibâdet yollarında mal infak etme de girer. Başkasından zararı gidermek ya dünyevî olur ki bu, kötülüğe kötülükle karşılık vermemekle olur. Âyetteki, *"Öfkelerini yutan(lar)"* kısmı ile ifâde edilen budur. Yahut zararı giderme uhrevî olur ki bu, insanın zimmetinin, âhirette çeşitli hesaplardan berî olmasıdır. Bu da, *"İnsanları affedenlerdir"* tabiri ile kastedilen husustur. Binaenaleyh bu âyet, bu bakımdan başkalarına iyilik yapmanın bütün yollarını göstermektedir. Bu üç şey, başkasına iyilik

11) İnsanın ağzını, burnunu ve kulağını keserek işkence yapmak (ç).

12) Benzeri için bkz. Müsned, IV/148. "Seninle münasebeti kesen akrabanı ziyaret et, seni mahrum bırakana ver!.."

olmada müşterek olduğu için, Cenâb-ı Hak üçünün sevâbını, *"Allah iyilik edenleri sever"* buyurarak ifâde etmiştir. Çünkü Allah'ın, kullarını sevmesi, hertürlü mükâfaat derecelerini içine alır.

* * *

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ
وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ
مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

"Ve (Onlar) çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak, hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenlerdir. Günahları Allah'tan başka kim bağışlar! Bir de onlar, işledikleri (günah) üzerinde, bile bile ısrar etmeyenlerdir. İşte onların mükafaatı, Rab Taâlâ'dan bir bağışlanma ve altından ırmaklar akan cennetlerdir. (Onlar) orada ebedî kalıcıdırlar. (Böyle) yapanların mükâfaatı ne güzeldir!"

(Âl-i İmran, 135-136).

Bil ki, bu âyetlerin, önceki âyetlerle münasebeti şu iki bakımdandır:

1- Allah Teâlâ, cennetin müttakiler için hazırlandığını bildirince, müttakilerin iki kısma ayrıldığını da beyân etmiştir: Birincisi, tâat ve ibâdete yönelen kimselerdir ki Hak Teâlâ onları, bollukta ve darlıkta infâk eden, öfkelerini yutan ve insanları affeden kimseler olarak tavsif etmiştir. İkincisi, günah işleyip de sonra tevbekâr olanlardır ki, işte bunlar da وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً kısmı ile anlatılan kimselerdir. Allah Teâlâ böylece, bu topluluğun da, birincisi gibi, muttakilerden olduğunu beyân etmiştir. Çünkü günahkâr, günahından tevbe ettiği zaman, durumu, Allah katında bir makam ile ikrama müstehak olmada, hiç günah işlememiş olan kimsenin durumu gibi olur.

2- Allah Teâlâ, insanı önceki âyette başkalarına iyilik etmeye; bu âyette de kendisine iyilik etmeye teşvik etmiştir. Çünkü günahkâr tevbe ettiği zaman, kendisine iyilik yapmış olur. Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âl-i İmran 135-136 Âyetlerinin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şunu rivayet etmiştir: Bu âyet, birisi ensardan, birisi de Sakîf kabilesinden olan iki adam hakkında nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), bu iki müslümanı birbirlerine kardeş kılmıştı ve bunlar hiç birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Sakîf'li olan, kur'a neticesinde Hz. Peygamber (s.a.s) ile bir sefere gitti. Aralarında anlaşma olduğu için ensardan olan, onun âilesine bakmayı üzerine aldı ve bunu yerine getirdi. Sonra onu, hanımını öpmeye yeltendi. Kadıncağız ellerini yüzüne kapadı. Bunun üzerine adam pişman oldu. Sakîf'li olan Hz. Peygamber (s.a.s) ile seferden dönünce, ensarlı olanı göremedi. Ensarlı, tevbe etmek için başını alıp dağlara gitmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) durumu öğrenince, bu âyet nâzil oluncaya kadar bekledi, hiç birşey söylemedi.

İbn Mes'ûd (r.a) da şöyle demiştir: "Mü'minler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "İsrâiloğulları Allah katında bizden daha kıymetli. Çünkü onlardan biri bir günah işlediğinde, günahının keffâreti, evinin eşiğine, (mesela), "Burnunu kes, şöyle şöyle yap..." diye yazılması idi." dediler. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, bu âyeti indirip, böylece ümmet-i Muhammedin günahlarının keffâretinin tevbe olduğunu bildirerek, onların İsrâiloğullarından daha şerefli olduğunu beyân buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Fâhişe Kelimesinin Mânası

Âyetteki "fâhişe" kelimesi, mahzûf bir kelimenin sıfatıdır. Takdiri ise, فِعْلَةً فَاحِشَةً "çirkin bir fiil" şeklindedir. Âlimler, âyetteki "fâhişe" (çirkin günah) ile nefse zulmetme arasındaki farkı göstermek için şunları söylemişlerdir:

a) **Keşşâf Sahibi** şöyle demiştir: "Fâhişe, yapılması tamamen çirkin olan bir şeydir. Nefse zulüm ise, insanın hesâba çekildiği herhangibir günahtır."

b) "Fâhişe", büyük günah, nefse zulüm ise küçük günah manasınadır. Küçük günahlardan istiğfar etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"günahından dolayı istiğfar et"* (Muhammed, 19) âyetiyle mağfiret talebinde bulunmakla emrolunmasından dolayı, vâciptir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in istiğfarı küçük günahlar için değil efdâl olanı bırakmadan (terk-i evlâ) dolayıdır.

c) "Fâhişe", zina; nefse zulüm ise, öpme, dokunma ve bakmadır. Bu, âyeti **İbn Abbas**'dan rivayet ettiğimiz sebeb-i nüzûle göre alanların görüşüne göredir. Bir de bunun sebebi şudur: Cenâb-ı Hak zinayı "fâhişe" diye adlandırmış ve *"Zinaya yaklaşmayın. Şüphesiz o, bir "fâhişe"dir"* (İsra, 32) buyurmuştur.

Günahtan Sonra Allah'ı Hatırlama

Hak Teâlâ'nın, ذَكَرُوا اللَّهَ *"Allah'ı hatırlarlar"* buyruğu hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1- Bunun mânası, "Onlar, Allah'ın va'îdini veya ikâbını veyahut da Allah'ı saymayı ve O'ndan utanmayı gerektiren celâlini hatırlarlar" şeklindedir. Buna göre, bu ifâdedeki "Allah" lafzının muzâfı hazfedilmiştir. Buradaki "zikir", "nisyan" (unutma)nın zıddıdır. Bu, **Dahhâk, Mukâtil ve Vâkidî**'nin görüşünün ifâde ettiği manadır. Çünkü **Dahhâk** şöyle demiştir: "Onlar, Allah'a karşı en büyük arzedilişi (yani kıyameti) hatırlarlar." **Mukâtil ile Vâkidî** ise, "Onlar, Allah'ın kendilerini hesâba çekeceğini düşünürler" demişlerdir. Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Allah, bu kelimenin peşinden, *"Hemen günahlarının bağışlanmasını isterler"* buyurmuştur ki, bu da, bağışlanma isteyişin, o hatırlamanın bir neticesi ve eseri gibi olduğunu gösterir. İstiğfarı gerektiren hatırlamanın, ancak Allah'ın ikâbını, nehyini ve va'îdini hatırlama olacağı malumdur. Bu âyetin bir benzeri de *"Takvâya erenler (yok mu?), işte onlara şeytandan herhangi bir vesvese iliştiği zaman, iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar (gerçeği) görüp bilmişlerdir"* (A'raf, 201) âyetidir.

2- Bu âyetteki "zikir"den murad, Allah'ı medh-ü senâ edip, zikretmektir. Çünkü Allah'tan bir şey isteyen kimseye, o isteğini ifâde etmeden önce Allah'ı hamd-ü senâ etmesi gerekir. Burada da, murad onların günahlarının bağışlanmasını istemeleri olunca, onlar önce Allah'ı hamd-ü senâ edip, sonra da istiğfara yönelmişlerdir.

Daha sonra Allahü Teâlâ, فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ *"Hemen günahlarının bağışlanmasını isterler"* buyurmuştur. Bundan murad, tevbeyi doğru bir şekilde yapmaktır. Bu da, gelecekte o günahın benzerini yapmamaya kesin kararlı olarak, yaptığı işe pişman olmaktır. İşte tevbenin hakikati budur. Dil ile istiğfar etmeye gelince, bunun günahı silmede bir tesiri yoktur. Fakat töhmeti kaldırmak ve Allah'a yöneldiğini ortaya koymak için, insanın dili ile açıktan istiğfâr etmesi vâciptir. لِذُنُوبِهِمْ lâfzındaki lâm harf-i cerri, "günahlarından dolayı" manasınadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ اللَّهُ *"Günahları, Allah'tan başka kim bağışlar"* buyurmuştur ki bundan maksat, kulun, bağışlanmayı ancak Allah'tan isteyebileceğidir. Çünkü dünya ve âhirette insanları cezâlandırmaya kâdir olan Allah'tır. Binâenaleyh o günahın cezasını kaldırmaya kâdir olan da O'dur. Öyle ise mağfiret ancak O'ndan talep edilebilir.

Sonra Cenâb-ı Allah: وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا *"Bir de onlar, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir"* buyurmuştur. Bil ki âyetteki *"Günahları, Allah'tan başka kim bağışlar"* buyruğu, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasına girmiş bir mu'tarıza (ara) cümlesidir. Buna göre takdir, "(Onlar) hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler ve işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, وَهُمْ يَعْلَمُونَ *"Bile bile (bildikleri halde)"* buyruğu hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifâde, وَلَمْ يُصِرُّوا fiilinin fâilinden "hal"dir. Takdiri ise, "Onlar, o günahın mahzurlu ve haram olduğunu bilip dururken, o günahta ısrar etmezler" şeklindedir. Çünkü bir işin haram olduğunu bilmeyenler bazan mâzur sayılabilirler. Fakat haram olduğunu bilenler, bile bile yaptıkları o işten dolayı kesinlikle mâzur sayılmazlar.

b) Bu tabirden maksat, akıl, temyiz (iyiyi kötüden ayırma) ve günahlardan kaçınabilme imkânı kastedilmiştir. Binaenaleyh, bu ifâde Hz. Peygamber (s.a.s)'in, رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ *"Üç kimseden kalem (mesûliyet) kaldırılmıştır..."* (13) hadisinde ifâde ettiği şey gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ *"İşte onların mükâfaatı, Rab Teâlâ'dan bir bağışlanma (mağfiret) ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. (Onlar) orada ebedî kalıcıdırlar. (Böyle) yapanların mükafaatı ne güzeldir!"* (Âl-i İmran, 136) buyurmuştur. Bu, şu mânaya gelir: "Elde edilmek istenen (mutlûb) şey ikidir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın ikâbından emin olmak ki, Allah buna *"Rab Taâlâ'dan bir bağışlanma"* ifâdesiyle işaret etmiştir. İkincisi ise, kullara mükâfaat vermesidir ki, bu da *"Altlarından ırmaklar akan cennetler ki (onlar) orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmakla göstermiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"(Böyle) yapanların mükâfaatı ne güzeldir!"* diyerek, onlar için meydana gelen şeyin bir mağfiret olduğunu ve cennetlerin de onların amellerinin bir mükafaatı ve karşılığı olduğunu beyân etmiştir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu ifâde, "mükafaat, Allah'ın bir lütfudur, insanların amellerine karşı verilmiş bir karşılık değildir" diyenlerin görüşünü iptâl eder."

* * *

قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ۝ هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ۝

13) Keşfu'l-Hafâ, 1/434.

"Gerçekten, sizden evvel nice vak'alar, şeriatlar gelip geçti... Onun için yeryüzünde gezip dolaşın ve (peygamberleri) yalanlayanların akıbetinin nasıl olmuş olduğunu görün. Bu, insanlar için bir beyân, müttakîler için bir hidayet ve öğüttür"

(Âl-i İmran, 137-138).

Bil ki Allah Teâlâ, taatta bulunanlara ve günahlarından tevbe edenlere bağışlamayı ve cenneti va'adedince, bunun peşinden, onları, taatları yapıp günahlardan tevbe etmeye sevkedecek bir hususu zikretmiştir. Bu da, geçmiş ümmetlerden itaat veya isyan edenlerin hallerini düşünmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Gerçekten, sizden önce nice vak'alar, şeriatlar gelip geçti..."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demiştir: "Arapça'da الْخُلُوُّ masdarının asıl manası "yalnızlık"tır. Meskun olmayan yerlere, "hâlî" denilir. Bu kelime, geçmiş zaman mânasında da kullanılır. Çünkü geçen şey, varlık âleminden ayrılıp uzaklaşmış olur. Ümem-i haliye (geçmiş ümmetler) de, bu mânadadır.

Sünnet Kelimesinin Mânası

"Sünnet", dosdoğru yol ve uyulan örnek demektir. Bu kelimenin iştikâkı hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1- Bu kelime, "Suyu peşpeşe dökme" manasında söylenilen سَنَّ الْمَاءَ يَسُنُّهُ (Suyu döktü) fiilinden, "fu'letün" vezninde bir kelimedir. اَلسَّنُّ "Suyu devamlı dökmek" mânasınadır. Araplar, dosdoğru olan yolu, dökülen ve devamlı olan suya benzetmiştir. Çünkü su devamlı aktığı zaman, tek parça gibi olur. "Sünnet", ism-i mef'ûl manasında ve "fu'let" veznindedir.

2- Bu kelime, mızrağın ve bıçağın ucunu bilediğin zaman söylediğin سَنَنْتُ النَّصْلَ وَالسِّنَانَ، أَسِنُّهُ سَنًّا فَهُوَ مَسْنُونٌ tabirinden alınmıştır. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilen fiil, "yol kılmış olduğu bir şey" manasında "sünnet" diye adlandırılmıştır.

3) Bu kelimenin, Arapların, deveyi güzel otlattığı zaman söyledikleri سَنَّ الْإِبِلَ ifâdesinden alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in her zaman yaptığı fiil, devamlı yapıp, güzelce riayet ettiği için "sünnet" diye adlandırılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetten maksat şudur: "Sizden önce, geçmiş ümmetler hakkında Allah'ın sünnetleri vardı." Âlimler Allah'ın sünnetleri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Müfessirlerin ekseriyeti bundan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yalanlayanların akıbetinin nasıl olmuş olduğunu*

görün'' ifâdesinin delâletiyle, helâk etme ve kökünü kurutma kanunları olduğunu söylerler. Bu böyledir, çünkü onlar, dünyaya ve dünya lezzetlerini arzulamaya çok düşkün olmalarından dolayı nebî ve resûllere muhalefet etmişler, sonra da yok olup giderek, onların dünyada herhangi bir izi ve eseri kalmamış; geriye dünyada onlara lânet, âhirette de şiddetli bir cezâ kalmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak, ümmet-i Muhammed'i, onları Allah'a ve peygamberlere imana sevketsin ve dünyada riyâset ve makam peşinde koşmaktan da yüz çevirsinler diye, geçmiş ümmetlerin hallerini düşünmeye teşvik etmiştir.

Mücahid ise bundan muradın, "Allah'ın gerek kâfir gerekse mü'minler hakkındaki değişmez kanunlarıdır. Çünkü dünya, ne mü'mine ne de kâfire kalır. Ancak, mü'min için geriye ölümünden sonra dünyada güzel bir övgü, âhirette de bol mükâfaat; kâfir içinse dünyada lânet, âhirette de şiddetli bir azab kalır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ *"Yalanlayanların akîbetinin nasıl olmuş olduğunu görün''* buyurmuştur. Çünkü bu iki kısımdan birinin halini düşünmek, öteki kısmın halini bilme konusunda yeterlidir. Yine bundan maksadın, kâfirleri küfürlerinden men etmek olduğu da söylenebilir. Bu da ancak, yalanlayıcıların ve inatçıların hallerini düşünmekle bilinebilir. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki gönderilen kullarımız (resullerimiz) hakkında bizim geçmiş bir (va'adimiz) vardır: Muhakkak onlar, kesin mansur ve muzafferdirler. Muhakkak ki bizim ordumuz gâlip olacaktır''* (Saffat, 171-173); *"(Güzel) sonuç, müttakilerindir''* (A'raf, 128) ve *"Yeryüzüne ancak salih kullarım, mirasçı olur''* (Enbiya, 105) âyetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ *"Yeryüzünde gezip dolaşın''* buyruğundan maksadı, şüphesiz ki bunu emretmek değildir. Bilâkis bundan maksat, onların hallerini anlamak ve bilmektir. Yeryüzünde yürümeksizin bu bilgi meydana geldiği zaman, maksat yine hasıl olmuş olur. Yine, "Daha önce yaşamış olan kavimlerin durumlarını ve hallerini müşahede etmenin, onların hallerini dinlemeden daha fazla ve daha güçlü tesiri vardır" denilmesi de imkânsız değildir. Nitekim şair:

إِنَّ آثَارَنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا فَانْظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْآثَارِ

"Bizim eserlerimiz bize delâlet etmektedirler. Binâenaleyh sen, bizden sonra bizim geriye bıraktığımız eserlere bakınız..." demiştir.

Beyân ve Mev'izanın İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, هَٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ *"Bu, insanlar için bir beyân, müttakiler için bir hidâyet ve öğüttür''* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak,

هذا (bu) ifâdesiyle, daha önce geçmiş olan emri, nehyi, va'adi, vaîdi ve zikretmiş olduğu çeşitli delil ve mu'cizeleri kastetmektedir. Burada beyân, hidâyet ve öğüt kelimelerinin aralarındaki farkı belirtmek gerekir. Çünkü atf, başkalığı gerektirir. Buna göre biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) "Beyân", şüphe mevcut iken, onu izâle etmeyi ifâde eden bir delâlettir. Binaenaleyh fark, "beyân"ın, hangi mânada olursa olsun, o mânalar hakkında umûm ifâde etmesidir. "Hidayet", bir kimseye, sapıklık ve azgınlık yoluna uymasın diye, doğruluk yolunu izah etmek demektir. "Öğüt" ise, din hakkında uygun olmayan şeylerden men etmeyi ifâde eden bir sözdür, kelâmdır. Binâenaleyh, netice olarak diyebiliriz ki beyân, altında iki nev'i bulunan bir cinstir: Birincisi, dinî hususlarda uygun olan şeyleri yapmaya teşvik eden bir kelâmdır ki, bu هُدًى ifâdesidir. İkincisi ise, dinî bakımdan yapılması uygun olmayan şeylerden men eden kelâmdır ki, bu da مَوْعِظَة ifâdesidir.

b) Beyân, delâlet etmedir. Hidâyet ise hidayeti kabul etmeye götürme şartını taşıyan bir delâlettir. Bu konu, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresindeki هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde geçmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyette, beyân, hidâyet ve mev'izenin muttakilere tahsis edilmesinin iki izahı vardır:

a) Bunlardan istifâde edenler, ancak müttakilerdir. Binâenaleyh bu hususlar, müttakî olmayanlar için yok gibidir. Bunun benzeri olan âyetler de, Cenâbı Hakk'ın, *"Sen, ancak ondan (kıyametten) korkacak kimselere o tehlikeyi haber verensin"* (Nâziat, 45); *"Sen ancak, o zikre uyanı inzâr edeceksin"* (Yasin, 11) ve *Allah'dan, kulları içinde ancak âlimler korkar"* (Fatır, 28) ifâdeleridir. Bu hususun izâhı, Cenâb-ı Hakk'ın, هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde geçmişti.

b) Hak Teâlâ'nın, *"Bu, insanlar için bir beyândır"* buyruğu umumî bir sözdür. *Müttakiler için bir hidâyet ve öğüttür"* buyruğu ise müttakilere tahsis edilmiştir. Çünkü الْهُدَى arzu edilene ulaştırıcı olması şartıyla delâlet etmeye denilir. Şüphe yok ki bu mana ancak müttakîler hakkında bulunmaktadır. Allah doğruyu en iyi bilendir.

İnanıyorsanız Elbette Üstünsünüz

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

"Gevşemeyin, mahzun olmayın. Siz, eğer mü'min iseniz, en üstün olanlarsınız" (Âl-i İmran, 139).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen *"Gerçekten, sizden evvel nice vak'alar, şeriatlar gelip geçti..."* (Âl-i İmran, 137) ifâdesiyle, *"Bu, insanlar için bir beyândır"* (Âl-i İmran, 138) buyrukları, O'nun *"Gevşemeyin, mahzun olmayın"* (Âl-i İmran, 139) buyruğu için bir mukaddime gibidirler. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Geçmiş milletlerin durumlarını incelediğinizde, her ne kadar bâtıla müntesib olan kimseler bazan başarı elde etmiş olsalar bile, işlerinin neticesinin güçsüzlük ve gevşekliğe müncer olduğunu; haktan yana olanların devlet ve ihtişamının yüce olup bâtıldan yana olanların başarılarının da silindiğini anlarsınız. Binâenaleyh, Uhud'da kâfirlerin size karşı bir başarı elde etmeleri, sizin kalbinizin zayıflamasına, korkmanıza ve acziyyete düşmenize sebebiyet vermesi yakışık almaz. Bilâkis sizin kalbinizin güçlenip kuvvetlenmesi gerekir. Çünkü üstünlük ve hakimiyet ancak sizin olacak, güç ve kudret ancak size yönelecektir."

Sonra biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَهِنُوا hitabı "Cihada karşı gevşeklik göstermeyin ve zayıflamayın" demektir. Bu fiilin masdarı olan اَلْوَهْنُ kelimesinin masdarı, zayıflık, güçsüzlük demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. Zekeriyya**'dan naklen إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي *"Gerçekten ben... Benim kemiklerim zayıfladı, gevşedi"* (Meryem, 4) buyurmuştur.

وَلَا تَحْزَنُوا *"(Sizden ölüp yaralananlar hakkında) mahzun olmayın"* demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ *"Sizler, en üstün olanlarsınız"* buyruğu hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Öldürülme hususunda sizin durumunuz onlardan daha iyidir. Çünkü siz onları Bedir gününde; onların sizi Uhud gününde uğratmış oldukları musibetten daha şiddetli ve daha elîm bir musibete uğratmıştınız. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Size, iki katını başlarına getirdiğiniz bir musibet gelip çatmış olduğu için mi, "Bu, nereden (geldi)" dediniz"* (Âl-i İmran, 165) âyeti gibidir. Veya, "Sizin savaşınız Allah rızası için; onların savaşı ise şeytan içindir." Veyahut da, "onların savaşları bâtıl din, sizinkisi ise hak dini içindir. Bütün bunlar, sizin onlardan daha iyi olmanızı gerektirir."

b) Bundan maksadın, "Siz hüccet, dine sarılma ve güzel neticelere ulaşma bakımından daha üstünsünüz" şeklinde olmasıdır.

c) Mananın, "Sizler, neticede onlara galip gelmeniz ve onlara üstün olmanız bakımından en üstünsünüz..." şeklinde olmasıdır. Bu izah, kendisinden önceki ifâdeye daha uygundur. Çünkü ashâbın, bu gevşeklikten dolayı kalpleri kırılmıştı. Onlar, kalplerinde kuvvet, gönüllerinde inşirah ve ferâhlık meydana getirecek şeylere muhtaç idiler. Böylece Allahu Teâlâ onları, işte bu şekilde müjdeledi.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Siz eğer mü'min iseniz"* sözü hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) "Siz, imanınızda devam ettiğiniz müddetçe, en üstünsünüz.." Bu ifâdenin maksadı ise, Allahu Teâlâ'nın, onların İslâm'a sımsıkı sarılmalarından dolayı derecelerini yükseltmeyi tekeffül ettiğini beyân etmektir.

b) "Siz, üstünsünüz; o halde, Allah'ın size va'adettiği ve sizi kendisiyle müjdelediği galibiyeti tasdik ediyor iseniz, bu müjdeyi bihakkın tasdik ediniz.."

c) Takdirin, "Gevşemeyin, mahzun olmayın. Siz eğer mü'min iseniz, en üstün olanlarsınız. Çünkü Allahu Teâlâ, bu dine yardım edeceğini, onu muzaffer kılacağını va'adetmiştir. Eğer siz gerçekten mü'min iseniz, bu halin olduğu gibi devam etmeyeceğini; devlet ve üstünlüğün müslümanların eline geçeceğini ve müslümanların düşmanlara hükümran olacaklarını bilirsiniz" şeklinde olmasıdır.

* * *

إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ ۚ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ
وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ
الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

"Eğer siz bir yara almış iseniz, o kavim de o kadar yara almış idi. Biz, o günleri insanların arasında döndürür dururuz. Bu, Allah'ın iman edenleri bilmesi (ortaya çıkarması) ve içinizden şehidler edinmesi, mü'minleri tertemiz yapıp kâfirleri de helâk etmesi içindir. Allah zalimleri sevmez"

(Âl-i İmran, 140-141).

Bil ki, bu söz, Hak Teâlâ'nın *"Gevşemeyin, mahzun olmayın. Siz, eğer mü'min iseniz, en üstün olanlarsınız"* (Âl-i İmran, 139) âyetini tamamlayan bir sözdür. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara isabet eden bu yara-berenin, onların düşmanla cihad etme hususundaki gayret ve çabalarını yok etmemesi gerektiğini beyân buyurmuştur. Çünkü, bu yara ve bereler müslümanlara isabet ettiği gibi, bundan önce de, aynısı onların düşmanlarına da isabet etmişti. Onlar, kendi bâtıl inançları ve bunun kötü neticeleri yanında, kendilerine isabet eden yaralanma ve ölümlerden dolayı harb konusunda bir gevşeklik izhâr etmemişlerdi. Binaenaleyh, elde edeceğiniz güzel netice ve hakka sarılmış olmanız sebebiyle böyle bir gevşekliğin size ârız olmaması daha evlâdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve **Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr**, kâf (ق) harfinin dammesiyle قُرْحٌ şeklinde okumuşlardır ki, aynı kıraat Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ بَعْدِ مَا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ *"kendilerine yara isabet ettikten sonra"* (Âl-i İmran, 172) âyeti için de geçerlidir. Diğer kıraat imamları ise, her iki yerde de kâf harfinin fethasıyla قَرْحٌ şeklinde okumuşlardır. Onlar şu şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a) İkisinin manası da bir olup, اَلْجَهْدُ – اَلْجُهْدُ "takat, güç", اَلْوَجْدُ – اَلْوُجْدُ "Bolluk, zenginlik, vecd..." ve اَلضَّعْفُ – اَلضُّعْفُ zayıflık kelimeleri iki kullanıştırlar.

b) Fetha ile okumak Tihâme ile Hicâz'ın; damme ile okumak ise, Necid'in okuyuş şeklidir.

c) Fetha ile okunursa masdar, damme ile okunursa isim olur.

d) Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. Buna göre fetha ile okunursa, bizzat yaranın kendisi; damme ile okunursa, yaranın acısı, sızısı anlamına gelir.

e) **İbn Mıksem**, bunların iki ayrı lügat olduğunu, ama ne var ki fethalı okunmasının, bu kelimenin, اَلْقَرْحَةُ kelimesinin çoğulu olmasını hatıra getirdiğini söyler.

İKİNCİ MESELE

Âyet hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Size Uhud günü bir yara-bere, acı dokunduysa, Bedir'de de onlara bunlar isâbet etmişti. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Size, iki katını onların başlarına getirdiğiniz bir musibet gelip çatmış olduğu için mi, "Bu nereden (geldi)" dediniz"* (Âl-i İmran, 165) âyeti gibidir.

b) Uhud'da sizin başınıza gelen yaralanma ve öldürülme gibi musibetlerin bir misli de, Bedir'de o kâfirlerin başına gelmişti. Çünkü onlardan yirmi küsur kimseyle sancakdarları öldürülmüştü. Pekçoğu da yaralanmıştı. Bütün atlarıysa, oklanarak öldürülmüştü. Ve onlar gündüzün evvelinde hezimete uğratılmışlardı.

Buna göre eğer, "Uhud'da müslümanların yarası müşriklerinki kadar olmadığı halde, niçin Cenâb-ı Hak, قَرْحٌ مِثْلُهُ *"Onun misli kadar bir yara"* buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki, buradaki, اَلْقَرْحُ kelimesinin, ölülerin sayısıyla değil, sırf bozulma ve hezimete uğrama ile tefsir edilmesi gerekir.

İlahî Hikmet Gâh Zafer, Gâh Mağlubiyet İster

Cenâb-ı Hak sonra, وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ *"Biz o günleri insanların arasında döndürür dururuz"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE تِلْكَ kelimesi mübteda, اَلْاَيَّامُ sıfat (müşârun ileyh), نُداوِلُها ifâdesi ise, mütbedânın haberidir. تِلْكَ الْاَيَّامُ "O günler.." ifâdesinin, mübteda ve haber olduğu da söylenebilir. Bu senin, هِيَ الْاَيَّامُ تُبْلِى كُلَّ جَدِيدٍ "Bu günlerdir ki, her yeniyi eskitirler" demen gibidir. Buna göre Hak Teâlâ'nın "o günler" tabiri şaşırtıcı bütün olayların günlerine işarettir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu günlerin dönüp dolaştığını, bazan insan aleyhine, bazan de lehine olduğunu; harbteki muzafferiyetin nöbet nöbet olduğunu beyân etmiştir: اَلْحَرْبُ سجالٌ

İKİNCİ MESELE **Kaffâl** şöyle demektedir: اَلْمُدَاوَلَةُ kelimesi, bir şeyi bir kimseden başka bir kimseye nakletmektir. Nitekim, bir şey elden ele dolaştığında تَدَاوَلَتْهُ الْاَيْدِى denilir. Hak Teâlâ'nın, كَىْ لاَ يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (Haşr, 7) âyeti de böyledir. Yani, "Ta ki sizden sadece zenginler arasında dolaşan bir mal (devlet) olmasın" demektir. Yine اَلدُّنْيَا دُوَلٌ denilir ki bu, dünyanın, bir toplumdan başka bir topluma, ondan da daha başka bir topluma... geçmesi demektir. Yine, zaman bir kimsenin lehine çalıştığında دالَ لَهُ الدَّهْرُ بِكَذَا denilir. Buna göre, âyetin mânası şudur: Dünyanın günleri insanlar arasında dönüp dolaşır. O'nun ne sevinci, ne de tasası devamlı değildir. Bir gün, kişinin kendisi için sevinç, düşmanı içinse keder meydana gelirken, başka bir gündeyse bunun aksi olur. Dünyanın hiçbir durumu daima aynı kalmaz, hiçbir eseri de daima kalıcı olmaz..

Bil ki bu elden ele dolaşmadan maksad, Allahu Teâlâ'nın bazan mü'minlere, bazan da kâfirlere yardım etmesi değildir. Bu böyledir, çünkü Allah'ın yardımı şerefli bir makam ve büyük bir izzettir. Binaenaleyh, bu kâfire lâyık değildir. Bilâkis bu elden ele dolaştırmadan maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, sıkıntı ve meşakkatleri bazan kâfirlere, bazan da mü'minlere çok vermesidir. Bunun faydası şunlardır:

a) Cenâb-ı Hak, şayet, her zaman kâfirlerin sıkıntısını arttırıp, mü'minlerin de sıkıntısını gidermiş olsaydı, iman etmenin hak, etmemenin ise bâtıl olduğuna dair zarurî bir ilim meydana gelmiş olurdu. Eğer bu böyle olsaydı, o zaman da teklîfin, mükâfaat ve cezânın anlamı kalmazdı. İşte bu sebepten dolayı, şüpheler bulunmaya

devam etsin ve mükellef de, İslâm dininin gerçek olduğuna delâlet eden delilleri inceleyerek bu şüpheleri gidersin, böylece de Allah katındaki mükâfaatı büyüsün ve çoğalsın diye, mihnet ve sıkıntıyı bazan iman edenlere, bazan da kâfirlere musallat eder.

b) Mü'min, bazan isyan etmeye yeltenir. Böylece de, Allah'ın o kimseye dünyada şiddetli bir meşakkat ve mihnet vermiş olması, onun için Allah Tââlâ katında bir terbiye etme olmuş olur. Ama kâfirin sıkıntısını arttırması, Allah Teâlâ'nın ona olan gazabındandır.

c) Dünyanın lezzet ve elemleri devamlı değil, onun muhtelif halleri sonlu ve sona ericidir. Devamlı olan saâdetler, ancak Ahiret yurdunda tahakkuk eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, dirilttikten sonra canlıları öldürür; sıhhat verdikten sonra da hasta eder. Cenâb-ı Hakk'ın bu fiilleri güzel ve uygun olunca, O'nun sevinci sıkıntıya; kudreti âcizliğe dönüştürmesi niçin güzel olmasın? Rivâyet edildiğine göre **Ebû Süfyan** Uhud gününde hem dağa tırmanıyor, hem de "Nerede **İbn Ebî Kebşe** (Hz. Peygamber); nerede **İbn Ebî Kuhâfe** (Hz. Ebu Bekir) ve nerede **İbnu'l-Hattâb** (Hz. Ömer)?" diyordu. Bunun üzerine **Hz. Ömer**, "Şu, Allah'ın Resûlü, şu **Ebû Bekir**; ben **Ömer** de işte!" dedi. Buna karşılık **Ebû Süfyan,** "Gün, güne mukabildir. Günler, insanlar arasında dönüp dolaşır. Harb (de muzafferiyet), nöbetleşedir" dedi. Buna mukabil, **Hz. Ömer**, "Hayır, bunlar birbirine denk değildir. Bizim ölülerimiz cennette, sizinkiler ise cehennemdedir" dedi. **Ebû Süfyan** da, "Eğer durum sizin iddiâ ettiğiniz gibiyse, biz muhakkak ki umduğumuzu bulamadık ve hüsrana uğradık demektir.." dedi.

Hak Teâlâ'nın وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا *"Bu, Allah'ın ilmini iman edenlere açıklaması ... içindir"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ lafzındaki lâm harfi, ya kendisinden önce, ya da kendisinden önce takdir edilen bir fiile müteallıktır. Kendisinden sonra takdir edilmesi halinde, ifâdenin takdiri, (وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا) فَعَلْنَا هٰذِهِ الْمُدَاوَلَةَ "Biz iman edenleri bildirelim, tanıtalım diye bu devlet ve hakimiyetin elden ele dolaşmasını yaptık, yarattık" şeklinde olur. Kendisinden önce takdir edilmesi halinde ifâdenin takdiri, "Biz şu sebeplerden dolayı, o günleri insanların arasında döndürüp durduk:

a) Allah iman edenleri bildirsin diye...
b) Sizden şehitler edinmek için..
c) Mü'minleri tertemiz yapmak...
d) Kâfirleri helâk etmek..

Bütün bunlar, zamanın döndürüp dolaştırılması için bir sebep ve illet gibidirler.

İKİNCİ MESELE "Allah Bilsin Diye Şöyle Yaptı" Tabirinin İzahı

Hak Teâlâ'nın, وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ sözünün başındaki vâv harfinin benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ *"Kesin ilme erenlerden olması için..."* (En'âm, 75) ve "Bir de, âhirete inanmayanların gönülleri ona *meyletsin... diye"* (En'âm, 113) وَلِتَصْغَى buyurmuştur. Bu kelâmın takdiri ise, "şöyle şöyle olsun... ve bir de Allah bildirsin, tanıtsın diye o günleri biz insanlar arasında dönüp dolaştırıyoruz" şeklindedir. Burada, başlarına gelmiş olan musibetlerden dolayı onları teselli etmek, onlara, bu vakayı ve bu vakadaki durumlarını bildirmek ve bunda, bilmeleri halinde kendilerini mesrûr edecek çeşitli faydaların mevcut olduğunu bildirmek ve bu döndürüp dolaştırmada sadece tek bir maslahatın bulunmadığını ihsâs etmek için, ma'tufun âleyh hazfedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın *"Bu, Allah'ın ilmini iman edenlere açıklaması ... içindir"* buyruğunun zahiri, Allahu Teâlâ'nın bu döndürüp dolaştırmayı böyle bilgiyi elde etmek için yaptığını ihsas ettirmektedir. Halbuki, Allah hakkında böyle bir şeyin imkânsız olduğu malûmdur. Bir müşkillik arzetme bakımından bu âyetin benzeri ifâdeler, *"Yoksa siz -Allah içinizden savaşanları belli etmeden- sebât edenleri belli etmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmran, 142), *"Andolsun, biz onlardan evvelkileri de imtihan ettik. Allah muhakkak ki dosdoğru olanları da bilir, elbette yalancı olanları da bilir"* (Ankebut, 3), *"İki zümreden hangisi ne kadar beklediklerini daha iyi hesab edicidir, bilelim diye"* (Kehf, 12), *"Ta ki sizden mücahidleri ve sabredenleri bilelim diye..."* (Muhammed, 31), *"O peygambere uyanları... bilelim içindir"* (Bakara, 143) ve *"Hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için..."* (Mülk, 2) âyetleridir. **Hişam İbn Hakem,** bu âyetlerin zahirine tutunarak, Allahu Teâlâ'nın, sadece meydana gelirken hadiseleri bildiğini iddia etmiş ve bütün bu âyetlerin, Allah Teâlâ'nın, eşyâ meydana gelirken onların meydana gelişlerini bildiğine delâlet ettiğini söylemiştir.

Kelâmcılar buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Aklî deliller, Allah Teâlâ'nın hadiseleri, vukû bulmadan önce bildiğine delâlet eder. Binâenaleyh Allah'ın ilminde bir değişmenin imkansız olacağı sâbit olmuştur. Fakat "ilim" kelimesinin "malum" (bilinen); "kudret" kelimesinin de "makdûr" (güç yetirilen kudrete konu olan şey) mânasına kullanılması meşhur bir mecâzdır. Meselâ bir insanın bildiği şeyler kastedilerek, "Bu, falancanın ilmidir"; yine gücünün yettiği şeyler kastedilerek, "Bu, falancanın kudretidir" denilir. Binâenaleyh yukarıda zikredilen her âyetin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin tecedddüd ettiğini (yenilendiğini ve sanki değiştiğini) hissettirse bile, yenilenen ilmi değil, ilminin taalluk ettiği şeylerdir.

Bunu böylece kavradığın zaman biz deriz ki, bu âyeti tefsir için şu izahlar yapılmıştır:

a) "İhlaslı olanı münâfık olandan, mü'mini de kâfirden ayırıp ortaya koymak için...";

b) "Allah (dostları) bilsin diye..." Böylece Cenâb-ı Hak bu işi yüceltmek için kendisine izâfe etmiştir.

c) "İmtiyazın (aralarında farklılığın) bulunduğunu göstermek için..." Böylece "ilim" kelimesi, imtiyazı gösterme manasında kullanılmıştır. Çünkü farklılığın olduğuna hükmetme ancak ilimden sonra olur.

d) "Bu vakıanın onlardan sudûr edeceğini bildiği gibi, bizzat sudûrunu da bilmek ve görmek için..." Çünkü mücâzât ve mükâfaat, gerçekleşmemiş bilgiye göre olmayıp, bizzat tahakkuk eden şeye göre olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İlim" (bilmek) fiili bazan bir mef'ul alır. Meselâ, عَلِمْتُ زَيْدًا (Zeyd'i bildim) yani, "Zeyd'in kendisini bildim ve tanıdım" denilmesi gibi. Bu fiil,bazan da iki mef'ul alır. Meselâ, عَلِمْتُ زَيْدًا كَرِيمًا "Zeyd'i, (cömert tanıdım)" denilmesi gibi. Bu âyette murad edilen, bu ikinci şekildir. Fakat âyette ikinci mef'ul hazfedilmiştir ve takdiri şöyledir: "Allah, imân edenleri imanlarıyla başkalarından ayrılmış olduklarını bilsin ve görsün diye..." Yani, günleri insanlar arasında böyle dolaştırmanın hikmeti, iman edenlerin, sabırları ve İslâm'da sebatları ile, imân ettiklerini iddia eden münâfıklardan ayrılmalarını temin etmedir." Buradaki "ilim" fiilinin, o insanların kendilerini bilme manasında, tek mef'ul alan (ilk) kısımdan olması da muhtemeldir. Buna göre mâna, "onların düşmanlarına karşı cihadda gösterdikleri sabır sebebiyle, Allah imân edenleri tanısın ve görsün diye..." yani, "onların bizzat kendilerini tanısın diye.." şeklinde olur. Fakat ne var ki, bu ilmin meydana gelmesinin sebebi olan şey, yani "sabrın ortaya çıkması" âyette hazfedilmiştir.

Şehadet Mertebesinin Yüksekliği

Hak Teâlâ'nın, وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ *"ve içinizden şehidler edinmesi (içindir)"* buyruğundan murad, bu müdâvele (günleri döndürme)nin ikinci hikmetini zikretmektir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu tabirin izâhı hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1- "Onlardan sâdır olan günah ve itaatsizlikler sebebiyle siz müslümanlardan, insanlara karşı şâhidler edinmek için..." Çünkü müslümanların, insanlar aleyhine şâhid oluşları yüksek bir makam ve yüce bir derecedir.

2- Bundan maksad, "Allah bir topluluğa, şehidlikle ikramda bulunsun diye..." mânasıdır. Çünkü müslümanlardan bir kısım, Bedir savaşında bulunamamışlardı. Onlar, düşmanla karşı karşıya gelmeyi ve kendileri için Bedir gibi bir gün gelip de düşmanla savaşıp şehid olmayı istiyorlardı. Hem Kur'ân, şehidlerin yüceliğini gösteren ifâdelerle doludur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rab Taâlâ katında diridirler.. (Cennet nimetleriyle) rızıklanıyorlar"* (Âl-i İmran, 169), *"Peygamberler ve şühedâ getirildi..."* (Zümer, 69) ve *"Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şühedâ ile ve sâlihlerle beraberdirler..."* (Nisa, 69) buyurmuştur. Binâenaleyh bu makam, nübüvvetten sonra gelen üçüncü makamdır. Durum böyle olunca bu, bu müdâveleden elde edilmek istenen faydaların birisi de bazı mü'minler için şehidlik makamının elde edilmesi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyeti, bütün hâdiselerin Allah'ın irâdesi ile olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Sizin söylediğinize göre şehâdet makamını, şayet kâfirleri mü'minlere musallat kılmaksızın elde etmek mümkün olsaydı "sizden şehitler çıkarmak için Allah böyle yaptı" ifâdesinde bildirilen sebep mânasız olurdu. Yok, eğer mümkün olmaz ise, bu durumda, kâfirlerin mü'minleri öldürmesi, o şehâdetin ayrılmaz bir parçası olur. Binâenaleyh o şehâdetin kul için meydana gelmesi murad-ı İlâhî olması halinde, bu öldürüşün de Allah'ın istediği birşey olması gerekir. Yine Hak Teâlâ'nın *"ve içinizden şehidler edinmesi (içindir)"* buyruğu bu şehâdetin Allah'tan olduğunu gösteren bir nasstır. Bu da kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şehid Kelimesinin Mânası

"Şühedâ", "Küremâ" (Kerimler) ve "Zürefâ" (zarîfler) vezninde olup, "şehid" kelimesinin cem'idir. Müslümanlardan, kâfirlerin silahıyla öldürülenlere "şehid" denilir. Bu ismin neden verildiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1- **Nadr İbn Şümeyl** şöyle demiştir: *"Şühedâ, "Bilâkis onlar Rableri katında diridirler... (cennet nimetleriyle) rızıklanıyorlar"* (Âl-i İmran, 169) âyetine göre, aslında diridir. Binâenaleyh onların ruhları hayatta olup, selâmet yurdu cennetlerdedirler. Onların dışındaki ölülerin ruhları ise cennette şâhid (hazır) değildirler."

2- **İbnü'l-Enbârî** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ ve melekler, onların cennetlik olduklarına şahâdet ederler. Binâenaleyh "şehîd" kelimesi, fa'îl vezninde olup mef'ul (yani şahâdet edilen) manasındadır."

3- Şehitler, Kıyamet gününde peygamberler ve sıddîklarla birlikte bulunacakları için "şühedâ" diye adlandırılmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara karşı (gerçeğin) şâhidleri olasınız diye..."* buyurmuştur.

4- Onlar, öldürüldükleri anda hemen cennete götürüldükleri için, bu adı almışlardır. Bunun delili, kâfirlerin (ruhlarının) ölür ölmez cehenneme atılmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"(Onlar) suda boğuldular ve hemen cehenneme atıldılar"* (Nûh, 25) buyurmuştur. Burada da, Allah yolunda öldürülen o kimselerin, ölür ölmez hemen cennete sokulduklarının söylenmesi gerekir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlimleri sevmez"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), buradaki zalimlerin, *"Şüphesiz ki şirk en büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) âyetinden dolayı, "müşrikler" manasında olduğunu söylemiştir ki bu ifade âyette sebepler arasında zikredilmiş bir cümle-i i'tirâziyye olmuş olur. Bu âyetle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, imânda sebât etmeyen ve cihâdda sabır göstermeyenleri sevmez.

b) Burada, Allah Teâlâ'nın, mü'minlere karşı, kâfirleri bazan güçlendiriyorsa, bunun az önce sıralanan hikmet ve faydalardan ötürü olup, kâfirleri sevmesinden ileri gelmediğine işaret vardır.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ *"Mü'minleri tertemiz yapıp kâfirleri de helâk etmesi içindir..."* buyurmuştur. Bu, "mü'minleri günahlardan temizleyip, o günahları mü'minlerden gidermesi.." demektir. Arapça'da مَحْصٌ kelimesi, temizlemek; مَحْقٌ kelimesi ise, noksanlık demektir. **Mufaddal** مَحْقٌ bir şeyin tamamen yok olup, geriye bir izinin görünmemesidir. Hak Teâlâ'nın, يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا *"Allah ribânın bereketini tamamen giderir"* (Bakara, 276) buyruğu da bu mânadadır, yani, "kökünü kazır" demektir. **Zeccâc,** âyetin, "Allah Teâlâ günleri müslümanlarla kâfirler arasında dönüp dolaşan birşey kılmıştır. Binâenaleyh eğer kâfirler gâlip gelirlerse, maksad-ı ilâhi mü'minlerin günahlarını temizlemektir. Yok eğer mü'minler galip gelirler ise, bu durumda maksad-ı ilâhi, kâfirlerin kökünü kazıyıp onları yok etmektir. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleri günahlardan temizlemeyi, kâfirleri helâk etmeye mukâbil kılmıştır. Çünkü mü'minleri günahlarını yok etmek suretiyle temizlemek, kâfirlerin bizzat kendilerini yok etmenin mukâbilidir. Bu, mâna bakımından çok latîf ve güzel bir mukâbeledir. Doğruya en yakın olan şudur: Buradaki kâfirlerden maksat, onlardan belli bir kısımdır ki bunlar Uhud günü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı savaşanlardır. Biz, Hak Teâlâ'nın, bütün kâfirleri mahvetmediğini, aksine çoğunun küfrüne devam ettiğini bildiğimiz için, bu mânayı verdik. Allah en iyisini bilendir.

***

Cennet Ucuz Değildir

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾
وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

"Yoksa siz, Allah içinizden savaşanlar(la savaşmayanları) belli etmeden ve sabredenler(le sabretmeyenleri) ayırmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız? Andolsun ki siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzulamıştınız. İşte şimdi onu, gözlerinizle bakarak görüyorsunuz!"

(Âl-i İmran, 142-143).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, birinci âyette bu günlerin insanlar arasında döndürülüp dolaştırılmasını icab ettiren gerekçelerden ve sebeplerden bahsedince, bu âyette bunun esas sebebinin ne olduğunu anlatarak, أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ *"Yoksa siz, maşakkatlara katlanmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız?"* buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetin başında bulunan أَمْ munkatıa'dır. Bunun ne mana ya geldiği Bakara sûresi 108. âyetin tefsirinde geçmişti. **Ebu Müslim,** أَمْ حَسِبْتُمْ ifâdesinin, kınamak için olan harf-i istifhamla getirilmiş bir nehiy olduğunu söylemiştir ki bunu kısaca şu şekilde anlatabiliriz: "Sizden cihâd vuku bulmadıkça, cennete gireceğinizi sanmayınız!.." Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Elif, lâm, mîm. İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandı?"* (Ankebut, 1-2) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak, bu söze, Arapların çoğunlukla sözlerinde, bizzat fiilde değil de, fiilin kime vâki olduğu hususunda şüpheye düştüklerinde kullandıkları أَمْ edatıyla başlamıştır. Mesela, Araplar, iki şahıstan birisinin dövüldüğüne kesinlikle inanmamakla beraber, hangisinin dövüldüğünü belirlemek için أَزَيْدًا ضَرَبْتَ أَمْ عَمْرًا "Zeyd'i mi, yoksa Amr'ı mı dövdün?" derler. **Ebû Müslim,** sözüne devamla şöyle demektedir: "Arapların âdeti, istifhâmın bu nev'ini tekid için getirmeleridir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"Gevşemeyin, mahzun olmayın"* (Âl-i İmran, 139) deyince, O sanki şöyle demek istemiştir: "Bunun, sizin kendisiyle emrolunduğunuz gibi mi olduğunu biliyorsunuz, yoksa cihâd etmeksizin, sabr ü metânet göstermeksizin cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?" Cenâb-ı Hak bunu pek uzak bir ihtimal görmüştür, çünkü Cenâb-ı Hak bu hadiseden (Uhud) önce cihâdı ve onun sıkıntılarına,

meşakkatlerine katlanma konusunda sabr göstermeyi farz kılmış ve cihaddaki, gerek dinî gerekse dünyevî muhtelif faydaları beyan etmiştir. Durum böyle olunca, insanın, bu tâatî ihmâl ettiği halde saâdet ve cennete naîl olması pek uzak bir ihtimaldir."

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demektedir: "فَعَلَ فُلاَنٌ "Falanca yaptı" denildiğinde, buna لَمْ يَفْعَلْ "yapmadı" diye cevap verilir Ama, قَدْ فَعَلَ فُلاَنٌ "Muhakkak ki falanca yaptı..." denildiğinde bunun cevabı, لَمَّا يَفْعَلْ "Henüz yapmadı..." şeklindedir. Çünkü, kişi müsbet tarafı قَدْ edâtıyla tekid edince, hiç şüphesiz cevap veren kimse de olumsuz tarafını لَمَّا ile tekid etmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin zahiri, nefyin ilim, yani bilmeye vaki olduğuna delâlet eder. Halbuki maksat, bu nefyin malûm hakkında olmasıdır (Burada malum, cihaddır). Buna göre ifâdenin takdiri, "Yoksa sizden cihad sadır olmadığı sürece, cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?" şeklinde olur. Bunun izahı şöyledir: Mâlum hangi durumda bulunuyorsa o hâliyle ilim mâluma taalluk eder. Binâenaleyh ilimle mâlum arasında böyle bir mutabakat bulununca, şüphesiz bu iki kelimeden birisinin diğerinin yerine geçmiş olması güzel olmuştur. Bu hususlaki sözün tamamı, daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ *"Ve sabredenleri belli etmeden"* buyruğuna gelince şunu bil ki: **Hasan el-Basrî,** bu ifâdeyi cezm ile, Hak Teâlâ'nın, وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ lâfzına atfederek وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ şeklinde okumuştur. Bu fiilin nasb ile okunmasına gelince, bu durumda başında bir اَنْ edâtı takdir edilerek okunur. Buradaki vâva, "vâvu's-sarf" (men etme vâvı) denilir. Bu senin tıpkı, لاَ تَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ "Süt içerek balık yeme!" yani, "ikisini bir arada yapma.." demen gibidir. Bunun gibi burada da maksad, cennete girme ile cihada sabredememenin bir arada bulunamayan şeyler cümlesinden olmasıdır. **Ebû Amr,** bu kelimeyi, başındaki vâvı, hâliyye vâvı addederek ref ile وَيَعْلَمُ şeklinde okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, sabırlı bir vaziyette cihad etmemişken..."

Bil ki, sözün neticesi şudur: Dünya sevgisi, âhiret mutluluğu ile birlikte bulunamaz. Bunlardan birisi arttıkça, diğeri de o nisbette azalır. Bu böyledir, çünkü dünya mutluluğu kalbin ancak dünyayı arzu etmesiyle elde edilir. Âhiretteki mutluluk ise, ancak kalbin Allah'tan başka her şeyden uzaklaşması ve Allah sevgisiyle dopdolu olmasıyla elde edilebilir. Bu iki husus ise birarada bulunamayacak şeylerdendir. İşte bu incelik ve sırdan dolayı bu âyette, bu iki hususun bir arada bulunamayacağı konusunda şiddetli bir redd ifâdesi yer almıştır. Yine, Allah ve âhiret sevgisi, iddiâ etmekle elde edilemez. O halde, Allah'ın dinini ikrâr eden herkes sâdıklardan olamaz. Fakat bu konudaki esas ölçü, Allah'ın insanlara hem kötü, hem de sevilen şeyleri musallat kılmasıdır. Çünkü sevgi, cefâ ile noksanlaşmayan, vefâ ile de artmayan

sevgidir. Çünkü, çeşitli belâlar musallat kılındığında da sevgi devam ediyorsa, işte bu sevginin hakiki bir sevgi olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah sizi cihadla ve çok şiddetli belâ ve sıkıntılarla imtihan etmeden önce, sırf Peygamber'i tasdik etmeniz sebebiyle, yoksa cennete gireceğinizi mi sandınız?"* buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

* * *

Uhud Savaşının Zor Anları

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا ۗ وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

"Muhammed sadece bir peygamberdir. O'ndan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür, yahut öldürülürse topuklarınız üstünde (geri mi) döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, elbette Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez. Allah şükredenlere mükâfaat verecektir"

(Âl-i İmran, 144).

Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Abbas, Mücâhid** ve **Dahhâk** şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud'a varınca, okçulara dağın eteğinde kalmalarını, durum (müslümanların) ister lehine isterse aleyhine olsun, oradan ayrılmamalarını emretti. Okçular orada kalıp, müslümanlar kâfirlere hücum edip, onları hizemete uğratıp **Hz. Ali** kâfirlerin sancaktarı olan **Talha İbn Ebi Talha**'yı öldürüp; **Zübeyr ve Mikdâd** da müşrikler üzerine iyice yüklenip, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ashabıyla beraber hücuma geçip, **Ebu Süfyan**'ı yenince, sonra okçulardan bazıları kâfirlerin hezimete uğradıklarını görünce hepsi birden ganimet elde etmek için yerlerini terkederek savaş meydanına koştular. **Halid İbn Velid**, kâfirlerin ordusunun sağ kanadını teşkil ediyordu. Okçuların yerlerini terkettiklerini görünce müslümanların üzerine hücum ederek onları hezimete uğrattı, birliklerini dağıttı ve müslümanlara ağır zayiatlar verdirdi.

Hz. Peygamber'in Öldürüldüğü Şayiası

Abdullah İbn Kumey'e el-Harisî, Allah'ın Resûlüne taş atarak, onun mübarek dişini kırıp yüzünü yaraladı. Onu öldürmeye yeltendi. Gerek Bedir'de gerekse Uhud'da sancaktar olan **Mus'ab İbn Umeyr** (r.a) Hz. Peygamberi savundu. Derken **İbn Kumey'e, Mus'ab**'ı öldürdü. Allah'ın Resûlünü öldürdüğünü sanarak, "Muhammed'i öldürdüm!" dedi. O esnada bir kimse, "iyi bilin ki Muhammed öldürüldü" diye bağırıyordu. Bu, şeytan idi. Bunun üzerine, insanlar arasında Hz. Muhammed'in öldürüldüğü haberi yayıldı. O zaman orada, müslümanlardan birisi, "Keşke **Abdullah İbn Ubey, Ebu Süfyan**'dan bizim için bir emân alsa.." dedi. Münafıklardan bir kısmı da, "Şayet o peygamber olsaydı, öldürülmezdi. O halde, kardeşlerinize, dininize dönünüz" dedi. Bunun üzerine **Enes İbn Mâlik**'in amcası, **Enes İbn Nadr** (r.a), şöyle dedi: "Ey müslüman topluluğu! Eğer Hz. Muhammed öldürüldü ise, şüphesiz Muhammed'in Rabbi ölmeyen bir Hayy (diri)dir. Allah'ın Resulünden sonra, yaşayıp da ne yapacaksınız? O halde, O'nun savaştığı dava uğrunda savaşınız, ve O'nun öldüğü dava uğrunda ölünüz!" Daha sonra da: "Allah'ım, onların söylediği şeylerden dolayı, sana özür beyân ederim.." dedi, sonra kılıcını çekti, şehid edilinceye kadar savaştı. Derken muhacirlerden birisi, kanlar içinde kıvranıp duran bir ensâriye rastlayarak, "Ey falanca, Hz. Muhammed'in öldürüldüğünü duydun mu?" deyince, o kimse "Eğer o öldürüldüyse, muhakkak ki tebliğini yaptı.. O halde siz, dininiz uğrunda savaşın" dedi.

İbn Kumey'e Hz. Peygamber'in yüzünü yaralayıp, dişini kırınca, O'nu **Talha İbn Ubeydullah** sırtına aldı. **Hz. Ebu Bekr, Hz. Ali** ve onlarla beraber olan bir topluluk ise onu müdâfa ettiler. Sonra Hz. Peygamber nidâ etmeye başlayarak, *"Ey Allah'ın kulları, bana geliniz, bana!..."* dedi. Bunun üzerine ashabından bir grup, derhal O'nun etrafında toplandı. O da onları, bu kaçışlarından dolayı kınadı.. Bunun üzerine onlar da, "Ya Resûlellah! Babamız annemiz sana fedâ olsun.. Bize, senin öldürüldüğün haberi geldi. Bunun için korku kalblerimizi istila etti de, biz de korkup gerisin geriye kaçtık" dediler. Buna göre âyetin manası şöyledir: *"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir."* Binaenaleyh, o gelip geçen peygamberler gibi, Muhammed de gelip geçecektir. O peygamberlerden sonra onlara tâbi olanlar, nasıl onların dinlerine sarılıp kalmışlarsa, sizin de Hz. Muhammed'in gelip geçmesinden sonra, O'nun dinine sımsıkı sarılmanız gerekir. Çünkü peygamber göndermenin maksadı, risâleti tebliğ ve gerekli olan hüccet getirmektir; yoksa o peygamberlerin, kavimleri arasında ebedî olarak bulunmaları değil..

İKİNCİ MESELE

Ebu Ali şöyle der: "Resûl" kelimesi iki manaya gelir:
a) Bu kelimeyle "mürsel" (gönderilen) manasının murad edilmesi;

b) Bununla "risalet" manasının murad edilmesi.. Burada bu kelimeyle, Hak Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki sen, gönderilmişlerdensin"* (Bakara, 252) âyetinin de delâletiyle "mürsel" (gönderilen) manası murad edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ *"Ey resûl, tebliğ et!"* (Mâide, 67) âyetindeki "resûl" kelimesi "feûl" vezninde olup, bazan bu kalıbla mef'ûl manası kastedilebilir. Meselâ اَلرَّكُوبُ ve اَلْحَلُوبُ kelimelerinin binilen şey ve sağılan süt hakkında kullanılmaları gibi... "Resul" kelimesi, risâlet manasına da gelir. Nitekim şair şöyle demiştir:

لَقَدْ كَذَبَ الْوَاشُونَ مَا فُهْتُ عِنْدَهُمْ بِسِرٍّ وَلاَ اَرْسَلْتُهُمْ بِرَسُولِ

"Andolsun ki, dedikoducular yalan söyledi.. Çünkü ben, onların yanında ne bir sırrı ifşa edip söyledim, ne de onlara bir "risâle" (mektup) yolladım." Yani بِرِسَالَةٍ demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, اَفَاِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى اَعْقَابِكُمْ *"Şimdi o ölür, yahud öldürülürse topuklarınız üstünde (geri mi) döneceksiniz"* buyurmuştur. Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İstifham harfi olan hemze, şart cümlesinin başına gelmiştir. Hakikatteyse, cezâ cümlesinin başında bulunmaktadır. Buna göre mâna, "Topuklarınız üzere geri mi döneceksiniz eğer Muhammed ölür ya da öldürülürse?" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Arapların هَلْ زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd ayakta mı?" demesidir. Sen esasında bu ifâdelerle, Zeyd'in ayakta olup olmadığını soruyorsun; ama ne var ki istifham edâtı olan هَلْ kelimesini زَيْدٌ isminin başına getirirsin.. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ pekçok âyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in katledilmeyeceğini açıklamıştır. Cenâb-ı Allah, اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ *"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler"* (14) (Zümer, 30); *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (Mâide, 67) ve *"... O dini, her dine gâlip kılmak için..."* (Tevbe, 33) buyurmuştur.

Binâenaleyh hiç kimse, çıkıp, "Allah, Hz. Peygamber'in öldürülmeyeceğini bildiği halde niçin *"yahut öldürülürse.."* demiştir?" diyemez. Çünkü buna birkaç şekilde cevap verilir:

a) Şart kaziyyesinin doğru olması, şartın her iki cüzünün de doğruluğunu

---

14) Böylece bu âyet onun vefat edip katledilmek sûretiyle ölmeyeceğini bildirmektedir (ç).

gerektirmez. Meselâ sen, "Eğer beş sayısı, bir çift sayı olsaydı, iki eşit parçaya ayrılabilirdi" dersin. Burada şart kaziyyesi doğru olmakla birlikte iki cüzü de yalandır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Eğer (gökte ve yerde) Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, onların ikisi de muhakkak harap olurdu"* (Enbiya, 22) buyurmuştur. Göklerde ve yerde tanrılar olmadığı ve bir harab oluş bulunmadığı halde, bu şart cümlesi doğrudur. Burada da böyledir.

b) Bu, ilzâm (susturma) üslûbuyla gelmiştir. Çünkü **Musa** (as.) ölmüş, fakat ümmeti O'nun getirdiğinden dönmemiştir. Hristiyanlar **İsa** (a.s)'nın öldürüldüğünü iddia etmişler, fakat O'nun dininden dönmemişlerdir. Burada da böyledir.

c) Peygamberin ölümü, ümmetin O'nun dininden dönmelerini gerektirmez. Aynen onun gibi peygamberin katledilmesi de ümmetin o dinden dönmelerini icâb ettirmemesi gerekir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark yoktur. Bu mânaya dönüldüğünde, bundan maksad, dinin doğruluğu hususunda şüpheye düşen ve irtidad etmeye yeltenen kimseleri reddetmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Topuklarınız üstünde (geri) mi döneceksiniz" tabiri "İman ettikten sonra kâfir mi olacaksınız" manasındadır. Daha önce üzerinde bulunduğu halden dönen herkes için رَجَعَ وَرَاءَهُ (arkasına döndü, geri döndü), اِنْقَلَبَ عَلَى عَقِبِهِ (topuğu üstünde geri döndü), ve نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ (topukları üstünde gerisin geri döndü) denilir. Bu şöyle olmuştur: Münâfıklar zayıf inançlı müslümanlara, "Muhammed öldürüldüğüne göre siz de eski dininize dönün" dediler. Bunun üzerine ensardan bazıları da: "Muhammed öldürülse de Muhammed'in Rabbi öldürülmez. Öyleyse haydin, Muhammed (s.a.s)'in uğrunda çarpıştığı dava uğrunda siz de çarpışın" dediler. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in öldürülmesinin, iki delilden dolayı, O'nun dininde bir zayıflığı gerektirmediğini beyan etmiştir: Birincisi, diğer peygamberlerin ölümleri ve öldürülmelerine kıyas ile.. İkincisi ise şudur: Peygambere, dini tebliğ için ihtiyaç vardır. Bunun dışında O'na ihtiyaç yoktur. Bundan dolayı peygamberin öldürülmesinden, dinin bozulup değişmesi gerekmez. En iyi, Allah bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hiç kimse, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"O ölür, yahut öldürüllürse.."* sözü şüphe ifâde eder. Bu ise Allah hakkında câiz değildir" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu ifâdeden murad, "ister şu, ister bu meydana gelsin, her ikisi de birdir. Bundan dolayı dinin zayıflamasında ve dinden dönmeyi gerektirmede bunun hiçbir tesiri yoktur" mânasıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا *"Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, elbette Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez"* buyurmuştur. Bundan maksad, tehdidi te'kid etmektir. Çünkü aklı başında olan herkes, kâfirlerin küfrünün Allah'a zarar veremeyeceğini bilir. Daha doğrusu bu tabirle anlatılmak

istenen, böyle bir kimsenin ancak kendisine zarar vereceğidir. Bu tıpkı, adamın çocuğuna, azarlarken "Bu senin yaptığın işler, ne göklere, ne yere zarar verir" demesine benzer. Bu ifâdesiyle o adam, bu işlerin zararının ancak o çocuğun kendisine döneceğini kasteder. İşte burada da durum böyledir.

Hak Teâlâ bu va'îdin peşisıra va'adini (müjdesini) getirerek وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ *"Allah, şükredenlere mükafaat verecektir"* buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Bu hezimet sebebiyle, bazı müslümanların kalplerinde şüpheler meydana geldiği halde Alim ve kuvvetli mü'minlerin kalplerinde şüphe meydana gelmeyip, onlar imanda sebât edip, imana sımsıkı sarılabildikleri için Allah'a şükredince, Cenâb-ı Hak da onları, *"Allah, şükredenlere mükafaat verecektir"* diye medhetmiştir. **Muhammed İbn Cerîr et-Taberî**'nin **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet ettiğine göre, o, "Allah'ın bu âyetinde bahsedilen şükredenlerden murad, **Hz. Ebû Bekir** ve onun arkadaşlarıdır" demiştir. **Hz. Ali**'nin, "**Ebû Bekir**, şükredenlerdendir. O, Allah dostlarındandır" dediği de rivayet edilmiştir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Ecel Gelmedikçe İnsan Ölmez

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

"Allah'ın izni olmadıkça hiç bir kimseye ölmek yoktur. O, va'desiyle yazılmış bir yazıdır. Kim dünya sevâbını dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevâbını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfaatlandıracağız"

(Âl-i İmran, 145).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hususunda birkaç izah vardır:

1- Münâfıklar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in öldürüldüğü haberini yaymışlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, hiç bir insanın Allah'ın izni, kaza ve kaderi

olmaksızın ölmeyeceğini söylemiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürülmesi, ancak Allah'ın takdir ve tayin etmiş olduğu vakitte meydana gelebileceği için, vefat etmesi gibidir. O, nasıl evinde ölmüş olsaydı, bu onun dininin bozukluğuna delâlet etmeyecek idiyse, aynen bunun gibi, öldürülmesinin de dinin fesâdını göstermede bir tesiri yoktur. Bundan maksad, münafıkların, zayıf müslümanlara, "Muhammed öldüğüne göre, daha önce benimsemiş olduğunuz dininize geri dönünüz" şeklindeki sözlerini iptâl etmiştir.

2- Bu ifâdeden muradın, sakınmanın kaderi savuşturamayacağını, hiç kimsenin eceli dolmadan ölemeyeceğini, ecel geldiği zaman ölümü hiçbirşeyin geri çeviremeyeceğini, binâenaleyh korkunun ve korkaklığın ecele hiçbir faydası olmadığını bildirmek suretiyle müslümanları cihâda teşvik etmektir.

3- Bu tabirden murad, Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'i koruması ve O'nu bu korkunç savaştan sağ salim kurtarmasıdır. Çünkü bu hadisede, hertürlü helâk sebebi var idi. Ancak Cenâb-ı Hak koruyup muhafaza edince O'na hiçbirşey zarar verememiştir. Burada ashabın Hz. Peygamber (s.a.s)'i müdâfaada kusur ettiklerine bir dikkat çekme vardır.

4- Allah'ın izni olmadıkça kimse ölemez. O halde, Hz. Peygamber'in ölümü haberini yayan kimselerin bu asılsız haberlerinde, Hz. Peygamber'in ölümünü gerçekleştiren veyahut küfrün kuvvet bulmasına yardım eden birşey yoktur. Aksine Cenâb-ı Hak O'nu, İslâm dini bütün dinlere gâlip ve üstün gelinceye kadar, hayatta bırakmıştır.

5- Bu ifâdeden maksat, münafıkların sözlerine cevap vermektir. Çünkü sahâbe, içlerinden bazıları öldürülmüş olduğu halde dönünce, münafıklar, "şayet onlar bizim yanımızda yer almış olsalardı, ne ölür ne de öldürülürlerdi" demişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ölümün ve öldürülmenin ancak Allah'ın izni ve ecelin gelip çatmasıyla olduğunu haber vermiştir. Allah doğruyu en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

"Ölüm Allah'ın İzniyle Olur" Sözünün Mânası

Âlimler âyette geçen "izin" kelimesinin tefsiri hakkında ihtilâf etmiş ve şu görüşleri belirtmişlerdir:

a) "Buradaki "izin", emir verme mânasınadır." Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür. Buna göre mâna, "Allah Teâlâ, ölüm meleğine ruhları almasını emreder ve herkes bu emir sebebiyle ölür" şeklindedir.

b) Bu kelimeden maksad, *"Bir şeyin (olmasını) dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibarettir. O da hemen oluverir"* (Nahl, 40) âyetinde anlatılan hususdur. Buna göre, "ol" emrinden maksad, Allah'ın tekvini, yaratması ve var etmesidir. Çünkü Allah'tan başka hiç kimse öldürmeye ve diriltmeye kâdir

olamaz. O halde bu âyetteki "izin"den maksat, "Herkes ancak Allah'ın öldürmesi ile ölecek" mânasıdır.

c) Buradaki "izin"den maksadın, salıverme, kendi haline bırakma, kahr ve icbâr ile men etmeyi bırakmaktır. (Yani birşeyi yapmaya müsaade etmektir.) Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç bir kimseye zarar verici değillerdir"* (Bakara, 102) âyeti de böyle tefsir edilmiştir, yani, "Allah'ın salıvermesi olmadıkça..." demektir. Çünkü Allah Teâlâ, onları bundan zorla engellemeye kâdirdir. Buna göre âyetin mânası, "Hiç bir nefis, Allah'ın, kâtil ile maktul arasından çekilerek onlara müsaade etmedikçe, ölmeyecek şeklinde olur. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberini korur ve peygamberi ile gönderdiği dinin tebliği onun elinde tamamlansın diye, peygamberinin önüne ve arkasına koruyucu ve gözetleyici (melekler) kor. Yine Cenâb-ı Hak, insan için takdir ettiği ecel doluncaya kadar, o insan ile ölümü arasından çekilmez. Binâenaleyh bundan sonra savaş ve gazvelerinizde, "Hz. Muhammed öldürüldü" diye asılsız haber yayanların şayiaları ile hayal kırıklığına uğramayınız."

d) Buradaki "izin", ilim mânasınadır. Buna göre âyet, "Herkes, ancak Allah'ın öleceğini bildiği zaman ölür. O vakit gelince, ölüm kaçınılmaz" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Ümmetlerin) ecelleri geldiği zaman, artık bir saat geri de kalamazlar, öne de geçemezler"* (Yunus, 49) buyurmuştur.

e) **İbn Abbas** (r.a), buradaki "izin" kelimesinin, Allah'ın kazâ ve kaderi manasına olduğunu söylemiştir. Çünkü hiçbirşey, Allah'ın meşî'eti ve irâdesi olmadan meydana gelemez. Böylece bu, temsîlî olarak, sanki, Allah'ın izni olmadan kimsenin teşebbüs etmesinin uygun olmadığı bir fiil kılınmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ahfeş ve **Zeccâc,** bu âyetteki lâm harfinin nefiy manasında olduğunu ve takdirinin, "Allah'ın izni olmadan hiç kimse ölmez" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Öldürülen İnsan da Eceliyle Ölür

Âyet-i kerime, öldürülen insanların da ecelleriyle öldüğüne ve ecellerin değişmesinin imkânsız olduğuna delalet eder. Allahu Teâlâ'nın, كِتَابًا مُؤَجَّلًا *"(O) va'desiyle yazılmış bir yazı(dır)"* buyruğu hakkında birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu tabir, mâkablinin delâlet ettiği (mahzûf) bir fiil ile mansubtur. Çünkü *"Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur"* âyeti, كَتَبَ اللَّهُ (Allah yazdı) sözünün yerine kâim olan bir ifâdedir. Buna göre kelâmın takdiri, كَتَبَ اللَّهُ كِتَابًا مُؤَجَّلًا "Allah, vadesiyle yazılmış bir yazı olarak yazdı" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın size bir farzı olarak..."* (Nisa, 24) âyetidir. Çünkü *"Analarınız... size*

haram kılındı...'' (Nisa, 23) âyetinde, bu haramlığı yazıp farz kıldığına bir delâlet vardır. Kur'ân'daki صُنْعَ اللّٰهِ (Neml, 88); وَعْدَ اللّٰهِ (Rûm, 6); فِطْرَةَ اللّٰهِ (Rûm, 30) ve صِبْغَةُ اللّٰهِ (Bakara, 138) ifâdeleri de bunlar gibidir.

İKİNCİ MESELE

''Kitab-ı müeccel''den murad, ecelleri yazan kitapdır. Bunun Levh-i Mahfûz manasında olduğu da söylenmiştir. Nitekim hadiste, *''Allah (kader) kalemine ''yaz'' dedi de, o da kıyamete kadar olacak herşeyi yazdı''* diye bildirilmiştir.

Bil ki, bütün hadiselerin, Allah'ın malûmatı dahilinde olması gerekir. Alemin yaratma, rızık verme, ecel, saâdet ve şekâvet gibi bütün hâdiselerinin mutlaka Levh-i Mahfûz'da yazılmış olması gerekir. Binâenaleyh hâdiseler eğer Allah'ın ilminin aksine vukû bulacak olursa, ilm-i ilâhi, cehâlete, bu kitap da (kader de) yalana dönüşmüş olur ki, bunlar imkânsızdır. Durum böyle olunca, herşeyin, ancak Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiği sâbit olmuş olur. Âlimlerden birisi, bu manayı, bu ayetin tefsirinde zikrederek, bunu sâdık ve masdûk (doğru ve doğrulanmış) olan Hz. Peygamber'in şu meşhur hadisi ile te'kid etmiştir: فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى *''Hz. Adem, Musa'ya hüccet getirerek gâlib geldi..''* [15] **Kâdi** şöyle demiştir: ''Ecel ve rızık Allah'a nisbet edilmiştir. Fakat küfür, fasıklık, iman ve taat, bütün bunlar kula nisbet edilmiştir. Allah bu gibi şeyleri takdir ettiğinde, kulun onları tercih edeceğini bildiği için takdir etmiştir. Bu da kulu, yerilmekten veya övülmekten kurtarmaz.''

Bil ki, mes'elenin müşkil cihetini gözardı etmesi, burada **Kâdî**'den beklenir. Çünkü biz, Allah, kulun kâfir olacağını bilip, bunu Levh-i Mahfuz'a yazdığında, kul imân edecek olursa bu, iki zıddı birleştirmek olur. Çünkü onun kâfir olacağını bilmek ve kâfir olmayacağı halde onun kâfir olacağını doğru bir haber diye bildirmek, iki zıddı birleştirmek olur ki bu imkânsızdır. Meselede susturma (ilzam) yeri burası olunca, bu ilzam ile alakası olmayan yabancı kelimelerle meseleyi ifâde etmeye kaçma **Kâdî**'ye nereden fayda verecek?

Hak Teâlâ, وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِى الشّٰكِرِينَ *''Kim dünya sevâbını dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevâbını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükafaatlandıracağız''* buyurmuştur.

Bil ki Uhud'da bulunan müslümanlar iki kısım idiler. Bir kısmı dünya menfaatini, bir kısmı da âhiret sevâbını istiyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede, biraz ileride bahsettiği şekildedir. Dünya için savaşa katılanlar ganimet elde etmek ve şöhret kazanmak için katılmışlardı. Bunların mutlaka hezimete uğraması gerekiyordu. Din için katılanların ise, mutlaka yenilmemeleri gerekiyordu. Sonra Allahu Teâlâ, bu âyette dünyayı isteyenlerin maksadlarının bir kısmına ulaşacaklarını, âhireti isteyenlerin de

15) Buhârî, Tefsir, sûre 20, 1-3; Müslim, Kader, 13-15 (4/2042-2043).

aynı durumda olacaklarını beyân etmiştir. Bunu,Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Ameller niyetlere göredir..."* (16) hadis-i şerifi izah eder.

Bil ki bu âyet, bilhassa cihad hakkında ise de, bütün ameller hakkında umumî bir ifâdedir. Çünkü sevâb veya ikâba müstehak olmada müessir olan, amellerin zâhiri değil, maksad ve niyetlerdir. Çünkü karşısında güneş varken öğleyin alnını yere koyan kimse, bu secdesi ile Allah'a ibâdet niyetinde olursa, bu İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olmuş olur. Fakatbununla güneşe secde etmeyi kastederse, bu da tam bir küfür olur. **Ebû Hureyre** (r.a), Allahu Teâlâ'nın kıyamet günü, Allah yolunda savaşan kimseye, "Niçin savaştın?" diye soracağını, onun da, "Yolunda cihâd etmemizi emrettin, ben de savaştım ve öldürüldüm" diyeceğini, bunun üzerine Hak Teâlâ'nın "Yalan söylüyorsun! Aksine sen, "Falanca iyi savaşçıdır" desinler diye savaştın ve bu da senin için söylendi (artık benden alacağın bir mükâfaat kalmadı)" diyeceğini ve sonra onun cehenneme atılmasını emredeceğini rivâyet emiştir.

* * *

Önceki Peygamberlerle Beraber Mücahede Edenler

وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾

"Nice peygamberlerin yanında birçok âlimler muharebe ettiler ve Allah yolunda başlarına gelen (belâlardan) dolayı ne gevşeklik ne zayıflık gösterdiler, ne de düşmana boyun eğdiler. Allah sabredenleri sever"

(Âl-i İmran, 146).

Bil ki Allah Teâlâ, müslümanları terbiye edişinin bir tamamlayıcısı olarak, Uhud günü hezimete uğrayanlara *"sizden önce geçmiş olan peygamberler ile onların ümmetlerinde, sizin için güzel bir örnek vardır. Geçmiş peygamberlere iman edenlerin*

16) Buhârî'nin ilk hadisi.

yolu, cihâda sabır ve firâr etmeme olduğuna göre, bu firâr ve hezimet size nasıl yakışır?'' buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Kesir,** âyetin başını كَاعِنٌ vezni üzere, hemzeli, şeddesiz ve medli olarak كَائِنٌ şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, şeddeli olarak ve كَعَيِّنْ vezninde كَأَيِّنْ şeklinde okumuşlardır. Bu, Kureyş lügatine göredir. **Cerîr**'in şu şiiri, birinci lügata (kıraate) göredir:

وَكَائِنٌ بِالْأَبَاطِحِ مِنْ صَدِيقٍ يَرَانِي لَوْ أُصِيبَ هُوَ الْمُصَابُ

''Belâlara mübtelâ olan kendisi bile olsa, bu engin vadilerde beni görüp gözeten nice dostlar vardır.''

Mufaddal da şu şiiri nakletmiştir:

وَكَائِنْ تَرَى فِي الْحَيِّ مِنْ ذِي قَرَابَةٍ

''Mahallede, akrabalık bağları bulunan nice kimse görürsün...''

İKİNCİ MESELE **İbn Kesir, Nâfi** ve **Ebû Amr,** قُتِلَ مَعَهُ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, قَاتَلَ مَعَهُ şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraate göre âyetin manası, "Birçok peygamber öldürülmüş ve fakat onlardan sonra hayatta kalan mü'minler ise dinlerinde gevşeklik göstermemiş, aksine düşmanlara karşı cihâda ve dinlerine yardım etmeye devam etmişlerdir. Binâenaleyh, ey ümmet-i Muhammed, sizin de böyle olmanız gerekir'' şeklinde olur. **Kaffal** (r.h) şöyle demiştir: "Bu açıklamaya göre vakf, Cenâb-ı Hakk'ın, قُتِلَ lafzı üzerinde yapılır. O'nun, *''Yanında birçok âlimler...''* ifâdesi ise, haldir. Yani, "Yanında âlimler bulunduğu halde öldürüldü'' demektir. Veyahut da mâna, takdim ve tedvire göre olur. Yani, "Nice peygamber vardır ki, yanında, öldürülen birçok âlim vardır. Bu denli çok öldürülmelerine rağmen bu âlimler zayıflık göstermemişlerdi'' demektir.

Burada yapılacak bir başka izah da şudur: Bu da, mânanın, "nice peygamber vardır ki, kendisiyle birlikte ve de kendi dini üzere olan nice âlimler öldürülmüştür. Ama, geride kalanlar zayıflamamış ve öldürülen kardeşlerinden dolayı da öldürülmeye boyun eğmemiş, aksine cihad etmeye devam etmişlerdir. Binâenaleyh, sizin durumunuzun da böyle olması gerekir'' şeklinde olmasıdır. Âyeti bu şekilde okumanın hücceti şudur: Bu âyeti bu şekilde okumanın maksadı, Ümmet-i Muhammed bu hususta kendilerinden öncekilere tâbi olsunlar, onlar gibi olsunlar diye, diğer peygamberlerin başına geleni nakletmektir. Hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, *''Şimdi o ölür, yahut öldürülürse topuklarınız üstünde (geri mi) döneceksiniz?''* (Âl-i İmran, 144) buyurmuştur. Binâenaleyh burada zikredilen kıtâlin, onların savaşması değil, diğer peygamberlerin öldürülmesi olması gerekir. Bu ifâdeyi قَاتَلَ مَعَهُ "Onunla beraber

savaştı" şeklinde okuyanlara göre manâ, "Nice peygamber vardır ki, onunla birlikte çok sayıda ashâbı savaşmış, düşmanlarından onlara birçok yara-bere isâbet etmiş ama onlar hiç gevşememişti. Çünkü onlara isabet edenler, ancak Allah yolunda, O'na tâat, dinini ayakta tutma ve peygamberine yardım etme uğrunda isabet etmiştir Binâenaleyh, işte ey ümmet-i Muhammed, sizin de aynen böylece davranmanız gerekir" biçimindedir. Bu şekilde okuyanların hücceti de şudur: Bu âyetin maksadı, Hz. Peygamber'le beraber bulunanları, savaşa teşvik etmektir. Binâenaleyh, burada zikredilen şeyin savaşmak olması gerekir. Yine, **Saîd İbn Cübeyr**'den, "Savaşta bir peygamberin öldürüldüğünü hiç duymadım" dediği rivâyet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
كَاَيِّنْ Kelimesinin İzahı

Vahidî şöyle demektedir: "Âlimler, burada bulunan كَاَيِّنْ kelimesinin كَمْ "nice.." manasında olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu tabirden maksad, sıfatları böyle olan peygamberlerin sayısının ne kadar çok olduğunu anlatmaktır. Bunun benzeri ifâdeler de, فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا *"Nice memleket var ki, biz onları helâk ettik"* (Hacc. 45) ve وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا *"Nice memleket var ki, biz onlara mühlet tanıdık"* (Hacc. 48) âyetleridir. Bu tabirin başındaki kâf harfi, istifhâm için kullanılan اَىُّ "hangisi" kelimesinin başına gelen teşbih, benzetme kâfıdır. Bu, كَذَا kelimesindeki kâf harfinin zâ harfine ve كَانَ deki kâfın da اَنَّ 'nin başına gelmesi gibidir. كَذَا kelimesinde bir teşbih mânası olmadığı gibi,bu tabirde de bir teşbih manası yoktur. Nitekim sen, لِى عَلَيْهِ كَذَا وَكَذَا dersin ki, bunun mânası, "Benim, falancada şu kadar alacağım var.." demektir. Binâenaleyh, burada teşbih manası yoktur. Ancak ne var ki, bu kâf harfi, hazfedilmesi caiz olmayan, lâzım olan bir ziyâde ve ilâvedir. Şunu bil ki, tenvîn ancak, sadece bu harfte, bu şekilde yazılmıştır. Bu kelimenin kullanılması da böyledir; binâenaleyh bu tabir, çokluk ifâde etmek için vaz olunmuş olan tek bir kelimedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ribbiyyûn Kelimesinin Mânası

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: " اَلرِّبِّيُّونَ kelimesi اَلرَّبَانِيُّونَ demektir. Bu kelime râ harfinin üç türlü harekesiyle okunmuştur ki, fetha ile okunması kaideye göre okuyuştur. Rânın damme ve kesre ile okunuşu ise, nisbetin değişmesinden dolayıdır." **Vahidî, Ferrâ**'nın şöyle dediğini nakletmiştir: " اَلرِّبِّيُّونَ kelimesinin mânası, "evvelkiler" demektir." **Zeccâc** ise, bunların, "kalabalık cemâatlar" manasına geldiğini; kelimenin müfredinin ise اَلرِّبِّيُّ olduğunu söylemiştir. **İbn Kuteybe,** bu kelimenin aslının, cemâat anlamına gelen اَلرِّبَّةُ kelimesi olduğunu söylemiştir. Sanki bu, اَلرِّبَّةُ kelimesine nisbet edilmiş gibi اَلرِّبِّيُّ denilmiştir. **Ahfeş,** "ribbiyyûn"un, Rabbe ibâdet ettikleri çin bu şekilde isimlendirildiklerini söylemiştir. **Sa'leb** ise bu konuda **Ahfeş**'i tenkid ederek, اَلرَّبُّ kelimesine nisbet edilebilmesi için bunun اَلرَّبِّيُّ şeklinde söylenmesi gerektiğini söylemiştir. **Ahfeş**'in görüşünden yana olanlar buna cevap vererek şöyle demişlerdir: Araplar, bir şeyi bir şeye nisbet ettiklerinde o şeyin

harekesini değiştirirler.. Nitekim **Basra**'ya nisbetle الْبَصْرِيّ; "dehr"e nisbetle الدَّهْرِيّ denilmektedir. **İbn Zeyd** şöyle demiştir: "Rabbâniyyûn", imâmlar ve önderlerdir. "Ribbuyyûn" ise tebaadır; çünkü onlar "efendiye (Rabbe) mensubturlar."

Bil ki Allahu Teâlâ, "Ribbuyyûn" olanları iki çeşit sıfatla medhetmiştir:

a) Menfî sıfatlarla.

b) Müsbet sıfatlarla. Cenâb-ı Hakk'ın onları olumsuz sıfatlarla medhi, O'nun *"Allah yolunda başlarına gelen (belâlardan) dolayı ne gevşeklik, ne zayıflık gösterdiler; ne de düşmana boyun eğdiler"* buyruğudur. Muhakkak ki bu üç vasıf arasında bir fark vardır. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Peygamberin öldürülmesi sırasında gevşeklik göstermediler; ondan sonra cihâd etme konusunda zayıflık göstermediler; düşmana da boyun eğmediler.. Bu, münafıkların Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberini yaydıkları sırada müslümanların göstermiş olduğu gevşeklik ve güç-kuvvetlerinin kırılması; bu sebeple müşriklerle cihad hususunda zayıflık gösterip, münâfık **Abdullah İbn Ubey**'den yardım isteyip, onun vasıtasıyla **Ebû Süfyân**'dan emân dileyecek kadar, kâfirler karşısında boyun eğmeleri dolayısıyla onlara bir ta'rizde bulunmadır. Yine, gevşeklik göstermenin, onları korkunun istîlâ etmesiyle; zayıflık göstermenin, imanlarının zayıflayıp kalblerine şek ve şüphelerin ârız olmasıyla; "boyun eğme" ifâdesinin de kendi dinlerinden düşmanlarının dinlerine geçmekle tefsir edilmesi de muhtemeldir."

Burada üçüncü bir izah şekli daha vardır ki, bu da şudur: Gevşeklik, kalbe ârız olan zayıflıktır. Mutlak mânada zayıflık ise, bedendeki kuvvet ve kudretin bozulup za'fa uğramasıdır. "Boyun eğme" ise, bu zayıflık ve acziyyeti izhar etmektir... İşte bütün bu açıklamalar güzel olup muhtemeldir. **Vahidî** ise, الْاِسْتِكَانَة kelimesinin boyun eğmek anlamına geldiğini, bunun ise, her dilediğini kendisine yapması için başkasına boyun eğip itaat etmesi anlamına geldiğini söylemiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ *"Allah sabredenleri sever"* buyurmuştur. **Bunun mânası şudur: Allah yolunda meşakkatları sırtlanmaya kim sabreder, feryad ü figan, acziyyet ve sabırsızlık izhar etmezse, muhakkak ki Allah, böyle olan bir kimseyi sever. Allah'ın kulu sevmesi ise, kula izzet-u ikrâm'da bulunmayı, onu tazim etmeyi murad etmesinden; onun için sevap ve cennete hükmetmesinden ibârettir. Bu ise, arzu edilen şeylerin zirvesi ve en mükemmelidir.**

***

Mü'minlerin Yaptıkları Duâ

Sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden onları müsbet sıfatlarla medhederek şöyle buyurmuştur:

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَن قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾

"İşte onların sözü: "Ey Rabb'imiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımıza güç ve sebat ver. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et" demelerinden başka bir şey değildi"

(Âl-i İmran, 147)

Bu âyette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا *"Ayaklarımıza güç ve sebât ver"* duası kulun fiilini Allah'ın yarattığına delâlet eder. Mutezile ise, bunu, lütuf fiillerini îfâ etme, yapma mânasına hamletmişlerdir.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ, onların bu durumda duâ etmek ve Cenâb-ı Hakk'ın meded ve inâyetini talep etmek suretiyle kendilerini sabra sevketmeye ve metanet göstermeye kâbiliyetli ve ehil olduklarını beyân etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan maksadı ise, Ümmet-i Muhammed'in işte bu yolda, bu hususta onlara tabi olmasını temin etmektir. Çünkü kendi işlerini başarmak isteyen kimse nefsine güvenince, zelil ve hakir olur; Allah'a sığınan ve O'na sarılan kimse ise, gayesine ulaşır. **Kadî** şöyle demektedir: "Bu âyette bahsedilen kimseler, *"Ey Rabb'imiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımıza güç ve sebat ver..."* duasını önce zikretmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak mü'minlere yardım edeceğini kendi uhdesine alıp garanti edince; bu yardım işi de gerçekleşmeyip, aksine düşmanın hükümran olma emareleri ortaya çıkınca, bu mü'minlerden bir günahın ve bir kusurun sadır olduğuna açıkça delâlet etmiş olur. İşte bu sebepten dolayı onların, önceden, tevbe ettiklerini ve istiğfarda bulunduklarını; Allah'dan yardım talebinden önce zikretmeleri gerekmiştir. Böylece Allah Teâlâ, onların işe, her türlü günahtan tevbe etmekle başladıklarını beyan etmiştir ki, bu da onların, *"Ey Rabb'imiz, bizim günahlarımızı bağışla..."* niyazlarıyla kastedilen hususdur. Böylece bu ifâdenin muhtevasına, ister büyük ister küçük olsun, bütün

günahlar girmiş olur. Sonra onlar, büyük olmasından ve cezası da büyük olacağından dolayı, daha sonra özellikle büyük günahlarını zikretmişlerdir ki, bu da onların *"ve işimizdeki taşkınlığımızı..."* sözlerinden kastedilen hususdur. Çünkü, herhangi bir şeyde israf etmek, onda aşırı gitmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde haddi aşanlar..."* (Zümer, 53), *"O da öldürmede israf etmesin"* (İsrâ, 33) ve *"Yeyin, için, israf etmeyin"* (A'raf, 31) buyurmuştur. Yine bir kimse harcamasında aşırı gidip israf ettiğinde, فُلَانٌ مُسْرِفٌ "Falanca müsriftir" denilir,.. Sonra bu kimseler, bu tür isteklerini sona erdirdikten sonra Rab Taâlâ'dan, kendilerini sâbit-kadem kılmasını istemişlerdir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, onların kalplerinden korkuyu ve gönüllerinden bozuk düşünceleri kaldırıp yok etmesiyle olur. Daha sonra da, Allah'tan kâfir topluluklara karşı yardım etmesini istemişlerdir. Çünkü Allah'ın bu nevi yardımında, onları sâbit-kadem kılmasından fazla olan bazı şeyler vardır. Bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, o kimselerin kalplerine korku salması, onların, yüzlerine gözlerine toz toprak dolduran rüzgarlar estirmesi ve bulundukları yerlere sel akıtmak gibi onların hezimete uğramalarına sebep olacak semâvî veya arzî birtakım hâdiseleri yaratmasıdır. Sonra **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu, ister cihad isterse başka hususlarda olsun, musibet ve sıkıntılar esnasında duâlarla nasıl istekte bulunacakları hususunda Allah tarafından yapılan bir terbiyedir.

★ ★ ★

O Mü'minlere Verilen Mükâfaat

فَاٰتٰىهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ ۗ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٤٨﴾

"Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de âhiret sevâbının güzelliğini verdi. Allah ihsânda bulunanları sever"

(Âl-i İmran, 148).

Bil ki Allahu Teâlâ, sabır ve duâ hususunda "ribbiyyûn"un yolunun ne olduğunu beyân edince, onlara buna mukabil gerek dünyada gerekse âhirette ne karşılık vereceğini de zikrederek, فَاٰتٰىهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ *"Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de âhiret sevabının güzelliğini verdi"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâde, Allah'ın onlara iki şey verdiğini gösterir. Bunlar da dünya nimeti (sevâb), Allah'ın yardımı, ganîmet, düşmana galebe etme, güzel bir nam, imân nûru ile kalplerin ferahlanması, şüphe karanlıklarının giderilmesi, günah ve isyanlarının affedilmesidir. Âhiret sevabı ise, şüphesiz cennet ile cennetteki faydalar, lezzetler, çeşitli sevinç ve saygılardır. Halbuki bu, şu anda mevcut değildir. Binâenaleyh bundan murad, Allahu Teâlâ'nın âhirette bunların olacağını onlara kesin bildirmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın bunun olacağını bildirmesi, bizzat olması yerine geçmiştir. Bu, Allah'ın va'adinde yalancı, adaletinde de zâlim olmasının imkânsız oluşu gibidir. Veya Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah... onlara verdi"* beyânı, *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl, 1) yani "gelecek", âyetinde olduğu gibi, "Allah onlara verecek" manasına hamledilir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu âyetin sırf şehidlerle ilgili olması imkânsız değildir. Allah Teâlâ, şehidlerin bazılarının diri olup, Rab'leri yanında rızıklandırılmakta olduklarını haber vermiştir. Binâenaleyh bu "Ribbiyyûn"un durumları da böyle olur. Çünkü Hak Teâlâ, bu âyeti indirirken, gök cennetlerinde onlara âhiret mükâfaatının güzelini vermişti."

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, onların mükâfaatlarının ne kadar büyük olduğuna dikkat çekmek için, "âhiret sevâbının güzelliği" tabirini kullanmıştır. Çünkü âhiret sevabının hepsi son derece güzeldir. Cenâb-ı Hakk'ın *"âhiret sevâbının güzelliği"* tabiri ile bu nev'in en güzeli diye seçtiği kısmın ne kadar güzel olacağını artık sen düşün! Allah Teâlâ, dünya sevâbını (faydasını), azlığından, zararla karışık oluşundan ve sonlu oluşundan ötürü bu şekilde tavsif etmemiştir. **Kaffâl** (r.h), burada güzelliğin, *"İnsanlara güzelliği, yani, güzel söyleyin"* (Bakara, 83) âyetindeki "güzellik" kelimesi gibi olması da muhtemeldir. Bundan maksad, sözün güzel olmasını mübalağa ile ifâde etmektir. Sanki güzel şeyler, alabildiğine güzel oldukları için, âdetâ "güzellik" olmuşlardır. Nitekim bir kimse cömertlik ve keremin zirvesine çıktığında, "Falanca (sanki) cömertlik ve keremin kendisidir" denilir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, daha önce, *"Kim dünya sevâbını dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevâbını isterse, ona da bundan veririz"* buyurmuş ve bu ifâdede "kısmen" oluşu ifâde eden مِنْ (teb'iz) edatını zikretmiştir. Bu âyette de *"Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de âhiret sevâbının güzelliğini verdi"* buyurmuş, fakat bu lâfzı kullanmamıştır. Binâenaleyh bu iki ifâde arasındaki fark şudur: Âhiret sevâbını isteyenler, bu sevâba nâil olmak için, kullukla meşgul olmuşlar ve bundan dolayı onların kulluktaki dereceleri daha düşük olmuştur. Fakat burada zikredilenler, kendilerinde günah ve kusur bulunduğunu itiraf etmişlerdir ki bu, Hak Teâlâ'nın *"Ey Rabb'imiz bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla"* (Âl-i İmrân, 147) âyetinde anlatılan hususlardır. Onlar, tedbirin, yardımın ve zaferin sadece Rab Teâlâ'dan

olabileceğine inanmışlardır ki bu da, *"Ayaklarımıza güç ve sebat ver. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et"* âyetinde anlatılan hususlardır. Binâenaleyh bunların kulluktaki makamı kemalin zirvesinde olmuş olur. Bu sebeple, önceki âyette bahsedilenler sevâbın bir kısmını, bunlar ise tamamını elde etmişlerdir. Yine onlar Allah'ın mükafaatını istemişler, bunlar ise Allah'ın mükâfaatını değil, mevlâlarına hizmet etmeyi istemişlerdir. Bundan dolayı, Allah'tan başka bütün varlıkların, Allah'ın hizmetine yönelen her insana hizmete yöneleceğini bildirmek için, öncekilerin bu sevaptan mahrum edildiği, bunlara ise sevâbın tamamının verildiği bildirilmiştir.

Sonra Allah Teâlâ, وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Allah ihsanda bulunanları sever"* buyurmuştur. Bu ifâdede, bir güzel incelik vardır. O da, bunların ; *"Ey Rabb'imiz bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla"* diyerek, kendilerinin hatalı olduklarını itiraf etmiş olmalarıdır. Onlar bu itirafta bulununca, Allah onları "muhsin" (iyilikte bulunan) diye adlandırmış ve sanki onlara şöyle demek istemiştir: "Sen hatanı ve aczini kabul edip, itiraf edince, kul için Allah'ın huzuruna ulaşmasının ancak zillet, meskenet ve âcizliğini ortaya koyması ile mümkün olduğunu bilesin diye, seni ihsan ile tavsif ediyor ve kendime sevgili bir kul kılıyorum." Yine onlar cihâd etmek istediklerinde, Allah'ın dini uğrunda ayaklarını sâbit-kadem kılmasını ve düşmana karşı kendilerine yardım etmesini Allah'tan istedikleri için, Allah onları "muhsin" diye adlandırmıştır. Bu da kulun, bu güzel fiili yapmasının, ancak Allah'ın ona bu güzel fiili nasip edip yardımcı olduğu zaman mümkün olacağını gösterir. Hem sonra Cenâb-ı Allah, *"İyiliğin mükâfaatı ancak iyiliktir"* (Rahmân, 60) ve *"İyi iş, güzel amel yapanlara, cennet ve bir de ziyâdesi vardır"* (Yunus, 26) buyurmuştur. Bütün bunlar, kula o güzel fiili, Allah'ın nasip ettiğine ve bütün bunların Allah'tan ve Allah'ın yardımıyla olduğunu bilsin diye kulu mükâfaatlandırdığına delâlet eder.

★ ★ ★

Kâfirler, Mü'minleri Dinden Çıkarmak İsterler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾

"Ey İman edenler, eğer inkâr edenlere itaat ederseniz, onlar sizi ökçelerinizin üstünde (gerisin geri küfre) çevirirler de büyük zarara uğrayan kimselere dönersiniz. Hayır, sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır"
(Âl-i İmran, 149-150).

Bil ki bu âyet, önceki âyetin devamı ve tamamlayıcısıdır. Çünkü kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürüldüğü haberini asılsız olarak yayıp, münâfıklar da zayıf inançlı müslümanları kâfir olmaya çağırınca, Hak Teâlâ, bu âyetle müslümanları, o münâfıkların sözlerine iltifat etmekten men etmiş ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا *"Ey iman edenler, eğer küfredenlere itaat ederseniz..."* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdede kastedilen kâfirlerin **"Ebû Süfyan"** olduğu söylenmiştir. Çünkü **Ebû Süfyan** (r.a), o gün kâfirlerin büyüğü ve reisi idi. **Süddî** de, bu ifâdeden maksadın, **Ebû Sûfyan** olduğunu, çünkü onun, o zamanda fitne ağacı olduğunu söylemiştir. **Başka âlimler ise, buradaki "inkâr edenler" tabirinden maksadın, Abdullah İbn Übey** ve onun münâfık arkadaşları olduğunu, bunların zayıf inançlı kimselerin kalplerine şüphe sokan ve "şayet Muhammed, Allah'ın peygamberi olsaydı, başına böyle birşey gelmezdi. O, diğer insanlar gibi bir insandır. Bazı günler lehine, bazı günler aleyhine olur. Binâenaleyh daha önceki dininize dönün" diyenler olduğunu söylemişlerdir. Bir kısım âlimler de bundan muradın yahudiler olduğunu, çünkü Medine'de bir grup yahudinin mevcut olduğunu ve bunların, özellikle Uhud hâdisesinden sonra müslümanların kalplerine şüphe attıklarını söylemişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu ifâdenin bütün kâfirlere şamil olmasıdır. Çünkü âyetin lâfzı umûmidir, sebebin (sebeb-i nüzûlün) hususî olması, âyetin umûmî manaya gelmesine mâni değildir.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın *"eğer inkâr edenlere itaat ederseniz..."* buyruğu, dedikleri her hususta kâfirlere itaat etme mânasına hamledilemez. Aksine bu ifâdeyi tahsîs (sınırlandırmak) gerekir. Bundan dolayı, bunun "Uhud gününde, size İslâm'ı terketmenizi emretmelerinde eğer onlara itaat ederseniz..."; "Eğer siz, onlara emrettikleri dalâlet hususunda itaat ederseniz..."; müşavere hususunda veyahut da savaşı bırakma hususundaki bu onların *"Bizim yanımızda olsalardı ölmez ve öldürülmezlerdi..."* (Âl-i İmran, 156) şeklinde sözleridir, "eğer onlara itaat ederseniz..." şekillerinde olabileceği söylenmiştir.

Sonra Allah Teâlâ, يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ *"Onlar sizi ökçelerinizin üstünde çevirirler"* yani, "onlar sizi, imanınızdan sonra küfre dönderirler. Çünkü onların küfre davet hususundaki sözlerini kabul etmek küfürdür" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ *"Zarara uğrayan kimselere dönersiniz"* buyurmuştur.

Bil ki, lâfız umumî olunca, muhtevasına hem dünya hem de âhiret hüsranının girmesi gerekir. Dünya hüsranına gelince, dünyada insanlara en zor gelen şey, düşmana boyun eğip, ona tezellül edip, ona muhtaç duruma düşmektir. Âhiret hüsranına gelince bu, insanın ebedî olan mükâfaattan mahrum olması ve, ebedi ve daimî olan bir cezâya dûçar olması demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ *"Hayır, sizin mevlânız, Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır"* buyurmuştur. Bunun mânası, "Sizler, gayelerinize ulaşma hususunda onlar size yardım edip desteklesinler diye kâfirlere itaat ediyorsunuz; ama bu bir cehâlettir. Çünkü onlar âciz ve şaşkın kimselerdir. Akıllı olan, yardımı sadece Allah'tan talep eder. Çünkü o, size, düşmanınıza karşı yardım eden ve sizden düşmanlarınızın hile ve tuzaklarını savuşturan sadece O'dur. Sonra Cenâb-ı Hak kendisinin, "yardım edenlerin en hayırlısı" olduğunu beyân buyurmuştur. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır"* buyruğu ile O'nun nusreti ve yardımı kastedilmiş olmasaydı, bunun peşinden *"yardım edenlerin en hayırlısıdır"* sözünü getirmesi uygun olmazdı.

Allah Teâlâ şu sebeplerden dolayı yardım edenlerin en hayırlısı olmuştur:

a) Allah Teâlâ, istediğin her hususta sana yardım etmeye bir kâdir; kendisine, senin yalvarıp yakarmanın gizli kalamayacağı bir âlim; cömertlik konusunda cimrilik yapmayan bir kerîm varlıktır. Kulların, birbirlerine yardım etmeleri bütün bu sayılan hususlarda böyle değildir.

b) Allah Teâlâ sana, hem dünya hem de âhirette yardım eder. Halbuki başkaları böyle değildir.

c) O, sana, sen istemeden ve sen ihtiyacını bilmeden önce yardım eder. Nitekim O, *"De ki, "geceleyin ve gündüzün sizi ... kim koruyabilir"* (Enbiya, 42) buyurmuştur. Halbuki başkaları böyle değildir.

Bil ki âyetteki *"O yardım edenlerin en hayırlısıdır"* sözünün zâhiri, bundan münezzeh olduğu halde Hak Teâlâ'nın diğer yardım eden varlıklar cinsinden olmasını gerektirir. Fakat burada söz, *"Bu, O'na göre pek kolaydır"* (Rum, 27) buyruğunda olduğu gibi, insanların örf ve anlayışlarına göre gelmiştir.

* * *

Kâfirlerin Kalplerine Korku Salmanın Mânası

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾

Hakkında Allah'ın hiçbir hüccet indirmediği şeyleri O'na eş koştuklarından dolayı inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Onların yurtları cehennemdir. Zâlimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!"

(Âl-i İmran. 151).

Bil ki bu âyet, daha önce geçen âyetlerin devamı ve tamamlayıcısıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cihâda teşvik ve kâfirlere aldırış etmeme hususunda birçok hususlar zikretmiştir. Bunlardan biri de, bu âyette zikredilen, Allah'ın kâfirlerin kalplerine korku attığı hususudur. Şüphe yok ki bu, müslümanların kâfirlere üstün geleceğini gösteren hususlardandır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler, bu ilahî va'adin sadece Uhud günü için mi olduğu, yoksa bütün zamanlar için umumî bir va'ad mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Müfessirlerden pek çoğu, bunun bu güne, yani Uhud gününe has olduğunu, çünkü daha önce geçmiş âyetlerin Uhud savaşı hakkında olduğunu söylemişlerdir. Sonra, bu görüşte olan âlimler, Allah Teâlâ'nın Uhud günü müşriklerin kalbine korku salışının nasıl olduğu hususunda iki izah yapmışlardır:

a) Kâfirler, müslümanlara (başlangıçta) üstün gelip onları hezimete uğratınca, Hak Teâlâ, kâfirlerin kalplerine bir korku düşürmüş ve onlar müslümanları bırakıp, hiç sebep yokken onlardan kaçmışlardır. Hatta rivayet edildiğine göre, **Ebû Süfyan** dağa çıkıp, "**İbn Ebî Kebşe** (Hz. Peygamber) nerede! **İbn Ebî Kuhâfe** (Hz. Ebu Bekir) nerede? **İbnu'l-Hattâb** nerede?" diye bağırmıştı. **Hz. Ömer** (r.a)'de ona karşılık vermiş ve aralarında sözler geçmiş, ama **Ebû Süfyan** dağdan inip onların yanına varmaya cesaret edememişti.

b) Kâfirler, Mekke'ye dönerlerken, yolun yarısında, "Biz, hiçbirşey yapmadık. Onların pekçoğunu öldürdük ve sonra tam galibken onları bıraktık. Haydi dönüp, bunların kökünü tamamen kazıyalım" dediler. Onlar tam bunu kararlaştırırlarken, Allah Teâlâ, kalplerine bir korku attı.

Bu hususta**ki diğer görüşe göre, bu va'ad sadece Uhud günü ile ilgili olmayıp, umûmîdir. Kaffâl** (r.h) **şöyle demiştir: "Sanki şöyle denilmek istenmektedir: Bu hadise, her nekadar sizin için Uhud gününde vukû bulmuş ise de, Allahu Teâlâ, kâfirleri ezmek ve dininizi diğer dinlere üstün getirmek için, bundan sonra da kâfirlerin kalplerine siz müslümanların korkusunu atacaktır. Allah Teâlâ, bunu yapmıştır. Böylece** İslâm dini, bütün din ve milletlere üstün gelmiştir." Bu âyetin bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ *"Bir aylık mesâfede iken, (Allah'ın, kâfirlere) korkumu vermesiyle yardım olundum"*[17] hadis-i şerifidir.

İKİNCİ MESELE

Bu kelimeyi, Kur'ân'ın her yerinde **İbn Âmir** ve **Kisâî,** ayn harfinin zammesiyle, اَلرُّعْبَ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, aynın sükûnu ile, اَلرُّعْبَ şeklinde okumuşlardır. **Vâhidî,** her iki kıraatin de, kullanılan iki lügat (şekil) olduğunu söylemiştir. Nitekim رَعَبْتُهُ رُعْبًا وَرُعْبًا وَهُوَ مَرْعُوبٌ denilir. اَلرُّعْبُ kelimesinin masdar, اَلرُّعْبُ kelimesinin de bu masdardan bir isim olması da mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

اَلرُّعْبُ "Kalpte meydana gelen korku" manasınadır. Bunun asıl manası, "doldurmak"tır. Sel, vadileri ve nehirleri doldurduğunda سَيْلٌ رَاعِبٌ denilir. Korkuya da, kalbi korkuyla doldurduğu için, رُعْبٌ denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İnkâr edenlerin kalplerine korku salacağız" tabirinin zâhirî, bu korkunun bütün kâfirlerin kalplerine düşmüş olduğunu ifâde eder. İşte bundan dolayı, bazı âlimler bu âyeti zâhiri manası ile almışlardır. Çünkü İslam'a karşı olan herkesin kalbinde, ya savaşırken veya müslümanlarla tartışırlarken, müslümanlara karşı bir tür korku bulunur.

Hak Teâlâ'nın, سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ *"İnkâr edenlerin kalplerine korku salacağız"* ifâdesi, kâfirlerin kalbine hertürlü korkunun düştüğünü göstermez. Bu ifâde ancak, onların kalbine bazı bakımlardan bu korkunun düşmüş olmasını gerektirir. Müfessirlerden bir grup, bu korkunun o kâfirlere has olduğu kanaatindedirler.

Hak Teâlâ'nın, بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ *"Allah'a eş koştuklarından dolayı"* buyruğuna gelince, bil ki buradaki مَا lâfzı, mâ-i masdariyye olup, manası, "Allah'a şirk koşmaları sebebiyle" şeklindedir. Bil ki bunun mâkûl bir şekilde izahı şöyledir: Dua, çaresiz kalma durumda iken kabule daha yakındır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yoksa çaresiz kalmışa kendisine dua ettiği zaman icâbet eden (Allah mı)"* (Neml, 62) buyurmuştur.

17) Buhârî, Teyemmüm 1; Müslim, Mesâcid, 3, 5 (1/371).

Allah'ın, bir eşi ve benzeri bulunduğuna inanan kimse için, bir bunalma hali söz konusu değildir. Çünkü o "Eğer bu tanrı bana yardım etmezse, şu diğeri bana yardım eder" der. Eğer onun kalbinde böyle bir bunalma olmazsa, ne duası makbûl olur, ne de yardım gerçekleşir. Bu olmayınca, onun kalbinde bir korku ve dehşetin olması gerekir. Binâenaleyh Allah'a ortak koşmanın, bir korkuyu gerektirdiği sâbit olmuş olur.

Sultan Kelimesinin Mânası

Hak Teâlâ'nın, مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا *"Hakkında Allah'ın hiç bir hüccet indirmediği şeyleri..."* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen "sultân" kelimesinin manası, hüccet ve delil demektir. Bu kelimenin izahı hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu kelime, kendisiyle kandilin tutuşturulup yandığı اَلسَّلِيطُ "susam yağı" kelimesinden türemiştir. Kendileri sayesinde insanlar haklarını elde edebildikleri için hükümdarlara ve ümerâya da اَلسَّلَاطِينُ "sultanlar" denilmiştir.

b) Arapçada "sultan" kelimesi hüccet demektir. Hüccet ve burhan sahibi olduğu için hükümdara da "sultân" denilmiştir.

c) **Leys** şöyle demiştir: "Sultan" kudret demektir. Çünkü bu kelime binası تَسْلِيط kelimesindendir. Bu izaha göre سُلْطَانُ الْمَلِكِ ifâdesinin mânası, "Hükümdarın kuvvet ve kudreti" demektir. Bâtılı defedip savaştırmaya kudreti olduğu için "burhân"a (aklî delile) de "sultân" adı verilmiştir.

d) **İbn Dureyd** şöyle demektedir: "Her şeyin sultanı , o şeyin keskinliği demektir. Bu kelime اَللِّسَانُ السَّلِيطُ "keskin dil, tenkit edici dil" ifadesinden alınmıştır. اَلسَّلَاطَةُ kelimesi de keskinlik ve hiddet anlamındadır.

İKİNCİ MESELE

مَالَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا Tabirinin Tefsiri

Hak Teâlâ'nın, *"Hakkında Allah'ın hiç bir hüccet indirmediği şeyleri..."* buyruğu, bu hususta bir hüccetin bulunduğunu, ama ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın onu indirip izhâr etmediği zannını uyandırırsa buna şöyle cevap verilir: Eğer bu böyle olsaydı, Allahu Teâlâ onunla ilgili bir hüccet indirirdi. Allah onunla ilgili bir hüccet indirmediğine göre, onun bulunmadığı sabit olur. Bu hususta netice-i kelâm, kelâmcıların söylemiş olduğu şu sözlerdir: Bu, delili olmayan şeylerdendir. Binâenaleyh isbâtı caiz değildir. Bazı kelâmcılar biraz daha ileri giderek, "Bunun delili yoktur; binâenaleyh yokluğu gerekir" demişlerdir. Bazı kelâmcılar da bu yolla, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine istidlâl edip şöyle demişlerdir: "Yaratıcı ancak, "muhdes" varlıkların kendisine muhtaç olmasıyla isbat edilir. Bu ihtiyacın giderilmesi, bir

yaratıcının isbât edilmesi için kâfidir. Binaenaleyh birden fazla olanı isbât etmenin imkânı yoktur; bu sebeple de onu isbâta kalkışmak caiz değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu âyet, taklîd'in bozukluğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü âyet, şirkin bir hüccet ve delilinin bulunmadığına delâlet eder. Binâenaleyh onun varlığına hükmetmenin bâtıl olması gerekir. Bu, ancak, varlığına dair delil bulunmayan şeyin isbât edilmesinin bâtıl olduğu söylendiği zaman doğru olur. Binâenaleyh taklidin geçerli olduğunu söylemenin fasid olması gerekir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ *"Onların yurtları cehennemdir"* buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, müşriklerin dünyadaki hallerini beyân etmiştir; ki bu halleri de onların kalplerine korku düşmesidir. Yine onların âhiretteki hallerini de beyan etmiştir ki bu da, onların varacakları yerin ve meskenlerinin cehennem olduğudur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَبِئْسَ مَثْوَى الظّٰلِمِينَ *"Zâlimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!"* buyurmuştur. Mesva kelimesi, insanın karar kılıp varacağı, yerleşeceği yer, mekân demektir. Bu kelime, Arapların ثَوَى – يَثْوِى – ثُوِيًّا tabirlerinden alınmıştır. Mesva kelimesinin çoğulu mesâvî "meskenler, barınaklar" şeklinde gelir.

***

Allah'ın Zafer Va'adinin Bağlı Olduğu Şartlar

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥٓ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَ ۚ
مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ ۖ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ ۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ۝

"Celâlim hakkı için: Allah size olan va'adini, -O'nun izni ile onları öldüregeldiğiniz, hatta sevmekte olduğunuz (zafer)i de size gösterdiği zamana kadar- yerine getirmişti. Sonra siz gevşeklik gösterdiniz, isyan ettiniz, işlerin

idaresi hususunda çekiştiniz. İçinizden kimi dünyayı istiyor, içinizden kimi de âhireti arzuluyordu. Sonra Allah, sizi imtihan etmek için sizi onlardan geri çevirdi. Allah sizi muhakkak bağışladı da. Zaten Allah mü'minlere bol lûtf u inâyet sahibidir''

(Âl-i İmran, 152).

Bil ki, bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti pekçok bakımdandır:

a) Hz. Peygamber ve ashâbı, Uhud'da başlarına gelen musîbetle Medine'ye dönünce, ashâbtan bazıları, "Bu, bizim başımıza nederen geldi? Halbuki Allah bize yardım edeceğini va'adetmişti..." dediler. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl etti..

b) Ashabtan bazıları şöyle demişlerdi: "Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında bir koç kestiğini görmüştü. Cenâb-ı Hak O'nun rüyâsını, Uhud gününde müşriklerin sancaktarı olan **Talha İbn Osman** ile, bundan sonra yine sancaktarlık yapan dokuz kişinin öldürülmesiyle gerçekleştirmişti ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ *''Andolsun ki, Allah'ın size olan va'adi yerine geldi''* buyruğunun mânasıdır. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyle, Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s)'in rüyâsını doğrulayıp gerçekleştirmeyi kastetmiştir.

c) Bu va'adin, Hak Teâlâ'nın, *''Evet, siz sabreder, sakınırsanız; onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size yardım edecektir...''* (Âl-i İmran, 125) âyetinde zikretmiş olduğu husus olması da caizdir. Ancak ne var ki bu, sabretmek ve müttaki olmak şartına bağlanmıştır.

d) Bu va'din, Cenâb-ı Hakk'ın, *''Dinine yardım edenlere elbet Allah da yardım edecektir''* (Hacc, 40) âyetinde belirttiği husus olması da caizdir. Ama ne var ki, bu da bir şartla kayıtlanmıştır.

e) Bu va'adin, *''Hakkında Allah'ın hiç bir hüccet indirmediği şeyleri O'na eş koştuklarından dolayı, küfre girenlerin kalplerine korku salacağız...''* (Âl-i İmran, 151) âyetinde belirtilen husus olması da caizdir.

f) Buradaki va'adin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in okçulara, *''Buradan ayrılmayın; çünkü biz, siz buradan ayrılmadığınız sürece, mutlaka galip geleceğiz''* şeklindeki sözleri olduğu da söylenmiştir.

g) **Ebû Müslim** şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, önceki âyette onlara, kâfirlerin kalplerine korku salacağını va'adedince, bu hususu, Uhud vakasında onlara yardım va'adini gerçekleştirdiğini hatırlatmakla te'kid etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara, sabredip muttakî olmaları şartıyla yardım edeceğini va'adedip, onlar da bu şarta

harfiyyen uyunca, şüphesiz Cenâb-ı Hak meşrûtu yerine getirmiş, onlara yardımını yapmıştı. Vaktâ ki onlar şartı ihlâl ettiler, meşrût olan (yardım da) ellerinden kaçtı.

Âyetin münasebet vecihlerini iyice kavrayınca şunu deriz ki, bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Okçuların Gevşeyip Yerlerini Bırakmaları

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: صَدَقَ fiili, iki mef'ûl alır. Meselâ sen, صَدَقْتُهُ الْوَعْدَ وَالْوَعِيدَ "Ben ona olan vaîdi ve va'adi yerine getirdim" dersin...

İKİNCİ MESELE

Uhud vakasında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Uhud'u arkasına alıp yüzünü Medine'ye doğru çevirdiğini, okçuları dağın eteğine yerleştirdiğini ve onlara, "Burada kalın; savaş ister bizim lehimize isterse aleyhimize olsun, sakın yerinizden ayrılmayın..." şeklinde emir verdiğini zikretmiştik. Müşrikler savaşa yöneldiğinde okçular onlara ok atmaya başladılar. Diğer müslümanlar da onlara kılıç darbeleri indiriyordu. Derken, müşrikler yenilgiye uğradılar. Müslümanlar da onların kökünü kazımak (hiss) için, onları takib ediyorlardı...

Leys, buradaki اَلْحِسّ kelimesinin "geniş çaplı bir öldürme" anlamına geldiğini; binâenaleyh buradaki تَحُسُّونَهُمْ tabirinin mânasının, "Sizler onları çokça öldürüyordunuz" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Ebû Ubeyd, Zeccâc** ve **İbn Kuteybe** de şöyle demektedir: اَلْحِسُّ kelimesi, öldürerek köklerini kazımak manasına gelir. Nitekim, soğuk kendilerini öldürdüğü zaman, جَرَادٌ مَحْسُوسٌ "Ölmüş çekirgeler" denilir. Her şeyi kasıp kavurduğu zaman سَنَةٌ حَسُوسٌ "kırıp geçiren kıtlık..." denilir. Buna göre تَحُسُّونَهُمْ tabirinin mânası, "öldürerek onların kökünü kazıyordunuz.." şeklinde olur. İştikâk âlimleri, bir kimse birisini öldürdüğünde, bunu ifâde için حَسَّهُ lâfzının kullanıldığını söylemişlerdir. Çünkü o kimse, öldürmek suretiyle maktülü hissiz ve duyarsız bir hale getirmiştir. Bu, bir kimsenin karnı ağrıdığında بَطِنَهُ; başı ağrıdığında da رَأَسَهُ denilmesi gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, بِإِذْنِهِ sözünün mânası, "O'nun ilmiyle..." demektir. Buna göre bu tabirin mânası şudur: "Allahu Teâlâ, size müttaki olup tâatına sabrü sebât etmeniz şartıyla yardım edeceğini va'adedip, siz de bu şartı tastamam yerine getirdiğiniz için, O va'adini gerçekleştirdi ve düşmanlarınıza karşı size yardım etti. Ama ne zaman ki şartlara riâyet etmeyip Rabb'inizin emrine isyân ettiniz, hiç şüphesiz o zaman o ilahî yardım ve nusret de yok olup gitti, zâil oldu."

Cenâb-ı Hakk'ın, حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبُّونَ *"Derken siz gevşeklik gösterdiniz; sevdiğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyân ettiniz, emr hususunda çekiştiniz"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bir kimse şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ'nın, حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ *"Derken siz gevşeklik gösterdiniz"* ifâdesi, zahirine göre şart cümlesi gibidir. Bunun mutlaka bir cevabı olması gerekir; o halde bunun cevabı nerededir?"

Bil ki, âlimler bu konuda şu iki yolu izlemişlerdir:

Birinci yol: Bu ifade, bir şart cümlesi değildir. Aksine, وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ buyruğunun mânası, "sizden bir gevşeklik ve emir konusunda bir münakaşa sadır oluncaya kadar, muhakkak ki Allah size yardım etmişti" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların müttakî olmaları ve tâatlara sabretmeleri şartıyla, onlara yardım edeceğini va'adetmişti. Binâenaleyh, onlar korkup, yılgınlık gösterip ve de isyan edince, Allah'ın yardımı sona erdi. Bu görüşe göre, حَتَّى lafzı, إِلَى (...caya kadar) manasında olmak üzere, bir "gaye" ifâde eder. Binâenaleyh, âyetteki, حَتَّى إِذَا terkibinin manası, إِلَى أَنْ (... caya kadar) veya إِلَى حِينِ (yılgınlık gösterdiğiniz zamana, vakte kadar...) şeklinde olur.

İkinci yol: Cenâb-ı Hakk'ın, حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ buyruğunun bir şart cümlesi olmaya elverişli olmasıdır. Bu görüşe göre âlimler, bu şartın cevabı hususunda ihtilâf edip şu izahları yapmışlardır:

a) Basralıların görüşü olup, buna göre buradaki şartın cevabı mahzûftur. Buna göre kelâmın takdiri ise, "Derken siz gevşeklik gösterip; Allah sevdiğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyân ederek emr hususunda çekişince, Allah sizden yardımını çekti.." şeklinde olur. Hak Teâlâ'nın, مَنَعَكُمُ اللَّهُ نَصْرَهُ *"Celâlim hakkı için, Allah size olan va'adini yerine getirmişti"* buyruğunun mânası, böyle bir cevabın takdir edileceğine delâlet ettiği için, bu cevabın hazfi güzel ve yerinde olmuştur. Bu nevi âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de pekçoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer yeryüzünde bir tünel, veya semâda bir merdiven bulabilir de, onlara bir mûcize getirebilirsen"* (En'âm, 35) buyurmuştur ki bunun cevabı, فَافْعَلْ (bunu yap!) emri olup şart, cevabın bu şekilde olacağına delâlet ettiği için hazfedilmiştir. Yine O, *"Yoksa o, gecenin saatlerinde kıyam edip (namaz kılan) kimse mi?"* (Zümer, 9) buyurmuştur ki, kelâmın takdiri, "Yoksa, kıyam eden kimse, böyle olmayan kimse gibi midir?" أَمْ مَنْ هُوَ قَانِتٌ كَمَنْ لاَ يَكُونُ كَذٰلِكَ şeklindedir.

b) Kûfelilerin görüşü, **Ferrâ'nın** da tercihi olup buna göre, bu ifâdenin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَصَيْتُمْ *"İsyân ettiniz"* sözüdür. Bu ifâdenin başındaki vâv harfi zâiddir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ وَنَادَيْنَاهُ *"Vakta ki ikisi de Allah'ın emrine teslim oldular, (İbrahim) onu alnı üzere yıktı. Biz ona... nidâ ettik"* (Saffat, 103-104) buyurmuştur. Esâsen mâna, vâv harfi olmaksızın نَادَيْنَاهُ "Biz ona... nidâ ettik." şeklindedir. İşte burada da böyledir. Yılgınlık gösterme ve çekişme isyân etmeye

sebep olunca kelâmın takdiri; "Derken siz gevşeklik gösterip emir hususunda çekişince, isyân etmiş oldunuz..." şeklinde olur. Buna göre buradaki vâv harfi zâid olmuştur. Bu görüşü destekleyenlerden bazıları, Hak Teâlâ'nın, حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا *"Nihayet oraya varıp,kapıları açılınca..."* (Zümer, 73) âyetinin delilliyle, حَتَّى إِذَا sözünün cevabına vâv getirmenin, Arapların usûlü olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre âyetin takdiri, حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ "Nihayet oraya vardıklarında, oranın kapıları açıldı" şeklinde olur. Buna göre eğer, "sizin yılgınlık gösterip çekişmeniz bir mâsiyettir. Bundan dolayı biz yılgınlık göstermeyi ve çekişmeyi mâsiyetin sebebi kabul eder isek, birşeyin yine kendisinin sebebi olması gerekir ki bu fâsittir" denilir ise, biz deriz ki: "Buradaki isyandan murad, onların o yerden ayrılmalarıdır. Şüphesiz yılgınlık gösterme ve çekişme de, onların o yerlerinden çıkmalarını gerektiren şeylerdir. Binâenaleyh bunda, birşeyi yine kendisinin sebebi kılma yoktur." Bil ki Basralılar, bu cevabı kabul etmezler. Çünkü onların ekolüne göre, buradaki vâv harfini "zâide" kabul etmek câiz değildir.

c) Âyetin takdiri şöyle olabilir: "(Allah) size sevmekte olduğunuz (zafer)i gösterdikten sonra, siz gevşeklik gösterip isyan edip, emir (işlerin idaresi) hususunda çekişerek iki kısma ayrıldınız: Kiminiz dünyayı, kiminiz de âhireti istiyordu. "Binâenaleyh bu şartın cevabı, "iki kısma ayrıldınız..." ifâdesidir. Fakat, âyetteki *"İçinizden kimi dünyayı istiyor, kimi de âhireti diliyordu"* sözü, aynı faydayı sağlayıp, aynı manayı ifâde ettiği için, bu cevap sözde hazfedilmiştir. Çünkü مِنْ edatı teb'îz (kısmîlik) ifade eder ki bu da böyle bir bölünmeyi gösterir. Bu, hatırıma gelen bir ihtimaldir.

d) **Ebû Müslim,** "Bu ifâdenin cevabı, âyetteki صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ *"Sizi onlardan geri çevirdi"* kısmıdır ve bunun takdiri, "Sonra siz yılgınlık gösterdiniz... Allah sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi" şeklindedir. Bu sözün başındaki ثُمَّ (sonra) kelimesi sanki yok gibidir" demiştir. **Ebû Müslim**'in bu izahı, son derece uzak ihtimaldir. Allah en iyisini bilir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bu âyette üç şey zikretmiştir:

Birincisi: Feşel (gevşeklik gösterme)dir ki bu zayıflık manasına gelir. "Feşel" kelimesinin, korkaklık manasına geldiği de söylenmiştir ki bu Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا *"Çekişmeyin, yoksa zayıflarsınız"* (Enfal, 46) âyetinin delâletiyle bâtıldır. Çünkü burada bu kelimenin, "yoksa korkarsınız" manasına gelmesi uygun düşmez.

İkincisi: Emir (işlerini idaresi) hususunda çekişmedir ki bu konuyla ilgili şu iki bahis vardır:

1- Bu çekişmeden murad, şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, okçulara yerlerinden kesinlikle ayrılmamalarını emredip, **Abdullah İbn Cübeyr** (r.a)'i onlara reis tayin edip müşrikler ortaya çıkınca, bunlar da onları bozguna uğrayıncaya kadar ok yağmuruna tutmuşlardı. Sonra bu okçular, müşriklerin kadınlarının dağa tırmanıp -ayaklarındaki halhallar görünecek şekilde- bacaklarının açıldığını gördüklerinde, "Ganimet, Ganimet!" dediler. Bunun üzerine reisleri **Abdullah** (r.a), "Allah'ın Resûlü bize buradan ayrılmamamızı tembih etti" deyince, onlar onu dinlememiş ve ganimet elde etmek için koşup gitmişlerdi. Geride **Abdullah** ile birlikte on kişiden daha az bir grup kalmıştı ki onların hepsini de müşrikler öldürmüşlerdi. İşte âyette bahsedilen "çekişme"den maksad budur.

2- Âyetteki *"emir hususunda"* tabiri hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Buradaki "emir", durum, hal ve vaziyet manasınadır. Yani, "İçinde olduğunuz durum hakkında..." demektir.

b) Buradaki "emir", nehyin zıddı olan emirdir. Buna göre mana, "Sizler, Hz. Peygamber'in, yerinizden ayrılmama emri hususunda çekiştiniz" şeklindedir.

Üçüncüsü, Sevmekte olduğunuz (zafer)i size gösterdikten sonra isyan etmenizdir ki bundan maksat, "Bulunduğunuz yerde durmayıp, orayı terketmek suretiyle isyan ettiniz" manasıdır.

Geriye, bu âyetle ilgili birkaç soru kalır:

1- Allah Teâlâ, feşel, yani "gevşeklik gösterme"yi niçin "çekişme ve isyan etme"den önce zikretmiştir?

Cevap: Okçular, kâfirlerin bozguna uğradığını görüp, ganimet elde etme sevdasına düşünce, bu arzu yüzünden, gönüllerinde orada durma hususunda bir gevşeme meydana geldi. Sonra kendi kendilerine (vicdanlarında), "ganimet elde etmek için gidelim mi, gitmeyelim mi?" diye bir çekişme içine düştüler. Daha sonra da, ganimet elde etmekle meşgul oldular.

2- O yerden ayrılmak suretiyle işlenen bu isyan, onlardan sadece bir kısmına ait iken, niçin âyetteki itâb (kınama), umûma yöneltilmiştir?

Cevap: Bu (isyan ettiniz) hitabı, hernekadar umûmî ise de, kendisinden sonra onu tahsîs eden (sınırlayan) bir ifâde gelmiştir. Bu da, *"İçinizden kimi dünyayı istiyor, içinizden kimi de âhireti diliyordu"* sözüdür.

3- Âyetteki, *"arzu ettiğiniz (zafer)i de size gösterdikten sonra..."* ifâdesinin mânası nedir?

Cevap: Bunun maksadı, isyanın büyüklüğüne dikkat çekmektir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın, va'adini gerçekleştirmek sûretiyle kendilerine ikram ettiğini müşâhede ettiklerinde, onlara böyle bir isyandan kaçınmak gerekirdi. Onlar, böyle bir günaha cesaret edip, bunu işleyince, Hak Teâlâ bu ikramını onlardan geri çekmiş ve onlara isyanlarının cezasını tattırmıştır.

Sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ *"Sonra (Allah) sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi"* buyurmuştur. Bu âyetin tefsiri hususunda, bizim (Ehl-i sünnet) âlimleri ile Mu'tezile'nin görüşleri farklıdır. Çünkü Allah'ın onları kâfirlerden geri çevirmesi bir günahtır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu geri çevirme işini kendisine nasıl nisbet etmiştir? Bizim âlimlerimize göre müşkilat yoktur. Çünkü âlimlerimize göre, hayır da şer de Allah'ın yaratması ve irâdesi iledir. Buna göre âlimlerimiz, bu âyetteki "geri çevirme"nin, "Allah Teâlâ müslümanları kâfirlerden geri çevirdi, kalplerine bozgun fikrini attı ve kâfirleri onlara musallat kıldı" manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür.

Mu'tezile, bu mananın câiz olmadığını ve bunun câiz olmayacağına naklî ve aklî delillerin de delâlet ettiğini söylemiştir. Onlar "Naklî delil, *"Hakîkaten, iki ordu karşılaştığı gün, içinizden geri dönenler (yok mu), onları, yaptıkları bazı şeylerden dolayı, ancak şeytan kaydırmak istedi..."* (Âl-i İmran, 155) âyetidir. Allah Teâlâ, bu âyette, onlardan sâdır olan şeyi şeytana nisbet etmiştir. Binâenaleyh bundan sonra bu şeyi artık nasıl olur da kendisine izafe edebilir? Aklî delil ise şudur: Allah Teâlâ, onları bu geri dönmeden dolayı kınamıştır. Allah'ın insanları boylarının uzunluğu veya kısalığından,hastalıklı veya sıhhatli olmalarından ötürü kınaması câiz olmadığı gibi, böyle bir fiilden ötürü, bu insanları kınaması da câiz değildir" demişlerdir.

Daha sonra onlar, şu açıklamaları yapmışlardır:

a) **Cübbâî** şöyle der: "Okçular iki kısma ayrıldılar: Bir kısmı, ganimet elde etmek için mevzîlerini terketmiş, bir kısmı ise orada kalmıştı. Sonra orada kalanları düşman kuşattı. Eğer yerlerini terkedenler de orada kalmış olsalardı, şüphe yok ki, düşman onları da hiç faydasız yere öldürecekti. İşte bundan dolayı onların orayı terkedip, düşmandan korunabilecekleri bir yere çekilmeleri câizdir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s) ashabından bir grup ile dağa doğru çekilip, sırtlarını dağa verip kendilerini muhafazaya almışlar ve böyle yapmakla âsî olmamışlardı. Böyle bir geri çekilme câiz olunca, "Allah'ın izni ve emriyle oldu" manasında, Hak Teâlâ bu işi kendisine nisbet etmiştir. Daha sonra da Hak Teâlâ, *"Sizi imtihan etmek için..."* buyurmuştur ki, bundan murad şudur: "Allah Teâlâ onları o yere döndürüp onlar da orada kendilerini muhafaza altına alınca, orada da cihad etmelerini ve geri kalan müslümanları müdafaa etmelerini emretmiştir. Hezimete uğradıktan ve harb meydanında akrabaları ile

dostlarının öldürüldüğünü gördükten sonra, müslümanların yeniden cihâda yönelmeleri, hiç şüphe yok ki en büyük bir imtihan olmuştur."

Şayet, "Bu izaha göre, Allah'ın kâfirlerden geri çevirdiği müslümanlar, günah işlemiş olmazlar. Öyle ise, daha niçin Cenâb-ı Hak, *"Allah sizi muhakkak bağışladı.."* buyurmuştur?" denilir ise, biz (Mu'tezile) deriz ki: "Âyet, bu geri dönme hususunda mazûr olanları da olmayanları da içine almaktadır. Mazûr olmayanlar, ilk önce bozgunu başlatıp, devam eden ve emre isyan edenlerdir. Binâenaleyh Allah'ın, *"Sizi onlardan geri çevirdi"* ifâdesi, mâzûr olanlarla ilgili olmuş olur. Çünkü âyet, iki kısma ve iki hükme şâmil olunca, her hüküm ilgili olduğu kısma âit olmuş olur. Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"(Resûlullah) ancak o iki (kişinin) ikincisi idi. Hani onlar mağarada idiler. Peygamber o vakit arkadaşı (Ebu Bekir'e), "Tasalanma, Allah hiç şüphe yok ki bizimle beraberdir" diyordu. Bunun üzerine Allah onun üzerine sekînesini indirdi"* (Tevbe, 40) âyetidir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine "Tasalanma..." dediği, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. Çünkü **Hz. Ebû Bekir** (r.a), bu sözden önce korkuyordu. Bunu duyunca korkusu dindi ve sakinleşti. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"(Allah) O (peygamberi) görmediğiniz ordularla güçlendirmiştir"* (Tevbe, 40) buyurmuştur ki bununla da **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'i değil, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastetmiştir. Çünkü bunların ikisi birlikte zikredilmişlerdir." İşte **Cübbâi**'nin bu konuda söylediklerinin hepsi budur.

b) **Ebû Müslim el-İsfehânî**'nin söylediği şu izahtır: "Hak Teâlâ'nın, *"Sizi onlardan geri çevirdi"* buyruğundan maksad, "Müslümanların isyanlarına ve gevşeklik göstermelerine bir cezâ olsun diye, kâfirlerin kalplerindeki müslümanlardan duydukları korkuyu giderdi" manasıdır. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Sizi imtihan etmek için.."* buyurmuştur ki bu, "Emrine muhalefet edip, ganimet elde etmeye yönelmeniz hususunda, Allah'a dönüp, O'na yönelerek, O'ndan mağfiret talep edesiniz diye, bu geri çevirmeyi size bir belâ kıldı" manasınadır. Daha sonra Hak Teâlâ onlara, kendilerini affettiğini bildirmiştir."

c) **Ka'bî** bu ifâdenin, "sonra size birçok nimetler verip, yükünüzü hafifletmek sûretiyle sizi imtihan etmek için, Allah Teâlâ hemen yeniden savaşa dönmenizi emretmemek sûretiyle, sizi onlardan çevirmiştir" manasında olduğunu söylemiştir. Bu konuda, onların yaptığı izahlar işte bunlardır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ *"(Allah) sizi muhakkak bağışladı"* buyurmuştur ki bu ifâdenin zâhiri, onlardan daha önce bir günah sâdır olmasını gerektirir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Eğer bu, küçük günahlardan ise, Cenâb-ı Hakk'ın onu tevbe edilmeden de affedebileceğini söylemek doğru olur. Eğer bu, büyük günahlardan ise, büyük günah sahibi olanların, tevbe etmeden af ve mağfirete

uğrayamayacaklarına delil bulunduğu için, onların mutlaka tevbe etmiş olduklarını kabul etmek gerekir."

Bil ki bu günah şüphesiz, bir büyük günahtır. Çünkü o okçular, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nassının (hadisinin) açık manasına muhalefet etmişlerdir. Bu muhalefet, müslümanların bozulmasına ve ileri gelen bir çok müslümanın öldürülmesine sebeb olmuştur. Bütün bunların, günah-ı kebâir cinsinden olduğu herkesin malûmudur. Yine Hak Teâlâ'nın, *"Kim böyle bir günde o (kâfirlere) arka çevirirse..."* (Enfal, 16) âyetinin zâhiri de, bu işin büyük günah olduğuna delâlet eder. Bu son âyetin, Bedir savaşındaki müslümanlara has olduğunu söyleyenlerin görüşü zayıftır. Çünkü âyetin lâfzı umûmîdir ve maksadda da bir farklılık yoktur. Binâenaleyh âyeti tahsis etmek (sınırlandırmak) imkânsızdır. Sonra bu âyetin zâhiri, Hak Teâlâ'nın onları tevbesiz olarak affettiğini gösterir. Çünkü âyette tevbeden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, büyük günah sahiplerini de bazan affedebileceğine bir delildir. Mu'tezile'nin, bunun imkânsızlığına dair delilinin cevabı, Bakara sûresinin tefsirinde geçmişti.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Zaten Allah mü'minlere bol lütf-u inâyet sâhibidir"* buyurmuştur ki, bu ifâde, daha önce geçen ilâhî yardım, ve günahkârları af ile ilgilidir. Bu âyet, büyük günah sahibinin mü'min olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü biz bu günahın, günah-ı kebâirden olduğunu açıklamıştık. Allah Teâlâ bu buyruğunda onları "mü'minler" diye adlandırmıştır ki bu, Mu'tezile'nin iddiasının aksine, büyük günah sahiplerinin de mü'min olmasını gerektirir. Allah en iyisini bilendir.

★★★

Uhud Günü Müslüman Ordusunun Dağılması

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِىٓ أُخْرَىٰكُمْ فَأَثَٰبَكُمْ
غَمًّۢا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ أَصَابَكُمْ ۗ وَاللَّهُ
خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝

"O vakit siz, boyuna uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Peygamber ise, arkanızdan sizi çağırıyordu. Bunun üzerine (Allah), sizi keder üstüne kederle cezalandırdı. (Bu), ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene esef etmemeniz içindir. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"

(Âl-i İmran, 153).

Bu âyet hakkında şu iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu âyet de, mâkabli ile ilgilidir. Bu görüşe göre, şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Boyuna uzaklaştığınız o zaman, Allah sizi affetti." Çünkü Allah'ın onları affetmesi, mutlaka onların işledikleri bir işten dolayıdır. Bu iş de, *"boyuna uzaklaşıyordunuz"* ifâdesinin anlattığı iştir ki bundan maksad, onların mevzilerini bırakıp, o vadide hiç kimseye dönüp bakmayacak şekilde bozguna uğramış gibi hareket etmeleridir.

b) "Siz boyuna uzaklaşırken, Allah sizi onlardan geri çevirdi."

c) Bunun takdiri, "Siz boyuna uzaklaşırken, Allah sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi" şeklinde de olabilir.

İkinci görüş: Bu, öncesi ile herhangi bir ilgisi olmayan bir âyettir. Buna göre kelâmın takdiri, "Hatırla o vakti ki siz o zaman boyuna uzaklaşıyordunuz..." şeklindedir.

Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "**Hasan el-Basrî,** bu ifâdeyi إِذْ تُصْعِدُونَ فِي الْجَبَلِ (hani dağa çıkıyordunuz) şeklinde; **Ubey İbn Ka'b** إِذْ تُصْعِدُونَ فِي الْوَادِي (Hani vadide uzaklaşıyordunuz) şeklinde, **Ebû Hayve** de, te harfinin fethası ve ayn harfinin şeddesi ile, تَصَعَّدَ فِي السُّلَّمِ (merdivene tırmandı) fiilinden olarak, إِذْ تَصَعَّدُونَ (tırmanıyordunuz) şeklinde okumuşlardır."

İKİNCİ MESELE اَلْإِصْعَادُ masdarı, yeryüzünde gitmek ve uzaklaşmak manasına gelir. صَعِدَ فِي الْجَبَلِ (Dağa tırmandı), أَصْعَدَ فِي الْأَرْضِ (Yüksek bir yere çıktı) ve, أَصْعَدْنَا مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ "Mekke'den Medine'ye doğru uzaklaştık" denilir. **Ebu Muaz en-Nahvî** şöyle demiştir: "Vâdi, nehir ve boğaz gibi aşağısı ve yukarısı olan herşey hakkında bir kimse onun aşağısından yukarılarına çıktığı zaman صَعِدَ فُلَانٌ فِي الْوَادِي (falanca vâdinin yukarılarına çıktı) denilir. Merdiven gibi şeylere tırmanma için صَعَّدَ fiili kullanılır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَلْوُنَ عَلَى اَحَدٍ *"Hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz"* buyruğuna gelince, yani, "Harbin şiddetinden dolayı hiç kimseye dönüp bakamıyordunuz" demektir. Bu tabirin aslı şudur: "Bir şeye dönüp bakmak isteyen kimse oraya doğru boynunu veyahut da hayvanın yularını meylettirir يَلْوِى اِلَيْهِ عُنُقَهُ; hiçbir şeye meyletmeyip çekip gittiği zaman ise o kimse için "ona dönüp bakmadı" لَمْ يَلْوِهِ denilir" şeklindeki kullanıştır. Daha sonraysa bu fiil, bir şeye meyletmemek ve iltifât etmemek manasında kullanılmıştır. Meselâ, فُلاَنٌ لاَ يَلْوِى عَلَى شَىْءٍ yani, "falanca o şeye dönüp bakmadı, ona aldırış etmedi" denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ *"Peygamber ise sizi çağırıyordu"* buyurmuştur. Yani, Hz. Peygamber, اِلَىَّ عِبَادَ اللّٰهِ، اَنَا رَسُولُ اللّٰهِ مَنْ كَرَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ yani, *"Ey Allah'ın kulları, bana, bana geliniz.. Ben, Allah'ın resûlüyüm... Kim hücum ederse, muhakkak ki onun için cennet vardır"* diyordu. Bu ifâdeden muradın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları kendisine çağırması, böylece de onların Hz. Peygamber'in yanında toplanıp ayrılmamaları olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları düşmanla savaşmaya çağırmış olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak sonra, فِى اُخْرٰيكُمْ buyurmuştur ki, "Yani sizin arkanızdan" demektir. جِئْتُ فِى اَوَّلِهِمْ وَ اُولاٰهُمْ "Onların önünde ve başında geldim" denildiği gibi, جِئْتُ فِى اٰخِرِ النَّاسِ وَ اُخْرَاهُمْ "İnsanların peşinde geldim.." de denilir. Yine, جَاءَ فُلاَنٌ فِى الْخَرَيَاتِ "Falanca, insanların peşinden, sonunda geldi" denilir. Buna göre mana, "Hz. Peygamber (s.a.s) onların arkalarında durmuş olarak onları çağırıyordu. Çünkü ashâb, bozguna uğramaları sebebiyle, onun önüne geçmişlerdi" şeklinde olur.

Ganimet Yerine Gam Elde Edilmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ *"Bunun üzerine Allah, sizi keder üstüne kederle cezalandırdı"* buyruğuna gelince, bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلثَّوَابُ lâfzı, genel olarak hayır hakkında kullanılır. Bu kelimenin şer hakkında kullanılması da câizdir. Çünkü bu lâfız, Arapların ثَابَ اِلَيْهِ عَقْلُهُ yani, "Aklı ona döndü" tabirinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ *"Hani, biz Beyt'i insanlar için bir toplantı yeri yapmıştık"* (Bakara, 125) buyurmuştur. Evli kadına da اَلثَّيِّبُ denilmektedir. Çünkü, onunla cinsi münasebette bulunan erkek o kadına varır, ona döner. "Sevâp" kelimesinin aslı, ister hayır ister şer olsun, fâilin fiilinin karşılığının onu yapana (faile) dönmesidir. Ama ne var ki örfte bu kelime hassaten hayır işler hakkında kullanılmaktadır. Binaenaleyh buradaki "sevâp" lâfzını, asıl mânasına hamledersek sözümüz doğrudur. Ama bu kelimeyi örfteki manasına hamledersek, bu kelime burada tehekküm ve alay üslûbunda gelmiş olur. Bu, تَحِيَّتُكَ الضَّرْبُ وَعِتَابُكَ السَّيْفُ "Adetâ

senin selâmın vurmak; azarlaman da kılıçtır" denilmesi gibidir. Yani, âyetteki الْغَمِّ "gam", onların umdukları sevap ve mükâfaat yerine mükâfaat olarak gam verildiği bildirilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Onları elîm bir azâp ile müjdele"* (Tevbe, 34) buyruğundakine benzer bir durumdur.

İKİNCİ MESELE غَمًّا بِغَمٍّ *"Keder üstüne kederle"* tabirindeki bâ harf-i cerrinin, "mukâbele", مُعَاوَضَةٌ (bedel, karşılık) bâ'sı olması muhtemeldir. Bu, هٰذَا بِهٰذَا "Bu, buna mukabildir" denilmesi gibidir. Yani, "Bu, falancaya bedeldir, mukabildir" demektir. Yine bu bâ harfinin, مع "ile, berâber" mânasında olması da muhtemeldir. Buna göre âyetin takdiri, أَثَابَهُمْ غَمًّا مَعَ غَمٍّ "Onları gam üstüne gam ile cezâlandırdı" şeklindedir. Ama birinci mânaya göre ise, bu konuda şu izahlar yapılmıştır:

a) **Zeccâc**'ın görüşü olup buna göre mâna şöyle olur: "Siz, peygamberin emrine isyân etmeniz sebebiyle, Resûle bir gam ve keder tattırınca, Allah Teâlâ da size bu gam ve kederi tattırdı." Bu da onların hezimete uğramaları ve dostlarının öldürülmesi sebebiyle ortaya çıkan kederdir, gamdır. Buna göre mâna, "Allah Teâlâ size, o gamdan dolayı bu gammı vermiştir" şeklinde olur.

b) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifâdeyle, Uhud gününde müslümanlarda meydana gelen gammın, Bedir gününde müşrikler hakkında meydana gelen gamma bedel olduğunu kastetmiştir ki, O'nun bundan maksadı, "sizin kalbinizde dünyaya karşılık herhangi bir meyil ve iltifat bırakmamasıdır..." Binâenaleyh, "Dünyanın size yönelmesiyle sevinmeyin; sırt çevirmesiyle de mahzûn ve mükedder olmayın.." demektir ki, bu Hak Teâlâ'nın, "Uhud harbinde, *"Elinizden çıkana tasalanmayasınız"* (Hadid, 23); Bedir harbinde de, *"Elinize geçen ile sevinip şımarmayasınız"* (Hadid, 23) buyruğunun mânasıdır."

Kâdî, Hasan el-Basrî'nin bu açıklamasını tenkid ederek şöyle demiştir: "Uhud gününde, onların kederleri, kâfirlerin istilası ve üstün gelmesi sebebiyle olmuştu ki, bu bir küfür ve ma'siyettir. O halde daha nasıl, Allah bu gammı kendisine nisbet eder?" **Kadî**'nin bu tenkidine şu şekilde cevap verilebilir: Allah Teâlâ'nın, kâfirleri müslümanlara musallat kılmasında, müslümanlar için bir çeşit maslahatın bulunduğunu bilmesi sebebiyle böyle yapmış olması uzak bir ihtimal değildir. Bu maslahat da, onların, dünyanın kendilerine gülmesiyle sevinmemeleri; kendilerine sırt dönmesiyle de üzülmemeleri, böylece de kalplerinde Allah'tan başkasıyla meşguliyyet halinin kalmamasıdır.

c) Hak Teâlâ'nın, فَأَثَابَكُمْ ifâdesindeki fâil olan zamirin, Hz. Peygamber'e râci olması da caizdir. Buna göre mana şöyle olur: "Sahâbe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yaralandığını, dişinin kırıldığını ve amcasının da öldürüldüğünü görünce

kederlenip mahzun olmuşlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, onların, ganimet elde etmek için Rab Taâlâ'ya âsi olduklarını; sonra da ganimetten mahrum kaldıklarını ve akrabalarının öldürüldüğünü görünce, işte bütün bunlardan dolayı gamlanıp kederlenmişti. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ tabirinden kasdedilen, bu olmuş olur.

İkinci takdire göre, ki bu da bâ harf-i cerrinin مَعَ manasına olmasıdır, mana şöyle olur: غَمًّا عَلَى غَمٍّ "gam üstüne gam" veya غَمًّا مَعَ غَمٍّ "gamla berâber gam..." Bu da mümkün olan bir mânadır. Çünkü harf-i cerler birbirlerinin yerine geçebilirler. Meselâ sen, مَازِلْتُ بِهِ حَتَّى فَعَلَ "Yapıncaya kadar, başından ayrılmadım"; مَازِلْتُ مَعَهُ حَتَّى فَعَلَ "Yapıncaya kadar, onun yanından ayrılmadım" نَزَلْتُ بِبَنِي فُلَانٍ "**Benî Fülân'**-ın, yanına vardım" veya نَزَلْتُ عَلَى بَنِي فُلَانٍ "**Benî Fulan'**ın yanına indim, konakladım, vardım" diyebilirsin.

Mü'minlere Gelen Gam Üstüne Gam ne Demektir?

Bil ki buradaki gamlar, çok çeşitli idi:

a) Düşmanlarının, gerek mallarına gerekse canlarına vermiş olduğu zayiattan dolayı meydana gelmiş olan gam.

b) Diğer mü'minlerin başlarına gelmiş olan bu tür şeylerden dolayı gamlanmaları.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yaralanıp dişinin kırılmasından dolayı hüzünlenmeleri.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürülmüş olduğu şeklinde yayılmış olan asılsız haberin sebebiyet verdiği gam.

e) Kendilerinden sudûr eden günah ve o günahın cezasından korkmalarından dolayı meydana gelmiş olan gam.

f) Kendilerine vacip olan tevbenin onlara vermiş olduğu gam...

Bu böyledir, çünkü onlar o isyanlarından tevbe ettiklerinde tevbeleri, ancak hezimeti bırakıp bu yenilgiden sonra tekrar savaşa dönmeleriyle tamam olacaktır. Bu da en zor olan şeyler cümlesindendir. Çünkü insan, mağlup olduktan sonra kalbi zayıflayıp korkak hale gelir. Binâenaleyh, tekrar savaşa dönmesi emrolunduğunda, şayet bu emre uyarsa öldürüleceğinden korkar; yapmazsa küfre düşmekten veyahut da âhiret cezâsından korkar... İşte hiç şüphesiz bu gam, gamların ve hüzünlerin en ağırı ve en büyüğüdür. Sen bu cümleyi iyice kavradığın zaman, bil ki müfessirlerden her biri bu âyeti, bu izahlardan birisiyle tefsir etmiştir.. Biz de bunları aşağıda sayacağız:

1- Birinci gam, gevşeme ve çekişme sırasında kendilerine isabet eden gamdır. İkinci gam ise, bozguna uğradıklarında meydana gelen gamdır.

2- Birinci gam, ganimetler elde edememekten dolayı meydana gelen gam; ikinci gam ise, **Ebû Süfyan** ile **Halid İbn Velîd**'in, müslümanların durumuna muttali olarak onların üzerine hücum edip, onlardan büyük bir topluluğu öldürmeleriyle meydana gelen gamdır.

3- Birinci gam, **Ebu Süfyan** ile **Halid İbn Velid**'in müslümanlara, onları öldürmeye yöneldikleri sırada vermiş oldukları üzüntü ve gam. İkinci gam ise, müşrikler savaş meydanından ayrıldıkları zaman, geride kalan müslümanların, müşriklerin tekrar geriye dönerek hepsini öldürmek istemeleri gibi bir endişeyi taşımalarından dolayı meydana gelen gamdır. İşte bu gam, onlara birinci gammı unutturacak bir hale geldi.

4- Birinci gam, müslümanlara, canları ve malları sebebiyle ulaşan gam; ikinci gam ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürülmesi hakkında yayılmış olan asılsız haberden dolayı onlara ulaşan, ârız olan gamdır.

Bu âyet hakkında bir üçüncü görüş daha vardır ki, **Kaffâl** (r.h) onu tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Bize göre Allah Teâlâ, غَمًّا بِغَمٍّ tabiriyle, iki tür gammı kastetmemiştir. O, bu ifâdeyle ancak gamların birbirine bitişmesini ve geniş ve kapsamlı olmasını murad etmiştir. Yani "Cenâb-ı Hak sizi, pekçok gamlarla cezalandırdı. Meselâ kardeşlerinizin ve akrabalarınızın öldürülmesi; müşriklerin dağın tepesinden üzerinize, ekseriyetinizin imha edilmesinden emin olmayacağınız tarzda hücum etmeleri ve, günah işlemeye yönelmeniz, atılmanız gibi.." Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Sizi günaha yönelmekten men etmesi ve Allah'ın emrine muhalif olan şeylerle meşgul etmekten alıkoyması için, işte bu birbirini izleyen kederlerle cezâlandırmıştır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ'nın onları, gam üstüne gam ile cezâlandırmasının mânası, O'nun müslümanlarda keder yaratması demektir. Mu'tezile'ye gelince, bu açıklama onların prensiplerine uygun düşmemektedir. Onlar bu nisbetin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Ka'bî** şöyle demiştir: "Münafıklar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in öldürüldüğüne dair asılsız haber yayıp, Allah Teâlâ da yayılan bu haberin yalan olduğunu beyân etmeyince, sanki bu gammı yapanın Allah'ın bizzat kendisi olmuş olur. Bu, -yanında o haberin yalan olduğunu bilen birisi olduğu halde- kendisini gamlandıran bir haber alan bir adamın durumuna benzer. Yanındaki adam o haberin yalan olduğunu bildirmez ve kişiyi bu hususta düşünmeye sevkeder, daha sonra ona bunun asılsız olduğunu haber verir ise, bu adam haber verene, "Beni kederlendirdin, hüznümü

uzattın'' der. Halbuki bu adam, onu hüzünlendirme ve kederlendirme babında hiçbirşey yapmamış, sadece susup, haberin asılsızlığını daha başta iken söylememiştir. İşte burada da böyledir.

b) Gam, hernekadar kulun fiillerinden ise de, onun sebebi Allah'ın fiilidir. Çünkü Allah Teâlâ, kullarını, başlarına gelen musîbetlerden dolayı kederlenecek şekilde yaratmıştır. Kullar, bu kederden dolayı ne övülürler, ne de kınanırlar.

c) Allah Teâlâ'nın, kulların maslahatlarını gözetmek için, bazı mükelleflerin kalbinde kederi yaratmış olması da uzak bir ihtimâl değildir.

Sonra Cenâb-ı Hak, لِكَيْلَا تَحْزَنُوا *''Esef etmemeniz içindir...''* buyurmuştur. Bu hususta iki izah şekli vardır:

a) Bu tabir Cenâb-ı Hakk'ın, *''Andolsun ki Allah sizi affetmiştir''* (Âl-i İmran, 152) ifâdesiyle irtibatlıdır. Allahu Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: ''Hüzünlenmeyesiniz diye Allah sizin günahlarınızı bağışladı. Çünkü Allah'ın affında, bütün gam ve hüzünleri gideren hususiyetler vardır.''

b) Bu ifâdenin başındaki lâm harfi, فَأَثَابَكُمْ (Bunun üzerine sizi cezâlandırdı...) ifâdesine müteallıktır. Sonra, âlimler bu görüş hakkında değişik izahlar zikretmişlerdir:

1- **Zeccâc** şöyle demiştir: ''Âyetin mânası, ''Sizi, Peygamber'e muhalefet etmenizden dolayı kendisini gamlandırdığınız için, bu gamınız ganimeti kaçırmanızdan ve başınıza hezimet gelip çatmasından dolayı değil de, sadece O'na muhalefet etmenizden dolayı olsun diye, hezimet gamıyla cezâlandırmıştır. Bu böyledir, çünkü günaha yönelme sebebiyle meydana gelen gam, dünyevî musibetler sebebiyle meydana gelen gamı unutturur'' şeklindedir.''

2- **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: ''Allah, sizin kâfirleri Bedir gününde gamlı ve mükedder kılmanıza karşılık, dünya işleri gözünüzde önemsiz olsun, böylece de onları elinizden kaçırmanızdan dolayı hüzünlenmeyip; elde ettiğinizden dolayı sevinip şımarmayasınız diye, Uhud gününde de sizi gamlı ve mükedder yapmıştır.'' Bu iki izah, bizim, غَمًّا بِغَمٍّ ifâdesindeki bâ harfinin bedel ve karşılık ifâde eden bir harf olduğunu kabul etmemiz halinde yapılmıştır. Fakat bu harfin ''ile, birlikte'' manasında olduğunu söylersek âyetin manası ''Siz, Eğer bu yerde kalsaydık ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrini tutsaydık, ganimeti elden kaçırma gamına düşerdik'' dediniz. Fakat biliniz ki, siz Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhâlefet edip, ganimet elde etme sevdasına düşünce, herbiri o gamdan kat kat daha büyük olan şu büyük gamlara düştünüz. Akıllı olanın, iki zarardan birini seçme durumunda kaldığında, daha büyük olan zararı giderme yolunu seçmesi gerekir. Bundan dolayı size gam üzerine gam gelişi, ganimeti elden kaçırmadan dolayı hüzünlenmenize mânî olmuş ve sizi bundan menetmiştir'' şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Allah onları, dünyada hâsıl olan böyle bir men etme ile bu günahtan alıkoyduğu gibi, ganimette bulunan engeller sebebiyle, ondan da men etmiş ve والله خبير بما تعملون *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Yani, O, sizin bütün amellerinizi, maksadlarınızı ve gayelerinizi bilen, ve onlara eğer hayır ise hayır olarak, yok eğer şer ise şer olarak karşılık vermeye kâdir olandır. İşte bu durum, kulu günaha yönelmekten alıkoyacak şeylerin en büyüklerindendir. Allah en iyisini bilir.

* * *

Hezimetten Sonra Allah'ın Mü'minlere Güvenlik Verip Rahatlatması

ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِّنكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ
يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ
كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ
مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُل لَّوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ
وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize öyle bir eminlik, öyle bir uyku indirdi ki O, içinizden bir cemaatı örtüp bürüyordu. Diğer bir cemaat da canları sevdâsına düşmüştü. Allah'a karşı, câhiliyet zannı gibi, hakka aykırı bir zan besliyorlar ve "Bu işten bize ne?" diyorlardı. De ki: "Bütün iş Allah'ındır." Onlar sana açıkça söyleyemeyecekleri şeyi içlerinde saklıyorlar ve "Bu işte elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik" diyorlardı. De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız bile, kendilerine öldürülme takdîr edilmiş olanlar, yine muhakkak ki yatacakları yerlere çıkıp gidecekti. (Allah bunu), göğüslerinizin içindekini yoklamak, yüreklerinizdekini temizlemek için (yaptı). Allah, sinelerde olan her şeyi hakkıyla bilendir"

(Âl-i İmran, 154).

Bu âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1- Allah Teâlâ, kâfirlere karşı mü'minlere yardım va'adedip, bu yardımdan önce de, mü'minlerin kalplerinden korkuyu gidermesi gerekince, bu âyette, mü'minlere yardım va'adini gerçekleştireceğine bir işaret olsun diye, mü'minlerin kalplerinden korkuyu giderdiğini beyân etmiştir.

2- Hak Teâlâ, önce mü'minlere yardım ettiğini beyân buyurmuş; onlardan bazıları isyan edince, kalplerine bir korku salmış, sonra da onlara bir uyku vererek, bu korkuyu, imânında sâdık ve dininde sebatlı kimselerin kalbinden giderdiğini bildirmiştir.

Bil ki Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte bulunanlar iki kısım idi:

a) Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğuna, onun kendi hevâ ve arzusuna göre değil, ancak vahiy üzere konuştuğuna kesinkes inanan kimseler... Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Hak Teâlâ'nın bu dine yardım edeceğini ve bu dini diğer dinlere üstün getireceğini işitip inanmış ve bu vak'anın kendilerinin köklerini kazımayacağını kesin olarak bilmişlerdi. Böylece, onlar hiç şüphe yok ki güven hissediyorlardı ve bu güven, rahatça uyuyabilecekleri bir dereceye varmıştı. Çünkü korku varken uyku tutmaz. Uyku tutması, korkunun tamamen kaybolduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, Uhud kıssasında, bu âyette onlar hakkında, *"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize, öyle bir eminlik, öyle bir uyku indirdi ki..."* buyurmuş ve Bedir kıssasında da *"O vakit Allah, kendi tarafından bir eminlik olmak üzere hafif bir uyku ile sizi bürüyordu"* (Enfal, 11) buyurmuştur. Uhud kıssasında Hak Teâlâ eminliği, uykudan önce; Bedir kıssasında da uykuyu, eminlikten önce zikretmiştir.

b) İkinci kısım ise Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda şüpheye düşen münâfıklar idi. Onlar, savaşa, sırf ganimet elde etmek için katılmışlardı. Bunlar, ufak bir sıkıntıda hemen feryadı basan çok korkak kimselerdi. Sonra Cenâb-ı Hak her iki taifenin durumlarını anlatarak, mü'minler hakkında, ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا *"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize, öyle bir eminlik, öyle bir uyku indirdi ki..."* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demiştir: اَلْاَمَنَةُ kelimesi, اَلْاَمْنُ kelimesi gibi masdardır. Bunun benzeri olan diğer masdarlar da, meselâ, اَلْعَظَمَةُ "Azamet, ululuk" ve اَلْغَلَبَةُ "galebe, üstünlük" gibi masdarlardır." **Cübbâî** ise, اَمِنَ فُلَانٌ يَأْمَنُ اَمْنًا ، اَمَنَةً اَمَانًا "(Falanca emin oldu) fiilinin güvenlik manasında olarak emn, emene ve emân masdarları bulunduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: اَلْأَمَنَة kelimesi, mîm harfinin sükûnuyla اَلْأَمْنَة şeklinde okunur. Çünkü bu siga, اَلْأَمْنُ kökünden "masdar-ı binâ-i merre" dir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki نُعَاسًا kelimesi hakkında şu iki izah söz konusudur:
1- Bu, أَمَنَةً (bir uyku) kelimesinden bedeldir.
2- Mef'uldür. Buna göre, âyetteki أَمَنَةً kelimesi hakkında şu ihtimaller vardır:

a) Bu, öne geçmiş bir haldir. Bu, tıpkı senin رَأَيْتُ رَاكِبًا رَجُلًا "Bir adamı binitli olarak gördüm" demen gibidir.

b) Bu kelime, نَعَسْتُمْ أَمَنَةً "Emniyet duygusundan dolayı uyudunuz" takdirinde mef'ûlün lehtir.

c) Bu kelime, "emniyet hissedenler" manasında كُمْ (siz) zamirinden haldir.

Sonra Cenâb-ı Hak, يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِنْكُمْ *"İçinizden bir topluluğu örtüp bürüyordu"* buyurmuştur. Bununla ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mü'minlerin Uykuya Dalmalarının Sağladığı Faydalar

Bu cemaatin, imânlarında basîret (şuur) üzere olan mü'minler olduğunu söylemiştik. **Ebû Talha** (r.a) şöyle demiştir: "Biz saf halinde beklerken, üzerimize bir ağırlık geldi. Bundan dolayı meselâ birimizin elindeki kılıç düşüyor, o onu alıyor, derken tekrar düşüyor, tekrar alıyordu." **Hz. Zübeyr** (r.a)'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Korku iyice arttığında Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında idim. Derken Allah, bize bir uyku verdi ve ben, uyuklarken **Mu'teb İbn Kuşeyr**'in, "Eğer bize bu işten bir şey (bir pay) olsaydı, burada öldürülmezdik" dediğini duyuyordum." **Abdurrahman İbn Avf** (r.a) da, "Uhud günü üstümüze bir uyku atıldı" demiştir. **İbn Mes'ud** (r.a)'un, "Savaşta uyumak bir emniyet, namazda uyuklama ise şeytandan olan bir iştir" dediği rivayet edilmiştir. Bu böyledir, çünkü savaştaki emniyet, Allah'a son derece güvenmeden ve o nisbette de dünyadan yüz çevirmeden dolayı meydana gelir. Namazdaki uyuklama ise, Allah'tan son derece uzaklığı gösterir.

Bil ki bu uyuklamada birçok fayda vardır:

1- Bu hal, alışılmış bir şekilde (bazı insanları) değil, bütün mü'minleri saran bir hal olmuştur. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in açık bir mu'cizesi olmuş olur. Hiç şüphe yok ki mü'minler, meydana gelen bu yeni mu'cizeyi müşâhede ettiklerinde, imanları kat kat artıyordu. Böyle olunca da, düşmana karşı savaş hususunda istek ve gayretleri ile Allah'ın va'adini gerçekleştireceğine güvenleri artıyordu.

2- Uyku tutmama ve uyuyamama, bıkkınlık ve zayıflığı gerektirir. Uyku ise, kuvvet ve neşenin geri gelmesini ve artmasını temin eder.

3- Kâfirler, müslümanları öldürmekle meşgul olunca, Hak Teâlâ, kıymetli arkadaşlarının öldürülmesini görmesinler, böylece de kalplerindeki korku ve çekingenlik artmasın diye, sağ kalan müslümanlara bir uyku vermiştir.

4- Düşmanlar, müslümanları öldürmeye son derece hırslı ve arzulu idiler. Binâenaleyh müslümanların, bu uykuya rağmen, harp meydanında sağ sâlim kalmaları, Allah Teâlâ'nın onları koruyup kolladığına delâlet eden delillerin en büyüklerindendir. Bu da müslümanların kalplerindeki korkuyu siliyor ve Allah'ın va'adine güvenlerinin artmasını sağlıyordu. Bazı âlimler buradaki "uyku" lafzının, ileri derecede bir emniyet hissini kinâye yollu ifade etmek için getirildiğini söylemişlerdir ki bu görüş zayıftır. Çünkü bir lâfzı, hakîkî mânasını bırakıp mecâzi manada kullanmak, ancak hakikî manasını kullanmaya mâni bir delil (durum) bulunduğu zaman söz konusu olur. Mezkûr fayda ve hikmetleri kapsadığı halde bu lâfzın hakikî manası nasıl terkedilebilir?

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** zamiri âyetteki "eminlik" ifâdesine râcî kılabilmek için, fiili ta ile تَغْشَى (o bürür) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, zamiri "bir uyku" ifâdesine verebilmek için يَغْشَى şeklinde okumuşlardır ki bu ikinci şekli **Ebu Hâtim, Halef** ve **Ebu Ubeyd** de tercih etmişlerdir.

Bil ki "eminlik" ve "uyku" kelimelerinden her biri diğerine delâlet eder. Bundan dolayı fiildeki zamiri hangisine versen, güzel olur. Bu, إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ طَعَامُ الْأَثِيمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ *"Şüphesiz o zakkum ağacı, günaha düşkün olanın yemeğidir. (O), karınlar içinde, erimiş madenler gibi kaynar"* (Duhân, 43-45) âyetinde olduğu gibidir. Buradaki fiil تَغْلِي şeklinde de okunabilir. Her iki okunuşun da câiz olduğunu anladığın zaman biz deriz ki: Ta harfi ile olan kıraati güçlendiren, âyette asıl olan lâfzın "eminlik" olması ve nuâsen (bir uyku) kelimesinin ondan bedel oluşudur. Zamiri asıl olana vermek daha yerindedir. Hem "emînlik" maksûd olan şeydir. Maksûd olan "eminlik" bulunduğu zaman, "uyku" da bulunur. Çünkü "eminlik", uykunun sebebidir. Zira korkan kişi, nerede ise hiç uyuyamaz. Bu fiili yâ ile okuyanların delili ise şudur: Burada müslümanları bürüyen uykudur. Çünkü Araplar, غَشِيَنَا النُّعَاسُ "Bizi uyku bürüdü" derler. Nâdiren de غَشِيَنِي مِنَ النُّعَاسِ أَمَنَةٌ "Beni, uykudan dolayı bir emniyet bürüdü" derler. Hem bu kelime, إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ (Enfal, 11) âyetinde غَشِيَ fiili ile birlikte zikredilmiş ve fiilin hemen arkasından gelmiştir. Bu, cümle dizilişinde fiile أَمَنَةً kelimesinden daha yakındır. O halde, fiili müzekker (yani yâ ile) getirmek daha uygundur.

Sadece Canlarının Derdine Düşen Gürûh

Sonra Cenâb-ı Allah, وَطَآئِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ *"Bir tâife de canları sevdâsına düşmüştü"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyette bahsedilenler, **Abdullah İbn Übey, Mu'teb İbn Kuşeyr** ve taraftarları gibi münâfıklardır. Bunların bütün endişeleri, canlarını kurtarmaktı. Nitekim Arapça'da هَمَّنِي الشَّيْءُ denilir ki bu, "Benim kastım ve gayem şu şeydir" manâsındadır. **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Arapların korkan kimseye, قَدْ اَهَمَّتْهُ نَفْسُهُ (O, canı derdine düştü) demeleri âdetlerindendir. Bu münâfıklar da, öldürülmekten çok korktukları için, uykuları kaçmıştı." Şöyle de denilmiştir: Mü'minlerin gaye ve düşünceleri, Hz. Peygamber (s.a.s) ile diğer mü'min kardeşleridir. Münâfıkların gaye ve düşünceleri ise sadece kendi canlarıdır. Bu hususta sözün özü şudur: İnsan birşeyle fazlaca meşgul olup, ona iyice daldığında, onun dışındaki herşeyden habersiz kalır. Binâenaleyh insana kendi canı herşeyden daha sevgili olunca, canının tehlikeye girdiğini hissettiğinde, canından başka hiçbirşey düşünemez olur ki işte Cenâb-ı Allah'ın *"(Onlar) canları sevdasına düşmüştü"* tabirinden maksad budur. Çünkü korkunun sebeplerinden olan, düşmanın (onların) canlarına kastetmesi mevcut idi. Bu korkuyu defedecek olan, Allah'ın ve Resulünün va'adine güvenme ise, onlarda mevcut değildi. Çünkü onlar, kalben peygambere inanmıyorlardı. İşte bundan dolayı da kalplerindeki korku artıyordu.

İKİNCİ MESELE طَآئِفَةٌ kelimesi mübtedâdır ve merfûdur. Bunun haberi, يَظُنُّونَ cümlesidir. Bu mübtedanın haberinin, اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ kısmı olduğu da söylenmiştir.

Sonra Allahu Teâlâ bu ikinci gürûhu, çeşitli sıfatlarla tavsif etmiştir:

"Zann"ın Buradaki Mânası

Birinci sıfat: يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ *"Allah'a karşı, câhiliyet zannı gibi, hakka aykırı bir zan besliyorlardı"* âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Burada bahsedilen "zan" hakkında şu iki ihtimal söz konusudur:

a) Bu en açık manadır. Buna göre, bu zan, onların kendi kendileri, "Eğer Muhammed davasında doğru olsaydı, Allah, kâfirleri ona musallat kılmazdı" diye düşünmeleridir. Bu, fâsid bir zandır. Fakat Ehl-i Sünnet'in görüşüne göre Allah Teâlâ dilediğini yapar, istediği gibi hükmeder, hiç kimsenin Allah'a karşı itiraz etmeye hakkı yoktur. Çünkü peygamberlik, Hak Teâlâ'nın, seçkin kullarını

şereflendırdiği bir elbisedir. Akıen, efendi kölesine bir elbise hediye ederek ikramda bulunduğu zaman, ona ikinci bir elbise ile ikramda bulunması vacip değildir. Aksine Allah Teâlâ, ulûhiyetinin hikmetine göre, peygamberine istediği gibi emir ve yasaklarda bulunabilir.

Allah'ın fiil ve hükümlerinde, kulların maslahatını gözetmesi gerektiği görüşünde olan (Mu'tezile'ye) göre, Allah Teâlâ'nın müslümanları ezecek şekilde onlarla kâfirlerin arasından çekilmesinde gizli bir hikmetin ve gözetilen bir inceliğin mevcut olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü dünya bir imtihan yurdudur. İnsanların maslahatlarının ne şekilde olacağı akıllara kapalıdır. Bazan kâfirin mü'mini ezmesine sebebiyet verecek şekilde, kâfirle mü'mini başbaşa bırakmada bir maslahat ve menfaat bulunabilir. Bazan da menfaat, fakirlik ve kötürümlüğün mü'minlere musallat olmasında olur. **Kaffâl** şöyle demiştir: "Eğer mü'minin hak üzere olması, bu gibi şeylerin (belâların) yok olmasını gerektirseydi, hakkı kabul etmeye insanlar mecbur edilmiş olurlardı. Bu ise, "teklîf" hikmetine ve "sevâb ile ikâbı haketme" manalarına aykırı bir durumdur. Aksine insan, kendisinin haktan yana olduğunu ancak yanındaki deliller ve belgeler ile bilebilir. Zorlamaya gelince, bazan batıldan yana olan kimse, haktan yana olan kimseyi zorlar; bazan da haktan yana olan, bâtıldan yana olan kimseyi zorlar. İşte devleti, gücü ve üstün kuvveti ellerinde bulundurdukları için, o kimselerin hak üzere bulunduklarına istidlâl etmenin câiz olamayacağını ortaya koyma hususunda bu açıklamalar kâfidir.

b) Bu zan, onların, hertürlü makdûrâta (güç yetirilebilecek şeye) kâdir ve her mâlûmatı bilen bir ilâh ile peygamberlik ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Bundan dolayı onlar, Allahu Teâlâ'nın müslümanları kuvvetlendirip onlara yardım edeceğini söyleyen peygambere güvenmemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, غَيْرَ الْحَقِّ (hakka aykırı) tabiri masdar hükmündedir; mânası ise, "Onlar Allah hakkında zannolunması gereken hak ve doğru zandan başka bir zanda bulunuyorlar" şeklindedir. "Cahiliyye ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ kısmı ise bundan bedeldir. İfâdenin bu şekilde tertibindeki incelik ise şudur: Hak olmayan pek çok din ve inanç vardır. Bunların en kötüsü ise, câhiliyye insanlarının söyledikleri sözlerdir. Bu sebeple Hak Teâlâ önce, onların Allah hakkında gerçek (hak) olmayan bir zanda bulunduklarını zikretmiş, sonra da onların hak olmayan din çeşitlerinden en bozuk ve en batılını seçtiklerini beyan etmiştir. Bu da, câhiliyye insanlarının zannıdır. Nitekim, "Dini, mülhidlerin dinidir" manasında فُلَانٌ دِينُهُ لَيْسَ بِحَقٍّ (Falancanın dini hak değildir) denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ *"Cahiliyye zannı"* tabiri hakkında iki görüş vardır:

1- Bu, tıpkı senin, حَاتِمُ الْجُودِ "Cömert(lik kahramanı) Hatem" ve عُمَرُ الْعَدْلِ "Adalet (timsali) Ömer" sözlerin gibidir. Buna göre Hak Teâlâ, cahiliyyet inancına has zannı kastetmektedir.

2- Bundan murad, ظَنَّ اَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ cahiliyye insanının zannıdır.

Allah Teâlâ'nın, münafıklar hakkında kullandığı ikinci sıfat, يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ *"Bu işten bize ne?"* demeleridir.

Bil ki, "Bu işten bize ne?" ifâdesi, nifak ehlinin tutunduğu şüpheyi nakletmektedir. Bu sözün birkaç manaya gelmesi muhtemeldir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Uhud hadisesi öncesinde **Abdullah İbn Übey** ile müşavere edince, O, Medine'den çıkmama görüşünü beyân etmişti. Daha sonra (genç) sahabe-i kiram, müşrikleri şehrin dışında karşılama hususunda ısrar edince, **Abdullah İbn Übey** buna kızdı ve, "Benim sözümü dinlemedi de çocuklara uydu" dedi, daha sonra **Hazreç** kabilesinden çok kişi öldürülüp, **Abdullah İbn Übey** geri dönünce, ona, "Hazreçoğulları öldürüldü" denildi. O da bunun üzerine, "Bu işten bize ne?" yani, "Muhammed, ben ona Medine'de kalıp oradan çıkmamasını emrettiğim zaman benim sözümü kabul etmedi" dedi. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın münâfıklardan naklettiği, *"Eğer bizi dinleseydi öldürülmeyecekti"* (Âl-i İmran, 168) sözüdür. Bunun manası, "Bizim itaat edeceğimiz bir iş mi var!" demektir. Bu, inkâr üslubuyla gelmiş olan bir istifhamdır.

b) Devlet ve güç, düşmanlarının elinde olduğu zaman, عَلَيْهِ الْاَمْرُ "İş onun uhdesinde (elinde)" demek, Arapların adetlerindendir. Buna göre, âyetteki, *"Bu işten bize ne?"* ifâdesinin mânası, "Muhammed'in bize vaadettiği zafer ve kudretten bize ne!" şeklindedir. Bu, inkâr üslûbu ile varid olan bir istifhamdır. Münâfıkların bundan maksadı, bununla, bir nusret ve Allah'ın ümmet-i Muhammed'i koruyacağı hususundaki vâ'adinde Hz. Muhammed (s.a.s)'in yalancı olduğuna istidlâl etmek istemeleridir. Bu da, inkâr yoluyla varid olmuş bir istifhamdır.

c) Bu ifâdenin takdirinin, "Şunlara karşı gâlibiyetin bizden taraf olabileceğini umabilir miyiz?" şeklinde olmasıdır. Bundan maksad ise, cihad konusunda ve kâfirlerle savaş hususunda daha sebatlı olmaları için müslümanları sabra teşvik etmektir.

Cenâb-ı Hak sonra bu şüpheye قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ *"De ki: "Bütün iş Allah'ındır"* sözüyle cevap vermiştir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Amr, كُلُّهُ kelimesini, lâm harfinin ref'i ile كُلُّهُ şeklinde; diğer kıraat alimleri ise nasb ile كُلَّهُ şeklinde okumuşlardır. Ref'i ile okunması halinde bunun izahı şöyle olur: كُلُّهُ kelimesi mübteda, لِلَّهِ kelimesi ise onun haberidir. Sonra bu mübteda-haber cümlesi إِنَّ lâfzının haberidir. Nasb ile okunmasına gelince; çünkü كُلّ lafzı te'kîd içindir. Bu sebeple أَجْمَعَ (hepsi) kelimesi gibi olmuştur. Eğer إِنَّ الْأَمْرَ أَجْمَعَ denilmiş olsaydı, أَجْمَع kelimesi sadece mansub olabilirdi. İşte كُلَّهُ denildiğinde de böyledir.

İKİNCİ MESELE

Bu cevabın izahı, daha önce açıklamış olduğumuz şu hususlar: Biz ehl-i sünnetin görüşünü benimsediğimiz zaman, öldürmek, diriltmek, fakir kılmak, zengin etmek, mutluluk verme ve sıkıntı verme gibi fiillerinden hiçbirisi hakkında Allah'a itiraz edilemez. "Kullarının maslahatını gözetmesi gerekir" diyen (Mu'tezile'nin) görüşünü benimsersek, şu söylenebilir: Maslahat şekilleri gizli olup, onların hepsini ancak Allah bilebilir. Binâenaleyh bazan sevinç ve lezzet vermede maslahat bulunduğu gibi, bazan da hüzün ve elemleri musallat kılmada maslahat bulunabilir. İşte böylece münâfıkların bu yönden gelen şüpheleri giderilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sonradan Meydana Gelen Bütün İşler Allah'ın Takdiri İledir

Bizim âlimlerimiz, bu âyet ile, sonradan meydana gelen bütün şeylerin, Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir: Çünkü münâfıklar, "Eğer Muhammed bizim görüşümüzü ve nasihatımızı kabul etseydi, bu sıkıntılara düşmezdi" demişler ve Allah Teâlâ da onların bu sözüne, *"Bütün iş Allah'ındır"* diye cevap vermişti. Bu cevap ancak, kulların fiillerinin de Allah'ın kaza, kader ve meşî'eti ile olması halinde uygun olan bir cevaptır. Çünkü bu fiiller eğer Allah'ın meşî'etinin dışında olmuş olsaydı, bu cevap münafıkların şüphesine bir cevap olamazdı. Böylece bu âyetin, söylediğimiz şeye delil olduğu sâbit olmuştur.

Yine bu âyetin zâhiri, "burhân-ı aklî" (aklî açık delil)e de uygundur. Çünkü mevcut olan şeyler, ya zâtı gereği zarurî (vâcib li-zâtihî), ya da zatı gereği mümkin (mümkin li-zâtihî) bir varlıktır. Zatı gereği mümkin olan şeyin varlığı yokluğuna, ancak zatı gereği vâcib olana dayanıldığı zaman üstün gelir. Binâenaleyh Allah'ın dışındaki bütün varlıkların, O'nun icâd ve yaratmasına dayandıkları ortaya çıkmaktadır. Bu kâide, sadece bazı muhdes (sonradan olma) veya sadece bazı mümkin varlıklara has değildir. Bu sebeple, kulların fiilleri, hareketleri ve hareketsizlikleri de bu kâideye dahildir. İşte Allah Teâlâ'nın, *"Bütün iş Allah'ındır"* buyruğu ile kasdettiği budur. Bu, Allah'ın kendisini insaflı olmaya muvaffak kıldığı kimse nazarında son derece açık bir sözdür. Hak Teâlâ daha sonra يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ *"Onlar sana açıkça söyleyemeyecekleri şeyi içlerinde saklıyorlardı"* buyurmuştur. Bil ki Allah

Teâlâ, onların *"Bu işten bize ne?"* dediklerini nakletmiştir ki bu, iki şeye muhtemeldir: Belki de bu sözü söyleyen gerçek mü'minlerden idi ve onun bundan maksadı da, korkusunu ifâde etmek, kurtuluşun ne zaman olacağını ve muzafferiyetin ne zaman gerçekleşeceğini sormak idi. Belki de bunu söyleyen, münâfıklardan idi. Bu takdirde o bu sözü, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ve İslâm'ı tenkid etmek için söylemişti. İşte Hak Teâlâ bu âyet-i kerîmede, bu kimselerin, bu sözü söylemekten maksadlarının bu ikinci ihtimal olduğunu beyan etmiştir. Bu tenbihin faydası ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o münafıkların hile ve desiselerine karşı uyanık olmasını temin etmektir.

Razî'nın Mutezilî İle Münâfık Arasında Bulduğu Benzerlik

Üçüncü sıfat: Allah Teâlâ'nın münâfıklardan naklettiği şeylerin üçüncüsü olan, لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا *"Bu işte elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik"* sözleridir. Burada bir müşkil (problem) vardır, o da şudur: Bir kimse, "Bu söz ile, daha önce geçmiş olan, *"Bu işten bize ne?"* ifâdesi arasında ne fark var?" diyebilir. Buna iki şekilde cevap verilebilir:

1- Allah Teâlâ onların, *"Bu işten bize ne?"* dediklerini nakledince, buna, *"Bütün iş Allah'ındır"* sözü ile cevap vermiştir. Münâfıklar, "Şayet bu işte bizim elimizde birşey olsaydı, Medine'den çıkmaz ve orada öldürülmezdik." Binâenaleyh, bu da gösteriyor ki, sizin iddia ettiğiniz gibi bütün işler Allah'a ait değildir" diye, bu cevabı tenkid etmişlerdir. Bu ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında cereyan eden münazaraya benzer. Çünkü ehl-i sünnete mensup olan kimse, "Tâat ve masiyet, iman ve küfür hususunda, bütün iş Allah'ın elindedir" derken, Mu'tezilî olan şahıs, "Hayır, durum böyle değildir. Çünkü insan irâde sahibi olup, fiillerinde hürdür. Dilerse iman eder, dilerse kâfir olur" der. Bu izaha göre, bu ifâde başlı başına bir delîl olmaz. Daha doğrusu bundan maksad, Allah Teâlâ'nın münâfıkların birinci şüphelerine verdiği cevabı tenkid etmektir.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Bu işten bize ne?"* tabirinden maksad, "Muhammed'in va'adettiği yardımdan bize birşey var mı, bize ne?"; *"Bu işte elimizde birşey olsaydı, burada öldürülmezdik"* tabirinden maksad da, **Abdullah İbn Übey**'in söylemiş olduğu, "Şayet Muhammed benim sözümü tutup, Medine'den çıkmasaydı, burada öldürülmezdik" sözüdür.

Hak Teâlâ bu şüpheye üç yönden cevap vermiştir:

Birinci cevap: قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ *"De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız bile, kendilerine öldürülme takdir edilmiş olanlar, yine muhakkak ki yatacakları yerlere çıkıp gidecekti"* âyetidir. Bunun manası şudur: Sakınmak, kaderi savuşturamaz. Tedbir takdire karşı koyamaz. Bu sebeple, Allah

Teâlâ'nın, öldürülmesini takdir ettiği kimselerin, her halükarda öldürülmeleri kaçınılmaz. Çünkü Allah Teâlâ, onun öldürüleceğini haber verdiği halde, o öldürülmez ise, Allah'ın ilmi cehâlete dönüşmüş olur. Yine biz daha önce, öldürülmenin "mümkin" bir iş olduğunu ve bunun Allah'ın yaratmasına dayanması gerektiğini açıklamıştık. Allah Teâlâ onu yaratmayacak olsaydı, O'nun kudreti âcizliğe dönüşmüş olurdu. Bütün bunlar, Allah hakkında düşünülemeyecek şeylerdir. Açıkladığımız gibi, *"vâcib"* olanın meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğuna delâlet eden şeylerden birisi de, Allah Teâlâ'nın, *"kendilerine öldürülme takdir edilmiş olanlar"* ifâdesidir. Buradaki كُتِبَ (Takdir edilmiş) ifâdesi, "vâcip" oluşu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *"Size oruç farz kılındı"* (Bakara, 183) ve كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ *"Size kısas farz kılındı"* (Bakara, 178) buyruklarındaki كُتِبَ fiili, bu işin yapılmasının vacip (farz) olduğunu ifâde etmektedir. Burada ise, bu kelimeyi işin vücûbuna hamletmek mümkin değildir. Bu sebeple onu, bu işin meydana gelmesinin "vacip" (zorunlu) olduğu manasına hamletmek gerekir. İşte bu, Allah Teâlâ'nın, tevfiki ile desteklediği kimse nazarında son derece açık bir sözdür.

Sonra deriz ki: Bu sözün izahı hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

a) "Şayet siz, evlerinizde oturup bekleseydiniz bile, Allah'ın, sizlerden öldürülmesini takdir ettiği kimseler, yatacakları (yani öldürülüp serilecekleri) yerlere çıkarlardı da, Allah'ın meydana geleceğini bildiği şey, yine meydana gelirdi."

b) Münâfıklara sanki şöyle denilmiştir: "Şayet siz, evlerinizde oturup cihaddan geri kalmış olsaydınız bile, kâfirlerle savaşmaları takdir edilmiş mü'minler yine öldürülüp yatacakları yerlere çıkarlar ve sizin geri kalmanız yüzünden, onlar bu taattan geri kalmazlardı."

İkinci cevap: وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ *"(Allah bunu) göğüslerinizin içindekini yoklamak... için (yaptı)"* buyruğudur. Bu böyledir. Çünkü münâfıklar bu savaşa çıkmanın bir zarar olduğunu iddia etmişlerdi. İş onlara kalsaydı onlar savaşa çıkmayacaklardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: İddianızın aksine bu savaşın iki faydası vardır; Allah'ın emrine uyanları, münâfıklardan ayırdetmek bunlardan birisidir. Meşhur bir darb-ı meselde, *"Fitneleri kötü görmeyin, çünkü onlar münâfıkları ortaya çıkarır"* denilmiştir. "Allah'ın imtihan etmesi"nin izahı daha önce birçok kere geçti.

Allah'ın Hikmeti Mü'minleri Sınamak İster

Şayet, ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ *"Sonra Allah sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi"* (Âl-i İmran, 152) âyetinde "imtihan" zikredildiği halde, burada ikinci kez "imtihan" niçin zikredilmiştir?" denilir ise, deriz ki "Söz uzadığı için, Cenâb-ı Allah

bu kelimeyi tekrar zikretmiştir. Yine önceki "imtihan"ın mü'minlerin hezimeti, ikincisinin ise diğer haller ve hâdiseler olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü cevap: وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ *"Ve yüreklerinizdekini temizlemek için (yaptı)"* buyruğudur. Bu ifâdenin iki izah şekli vardır:

a) "Bu Uhud hadisesi, sizin kalplerinizi vesvese ve şüphelerden temizler."

b) "Bu hadise, sizin günahlarınızın keffâreti olur, böylece sizi günahların ve kötülüklerin mesûliyetlerinden arındırır." Cenâb-ı Hak "imtihan ve ibtila" kelimelerinin yanısıra "göğüsler (sudûr)" kelimesini; "temizlemek ve arındırmak" kelimesi ile birlikte ise "kalpler" (yürekler) kelimesini zikretmiştir ki, bu hususta bir araştırma gerekir.

Zâtü's-Sudûr Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Allah göğüslere sahip olanı hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Bil ki göğüslerin sakladığı şeyler, göğüslerde mevcut olan, sırlar ve gizliliklerdir. Zira bunlar, oraya yerleşmiş, ona refakat ve musahabet eden şeylerdir. Bir şeyin sahibi ise, onu elde edendir. Allah Teâlâ bunu sırf imtihan edişinin, göğüslerde bulunan şeylerin veya diğer şeylerin kendisine gizli oluşundan dolayı olmadığını göstermek için zikretmiştir. Çünkü O, bütün herşeyi bilendir. O, kullarını ancak, ya sırf ulûhiyyetinden dolayı veyahut da kulların durumlarını iyileştirmek için imtihan etmektedir.

* * *

Düşman Karşısında Kaçanlar Şeytana Uymaktadırlar

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا ۖ وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

"Gerçekten iki ordu karşılaştığı gün içinizden geri dönenler (yok mu), onları, yaptıkları bazı şeyler yüzünden, ancak şeytan kaydırmak istedi. Andolsun Allah (yine de) onları affetti. Çünkü Allah gâfur ve halimdir"

(Âl-i İmran, 155).

Bil ki bundan murad şudur: "Uhud günü, iki ordu karşılaştığı zaman geri dönen ve yerlerinden ayrılarak uzaklaşan kimseleri Allah Teâlâ affetmiştir." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Uhud günü kimlerin sebat edip, kimlerin yüz çevirdiği hususunda değişik haberler vardır. **Muhammed İbn İshâk,** o gün insanların üçte birinin yaralandığını, üçte birinin bozularak yerlerini bıraktıklarını, üçte birinin ise sebât ettiklerini zikretmiştir. Âlimler, bozularak yerlerini terkeden kimseler hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan birinin Medine'ye gelip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürüldüğünü haber verdiği söylenmiştir ki bu **Sa'd İbn Osman**'dır. Bu adamdan sonra yine bazı adamların geldiği, hanımlarının yanına girdiği ve hanımlarının onlara "Allah'ın Resûlü'nün yanından mı kaçıyorsunuz?" dedikleri, onların yüzlerine toprak saçtıkları ve "İşte ip bükeceği, al (bari kadınlar gibi) ip bük!" dedikleri söylenmiştir. Âlimlerden bazısı da şöyle demiştir: "Müslümanlar dağı öte geçmemişlerdir, (kaçmamışlardı)."

Kaffâl ise şöyle demiştir: "Genel olarak haberlerin delâlet ettiği husus şudur ki, onlardan bir grup geri dönüp uzaklaşmış; bir kısmı Medine'ye girmiş; bir kısmı da başka taraflara gitmiştir. Ama, müslümanların çoğu, dağın yanında kalmış ve orada toplanmışlardır. **Hz. Ömer** de bozguna uğrayanlardandı; ama o ilk bozguna uğrayanlardan olmayıp, oradan uzaklaşmamış, aksine Hz. Peygamber dağa tırmanana kadar orada kalmıştı. **Hz. Osman** da bunlardandı. O, ensardan **Sa'd** ve **Ukbe** adındaki iki adamla beraber bozguna uğrayarak kaçmıştı. Çok uzak bir yere varıncaya kadar onlar uzaklaşmışlar; müteakiben üç gün sonra da geri dönmüşlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Andolsun ki çok uzak gittiniz!"* buyurmuştu. **Hz. Fatıma, Hz. Ali'ye, "Osman** ne yaptı?" diye sorunca, o da **Hz. Osman**'ı tenkid ederek kusurlu görmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ya **Ali,** kızkardeşlerin kocaları, birbirlerini sevmek konusunda beni yordular" buyurdu. Hz. Peygamber'in yanında kalanlar ise, yedisi ensardan yedisi de muhacirlerden olmak üzere ondört kişiydiler. Muhacirden olanlar **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Abdurrahman İbn Avf, Sa'd İbn Ebî Vakkas, Talha İbn Ubeydullah, Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrah** ve **Zübeyr İbn el-Avvâm** (r.anhüm) idiler. Ensardan olanlar ise, **el-Habbâb İbnu'l-Münzir, Ebu Dücâne, Âsım İbn Sâbit, el-Hars İbn es-Sımme, Sehl İbn Huneyf, Useyd İbn Hudayr** ve **Sa'd İbn Muâz** (r.anhüm) idiler. Rivayete göre bunlardan sekiz tanesi, o gün ölünceye kadar savaşmak üzere sözleşmişlerdi: Bunlardan üçü muhacirden olup, **Hz. Ali, Talha** ve **Zübeyr** idiler. Beş tanesi ise ensardan olup bunlar da, **Ebu Dücane, el-Hars İbn es-Sımme, Habbâb İbnu'l-Münzir, Âsım İbn Sâbit** ve **Sehl İbn Haneyf** idiler. Bunlardan hiçbiri öldürülmedi. **İbn Uyeyne,** Hz. Peygamber (s.a.s) ile beraber otuz kadar müslümanın yaralandığını, herbirinin gelip Hz. Peygamber'in önünde diz

çökerek, "yüzüm yüzüne, canım canına fedâ olsun; ve, ebedî selâm ve esenlik senin üzerine olsun" dediklerini rivayet etmiştir.

İKİNCİ MESELE

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ *"Gerçekten iki ordu karşılaştığı gün içinizden geri dönenler (yok mu?)"* buyruğu, hassaten mü'minlere, yani Uhud gününde bozguna uğrayıp dağılan mü'minlere hitaptır. إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ *"Onları ancak şeytan kaydırmak istedi"* ifâdesinin mânası ise, şeytan onları zelleye, bu günahı işlemeye sevketmiştir" şeklindedir. أَزَلَّ ve اِسْتَزَلَّ kelimeleri Arapça'da aynı manaya gelir. Allahu Teâlâ, فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا *"Derken şeytan onların (ayağını) oradan kaydırdı"* (Bakara, 36) buyurmuştur. **İbn Kuteybe** ise şöyle demiştir: اِسْتَزَلَّهُمْ tabirinin manası, "şeytan onların ayağını kaydırmak istedi" şeklindedir. Nitekim, onun acele etmesini istedim mânasında olmak üzere, اِسْتَعْجَلْتُهُ ; ve onun iş yapmasını istedim manasında, اِسْتَعْمَلْتُهُ denilir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu âyet, günahların Allah'a nisbet edilmeyeceğine delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, bu âyette onları şeytana nisbet etmiştir. Bu, Allahu Teâlâ'nın **Musa** (a.s)'dan naklettiği, *"Bu, şeytanın işindendir"* (Kasas, 15); **Yusuf** (a.s)'dan rivâyet ettiği, *"Şeytan benimle kardeşlerimizin arasını bozduktan sonra da..."* (Yusuf, 100) ve, **Musa** (a.s)'nın arkadaşı **Yûşa** (a.s)'dan naklettiği, *"Bunu bana ancak şeytan unutturdu"* (Kehf, 63) sözleri gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şeytanın Mü'minleri Kandırmasının İzâhı

Hak Teâlâ, şeytanın onların ayaklarını hangi hususta kaydırmak istediğini beyân etmedi. Çünkü, affı zikrederken günahın çeşidini belirtmeye gerek yoktur. Ama âlimler bundan muradın, ganimete rağbet ederek, cihaddan gevşeklik göstererek ve de ihlastan saparak, onların mevzilerini terketmesi olabileceğini söylemişlerdir. Bunlardan hangisi olmuş olursa olsun, doğrusu şu ki, Allah Teâlâ onları affetmiştir. Rivâyet edildiğine göre **Hz. Osman** (r.a), Uhud günü bozulup dağılmasından dolayı azarlandı da, bunun üzerine o "Bu, gerçi bir hata idi, ama ne var ki Allah bunu bağışlamıştır" dedi ve bu âyeti okudu.

Ayetteki, بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا *"Yaptıkları bazı şeyler yüzünden"* tabiri ile ilgili iki izah bulunmaktadır:

1- Buradaki bâ harfi, كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ "Kalem ile yazdım" ve قَطَعْتُ بِالسِّكِّينِ "Bıçak ile kestim" sözlerinde olduğu gibi, "ilsâk" ifâde etmektedir ve manası da, "onlardan birtakım günahlar sadır olmuştu.. Ve bu günahlar sebebiyle de şeytan, onların ayaklarını kaydırabilmişti" şeklindedir. Bu takdire göre birkaç vecih söz konusudur:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: Onlar ne inatlaşarak, ne de dünyaya rağbetlerinden

dolayı ordudan kaçmış değillerdi. Ancak şeytan onlara, daha önceki birtakım günahlarını hatırlatmış, bundan dolayı da onlar, Allah'a ancak onun razı olacağı bir hâl üzere ve ihlaslı bir tevbeden sonra kavuşmayı istemişlerdi. İşte, onların akıllarına gelen buydu ve bunda da yanılıyorlardı.

b) Onlar, bu mevzilerini terketmek suretiyle günah işleyince, şeytan bu günahın bedbahtlığı sebebiyle onların ayağını kaydırmış ve onları hezimete düşürmüştür. Çünkü günah, bir başka günaha götürür; tâat da başka bir tâata sevkeder ve bu tâatta da bir lütuf bulunur.

c) Onlar, yılgınlık göstermeleri ve birbirleriyle çekişmeleri sebebiyle günah işleyince, işte o zaman bu günaha düşmüşlerdi.

2- Bunun manasını, "Şeytan, yaptıkları bütün şeylerde değil, fakat bazı şeylerde onların ayağını kaydırıp günaha düşürmüştü" şeklindedir. Bundan murad, onların kâfir olmayıp dinlerini terketmediklerini; aksine bu ayak kaymasının onların bazı amellerinde vuku bulduğunu beyân etmektir.

Şeytanın Kandırdığı Mü'minleri Allah Affetmiştir

Allahu Teâlâ sonra, وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ *"Andolsun, Allah (yine de) onları affetti"* buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, o zellenin küfür sebebiyle olmadığına delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. O'ndan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) âyetinin delâletiyle, küfrü affetmek caiz değildir. Sonra Mu'tezile şöyle demiştir: Bu günah eğer küçük günahlardan idiyse, tevbesiz olarak affedilmesi caizdir. Ama, büyük günahlardan ise, ancak tevbe ile affedilebilir. Binâenaleyh onların, -her ne kadar âyette zikredilmemişse de,- bu aftan önce tevbe etmiş olmaları gerekir. **Kadî** şöyle demiştir: "Doğruya en yakın olan şudur ki, bu günah küçük günahlardan idi. Buna iki husus delâlet etmektedir:

a) Büyük günahlar hakkında neredeyse, "zelle" ifâdesi kullanılmaz. Bu ancak, küçük günahlar için kullanılır.

b) Müslüman okçular, (savaşın başında) müşrikler hezimete uğradıklarında, o mevzilerinde durmalarına artık gerek kalmadığını zannettiler ve oradan inerek ganimet elde etmeye koştular.. Böyle bir şeyin küçük günahlardan olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü böylesi meselelerde içtihada mesağ, cevâz yoktur."

Bizim âlimlerimizin görüşüne göreyse, küçük ve büyük günahların affı caizdir; binâenaleyh bu gibi zorlamalara girmeye gerek yoktur.

Allah Teâlâ sonra, إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ *"Çünkü Allah, gafûr ve halimdir"* yani, "Tevbe eden ve kendisine rücû edeni bağışlar; onu çabucak cezalandırmaz" buyurmuştur. Alimlerimiz bu âyeti, o günahın büyük günahlardan olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü o günah küçük günahlardan olsaydı, Mu'tezileye göre Allah'ın bunu affetmesi gerekirdi. Ve, Allah'ın onu affetmesi vacip olsaydı, Allah'ın bundan dolayı medhü senâ edilmesi güzel olmazdı. Çünkü, bir insana zulmeden kimsenin, "Onu affetti ve onu bağışladı" şeklinde medhedilmesi güzel ve uygun değildir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu medhi zikredince anlıyoruz ki, bu günah büyük günahlardandır. Ve yine, Allah bunu affedince, anlıyoruz ki, büyük günah affedilir. Allah en iyi bilendir.

***

Savaşta Ölenler Hakkında "Sefere Çıkmasaydı Ölmezdi" Demeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا
غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي
وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ
مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾ وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

"Ey iman edenler, siz, o kâfir olup da yeryüzünde seyahat ve seferde, yahut gazada bulundukları zaman ölen kardeşleri hakkında: "Bizim yanımızda olsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi" diyenler gibi olmayın. Allah bunu onların yüreklerinde bir hasret, iç yarası yaptı. Allah hem diriltir, hem öldürür. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir. Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'dan olan bir bağışlama ve merhamet onların toplayacakları şeylerden muhakkak daha hayırlıdır. Andolsun, ölseniz de, yahut öldürülseniz de, muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız"

(Âl-i İmran, 156-158).

Bil ki münâfıklar, mü'minlerin kâfirlere karşı savaşmalarını, *"Bizim yanımızda olsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi"* diyerek ayıplıyorlardı. Daha sonra mü'minlerin bir kısmından, cihâd hususunda bir gevşeklik ve yılgınlık zuhur edip, Uhud'da meydana gelen hadiseler meydana gelip, Allah da lütfuyla onları affedince, bu âyette, hiçbir mü'minin münafıkların sözlerine benzer söz söylememesini buyurmuş ve, "Ey iman edenler, cihada çıkmak isteyen kimselere, "Eğer cihada çakmasaydınız, ne ölür ne de öldürülürdünüz" demeyin.. Çünkü, öldüren de, dirilten de Allah'tır. Hayatta kalmasını takdir ettiği kimseler, cihadda öldürülmezler. Ölümünü takdir ettiği kimseler de, savaşmasalar dahi hayatta kalamazlar. İşte bu da Allah Teâlâ'nın, *"Allah hem diriltir, hem öldürür"* buyruğu ile kastedilendir.

Yine cihadda öldürülecekler, cihada çıkmasalar dahi hiç şüphesiz yine öleceklerdir. Binaenaleyh, ölmek muhakkak ve mukadder olunca, büyük bir sevaba nail olabilmek için cihadda öldürülmeleri, boşuna ve faydasız yere öldürülmelerinden daha hayırlı olur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'dan olan bir bağışlama ve merhamet, onların toplayacakları şeylerden (dünyalıklardan) muhakkak daha hayırlıdır"* âyetiyle kasdedilendir" şeklinde buyurulmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler, Hak Teâlâ'nın كَالَّذِينَ كَفَرُوا *"O inkâr edenler gibi"* buyruğu ile kimlerin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, bu ifâdenin mutlak olduğunu, binâenaleyh ister münafık olsun isterse olmasın, bu sözü söyleyen herkesin bu sözün muhtevasına girebileceğini söylemiştir. Diğer bazıları ise, bunun münâfıklara has bir ifâde olduğunu, çünkü âyetin başından sonuna kadar onların hallerini açıklamaya tahsis edildiğini söylerlerken, diğer bazıları da bu sözün, **Abdullah İbn Ubey İbn Selûl** ile **Mu'teb İbn Kuşeyr** ve diğer arkadaşlarına has olduğunu söylemişlerdir. Bu iki görüşe göre âyet, Kerrâmiyye'nin dediği gibi, imanın lisan ile ikrârdan ibaret olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, münafık da mü'min sayılırdı. Şayet o mü'min olsaydı, Allah onu kâfir diye adlandırmazdı.

İKİNCİ MESELE **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ buyruğu وَقَالُوا لِأَجْلِ إِخْوَانِهِمْ *"Kardeşlerinden ötürü.. diyenler"* mânasınadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O kâfirler, imân edenler hakkında dedi ki: Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden evvel ona koşmazlardı"* (Ahkâf, 11) buyruğu gibidir." Bunun izah şekli şöyledir: Onlar, *"Bizim yanımızda olsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi"* deyince, bu ifâde, onların bu sözü söyledikleri esnada, kardeşlerinin ölmüş ve öldürülmüş olduklarına delâlet eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ buyruğundan muradın, onların bu sözü

kardeşlerinden ötürü" söylemiş olmaları gerekir. Bundan murad, onların, bu sözü kardeşleriyle birlikte, yani yan yana ve karşı karşıya söylemiş olmaları değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, إِخْوَانِهِمْ "kardeşleri..." tabirinden muradın, her ne kadar ölenler müslüman olsalar dahi, neseb bakımından bir kardeşlik olması muhtemeldir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Âd'e de kardeşleri Hûd'u gönderdik"* (Hûd, 50) ve, *"Semûd'a da, kardeşleri Sâlih'i gönderdik..."* (Hûd, 61) ifâdeleri gibidir. Çünkü bu âyetlerdeki kardeşlik, din kardeşliği değil, neseb kardeşliğidir. Belki de müslümanlardan ölmüş olan o kimseler, münâfıkların akrabaları idiler. İşte bundan dolayı münâfıklar bu sözü söylemişlerdi. Bu kardeşlikten muradın, dindeki müştereklikten dolayı olması da muhtemeldir. Bazı savaşlarda münâfıklardan bazısının öldürülmüş olmaları, geri kalan münâfıkların da bunu söylemiş olması muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Münâfıklar kendilerinden ayrılarak uzak bir yolculuğa çıkanlara -ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"yeryüzünde yürüdüklerinde"* ifâdesiyle kasdettiği bunlardır-, ve savaşa çıkanlara -Cenâb-ı Hakk'ın, *"yahûd gazâda bulunduklarında"* kasdettiği kimseler bunlardır- öldükleri veya öldürüldükleri zaman, bunun onlara sırf sefere çıkmaları ve savaşa katılmaları sebebiyle geldiğini zannediyor ve bunu, insanları cihaddan uzaklaştırmak için bir vesile ediniyorlardı. Bu böyledir, çünkü insanların yaratılışında hayatı sevme, ölüm ve öldürülmeden hoşlanmama hisleri hakimdir. Çünkü bir kimseye, "Eğer yolculuktan ve cihaddan kaçınırsan hayatta kalırsın, yaşantın güzel olur; ama eğer bunlardan birini körükörüne seçersen, ölürsün veya öldürülürsün" denildiğinde, genel olarak kişinin yaratılışı bundan nefret eder ve evinden ayrılmamaya arzu ve iştiyâk duyar. Bu da, mü'minleri cihaddan uzaklaştırma hususunda münafıkların kurdukları tuzaklardan birisidir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, muhtevasında bulunduğu halde, "yeyüzünde seyahat etmek" ifâdesinden sonra, "gazaya, savaşa katılmak" sözünü niçin zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Çünkü yeryüzünde yürümekten, yolculukta uzaklaşmak kastedilir, yakın yolculuk değil; savaşta ise, yolculuğun uzağı ile yakını arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü Medine'den Uhud dağına yola çıkan kimse, gazi olsa dahi, mesafe yakın olduğu için yeryüzünde seyahat etmekle vasfedilemez. İşte savaşın, yeryüzünde yürümekten ayrı olarak zikredilmesinin mânası budur.

BEŞİNCİ MESELE

Bu Âyette Muzari Yerine Mâzi Fiil Kullanılmasının İzahı

Âyette bir müşkil vardır ki o da Hak Teâlâ'nın, وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ *"Kardeşleri hakkında... dediler"* ifâdesinin geçmiş zamana; *"Yeryüzünde seyahat ve seferde bulundukları zaman..."* ifâdesinin ise gelecek zamana delâlet etmesidir. O halde, bu iki tabir nasıl birleştirilebilir? Aksine Cenâb-ı Hak, حِينَ ضَرَبُوا "Yürüdükleri zaman..." manasında olmak üzere وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ demiş olsaydı, bir müşkilât olmazdı.

Buna şu şekillerde cevap verebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın, قَالُوا *"Dediler..."* buyruğunun anlamı, يَقُولُونَ "derler, diyorlar.." şeklindedir. Buna göre sanki, "... inkâr edenler ve, o kardeşleri hakkında şöyle şöyle... diyenler gibi olmayın..." denilmiştir. Burada, şu iki faydadan dolayı muzari zaman, mazî, geçmiş zamanla ifâde edilmiştir.

1- Gelecek zamanda olması zarurî olan bir şey, bazan "oldu, oluyor" diye ifâde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, أَتَى أَمْرُ اللَّهِ *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl, 1) ve إِنَّكَ مَيِّتٌ *"Sen muhakkak kl, ölüsün"* (Zümer, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh bu durum, muzari bir sigayla ifade edilmiş olsaydı, bu ifâdede te'kîd ve mübalağa anlamı bulunmazdı. Ama, mazi lâfzıyla ifade edilince bu, onların arkadaşlarına o şüpheyi yerleştirme hususunda göstermiş oldukları gayret ve çabaların had noktaya ulaştığına delâlet eder. İşte bu gayretten dolayı, gelecekte olacak olan şey, olmuş ve meydana gelmiş gibi oldu.

2- Cenâb-ı Hak, gelecek olanı mazî zaman sîgası ile bildirince, bundan maksat, bu sözün onlardan sadır olduğunu haber vermek değildir. Aksine bundan maksat, bu şüpheyi yerleştirme hususunda onların gösterdikleri faaliyetlerin ne derece fazla olduğunu haber vermektir. Bana göre, bu hususta itimat edilecek cevap işte budur. Allah en iyisini bilendir.

b) Bu sözün, geçmiş zamanın hikâyesi şeklinde söylenmiş olmasıdır. Buna göre mana, "Onların kardeşleri yeryüzünde seyahat ve sefere çıktıklarında, kâfirler, "Onlar yanımızda kalsalardı ne ölür, ne de öldürülürlerdi" diyorlardı, şeklinde olur. Binâenaleyh onların böyle dediklerini haber veren kimsenin, mutlaka قَالُوا "Dediler.." sîgasını kullanması gerekir. İşte bizim, "Bu söz, geçmiş zamanın hikâyesi olarak söylenmiştir" sözümüzden murad budur.

Kur'ân'la İstişhad Etme Şiire Tercih Edilir

c) **Kutrub** şöyle demektedir:" إِذْ ile إِذَا edâtlarının birbirlerinin yerine kullanılmaları caizdir." Ben derim ki, **Kutrub**'un bu sözü güzel bir sözdür. Bu böyledir, çünkü biz, bir kelimenin, söyleyeni meçhul bir adamdan nakledilen meçhul hali bilinmeyen bir

şiir ile isbat edilmesinin caiz olduğunu söylediğimize göre, bunun Kur'ân-ı Kerim ile isbat edilmesi haydi haydi doğru ve yerinde olur. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: اِذَا edatı, gelecek zaman için hakiki manada kullanılır. Ancak ne var ki, اِذَا ile اِذْ arasındaki şiddetli benzerlikten dolayı, اِذَا edatının mecâz yoluyla mazi hakkında kullanılması niçin caiz olmasın? Çoğu zaman nahivcileri, Kur'ân'da bulunan lâfızların izahı hususunda şaşakalmış vaziyette görüyorum. Onlar, Kur'ân'ın lâfızlarını izah etme hususunda meçhul bir beyitle istişhad ettiklerinde son derece seviniyorlar. Ben onların bu hallerine çok şaşıyorum. Çünkü onlar, o lâfzın o meçhul beyitte bulunmasını, onun (o lâfzın) sıhhatine delil yaptıklarına göre, herhangibir lâfzın Kur'ân'da yer almasını, o lafzın sıhhatine haydi haydi delil saymaları gerekir.

ALTINCI MESELE

غُزًّى "kelimesi", قَائِلٌ "söyleyen", رَاكِعٌ "rükü eden" ve سَاجِدٌ "secde eden" kelimelerinin çoğulu olan اَلْقُوَّلُ، اَلرُّكَّعُ ve اَلسُّجَّدُ kelimeleri gibi, اَلْغَازِى kelimesinin çoğuludur. Nakıs fiillerden bunun benzeri olan bir fiil de, عَفَا fiilidir. Yine bu kelimenin çoğulunun, اَلرَّامِى (atan) ve اَلْقَاضِى (kadı) kelimelerinin çoğulu olan اَلرُّمَاةُ ve اَلْقُضَاةُ kelimesi gibi, اَلْغُزَاةُ şeklinde olması da caizdir. Arapça اَلْغَزْوُ kelimesinin manası, düşmana yönelmek, kastetmektir. Nitekim, اَلْمَغْزَى kelimesinin manası, maksad ve gayedir.

YEDİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demektedir: "Âyette, sözün delâlet ettiği bir hazf vardır. Bunun takdiri ise, اِذَا ضَرَبُوا فِى الْاَرْضِ فَمَاتُوا اَوْ كَانُوا غُزَاةً فَقُتِلُوا. لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا "Onlar yeryüzünde sefere çıkıp (öldüklerinde, yahud savaşıp da öldürüldüklerinde), şayet bizim yanımızda olsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi" şeklindedir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا *"Ölmezler ve öldürülmezlerdi"* ifâdesi, onların öldüklerini ve öldürüldüklerini gösterir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْ *"Allah bunu onların yüreklerinde bir hasret, bir iç yarası yaptı"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

1- Kelamın takdiri, لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ الْكَلَامَ حَسْرَةً "Onlar, Allah bu sözü onların kalplerinde bir hasret kılmak için bu sözü söylemişlerdir" şeklindedir. Bu tıpkı, "Bana eziyyet etsin diye onu terbiye edip büyüttüm ve bana kahredip ezsin diye ona yardım ettim..." denilmesi gibidir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Böylece Firavun'un adamları, onu buldular ve yitik olarak aldılar. Çünkü o, neticede kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı"* (Kasas, 8) âyetidir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âlimler bu sözün nasıl, onların kalplerinde hüzün ve hasretin meydana gelmesini takip ettiği, izlediği hususunu beyân etme hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Ölenlerin akrabaları *"Onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve*

öldürülmezlerdi'' sözünü duyduklarında, kalplerindeki hasret ve hüzün artıyordu. Çünkü onların her biri şöyle inanıyordu: Şayet kendisi, ölen şahsın sefere çıkma ve savaşa katılmasını engelleme hususunda daha fazla çaba gösterseydi, o ölmeyecekti. O şahıs ancak, bu insanın onu men etmek hususunda kusurlu davranması sebebiyle ölmüş veya öldürülmüştür. Böylece bu sözü duyan kimse, kendisi nazarında çok kıymetli olan o şahsın ölmesine ve öldürülmesine bizzat kendisinin sebebiyet verdiğine inanıyordu. Buna bu şekilde inandığı sürece de, hiç şüphesiz hayıflanması ve tehassürü artıyordu. Ama, hayatın ve ölümün ancak Allah'ın takdiri ve kazası ile olduğuna inanan müslüman kimsenin kalbinde ise böyle bir hayıflanma ve tehassür bulunmaz. Böylece, münafıkların zikretmiş olduğu o şüphelerin, onlara hasret ve hayıflanmalarının artmasından başka bir şey sağlamadığı ortaya çıkmış olur.

b) Münâfıklar bu şüpheyi kardeşlerinin kalbine attıkları zaman, onlar savaşa ve cihada katılmıyor, bundan geri duruyorlardı. Müslümanlar savaş ve cihad ile meşgul olup, bu sebeple de büyük ganimetler elde edip, düşmanlarına üstün gelerek emniyete ulaşınca, bu sırada savaşa katılmayanlar bir pişmanlık ve tehassür içinde kalakalıyorlardı.

c) Bu hasret (pişmanlık), Allah'ın mücâhidlere alabildiğine ikramda bulunduğunu ve onlara yüksek dereceler verdiğini, kendilerini ise alabildiğine rezil ve rüsvay edip, lanetleyerek cezâlandırdığını görünce, kıyamet günü münâfıklarda meydana gelecek olan bir pişmanlıktır.

d) Münâfıklar bu şüpheyi, inanç bakımından zayıf müslümanlara ilkâ edip, bu hile ve tuzaklarını o zayıf müslümanlar üzerinde tesirli oluşunu ve onların da bunu kabul ettiklerini gördükleri zaman, son derece seviniyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bu şüpheyi ilkâ etmede yanlış yolda olduklarını anladıklarında, yaptıkları bu işin, o münâfıkların kalplerinde bir pişmanlığa dönüşeceğini söylemektedir.

e) Onların şüpheleri çoğaltıp, sapıklık telkin etmedeki faaliyetleri, kalplerini körleştirir. Bundan dolayı onlar bir şaşkınlığa, pişmanlığa ve gönül darlığına düşerler ki işte âyetteki "hasret"ten murad budur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *''(Allah) kimi de sapıklıkta bırakmak dilerse, onun kalbini son derece daraltır, sıkar''* (En'âm, 125) âyetinde ifâde edildiği gibidir.

f) Onlar, bu şüphelerini müslümanların imanca güçlü olanlarına vermek isteyip, onlar da bu gibi şeylere iltifat etmeyince, münâfıkların gayretleri boşa çıkmış ve tuzakları işe yaramamış oluyordu. İşte bundan dolayı o münafıkların kalplerinde bir pişmanlık (hasret) oluyordu.

2- Âyetteki, لِيَجْعَلَ اللّٰهُ buyruğunun başındaki lâm harfi, nehyin delâlet ettiği şeye taalluk etmektedir. Bunun takdiri, "Siz onlar gibi olmayınız, ta ki: Sizin kendileri

gibi olmayışınızı, Allah onların kalplerinde bir pişmanlık ve nedamet pınarı kılsın" şeklinde olur. Çünkü söyledikleri ve inandıkları şeylerde onlara muhalefet edip, onlara zıd davranmak onları gayza sevkeden şeylerdendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ *"Allah hem diriltir, hem öldürür"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

1- Cenâb-ı Hakk'ın bu sözden maksadı, onların bu şüphelerine karşı verilecek cevabın ne olduğunu beyân etmektir. Bunun izahı şöyledir: Dirilten ve öldüren ancak Allah'tır. Diriltme ve öldürmede, hiçbirşeyin tesiri yoktur. Çünkü Allah'ın ilmi değişmez. O'nun hükmü değişmez. O'nun kaza ve kaderi değişmez. O halde, evde oturup kalmak, ölmemeye nasıl çare olabilir?

İmdi eğer, "Allah'ın kaza ve kaderinin değişmeyeceğini söylemek, ölmekten ve öldürülmekten sakınma hususunda çalışıp tedbir almanın bir mana ifâde etmeyeceğini gösterir. Yine Allah'ın kaza ve kaderinin değişmeyeceğini söylemek, âhiret cezasından sakınma hususunda amel etmenin de bir mana ifâde etmeyeceğini gösterir. Bu ise, "teklif" (mükellefiyet)'in lüzumlu oluşuna mânidir. Halbuki bu âyetten maksad, cihad ve mükellefiyet işini anlatıp iyice zihinlere yerleştirmektir. Böyle bir cevap âhirete yönelik mükellefiyetin düşmesi neticesine götürünce, bu sözün sübûtu da mükellefiyetin olamayacağı neticesine götürür ki bu batıl olur" denilir ise, şöyle cevap verilir: Bize göre teklifin güzeli, bir illet ve maslahatı gözetmeye bağlı olmayan tekliftir. Daha doğrusu, bize göre Allah dilediğini yapar, istediği hükmü verir."

2- Bu sözden maksad, münâfıkların ortaya attıkları o şüpheye cevap vermek değildir. Aksine Allah, mü'minleri, münafıkların sözüne benzer bir söz söylemekten nehyedince, Allah'ın, nuru ve furkanı ile, Allah'a ve Allah dostlarına itaat edenlerin kalplerini diriteceğini, münâfıklar gibi Allah düşmanlarının kalplerini de öldüreceğini murad ederek, *"Allah hem diriltir, hem öldürür"* buyurmuştur.

Sonra Allah Teâlâ, وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdeden maksad, insanları mü'minlerin yoluna teşvik ve münâfıkların yolundan sakındırmaktır.

İKİNCİ MESELE **İbn Kesir, Hamza** ve **Kisâî**, gâib sîgasıyla fiili يَعْمَلُونَ şeklinde okumuşlardır ki bunun manası, "Allah, onlar ne yaparlarsa hakkıyla görür" şeklinde olur. Diğer kıraat imamları, bu cümleden önceki *"Kâfir olanlar... gibi olmayınız"* ifâdesi ile, bundan sonra gelen, *"Andolsun eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz"* âyetine uygun düşsün diye, muhatab sîgası ile (tâ'lı olarak) بِمَا تَعْمَلُونَ *(ne yaparsanız)* şeklinde okumuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ *"Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'tan olan bir bağışlama ve merhamet onların toplayacakları şeylerden muhakkak daha hayırlıdır"* buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde münâfıkların şüphelerine karşı verilen ikinci cevaptır ve izahı şöyledir: Ölüm mutlaka olacaktır. Ölümden veya öldürülmeden kurtuluş yoktur. Bu ölüm veya öldürülme, Allah yolunda veya O'nun rızasını talep etme yolunda meydana gelmesi, bunun dünya ve ölümden sonra kesinlikle istifâde edilemeyecek dünya lezzetlerini elde etme yolunda olmasından daha hayırlıdır. Çünkü insan cihada yöneldiğinde, gönlü dünyadan sıyrılır ve âhirete yönelir. Binâenaleyh bu insan cihadda öldüğünde, sanki düşmanından kurtulup sevdiğine kavuşmuş gibi olur. Fakat insan, evinde ölümden korkarak ve dünya malı toplamaya arzulu olarak otururken öldüğünde, sanki ma'şukuna ulaşamamış ve yabancı bir memlekete atılmış garip bir kimse gibi olur. Birincisi şüphe yok ki saadetin zirvesinde, ikincisi de şekâvetin (bahtsızlığın) zirvesinde olmus olur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Nafi', Hamza** ve **Kisâî,** mîm harfinin kesresi ile مِتُّمْ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, mîm'in zammesi ile مُتُّمْ şeklinde okumuşlardır. Birinciler bu kelimeyi, هَابَ، يَهَابُ، خَافَ، يَخَافُ، خِفْتَ ve هِبْتَ fiilleri gibi, مَاتَ، يَمَاتُ، مِتَّ fiilinden almışlardır. Fiilin bu şeklini **Müberred** rivâyet etmiştir. Bu şekil doğru olunca, bu kıraat da doğrudur. Fakat ekseri kıraat imamlarının okuyuşuna gelince bu ifâde, قَالَ، يَقُولُ، قُلْتَ fiili gibi, مَاتَ، يَمُوتُ، مُتَّ şeklinden alınmıştır.

İKİNCİ MESELE **Vâhidî** (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ sözünün başındaki lâm harfi, "Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah yolunda öldürülürseniz..." takdirinde olarak, kasem vâvıdır. Hak Teâlâ'nın, لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ buyruğunun başındaki lâm da kasemin cevabı olup, başına geldiği ifâdenin bir ceza ve karşılık olduğuna delâlet eder. Bana göre doğru olan, bu lâmın, te'kid lâmı olduğunun söylenmesidir." Buna göre mana şöyle olur: "Eğer sizin, seferinizde ve savaşınızda ölmeniz ve öldürülmeniz vacip olmuşsa, aynen bunun gibi, sizin mağfireti de elde etmeniz vacip olur. Binâenaleyh, daha niçin bundan kaçınıyorsunuz?" Sanki şöyle denilmek istenmektedir: "Şüphesiz ölüm ve öldürülme, mutlaka tahakkuk etmesi gerekmez. Sonra, tahakkuk etmesi takdir edildiğinde de bunu, muhakkak olarak mağfiretin tahakkuk etmesi izler. Bu sebeple aklı olanın bundan kaçınması hiç münasip olur mu?"

ÜÇÜNCÜ MESELE

Asım'ın ravisi Hafs, gâib sîgasıyla olmak üzere yâ harfiyle يَجْمَعُونَ "topluyorlar"; diğer kıraat imamları ise muhatab sîgasıyla olmak üzere tâ harfiyle, تَجْمَعُونَ "topluyorsunuz" şeklinde okumuşlardır. Gâib sîgasıyla okunması halinde mana, "Şüphesiz Allah'ın mağfireti, o münafıkların biriktireceği, toplayacağı fani dünya malından daha hayırlıdır"; muhatab sigasıyla okunması halinde ise mana, "Allah Teâlâ sanki mü'minlere hitap edip, onlara "Allah'ın mağfireti, sizin dünyada bir araya toplayıp yığacağınız mallardan daha hayırlıdır" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın Rahmetinin Dünya Nimetlerinden Daha Hayırlı Olmasının Sebebi

Biz, şu sebeplerden dolayı Allah'ın rahmet ve mağfiretinin dünya nimetlerinden daha hayırlı olacağını söyledik:

a) Mal talep eden kimse, o malı talep etme peşinde yorgunluk içine düşer. Yarından önce öleceği için, belki de o, o maldan yarın istifâde edemiyecektir. Ama rahmet ve mağfireti talep etmeye gelince, kişinin mutlaka ondan istifâde etmesi söz konusudur. Çünkü Allah Teâlâ va'adinden dönmez. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun (sevabını) görecektir"* (Zilzâl, 7) buyurmuştur.

b) Farzedelim ki o kimse yarına çıktı. Fakat belki bu mal yarına çıkamayacak. Çünkü nice insanlar bir hükümdar olarak sabahlamış, ama bir esir olarak akşamlamıştır. Ahiretin hayırları ise, Hak Teâlâ'nın, *"Bâkî olan iyi (amel ve hareketler), Rabb'inin nezdinde sevabca daha hayırlıdır"* (Kehf, 46) ve *"Sizin nezdinizdeki tükenir, Allah'ın indindeki ise bâkîdir"* (Nahl, 96) âyetlerinin de ifâde ettiği gibi, asla sona ermez.

c) Bu insanın ve o malın yarına çıktığını kabul etsek bile, belki de bir hastalık, bir acı, bir elem veya benzeri bir mani onun bu maldan faydalanmasını engelleyebilir. Halbuki âhiretin faydaları böyle değildir.

d) Yarın insanın o maldan istifade edebileceğini farzetsek bile, dünya lezzetleri elem ve acılarla karışıktır ve dünya menfaatleri sıkıntılarla doludur. Bu, gizli olmayan bir durumdur. Âhiretin menfaatleri ise böyle değildir.

e) Bu faydaların, yarın sıkıntı ve elemlerden uzak olarak meydana geleceğini kabul etsek bile, ne var ki bunlar devam etmezler ve sürekli olmazlar. Bilâkis sonlu ve fânidirler. Dünya lezzeti ne kadar kuvvetli ve mükemmel olursa, onu yitirdiği zaman insanın duyacağı üzüntü ve tahassür de o derece şiddetli olur. Âhiret menfaatları ise, sona ermekten ve zeval bulmaktan masundurlar.

f) Dünya menfaatleri hissîdir. Âhiret menfaatleri ise aklîdir. [18] Hissî olan

18) Elimizdeki nüshada mevcut ibare böyledir. Bundan, cennette maddî zevklerin olmadığı mana çıkarılmamalıdır. (ç).

değersiz, aklî olan ise şerefli ve üstündür. Sen, eşeğin yemekten ve cinsî münasebetten duyduğu lezzetin, mukarreb meleklerin ilâhî nurlarla aydınlandıklarında duydukları sevince denk olduğunu söyleyebilir misin? İşte bu altı husus, dikkatini Hak Teâlâ'nın, *"Allah'tan olan bir rahmet ve mağfiret onların toplayacakları şeylerden muhakkak daha hayırlıdır"* sözünün doğruluğunu gösteren, nihâyetsiz izahlara çekmektedir.

Buna göre şayet, "Sizin topladığınız şeyde, herhangibir hayır olmadığı halde, mağfiretin daha nasıl "sizin topladığınız şeylerden" daha hayırlı olduğu söylenebilir?" denirse, biz deriz ki: "Onların bu dünyada toplamış oldukları şeyler bazan "hayır" sayılan helâl mal kabilinden olur. Hem bu onların, "Mallar hayırlı şeylerdir" demelerine ve böyle inanmalarına karşı söylenen bir ifâdedir. Binâenaleyh onların sözüne karşı, "Mağfiret-i ilâhi, sizin hayır sandığınız o şeylerden daha hayırlıdır" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ *"Andolsun ölseniz de, yahut öldürülseniz de, muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, bundan önce mücahitleri Allah'ın mağfiretinde toplanmaya teşvik etmiş; bu âyette ise, derecelerini daha da yükselterek Allah'ın huzuruna toplanmaya teşvik etmiştir. Rivayet olunduğuna göre **Hz. İsa** (a.s), bedenleri zayıf düşmüş ve yüzleri sararmış bir topluluğa rastladı ve onlarda ibâdet emâreleri görerek, *"Ne elde etmek istiyorsunuz?"* dedi. Onlar, "Biz, Allah'ın azabından korkuyoruz" dediler. Bunun üzerine **Hz. İsa,** *"O, sizi azabından kurtarmamaktan daha kerîmdir"* (yani, sizi azabından kurtarır) dedi. Daha sonra bir başka cemaata rastladı. Onların üzerinde de aynı emâre ve işâretleri görerek aynı şeyi onlara da sorunca, onlar, "Biz cenneti ve Allah'ın rahmetini istiyoruz" dediler. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s), *"O, size rahmetini esirgemekten daha kerîmdir, yani, esirgemez"* dedi. Daha sonra üçüncü bir topluluğa rastladı. Onların üzerinde daha çok kulluk izleri görerek, onlara da aynı soruyu sordu. Onlar, "Biz, bir korku veya bir arzumuzdan dolayı değil, O, bizim ilâhımız, biz de onun kulları olduğumuz için Allah'a ibâdet ediyoruz" dediler. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s), *"İhlaslı olanlar ve gerçek ibâdet edenler sizlersiniz"* buyurdu.

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetteki tertibine bir bak! Çünkü O, ilk âyette, *"Allah'tan olan bir mağfiret, bağışlama..."* buyurmuştur ki bu, ikâbından korkarak kendisine ibâdet eden kimselere bir işarettir. Sonra, *"ve rahmet"* buyurmuştur ki bu, mükâfaatını elde etmek için kendisine ibadet eden kimselere işarettir. Daha sonra da, âyetin sonunda *"Muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız"* buyurmuştur ki bu da Allah'a sırf Rab olduğu için ve kulluktan dolayı ibâdet eden kimselere işarettir. İşte bu, kulluktaki derecelerin en yükseği ve makamların en yücesidir. Baksana, Hak Teâlâ melekleri şereflendirince, *"O'nun huzurundaki*

(melek)ler, O'na ibâdet etmekten asla kibirlenmezler..'' (Enbiya, 19) buyurmuş ve sevap ehlinden mukarrep insanlar için de, *''(Onlar), kudret sahibi yüce hükümdar (Allah'ın) yanındadırlar''* (Kamer, 55) demiş ve böylece Allah'a taat ve Allah düşmanlarıyla cihad etme yolunda canlarını ve bedenlerini veren o kimselerin, Allah'ın huzurunda toplanacaklarını, Allah'ın keremi ile birbirlerine ünsiyet duyacaklarını ve rubûbiyyet nûrunun aydınlığından istifade edeceklerini beyân buyurmuştur ki, bu anlatılması çok uzun sürecek bir konudur. Görmek isteyene, bizim söylediğimiz kadarı yol gösterir.

Biz yine tefsire dönelim. Âyette sanki şöyle denilmek istenmiştir: Eğer cihadı bırakır, ölümden ve öldürülmeden korkarsanız, dünyanın bu değersiz lezzetleri ile kısa bir zaman yaşar ve sonra onları bırakmaya mecbur kalırsınız. Böylece onların lezzetleri başkasına, mesûliyet ve hesabı sizin üzerinize kalmış olur. Fakat siz dünya lezzet ve tadlarından yüz çevirir, nefsinizi ve malınızı mevlânız için harcarsanız haşriniz (toplanışınız,) Allah huzurunda duruşunuz Allah'ın rahmetinin eşiğinde ve lezzetiniz de Allah'ı zikretmede olmuş olur. Binâenaleyh bu iki derece ve makamın arası çok uzaktır.

Allah'ın Huzuruna Toplanmanın Manası

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, *''Muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız''* âyetinde bir çok incelik vardır:

a) Allah, تُحْشَرُونَ اِلَى اللّٰهِ ''(Allah'ın huzurunda toplanacaksınız) değil, لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ *''Muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzurunda toplanacaksınız''* buyurmuştur. Ki bunun manası, ''Bütün âlemler, başkasının değil ancak Allah'ın huzurunda toplanacaklardır'' şeklindedir. Bu da o kıyamet gününde yegane hâkim'in Allah olduğuna ve O'ndan başka hiçbir zarar veren veya fayda veren bulunmadığına delâlet eder. Nitekim Allah Teâlâ, *''Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhar olan Allah'ındır''* (Mü'min, 16) ve *''Bugün iş Allah'ındır''* (İnfitar, 19) buyurmuştur.

Hak Teâlâ, ''Allah'' ismini, isimlerinden biri olarak zikretmiştir ki isimlerinin en büyüğüdür ve rahmeti ile kahrının mükemmel olduğunu gösteren bir isimdir. Binâenaleyh bu isim, rahmetinin mükemmelliğine delâlet ettiği için va'ad çeşitlerinin en büyüğünü, kahrinin mükemmelliğine delâlet ettiği için de va'îd çeşitlerinin en şiddetlisini ifâde etmektedir.

c) Cenâb-ı Hak, لَاِلَى اللّٰهِ *''Muhakkak ki Allah'ın huzuruna...''* buyururken, Lafza-ı Celâlin başındaki harf-i cerre te'kîd lâmının getirilmiş olması.... bu, senin dikkatini, ilâhlığın bu toplanma ve diriltilmeyi gerektirdiği, iktiza ettiği hususuna çekmektedir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ben onu nemen hemen, herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla mukabele edilsin diye gizliyorum..."* (Ta-ha, 15) buyurmuştur.

d) Cenâb-ı Hakk'ın, تُحْشَرُونَ ifâdesi, bu haşrin fâili Cenâb-ı Hak olduğu halde, fâili belirtilmemiş bir fiildir. Burada fâil sarahaten açıklanmamıştır; çünkü zâtı yüce ve mukaddes olan yüce Allah öyle ulu bir varlıktır ki, akıllar, yaratan ve sonra insanları iâde ederek diriltecek olanın; inşâ ve iâde edenin ancak O yüce Allah olduğuna şehâdet etmiştir. Böylesi yerlerde sarâhaten bildirmenin terkedilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın azametine daha fazla delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ *"Denildi ki: "Ey arz, suyunu yut..."* (Hûd, 44) ifâdesidir.

e) Cenâb-ı Hak onların haşrolunmasını, onların dışındakine nisbet etmiştir. Bu ise,bütün varlıkların kudret kabzasında ve meşîet-i ilahîyenin tesiri hususunda çaresiz ve boyun eğmiş olduklarına; ister ölü isterse hayatta olsunlar, rubûbiyyetin hükümran gücü ve uluhiyyetin de, kibriyâ ve azametinden dışarı çıkamama konusunda hepsinin eşit ve müsavi olduğu hususunda aklın dikkatini çekmektedir.

f) Cenâb-ı Hakk'ın, تُحْشَرُونَ *"toplanacaksınız.."* buyruğu, herkese yöneltilen bir hitaptır. Bu da, bütün âlemlerin haşrolunacağına ve kıyamet meydanıyla adâlet sergileri üzerinde durdurulacaklarına, binâenaleyh, zâlimle mazlûmun, katille maktûlün bir araya geleceğine, Cenâb-ı Hakk'ın kulları arasında, cevr ve zulümden uzak olan adâletiyle hükmedeceğine delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz kıyamet gününe mahsus adâlet terazileri koyacağız"* (Enbiya, 47) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki hepiniz, ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız"* âyetini düşünen ve kendisine tevfîk-i ilahî yardım eden kimse, zikrettiğimiz bu mânaların bu âyete yerleştirilmiş esrâr denizlerinden bir damla gibi olduğunu anlar. **Kadî**, bu âyeti, maktülün ölü (meyyit) olmadığına delil getirerek, "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Andolsun, ölseniz de, yahut öldürülseniz de..."* ifâdesi, maktülün meyyitin üzerine atfedilmiş olmasını gerektirir. Bir şeyin, yine kendisine atfedilmesi imkânsızdır" demiştir.

★ ★ ★

Resûlullah'ın Mü'minlere Olan Şefkati

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ۝

"Sen, Allah'tan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar muhakkak ki etrafından dağılıp gitmişlerdi.. Artık onları bağışla, onların günahlarının affedilmesini dile.. İş hususunda onlarla müşavere et. Bir kerre azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever"

(Âl-i İmran, 159).

Bil ki, müslümanlar Uhud gününde bozularak Hz. Peygamber'den uzaklaştıklarında, daha sonra geri döndükleri vakit Hz. Peygamber (s.a.s) onlara sert ve şiddetli davranmayıp, onlara yumuşak bir biçimde hitap etti, konuştu. Sonra Allahu Teâlâ, geçen âyetlerde onları dünyaları ve âhiretleri hususunda kendilerine faydalı olan şeylere irşâd edip onları affetmesi de bu şeyler cümlesinden olunca, Cenâb-ı Hak فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنتَ لَهُمْ *"Sen, Allah'tan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandın"* buyurarak, onları affettiğinden ve onlara karşı sert davranmadığından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'i övmek ve medhetmek suretiyle, onun fazl-u ihsanını arttırdı. İnsaflı olan kimse, bunun söz dizisinde güzel bir tertip olduğunu bilir. Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, Hz. Peygamber'in müslümanlara karşı olan yumuşaklığı, O'nun müslümanlara karşı takındığı güzel ahlâkından ibarettir. Allahu Teâlâ, *"Sana tâbi olan mü'minlere kanadını indir"* (Şuarâ, 215); *"Sen kolaylık yolunu tut, iyiliği emret. Cahillerden yüz çevir"* (A'raf, 199); *"Hiç şüphesiz sen, büyük bir ahlâk üzerindesin"* (Kalem, 4) ve *"Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır ve güç gelir; size çok düşkündür. Mü'minlere karşı pek şefkatli, bağışlayıcıdır"* (Tevbe, 128) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de;

لاَ حِلْمَ اَحَبَّ اِلَى اللّٰهِ تَعَالَى مِنْ حِلْمِ اِمَامٍ وَرِفْقِهِ وَلاَ جَهْلَ اَبْغَضَ اِلَى اللّٰهِ مِنْ جَهْلِ اِمَامٍ وَخُرْقِهِ

"Allah'a, bir önderin hilmi ve yumuşaklığından daha sevgili olan başka bir hilm yoktur. Yine, Allah'a, bir önderin cehalet ve ahmaklığından daha sevimsiz gelen başka

bir cehâlet yoktur'' buyurmuştur. Binâenâleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) bütün âlemlerin imamı olduğuna göre, onların en halimi ve en güzel ahlâklısı olması gerekir.

Rivayet edildiğine göre **Hz. Osman**'ın hanımı, Hz. Peygamber ile **Hz. Ali**, silahlarını temizlerken, Hz. Peygamber'in yanına geldi ve **İbn Affân** ne yaptı? İyi biliniz, Allah'a yemin olsun ki, siz onu ordunun önünde göremezsiniz..." dedi. Bunun üzerine **Hz. Ali** ona, "Muhakkak ki **Osman**, zamanı utandırdı, (rezil etti)" dedi. Hz. Peygamber ise **Hz. Ali**'ye, "sus!" dedi. Yine rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) o vakit, *''Kız kardeşlerin kocaları, sevişmek hususunda beni yordular''* demiştir. **Hz. Osman** iki arkadaşıyla beraber Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde, "Çok uzağa gittiniz!" demekten başka bir şey söylememiştir.

Sahabeden birisinin de, "Allahu Teâlâ bize olanca ihsanını verdi. Biz müşrikler idik.. Eğer Hz. Peygamber bu dini bize toptan getirseydi ve Kur'ân'ı bir defada indirseydi, bu mükellefiyetler bize ağır gelir, bundan ötürü de İslâm'a girmezdik.. Fakat O, bizi bir tek kelimeye davet etti. Biz onu kabul edip, imanın tadını anlayınca, O'nun arkasındakileri de, din tamamlanıncaya, şeriat mükemmelleşinceye kadar, rıfk yoluyla kelime kelime (yavaş yavaş) kabul ettik" dediği rivâyet edilmiştir. Yine rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s):

إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ فَإِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْغَائِطِ فَلاَ يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلاَ يَسْتَدْبِرْهَا

''Ben size karşı ancak, bir baba gibiyim. Sizden birisi def-i hâcet için gittiği zaman, kıbleye yüzünü ve arkasını dönmesin'' [19] buyurmuştur.

Bil ki, güzel ahlâkın sırrı ikidir: Söyleyenin ve yapanın haline bakmak, itibar etmek... Söyleyenin haline bakmaya gelince, bu şundan dolayıdır: Nefislerin cevherleri, mahiyet bakımından farklıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ *''Ruhlar, nefisler silahlandırılmış ordulardır''* [20] ve اَلنَّاسُ مَعَادِنُ لَمَعَدِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ *''İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi, maden madendir''* [21] buyurmuştur. Yine insanların ruhları, noksanlık hususunda ahmaklığın, hakirliğin, alçaklığın, kendilerini şehvet ve gazabın istila etmesi, mal ve lezzet sevgisinin kendisini bürümesi halinin zirvesine ulaştığı gibi kemâl cihetinden de, kudret ve celâlin, azametin zirvesine ulaşırlar..

Nazari kuvvet (tefekkür) bakımından olana gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın *''Nûr üstüne nurdur''* (Nûr, 35) ve *''Ve sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütfu, keremi çok büyüktür''* (Nisa, 113) buyruklarıyla anlattığı gibidir. Amelî kuvvet

19) Benzeri hadis: Ebu Davud, Taharet, 4 (1/3); İbn Mâce, Taharet, 16 (1/114).
20) Buhârî, Enbiya, 2.
21) Buhârî, Enbiya, 19;

bakımından olan kemâle gelince bu da, Allah'ın, *"Muhakkak ki sen, büyük bir ahlâk üzerindesin"* (Kalem, 4) beyânıyla anlattığı gibidir. Hz. Peygamber'in ruhu, adeta meleklerin ruhu cinsindendir; bundan dolayı şehvetine uymaz, gazaba çağıran şeylere meyletmez, mal ve makam sevgisinden etkilenmez.. Çünkü herhangi bir şeyden etkilenen, müessir olandan daha zayıf demektir. Binaenaleyh nefis, bu maddî ve hissî olan şeylere meylettiği zaman, nefislerin ruhanî tarafı cismani taraflarından daha zayıf olmuş olur. Ama onlara meyletmeyip iltifât etmediği zaman, ruhanî tarafı cismani tarafına üstün olmuş olur. İşte bu hususiyetler nazarîdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mukaddes ve münezzeh nefsi, bu hususiyetler bakımından son derece mükemmel ve yüce idi.

Failin haline bakma bakımından olan güzel ahlâka gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususta, مَنْ عَرَفَ سِرَّ اللّٰهِ فِي الْقَدَرِ هَانَتْ عَلَيْهِ الْمَصَائِبُ *"Kim, Allah'ın kader sırrını anlarsa, musîbetler o kimseye kolay gelir"* buyurmuştur. Çünkü o kimse, yeryüzünde meydana gelen hadiselerin, ilahî sebeplere dayandığını bilir. Bundan dolayı, sakınmanın kaderi savuşturamayacağını anlar. Artık arzu ettiği şeyi elinden kaçırdığı zaman gazaplanıp kızmaz ve sevdiği bir şeyi elde ettiği zaman da, ona fazla ünsiyet duyup sevinmez. Çünkü o, bu cismanî varlıklardan daha üstün olan ruhanî hakikatlere muttalidir. Binaenaleyh, bu dünyanın lezzet ve hoş şeylerinden herhangi birisini elde etme hususunda, bu dünyadaki hiç bir kimseyle çekişmeye girmez ve dünyanın arzulanan bu şeylerinden herhangi birisini elinden kaçırdığı için de, hiç kimseye kızmaz. İnsan böyle olduğu zaman güzel ahlâklı ve insanlarla güzel geçimli birisi olur. Hz. Peygamber (s.a.s), güzel ahlâkı gerektiren bu sıfatlar konusunda insanların en mükemmeli olunca, güzel ahlâkta da mahlûkatın en mükemmeli olmuştur.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Lûtfu Hakkında

Âlimlerimiz, *"Sen, Allah'tan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandın"* buyruğunu kaza ve kader meselesinde bir hüccet olarak kabul etmişlerdir. Bununla istidlâl edilme şekli şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in insanlara karşı olan güzel ahlâkının, ancak Allah'ın rahmeti sebebiyle olduğunu açıklamıştır. Binaenaleyh biz diyoruz ki, Mutezile'ye göre Allah'ın rahmeti bütün mükellefler hakkında umumîdir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'e yaptığı hidayet, da'vet, beyân ve irşâdın bir benzerini O; **İblis, Firavun, Hâmân, Ebû Cehil** ve **Ebû Leheb**'e de yapmıştır. Bu görüşe göre, Allah Teâlâ'nın bu hususta mükelleflere yaptığı şeylerin hepsi, temiz kulların en temizi ile bedbaht kulların en bedbahtı arasında müşterek olunca, güzel ahlâkın ve mükemmel bir gidişatın onların bazılarına tahsis edilmesi, Allah'ın rahmeti sebebiyle olmamış olur.

Bu görüşe göre, Hz. Peygamber'in güzel ahlâkının, Allah'ın rahmeti sebebiyle olduğunu söylemek bâtıl ve asılsız olur. Böyle bir izah ise bâtıl olacağına göre, kulların

bütün fiillerinin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu anlamış oluruz. Mu'tezile bunu, daha fazla lütufta bulunmak manasına hamletmektedir. Bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü, mümkün olan bütün lûtufları bütün mükellefler hakkında yapmıştır. Mükellefin, tâatından dolayı hak kazanacağı daha fazla lütuf ise, gerçekte Allah'tan değildir; mükellef onu kendisi kesbetmiştir. Çünkü o taat yaptığı zaman, bu fazla lütfu hak etmiş olur. Bu fazlalığın ona verilmesi vâcip olur. Tâat yapmadığı zaman ise bu fazlalığın ona verilmesi imkânsız olur. Binaenaleyh bu, kulun kendisinden olup Allah'tan olmamış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

فما رحمة'deki Mâ'nın Zâid Olması Meselesi

Âlimlerden çoğu, فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ buyruğundaki مَا lâfzının, zâid bir ism-i mevsul olduğunu düşünürler. Nitekim Cenâb-ı Hak, عَمَّا قَلِيلٍ *"Az sonra..."* (Mü'minun, 40); جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ *"Bir ordudur ki, işte şurada"* (Sâd, 11) فَبِمَا نَقْضِهِمْ *"Muhalefetleri sebebiyle.."* (Nisa, 155) ve مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ *"O günahlarından ötürü..."* (Nûh, 25) buyurmuştur. Bu görüşte olan âlimler şöyle demişlerdir: "Araplar bazan tekid için, gerekli olmayan şeyi söze ilâve etmektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ *"Fakat müjdeci gelip de..."* (Yusuf, 96) buyurmuş, bununla فَلَمَّا جَاءَ "geldiğinde" manasını kastederek, bunu أَنْ edâtıyla tekid etmiştir. Muhakkik âlimler ise şöyle demişlerdir: "Ahkemu'l-Hâkimin olan Allah'ın kelâmında mânasız ve zâid bir lafzın bulunması caiz değildir. Buradaki مَا edatının, teaccüb ifade eden bir istifham mâ'sı olması mümkündür. Bunun takdiri, "Allah'tan hangi rahmetle onlara yumuşak davrandın!" şeklindedir. Çünkü, onların suçları çok büyük olup, sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), sözünde bir katılık ve sertlik izhar etmeyince, onlar bunun ancak rabbanî bir teyid ve ilahî bir tevfik ile olduğunu anladılar. Binaenaleyh bu, bu teyid ve tevfikin mükemmelliğine hayret etme makamı olmuş ve "Allah'tan hangi rahmetle onlara yumuşak davrandın?" Bence en doğru olanı bu görüştür.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bütün Rahmetler Gerçekte Allah'tandır

Bil ki, bu âyet-i kerime, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine karşı rahîm olmasında, Allah'ın rahmetinin âmil olduğuna delâlet etmektedir. Bu âyetin hakikatini düşündüğün zaman onun, bütün rahmetlerin, ancak Allah'a ait olduğuna delâlet ettiğini anlarsın.. Bunun izahı birkaç yöndendir:

a) Eğer Allah Teâlâ, kulunun kalbine hayra, rahmete ve lütfa davet eden bir his ve istidâd yerleştirmemiş olsaydı, kul bu hususlarda hiçbir şey yapamazdı. Allah Teâlâ insanın kalbine davet edici bu sebepleri, duyguları atınca, şüphesiz ki kul bu fiilleri yapar. Bu takdire göre, rahmet ancak Allah'tandır.

b) Allah'ın dışındaki bütün merhametli varlıklar, rahmetine mukabil, ya bir cezâdan kurtulma şeklinde, veya bir sevâbı ve mükâfaatı elde etme şeklinde veyahut da güzel bir isim yapma gayesiyle bir karşılık bekler. Böylesi beklentilerden uzak

bir durum farzetsek bile, bu durumda ondaki sebep de, kendi cinsinden olan varlıklara karşı duyulan bir rikkat, acıma ve şefkat duygusu olmuş olur. Binaenaleyh, acı içinde kıvranan bir canlı mahlûku gören kimsenin kalbi rikkate gelir, üzülür; onu elem içinde müşahede etmesinden dolayı acı duyar, bundan dolayı da kalbindeki bu rikkati, acıma hissini uzaklaştırmak için, o canlıyı bu elemden kurtarır. Eğer onda, bu maksatlardan herhangi bir şey bulunmamış olsaydı, ona kesin olarak merhamet etmeyecekti. Ama Cenâb-ı Hakk'a gelince, O'nun merhameti hiçbir gayeden ötürü değildir. Binaenaleyh, rahmet ancak Allah'a aittir.

c) Allah'ın dışında merhamet eden her varlık ancak, merhamet ettiği o kimseye ya bir mal vermek suretiyle, veyahut da, belâ ve sıkıntı veren şeylerden herhangi birisini ondan uzaklaştırmak suretiyle merhamet edebilir. Ama ne var ki, merhamet edilen kimse bu maldan, ancak uzuvları salim ve sıhhatli olduğu takdirde istifade edebilir. Uzuvların sıhhatli olması ise, ancak Allah'tandır. Binaenaleyh, gerçekte rahmet ancak Allah'a aittir. Ama görünürde, Allah'ın rahmet etmesine yardım ettiği herkes "rahîm" diye isimlendirilmiştir. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s), اَلرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمٰنُ *"Merhamet edenlere, Rahman olan Allah merhamet eder..."* Allahu Teâlâ da, Hz. Peygamber'i vasfederken, *"Mü'minlere karşı çok şefkatli, çok merhamet edicidir (rahimdir)"* (Tevbe, 128) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ *"Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar muhakkak ki etrafından dağılıp gitmişlerdi"* buyurmuştur.

Bil ki Allah'ın Hz. Muhammed hakkındaki rahmetinin kemâli, Hz. Peygamber'e kabalık ve katılığın kötülüklerini öğretmiş olmasıdır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Kabalık ve katılık, kötü ahlakın bir tarafıdır. Arapçada, فَظَظْتَ تَفَظُّ فَظَاظَةً وَفِظَاظًا فَأَنْتَ فَظٌّ "Kaba oldun - kaba oluyorsun - kaba olmak, kabalaşmak- Sen, kaba ve katısın" denilir. Bu kelimenin aslı; فَرِقْتَ "korktun" kelimesinden حَذِرْتَ وفرِقَ "sakındın" kelimesinden de, حَذِرٌ (sakınan) ismi gibi فَظِظٌ dür. Fakat bu vezinde olan muzaaf kelime, رَجُلٌ صَبٌّ (inen adam) tabirinde olduğu gibi idğam olunur. Bu kelimenin aslı صَبِبٌ dür. Dâd harfi ile olan اَلْفَضُّ kelimesi, birşeyi ayırmak manasınadır. اِنْفَضَّ الْقَوْمُ tabiri de, "Kavim birbirinden ayrıldı" manasınadır. Allah Teâlâ, وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا *"Onlar bir ticâret, yahut bir oyun gördükleri zaman, ona yönelip dağıldılar.."* (Cuma, 11) buyurmuştur. فَضَضْتُ الْكِتَابَ "Kitabı açtım" ve, لَا يَفْضُضِ اللَّهُ فَاكَ "Allah, ağzım (ağzındaki dişleri) dağıtmasın" tabiri de bu köktendir.

Buna göre eğer, "fazz (kaba) ve katı yürekli arasında ne fark var?" denirse, biz

deriz ki, fazz, kötü huylu demektir. "Katı yürekli" ise, kalbi hiçbir şeyden müteessir olmayan demektir. İnsan bazan kötü huylu ve hiçbir kimseye eziyet verici olmadığı halde, diğer insanlar için rikkat ve rahmet de duymayabilir. Binaenaleyh bu ikisi arasındaki fark meydandadır.

İKİNCİ MESELE
Peygamber İnsanları Toplayıcıdır

Peygamber gönderilmesinden maksad, peygamberin Allah'ın yüklediği mükellefiyetleri insanlara tebliğ etmesidir. Bu maksad ise, ancak insanların kalpleri o peygambere meylettiği ve gönülleri o peygamberin yanında huzur ve sükûnet bulduğu zaman tamam olur. Yine bu maksad ancak o peygamber merhametli ve kerim olup, onların kusurlarını ve hatalarını bağışlayıp affettiği ve onlara herçeşit iyilik, ikram ve şefkati gösterdiği zaman tamam olur. Bu sebeplerden dolayı peygamberin, kötü ahlaktan uzak olması gerekir. Böyle olan kimsenin de katı yürekli olmaması, aksine zayıflara yardıma meyli, fakirlere yardıma yönelişi, insanların kötülüklerini affı ve hatalara karşı müsamahası çok olan bir kimse olması gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar muhakkak ki etrafından dağılıp gitmişlerdi"* buyurmuştur. Eğer onlar etrafından dağılsalardı, bi'set ve risâletten (peygamberlikten) gözetilen maksad elde edilememiş olurdu. **Kaffâl** (r.h) bu âyetin Uhud gazvesi ile ilgili olduğunu ileri sürmüş ve bu âyetin, "Sen, Uhud günü hezimete uğrayıp dağıldıktan sonra sana geri döndükleri zaman, Allah'tan olan bir rahmet sayesinde, o müslümanlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın ve bu bozgundan dolayı onlara ağır konuşsaydın, senden çekinecekleri ve uğradıkları hezimetten dolayı utanacakları için, etrafından dağılıp giderlerdi. Bu ise, düşmanının, senin ve müslümanlar hakkında hiç beklemediği birşey olurdu" manasında olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ın Şefkatinden Fazla Şefkat Olmaz

Yumuşaklık ve rıfk ancak, Allah'a ait haklardan bir hakkı ihmâle götürmediği zaman câizdir. Fakat böyle bir ihmâle götürür ise caiz değildir. Cenâb-ı Allah, *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara karşı çetin ol"* (Tevbe, 73) buyurmuş ve zinâ haddini (cezasını) uygulama hususunda mü'minlere, *"Allah'ın dini hususunda (o zina eden erkek ve kadına) acıyacağınız tutmasın"* (Nûr, 2) diye emretmiştir.

Burada bir diğer incelik daha bulunmaktadır, o da şudur: Allah Teâlâ, bu âyette Hz. Peygamber (s.a.s)'i sertlikten men ederken, *"Onlara karşı çetin ol"* (Tevbe, 73) âyetinde ona sertliği emretmiştir. Buradaki âyette mü'minlere karşı sert davranmaktan onu nehyetmiş, diğerinde ise kâfirlere karşı sert olmasını emretmiştir. Bu, *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin"* (Mâide, 54) ve *"Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında ise merhametlidirler"* (Fetih, 29) âyetlerinde

ifade edildiği gibidir. Bu sözün izahı şöyledir: İfrat da tefrit de (yani aşırılıklar) zemmolunmuştur, fazîlet bu ikisi ortasında olandadır. Bundan dolayı sert davranma bazan emredilmiş, bazan nehyedilmiştir. Bu ancak, ifrat ve tefritten uzaklaşmak için olur ve geriye sırat-ı müstakim olan orta yol kalır. İşte bu sıradan dolayı Hak Teâlâ, *Böylece siz (Ümmet-i Muhammed'i) vasat (mutedil) bir ümmet yaptık''* (Bakara, 143) buyurarak, orta yolu medhetmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ *''Artık onları bağışla, günahlarının mağfiretini dile... İş hususunda onlarla müşavere et''* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette üç şeyi emretmiştir:

Birincisi: *''Onları bağışla (affet)''* emridir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kulun halinin kemali, ancak Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ *''Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanın''* demiştir.Sonra Allah Teâlâ,önceki âyetlerde müslümanları affettiğini bildirince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma faziletini elde etsin diye, onları affetmesini emretmiştir.

İKİNCİ MESELE **Keşşaf sahibi,** âyetin manasının "Senin hakkınla ilgili hususlarda onları affet, Allah'ın hakkıyla ilgili hususlarda ise, onların günahlarının mağfiretini dile" şeklinde olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Emrin zahiri vücûb (farz oluşu) ifâde eder. فَاعْفُ عَنْهُمْ *''Artık onları bağışla...''* buyruğunun başındaki fâ harfi, ta'kîb (hemen) manasına delâlet eder. Binaenaleyh bu Allah'ın Hz. Peygambere derhal affetmesini vâcip kıldığını gösterir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin kemâline delâlet eder. Çünkü O, o müslümanları affetmiş ve sonra peygamberine de onları derhal affetmesini vacip kılmıştır. Bil ki, *''Artık onları bağışla''* âyeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'e affı vâcip kılmaktadır. Bu emir ümmete döndüğünde, bu onlara vacip olmaz, ancak mendub olur. Nitekim Allah Teâlâ, mukarreb (Allah'a çok yakın) insanların günah sayılan işlerinin, ebrâr (iyi insanlar)ın hasenâtı gibi olduğunu bildirmek için, *''İnsanların kusurlarını affedenler...''* (Âl-i İmran, 134) buyurmuştur.

İkincisi: *''(Onların) günahlarının mağfiretini dile''* emridir. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Âyet Büyük Günahların Affedilebileceğine Delildir

Bu âyette, Allah'ın, büyük günah sahiplerini de affedebileceğine kuvvetli bir delâlet vardır. Çünkü muharebe esnasında bozulup kaçmak, *"Kim böyle bir günde o (düşmana) arka çevirirse, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır"* (Enfal, 16) âyetinden dolayı, bir büyük günahtır. Binâenaleyh Uhud'da müslümanların hezimete düşmelerinin büyük günahlardan olduğu sabit olmaktadır. Hem sonra Allah Teâlâ geçen âyette onları affettiğini beyân etmiş, bu âyette de Peygamberine onları affetmesini, sonra da onlar için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. Bu husus, bizim söylediğimiz şeye delâlet eden delillerin en güçlülerindendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"(Onların) günahlarının mağfiretini dile.."* emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, büyük günah sahipleri için mağfiret talep etmesini emretmektedir. Allah Teâlâ, ona mağfiret istemesini emrettiği zaman, onun bu duasına icâbet etmemesi câiz olmaz. Bu böyledir, çünkü,kerîm olana bu yakışmaz. Bundan dolayı bu âyet, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamberi bu dünyada büyük günah sahiplerine şefaatçi kıldığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara kıyamette şefaat etmesi daha evlâdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, *"Andolsun Allah onları affetti"* (Âl-i İmran, 155) âyetinde beyân ettiği gibi, önce onları affetti, sonra da bu âyette, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlar için ve onlardan dolayı istiğfar etmesini emretti. Sanki ona şöyle denilmekte idi: "Ey Muhammed, onlar için istiğfar et, çünkü ben onları sen onlara istiğfar etmeden önce bağışladım. Onları bağışla, çünkü ben, sen onları bağışlamadan önce, onları bağışladım." Bu Cenâb-ı Allah'ın bu ümmete olan rahmetinin kemâline delâlet etmektedir.

Şûrâ Kelimesi Hakkında

Üçüncüsü, *"İş hususunda onlarla müşavere et"* emridir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada, شَاوِرْهُمْ (Onlarla müşavere et, istişâre et), "müşâvere", "şivâr" (istişâre etmek), "meşvere" denilir. "Meşvere eden topluluk" manasında da اَلْقَوْمُ الشُّوْرَى denilir. "Şûrâ" kelimesi masdardır ve وَاِذْهُمْ نَجْوَى *"Onlar gizli konuşurlarken"* (İsrâ, 47) âyetinde olduğu gibi, topluluk bu kelime ile tavsif edilmiştir. "Müşâvere" kelimesinin, balı yerinden aldığın ve çıkarttığın zaman söylediğin شُرْتُ الْعَسَلَ، اَشُوْرُهُ sözünden alındığı veya Arapların, bir hayvanı teşhir ettiklerinde söyledikleri شُرْتُ الدَّابَّةَ شَوْرًا sözlerinden alındığı söylenmiştir. Bundan dolayı hayvanların teşhir edildiği yere

de "mişvâr" denir. Sanki teşhir ile onun iyisi kötüsü bilinmektedir. Aynı şekilde müşavere ile de, işlerin hayırları ve şerleri bilinmektedir.

İKİNCİ MESELE

Şûrânın Faydaları

Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e müslümanlarla müşavere etmesini emretmesinde birçok faydalar bulunmaktadır:

1- Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla müşaveresi, onlara değer verme ve derecelerini yükseltme mânasına gelir. Bu ise, müslümanların Hz. Peygamberi çok sevmelerini ve ona ihlasla itaat etmeleri neticesini doğurur. Eğer O, bu müşâvereyi yapmamış olsaydı, bu onları küçümseme anlamına gelir, böylece kötü ahlak ve kabalık olmuş olurdu.

2- Hz. Peygamber (s.a.s), akılca insanların en mükemmeli o ise de, insanların bilgileri sonsuzdur. Binâenaleyh bilhassa dünyevi meselelerde maslahat (menfaat) yönlerinden Hz. Peygamber'in aklına gelmeyen bir hususun başka bir insanın aklına gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَنْتُمْ أَعْرَفُ بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ وَأَنَا أَعْرَفُ بِأُمُورِ دِينِكُمْ *"Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz, ben de din işlerinizi daha iyi bilirim"* [22] buyurmuştur. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber şöyle demiştir: مَا تَشَاوَرَ قَوْمٌ قَطُّ إِلاَّ هُدُوا لِأَرْشَدِ أَمْرِهِمْ

3- **Hasan el-Basrî** ve **Süfyan İbn Uyeyne**, "Allah Teâlâ bunu ona, sırf başka insanlar müşavere yapma hususunda onun yolunca gitsinler ve ümmet-i Muhammed için bir sünnet olsun diye emretmiştir" dediler.

4- Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud hadisesinde onlarla müşavere etti, onlar da Medine'den çıkma tarafına işaret ettiler. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) çıkma taraftarı değildi. Çıktıkları zaman olan oldu. Binâenaleyh eğer Hz. Peygamber (s.a.s), bundan sonra onlarla müşavere yapmayı bıraksaydı, bu durum, onun kalbinde onlarla müşavere ettiğinden dolayı bir iz kalmış olduğuna delâlet ederdi. Bu sebeple Hak Teâlâ, onun kalbinde bu hadiseden dolayı bir iz kalmış olduğuna delâlet etsin diye, bundan sonra ona, onlarla müşavere etmesini emretmiştir.

5- Bu, "İş hususunda, onların re'yinden ve ilminden istifâde etmek için değil, fakat akıllarını, anlayışlarını, sana olan sevgilerinin derecesini ve sana itaattaki ihlâslarını anlayasın, böylece daha faziletli olan az faziletli olandan senin yanında ayırdedilsin ve onlara makamlarının kadr-ü kıymeti açıkca görünsün diye, onlarla müşavere et" manasındadır.

6- Bu, "İş hususunda onlarla müşâvere et. Fakat bu, sen onlara muhtaç olduğun

22) Müslim, Fezâil, 141 (4/1836); İbn Mâce, Rühûn, 15 (2/825).

için değil, aksine iş hususunda onlarla müşâvere ettiğin zaman, onlardan herbiri, o hadise ve işteki en uygun yönü bulmaya gayret edeceği ve böylece, temiz ruhların meydana gelmesinde yardımlaştıkları bir şeyde biribirlerine uygun gelişi gibi, onların ruhları da o işteki en uygun şeyin meydana gelmesi hususunda biribirlerine mutabık ve muvafık olacağı içindir. Namazlarda cemaat oluştaki ve cemaatla namazın tek başına kılınan namazdan daha faziletli oluşundaki sır, işte budur.

7- Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ümmeti ile müşavere etmesini emredince, bu, Allah katında ümmet-i Muhammed'in kadr-ü kıymetinin olduğuna delâlet eder. Bu, onların hem Allah katında, hem Hz. Peygamber katında, hem de bütün insanlar katında bir değerleri olduğunu gösterir.

8- Büyük padişah, önemli ve mühim işlerde ancak yanındaki has ve yakın adamları ile istişâre eder. İşte bunlar bir günah işledikleri zaman, Allah onları affetti. Bundan dolayı bazan onların aklına, "Her ne kadar Allah bizi fazlı ile affetti ise de, bu günahtan dolayı bizim o büyük derecemiz artık kalmamıştır" fikri gelebilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, tevbe ettikten sonra o dereceyi noksanlaştırmayıp, aksine daha da artıracağını beyân etmiştir. Bu şöyledir: "Bu hadiseden önce Ben (Allah), Resûlûme sizinle müşavere etmesini emretmemiştim. Bu hadiseden sonra ise, kendinizin şimdi öncekinden daha yüce bir makamda olduğunuzu anlayasınız diye, ona sizinle müşavere etmesini emrettim. Bunun sebebi şudur: Siz, bu hadiseden önce amellerinize ve taatlarınıza güveniyordunuz. Şimdi ise benim fazlıma ve affıma güveniyorsunuz. Bundan dolayı affımın, amellerinizden daha büyük; keremimin, taatlarınızdan daha çok olduğunu anlayasınız diye, şu andaki derecenizin ve makamınızın öncekinden daha büyük olması gerekir." Zikredilen ilk üç vecih, daha önce zikredilmiş olan izahlardır. Sonrakiler ise, bu mevzuyu yazarken benim aklıma gelen şeylerdendir. Murâdını ve kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nass Varid Olmayan Her Hususta İstişare Caiz midir?

Alimler, hakkında Allah'tan bir vahiy nazil olmuş olan herhangi bir mesele hakkında, peygamberin ümmetiyle istişâre etmesinin caiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü nass varid olduğunda, re'y ve kıyas geçersiz olur. Ama, hakkında nass olmayan bütün şeyler hakkında istişare etmek caiz midir değil midir? meselesine gelince, **Kelbî** ve pekçok ulemâ, bu emrin, harblerde müşâvere etmeye mahsus olduğunu söylemişlerdir. Bunların delili şudur: Âyet-i Kerîme'deki الْأَمْرِ ifâdesindeki elif-lâm istiğrak için değildir. Çünkü hakkında vahiy inmiş olan hususta müşavere etmenin câiz olamayacağını açıklamıştık. Binâenaleyh buradaki elif-lâmı daha önce geçen ve bilinen bir şeye hamletmek gerekir. Bu âyette daha önce geçen ve bilinen iş ise, harp ve düşmanla

karşı karşıya kalma hususundaki işlerdir. Bundan dolayı âyetteki, *"Onlarla iş hususunda müşâvere et"* emri bu hususla ilgili olmuş olur.

Sonra bu görüşte olanlar şöyle dediler: "Bedir günü **Habbâb İbn el-Münzir,** Hz. Peygamber (s.a.s) ile, orduyu suyun yanında konaklatma hususunda istişâre etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de onun bu re'yini kabul etmişti. Yine **iki Sa'd,** yani **Sa'd İbn Mu'âz** (r.a) ile **Sa'd İbn Ubâde,** Hendek muharebesinde, savaşa katılmamalarına karşılık Medine'nin meyvelerinin bir kısmını vererek Gatafan Kabilesi ile yapılmak istenen anlaşmayı bırakma görüşünde olduklarını Hz. Peygamber'e arzetmişler, Hz. Peygamber (s.a.s) de onların bu görüşlerini kabul etmiş, anlaşma sahifesini yırtmıştır."

Yine âlimlerden bazıları, bu lâfzın umûmi olduğunu, hakkında vahiy gelmiş hususların bu umûmun dışında kaldığını, vahiy gelmemiş konularda âyetin hüccet olmaya devam ettiğini söylemişlerdir. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ, akıl sahiplerine, kıyas yapmalarını emrederek فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"Ey akıl ve basîret sahipleri ibret alın"* (Haşr, 2) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), akıl sahiplerinin efendisidir. Yine Cenâb-ı Hak, kıyasla hüküm çıkaranları medhederek, لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"(Onlar), bunu hüküm çıkaranlardan öğrenirlerdi"* (Nisa, 83) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), insanların en akıllısı ve en zekisi idi. Bu da, onun kendisine vahiy gelmediği zaman ictihad etmekle emrolunduğuna delâlet eder. İctihad ise, meseleyi tartışmak ve görüşmekle kuvvetlenir. İşte bu sebepten ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) de istişâre etmekle emrolunmuştu. O, Bedir günü ashabı ile, esirler hakkında istişare etmiştir ki, bu dinî bir mesele idi. Nassın, kıyas ile tahsîs edilemeyeceğinin delili şudur: Nass, **Hz. Âdem'e** secde etme hususunda, bütün melekleri içine almıştır. Daha sonra **İblis,** kıyas yaparak tahsîste bulunmuş ve kendisini bunların dışında saymış, *"Ben o (Âdem')den hayırlıyım. (Çünkü) beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) demiş ve böylece lânetlenenlerden olmuştur. Eğer nassı kıyas ile tahsis etmek caiz olsaydı, iblis bundan dolayı lânete müstehak olmazdı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Müşavere Emrinden Maksad Farziyyet midir?

Emrin zâhiri vücub ifâde eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"iş hususunda onlarla müşavere et"* emri farziyeti gösterir. **Şâfiî** (r.h) bu emri nedb (mendub oluş) manasında alarak, "Bu, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْبِكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا *"Bâkire kız evlendirilirken kendisinin görüşü de alınır"*[23] hadîs-i şerifi gibidir. Fakat babası bâkire kızı evlenmeye zorladığında bu da câiz olur. Ancak kızın gönlünü hoş etmek için onunla istişâre etmek daha evlâdır. İşte bu âyette de böyledir" demiştir.

23) Ebu Davud, Nikah, 25 (2/232); Tirmizî, Nikah, 18 (4/415).

BEŞİNCİ MESELE

Vahidî, "el-Vâsıt" adlı tefsirinde **Amr İbn Dînar**'dan, **İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu âyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, müşâvere etmekle emrolunduğu kimseler, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile **Hz. Ömer** (r.a)'dir." Bana göre bu hususta bir müşkil vardır. Çünkü bu âyette Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendileriyle istişare etmesini emrettiği kimseler, kendilerini affedip kendileri için mağfiret istemesini emrettiği kimselerdir ki bunlar da bozguna uğrayan müslümanlardır. Düşün ki **Hz. Ömer** de bunlardan birisidir. Bu sebeple âyetin muhtevasına girmektedir. Fakat **Hz. Ebu Bekir** (r.a) onlardan değildir. Öyle ise o, nasıl âyetin muhtevasına girebilir. Allah en iyi bilendir.

Şûrâdan Sonra Karar ve Tevekkül

Sonra Cenâb-ı Allah, فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ *"Bir kere azmettin mi, artık Allah'a güvenip dayan"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdenin manası şöyledir: İstişâre ile kuvvetlenen bir görüş ortaya çıktığında, buna itimad etmek vâcip değildir; aksine Allah'ın yardımına, tevfikine ve korumasına itimad edip dayanmak vacip olur. Bunun maksadı da, kulun bütün işlerinde sadece Allah'a itimad edip güvenmesinin şart olduğunu ortaya koymaktır.

İKİNCİ MESELE

Âyet, tevekkülün, bazı cahillerin söylediği gibi, insanın kendisini ihmal etmesi olmadığına delâlet etmektedir. Aksi halde, müşâvereyi emretmek, tevekkülü emretmeye zıd olurdu. Bilâkis tevekkül, insanın zahirî sebepleri görüp gözetmesi; ve fakat bununla beraber o sebeplere kalbiyle istinâd etmeyip, aksine Hakk'ın hıfz u emânına, himayesine dayanmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cabir İbn Zeyd'in, tâ harfinin ötresiyle, فَإِذَا عَزَمْتُ "Azmettiğim zaman..." şeklinde okuduğu nakledilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki Resûlüne, "Ben azmettim mi, sen tevekkül et!..." demiştir. Bu, şu iki sebepten dolayı zayıftır:

a) Allah'ı "azmetmekle" vasfetmek caiz değildir. Bu azmin, îcâb ve ilzâm manasında olduğu söylenebilir. Buna göre mâna, "Onlarla, iş hususunda müşâvere et... Ben seni bir şeye mecbûr edip, seni ona irşâd ettiğimde bana güven.. Artık, bundan sonra hiç kimseyle müşâvere etme" şeklinde olur.

b) Bu kıraatı, sahabeden hiç kimse okumamıştır. Dolayısıyla, bu kıraati Kur'ân'a ilhâk etmek caiz değildir. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ *"Çünkü Allah, kendisine güvenip dayananları sever"* buyurmuştur. Bu tabirden maksad, mükellefleri Allah'a yönelme ve Allah'ın dışında bulunan bütün şeylerden yüz çevirmeye teşviktir.

***

Allah Size Yardım Ederse Sizi Kimse Yenemez

إِن يَنصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا الَّذِي يَنصُرُكُم مِّن بَعْدِهِ ۗ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek yoktur. Sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size yardım edebilecek kimdir? Mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"

(Âl-i İmran, 160).

İbn Abbas şöyle demektedir: "Size, Bedir gününde yardım ettiği gibi yardım ederse, size hiç kimse gâlip gelemez. Uhud gününde sizi yardımsız bıraktığı gibi yardımsız bırakırsa, size hiç kimse yardım edemez..." Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetin maksadının, (insanları) tâate teşvik ve ma'siyetten sakındırmak olduğu ileri sürülmüştür. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, daha önce, Allah'a isyân etmekten kaçınan kimselere yardım edeceğini beyân buyurmuştur ki bu, *"Evet, siz sabr-ü sebat eder, sakınırsanız, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size alâmetli beşbin melekle imdâd edecektir"* (Âl-i İmran, 125) âyet-i kerîmesidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu âyette de, kendisine yardım ettiği kimseyi hiç kimsenin yenemiyeceğini beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki mukaddimenin toplamından ortaya şu netice çıkar: Allah'tan ittikâ eden kimse, dünya ve âhiret mutluluğunu elde etmiş olur. Çünkü o, yanında hiçbir bedbahtlığın bulunmadığı bir saadeti ve yanında hiçbir zilletin bulunmadığı bir izzeti elde etmiş, böylece de kendisine hiç kimsenin galip

gelemiyeceği bir kimse haline gelmiştir. Ama, isyân eden kimselere gelince, Allah onları yardımsız bırakmıştır. Allah'ın yardımsız bıraktığı kimseler ise muhakkak ki, yanında hiçbir saadetin bulunmadığı bir bedbahtlığa ve yanında hiç bir izzetin bulunmayacağı bir zillete düşmüştür.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, bu âyetle, imanın, ancak Allah'ın yardımı; küfrün de, ancak Allah'ın bu yardımını kesmesiyle tahakkuk edeceği hususuna istidlâl etmişlerdir ki, bunun izâhı son derece açıktır. Zira bu, bütün işlerin Allah'a ait olduğuna delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ubeyd İbn Umeyr, bir kimse bir kimseyi yardımsız ve çaresiz bıraktığında Arapların söylemiş olduğu اَخْذَلَهُ tabirinden olmak üzere, âyeti وَاِنْ يُخْذِلْكُمْ şeklinde okumuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ بَعْدِهِ *"Ondan sonra"* tabiri hakkında da iki izah yapılmıştır:

a) Yani, "Yardımını kestikten sonra.."

a) Bu senin "Falancadan sonra sana yardım edecek hiç kimse olmadı" demen gibidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ *"Mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"* buyurmuştur. Yani, "Bütün işin Allah'ın elinde olduğu, O'nun kazâsını geri çevirip hükmünü men edecek hiçbir şeyin bulunmadığı sabit olunca, mü'minin ancak Allah'a tevekkül etmesi gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"* buyruğu hasr ifâde etmektedir. Yani, "Yalnız Allah'a güvenip dayansın mü'minler; başkasına değil!" demektir.

★★★

Peygamber Hıyanet Etmez

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَّغُلَّ وَمَنْ يَّغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ
مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

"Bir peygamberin emânete hainlik etmesi? Bu, olur şey değil. Kim, hainlik ederse, kıyamet günü hainlik ettiği şeyi(n vebâlini) yüklenerek gelir.. Sonra herkese, kazandığı şey eksiksiz verilir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar..."

(Âl-i İmran, 161).

Bil ki, Cenâb-ı Hak cihada teşvik hususunu mübalağa ile beyân edince, bunun peşinden cihad ile ilgili hükümleri zikretmiştir. Bu hükümlerden bir tanesi de, emânete hainlik etmekten mendir. İşte bu âyeti, bu manada zikretmiştir. Âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Gll" Kelimesinin Lügat Manası

غَلَّ fiilinin masdarı olan اَلْغُلُولُ kelimesi, hainlik etmek anlamına gelir. Kelimenin aslı, "Bir şeyi gizlice almak.." anlamına gelmektedir. Deride, hainlik yaparak bir miktar et bıraktıkları zaman Arapçada buna, اَغَلَّ الْجَازِرُ وَالسَّالِخُ "Hayvanı kesen ve derisini yüzen kimse hainlik yaptı" denilmektedir.

Bu kökten gelen, اَلْغِلُّ kelimesi ise, insanın sinesinde saklamış olduğu gizli kin anlamına gelir. اَلْغِلَالَةُ ise, elbiselerin altına giyilen iç elbiseye verilen isimdir. Yine, ağaçların dibinden akan suya da, اَلْغَلَلُ denilmektedir; çünkü bu su, ağaçlar tarafından gizlenmektedir. Yine, dağılıp gizlendiği zaman, bu تَغَلَّلَ الشَّيْءُ deyimiyle ifade edilir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise şöyle buyurmuştur: مَنْ بَعَثْنَاهُ عَلَى عَمَلٍ فَغَلَّ شَيْئًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِلُهُ عَلَى عُنُقِهِ *"Bir kimseyi bir işe yollarsak, o kimse de o işte herhangi bir hainlik yaparsa, onu boynunda taşıyarak kıyamet gününe gelir"* [24], هَدَايَا الْوُلاَةِ غُلُولٌ *"Yöneticilere verilen hediyeler de gulûl (hainlik)tir"* [25] لَيْسَ عَلَى الْمُسْتَعِيرِ غَيْرِ الْمُغِلِّ ضَمَانٌ *"Hainlik etmemiş olan emânetçinin tazminat ödemesi gerekmez"* لاَ إِغْلاَلَ وَلاَ إِسْلاَلَ *"Ne hainlik vardır, ne de çekip almak, çalmak.."* [26] Yine, bir kimse bir kimseyi hain olarak bulduğu zaman أَغْلَلْتُهُ denilir. Bu tıpkı senin, أَفْحَمْتُهُ veya أَبْخَلْتُهُ demen gibidir. Yani "onu siyah, kara, kömür gibi buldum" veya "onu cimri buldum" demektir.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesîr, Âsım ve **Ebû Amr**, yâ harfinin fethası, gayn harfinin de dammesiyle, يَغُلَّ şeklinde okumuşlardır ki, yani, "Peygamberin hıyânet etmesi yakışık almaz.." demektir; diğer yedi kıraat imamları ise, yâ harfinin dammesi ve gayn harfinin fethasıyla يُغَلَّ şeklinde okumuşlardır ki, "Peygambere hainlik edilmesi yakışık almaz" demektir.

---

24) Aynı manada hadis: İbn Mâce, Zekât, 14 (1/579); Müsned, 1/414; Buharî, Eymân, 3.

25) Müsned, 5/424'de hadis, هَدَايَا الْعُمَّالِ غُلُولٌ "Zekat toplayanların aldığı hediyeler gulûldür" şeklindedir.

26) Dârimî, Siyer, 50 (2/231).

161. Âyetin Nüzul Sebebi

Âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir ki, bu sebeplerden bir kısmı birinci kıraate; diğer bir kısmı da ikinci kıraate muvafık düşmektedir.

Birinci nev'e gelince, bu kısımda şu rivayetler bulunmaktadır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) savaşların birisinde birtakım ganimetler elde etmiş, sonra da, elde ettiği bu ganimetleri bir araya toplamış, ama bazı sebeplerden dolayı ganimetlerin taksimi gecikmişti. Bunun üzerine bir topluluk O'na gelerek, "Ganimetlerimizi taksim etmiyor musun?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), لَوْ كَانَ لَكُمْ مِثْلُ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا حَبَسْتُ عَنْكُمْ مِنْهُ دِرْهَمًا أَتَحْسَبُونَ أَنِّي أَغُلُّكُمْ مَغْنَمَكُمْ *"Şâyet sizin Uhud dağı kadar altınınız olsa, ondan tek bir dirhemini bile alıkoymam. Siz, ganimetlerinize hıyanet ettiğimi mi sanıyorsunuz?"* buyurmuş ve bunun üzerine Hak Teâlâ bu âyeti indirmiştir.

b) Bu âyet, vahyin tebliği hususunda nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklerin dinlerini kınayan ve ilahlarına hakaret eden ifâdelerin yer aldığı Kur'ân âyetlerini onlara okuyordu. Onlar da, ondan bunu yapmamasını isteyince, işte bu âyet nâzil oldu.

c) **İkrime** ve **Sa'îd İbn Cübeyr** şunu rivayet etmeşlerdir: "Âyet, Bedir günü (ganimet içinden) kaybolan kırmızı bir kadife hakkında nazil olmuştur. Bu kadifeden dolayı bazı câhiller, "Belki de onu peygamber aldı" demişlerdir. Bu âyet, işte bundan dolayı nazil olmuştur."

d) **İbn Abbas** (r.a)'dan, bir başka yolla şu rivayet edilmiştir: "Ashabın ileri gelenleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ganimet mallarından ilâve birşey vermeyi arzu etmişlerdi de, bundan dolayı bu âyet nâzil olmuştur."

e) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), öncü birlikler göndermiş ve onlar bazı ganimetler elde etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ganimetleri dağıtmış, fakat öncülere pay ayırmamıştı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

f) **Kelbî** ve **Mukâtil** şöyle demişlerdir: "Bu âyet-i kerîme, Uhud günü o okçular, ganimet elde etme arzusu ile mevzîlerini terkedip de, "Biz Allah Resûlü'nün, *"Kim birşey alırsa o, onundur"* demesinden ve Bedir gününde yaptığı gibi, burada da ganimetleri taksim etmemesinden korkuyoruz" dedikleri, bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Siz, bizim hainlik edip size ganimetten pay vermeyeceğimizi mi zannettiniz"* demesi üzerine nâzil olmuştur.

Bil ki birinci rivâyete göre âyetten murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendisi için, ganimetten herhangi birşeyi ashâbından gizlemekten nehyetmektir. Daha sonraki

üç rivayete göre ise ondan murad, onu, sahabenin bir kısmına verip, bir kısmına vermemek suretiyle ganimette hâinlik etmekten nehyetmektir.

Ammeye Ait Ganimet Malından Birşey Aşırmanın Tehlikesi

İkinci kıraate uygun olan rivâyetlere gelince: Rivâyet edildiğine göre Huneyn günü, Hevâzin ganimetleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in eline geçince, bir adam ganîmet içinden bir iğneyi gizlice alır. İşte âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), hâinlik yapma işinin ehemmiyetine dikkat çekmiş ve onun büyük günahlardan olduğunu belirtmiştir. **Sevbân**'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetine göre, مَنْ فَارَقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلاَثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ الْكِبْرُ وَالْغُلُولُ وَالدَّيْنُ *"Kimin ruhu, şu üç şeyden uzak olarak bedenini terkederse, cennete girer: Kibir, hâinlik ve borç"* [27] buyurmuştur.

Abdullah İbn Amr (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, adı **Kerkere** olan bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mallarına nezaret ediyordu. Bu şahıs öldü. Hz. Peygamber (s.a.s) *"O, cehennemdedir"* buyurdu. Sahabe de, bakmaya gittiklerinde adamın üzerinde gizlice almış olduğu bir elbise ve yelek buldular. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: أَدُّوا الْخَيْطَ وَالْمِخْيَطَ فَإِنَّهُ عَارٌ وَنَارٌ وَشَنَارٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"İpliği ve iğneyi bile yerine veriniz. Çünkü onlar kıyamet günü bir utanç, bir ateş ve çok çirkin bir fiil olacaktır."*[28]

Ruveyfi' b. Sâbit el-Ensâri'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s):

لاَ يَحِلُّ لِأَحَدٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ يَرْكَبَ دَابَّةً مِنْ فَيْءِ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى اِذَا اَعْجَفَهَا رَدَّهَا وَلاَ يَحِلُّ لِامْرِىءٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ يَلْبَسَ ثَوْبًا حَتَّى اِذَا اَخْلَقَهُ رَدَّهُ

"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kimsenin, müslümanların ganimetinden olan bir hayvana, zayıf düşürüp de öyle geri verecek şekilde binmesi helâl değildir. Yine Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kimsenin bir elbiseyi eskitip de öyle geri verecek şekilde giymesi helâl değildir" [29] buyurmuştur.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Selmân** (r.a)'ı ganimeti korumakla vazifelendirdi: Derken ona bir adam gelerek, "**Selman,** elbisem yırtık idi. Ganimetten bir iğne iplik alıp onu diktim. Bana günah var mı?" dedi. **Selman** da, "Herşey, miktarına göredir" dedi. Bunun üzerine adam, elbisesinden o ipliği çekip çıkararak, ganimet malının içine kattı. Yine rivayet edildiğine göre bir adam, ganimet içinden

27) Tirmizî, Siyer, 21 (4/138); İbn Mace, Sadakât, 12 (2/806).
28) Muvatta, Cihâd, 22 (1/304).
29) Ebû Dâvud, Cihâd, 131 (3/67).

bir veya iki ayakkabı bağı alıp, "Bunları Hayber günü ben ele geçirmiştim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), شِرَاكٌ أَوْ شِرَاكَانِ فِي النَّارِ *"Cehennemde olan bir veya iki ayakkabı bağı"*[30] buyurmuştur. Yine rivayete göre bir adam Hayber'de ok atıyordu. Bu adam öldüğü zaman ashab, "Ne mutlu, şehid oldu!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) ise: كَلاَّ وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ إِنَّ الشَّمْلَةَ الَّتِى أَخَذَهَا مِنَ الْغَنَائِمِ قَبْلَ قِسْمَتِهَا لَتَلْتَهِبُ عَلَيْهِ نَارًا *"Hayır. Muhammed'in canı elinde olan (Allah'a) yemin ederim ki, onun taksim edilmeden önce ganimetlerden (gizlice) almış olduğu o kadife, üzerinde bir ateş gibi yanacaktır"* [31] buyurmuştur.

Bil ki, bu nehiyden şu iki durum müstesnâdır:

1- İnsanın ihtiyaç nisbetinde, kendi yiyeceğini ve hayvanın yemini ganimetten alması.. **Abdullah İbn Ebî Evfâ** (r.a), "Huneyn günü bir yiyecek elde ettik. Bir adam geliyor, ondan kendisine yetecek kadar alıyor ve gidiyordu" demiştir. Yine **Selmân** (r.a)'ın, Medâin savaşında bir kaç ekmek, biraz peynir ve bir bıçak elde ettiği ve o peynirden keserek, "Haydi besmeleyle yeyiniz" dediği rivayet edilmiştir.

2- İnsan o aldığı şeye muhtaç olduğu zaman... **Berâ İbn Azib** (r.a)'in, Yemâme günü müşriklerden bir adamı vurduğu, o adamın da sırt üstü düştüğü, böylece o müşrikin kılıcını alarak onu o kılıçla öldürdüğü rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nübüvvet İle Hainlik ve Hırsızlık Bir Arada Bulunmaz

Âyetteki يَغُلَّ fiilini, yâ harfinin fethası ve ğaynın zammesi ile, يُغَلَّ " O peygambere hıyanet etmesi.. uygun düşmez" şeklinde okumanın şu iki izahı vardır:

1- Bundan murad, peygamberlik ile hıyanetin birarada bulunamayacağıdır. Bu böyledir. Çünkü hıyanet, dünyada ârın, âhirette de nârın sebebidir. Hıyanete istekli olan nefis, son derece alçak bir nefistir. Peygamberlik, insanî mertebelerin en yücesidir. Binâenaleyh bu, ancak son derece yüce ve şerefli nefislere yakışır. Aynı şahısta bu iki zıt sıfatın bulunması imkansızdır. Binâenaleyh nübüvvet ve hiyânetin birlikte bulunamayacağı sabit olmuş olur. Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah'ın evlad edinmesi, olacak şey değil"* (Meryem, 36) buyruğudur. Yani uluhiyyet ve çocuk edinme bir arada bulunamaz. Âyetteki لِنَبِيٍّ kelimesindeki lâm'ın, lâm-ı menkûle olduğunu, bunun takdirinin ise, وَمَا كَانَ النَّبِيُّ لِيَغُلَّ şeklinde olduğu ve bunun مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ *"Allah'ın evlâd edinmesi, olacak şey değil"* (Meryem, 36) âyeti gibi, yani مَا كَانَ اللَّهُ لِيَتَّخِذَ وَلَدًا "Allah çocuk edinmez" şeklinde olduğu söylenmiştir.

30) Buhârî, Megâzî, 38; Müslim, İmân, 183 (1/108); Ebu Davud, 3/68.
31) Buhârî, Megazî, 38; Müslim, İman, 183 (1/108); Ebu Davud, 3/68.

2- Bu kıraata göre âyetin ikinci izahı şöyledir: Bir grup müslüman, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendilerine ganimetten daha fazla hisse vermesini istemişlerdi. Şüphe yok ki, eğer Hz. Peygamber bunu yapsaydı, bu bir hiyânet olmuş olurdu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, peygamberini bundan iyice uzaklaştırmak için bu âyeti indirmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Eğer, (faraza Allah'a ortak koşacak olursan, yemin olsun ki amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) ve *"Eğer (Peygamber), bazı sözleri bizim adımıza kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini (kuvvetini) alırdık."* (Hakk, 44-45) âyetleridir. Binâenaleyh, وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ buyruğu "Bu ona helâl olmaz, helâl olmayınca da o, bunu yapmaz" demektir. Bunun bir benzeri âyet de, *"Onu duyduğunuz zaman, "Bunu söylemek bize yakışmaz" demeniz (lâzım) değil miydi"* (Nur, 16) yani, "Bize bunu söylememiz helâl olmaz" ifâdesidir.

Bu kıraata göre âyetin izahını iyice anladığında, biz deriz ki: Bu kıraatin birçok delilleri vardır:

a) Bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak rivayet edilen haberlerin çoğuna göre, o kimseler Hz. Peygamber'i hiyânet etmekle suçlamışlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu âyetle bu hususiyetin peygambere yakışmayacağını beyân buyurmuştur.

b) Kur'ân'da bu kabil âyetlerde fiil, fâiline isnâd edilmiştir. Nitekim مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰه *"Allah'a her hangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için (doğru) olmaz"* (Yusuf, 38), مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ *"O, kardeşini tutabilecek değildi"* (Yusuf, 76) ve وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلاَّ بِاِذْنِ اللّٰه *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimseye ölmek yoktur"* (Âl-i İmran, 145); *"Allah bir kavmi, onlara hidayet ettikten sonra... saptıracak değildir"* (Tevbe, 115) ve *"Allah sizi gaybına muttalî kılacak değildir"* (Âl-i İmran, 179) âyetlerinde olduğu gibi. مَا كَانَ زَيْدٌ لِيُضْرَبَ "Zeyd'in dövülmesi olacak şey değil" denilmesi nâdirdir. Durum böyle olunca bu âyeti de, Kur'ân-ı Kerim'de çoğunlukla bulunan kısma katmak gerekir. Bunu, **Ebu Ubeyde**'nin **Yunus**'tan rivayet ettiği şu husus da te'kid etmektedir: **Yunus**, bu kıraati tercih ediyor ve "Arapça'da, tâ harfinin zammesi ile مَا كَانَ لَكَ اَنْ تُضْرَبَ "Senin dövülmen olacak şey değil" gibi bir kullanış yoktur" diyordu.

c) Bu kıraat, **İbn Abbas** (r.a)'ın tercih ettiği kıraattir. Ona, "**İbn Mes'ud**, يُغَلَّ şeklinde okuyor" denilince, o, "Onlar, peygamberi öldürmek istiyorlardı. O halde hiç peygamberi hâinlikle suçlamaz olurlar mı?" dedi.

İkinci şekildeki kıraate gelince, ki bu yâ harfinin zammesi ve gayın harfinin fethası ile يُغَلَّ "hiyanet olunması..." şeklinde okunmuştur. Bu kıraatin iki izâh şekli vardır:

a) Mana, "Peygambere hiyanet edilmesi olacak şey değildir" şeklindedir. Bil ki herkese karşı yapılan hıyânet haram kılınmıştır. Fakat burada bilhassa Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan hâinliğin zikredilmesinde birkaç fayda vardır:

1- Kendisine karşı suç işlenen kimsenin derecesi daha büyük ve yüksek olunca, ona karşı yapılan hâinlik de o nisbette çirkin olur. Hz. Peygamber (s.a.s), insanların en üstünüdür. Binâenaleyh ona karşı yapılacak ihânet, en çirkin bir ihânet olur.

2- Vahiy Hz. Peygamber (s.a.s)'e, peyder pey nâzil oluyordu. Bu sebeple ona karşı hâinlik eden kimse hakkında vahiy geliyordu. Bundan dolayı o kimse hakkında, ahiret azabının yanı sıra, dünyanın rezil ve rüsvaylığı da söz konusu oluyordu.

3- Müslümanlar o zaman çok fakir idiler. Bu sebeple, o zamanda yapılan bu hâinlik son derece çirkin oluyordu.

b) Kelime إِغْلَالٌ kökündendir. Yani, "Hainliğe nisbet edilme" manasında, bu, اَنْ يُخَوَّنَ anlamındadır. **Müberred** şöyle demiştir: "Araplar, "Onu kâfir sayıp, küfre nisbet ettin" manasında اَكْفَرْتَ الرَّجُلَ diyorlar." **Utbî** ise, "Şayet maksad bu olsaydı, tıpkı "fıska nisbet etme" manasında يُفَسِّقُ; "günaha nisbet etme" manasında وَيُفَجِّرُ ve "küfre nisbet etme" manasında يُكَفِّرُ denildiği gibi, burada da يُغَلِّلُ denilmesi gerekirdi. Evlâ olan, bu ifâdenin tıpkı, "Onu cimri buldum" ve "Onu çok siyah buldum" mânasında, اَبْخَلْتُهُ ve اَفْحَمْتُهُ denilmesi gibi, "Onu hâin buldum" manasında olmak üzere اَغْلَلْتُهُ fiilinden olduğunu söylemektir" demiştir. **Keşşaf sahibi** de şöyle demiştir: Bu izah şekline göre, bu kıraatin manası, birinci kıraatin manasına yakındır. Çünkü bu kıraatın bu manasına göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hâin bulunması doğru değildir. Çünkü o, ancak hâin olması halinde, hain olarak bulunur (öyle olmayınca demek ki hain değildir).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Biz, "gulûl" kelimesinin hıyânet manasına olduğunu söyledik. Ancak bu kelime örfte ve kullanılışta ganimet malında yapılan hıyânetlere has olmuştur. Bununla beraber ganimet dışındaki hıyânetler hakkında da kullanıldığı olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): اَلاَ اُنَبِّئُكُمْ بِاَكْبَرِ الْغُلُولِ الرَّجُلاَنِ يَكُونُ بَيْنَهُمَا الدَّارُ وَالْاَرْضُ فَاِنِ اقْتَطَعَ اَحَدُهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ مَوْضِعَ حَصَاةٍ طَوَّقَهَا مِنَ الْاَرَضِينَ السَّبْعِ *"Size hıyanetlerin en büyüğünü haber vereyim mi? Aralarında bir ev ve arazi bulunan iki adamdan biri, arkadaşının hissesinden bir çakıl taşı kadar yeri alsa, onu yedi kat yer olarak boynuna dolamış olur"* (32) buyurmuştur. Bu te'vile göre, âyet "Hz. Peygamber (s.a.s)'in hertürlü hâinlikten uzak olduğunu" ifade eder. Kâfirler, peygamberlik iddiasından vazgeçmesi için, bu uğurda büyük mallar harcamaya hazır oldukları halde o mallara dönüp bakmazken, hainliğin o Hazretten uzak olduğunu söylemeyip ne yapacağız! Bu durumda olan ve kendisine yedi kat gök ötesinden gelen vahiy için Allah'ın emin bir kulu olan kimsenin, insanlara hâinlik yapacağı nasıl düşünülebilir?

---

32) Benzeri bir hadis için bkz: Müslim, Müsâkât, 139-142 (3/1231).

Hıyanet Edip Mal Çalan, Kıyamette Onu Yüklenerek Gelir

Hak Teâlâ sonra, وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kim hâinlik ederse, kıyamet günü hainlik ettiği şeyin (vebalini) yüklenerek gelir"* buyurmuştur. Bu hususta iki izah şekli vardır:

1- Bu, ekseri müfessirlerin görüşü olup, âyeti zâhirine hamletmektir. Bu âyetin bir benzeri de, zekâtı vermeyen kimse hakkında olan şu âyettir: *"O gün, ki bunlar, üzerlerinde (yakılacak) cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da, o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. "İşte bu, nefisleriniz için toplayıp sakladıklarınız! Artık tadın (bunların acısını)" (denilecek)"* (Tevbe, 35). Buna Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi de delâlet etmektedir:

لاَ أُلْفِيَنَّ أَحَدَكُمْ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رَقَبَتِهِ بَعِيرٌ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٌ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٌ لها ثُغَاءٌ فَيُنَادِى يَا مُحَمَّدُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ لاَ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا قَدْ بَلَّغْتُكَ

"Kıyamet günü hiçbirinizi, boynunda böğüren bir deve veya böğüren bir sığır veya meleyen bir koyun taşır vaziyette gelip "Ya Muhammed! Ya Muhammed!" diye bana seslendiğini görmeyeyim! Ben (o zaman ona): "Allah'tan gelecek azap hususunda sana asla faydalı olamam. Zaten ben sana (bunu) tebliğ etmiştim" derim" (33).

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O şey cehennemin dibinde o kimseye gösterilir ve ona "Oraya in ve onu al" denir. O da oraya iner cehennemin dibine ulaştığında, onu yüklenir ama, bu kabul edilmez." Muhakkik âlimler, "Bunun manası şudur: "O adam, boynunda hiyanetle aldığı şeyi taşır vaziyette kıyamet günü geldiğinde, rezil ve rüsvaylığı artar" demişlerdir.

2- "Bu tabirden maksad, onun zâhirî manası değildir. Aksine bundan maksad, temsil ve tasvir yolu ile va'idi şiddetlendirmektir. Bunun bir benzeri de, *"Evladım, yapılan iyi veya kötü iş, bir hardal tanesi ağırlığında olsa dahi, bir kaya içinde, yahut göklerde veya yerin içinde olsa bile, Allah onu meydana çıkarır"* (Lokman, 16) âyetidir. Bu âyetten maksad, zâhirî mananın kendisi değildir. Aksine bundan maksad, Allah Teâlâ'nın ilminden ve muhafazasından, yerdeki ve gökteki bir zerrenin bile hariç kalmayacağını göstermektir. Burada da aynı şekilde bu âyetten maksad, tehdidin şiddetini ifade etmektir." Bu görüşte olanlar iki vecih zikretmişlerdir:

a) **Ebu Müslim**, "Bundan murad şudur: Allah Teâlâ, bu hâinliği onun aleyhine tesbit eder ve kıyamet günü bundan dolayı onu azarlayıp cezâlandırır. Çünkü hiçbir sır, Allah'a gizli kalmaz" demiştir.

---

33) Müslim, İmâre, 24 (3/1461)

b) **Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî** şöyle demiştir: "Bundan murad o insanın, bu hâinliği ile, bu şeyi yüklenen kimsenin meşhur oluşu gibi meşhur olacağını (teşhir edileceğini) ifade etmektir." Bil ki bu, muhtemel bir izahtır. Fakat Kur'ân ilminde itibar edilen asıl prensip, Kur'ân lâfızlarının hakiki manalarına hamledilmesinin gerektiğidir. Ancak buna mani bir delil bulunursa bu müstesna.. Burada âyetin, zâhiri manasına göre alınmasına bir mânî yoktur. Binâenaleyh zâhirî mananın alınması gerekir.

Sonra Cenâb-ı Allah, ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ *"Sonra herkese kazandığı şey eksiksiz verilir"* buyurmuştur. Bu tabir ile ilgili iki sual bulunmaktadır:

Birinci sual: Bu ifadenin, öncesine uygun düşmesi için ثُمَّ يُوَفَّى مَا كَسَبَ "Sonra ona kazandığı tastamam verilir" şeklinde olması gerekmez miydi?

Cevap: Bu şekilde umûmî ifâdenin kullanılmasının faydası şudur: Hâinlik yapan, kıyamette herkesi hayır olsun şer olsun, ameline göre cezalandıran bir zâtın olduğunu bilirse, kazandıkları ne kadar çok olursa olsun, onların dışında kalamayacağını anlar.

İkinci sual: Mu'tezile, kulun kendi fiilinin fâili (yaratıcısı) olduğu görüşünde ve fasıklar için de va'idin olduğu iddialarında bu âyete tutunmuştur. Birincisine gelince, çünkü Allah Teâlâ bu âyette, kulun kesbine karşılık cezalandırılacağını veya mükafaatlandırılacağını ifâde etmektedir. Binâenaleyh eğer kulun kesbi, Allah'ın fiili olsaydı, Allah kulu, o kulda yarattığı şeyden dolayı cezalandırmış olurdu. İkincisine gelince çünkü Hak Teâlâ, kasden adam öldüren hakkında, *"Onun cezası cehennemdir"* (Nisa, 93) buyurmuştur. Bu âyette de, her fiil sahibinin fiilinin cezâsının ona ulaşacağını bildirmiştir. Binâenaleyh her iki âyetin toplamından, fâsıklar (günahkarlar) için ilahî tehdidin kesin olduğu neticesi çıkmaktadır.

Cevap: Kulun fiili ile ilgili sualin cevabı şöyledir: Bu, "ilim meselesi" ile tezad teşkil etmektedir. Va'id meselesi ile ilgili suâle gelince, bu umumi ifâde, tevbe etme hali ile tahsîs edilmiştir. Tıpkı bunun gibi, aff-ı ilâhiye delâlet eden âyetlerden ötürü, affedilme halinde de bu umûmî ifâdenin tahsis edilmesi (sınırlandırılması) gerekir.

Sonra Hak Teâlâ, وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ *"Onlar, haksızlığa uğratılmazlar"* buyurmuştur. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu ifâde, Allah'ın fiillerinde zulmün olabileceğini gösterir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın eksik mükafaat veya fazla ceza vermesiyle olur. Bu ise, Cebriye mezhebinde olanların, "Allah'ın yaptığı herşey adalet ve hikmettir. Çünkü O, herşeyin mâlikidir" şeklindeki inançlarının aksine bir görüş beyân ettiğimiz zaman mümkün olur." Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmeyeceğini söylemek, O'nun fiillerinde zâlim olabileceğini göstermez. Nitekim, *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku"* (Bakara, 255) âyeti de, Allah hakkında uyku ve uyuklamanın mümkin olacağını göstermez.

★ ★

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

"Allah'ın rızasına tâbi olan kimse, Allah'ın hışmına uğrayan gibi midir? Onun durağı cehennemdir. O, ne kötü dönüş yeridir"

(Âl-i İmran, 162).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Sonra herkese kazandığı şey eksiksiz verilir"* buyurunca, bunun peşisıra bu cümlenin tafsilatını getirmiş, itaatkâr olanların mükafaatı ile günahkâr olanların cezasını beyân etmiş ve أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirlerin, bu hususta çeşitli izahları vardır:

1- "Ganimette hâinlik yapmama hususunda, Allah'ın rızasına tâbî olan kimse, hâinlik yaparak Allah'ın hışmına uğrayan kimse gibi olur mu?" Bu, **Kelbî** ve **Dehhâk**'ın görüşüdür.

2- "İman etmek ve O'na taatla ibâdet etmek suretiyle Allah'ın rızasına tâbi olan kimse, Allah'ı inkâr etmek ve O'na karşı günah işlemek sûretiyle O'nun hışmına uğrayan (gazabına uğrayan) kimse gibi olur mu?"

3- "Allah'ın rızasına tâbî olan muhâcirler, Allah'ın hışmına uğrayan münâfıklar gibi olur mu?"

4- **Zeccâc** şöyle demiştir: "Müşrikler, müslümanlara hücûm edince, Hz. Peygamber (s.a.s) de müslümanları, müşriklere hücûm etmeye çağırdı. Bazısı bu çağrıya uydu, bazısı uymadı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın rızasına tâbi olan kimse kİ bunlar; Allah'ın emrine uyan kimselerdir, "Allah'ın hışmına uğrayan gibi olur mu?"* ki bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın sözünü kabul etmeyen kimselerdir.

Kadî şöyle demiştir: "Bütün bu izahlar doğrudur. Lâfzı, bunlardan birisine hasretmek caiz değildir. Çünkü lâfız umumî bir lâfızdır; bu sebeple de bütün bunları içine alması gerekir. Çünkü tâatte bulunan herkes, Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın rızasına tâbi olan kimse"* buyruğunun muradına; nefsine ve şehvetine uyan herkes de, O'nun, *"Allah'ın hışmına uğrayan gibi midir?"* sözünün muhtevasına girmektedir. Bu babta söylenebilecek sözün özü şudur: "Âyet, muayyen bir hadise hakkında nazil olmuştur. Ancak ne var ki sen, sebebin hususî olmasının, hükmün umumîliğine mâni olmayacağını biliyorsun."

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ *"Allah'ın rızasına tabi olan kimse.."* buyruğundaki hemze, inkâr ifâde etmekte olup, fâ harfi de bir mahzûfa atf için getirilmiştir. Kelâmın takdiri ise, أَمَنِ اتَّقَى فَاتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ "İttikâ edip, böylece de Allah'ın rızâsına tâbi olan.. gibi midir?" (elbette onun gibi değildir) şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, بَاءَ بِسَخَطٍ ifâdesi, "Allah'ın gazabına uğradı, onu sırtlandı" anlamındadır. Biz bu hususu, Bakara sûresi 61. âyetin tefsirinde açıklamıştık.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âsım'dan rivayet edilen iki rivâyetin birinde o, râ harfinin dammesiyle رُضْوَانَ اللَّهِ ; diğer kıraât imamları ise, râ harfinin kesresiyle رِضْوَانَ اللَّهِ şeklinde okumuşlardır ki, bu iki kalıb da, رَضِيَ "hoşnut oldu" fiilinden masdardırlar. Bu ifâdenin damme ile okunması اَلْكُفْرَانُ gibi; kesreyle okunması da اَلْحِسْبَانُ "zannetmek" kelimesi gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ *"Onun durağı cehennemdir"* buyruğu, kendisinden önceki ifâdelerle ilgilidir. Kelâmın takdiri ise, "Allah'ın hışmına uğrayıp da, varacağı yer de cehennem olan kimse gibi olur mu?" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"O, ne kötü dönüş yeridir!"* buyruğu kendisinden öncesiyle alâkalı olmayıp, yeni başlayan bir sözdür. Cenâb-ı Hak sanki, cehennemi zikrettiği için, bunun peşinden onun vasfını getirmiş gibidir.

ALTINCI MESELE

Bu âyetin bir benzeri de, *"Yoksa kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip de iyi amel (ve hareket)lerde bulunanlar gibi mi yapacağız, dirim ve ölümleri bir mi olacak sandı(lar)?"* (Casiye, 21), *"Öyle ya, mü'min olan kimse, imandan hariç kişi gibi midir? Onlar, müsavi olmazlar"* (Secde, 18) ve *"Yoksa biz, iman edip de güzel güzel amel edenleri yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahud, müttakileri doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?"* âyetleridir. (Mutezile) topluluğu bu âyet ile, Allah Teâlâ'nın itâatkârları cehenneme, günahkârları da cennete sokmasının caiz olmadığı hususunda istidlâl etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bunu, istib'âd (tuhaf görme, imkansız görme) yoluyla zikretmiştir. Bu şayet, aklen imkânsız olmasaydı, aksi halde bu tuhaf görme hoş ve güzel olmazdı." **Kaffâl** bunu te'kîd ederek şöyle demiştir: "Hikmet-i ilâhiyyede günahkârın muhsin ile müsavi tutulması caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda, günahlara teşvik, onu mübah kılma ve tâatleri de terk söz konusudur.

★ ★

İnsanların Birbirinden Farklı Olmaları

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

"Onlar ise Allah katında derece derecedir. Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla görücüdür"

(Âl-i İmran, 163).

Cenâb-ı Hak sonra هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ *"Onlar ise Allah katında derece derecedir"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kelâmın takdiri, لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ "Onlar için, Allah katında dereceler vardır" şeklindedir. Ama ne var ki bu hazf, yerinde ve güzel olmuştur. Çünkü onların amellerinin farklı oluşu, onları, zatları bakımından da farklı farklı kılmıştır. Böylece bu mecazî ifâde, hakîki ifâdeden daha beliğ olmuştur. Feylezoflar şöyle demiştir: Beşerî nefisler, mahiyyetleri ve hakikatleri itibariyle farklı farklıdırlar. Binaenaleyh bunların bir kısmı zekî, bir kısmı ahmak, bir kısmı nurlarla aydınlanmış, bir kısmı da karanlıklarla bulanmış, bir kısmı hayırlı, bir kısmı ise faydadan uzak ve hayırsızdır. Bu vasıfların farklı farklı oluşu, bedenî mizaçların farklılığından değil, aksine nefislerin mahiyetlerinin farklılığından ileri gelmektedir.

İşte bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s), اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ *"İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi, maden madendirler"* [34] ve yine o, اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ *"Ruhlar, teçhiz edilmiş ordulardırlar"* [35] buyurmuştur. Durum böyle olunca, insanların farklı farklı derecelerde bulundukları kesinleşmiş olur; yoksa, 'Onlar için bazı dereceler vardır" demek değil...

İKİNCİ MESELE Âyet-i kerimenin başındaki هُمْ zamiri, أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ (Âl-i İmran, 162) sözündeki, مَنْ kelimesine râcidir. Çünkü مَنْ lâfzı, mana bakımından cemidir. İşte bundan dolayı, bu zamirin مَنْ lâfzına râci olması doğru olmuştur. Bunun bir benzeri de, أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ *"Öyle ya, mü'min olan kimse, imandan hariç kişi gibi olur*

34) Buhârî, Enbiya, 19.
35) Buhârî, Enbiya, 2.

mu? (onlar) müsavi olmazlar'' (Secde, 18) âyetidir. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, لَا يَسْتَوُنَ ifâdesi, cemi sîgasında olup, fail olan vâvın mercii مَنْ lafzıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Derecelerin İyiler Veya Kötüler Hakkında Olduğu

Hak Teâlâ'nın, هُمْ *''Onlar''* sözü, daha önce bahsi geçen kimselere râcidir. Daha önce zikri geçenler ise, Allah'ın rızâsına tâbi olanlar ile, Allah'ın hışmına uğramış olanlardır. Binâenaleyh bu zamirin ilk geçene, ikincisine veya her ikisine birden ait olması muhtemeldir, İşte bu üç ihtimalin dışında başka bir ihtimal yoktur.

a) Bu zamirin, ilk geçen ifâdeye râci olması hali.. Bu ifâdenin takdiri ise, "Allah'ın rızasına tâbi olanların hepsi aynı mıdır. Hayır, aksine onlar, Allah katında, amellerine göre derece derecedirler" şeklindedir. Zamirin ilk geçen ifadeye râci olup, bunun daha evlâ olduğuna şunlar delâlet eder:

1- Örfte çoğunlukla "derece" mükafaat ehli için; "dereke" de ikâb ehli için kullanılır.

2- Hak Teâlâ, kendi hışmına uğrayanları, *''Onların durağı cehennemdir. O, ne kötü dönüş yeridir''* diyerek tavsif etmiştir. Binâenaleyh O'nun, *''Onlar, derece derecedir''* sözünün, Allah'ın rızâsına tâbî olanlarla ilgili olması gerekir.

3- Kur'ân'ın genel âdeti, mükafaat ve rahmete dair olan şeyleri, Allah'ın kendisine nisbet etmesi, ikâba dair olan şeyleri ise Allah'ın kendisine nisbet etmemesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Rabb'iniz kendi üzerine, rahmeti yazdı''* (En'am, 54); *''Size kısas yazıldı (farz kılındı)''* (Bakara, 178) ve *''Size oruç yazıldı (farz kılındı)''* (Bakara, 183) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu dereceleri; *''Onlar İse Allah katında derece derecedir''* diyerek kendisine izâfe edince, bunların sevap ehline âit sıfatlardan olduğunu anlıyoruz.

4- Bu, *''Baksana, biz onların kimini kiminden nasıl üstün kıldık. Elbette âhiret derece bakımından daha büyüktür, üstün kılma bakımından da daha büyüktür''* (İsra, 21) âyetiyle de te'kid edilmiştir.

b) Bu zamirin, كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ *''Allah'ın hışmına uğrayanlar''* sözüne âit olması... Bunun delili de, zamirin, kendisine en yakın mercie âit olma kâidesidir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: "Bu ifâdeden maksad, cehennemliklerin azap basamaklarındaki farklılıklarıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın *''Herkesin, yaptıkları şeylere göre dereceleri vardır''* (En'âm, 132) âyetinde olduğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de إِنَّ فِيهَا ضَحْضَاحًا وَعُمَرًا وَأَنَا أَرْجُوا أَنْ يَكُونَ أَبُو طَالِبٍ فِي ضَحْضَاحِهَا *''Muhakkak ki cehennemde, ince ateş tabakaları olduğu gibi, yoğun, kalın ince ateş tabakaları da bulunmaktadır. Ve ben, Ebu Tâlib'in, cehennemin bu ince ateş tabaka-*

sında olacağını ümid ediyorum'' ve, إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ يُحْذَى لَهُ نَعْلاَنِ مِنْ نَارٍ يَغْلِي مِنْ حَرِّهِمَا دِمَاغُهُ يُنَادِي يَا رَبِّ وَهَلْ أَحَدٌ يُعَذَّبُ عَذَابِي *''Kıyamet günü, cehennemliklerden azabı en hafif kimse, kendisine iki ateş ayakkabı giydirilmiş olan ve onların hararetinden beyni kaynayan kimsedir. O, ''Ey Rabb'im, benim çektiğim bu azabı çeken hiç başka kimse var mı?'' diye feryad eder''* (36) hadis-i şeriflerinde olduğu gibidir.

c) Bu ifâdenin, her ikisine birden râci olmasıdır. Bu böyledir, çünkü gerek sevap ehlinin, gerekse ikâb ehlinin dereceleri kendi amellerinin farklılığına binaen farklıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *''Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yaparsa, onu görecektir''* (Zilzâl, 7-8) buyurmuştur. Günah ve tâat fiilleri hususunda insanların mertebeleri farklı farklı olunca, ikâb ve sevabın dereceleri hususunda da mertebelerinin farklı olması gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, عِنْدَ اللَّهِ *''Allah katında''* tabiri, "Allah'ın hükmü ve ilminde" demektir. Bu, "Şu mesele, **Şafiî** nezdinde şöyle, **Ebû Hanife** nezdindeyse böyledir.." denilmesi gibidir. İşte böylece de, Müşebbihe'nin, *''Onun huzurunda bulunan kimseler ibâdet etmekten asla kibirlenmezler''* (Enbiya, 19) ve *''Kudret sahibi, mülkü çok yüce olanın yanındadırlar''* (Kamer, 55) âyetlerini delil getirmelerinin yanlışlığı ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *''Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla görücüdür''* buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Allah Teâlâ herkese amelinin miktarına göre karşılık vereceğini belirtip, bu husus da O'nun, kulların bütün fiillerini zandan, şek ve şüpheden halî, uzak ve detaylı bir biçimde bilmesiyle tamam olunca, bunun peşinden, bu manayı te'kîd etmek için her şeyi bildiği açıklamasını getirmiştir. Bu ise O'nun, *''Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla görücüdür''* ifâdesidir. Megazî sahibi olan **Muhammed İbn İshâk**, Cenâb-ı Hakk'ın, *''Bir peygamberin hainlik etmesi! (Bu) olacak şey değil!''* (Âl-i İmran, 161) âyetinin izahı hususunda başka bir vecih zikrederek şöyle demiştir: "Bu ifadenin manası şu şekildedir: Peygamberin, insanlara olan arzusundan veya onlardan korkmasından dolayı, Allah'ın onlara tebliğ edilmesi için gönderdiği şeyi insanlardan gizlemesi olacak şey değil!.. Sonra Allahu Teâlâ, "Allah'ın rızasına tabi olan kimse.." Yani, "Allah'ın rızasını insanların rızasına tercih eden ve insanların gazabı ve hışmı yerine Allah'ın hışmını hesaba katan kimse", "Allah'ın hışmına uğrayıp..." da, "Allah'ın değil de insanların hışmını ve gazabını hesaba katan ve insanların rızâsını Allah'ın rızasına tercih eden kimse gibi midir?" buyurmuştur.

Bu izaha göre, buradaki âyetlerin münasebeti şu şekildedir: "Allah Teâlâ, *''Artık onları bağışla, Allah'tan, günahlarının bağışlanmasını iste. İş hususunda onlarla*

36) Benzeri hadis için bkz: Müslim, İmân, 362-364 (1/196).

müşavere et..'' (Âl-i İmran, 159) buyurunca, bunun, ancak dine uygun olduğu zaman muteber olduğunu, ama dinin hilâfına olduğu zaman caiz olmadığını; binâenaleyh Allah'ın rızâsına tâbi olup Allah'a itaat eden kimseyle, insanların rızâsına tebaiyyet sunan kimse arasında bir müsâvat ve eşitliğin mümkün olamıyacağını beyan etmiştir.'' **İbn İshâk**'ın zikrettiği bu mâna da muhtemeldir. Çünkü biz, ''gulûl''ün gizlice hainlik etmek manasından ibaret olduğunu, ganimet hususunda hainlik etmek manasına tahsis edilmesinin ise, daha sonra ortaya çıkmış bir örf ve kullanış olduğunu beyân etmiştik.

* * *

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

''Andolsun ki, mü'minler daha evvel apaçık ve katî bir sapıklık içinde bulunuyorlarken, içlerinden ve kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onları tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermiş olduğu için, onlara büyük bir lütufta bulunmuştur''

(Âl-i İmran, 164).

Bil ki bu âyet, birkaç yönden öncesiyle münasebet halindedir:

1- Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i gulûl ve hainlik yapmakla suçlayan kimsenin hatasını beyan edince, bunu bu âyette de tekid etmiştir. Bu böyledir, çünkü bu peygamber onların memleketlerinde ve aralarında büyüyüp gelişti. Ömrü boyunca, O'ndan doğruluk, güvenilirlik, Allah'a davet ve dünyaya itibâr etmemeden başka şey zuhur etmedi. Öyleyse, böyle olan bir zatın hıyânet etmesi nasıl yakışabilir?

2- Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i hainlik ve gulûl yapmaya nisbet etme hususunda onların hatalarını beyan edince, bundan sonra (adetâ) şöyle demiştir: Ben o peygamber hakkında, sadece, onun hainlik ve hıyânetten uzak olduğunu açıklamakla iktifa etmeyip yetinmiyor, hatta şöyle diyorum: Onun sizin aranızda bulunması, size olan nimetlerimin en büyüklerindendir. Çünkü O, sizi bâtıl yoldan uzaklaştırıp

temizliyor ve size, dininiz ve dünyanız hususunda faydalı ilimler öğretiyor. Binaenaleyh, böyle bir zatı, hainlik yapmakla itham etmek kimin aklına gelebilir?

3- Cenâb-ı Hak adeta şöyle diyor: "O sizden, sizin hemşehrilerinizden ve akrabalarınızdan birisidir. Sizler ise, önemsiz ve değersiz kişilersiniz.. Binaenaleyh, Allah Teâlâ onu üstün meziyyet, fazilet ve ihsanlarla şereflendirip, bütün âlemlerden üstün kılınca, sizin aranızda bulunması sebebiyle, bu sizin için de büyük bir şeref olmuştur. Binaenaleyh O'nu kınamanız ve onu çirkin işlerle ilgili göstermeniz, akla uygun bir şey değildir.."

4- Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisi vesilesiyle kullarına ikrâm ve ihsanda bulunacak kadar yüce bir mertebe ve makamda bulununca, her akıllı kimsenin gücünün son noktasına kadar ona yardım etmesi gerekir. Binaenaleyh, ey mü'minler, sizin onun düşmanlarıyla savaşmanız; elinizle, dilinizle, kılıç ve mızraklarınızla onun yanında olmanız gerekir. Bu âyetin maksadı, müslümanları, kâfirlerle cihad etmeye yeniden teşvik etmektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Menn Kelimesinin Mânaları

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: Arapça'da, اَلْمَنُّ masdarının birçok manası vardır:

a) "Gökten inen şey" manasına ki bu, Hak Teâlâ'nın, وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى *"Ve size, kudret helvasıyla bıldırcın kuşu indirmiştik"* (Bakara, 57) âyetinde belirtilen hususdur.

b) "Birisine verdiğin şeyi onun başına kakma, minnet etme..." Bu Hak Teâlâ'nın, لاَ تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى *"Sadakalarınızı, başa kakmak ve incitmek sûretiyle heder etmeyin"* (Bakara, 264) âyetinde belirtilen hususdur.

c) "Kesmek manası.." Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ *"Onlar için kesiksiz bir mükâfaat vardır"* (Tîn, 6) ve وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ *"Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükâfaat vardır"* (Kalem, 3) âyetlerinde belirtilen hususlardır.

d) "Kendisinden bir karşılık talep etmeyeceğin kimseye inâm ve ihsanda bulunmak.." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, هٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ *"Bu, bizim bağışımızdır. Artık ister hesapsız ver, ister tut.."* (Sad, 39) ve وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ *"Az bir şey verip karşılığında çok şey isteme!"* (Müddessir, 6) âyetlerindeki hususdur; Allah'ın sıfatları arasında bulunan اَلْمَنَّانُ lâfzının manası da "Bir karşılık talep etmeksizin garazsız ve ivazsız ihsan eden, ilk baştan veren" demektir. Hak Teâlâ'nın, لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ buyruğunun manası, "Bu peygamberi göndermek suretiyle, onlara lütfetti, ihsanda bulundu" demektir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber Yalnız Müslümanlar İçin Değil Bütün İnsanlar için Nimettir

Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesi bütün âlemlere bir lütuf ve bir ihsandır. Bu böyledir, çünkü O'nun peygamber olarak gönderilmesiyle tahakkuk eden lütfun şekli, O'nun, o insanları Allah'ın azabından halas edip kurtaracak ve onları ilahî mükâfaata ulaştıracak şeye davet edici olmasıdır ki, bu bütün âlemleri içine alan bir hususlur. Çünkü O, bütün âlemlere peygamber olarak gönderilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz seni ancak bütün insanlara peygamber olarak gönderdik"* (Sebe, 28) buyurmuştur. Ama ne var ki, bu lütuftan sadece müslüman olanlar istifade edince, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu lütfu sadece mü'minlere tahsis etmiştir.

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, herkes için bir hidâyet olduğu halde. *"Müttakiler için bir hidâyet rehberidir"* (Bakara, 2) buyurmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak. *"İnsanlar için bir hidâyet rehberi"* (Bakara, 185) ve *"Sen ancak, ondan korkanlar için bir uyarıcı ve korkutucusun"* (Naziat, 45) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermek, Allah'ın insanlara bir lütfudur. Peygamberden yararlanma ne kadar çok olursa, peygamberlerin peygamber olarak gönderilmesindeki in'âm ve ihsânın nev'i de o nisbette çok olur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi şu iki hususu ihtiva etmektedir.

a) Bizzat peygamber olarak gönderilmenin kendisinden elde edilen faydalar.

b) Bizzat Hz. Muhammed'de bulunup da, O'ndan başkasında bulunmayan özellikler sebebiyle elde edilen menfaat ve faydalar.

Bizzat peygamber olarak gönderilmenin kendisinden elde edilen faydalar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamberleri, müjdeciler ve azâb habercileri olarak (gönderdik). Ta ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın.."* (Nisa, 165) âyetinde belirtmiş olduğu hususlardır. **Ebu Abdillah el Halîmî** şöyle demiştir: Peygamberlerin gönderilmesinden istifade şekli, ancak dinî hususlarda olur ki, bunlar da şu hususlar olabilir:

a) İnsanlar eksik, anlayışı az ve dirayetsiz olarak yaratılmışlardır. Halbuki peygamberler, onlara çeşitli deliller getirmişler ve bunları çok güzel bir şekilde izah etmişlerdir. Onların kalbine her ne zaman bir şek ve şüphe gelmiş ise, onlar bunları izâle ederek cevaplandırmışlardır.

b) İnsanlar, her ne kadar Mevlâlarına hizmet etmelerinin vacip olduğunu bilseler dahi, o hizmetin ne şekilde ifa edileceğini bilmiyorladı. İşte peygamber olan kimse,

insanlar hizmet ederken yanlışa düşmekten ve gerekli olmayan şeyleri yapmaktan emin olsunlar diye, o hizmetin keyfiyyetini açıklayıp şerhetmişlerdir.

c) İnsanlar tembellik, gaflet, gevşeklik ve usanç üzere yaratılmışlardır. Halbuki peygamber onlara, teşvik eden ve sakındıran çeşitli şeyler getirir. Öyle ki, her ne zaman onlara bir tembellik ve gevşeklik arız olsa, O onları tâata teşvik edip bu hususta isteklendirir.

d) İnsanların akıllarının nurları, gözlerinin nurları yerine geçer. Gözlerin nurundan istifâde etmek, ancak güneşin nurlarının parlamasıyla tam ve mükemmel olur. Peygamberin nuru ise, aklî ve ilahî olup, âdeta güneşin doğuşuna benzer.. Dolayısıyla, insanların akılları, onun aklının nuruyla güç kazanır ve peygamber zuhur etmeden önce kendilerine kapalı olan gayb pırıltıları, bu sefer onlara zuhur eder ki, işte bu, bizzat peygamber olarak gönderilmenin faydalarına hakiki olarak bir işarettir.

Hz. Peygamber'in Mekke'den Zuhurundaki Faydalar

Hz. Muhammed (s.a.s)'de bulunan sıfatlar sebebiyle elde edilen faydalar pekçok olup, Allah Teâlâ onları işte bu âyette zikretmiştir ki, bunun ilki de, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ أَنفُسِهِمْ *"Kendilerinden"* ifâdesidir. Bil ki, Peygamber'in onlardan olmasından elde edilen faydalar şunlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) onların beldelerinde doğmuş ve onların içinde büyümüştü. Onlar, O'nun bütün hallerini biliyor ve bütün fiil ve sözlerine muttali bulunuyorlardı. Onlar, onun ömrünün başından sonuna kadar O'ndan sadece doğruluk ve iffeti, dünyaya iltifât etmemeyi, yalandan uzak durmayı ve devamlı olarak sıdk ve doğruluğu müşahede edip görmüşlerdi. Ömrünün başından sonuna kadar halleri devamlı doğru söylemek, emânet ehli olmak, hıyânet ve yalandan uzak olmak gibi hususlar olduğu bilinen bir kimse, sonra kalkıp, böylesi bir meselede yalan çeşitlerinin en çirkini olacak olan nübüvvet ve risâlet iddiâsında bulunursa, herkes zann-ı gâlibi ile o şahsın bu iddiâda sâdık olduğuna, doğru söylediğine hükmeder.

b) Yine onlar, Hz. Muhammed'in hiç kimsenin talebesi olmadığını, herhangi bir kitap okumadığını, hiçbir alıştırma ve tekrar yapmadığını ve kırk yaşı bitinceye kadar, nübüvvet ve risâletten kesinlikle bahsetmediğini; kırk yaşından sonra risâlet iddiasında bulunduğunu ve lisanında, hiçbir kimsenin lisanında zuhûr etmemiş olan bir ilmin zuhur ettiğini; daha sonra, kitaplarında bulunduğu gibi, geçmiş ümmetlerin kıssalarını ve önceki peygamberlerin durumlarını anlattığını biliyorlardı. Binâenaleyh, akl-ı selimi olan herkes bunun, ancak semavî bir vahiy ve ilahî bir ilhâmla ortaya çıktığını anlar.

c) Hz. Muhammed (s.a.s) nübüvvet meselesini ortaya attıktan sonra, bu davadan vazgeçmesi için onlar O'na pekçok mal sunmuş, keza hanımlar teklif etmişlerdi. Ama,

O bunlardan hiçbirine iltifât etmemiş, aksine fakirlikle yetinmiş, sıkıntılara katlanmıştır. Peygamberlik meselesi yoluna girip, O'nun durumu iyileşip, beldeler fethedip, çok çok ganimetler elde edince de, O, dünyadan uzak kalma ve Allah'a davet etme şeklinde yolunu, yaşantısını değiştirmemiştir. Halbuki yalan söyleyen kimse, dünyayı elde etmek için yalan söyler. Onu bulup da bir elde etti mi, ondan iyice istifâde eder, alabildiğine ona dalar.. Binaenaleyh, Hz. Muhammed bu hususlara dair herhangi bir şey yapmayınca, O'nun doğru ve sadık olduğu anlaşılır.

d) O'nun getirdiği Kitapta tevhidin, tenzîhin, adâletin, nübüvvetin izahı, âhiret hayatının isbatı, ibâdetlerin açıklanması ve tâatlerin izah ve yorumu bulunmaktadır. İnsanın kemâlinin, hak ve hakikati tizatihi, hayrı ise amel etmek için hayrı bilmede bulunduğu herkesçe malumdur. O'nun kitabı, ancak bu iki hususu anlatmak ve ortaya koymak için gelince, her akıllı insan onun söylemiş olduğu hususlarda doğru, sadık ve sözüne güvenilir olduğunu anlar, bilir.

e) Hz. Peygamber'in bîsetinden önce, Arapların dini, putlara tapmak demek olan dinlerin en rezili; ahlâkları da, çapulculuk, yağmalama, adam öldürme ve bayağı, iğrenç şeyleri yemekten ibâret idi. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderince, Allah o Arapları peygamberin gönderilmesinin bereketiyle, derecelerin en âdisi olan o derecelerden ilim, zühd, ibâdet ve dünya ve lezzetlerine iltifât etmeme hususunda ümmetlerin en faziletlisi ve üstünü olacakları bir hale nakletmiş, yüceltmiştir. Bunun, nimetlerin en büyüğü olduğu hususunda şüphe yoktur.

Bütün bunları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, Hz. Muhammed (s.a.s) onlar arasında doğmuş ve onların içinde büyümüştü. Onlar, bütün bu halleri müşahede etmiş ve bütün bu delillere muttali olmuşlardı. Binaenaleyh, bütün bu halleri müşahede ettikleri için, onların iman etmeleri, bu durumlara muttali olmayan kimselerin iman etmelerinden daha kolay olmuştur. İşte bütün bu manalardan dolayı, Hz. Muhammed'in onlardan bir peygamber olarak gönderilmiş olması sebebiyle , Allah onlara lütfunu bildirmiş ve *"İçlerinden (kendilerinden) bir peygamber göndermişti"* buyurmuştur. Bunda başka bir minnet ve lütuf şekli daha vardır. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi, Araplar için bir şeref ve övünç vesilesi olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphe yok ki o, senin için de, kavmin için de bir şereftir"* (Zuhruf, 44) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü **Hz. İbrahim** (a.s.) ile iftihâr etme hususu, Araplar, yahudiler ve hristiyanlar arasında müşterek idi. Sonra yahûdiler ve hristiyanlar, **Hz.Musâ** ve **Hz.İsâ, Tevrât ve İncil** ile de iftihar ediyorlardı. Arapların ise bunlara mukabil övünecekleri şeyleri yoktu. İşte Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i, peygamber olarak gönderip Kur'ân'ı da onlara indirince, Arapların bundan dolayı kazandıkları şeref, diğer bütün ümmetlerin şerefinden üstün olmuş oldu. İşte İşte Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ أَنْفُسِهِمْ *"İçlerinden ve kendilerinden"* ifâdesindeki mana ve incelikler bunlardır.

Cenâb-ı Allah, bundan sonra, يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Onlara âyetlerini okuyan, onları tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten..."* buyurmuştur. Bil ki, insanın kâmil bir hale ulaşması şu iki husus ile gerçekleşir: Hakkı sırf hak olduğu için bilmek ve amel etmek için de hayrı bilip tanımak.. Başka bir tabirle bu şu demektir: İnsan nefsinin iki kuvveti vardır: Kuvve-i nazariyye (tefekkür kuvveti, akıl kuvveti..) ve kuvve-i ameliyye (iş yapabilme kuvveti). Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, her iki kuvvet hususunda da insanları kemâle erdirmeye bir sebep olması için, Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir. Buna göre Allah Teâlâ'nın, *"Onlara âyetlerini okuyan..."* sözü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu vahyi Allah katından insanlara ulaştırmakla görevli olduğuna; *"Onları tertemiz yapan"* sözü, ilâhî bilgileri elde etmek suretiyle kuvve-i nazariyyeyi kemâle erdirici olduğuna ve *"kitap"* sözü de, tefsir etme bilgisine işaret etmektedir. Bir diğer ifâde ile, *"kitap"* kelimesi şeriatın zâhirine, *"hikmet"* kelimesi de, şeriatın güzelliklerine, sırlarına, hikmetlerine ve faydalarına işarettir. Hak Teâlâ sonra, bu nimeti kemâle erdiren şeyi beyân etmiştir. O da şudur: O Araplar daha önce açık bir sapıklık içindeydiler. Çünkü mihnetten sonra nimet gelince, onun tesiri daha büyük olur. Nimet, ilim ve bildirme şeklinde olunca ve bunlar cehâlet ve dinden uzak oluşun hemen peşinden gelince, bu nimetin kıymeti daha büyük olmuş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni, sapmış olarak bulup da, hidayete erdirmedi mi?"* (Duhâ, 7) âyetidir.

* * *

Size Gelenin İki Misli Düşmanlarınızın Başına Gelmişti

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنفُسِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾

"Size, onların başına iki mislini getirdiğiniz bir mûsibet gelip çattığı zaman, "Bu, nereden (geldi)?" mi dediniz? De ki, "O, sizin kendinizdendir." Şüphesiz ki Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Âl-i İmran, 165).

Bil ki, Allahu Teâlâ münâfıkların, O'nu hainlik ve hıyanete nisbet etmek suretiyle, Hz. Peygamberi ta'n ve tenkid ettiklerini haber verince, onlardan, bu âyette başka bir şüphe daha nakletmiştir ki, bu da onların, *"Şayet O, Allah katından bir elçi ve peygamber olsaydı, O'nun ordusu Uhud gününde kâfirler karşısında hezimete uğramazdı"* sözleridir ki onların, *"Bu, nereden (geldi)?"* sözlerinden maksad bu idi. Allah Teâlâ buna, *"De ki, "O, sizin kendinizdendir"* sözüyle cevap vermiştir. Yani, "Bu hezimet ancak, sizin isyânınızın uğursuzluğu sebebiyle meydana gelmiştir." Âyetin kendisinden öncesiyle münasebet vechinin izahı, işte budur.

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ *"Size,.. bir musibet gelip çattığı zaman"* âyetinin takriri ve tefsiri. Bundan murad, Uhud hadisesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا *"Onların başına iki mislini getirdiniz.."* ifâdesi hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, ekseri alimlerin görüşü olup, buna göre bunun manası, "Bedir günü, onların başına iki mislini getirdiniz" şeklinde olur. Bu böyledir, çünkü müşrikler Uhud gününde yetmiş müslüman öldürmüş, müslümanlar ise, Bedir gününde onlardan yetmiş kişiyi öldürmüş, bir o kadar da esir almışlardı.

b) Müslümanlar kâfirleri Bedir gününde hezimete uğratmıştı; Uhud savaşının başında da, aynı şekilde onları hezimete uğratmışlardı. Ama sonraysa, isyân edip emre riâyet etmeyince, müşrikler onları hezimete uğratmıştı.. Böylece müslümanlar müşrikleri iki kere, müşrikler de müslümanları bir kere hezimete uğratmış oldu. **Zeccâc**'ın tercihi de budur. **Vahidî** ise bu izah şeklini tenkid ederek şöyle demiştir: "Nasıl müslümanlar Bedir gününde müşriklere acı tattırmış iseler, aynen bunun gibi müşrikler de Uhud gününde onlara acı tattırmıştı. Ama onlar, müslümanları kat'î hezimete uğratamamışlardı. Uhud gününe gelince, müslümanlar başlangıçta müşrikleri hezimete uğratmış, sonraysa iş tersine dönmüştür."

İKİNCİ MESELE *"Siz, onların başına iki mislini getirdiniz"* tabirindeki fayda, dünya işlerinin tek bir nizam üzre kalmayacağı hususunda bir uyarıdır. Yani, "Sizler onları iki kere hezimete uğratınca, onların sizi bir kere hezimete uğratmasını niye tuhaf görüyorsunuz?" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْتُمْ أَنَّى هَٰذَا *"Bu, nereden (geldi)? mi dediniz"* ifâdesindeyse iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bâtıl Yolda Olan Kâfirler Neden Müslümanları Yenerler?

Onların hayrete düşmelerinin sebebi, onların "Biz, Hak din olan İslâm'a yardım ediyoruz ve Allah'ın Resûlü de bizimle berâberdir. Halbuki onlarsa, Allah'a şirk koşma ve küfür demek olan bir dine yardım ediyorlar. Binâenaleyh, onlar bize karşı nasıl muzaffer kılınabilirler, galib gelirler" demeleridir.

Bil ki Allah Teâlâ onların bu şüphesine şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Bu suâli naklederken zikretmiş olduğu, *"Siz onların başına iki mislini getirdiniz"* ifâdesidir. Yani, "Dünyanın hali hep aynı kalmaz. Siz, onların başına bu musîbetin iki mislini getirdiğinizde, o halde daha bunu (Uhud'daki geçici hezimeti) nasıl tuhaf görüyor, imkânsız addediyorsunuz?" demektir.

b) Hak Teâlâ'nın, قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ *"De ki, "O, sizin kendinizdendir"* buyruğudur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cevap, iki şekilde izah edilebilir:

a) "Siz bu musîbete, isyân etmeniz, emre itaat etmemeniz sebebiyle dûçar oldunuz..." Bu böyledir, zira onlar Hz. Peygamber'e pekçok hususta isyan etmişlerdi:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), "Bizim yararımıza ve lehimize olan, Medine'nin dışına çıkmayıp, bilâkis burada kalmamızdır" dediği halde, onların Hz. Peygamber'in sözünü dinlemeyip, "İlle de çıkalım!" demişlerdi. Binaenaleyh, kendisine muhalefet ettiklerini görünce O, Uhud'a doğru yöneldi.

2- Allah Teâlâ'nın nakletmiş olduğu gevşeklik ve yılgınlıklarıdır.

3- Aralarında ortaya çıkan nizâ ve çekişme...

4- Bulundukları mevzileri terkedip, birliklerini dağıtmalarıdır.

5- Onların, ganimet elde etmekle meşgul olarak, düşmanla savaşmak konusunda, Hz. Muhammed'in sözünü tutmamalarıdır. Bütün bunlar ise, günah ve masiyettir. Halbuki Cenâb-ı Hak onlara, isyân ve günah işlememeleri halinde zafer va'adetmişti. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Evet, siz sabreder, sakınırsanız, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size alametli beşbin melekle yardım edecektir"* (Âl-i İmran, 125). Binâenaleyh, şart bulunmayınca, muhakkak ki meşrut da tahakkuk etmez.

b) **Hz. Ali** (r.a)'nin söylemiş olduğu şu hususdur: "Bedir gününde **Cibrîl-i Emin**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek şöyle dedi: "Ey Muhammed, hiç şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, kavminin (ashâbının), esirlerden fidye almak hususunda yapmış olduğu

hareket tarzını hoş görmedi ve ashabını şu iki şey arasında muhayyer bıraktı: Esirleri alıp boyunlarını vuracaklar veyahut esirlerden fidye alacaklar, fakat onların sayısınca kendilerinden şehid alınmasına razı olacaklar. Bunun üzerine Hz. Peygamber bunu kavmine hatırlatınca, onlar şöyle dediler: "Biz kabilelerimizden ve kardeşlerimizden fidye alıyoruz, bununla düşmanla savaş konusunda güç kuvvet kazanıyoruz; bizden, onların sayısınca şehit düşmesine de razıyız." Böylece, Uhud gününde, Bedir'deki esirler sayısınca yetmiş kişi öldürülmüş oldu ki, bu Hak Teâlâ'nın, *"De ki, "O, sizin kendinizdendir"* buyruğunun manasıdır. Yani, "Fidye almanız ve öldürülmeyi seçmeniz sebebiyle..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Mutezile'nin Âyeti Delil Getirmesi ve Onlara Cevap

Mutezile, *"De ki, "O, sizin kendinizdendir"* beyanını delil getirip, kulların fiillerini Allah'ın yaratmadığına şu şekillerde istidlâl etmiştir:

a) Bunun, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğinin ve bunda kulun kudretinin herhangi bir tesirinin bulunmadığının farzedilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, sizin kendinizdendir"* ifâdesi yalan olmuş olur.

b) Sahâbe, Allah'ın kâfiri mü'mine musallat ve üstün kılması hususunda şaşırmış, bunun üzerine de Allah Teâlâ da, *"Sizin fiilinizin kötülüğü sebebiyle böylesi kötü bir duruma düştünüz"* diyerek, onların bu hayret ve şaşkınlıklarını izâle etmiştir. Binâenaleyh, kulların fiillerini Allah yaratmış olsaydı, bu cevap doğru olmazdı.

c) Topluluk, أَنَّى هٰذَا demiştir; yani, "Bu nereden geldi?" diye sormuşlardır. Bu da hadisenin sebebini öğrenmek arzusunu gösterir. Eğer, "muhdis" (bu fiilleri meydana getiren) kul olmasaydı, cevap soruya mutabık olmazdı.

Cevap: Mutezile'nin bütün bu görüşlerine, "Bu, kulun fiillerini Allah'ın yarattığına delâlet eden âyetlerle çelişir" diyerek cevap verilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphesiz ki Allah, her şeye hakkıyla kadirdir"* buyurmuştur. Yani Allah, emrine muhalefet edip isyan ettiğinizde, sizi düşmanınızla başbaşa bırakmaya kâdir olduğu gibi, sebat ve sabretmeniz halinde de, size yardım etmeye de kâdir ve muktedirdir" demektir. Alimlerimiz, bu ifâdeyle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Şüphesiz kulun fiili de "bir şeydir." Binaenaleyh, o şeyi Allah yaratmış ve ona kâdir olmuş demektir. Allah onu yaratmaya kâdir olduğunda, kul da onu îcad edip yaratsaydı, o zaman Allah Teâlâ'nın onu îcad edip yaratmaya kâdir olması imkansız olurdu. Çünkü, kul onu îcad edip yaratınca, o fiilin Allah tarafından yaratılması imkânsız olur. Zira, var olan bir şeyi yeniden icad etmek imkânsızdır. Binâenaleyh, kulun fiilinin hâlıkı olması, böyle bir imkânsızlığa yol açınca, kulun, fiilinin hâlıkı olmaması gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Allah İmtihan Etmekle Münâfıkları Açığa Çıkarır

وَمَآ أَصَـٰبَكُمْ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ ٱللَّهِ وَلِيَعْلَمَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ نَافَقُوا۟ ۚ وَقِيلَ لَهُمْ
تَعَالَوْا۟ قَـٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَوِ ٱدْفَعُوا۟ ۖ قَالُوا۟ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّا ٱتَّبَعْنَـٰكُمْ ۗ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ
أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَـٰنِ ۚ يَقُولُونَ بِأَفْوَٰهِهِم مَّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

"İki ordu karşılaştığı gün size gelen musîbet Allah'ın izniyle idi. (Bu, Allah'ın) mü'minleri ve münâfıkları bilmesi (ayırd etmesi) içindi. Onlara, "Gelin, Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapın" denildi, onlar, "Biz muharebeyi bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar, o gün imandan ziyâde küfre yakın idiler. Ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Onların gizlediğini, Allah pek iyi bilmektedir"

(Âl-i İmran, 166-167).

Bil ki bu âyet, daha önce geçen *"Size, onların başına iki mislini getirdiğiniz bir musîbet gelip çattığı zaman..."* (Âl-i İmran, 165) âyetine bağlıdır. Hak Teâlâ önceki âyette, bu musibetin günahları sebebi ile onların başına geldiğini ve bunun onların kendileri yüzünden olduğunu zikretti. Bu âyette de, bu belânın onların başına gelişinin bir başka sebebini belirtmiştir, o da mü'mini münâfıktan ayırdetmektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ *"İki ordu karşılaştığı gün..."* tabirinden murad, Uhud günüdür. İki ordudan birisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabı olan İslâm ordusu; diğeri de **Ebû Süfyan** komutasındaki müşrik ordusudur.

İKİNCİ MESELE Âyetteki فَبِإِذْنِ اللَّهِ *"Allah'ın izniyle idi"* hakkında birkaç izah şekli vardır:

1- "Allah'ın izni", mü'minler ile kâfirleri tamamen kendi hallerine bırakıp mü'minlere yardımı terketmekten ibaret olup, buradaki "izin" kelimesi, mecâzî olarak, müslümanlarla kâfirleri başbaşa bırakma manasına kullanılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, müslümanları sınamak için, onları kâfirlere karşı korumamıştır. Çünkü birşeye izin vermek, izin verilen kimseyi o şeyi murad etmekten geri çevirmez. Müdafaayı bırakmak, iznin ayrılmaz bir parçası olunca, "izin" lâfzı mecâzî olarak müdafaayı ve korumayı bırakma manasında kullanılmıştır.

2- *"Allah'ın izniyle idi"* buyruğu, "Allah'ın ilmi ile idi, (bilgisi dahilinde idi)" demektir. Bu tıpkı, وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ *"Allah'tan bir izin vermedir"* yani, "bir bildiridir" (Tevbe, 3); آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ *"Sana bildirdik, bizden hiçbir şâhit yoktur"* (Fussilet, 47) ve فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ *"O zaman, Allah'a karşı bir harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* (Bakara, 279) âyetlerinde olduğu gibidir. Bu âyetlerde geçen "izin" kelimeleri, "bilme" manasınadır. **Vâhidî,** bu görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Ayet, mü'minleri, başlarına gelen musîbetten ötürü teselli etmektedir. Teselli ise, ancak bilmeye dayanır. Çünkü Allah'ın ilmi, *"O'nun ilmi dışında, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz"* (Fussilet, 47) âyetinin de delâlet ettiği gibi, bütün malumât hakkında umûmidir.

3- "İzin"den murad, *"Sonra Allah, sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi"* (Âl-i İmran, 152) âyetinin de delâlet ettiği gibi, "emir" manasıdır. Buna göre ifâdenin manası, "Allah Teâlâ muharebeyi emredip, sonra o muharebe de böyle bir bozguna müncer olunca, mecâzî olarak "bu Allah'ın emriyle oldu" denilebilir" şeklindedir.

4- **İbn Abbas** (r.a)'dan nakledilen şu görüştür: Âyetteki "izin"den murad, Allah'ın bu hususdaki kaza ve kaderi, hükmüdür. Bu görüş daha uygundur. Çünkü âyet, başlarına gelen musîbetten dolayı mü'minleri teselli etmektedir. Teselli ise ancak, "Bu, Allah'ın kazası ve kaderi ile olmuştur" denilerek yapılabilir. Böylece onlar da Allah'ın kazasına rıza göstermiş olurlar.

Sonra Allah Teâlâ, وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا *"(Bu, Allah'ın) mü'minleri bilmesi ve münâfıkları bilmesi içindir"* buyurmuştur. Bu, "Mü'minleri münâfıklardan ayırdetmesi" manasınadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Münâfık Kelimesinin Mânası

Vâhidî şöyle demektedir: "Bir insan iman ettiğini ifâde edip, iman etmemiş oluşunu kalbinde gizlediğinde, "Adam münâfıklık yaptı, o münâfıktır" denilir. Buna göre "nifak", İslâm döneminde ortaya çıkmış bir isim olup, hangi kökten türemiş olduğu hususunda ihtilaf edilerek, şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Ebû Ubeyde** şöyle demiştir: "Bu kelime, Arapların "tarla faresi yuvası" mânasına kullandıkları نَافِقَاءُ الْيَرْبُوعِ tabirinden alınmıştır. Çünkü tarla faresi ve köstebeğin yuvasının iki ağzı vardır, birisine اَلْقَاصِعَاءُ; diğerine de اَلنَّافِقَاءُ denilir. Tarla faresi, bu kapıların hangisinden yakalanılmaya çalışılsa, diğerinden çıkar kaçar. İşte bundan dolayı münâfık da böyle isimlendirilmiştir. Çünkü o, kendisi için iki çıkış yolu koymuştur; birisi İslâm olduğunu ifâde etmesi, diğeri de kâfir olduğunu saklamasıdır. Bu ikisinden, hangisi hususunda onu yakalamak istersen, o diğerinden çıkıp kurtulur."

b) **İbnu'l-Enbârî** ise, "münâfık" kelimesinin, "tünel" manasına gelen اَلنَّفَقُ

kelimesinden olduğunu, bunun, "insanın tünelde kendisini gizlediği gibi, münâfık da İslâm ile kendisini saklar" manasında olduğunu söylemiştir.

c) Bu ifâde, tarla faresi yuvası anlamına gelen, اَلنَّافِقَاءُ kelimesinden alınmıştır. Fakat bu, **Ebû Ubeyde**'nin zikrettiği şekilde değil. Bu şu şekildedir: "Nâfika", tarla faresinin toprağın altında kazıp yaptığı bir odadır. Sonra tarla faresi bu odanın toprağın üstüne çıkış yerini ince bir toprakla örter. Böylece bir şüpheye düştüğünde, o ince toprağı başıyla iter ve çıkıp kaçar. İşte bundan ötürü münâfığa da "münâfık" denmiştir. Çünkü o, içinde küfrünü saklar. Sen onu eşelediğinde, kendisinden o küfrü atar ve İslâm'a sarılmış görünür.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"mü'minleri bilmesi"* ifadesinin zâhiri, Allah Teâlâ'nın, bu hususta bir bilgi edinmek için, o musibete izin verdiğini ihsâs ettirir. Bu da, Allah'ın ilminin durmadan yenilendiğini düşündürür ki, Allah'ın ilmi hakkında böyle birşey düşünülemez. Binâenaleyh âyetteki "bilme"den maksad, zaten Allah tarafından bilinmekte olan şeylerdir. Bu ifâdelerin takdiri, "mü'min münâfıktan ayrılıp iyice belli olsun diye, Allah o musîbete izin vermiştir" şeklindedir. Bunun ne manaya geldiği ise, daha önce geçen (benzeri) âyetlerde izah edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette bir hazif olup takdiri, "mü'minlerin imanını ve münâfıkların nifâkını bilmesi (göstermesi) içindir" şeklindedir. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ niçin وَلِيَعْلَمَ الْمُنَافِقِينَ şeklinde değil de, وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا şeklinde demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "İsim, mananın te'kidine; onun yerine kullanılacak fiil ise mananın tecedddüdüne (tekrar tekrar o fiilin işlendiğine) delâlet eder. Buna göre âyetteki, "mü'minleri" kelimesi onların imanlarında bir istikrâr bulup, devamlı olduklarına delâlet eder; اَلَّذِينَ نَافَقُوا *"nifak yapanlar.."* ifâdesi ise, onların o anda nifâka uygun şeyler yaptıklarına delâlet eder."

Sonra Cenâb-ı Hak, وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اَوِادْفَعُوا *"Onlara, "Gelin, Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapın" denildiğinde"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu sözü söyleyenin, kim olduğu hususunda şu iki izah vardır:
a) **Esamm,** onları (böyle söyleyerek) savaşa davet edenin Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu söylemiştir.

b) **Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl** münafığının, askeriyle Uhud'a doğru hareket ederken, "Biz kendimizi niçin savaşın içine atalım?" deyip, geri döndükleri rivayet edilmiştir. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmış olan bin kişinin içinde idiler ve üçyüz kişiydiler. Bunun üzerine onlara, **Ebû Câbir İbn Abdullah**

el-Ensârî künyesiyle anılan **Abdullah b. Amr İbn Harâm** (r.a), "Düşmanın karşısında Peygamberinizi ve milletinizi tek başına bırakıp gittiğiniz için, size Allah'ı hatırlatırım!" demiştir. İşte âyetteki *"Onlara.. denildi"* ifâdesinden murad, **Abdullah** (r.a)'ın bu sözüdür.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyette "Müdafaa"nın Mânası

"Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapın" emrinden murad, "Eğer kalbinizde din ve İslâm sevgisi bulunuyorsa, din ve İslâm için savaşın; yok eğer böyle değilse kendinizi, âilenizi ve malınızı müdafaa etmek için savaşın" yani "ya dinin adamlarından, yahut dünyanın adamlarından olunuz" manasıdır. **Süddî** ve **İbn Cüreyc,** bunun "Bizimle birlikte savaşmıyorsanız bile, karartınızla (sayı çokluğu ile) bizi düşmanlara karşı müdafaa edin. Çünkü sayı çokluğu, heybetli ve azametli görünüşün sebeplerinden biridir. İlk izah, daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapın"* emri, onların dinî yöndeki arzularını, dünyevî arzularından öne aldıklarını açıkça göstermektedir ki bu da, müslümanın, her işinde dinini dünyasına takdim etmesi gerektiğine delâlet eder.

Âyetteki Kıtal'den Maksad

Sonra Allahu Teâlâ, قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ *"Onlar, "Biz muhârebe bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar, o gün imândan ziyade küfre yakın idiler"* buyurmuştur ki bu münâfıkların verdikleri cevabı ifade etmektedir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

1- Bundan murad, "Bu iki ordu kesinlikle savaşmayacaklar, işte biz bundan dolayı geri döndük" manasıdır.

2- Bunun manası, "Biz, savaş denebilecek bir işin olduğunu bilseydik, sizin peşinizden gelirdik, yani bunu yapmak isteyenlerin yaptıkları vuruşmaya savaş denmez. Buna, olsa olsa, "insanın kendini tehlikeye atması" denilir" şeklindedir. Çünkü **Abdullah** münâfığı, Medine'de kalıp Uhud'a çıkılmaması görüşünde idi.

Bil ki bu sözden murad, birinci mana olursa, bu söz fasit olur. Çünkü dünya işlerinde "zannetme", bilme manasında kullanılır. Halbuki o günde savaşın olacağı emâreleri apaçık ve ortada idi. Bu şekilde cevap veren o münafığa "O zaman, harpte kılıcını çekmiş birisini gördüğünde, onunla vuruşmaya yeltenmemen gerekir. Çünkü sen, onun savaşıp savaşmayacağını kesin bilmiyorsun" denilir. Dünyevî diğer işlerde de hüküm aynıdır. Halbuki aksine hak olan, muharebe emâreleri zuhur ettiğinde, cihadın vacip olacağıdır. Müşriklerin Uhud eteklerine kadar Medine'ye yaklaşmış

olmalarından daha kuvvetli bir emâre olamaz. Binâenaleyh münâfığın bu şekildeki cevabı, alabildiğine âdî ve alçak olduğuna, ve bu cevaptan maksatlarının ya işi karıştırıp örtbas etme, ya da istihzâ etme olduğuna delâlet eder. Münafığın bu cevaptan maksadının, ikinci izahtaki mana olması da bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ, müslümanlara yardım edip, ilâhî nusretini göndereceğini va'adedince, onların böyle bir savaşa çıkmaları, kendilerini tehlikeye atma olmaz.

Onlar O Gün İmandan Ziyade Küfre Yakın İdiler

Daha sonra Hak Teâlâ, münâfıkların bu cevabı verdikleri esnâdaki hallerini beyân ederek, *"Onlar, o gün imandan ziyâde küfre yakındılar"* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâde hakkında şu iki mana verilmiştir:

1- "Onlar, bu Uhud hadisesinden önce, kendilerinin mü'min olduklarını izhâr ediyorlardı ve küfürlerini gösteren bir emâre de zuhûr etmiyordu. Fakat ne zaman ki, mü'minlerin ordusundan ayrılıp döndüler, işte o zaman, kendilerinin mü'min zannedilmeleri halinden iyice uzaklaştılar. Bil ki onların, müslümanlara destek olmamaları müslüman olmadıklarını göstermez.

Yine onların, *"Biz, muhârebe bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik"* demiş olmaları da, müslüman olmadıklarına delâlet eder. Çünkü biz bu sözün, ya müslümanlarla alay etmeye, ya da Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözüne güvensizliğe delâlet ettiğini beyan etmiştik. Bunun her ikisi de küfürdür.

2- Bundan murad, "Onlar, imân ehlinden ziyâde kâfirlere yardım etmeye daha yakın idiler" manasıdır. Çünkü onların, çekip gitmek suretiyle müslümanların sayısını ve karartısını azaltmaları, müşrikleri destekleme manasına gelir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerin pek çoğu, "Bu, Allah tarafından o münâfıkların kâfir olduğu hususunda bir nasstır" demişlerdir. **Hasan el-Basri,** "Allah Teâlâ, أَقْرَبُ *"daha yakındır"* dediğinde, bu onların müşrik olduklarını yakinen ortaya kor. Bu, Hak Teâlâ'nın, مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ *"(Yüzbin hatta daha fazla)"* (Saffat, 147) âyetinde olduğu gibidir. Binâenaleyh bu ziyâde oluşta herhangibir şüphe yoktur. Yine mükellef ya mü'mindir, ya da kâfirdir. Binâenaleyh âyet, daha yakın oluşu gösterince, bu onlarda küfrün olduğunu gösterir" demiştir. **Vâhidi, "el-Basît"** adlı eserinde şöyle der: "Bu âyet, kelime-i tevhid getiren kimsenin küfre nisbet edilemiyeceğine, ve mutlak olarak onun kâfir olduğunun söylenemeyeceğine delildir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar "Lâilâhe illallah, Muhammedur-resûlullah" (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın resûlüdür) dedikleri için, gerçekte kâfir olmalarına rağmen, mutlak olarak kâfir olduklarını söylememiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, يقولون بافواههم ما ليس فى قلوبهم *"Ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlardı"* buyurmuştur. Bu ifâde, "Onların dilleri ve sözleri, kalplerinde olana terstir. Onlar, her nekadar dilleriyle iman ettiklerini söyleseler de, kalplerinde küfrü saklamaktadırlar" manasındadır.

Hak Teâlâ sonra da, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ *"Allah, onların gizlediğini pek iyi bilmektedir"* buyurmuştur. Buna göre eğer, "Bilinen birşey, iki bilen tarafından bilindiğinde, onlardan biri onu diğerinden daha iyi biliyor olamaz. Binâenaleyh âyetteki, *"Allah daha iyi bilendir"* ifâdesi ne manaya gelir?" denilir ise, biz deriz ki: Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın, o durumların detayını, hiç kimsenin bilemeyeceği bir şekilde bilmesidir.

Münâfıkların, Mü'minleri Moral Yönünden Bozguna Sevketmeleri

الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

"Kendileri (evlerinde) oturdukları halde, kardeşlerine, "Eğer bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi" diyen o adamlara de ki, "Haydi öyle ise, ölümü kendi nefislerinizden geri çevirin, eğer sâdık kimselerseniz..."

(Âl-i İmran, 168).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Biz muharebe bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik"* dediklerini naklettiği kimselerin, oturup kaldıkları ve geri kalışlarına hüccet getirdikleri gibi, başkalarını da geri koymaya çalışıp, bunun için de delil getirdiklerini anlatmıştır. Binâenaleyh Allah Teâlâ o kimselerin, kardeşlerine, "Harbe katılanlar bizim sözümüzü dinleselerdi, öldürülmezlerdi" dediklerini ve böylece, kâfirlere karşı savaşta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymak niyetinde olanları ölümle korkuttuklarını nakletmiştir. Çünkü onlar, Uhud'da müslümanların başına gelen ölümleri biliyorlardı. İnsanların hayatı sevmelerinin, tabiatlarının gereği olduğu malumdur. Binâenaleyh böyle bir ölüm

şüphesinin, onların kalplerine düşmesi, şeytanın verdiği bir vesvese gibi olur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki الَّذِينَ kelimesinin, cümle içindeki mahalli hususunda şu görüşler söylenmiştir:

a) Bu ifâde الَّذِينَ نَافَقُوا sözünden bedel olarak mansubtur.

b) بِمَا يَكْتُمُونَ ifâdesindeki cemî fâilden bedel olarak merfûdur.

c) Mahzûf bir mübtedanın haberi olarak merfudur ve takdiri هُمُ الَّذِينَ "Onlar şöyle şöyle olanlardır" şeklindedir.

d) Zemm yerinde olarak zemme delâlet eden mahzûf bir fiille mansubdur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, bu âyetteki *"diyenler"*den muradın, **Abdullah İbn Ubeyy** ve onun taraftarları olduğunu söylemişlerdir. **Esamm,** bunun caiz olmayacağını söyleyerek şöyle demiştir: "**Abdullah İbn Ubeyy,** Uhud günü Hz. Peygamber'le beraber cihada çıkmıştı. Bu söz ise savaşa katılmayanlar hakkındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kendi (evlerinde) oturdukları halde, kardeşlerine... eğer oturma hususunda bizi dinleseydi, öldürülmezlerdi" buyurmuştur ki, bu söz savaşa çıkanlar ile, bundan sonra onları cihaddan çevirme konusunda bir şüphe meydana getirmek için, cihada çıkmaya niyetli ve azimli olan kimseler için, cihada katılmayanların cihaddan sonra söylemiş oldukları bir sözdür."

ÜÇÜNCÜ MESELE

قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ ifâdesinin manası, "yani, kardeşleri için dediler" demektir. Bu kardeşliğin, neseb bakımından; veyahut da aynı memleketten olma veyahut Hz. Peygamber'e düşman olma, ya da putlara ibâdet etme hususundaki müştereklik sebebiyle meydana gelmiş olan kardeşlik olduğuna dair izah daha önce geçmişti. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Vahidî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, وَقَعَدُوا *"Ve oturdular"* ifâdesinin başındaki vâv, haliyye vâvıdır. Bu oturup kalmanın manası, cihâda katılmama, cihada karşı oturup kalma demektir. Yani, "Uhud'da öldürülenler, bizim oturduğumuz gibi otursalar, bizim yaptığımız gibi de yapsalardı, kurtulurlar ve öldürülmezlerdi." Sonra Cenâb-ı Hak buna, *"De ki: "Haydi öyle ise, ölümü kendi nefislerinizden geri çevirin, eğer sâdık kimselerseniz!"* diyerek cevap vermiştir.

"Ölümü Kendinizden Uzaklaştırın!" Emrinin Mânası

Eğer, "Aradaki fark açık olmasına rağmen, bu şekilde istidlâl etmenin manası nedir? Öldürülmekten sakınmak mümkündür, ama ölümden sakınmak kesinlikle mümkün değildir" denilirse, cevaben deriz ki:

Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu bu delil, ancak biz kaza ve kadere inanıp, onu itirâf ettiğimiz zaman söz konusu olur. Bu böyledir, çünkü biz var olan her şeyin, ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini söylediğimiz zaman, bir kâfirin bir müslümanı ancak Allah'ın kazâ ve kaderiyle öldürebileceğini itiraf etmiş oluruz. Bu durumda da, öldürülme ile ölüm arasında geriye herhangi bir fark kalmaz. İşte bundan dolayı, böyle bir istidlâl doğru olur. Ama biz, kulun fiilinin Allah'ın takdiri ve kazâsıyla olmadığına hükmettiğimiz zaman, ölümle öldürülme arasındaki fark, sizin bahsetmiş olduğunuz, şekil bakımından açık ve zahir olur. Bu da, Allah Teâlâ'nın bahsetmiş olduğu delilin bozukluğu neticesine götürür. Böyle bir neticeye ulaştıranın ise bâtıl olacağı herkesin malûmudur. Binâenaleyh, bu âyetin bütün her şeyin Allah'ın kazâ ve kaderiyle meydana geldiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer sadık kimselerseniz"* buyruğuna gelince, yani "Eğer siz kötülüklerden sakınma, gâyelere nail olma ile meşgul olmanız hususunda sadık, doğru kimseler iseniz..." demektir.

Allah Yolunda Öldürülenler Ölü Değildir

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ
اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilâkis onlar, Rableri katında diridirler, Allah'ın lütf-u inâyetinden kendilerine verdiği şeyler ile sevinerek, rızıklanırlar. Arkalarından henüz onlara katılamayanları da: "Onlara hiç korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" diye müjde vermek isterler"

(Âl-i İmran, 169-170).

Bil ki münâfıklar, Uhud gününde cihada çıkanlar hakkında söyledikleri gibi, "Cihad öldürülmeye yol açar, öldürülmek ise hoş bir şey değildir. Binaenaleyh, cihaddan sakınmak gerekir" demek suretiyle, savaşa katılma hususunda arzulu

olanları geri bırakınca, Allahu Teâlâ onların, "Cihâd, öldürülmeye yol açar" sözlerinin, ölümün Allah'ın kazâ ve kaderiyle meydana geldiği gibi, öldürülmenin de ancak Allah'ın kazâ ve kaderiyle meydana geleceğini bildirerek, bu sözlerinin bâtıl olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh, Allah'ın öldürülmesini takdir ettiği kimsenin, ondan sakınması mümkün değildir. Öldürülmesini takdir etmediği kimselerin de, öldürülme endişeleri olmamalıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak onların o şüphesine bu âyette, başka bir cevapla cevap vererek şöyle demiştir: "Biz Allah yolunda öldürülmenin istenmeyen bir şey olduğunu kabul etmiyoruz. Hem bu nasıl söylenebilir ki? Çünkü Allah, yolunda öldürülen kimseyi, ölümünü müteakip diriltir, ona hususî olarak bir yakınlık ve ikrâm dereceleri ihsan eder, yine ona çeşitli rızıkların en üstününü verip onu sevinç ve sürûr derecelerinin en yücesine ulaştırır. Binaenaleyh, hangi akıllı bu şekilde öldürülmenin kötü olduğunu söyleyebilir? Âyetin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti, işte budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyet, Bedir ve Uhud şehidleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü bu âyet nazil olduğunda, bu iki meşhur günde öldürülenlerin dışında başka bir şehid yok idi. Münâfıklar da, müslümanlardan bu iki günde öldürülenler gibi öldürülmesinler diye, mücahidleri cihaddan uzaklaştırmak, nefret ettirmek istiyorlardı. Halbuki Allahu Teâlâ, müslümanları bu iki günde cihad edip öldürülen kimselere benzemeye, onlar gibi olmaya davet etsin diye, bu iki günde öldürülenlerin fazilet ve mertebelerini beyan etmiştir. Sözün özü şudur: Cihadı terkeden kimse, dünya nimetlerine bazan ulaşır, bazan da ulaşamaz. Ulaştığının farzedilmesi halinde bile, bu dünya nimetleri önemsiz ve geçicidir. Savaşa yönelen kimseler ise, kesinlikle âhiret nimetlerine nail olur. Bu nimet büyük bir nimettir. Büyüklüğünün yanında da, devamlı ve ebedîdir. Durum böyle olunca, cihada katılmanın, onu bırakıp katılmamaktan daha efdal olduğu ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE Bil ki âyetin zahiri, Allah yolunda öldürülenler o kimselerin diri olduklarına delâlet etmektedir. Bu "diri olma" ile, ya hakîki mana veya mecazî mana murad edilmiştir. Bundan hakiki mananın murad edilmesi halinde onlar ya âhirette diri olacaklar, yahut da şu anda diridirler. Şu anda diri olmalarının murad edilmesi halinde, bundan murad ya ruhânî, yahut da cismani bir hayatı kabul (isbat) etmektir. İşte bu âyet hakkında zikredilmesi mümkün olan derli toplu mana bunlardır.

Mu'tezileye Göre Şehitlerin Diriliği Ahirettedir

Birinci ihtimal: Âyeti, "Onlar âhirette diri olacaklar" şeklinde tefsir etmektir ki, bu görüşü Mutezile kelâmcılarından bir grup benimsemiştir. Meselâ, **Ebu Kasım el-Kabî** bunlardandır. O, şöyle demektedir: "Çünkü Allah'ın kendilerinden bahsetmiş olduğu o münâfıklar, "Muhammed'in arkadaşları, kendilerini ölüme atıyorlar. Böylece de öldürülüyorlar, böylece de hayatlarını tam yaşayamayarak herhangi bir hayra da ulaşamıyorlar" diyorlardı. Onlar bunu, öldükten sonra dirilmeyi ve âhiret hallerini inkâr ettikleri için söylüyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak onları tekzib etmiş, bu âyeti ile de, Allah yolunda öldürülen o kimselerin diriltileceklerini, rızıklandırılacaklarını ve kendilerine çeşitli ferah, neşe ve mutlulukların ulaştırılacağını beyan buyurmuştur.

Mu'tezile'nin Bu Fikrinin Yanlışlığının Delilleri

Bil ki, **Kabî**'nin bu görüşü bize göre yanlıştır. Bunun böyle olduğunun delilleri ise şunlardır:

Birinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, *"Bilâkis onlar, diridirler"* ifâdesinin zahiri onların, bu âyet nazil olduğu zaman diri olduklarını gösterir. Binaenaleyh bundan sonra âyeti, onların "ahirette dirilecekleri" manasına hamletmek, âyetin zahirini terketmek demektir.

İkinci hüccet: Rahmet, fadl ve ihsan tarafının azâb ve cezâ tarafından daha müreccah olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Allahu Teâlâ, azâb görecek kimseler hakkında, onlara azâb etmek için kıyametten önce onları dirilttiğini belirtmiştir. Çünkü O, *"Suda boğuldular. Ardından da bir ateşe atıldılar"* (Nûh, 25) buyurmuştur ki, فَأُدْخِلُوا ifâdesinin başındaki fâ harfi, takîbiyye harfidir. Onlara azâb etme, hayat şartına bağlanmıştır. Yine Cenâb-ı Hak, *"Onlar, sabah akşam ateşe arzolunacaklar (ateşe karşı tutulacaklar)"* (Gafir, 45) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak kıyametten önce, kendilerine azâb etmek için, azâb edeceği kimseleri diriltince, O'nun kendilerine ihsanda bulunup mükâfaat vermek için, mükâfaatı haketmiş kimseleri kıyametten önce diriltmesi daha evlâ olur.

Üçüncü hüccet: Şayet Cenâb-ı Hak, "Onları, cennette öldükten sonra diriltéceği zaman diri yapacağını" kastetmiş olsaydı, O, Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in bütün mü'minlerin böyle olacağını bilmesine rağmen, وَلَا تَحْسَبَنَّ "sakın sanma" demezdi. Ama biz bunu, kabir mükâfaatı manasına hamlettiğimizde, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne وَلَاتَحْسَبَنَّ "sakın sanma" demesi güzel ve yerinde olur. Çünkü belki de Peygamber, Allahu Teâlâ'nın, kendisine itâat edip ihlaslı olanları böyle bir şerefle teşrif edeceğini bilmiyordu. Halbuki Allahu Teâlâ onları, kendilerine mükâfaatlarını ulaştırmak için, kıyametten önce diriltir.

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s), her ne kadar onların, öldükten sonra diriltilme sırasında Rableri katında diriltileceklerini bilse bile, ama ne var ki O, onların cennetliklerden olacaklarını bilmeyebilirdi. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın peygamberini, onların dirilecekleri ve mükâfaat ve sürûrlara gark olacaklarını belirtmek suretiyle müjdelemiş olması caizdir" denilirse, biz deriz ki:

Hak Teâlâ'nın, *"Sakın sanma"* ifâdesi, ölümü içine almaktadır. Çünkü Hak Teâlâ, وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا *"Allah yolunda öldürülenleri, sakın ölüler sanma"* buyurmuştur. Binaenaleyh, böyle bir zannı ortadan kaldıracak şey, onların şu anda diri olmalarıdır. Çünkü burada, onların kıyamette diri olacakları hususunda bir şüphe yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ *"Sevinerek, rızıklanırlar..."* ifâdesi mübtedânın haberidir. Bu, sanma ile uzaktan ve yakından herhangi bir alâkası yoktur. Böylece bu soru kendiliğinden ortadan kalkmış olur.

Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hak, وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ *"Arkalarından henüz kendilerine katılmayanları da.. diye müjde vermek isterler"* buyurmuştur. Onlara katılmayanların, mutlaka dünyada bulunmaları gerekir. Binâenaleyh, onların dünyada bulunan kimseleri müjdelemek istemelerinin, mutlaka kıyametin kopmasından önce olması gerekir. Müjdelemek işi ise, mutlaka bir hayat ve dirilikle mümkün olabilir. Binaenaleyh bu da, onların kıyametten önce diri olduklarına delâlet etmektedir. Bu istidlâlimiz hakkında, ileride zikredilecek olan başka bir mesele gelecektir.

Beşinci hüccet: İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şehidlerin sıfatı hakkında şöyle dediğini söylemiştir: *"Şehidlerin rûhları, yeşil kuşların içlerindedir. Bu kuşlar cennet nehirlerinin kenarlarına konar, cennet meyvelerinden yer, istedikleri yerlerde gezer dolaşır ve arşın altında, altından kandillere sığınırlar. Şehidler, meskenlerinin, yiyecek ve içeceklerinin güzelliğini ve hoşluğunu görünce, şöyle derler: "Keşke kavmimiz, cihâd konusunda arzulu ve istekli olmaları için, bizim içinde bulunduğumuz nimetleri ve Allah'ın bize nasıl muâmele ettiğini bilseler!" Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Kardeşlerinize, ben sizin namınıza haber verir ve onlara arzunuzu ulaştırırım" deyince, onlar buna son derece sevinirler ve mutlu olurlar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti indirdi."*

Abdullah İbn Mesûd (r.a)'a bu âyet hakkında sorulduğunda o şöyle dedi: Onu biz de sorduk, bunun üzerine bize şöyle denildi: *"Şehidler, yeşil bir kubbe altında, cennet kapısında bir nehir kenarındadırlar."* Başka bir rivayete göre ise, yeşil bir bahçe içindedirler.

Câbir İbn Abdullah'dan Hz. Peygamberin şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"İyi bil ki, Uhud gününde başına gelenden ötürü, Allah'ın, babanı diriltterek, "Ey **Abdullah***

İbn Amr, sana ne yapmamı istersin?" dediğini, bunun üzerine **Abdullah***'ın da, "Ya Rabb'i, beni dünyaya göndermeni ve senin uğrunda yeniden öldürülmeyi arzu ediyorum" dediğini sana müjdeliyorum..."* Bu konudaki rivayetler, nerdeyse tevâtür derecesine varmıştır. Binâenaleyh, bu nasıl inkâr edilebilir?

Kâbî, bu rivayetleri tenkid ederek şöyle demiştir: "Bu caiz değildir; çünkü ruhlar nimetlenmezler. Nimetlenecek olan, kendisinde ruh bulunduğu zaman, ancak bedendir, ruh değildir. Bedene nısbetle ruhun yeri, bedenin kuvveti durumundadır. Yine, rivâyet edilen haberin zahiri, bu ruhların kuşların kursaklarında bulunmasını gerektirir. Yine bu haberin zahiri, o ruhların cennet nehirlerinin kenarında bulunmalarını, cennetin meyvelerinden yemelerini ve istedikleri yerlerde gezip dolaşmalarını gerektirir. Bu ise, onların kuşların kursaklarında bulunması keyfiyyetine ters düşer."

Buna şu şekilde cevap verilir: Birinci tenkidiniz, ruhun cisimle kaim olan bir âraz olduğu görüşüne binâ edilmiştir. Biz durumun böyle olmadığını beyân edeceğiz. İkinci tenkidinize gelince, bu da kabul edilemez. Çünkü, bu gibi kelimelerden maksad, çeşitli rahatlık ve sürûrların bulunmasını; hiçbir korku ve âfetin mevcut olmamasını kinâye yoluyla anlatmaktır. Bu ihtimal hakkında sözün özü budur.

Şehidlerin Şimdi Diri Olmaları

İkinci ihtimal, bundan maksat, şehidlerin şu anda diri olmalarıdır. Bu görüşte olanlardan bazıları, bu hayat sahibi olmanın, ruh için olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bu hayat sahibi olmanın, beden için olduğunu söylemişlerdir. Bu konuya girmeden önce, bir mukaddime yapmak gerekir. Bu mukaddime de şudur: İnsan şu bünyeden ibaret değildir. Bunun böyle olduğunun delili şu iki hususdur:

a) Bu bünyenin cüzleri, bir erime, çözülme ve değişime uğrama içindedirler. Halbuki insan denince, ömrünün başından sonuna kadar aynı kalan bir varlık hatıra gelir. Devamlı kalan, değişime uğrayandan başkadır. Bizim bu söylediğimizi şu husus da te'kîd eder: İnsan bazan gürbüz olur, bazan da zayıflar. İşin başında bedeni küçüktür; sonraysa büyür ve gelişir. Şüphe yok ki her insan, ruhunda, kendisinin ömrünün başından sonuna kadar tek bir şey olduğunu hisseder. Böylece de, bizim söylediğimiz şey doğru olur.

b) İnsan, bazan, bütün uzuv ve cüzlerinden gâfil, bîhaber olduğu halde, kendi varlığını hisseder, bilir. Bilinen bilinmeyenden başkadır. Binaenaleyh, bu iki izahla da, ruhun hissedilen bu bedenden başka bir şey olduğu ortaya çıkar. Daha sonra bunun, ateşin kömüre, yağın susama ve gülsuyunun da güle sirayet etmesi gibi, bu bedene sirayet etmesi gibi hususî bir madde olması da muhtemeldir. Yine ruhun,

kendi kendine kaim bir cevher olması, ne cisim, ne de cisime dahil bulunmaması da muhtemeldir. Bu her iki görüşe göre de, beden öldüğü zaman bu şeyin ondan diri olarak ayrılması uzak bir ihtimal olmaz. Biz, onu Allah'ın öldürdüğünü söylesek de Cenâb-ı Hak ona yeniden hayat verir.

Bu izaha göre de, bu âyette olduğu gibi, kabirdeki mükâfaat hakkındaki şüpheler tamamen zâil olur. Keza, *"Suda boğuldular. Ardından da bir ateşe atıldılar"* (Nûh, 25) buyruğunda da belirtildiği gibi, kabir azâbı ile ilgili bütün şüpheler de ortadan kalkmış olur. Böylece de, bizim anlattıklarımızla, bu meselede bir imkânsızlığın olmadığı ortaya çıkmış oldu. Âyetin zahiri de buna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bu kanâate varmak gerekir. Bizim söylediğimiz bu hususu Kur'ân, hadis ve akıl da teyid etmektedir.

Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Âyetler

Kur'ân'dan delillere gelince, bunlar pekçok âyettir;

a) *"Ey itmînâne ermiş olan rûh! Dön Rabb'ine, sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak.. Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime..."* (Fecr, 27-30) âyetidir. Cenâb-ı Hakk'ın ارْجِعِي *"Dön Rabb'ine"* emrinden maksadın ölüm olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي *"Haydi gir kullarımın içine"* buyurmuştur ki, bu kelimenin başındaki fâ harfi, böyle bir hayatın, ölümün akabinde olacağına delâlet etmektedir ki, bu da bizim söylediğimize delâlet eder.

b) *"Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz hiçbir şeyi eksik yapmaksızın onun ruhunu alırlar"* (En'âm, 61) buyurmuştur ki, bu da bedenin ölümüdür. Bu ifâdenin peşinden Cenâb-ı Hak, *"Sonra bunlar, Hak olan mevlâlarına, Allah'a döndürülmüşlerdir"* (En'âm, 62) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, رُدُّوا *"döndürülmüşlerdir"* buyruğundaki vâv harfinin (zamirin) mercii, ruhlardır. Bu, ancak kendine ve zâtına mahsus bir hayat ile olabilir. Böylece bu, onun (ruhun) bedenin ölümünden sonra da devam ettiğine delâlet etmiştir.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Şimdi, eğer o, mukarreblerden ise, (onun nasîbi) artık rahatlık, güzel rızık ve Nâim cennetidir"* (Vakıa, 88-89) âyetidir. فَرَوْحٌ "Artık rahatlık" kelimesinin başındaki takibiyye fâsı, rahatlığın, güzel rızkın ve Naîm cennetinin ölümün peşinden tahakkuk edeceğine delâlet eder.

Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Hadisler

Bu hususun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ *"Kim ölürse, onun kıyameti kopmuştur"* şeklindeki hadisidir. Bu ifâdenin, (..فَقَدْ) başındaki fâ da, takibiyye fâsı olup, herkesin kıyametinin ölümünden sonra olacağına

delâlet etmektedir. Büyük kıyamete gelince bu, Allah'ın katında malum olan bir zamanda vukû bulacaktır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ *"Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe; veyahut da cehennem çukurlarından bir çukurdur"* [37] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir gününde, şehid edilen kimselere seslenerek, *"Siz de Rabb'inizin va'adettiğini gerçek olarak buldunuz mu?"* (Arâf, 44) dediği; bunun üzerine de kendisine, "Ya Resûlallah, onlar ölüdürler. Binâenaleyh sen onlara nasıl seslenebiliyorsun?" denildiğinde O'nun, *"Onlar, sizden daha iyi duyarlar"* dediği, veyahut da bu anlamda bazı ifâdeler söylediği rivâyet edilmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), اَوْلِيَاءُ اللّٰهِ لَايَمُوتُونَ وَلٰكِنْ يَنْقَلُونَ مِنْ دَارٍ اِلٰى دَارٍ *"Allah'ın velileri ölmezler; ama onlar, bir evden (dünya) başka bir eve (âhiret) nakledilirler"* buyurmuştur. Bütün bunlar, nefislerin (ruhların), bedenlerin ölümünden sonra da devam ettiklerine, yaşadıklarına delâlet eder.

Öldükten Sonra Rûh Hayatının Devamına Dair Aklî Deliller

Aklî delillere gelince, bunlar birkaç tanedir:

a) Uyku zamanı beden zayıflar. Bedenin zayıflaması ise ruhun zayıflamasını gerektirmez. Bilâkis uyku esnâsında ruh kuvvetlenir ve çeşitli halleri müşahade edip bazı gayblara muttali olur. Bedenin zayıflaması ruhun zayıflamasını gerektirmeyince, bu durum beden öldükten sonra ruhun ölmediği şeklindeki zannımızı kuvvetlendirir.

b) Fikirlerin çokluğu, dimağın kurumasına bir sebeptir. O'nun kuruması ise, ölüme sebebiyet verir. Bu fikirler, nefsin ilâhi bilgilerle kemâle ermesinin sebebidir. Bu, ruhun son derece kemâle ermesidir. Binâenaleyh ruhun kemâle ermesine vesile olan şey, aynı zamanda bedenin noksanlaşmasına bir sebeb teşkil etmektedir. Bu da, ruhun bedenin ölümü ile ölmediği şeklindeki zannımızı kuvvetlendirmektedir.

c) Ruhun halleri, bedenin hallerinden farklıdır. Çünkü ruh, ilâhi marifet ile sevinir ve güzelleşir. Bunun böyle olduğunun delili, *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah ile yatışır, rahatlar"* (Ra'd, 28) âyetidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَبِيتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي *"Ben Rabb'imin yanında geceliyorum. O, bana yedirip içirir"* [38] buyurmuştur. Bu yiyip içmenin, marifetullah, muhabbetullah ve gayb âlemlerinin nurları ile nurlanmaktan ibaret olduğunda bir şüphe yoktur. Biz de insanların, bir hükümdara hizmet ettiği, bir makamı ele geçirdiği, veyahut da sevgilisine kavuştuğu için ileri derecede bir sevinç hissettiklerinde, yemeyi içmeyi unutup, yemeye içmeye davet edildiklerinde, kalplerinde ona karşı aşırı bir nefret duyduklarını görüyoruz.

---

37) Tirmizî, Kıyame, 26 (4/640).

38) Buhârî, Temennî, 9; Müslim, Sıyâm, 57-58 (2/774-775).

Marifetullaha iyice dalmış olan ârifler, kendilerinde böyle bir nurun parıldadığını ve böyle bir sırrın kendilerine açıldığını hissettiklerinde, açlık ve susuzluğu kesinlikle duymazlar. Velhasıl ruhanî saadetler, bedenî saadetlere âdeta zıttır. Bütün bu hususlar, ruhun bağımsız olup bedenle bir alakası olmadığına galib bir zan ile hükmetmeyi gerektirir. Bu böyle olunca, bedenin ölümü ile ruhun da ölmemesi gerekir. Bu noktada, ikna edici bu deliller kifayet etsin.

Bil ki bu kâide iyice yerleştiğinde, kabir mükâfaatı ve azabı hakkında Kur'ân'da bulunan âyetlerin delâletine dair şüphe ve müşkilatlar ortadan kalkar. Bu kâideyi böylece kavradığın zaman biz deriz ki: Bazı müfessirler, şehidlerin ruhlarının, kıyâmete kadar Arş'ın altında her gece rükû ve secde ederek, diri olarak kalacaklarını söylemişlerdir. Bunun delili, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şu hadis-i şerîfidir:

إِذَا نَامَ الْعَبْدُ فِي سُجُودِهِ بَاهَى اللَّهُ تَعَالَى بِهِ مَلَائِكَتَهُ وَيَقُولُ : اُنْظُرُوا إِلَى عَبْدِي رُوحُهُ عِنْدِي وَجَسَدُهُ فِي خِدْمَتِي

"Kul, secdede iken uyuyup kaldığı zaman, Allah Teâlâ onunla meleklerine karşı övünür ve "Şu kuluma bakınız. Onun ruhu benim yanımda, bedeni de benim hizmetimde.. "der."

Bil ki Hak Teâlâ, *"Bilâkis onlar, Rableri katında diridirler"* âyeti de, bu gerçeğe delâlet etmektedir. عِنْدَ *"katında"* lafzı bu âyette zikredildiği gibi, *"O'nun katındaki (melekler), O'na ibâdet etmekten aslâ kibirlenmezler ve yorulmazlar"* (Enbiya, 19) âyetinde de meleklerden bahsedilirken zikredilmiştir. Allah katında bulunmalarından dolayı melekler için hasıl olan saadeti anladığın zaman, yine Allah katında bulunmalarından dolayı şehidler için de böyle bir saadetin olacağını anlarsın. İşte bütün bunlar, akla âhiret marifetinin kapılarını açan izahlardır.

Şehidlerin Bedenleriyle Mükâfaatlandırılmalarında Mevcut Müşkilat

Üçüncü ihtimal, bu âyetin tefsiri hususundaki bu ihtimal, bu hayatın bedenler için söz konusu olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, şehidlerin bedenlerini göklere, Arş'ın altındaki kandillere doğru yükseltip onlara çeşitli ikram ve saâdetler vermiştir." Bazıları da, "Cenâb-ı Hak, bu bedenleri yeryüzünde bırakmış ve onları orada dirilterek bu saâdetleri onlara vermiştir" demişlerdir.

Bazı âlimler bu görüşü tenkid ederek şöyle demişlerdir: "Biz bu şehidlerin bedenlerini kurtların kuşların yediğini görüyoruz. Bu durumda, ya Hak Teâlâ'nın, o bedenleri o yırtıcı hayvanların karınlarında diriltip, onlara oralarda bu mükafaatları ulaştırdığı söylenir; yahut da yırtıcı hayvanların karınlarındaki bu parçaların, oralardan ayrıldıktan sonra Allah Teâlâ'nın onları yeniden biraraya getirip birleştirerek hayat

verip mükafaatlarını verdiği söylenebilir ki bütün bunlar uzak ihtimallerdir. Bir de biz, bazan öldürülen bir insanın cesedinin bozulup çürüyünceye ve ondan cerâhat ve irin akıncaya kadar günlerce öyle kaldığını görüyoruz. Binâenaleyh biz onun canlı, çeşitli nimetlerden istifade eden, akıllı ve bilgili bir varlık olduğunu mümkin görürsek, saçma sapan konuşmuş oluruz.

Dördüncü İhtimal: Âyetin tefsirinde bir izâh da şöyle dememizdir: Onların diri olmalarından maksad, onlarda hayatın bizzat bulunması değildir. Aksine bundan maksad, bazı mecâzi manalardır. Bunu şu şekillerde açıklayabiliriz:

1- **Esâmm el-Belhî** şöyle demiştir: "Ölen, dinî bakımdan çok önemli bir kişi olup, kıyamet günü akibeti de sevinç, mutluluk ve izzet-u ikram olunca, onun için, "O diridir, ölmemiştir" denilebilir. Nitekim kendisine hiç faydası olmayan ve kendisinden hiç kimsenin istifâde edemediği câhil bir kimse hakkında da, "O ölüdür, diri değildir" denilir. Yine bu, ahmak kimse için "O bir eşektir"; eziyet veren kimse hakkında da "O bir canavar" denilmesi gibidir. Rivayet olunduğuna göre **Abdulmelik İbn Mervan, Zührî** ile tanışıp, onun anlayışını ve ilmî seviyesini farkedince ona, "Senin gibilerini halef bırakan kimseler ölmez" demiştir. Özet olarak, insan ölüp geride güzel bir övgü ve güzel bir nam bıraktığı zaman, onun hakkında mecâzî olarak, şüphe yok ki "O ölmedi, diridir" denilir."

2- Bazıları, bu mecazi mananın "Onların bedenleri kabirlerinde bozulmadan kalır ve toprağın altında kesinlikle çürümez" şeklinde olduğunu söylemiş ve rivayet olunan şu hadiseyi buna delil getirmişlerdir: **Muaviye** (r.a), şehidlerin kabirlerinin bulunduğu yerde bir su kaynağı bulmak istedi ve "Kimin bu yerde bir ölüsü varsa, onu buradan çıkarsın" diye ilân edilmesini emretti. **Câbir** der ki: "Bunun üzerine, biz oraya gidip ölülerimizi, bedenleri hala ter-ü taze olduğu halde çıkardık. Hatta onlardan birinin parmağına toprağı eşeleyen bel takılınca parmaktan kan damladı."

3- Onların diri olmalarından maksad, ölenlerin yıkandığı şekilde onların yıkanılmamalarıdır. Bu âyet hakkında söylenilenlerin tamamı işte budur. Mahlûkatın sırlarını en iyi bilen Allah'tır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Âyetteki *"Sakın sanma"* ifâdesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e veya herkese bir hitaptır. Bu ifâde لَا يَحْسَبَنَّ şeklinde de okunmuştur ki, bu okuyuşa göre şu manalar verilmiştir: a) Allah'ın Resûlü sanmasın..."; b) "Hiçbir sanan sanmasın.."; c) "Allah yolunda canlarını verenler, kendilerini ölüler sanmasınlar." Bu kelime sîn harfinin fethasıyla okunmuştur. **İbn Âmir,** şeddeli olarak قُتِّلُوا şeklinde okurken; diğer kıraat imamları, şeddesiz olarak قُتِلُوا şeklinde okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki بَلْ اَحْيَاءٌ *"Bilakis onlar... diridirler"* buyruğu hakkında **Vâhidî**, "Bu kelâmın takdiri, بَلْ هُمْ اَحْيَاءٌ "Bilâkis onlar diridirler" şeklindedir" demiştir. **Keşşâf sâhibi** "Aksine onları diriler san" manasında olmak üzere bu kelimenin mansub olarak اَحْيَاءً şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Ben derim ki, **Zeccâc** şöyle diyor: "Eğer bu kelime mansub olarak اَحْيَاءً şeklinde okunacak olsaydı, o zaman, "aksine onları diriler san, zannet!" manasında olması caiz olurdu." **Ebû Ali el-Farisî**, bu hususu tenkid ederek şöyle der: "Bu caiz değildir, çünkü bu, şüpheye düşmeyi emretmektir. Şüpheyi emretmek ise, Allah için caiz değildir. "Hisbân" masdarını ilim manasına almak, onunla tefsir etmek caiz değildir. Çünkü, dilcilerden hiçbiri bunu söylememiştir." **Zeccâc, el-Farisî**'ye cevap vererek şöyle diyebilir: "Hisbân" şekk değil, zan demektir. O halde daha niçin, "Allah'ın zannı emretmesi caiz değildir" demediniz? İçtihad edilen bütün hususlarda Allah'ın mükellef tutması da, ancak zan ile değil midir?"

Ben derim ki, **Zeccâc** ile **Ebû Ali el-Farisî** arasında cereyan eden bu münazara, bu ifâdenin nasb ile اَحْيَاءً şeklinde okunmayacağına delâlet eder. Hatta **Zeccâc**, bunun Arapçada bir izah tarzının bulunduğunu iddia ederken, **el-Farisî** bu hususta ona karşı gelmektedir. İ'rabda bir izah şekli, bir vechi bulunan her bir tarzda okumak (kırâat etmek) caiz değildir.

"Allah İndinde" Tabirinin Manası

Hak Teâlâ'nın, عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Rableri katında"* buyruğu hakkında da şu izahlar bulunmaktadır:

a) "Onlara, Allah'tan başka hiç kimsenin ne bir fayda, ne de bir zarar veremiyeceği bir yerdedir.." demektir.

b) "Onlar, Rableri katında diridirler..." Yani "Onlar, Rablerinin ilmine ve hükmüne göre diridirler." Bu, "Bu mesele **Şafiî** nezdinde, ona göre böyledir. **Ebû Hanife** nezdinde, ona göre ise, bunun aksinedir" denilmesi gibidir.

c) عِنْدَ kelimesi, yakınlık ve ikramda bulunma manasındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ عِنْدَهُ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ *"Onun katındaki (melekler), O'na ibâdet etmekten asla kibirlenmezler.."* (Enbiya, 19) ve فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ *"Rabb'in katında olanlar..."* (Fussilet, 38) âyetlerinde olduğu gibidir.

Şehidlerin Rızıklandırılmaları

Hak Teâlâ'nın, يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَيهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Allah'ın lütf-u inâyetinden kendilerine verdiği şeyler ile sevinerek rızıklanırlar"* cümlesine gelince, bil ki

kelamcılar şöyle demişlerdir: "Sevap, saygı ile beraber bulunan katıksız ve devamlı olan bir menfaattir. Buna göre âyetteki, *"rızıklanırlar"* kelimesi, bu menfaata işarettir; *"sevinerek"* ifâdesi, bu saygı sebebi ile meydana gelen sevince işarettir." Hükemâ (feylosoflar) ise şöyle demişlerdir: "Kutsî ruhların cevherleri, ilâhi nurlar ile aydınlandığı zaman iki bakımdan sevinç duyarlar:

a) Bu ruhların zatlarının, kutsî cilâlar ve ilâhî marifetler ile parlaması, aydınlanması ve ışık saçar hale gelmesi bakımından;

b) Onların, nur pınarına ve rahmet ile azamet kaynağına bakar hale gelmeleri bakımından..." Onlar şöyle devam etmişlerdir: "Ruhların, bu ikinci bakımdan duydukları neş'e ve sevinç, birincisinden duyduklarından daha ileri ve mükemmeldir. Binâenaleyh âyetteki *"rızıklanırlar"* kelimesi birinci dereceye, *"sevinerek"* kelimesi de ikinci dereceye işarettir. İşte Cenâb-ı Hak bundan dolayı, *"Allah'ın lütf-u inâyetinden kendilerine verdiği şeyler ile sevinerek..."* buyurmuştur. Yani onların bu sevinçleri rızık sebebi ile değil, rızkın kendilerine verilmesi sebebiyledir. Çünkü rızık ile meşgul olan, kendisi ile meşgul olmuş olur. Fakat kendisine rızık verilmesine bakan kimse, rızkı veren ile meşgul olmuş olur. Hakkı, başka bir sebepten ötürü isteyen kimse, Hak'tan mahrum olur."

Şehidlerin, Mücahidleri Müjdelemeleri

Sonra Cenâb-ı Allah, وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Arkalarından henüz onlara katılmayanlar hakkında da, "Onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" diye müjde vermek isterler"* buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın أَلَّا خَوْفٌ ifâdesi, O'nun بِالَّذِينَ sözünden bedel olmak üzere, mahallen mecrurdur. Kelâmın takdiri ise, "Arkalarından henüz onlara katılmayan kimselere de, bir korku ve bir hüzün olmadığı müjdesini verirler" şeklindedir. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE İstibşâr, müjdeleme ile tahakkuk eden sürur ve sevinç demektir. "İstif'âl" babının aslı, fiili talep etmek ifâde eder. Binâenaleyh, müjde veren kimse, sürûru talep edip de, müjde ve beşâret ile onu bulan kimse demektir.

İKİNCİ MESELE Bil ki şehidlerin kıyamet gününden önce diri olduklarını kabul eden kimseler, bu âyeti başka şekillerde de açıklamışlardır:

a) Şöyle denilmesidir: "Şehidler birbirlerine, "Biz falanca falanca kardeşlerimizi

kâfirlerle savaşanlar safında bıraktık.. Binaenaleyh, eğer Allah dilerse onlar şehid edilirler, böylece de bizim elde ettiğimiz rızık ve ikramı onlar da elde etmiş olurlar" derler. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Arkalarından henüz onlara katılmayanlara da... müjde vermek isterler"* âyetinden kastedilen de budur.

b) Şöyle de denilebilir: "Kıyamet koptuktan sonra şehidler, cennete girdiklerinde, Allah'ın fazlından, kendilerine verdiği şeylerle sevinir, ve rızıklanırlar. Hak Teâlâ'nın, *"Arkalarından henüz katılmayanlar"* sözüyle kastedilen de, şehidlerin derecesinde olmayan mü'min kardeşleridir. Çünkü, şehidler diğer mü'minlerden önce cennete girerler. Bunun delili ise, *"Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir ecir vermiştir. Kendinden dereceler, mağfiret ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir"* (Nisa, 95-96) âyetidir. Böylece onlar, mü'minlerin varacakları yeri, onlar için hazırlanmış olan nimetleri görmeleri ve kendileriyle bir araya gelmeyi umdukları için sevinirler ve bu sebeple de gözleri aydın olur, gönülleri hoş olur." Bu, **Ebû Müslim el-İsfehanî** ile **ez-Zeccâc**'ın tercihidir.

Bil ki birinci te'vil, ikincisinden daha kuvvetlidir. Çünkü ikincisinin neticesi, cennette bir araya gelmeleri sebebiyle, mü'minlerin birbirleriyle sevinç duymalarına dayanır. Bu ise, bütün mü'minleri içine alan bir husustur. Binaenaleyh, bunu şehidlere tahsis etmenin manası yoktur. Hem yine o şehidler, arkalarından henüz kendilerine katılmamış kimselerle sevinç duyup neşelenecekleri gibi, kendilerinden önce cennete giren kimseler vesilesiyle de, aynı şekilde sevinç duyarlar. Çünkü peygamberlerin ve sıddîklerin dereceleri, şehidlerin derecelerinin üzerindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklerle, şehidlerle, iyi kullarla beraberdirler"* (Nisa, 69) buyurmuştur. Bu takdire göre, tahsis yapmada herhangi bir fayda yoktur. Ama, âyeti birinci anlayışa göre tefsir edersek, bu takdirde, bu özelliği mücahidlere tahsis etmede en büyük fayda elde edilmiş olur. Binaenaleyh, bu daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

اَلْخَوْفُ (korku), gelecekte vaki olabilecek bir kötülüğün beklenmesinden ötürü hissedilir. Hüzün ise, geçmişte mevcut olan birtakım menfaatların elden kaçırılması sebebiyle hissedilir. Böylece, Hak Subhânehu ve Teâlâ, ilerde kıyametin hallerine dair gelecek şeyler hususunda onlar için bir korkunun söz konusu olmadığını ve dünya nimetlerinden kaçırıp elde edemedikleri şeyler hususunda da onlar için bir hüznün ve kederin söz konusu olmadığını beyan etmiştir.

★★★

Şehidlerin İlahî Lütuf Sebebiyle Sevinmeleri

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

"Onlar, Allah'tan olan bir nimetle, (hatta) daha fazlasıyla ve Allah'ın, mü'minlerin mükâfaatını zayi etmeyeceği müjdesiyle de sevinirler"
(Âl-i İmran, 171).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ onların, daha önce zikredildiği üzere, kendilerine katılmayan kimselerle sevinç duyduklarını beyan buyurduğu gibi, onların nimetlerden rızıklanmaları sebebiyle de, kendilerinden, nefislerinden dolayı sevinç duyduklarını beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, يَسْتَبْشِرُونَ "sevinirler" kelimesini tekrar getirmiştir. Çünkü birinci sevinç, arkalarından henüz kendilerine katılmayan kimselerin hallerinden dolayı; ikinci seviç ise, hassaten kendi durumlarından dolayı olmuştur.

Buna göre şayet, "Onların, kendi hallerinin durumlarından dolayı sevindikleri zikredilmemiş miydi? Halbuki "ferah", "istibşâr" kelimesinin ifâde ettiği manayı ifâde eder..." denilirse, biz deriz ki:

Bunun cevabı şu iki şekilde verilir:

a) "İstibşâr"ın ifade ettiği ferahlık, en mükemmel seviyededir. Binaenaleyh, burada bir tekrar bulunmuş olmaz.

b) "Ferah" ile murad edilen, o anda meydana gelen şeylerden duyulan sevinçtir. Halbuki, "istibşar"dan murad onların, âhirette kendileri için büyük bir nimetin tahakkuk edeceğini bilmeleriyle duyulan sevinçtir.

İKİNCİ MESELE بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ *"Allah'tan olan bir nimetle, (hatta) daha fazlasıyla.."* ifâdesine gelince, "nimet", amellerin karşılığında elde edilen mükâfaattır. "Fazl" ise, ilâveten yapılan ihsan ve lütuftur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, onların, kardeşlerinin mutluluğundan duydukları sevincin, kendi saadetlerinden duydukları sevinçten daha mükemmel ve fazla olduğuna delâlet eder. Çünkü, ilk önce zikredilen sevinç, kardeşlerinin durumlarından dolayı hissolunan sevinçtir. Bu da insanın, kardeşlerinin ve kendisine bağlı olanlarının durumlarının iyi olmasından dolayı duyacağı sevincin, kendi durumlarının iyi olmasından ötürü hissedeceği ferahlık ve sevinçten daha mükemmel ve tam olması gerektiğine dair Allah Teâlâ tarafından dikkat çekmedir.

Allah Mü'minlerin Ecrini Zâyi Etmez

Cenâb-ı Hak sonra, وَاَنَّ اللّٰهَ لاَيُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ *"Ve Allah'ın, mü'minlerin mükâfaatını zayi etmeyeceği..."* buyurmuştur ki, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kisaî, elif harfinin kesresiyle, müste'nef (başlayan) bir cümle olarak وَاِنَّ اللّٰهَ "Ve, muhakkak ki Allah.."; diğer kıraat imamları da, elifin fethasıyla, وَبِاَنَّ اللّٰهَ manasında olmak üzere, وَ اَنَّ اللّٰهَ şeklinde okumuşlardır ki, bu ikinci kıraate göre âyetin takdiri, يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَبِاَنَّ اللّٰهَ لاَ يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ şeklindedir. Birinci kıraat daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü bu kıraata göre istibşâr, sadece Allah'ın rahmeti ve fazlı ile olmuş olur. İkinci kıraata göreyse, "istibşâr-sevinme", Allah'ın rahmeti, fazlı ve mükâfaat elde etmekten dolayı olmuş olur. Şüphe yok ki, birinci makam daha mükemmeldir. Çünkü kulun, Allah'ın bizzat kendisini, O'nun rızasını elde etmekle meşgül olması, amelinin ücretini istemekle meşgul olmasından daha tam ve mükemmeldir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetin maksadı, daha önce geçmiş olan şehidlere sevap ve büyük bir sürurun ulaştırılmasının, sadece onlara mahsus bir hüküm olmadığını; aksine her mü'minin bir miktar sevap ve ücrete müstehak olacağını beyan etmektir. Çünkü Allah Teâlâ mü'min kimseye, hakettiği mükâfaat ve ücretini ulaştırır, onu kesinlikle boşa çıkarmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bize göre âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, "ehl-i salât"tan fasık olan kimseleri affedeceğine delâlet etmektedir. Çünkü o kimse imanı sebebiyle cennete girmeye müstehak olmuştur. Binaenaleyh, eğer o şahıs fasık olması sebebiyle cehennemde ebedî ve muhalled kalmış olsaydı, o kimseye imanının mükâfaatı ulaştırılmamış olurdu ki, bu durumda da Allah mü'min kimselerin iman etme ücretlerini zayi etmiş olurdu. Bu ise, âyetin ifâde ettiğinin aksine olan bir şeydir.

***

Yaralı Durumda Bile, Hz. Peygamber'in Savaş Çağrısına Uyanlar

اَلَّذِيْنَ اسْتَجَابُوْا لِلّٰهِ وَالرَّسُوْلِ مِنْ بَعْدِ مَآ اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوْا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيْمٌ ۝

"Kendilerine yara isabet ettikten sonra, yine Allah'ın ve Peygamberin da'vetine icabet edenler, (hele) içlerinde iyilik yapanlar ve müttakî olanlar için pek büyük bir mükâfaat vardır"

(Âl-i İmran, 172).

Bil ki Allah Teâlâ, biri "Hamrâu'l-Esed", diğeri de "Bedru's-Suğra" diye bilinen iki savaştan dolayı mü'minleri medhetmiştir ki, bunların ikisi de Uhud savaşıyla irtibatlıdır. Hamrâu'l-Esed gazvesine gelince, inşaallah anlatacağımız üzere, bu âyette kastedilen işte budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki اَلَّذِيْنَ kelimesinin terkibdeki yeri hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Zeccâc**'ın görüşü olup, buna göre bu kelime mahallen merfû bir mübteda olup, haberi ise, *"(hele) içlerinde iyilik yapanlar ve müttakî olanlar için pek büyük bir mükâfaat vardır"* ifâdesidir.

b) Bu ifâde, mahallen mecrûr olup, Âl-i İmran 171 âyetinin sonundaki اَلْمُؤْمِنِيْنَ kelimesinin sıfatıdır.

c) Bu ifâdenin, medihten dolayı mahallen mansûb olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

Âl-i İmran 172 Âyeti'nin Nüzûl Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki rivayet ileri sürülmüştür:

a) En doğru olan bu rivayete göre, **Ebu Süfyan** ve arkadaşları, Uhud'dan dönüp Revhâ denilen yere vardıkları zaman pişman olarak şöyle demişlerdir: "Biz onların pekçoğunu öldürdük. Onlardan geriye pek az kimse kaldı.. O halde ne diye biz onların yakasını bıraktık?... Aksine, bizim yapmamız gereken, geriye dönüp onların kökünü kazımaktır.." Böylece onlar, geri dönmeye niyetlendiler. Bu haber Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşınca, kâfirleri korkutmak ve onlara, gerek kendisinin gerekse ashâbının son derece güçlü olduğunu göstermek istedi. Bunun üzerine O, ashabını **Ebu Süfyan**'ı takibe çıkmaya teşvik etti. Ve şöyle dedi: "Ben şu anda ancak, savaşta benimle berâber olanlarla takibe çıkmayı

istiyorum...'' Böylece Hz. Resûl (s.a.s) ashabından bir topluluklа, Kureyş'i takibe çıktı. Rivâyete göre bu topluluğun sayısı yetmiş kişi kadardı. Müslümanlar, Medine'ye üç mil mesâfede olan Hamrâu'l-Esed mevkiine varınca, Allah Teâlâ müşriklerin kalbine bir korku saldı da, böylece müşrikler dağıldılar. Rivâyet edildiğine göre, ashâbın içinde, birbirlerini birer saat süreyle omuzlarında taşıyan kimseler vardı; bütün bunlar, yaralarının çok ve ağır olmasındandı. Yine onların içinde, birer saat süreyle birbirlerine dayanarak yürüyen kimseler de vardı..

b) **Ebu Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: "Bu âyet, Uhud gününde nâzil olmuştur. Ashâb, bozguna uğradıktan sonra, Hz. Peygamber'in yanına dönünce, Hz. Peygamber müslümanları, takib konusunda müşriklere karşı teşvik etti. Zaten **Hz. Hamza** (r.a)'nın mübarek na'şına müsle (işkence) yapılmış olduğunu gördükten sonra onlar da "müsle" yapmaya niyetliydiler, ama Hz. Peygamber onları bundan men etmişti. Derken Allahu Teâlâ müşriklerin kalbine korku salmış, böylece dağılıp gitmişlerdi. Hz. Peygamber, Uhud'da şehid olanların cenâze namazını kılmış ve onları, kanlarıyla defnetmişti. Alimlerin rivâyet ettiğine göre **Safiyye,** kardeşi **Hamza**'nın durumunu görmek için geldiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s) **Zübeyr**'e, *''Onu bırakma da, kardeşine yapılmış olan ''müsle''den dolayı feryâd ü figan etmesin''* demiş, bunun üzerine **Safiyye** de, "Ona ne yapıldığına dair haber bana geldi. Bu, Allah'a itâat etmenin yanında önemsiz bir şeydir" deyince de, Hz. Peygamber **Zübeyr'e,** *''Ona müsaade et de, kardeşine baksın''* demiştir. **Safiyye** de, "Hayır!" dedi ve **Hz. Hamza** için Allah'tan mağfiret talebinde bulundu. Yine kocası, babası, kardeşi ve oğlu öldürülmüş bir kadın gelip de, Hz. Peygamber'in hayatta olduğunu görünce, "Artık bundan sonra hiçbir musîbetin önemi yoktur!" dedi.. Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında söylenenler, işte bunlardır. Bu rivâyetlerin ekserisi, birinci görüş üzeredirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen, اِسْتَجَابَ fiili, اَجَابَ "icabet etti.." manasındadır. Hak Teâlâ'nın, فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي *''Bana icâbet etsinler''* (Bakara, 186) emri de böyledir. اَجَابَ 'nin bizzat icâbet etmek; اِسْتَجَابَ fiilinin de "icâbet etmeyi istemek" mânasında olduğu söylenmiştir. Çünkü "istif'âl" vezninde aslolan, fiili talep etmek mânasıdır. Buna göre mana, "Kendilerine çok ağır yaraların isâbet etmesinden sonra bile, onlar icâbet edip, emirleri konusunda Allah'a ve Resûlüne itâat etmişlerdir..." şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ *''(Hele) içlerinde iyilik yapanlar ve müttakî olanlar için pek büyük bir mükâfaat vardır''* buyruğu hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın bu beyânı hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Hak Teâlâ'nın, "iyilik yapmak..." ifâdesinin içine, emredilenlerin tamamını tutmak; "müttakî olmak.." sözü-

nün muhtevasına da, bütün menhiyyâttan kaçınmak dahildir. Bu iki husus yerine getirildiği zaman mükellef, büyük bir mükâfaata müstehak olur.

b) "Onlar, o vakitte Allah'ın Resûlüne itâat hususunda ihsanda bulunup icâbet etmiş; Allah'ın Resûlünden geri kalma hususunda Allah'tan ittikâ etmişlerdir." Bu da, onlara, yaraları ne kadar ciddi ve ağır olursa olsun, ayakta durabildikleri sürece, Allah'ın Resûlüne icâbet etmelerinin vacip olduğunu gösterir.

c) "Onlar, Allah'ın Resûlüne göstermiş oldukları tâat konusunda ihsanda bulunup, bundan sonra herhangi bir menhiyyatı irtikâb etmekten de kaçınmış, sakınmışlardır."

İKİNCİ MESELE

Keşşaf Sahibi, bu âyetteki مِنْ harfi cerrinin "tebyîn" için olduğunu söylemiştir. Çünkü ihsanda bulunup ittika ederek Allah ve Resûlüne icâbet edenler, onların bir kısmı olmayıp hepsidir.

★ ★ ★

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا
حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ۝ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا
رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ۝

"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, "İnsanlar size karşı ordu hazırladılar, o halde onlardan korkun" deyince, bu onların imanını artırdı ve "Allah bize yeter. O, ne güzel vekîldir" dediler. Bunun üzerine kendilerine hiç bir fenalık dokunmadan Allah'dan bir nimet ve lütuf ile geri geldiler. Ve, Allah'ın rızasına da uymuş bulundular. Allah, çok büyük lütf u inâyet sahibidir"

(Âli İmran, 173-174).

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Uhud'un Ertesi Senesinde İki Taraf Arasında Savaş Va'adi

Bu âyet, Bedr-i Suğra (Küçük Bedir) savaşı hakkında nazil olmuştur. **İbn Abbas** şunu demiştir: **Ebu Süfyân**, Medine'den Mekke'ye dönmeye niyetlenince şöyle nidâ etti: "Ey Muhammed, buluşma vaktimiz Bedr-i Suğra mevsimi (vaktidir). İstersen o mevsimde savaşırız." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ömer** (r.a)'e, *"De ki: "İnşallah bu aramızda böyle kararlaştırılmış olsun"* dedi. Buluşma zamanı gelince **Ebu Süfyan**, kavmi ile birlikte harekete geçerek, Merru Zahran denilen yere gelip konakladı. Fakat Cenâb-ı Allah, kalbine bir korku verdi. Böylece geri dönme fikrine düştü. Derken, umreden dönen **Nu'aym İbn Mes'ud el-Eşca'i** ile karşılaştı ve ona, "Ey **Nu'aym**, ben Hz. Muhammed ile, Bedr-i Suğra vaktinde savaşma hususunda sözleşmiştim. Fakat bu sene, kıtlık senesidir. Bize, her halükarda ağaçlarda hayvanlarımızı yayacağımız ve süt içeceğimiz bir senede, (savaşmamız) uygun düşer. Bunun için geri dönmek istiyorum. Fakat Muhammed çıkar da, ben çıkmamış olursam, bundan dolayı onun cüreti artar. Binâenaleyh sen Medine'ye git ve onları oyala, benden sana on deve var" dedi.

Hz. Peygamberin ve Mü'minlerin Şecaatleri

Bunun üzerine **Nu'aym** gitti ve müslümanları savaşa hazırlanırlarken buldu. Onlara, "Bu, doğru değil. Onlar sizin diyarınıza geldikleri halde, sizden birçoğunu öldürmüşlerdi. Eğer siz onların diyarına savaşmaya giderseniz, hiçbiriniz geri dönemezsiniz" dedi. Onun bu sözleri, bazı müslümanlara tesir etti. Hz. Peygamber (s.a.s), bunu anlayınca, *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, tek başıma da olsam onlara karşı gideceğim"* buyurdu ve içlerinde **İbn Mes'ud** (r.a)'un da bulunduğu yetmiş kadar sahabe ile çıktılar. Bedr-i Suğra'ya kadar vardılar. Bu, **Kinâne** kabilesine âit bir su idi. Burası, Arapların her yıl sekiz gün süreyle toplanıp alış-veriş yaptıkları bir pazar yeri idi. Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı, burada müşriklerden hiç kimseye rastlamadılar. Burada, pazar vaktine rastladılar ve yanlarında nafakaları ile ticaret malları bulunmaktaydı. Katık ve kuru üzüm alıp sattılar ve bir dirheme karşılık iki dirhem kâr ettiler. Sonra sâlim ve kârlı olarak Medine'ye döndüler. **Ebu Süfyan** Mekke'ye dönmüştü. Mekkeliler onun ordusuna, "ceyşüş-sevîk" (çorbacılar) adını verdiler ve "Siz, (savaşmaya değil), çorba içmeye çıkmışsınız" dediler. İşte bu âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili söz budur.

İKİNCİ MESELE

Âyetin başındaki اَلَّذِينَ kelimesinin cümle içindeki yeri hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) (171. âyetin sonundaki) "mü'minîn" lâfzının sıfatı olup, mahallen mecrurdur ve takdiri: وَاللّٰهُ لاَ يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ "insanların kendilerine... dedikleri mü'minlerin ecirlerini Allah zâyi etmez" şeklindedir.

b) (172. âyetteki) لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ifâdesinden bedeldir.

c) Mübteda olup, mahallen merfudur, haberi ise, فَزَادَهُمْ إِيمَانًا cümlesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ'nın اَلَّذِينَ ifâdesi ile murad edilenler, daha önce bahsedilmiş olan kimseler olup, bunlar da Allah ve Resûlüne icâbet edenlerdir.

Bu Âyetin Nüzûl Sebebi Olarak Öne Sürülen Başka Görüşler

Hak Teâlâ'nın, قَالَ لَهُمُ النَّاسُ *"İnsanlar, kendilerine ... dedi"* ifâdesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki, *"İnsanlar"*dan maksad, sebeb-i nüzûlde de bahsettiğimiz gibi, **Nu'aym İbn Mes'ud el-Eşca'î**'dir. Tek kişiye, "insanlar" denebilir. Çünkü bir kişi bir söz söylediği zaman ve onun aynı sözü söyleyip, o söze razı olan taraftarları olduğu zaman, bu söz ve fiili hepsine nisbet etmek yerinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hani siz bir kişi öldürmüştünüz ve onun (kâtili) hakkında birbirinizle atışmıştınız.."* (Bakara, 72); ve *"Hani siz, "Ey Musâ, Allah'ı açıkca görmedikçe sana katiyyen îmân etmeyiz" demiştiniz..."* (Bakara. 55) buyurmuştur. Halbuki bu işi yapanlar, onların kendileri değil, atalarıdır. Fakat, onlar atalarına uyup, bu işlerinde onları tasvib etmek suretiyle uydukları için, bu fiil onlara nisbet edilmiştir. Burada da, bu sözün o tek kişinin sözüne râzı olan bir cemaata nisbet edilmiş olması câizdir.

b) **İbn Abbas** ile **Muhammed İbn İshak**'ın görüşüdür. Buna göre **Abdu'l-Kays** kabilesinden bir topluluk **Ebu Süfyan**'a rastladılar. **Ebu Süfyan** onları, müslümanları korkutmak için araya soktu ve buna karşılık kendilerine bir ücret vermeye söz verdi" demiştir.

c) **Süddî** şöyle demiştir: "Bunlar, münâfıklardır. Müslümanlar, **Ebu Süfyan**'a verdikleri sözlerinden dolayı, Bedr-i Suğra'ya hareket etmek için hazırlanırlarken, münâfıklar, "Onlar daha önce sizin diyarınıza gelip savaştıkları halde, çoğunuzu öldürdüler. Eğer siz, onların diyarına gidecek olursanız, hiçbiriniz geri dönemezsiniz" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyetteki, إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ *"İnsanlar size karşı ordu hazırladılar"* ifâdesindeki, *"İnsanlar"*dan murad, **Ebu Süfyan,** ordusu ve komutanlarıdır. قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ sözü, "size karşı büyük bir topluluk topladılar" demektir. Bu cümlede mef'ul hazfedilmiştir. Çünkü Araplar, orduya جَمْعٌ (topluluk) derler ve bu kelimeyi جُمُوعٌ şeklinde cemî yaparlar. Âyetteki فَاخْشَوْهُمْ kelimesi "onlardan korkun" demektir.

Kâfirlerin Aleyhteki Sözlerinin Mü'minlerin Cesaretini Artırması

Daha sonra Cenâb-ı Allah, sözü dinledikleri zaman müslümanların, buna iltifat edip, bir kıymet vermediklerini haber vererek فَزَادَهُمْ إِيمَانًا *"Bu, onların imanını artırdı"* buyurmuştur. Bu ilahî buyrukla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"İman Artırma" Tabirinden Maksat

Hak Teâlâ'nın, فَزَادَهُمْ *"Bu onların imânını artırdı"* buyruğundaki, "bu" zamirinin, neye râcî olduğu hususunda şu iki görüş vardır:

a) Bu, onların korkutmalarına râcîdir.

b) Bu, onların söyledikleri sözlerin kendisine râcîdir ve takdiri, "Bu söz, onların imanını artırdı" şeklindedir. İmanın artırma işinin, bunlara nisbet edilmesi yerinde ve güzeldir. Çünkü imandaki bu artış, o sözleri dinlerken tahakkuk ettiği için, bu artışın o söze ve o sözü söyleyene nisbet edilmesi güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de, فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا *"Fakat benim davetim, (imandan) kaçmalarından başka birşeyi artırmadı"* (Nûh, 6) ve *"Fakat onlara bir korkutucu (peygamber) gelince bu, ancak onların uzaklaşmalarını artırdı"* (Fâtır, 42) âyetleridir.

İKİNCİ MESELE

İmandaki artıştan maksad şudur: Onlar, korkutmak için söylenen bu sözleri dinlediklerinde buna iltifat etmemiş, aksine kalplerinde, kâfirlerle savaşma ve ister ağır ister hafif olsun emir ve yasaklarında peygambere itaat hususunda kuvvetli bir azim meydana gelmiştir. Çünkü içlerinde ağır yaralı kimseler vardı ve bunlar tedâviye muhtaçtılar. Onların kalplerinde de, Allah'ın düşmanlara karşı kendilerine yardım edeceğine ve bu savaşta onları destekleyip kuvvetlendireceğine bir güven meydana gelmişti ki *"Bu, onların imanını artırdı"* ifâdesinin anlattığı budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"İmân, tasdik değil, aksine taatlardan ibarettir. Taatlar ise, artıp eksilmeyi kabul eder" diyenler, bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, burada imanda artış olabileceğini açıkça belirtmiştir. Bu görüşte olmayanlar ise, şöyle demişlerdir: "Bahsedilen artış, imanın mertebelerinde ve alâmetlerindeki artıştır. Binâenaleyh mecâzî olarak imanda artış olduğunu söylemek doğrudur."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu hâdise, bütün herşeyin, Allah'ın kazâ ve kaderi ile olduğuna apaçık delâlet etmektedir. Çünkü müslümanlar Uhud'da müşrikler tarafından hezimete uğratılmışlardı. Örfen, iki düşmandan birisi, diğeri tarafından yenildiğinde, galip olan tarafın kalbinde bir kuvvet ve bir hükümranlık duygusu, mağlup olan tarafın kalbinde ise bir kırıklık ve güçsüzlük duygusu meydana gelir. Halbuki Hak Teâlâ, bu durumu ters çevirmiş ve galip olan müşriklerin kalplerine korku ile endişe, mağlup durumda olan

müslümanların kalbine de, kuvvet, izzet-i nefis ile sertlik vermiştir. Bu da, bütün sebep ve tesirlerin Allah'tan olduğunu göstermektedir. Bu sebepler kalplerde meydana geldiğinde, fiiller de onlara uygun şekilde gerçekleşir.

حَسْبُنَا اللّٰهُ (Hasbünallah) Tabirinin Mânası

Sonra Hak Teâlâ, وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ *"Ve, "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir" dediler"* buyurmuştur. Bundan murad şudur: Onların kalplerinde imanları arttıkça, onlar bu artışa uygun olanı ortaya koyarak, *"Allah bize yeter, o ne güzel vekildir!"* demişlerdir. **İbnu'l-Enbâri**, "Hasbünallah" tabirinin "Allah bize kâfidir" demek olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de **İmriu'l-Kays**'ın şu şiiridir: وَحَسْبُكَ مِنْ غِنًى شِبَعٌ وَرِيُّ *"Sana zenginlik olarak yeyip içmek kâfidir."* Ayetteki "vekil" kelimesi ile ilgili şu görüşler vardır:

a) Vekîl, "kefil" demektir. Şâir şöyle demiştir:

ذَكَرْتُ أَبَا أَرْوَى فَبِتُّ كَأَنَّنِي بِرَدِّ الْأُمُورِ الْمَاضِيَاتِ وَكِيلُ

"Ebu Ervâ'yı hatırladım ve sanki geçmiş işleri geri çevirmeye vekilmişim gibi geceledim" yani şair, "Sanki ben geçmiş işleri geri çevirmeye kefilmişim gibi..." demek istemiştir.

b) **Ferrâ**, "vekîl" kelimesinin kâfi (yeten) anlamında olduğunu söylemiştir. Bu sözün doğruluğuna delil, نِعْمَ kelimesinin başında bulunduğu cümlenin, kendinden önceki cümleye uygun olmasıdır. Meselâ sen, رَازَقَنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الرَّازِقُ "Bizi Allah rızıklandırıyor. O, ne güzel bir rızık vericidir" ve خَالَقَنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْخَالِقُ "Bizi, Allah yarattı. O, ne güzel yaratıcıdır" dersin. Bu, خَالَقَنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الرَّازِقُ "Bizi Allah yarattı, O ne güzel bir rızık vericidir" sözünden daha güzeldir. Bu âyette de böyledir. Buna göre âyetin takdiri, يَكْفِينَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْكَافِي "Allah bize kâfidir. O, ne güzel kâfidir" şeklindedir.

c) "Vekîl", fa'îl vezninde olup, ism-i mef'ul manasınadır. Buna göre, buradaki "vekîl", "mevkûlun ileyh" (kendisi vekil kılınmış olan) manasınadır. Kâfî ve kefil olana, "vekîl" denilmesi câizdir. Çünkü kâfî olan da, işe vekil kılınmış olur; kefil olan da..

Sonra Hak Teâlâ, فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ *"Allah'tan bir nimet ve lütuf ile geri geldiler"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü Hz. Peyamber (s.a.s), savaş için çıkmıştı. Buna göre mana, "Onlar çıktılar ve geri döndüler" şeklindedir. Binaenaleyh âyette, "çıkma" hususu hazfedilmiştir. Çünkü *"geri geldiler"* sözü ona delâlet etmektedir. Bu tıpkı, اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ *"Asânı denize vur" diye vahyettik. Derhal (deniz) yarıldı"* (Şu'arâ, 63) âyeti gibidir. Yani, **Hz. Musa** âsâsını vurdu, deniz de yarıldı. Hak Teâlâ'nın, *"Allah'tan bir nimet ve fazl ile"* ifâdesine gelince, **Mücahid** ve **Süddî**, buradaki nimetin, afiyet (belasız olarak dönme) ve "fazl"ın da ticaret olduğunu

söylemişlerdir. Âyetteki *"nimet"*in dünya menfaatlarını, *"fazl"*ın da âhiret sevabını ifâde ettiği söylenmiştir.

Hak Teâlâ'nın, لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَٱتَّبَعُوا۟ رِضْوَٰنَ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ buyruğu bütün müfessirlere göre, "Onlara hiçbir fenalık, yani bir öldürülme ve yaralanma, dokunmamıştır. Onlar, Resûlullah'a itaat hususunda, Allah'ın rızasına da uymuş bulundular. Allah çok büyük lütf-u inâyet sâhibidir, yaptıkları işlerde, muvaffak kılarak onlara lütufta bulunmuştur" manasındadır. Bu ifâdede, savaşa katılmayanların gönüllerine bir pişmanlık verme ve savaşa gidenlerin elde ettikleri şeylerden kendilerini mahrum ettikleri için hata ettiklerini ortaya koyma vardır. Onların, "Bu, bir savaş mı ki Allah onlara, savaş mükafaatı vermiş ve onlardan râzı olmuştur" dedikleri de rivayet edilmiştir.

Bil ki siyer ve İslâm tarihi âlimleri bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Mesela **Vâkıdî**, önceki âyetin Hamrâ-ul-Esed hâdisesine, ikincisinin de Bedr-i Suğra hâdisesi ile ilgili olduğu kanaatindedir. Bu âlimlerden, her iki âyetin de Bedr-i Suğrâ hâdisesi ile ilgili olduğunu söyleyenler de vardır. İlk görüş daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kendilerine yara isâbet ettikten sonra"* (Âl-i İmran, 172) buyruğu, bu yaralanmanın sanki yakın bir zamanda olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bundaki medih, yara onlara dokunduğu zaman düşmana karşı çıkmalarına mukabil medihten daha çoktur.

Diğer görüş de muhtemeldir. Bu görüşe göre "yaralanma" (karh), hezimet manasında alınmalıdır. Binaenaleyh sanki, "Bozguna uğrayıp da sonra tevbe ederek amellerini iyileştiren, diğer işlerinde Allah'tan korkan, daha sonra da sevap almaya azmederek ve kendilerine çok sayıda ordularla gelseler bile düşman karşısında ayrılıp yılgınlık göstermeyecek şekilde kendilerini düşmanla karşılaşmaya alıştırarak Allah'a icâbet eden ve Allah'a tevekkül edip, bir kâfî ve yardımcı olarak Allah'tan râzı olan kimseler için, bu hezimetleri de kendilerini Allah'tan alıkoymaksızın büyük bir ücret vardır. Çünkü onlar tevbe etmişlerdir" denmektedir. Allah en iyi bilendir.

***

Bu Âyette "Şeytan"dan Murad Olan İns Şeytanı

إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَآءَهُۥ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

"İşte O, ancak (sizi) kendi dostlarından korkutmakta olan şeytandır. Öyle ise siz, onlardan korkmayın, benden korkun, eğer mü'minlerseniz..."

(Âl-i İmran, 175).

Bil ki âyetteki "Şeytan" kelimesi, "Sizi geri koymak isteyen ancak o şeytandır" manasında olmak üzere, ذٰلِكُمْ lâfzının haberidir. يُخَوِّفُ اَوْلِيَآءَهُ kısmı da müste'nef bir cümle olup, şeytanın geri koyuşunu açıklamak için getirilmiştir veya "Şeytan" lâfzı, ism-i işaretin sıfatı, يُخَوِّفُ cümlesi ise, ism-i işâret olan ذٰلِكُمْ kelimesinin haberidir. Buradaki şeytandan murad, **(Ebu Süfyan'**a rastlayan) o topluluktur. Bunun **Nu'âym İbn Mes'ud** olduğu da söylenmiştir. **Nu'aym** kâfirlikte ileri gidip azdığı için, "şeytan" diye ifâde edilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın *"İnsan ve cin şeytanları..."* (En'âm, 112) âyetinde belirtildiği gibidir. Bunun şeytanın kendisi olup, müslümanları vesveseleriyle korkuttuğu da söylenmiştir.

يُخَوِّفُ Fiilinin Kullanılışı Hakkında

Hak Teâlâ'nın, يُخَوِّفُ اَوْلِيَآءَهُ *"Kendi dostlarından korkutmakta olan..."* ifâdesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Allah'ın kendilerine "şeytan" dediği kimseler, mü'minleri korkutuyorlar. O halde, *"Kendi dostlarından korkutmakta olan şeytan..."* ne demektir? Müfessirler bu hususta şu üç görüşü belirtmişlerdir:

1- Bu ifâdenin takdiri, ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُكُمْ بِاَوْلِيَآءِهِ "O şeytan sizi, kendi dostlarıyla korkutur" şeklindedir. Bu takdirdeki hem ikinci mef'ul olan كُمْ "sizi" kelimesi, hem de harf-i cerr hazfedilmiştir. İkinci mef'ûlün hazfine misal, Hak Teâlâ'nın, فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقِيهِ فِى الْيَمِّ *"Onun için korkarsan, onu denize bırak"* (Kasas, 7) âyetidir. Yani, "onun hakkında **Firavun**'dan korkarsan.." demektir. Harf-i cerrin hazfine misal ise, لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا *"Çetin azabı inzâr edesin diye..."* (Kehf, 2) yani, "çetin azab ile inzâr edesin diye.." âyeti ile لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ *"O kavuşma gününe inzâr etmek için, yani, o kavuşma günü ile inzâr etmek için..."* (Mü'min, 15) **âyetidir.** Bu, **Ferra, Zeccâc** ve **Ebu Ali**'nin görüşü olup, bunlar görüşlerine, **Ubey İbn Ka'b** (r.a)'ın bu âyeti, يُخَوِّفُكُمْ بِاَوْلِيَآءِهِ **şeklindeki kıraatini delil getirmişlerdir.**

2) Bu, خَوَّفْتُ زَيْدًا عَمْرًا **"Zeyd'i, Amr'dan korkuttum"** diyen kimsenin sözü gibidir. Buna göre âyetin takdiri, يُخَوِّفُكُمْ اَوْلِيَآءَهُ "sizi dostlarından korkutan" şeklindedir. Binâenaleyh burada sadece birinci mef'ul hazfedilmiştir. Bu, senin اَعْطَيْتُ الْاَمْوَالَ yani اَعْطَيْتُ الْقَوْمَ الْاَمْوَالَ "O kavme malları verdim" demen gibidir. **İbnu'l-Enbâri,** bu görüşün, delili olmayan bir harf-i cerrin hazfedildiğini söyleyenlerin görüşünden evlâ olduğunu, لِيُنْذِرَ بَأْسًا (Kehf, 2) yani لِيُنْذِرَكُمْ بَأْسًا ve لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (Mü'min, 15) yani لِيُنْذِرَكُمْ يَوْمَ التَّلَاقِ takdirinde olduğunu, bu fiilin harf-i cersiz olarak iki mef'ul alabildiğini ve meselâ, خَافَ زَيْدٌ الْقِتَالَ "Zeyd savaştan korktu" ve خَوَّفْتُهُ الْقِتَالَ "Onu sa-

vaştan korkuttum" denilebildiğini, buna İbn Mes'ud (r.a)'un âyeti يُخَوِّفُكُمْ şeklindeki kıraatinin de delâlet ettiğini söylemiştir.

3- Âyetin manası şöyledir: "Şeytan, müşriklere karşı savaştan geri dursunlar diye, münafık dostlarını korkutur." Buna göre bu tabir "Şeytan, kendisine itaat edip emrini tutan dostlarını korkutur. Fakat Allah dostlarına gelince, onlar bunları korkutmak istediklerinde Allah dostları korkmaz, şeytanın muradına boyun eğmezler" manasındadır. Bu, **Hasan el-Basrî** ile **Süddî**'nin görüşüdür. Binâenaleyh birinci görüşte iki hazif; ikinci görüşte bir hazif bulunup, üçüncü görüşte ise herhangibir hazif yoktur. Âyette geçen "Şeytan dostlarından" maksad, müşrikler ve kâfirlerdir.

Âyetteki, فَلَا تَخَافُوهُمْ *"Öyle ise siz onlardan korkmayın"* ifâdesindeki هُمْ (onlar) zamirinin mercii, ilk iki görüşe göre şeytanın dostlarına, üçüncü görüşe göre ise, *"İnsanlar size karşı ordu hazırladılar"* (Âl-i İmran, 173) âyetindeki "insanlara" râcidir. Buna göre mana, "Onlardan korkup da, savaşa gitmemezlik etmeyin ve çekinmeyin" şeklindedir.

Âyetteki, وَخَافُونِ *"Benden korkun"* yani, "Peygamberimle birlikte cihada çıkın ve her emrine koşun. إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer mü'minlerseniz..."* yani, "iman, Allah'ın korkusunu insanların korkusuna tercih edip üstün tutmanızı gerektirir" demektir.

İnkâra Koşanlar Seni Üzmesin

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾

"O küfre koşuşanlar seni mahzûn etmesin. Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah, onlara âhirette bir nasîb vermemeyi murad eder. Onlar için pek büyük bir azab vardır"

(Âl-i İmran, 176).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, yâ harfinin zammesi, ze harfinin kesresi ile kelimeyi يُحْزِنْكَ şeklinde okumuştur. **Nâfi,** لاَ يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الأَكْبَرُ (Enbiya, 103) âyeti dışında, bu kelimeyi Kur'ân'ın her yerinde bu şekilde okur. Enbiya sûresindeki âyette ise, yânın fethası ve ze'nin zammesiyle لاَ يَحْزُنُهُمْ şeklinde okur. Diğer kıraat imamları ise, Kur'ân'ın her yerinde yâ'nın fethası ve ze harfinin zammesiyle okumuşlardır. **Ezherî,** "fasih olan imamların çoğunun okuduğu şekilde, fiili حَزَنَ – يَحْزُنُ vezninde okumaktır" demiştir. **Nâfi**'nin delili, bu fiilin iki şekilde de kullanılabilmesi ve نَصَرَ – يَنْصُرُ gibi حَزَنَ – يَحْزُنُ ve أَكْرَمَ – يُكْرِمُ gibi, أَحْزَنَ – يُحْزِنُ denilebilmesidir.

İKİNCİ MESELE

176. Âyetin Nüzûl Sebebi

Âlimler, âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf edip, şu görüşleri beyan etmişlerdir:

1- Bu âyet, Kureyş kâfirleri hakkında nâzil olmuştur. Allah, Peygamberi Hz. Muhammed'i onların şerrinden emin kılmıştır. Buna göre mana, "Seninle savaşmak için, ordular toplayarak küfürde yarışanlar, seni mahzun etmesin. Çünkü onlar, bu hareketleriyle Allah'a değil, sadece kendilerine zarar verirler" şeklindedir. Bunu, onların Peygabere ve mü'min ashabına hiçbir şekilde zarar veremeyecekleri manasına anlamak gerekir. Bu ifâde, bu şekilde anlaşıldığında, mutlaka belli bir zarara hamledilmesi gerekir. Çünkü bundan sonra onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e birtakım zararlar verdikleri meşhurdur. Evlâ olan, bunun: "Kâfirlerin ordular toplamaktan maksatlarının, bu dini yok etmek ve bu şeriatı silmektir. Onların bu maksatları hiçbir zaman tahakkuk etmeyecek, aksine kendi işleri bozulacak, güçleri gidecek, senin işin yücelip, ismin duyulacak" manasına hamledilmesidir.

2- Bu âyet, münâfıklar hakkında nâzil olmuştur. Onların küfre koşuşup yarışları da, mü'minleri Uhud hadisesi ile korkutmaları ve ilâhî yardım ile muzafferiyetten ümitsiz bırakmaya gayret etmeleridir. Veyahut da onların, "Muhammed, mülk peşinde koşuyor. Bundan dolayı durum bazan lehine, bazan aleyhine oluyor. Eğer o, Allah'tan bir peygamber olsaydı, hiç mağlup olmazdı" demeleridir. Bu da, müslümanları (nerede ise) İslâm'a karşı soğutuyordu ve Hz. Peygamber (s.a.s) bundan dolayı üzülüyordu.

3- Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bir kısım kâfirler, müslüman olmuşlar, fakat Kureyş'ten çekindikleri için sonra irtidad etmiş (İslâm'dan geri çıkmışlar)dı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönlüne bir üzüntü düşmüştü. Çünkü O, onların bu irtidadları ile kendisine bir zarar verebileceklerini sanıyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların mürted olmalarının, O'na bir zarar veremeyeceğini beyan buyurmuştur."

Kâdî şöyle der: "Bu izah, şunlarla da güçlendirilebilir:

a) Küfür üzere devam eden kimse için, "küfre koşuyor" denilemez. Fakat bu ifâde ile, imandan sonra kâfir olan kimse tavsif edilir.

b) Allah Teâlâ'nın, *"Allah, onlara âhirette bir nasib vermemeyi murad eder"* buyruğu ancak daha önce iman etmiş olan kimseler için uygun düşer. Binâenaleyh bu iman bir nasib gerektirmiş ama, sonra irtidad sebebi ile boşa gitmiştir.

c) Hüzün, ancak arzu edilen birşeyi elde edememeden dolayı olur. Hz. Peygamber (s.a.s), onların imân etmelerinden istifade etmeye muktedir olup, sonra onlar kâfir oldukları için, ümmetinin sayısının çoğalmamış olmasından ötürü hüzünlenmiştir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, O'nu bundan emin kılmış ve kendisinin durumunun değişmemesi konusunda onların iman etmeleriyle etmemelerinin müsavi olduğunu bildirmiştir."

4- Bunlardan murad, dünya malı elde etmek için, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tevrat'ta bahsedilen sıfatlarını saklayan, **Ka'b İbn Eşref** ve taraftarları gibi yahudi ileri gelenleridir. **Kaffal** (r.h) şöyle demiştir: "Âyeti, Hak Teâlâ'nın, *"Ey Peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla "inandık" diyen (münafık)larla yahudilerden o küfür içinde (olabildiğine) koşuşanlar seni mahzun etmesin"* (Mâide, 41) âyetinin de delâleti ile, bütün kâfir sınıfları manasına hamletmek uzak bir ihtimal değildir. Buna göre âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüznünün, bütün bu kâfirlerden dolayı olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâfirin Küfründen Üzülmek Neden Yasaklanıyor?

Bu âyetle ilgili şöyle bir soru var: Kâfirin küfründen ve günahkârın günahından dolayı hüzün duymak, bir taattır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, taattan nasıl nehyeder?

Buna iki şekilde cevap verilir:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), kavminin küfründen dolayı, kendine zarar verecek kadar ileri ve aşırı derecede hüzünleniyordu. Cenâb-ı Allah bundan dolayı O'nu, bu üzüntüde aşırı gitmekten nehyetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde (Habîbim), nefsin onlara karşı üzüntülerle (tükenip) gitmesin"* (Fâtır, 8) âyetine baksana.

2- Bunun manası, "Onlar, sana zarar verecekler ve aleyhine çalışacaklar diye, seni üzmesinler" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler"* buyruğuna bakmaz mısın? Yani, "onlar, kâfirlikte yarışmakla, kendilerinden başkasına zarar veremezler. Onun vebali, kesinlikle başkasına olmaz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا *"Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar*

veremezler'' buyurmuştur ki, "Onlar Hz. Muhammed'e ve ashabına hiçbir şekilde zarar veremeyecekler" demektir. **Atâ**, "Allah Teâlâ bu ifâde ile, "Onlar Allah dostlarına hiçbir yönden zarar veremezler" demek istemektedir" demiştir.

Küfür Allah'ın İradesiyle Olup Mu'tezile Yanlış Yoldadır

Sonra Cenâb-ı Allah, يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ *''Allah, onlara âhirette bir nasîb vermemeyi murad eder''* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyet-i kerime, Mu'tezile'nin aleyhine bir âyet olup, hayır ve şerrin Allah'ın iradesi ile olduğu hususunda kat'î bir delildir. **Kâdî**, bu âyetteki "murad etme"den kastın, Allah'ın haber vermesi ve bu şekilde hükmetmesi olduğunu söylemiştir. Bil ki, bu söz şu iki bakımdan zayıftır:

a) Öncelikle bu, âyetin zâhirî manasını bırakmadır.

b) İşin **Kâdî**'nin söylediği gibi olduğu farzedilse bile, Allah'ın haber verip, hükmettiği şeyin aksini yapmak imkansızdır. Binâenaleyh müşkil aynen devam etmektedir.

İKİNCİ MESELE **Mu'tezile**, "Cenâb-ı Hakk'ın irâdesi ademe (yokluğa) taalluk etmez"; âlimlerimiz ise, "Bu, câizdir" demişlerdir. Âyet, âlimlerimizin görüşünün doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, *''Allah, onlara âhirette bir nasîb vermemeyi murad eder''* buyurmuş ve kendi irâdesinin ademe (yokluğa) da taalluk ettiğini göstermiştir. Mu'tezile, bu âyetin manasının, "Allah Teâlâ, onu murad etmedi" şeklinde olduğunu ve bunun, *''(Allah) sizin için zorluğu dilemez''* (Bakara, 185) âyeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Biz deriz ki: "Bu, âyetin zâhiri manasından kaçıştır."

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyet, nefyde (olumsuz ifâdede) bulunan nekire kelimelerin umûm (genel mana) ifâde ettiğine delâlet etmektedir. Çünkü bu kelimeler umûm ifâde etmeseydi, kâfirleri bu ifâde ile tehdid etmek mümkün olmazdı.

Daha sonra da Cenâb-ı Allah, وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *''Onlar için pek büyük bir azab vardır''* buyurmuştur. Bu, başlıbaşına bir cümle olup, "Allah Teâlâ, onlar için kesinlikle âhiret faydalarını düşünmediği gibi, onlar için âhiret zararlarından büyük bir hisse bulunduğunu beyân etmektedir" manasınadır.

★★★

İnkârı Satın Alanlar Allah'a Zarar Veremezler

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

''İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem veren bir azap vardır''

(Âl-i İmran, 177).

Bil ki, eğer biz bundan önceki âyetin münâfıklar ile yahudiler hakkında olduğunu söylersek, bu âyetin de mürtedler hakkında olduğunu söyleriz. Aynı şekilde birinci âyetin mürtedler hakkında, bu âyetin de yahudiler hakkında olduğunu söylemek de uzak bir ihtimal sayılmaz. Yahudilerin imana karşılık küfrü satın almalarının manası şudur: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, henüz peygamber olarak gönderilmezden önce de biliyor, O'na inanıyor ve düşmanlarına karşı O'na yardım edeceklerini söylüyorlardı. Fakat bizzat peygamber olarak gönderilince, O'nu inkâr edip, önceki hallerini bıraktılar ve böylece sanki imanı verip, karşılığında küfrü satın alan kimseler gibi oldular. Bu, birşey satın alan kimsenin, ona karşılık satana bir bedel vermesi gibidir.

Bu âyeti münâfıklara hamletmek de uzak bir ihtimal değildir. Çünkü münâfıklar, mü'minlerin yanında iken iman ettiklerini söylüyorlar, şeytan gibi olan reisleri ile başbaşa kaldıklarında, kâfir olup, imanı bırakıyorlardı. Böylece onlar sanki küfrü, imân mukâbilinde satın almış oluyorlardı.

Bil ki Cenâb-ı Hak birinci âyette, *''O küfre koşuşanlar.. Allah'a hiçbir zarar veremezler''*; bu âyette ise, *''İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler''* buyurmuştur. Bu tekrârın şöyle birçok faydası vardır:

a) İmana karşılık küfrü satın alanların, ilk önce kâfir olduklarında şüphe yoktur. Onlar sonra iman etmiş, daha sonra yine kâfir olmuşlardır. Bu durum, onların çok dönek, zayıf görüşlü ve az sebatlı olduklarını gösterir. Bu karakterdeki insanlardan korkulmaz, bunların bir heybeti yoktur ve bunlar kesinlikle kimseye zarar veremezler.

b) Din işi, işlerin en önemli ve en büyüğüdür. Böyle bir şeyde, insan onu yapıp yapmamaya, ancak iyice düşünüp taşındıktan sonra yönelir. Halbuki bu insanlar, böyle mühim bir meselede, en zayıf sebepler ve en tutarsız gerekçelerle, yapmaya veya yapmamaya yöneliyorlar. Bu durum ise, onların kıt akıllı ve ahmak olduklarını gösterir. Bu gibilere, akıllılar iltifat edip değer vermezler.

İnkârı Satın Alanlar Allah'a Zarar Veremezler

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَن يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝

"İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem veren bir azap vardır"

(Âl-i İmran, 177).

Bil ki, eğer biz bundan önceki âyetin münâfıklar ile yahudiler hakkında olduğunu söylersek, bu âyetin de mürtedler hakkında olduğunu söyleriz. Aynı şekilde birinci âyetin mürtedler hakkında, bu âyetin de yahudiler hakkında olduğunu söylemek de uzak bir ihtimal sayılmaz. Yahudilerin imana karşılık küfrü satın almalarının manası şudur: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, henüz peygamber olarak gönderilmezden önce de biliyor, O'na inanıyor ve düşmanlarına karşı O'na yardım edeceklerini söylüyorlardı. Fakat bizzat peygamber olarak gönderilince, O'nu inkâr edip, önceki hallerini bıraktılar ve böylece sanki imanı verip, karşılığında küfrü satın alan kimseler gibi oldular. Bu, birşey satın alan kimsenin, ona karşılık satana bir bedel vermesi gibidir.

Bu âyeti münâfıklara hamletmek de uzak bir ihtimal değildir. Çünkü münâfıklar, mü'minlerin yanında iken iman ettiklerini söylüyorlar, şeytan gibi olan reisleri ile başbaşa kaldıklarında, kâfir olup, imanı bırakıyorlardı. Böylece onlar sanki küfrü, imân mukâbilinde satın almış oluyorlardı.

Bil ki Cenâb-ı Hak birinci âyette, *"O küfre koşuşanlar.. Allah'a hiçbir zarar veremezler"*; bu âyette ise, *"İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler"* buyurmuştur. Bu tekrârın şöyle birçok faydası vardır:

a) İmana karşılık küfrü satın alanların, ilk önce kâfir olduklarında şüphe yoktur. Onlar sonra iman etmiş, daha sonra yine kâfir olmuşlardır. Bu durum, onların çok dönek, zayıf görüşlü ve az sebatlı olduklarını gösterir. Bu karakterdeki insanlardan korkulmaz, bunların bir heybeti yoktur ve bunlar kesinlikle kimseye zarar veremezler.

b) Din işi, işlerin en önemli ve en büyüğüdür. Böyle bir şeyde, insan onu yapıp yapmamaya, ancak iyice düşünüp taşındıktan sonra yönelir. Halbuki bu insanlar, böyle mühim bir meselede, en zayıf sebepler ve en tutarsız gerekçelerle, yapmaya veya yapmamaya yöneliyorlar. Bu durum ise, onların kıt akıllı ve ahmak olduklarını gösterir. Bu gibilere, akıllılar iltifat edip değer vermezler.

c) Onların pek çoğu din meselesinde, herhangi bir şüpheden dolayı değil, aksine hasedlerinden ve dünyevî makamlar hususunda mücâdelelerinden dolayı seninle çekişirler. Ufacık dünyevî bir menfaat karşılığında, büyük âhiret mutluluğunu verecek kadar, aklı (az) olan kimse, alabildiğine ahmak demektir. Bu gibi insanlar, başkasına zarar veremezler. Bu iki âyetin tekrarındaki fayda ve manalar, işte bunlardır. Ne murad ettiğini Allah daha iyi bilir.

★★★

Kâfirlere Verilen Mühlet Onlar İçin Hayırlı Değildir

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

"O kâfir olanlar, kendilerine mühlet tanımamızı sakın kendileri için hayırlı sanmasınlar. Onlara mühlet tanımamız, ancak günahlarını artırmaları içindir. Onlara hor ve hakîr edici bir azap vardır"

(Âl-i İmran, 178).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabını savaştan geri bırakmak için Medine'ye gidenlerden bahsetmişti. Onlar, bazı müslümanları ancak Uhud'da öldürülen müslümanlar gibi öldürülmekle korkuttukları için, geri bırakabilmişlerdir. Halbuki Hak Teâlâ, bu şeytanların sözlerini, hiçbir mü'minin kabul edip değer vermeyeceğini ve mü'min'in vazifesinin ancak Allah'ın lütfu ile fazlına itimad etmek olduğunu beyân etmişti. Daha sonra ise bu âyette savaşa katılmayanların geride kalmalarının, Uhud'da şehid edilenlerin öldürülmelerinden daha hayırlı olmadığını açıklamıştır. Çünkü bu geri kalış, dünyada bir hor ve hakir oluşa, kıyamette de devamlı bir azâba sebep olmuştur. Uhud'da şehid edilenlerin öldürülüşü ise, hem dünyada güzel bir övgüye, hem de âhirette bol mükafaata vesile olmuştur. Binâenaleyh müslümanları savaştan geri bırakmak isteyenlerin, dünya hayatına teşvik edip, şehid olmaktan soğutmalarını, ancak cahil olanlar kabul eder. Âyetin, kendinden önceki âyetlerle irtibatının izahı işte budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ve Ebu Amr, Kur'ân'da dört yerde, yani وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ (Âl-i İmran, 179); وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا (Âl-i İmran, 180) لاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ (Âl-i İmran, 188) ve فَلاَ تَحْسَبَنَّهُمْ (Âl-i İmran, 188) âyetlerinde tâ ile; فَلاَ تَحْسَبَنَّهُمْ (Âl-i İmran, 188) âyetinde ise bâ harfinin zammesi ile kıraat etmişlerdir. **Nâfi ve İbn Âmir,** son âyet hariç, bu kelimeleri yâ ile, sonuncusunu ise tâ ile okumuşlardır. **Hamza** ise hepsini tâ ile okumuştur. Kıraat imamlarının bu kelimenin sîn harfini üstün veya kesire okuyuştaki ihtilaflarını, Bakara sûresi'nde belirtmiştik. Bu kelimeyi yâ ile okuyanlar, لاَ يَحْسَبَنَّ kelimesini fiil; اَلَّذِينَ كَفَرُوا sözünü ise fâil kabul etmişlerdir. Bu fiil, iki mef'ul veya iki mef'ulün yerini tutan bir mef'ul alır. Meselâ, حَسِبْتُ (Zannettim) fiili ve حَسِبْتُ اَنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ "Zeyd'in gittiğini sandım"; ile حَسِبْتُ اَنْ يَقُومَ عَمْرٌو "Amr'ın kalktığını sandım" cümlelerinde olduğu gibi.

Buna göre, âyetteki اَنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ *"Kendilerine mühlet tanımamızı, kendileri için hayırlı..."* buyruğu, fiilin iki mef'ulünün yerini tutan bir cümledir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ *"Yoksa onların çoğunu, hakikâten (söz) dinlerler mi sanıyorsun?"* (Furkân, 44) âyetidir. Bu fiili tâ ile okuyan **Hamza**'nın kıraatine göre, bu hususta söylenenlerin en güzeli, **Zeccâc**'ın şu izahıdır: Âyetteki اَلَّذِينَ كَفَرُوا (Kâfir olanlar) kısmı birinci mef'ul, اَنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ (Kendilerine mühlet tanımamız) kısmı ise, birinci mef'ulden bedel خَيْرًا لِاَنْفُسِهِمْ (kendileri için hayırlı) sözü ise ikinci mef'ul olup, âyetin takdiri, وَلاَ تَحْسَبَنَّ يَا مُحَمَّدُ اِمْلاَءَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ الَّذِى نُمْلِيهِ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ "Ey Muhammed, kâfir olanların mühletini kendileri için hayırlı sanma" şeklinde olur. Fiil ile berâber olan اَنْ lafzının mef'ulden bedel kılınmasının misali, وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ *"Hani Allah size iki tâifeden birinin muhakkak sizin olduğunu va'dediyordu"* (Enfal, 7) âyetidir. Buradaki اَنَّهَا لَكُمْ *"Sizin olduğunu..."* kısmı, *"İki tâifeden birini"* sözünden bedeldir.

İKİNCİ MESELE

اَنَّمَا lâfzındaki مَا kelimesinin şu iki şeyden biri olması muhtemeldir:

a) اَلَّذِى manasıdır: Buna göre takdir, اَلَّذِى نُمْلِيهِ mühlet verdiğimiz o şey.." şeklindedir. Fiilin sonundaki هُوَ zamiri hazfedilmiştir. Çünkü ism-i mevsûle râci olan zamir bazan hazfedilebilir. Bu senin, اَلَّذِى رَاَيْتُ زَيْدٌ "Gördüğüm, Zeyd'dir" demen gibidir.

b) مَا kelimesi, kendinden sonraki kısımla birlikte masdar manasındadır. Takdiri, اَنَّ اِمْلاَئِى لَهُمْ "Onlara mühlet vermemi..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, مَا lâfzının, mâ-i masdariyye olduğunu söylemiştir. Eğer böyle olsaydı, yazı ilmine göre hakkı ayrı olarak yazılması idi. Fakat Mushaf-ı Osman'da bitişik olarak yazılmıştır. Bütün mushafların, Mushaf-ı Osman'ın hattına uyması vâciptir. Bu âyetteki

اِنَّمَا lâfzının da bitişik olması gerekir. Çünkü buradaki مَا birinci أَنَّمَا daki mâ'nın aksine, mâ-i kâffedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

نُمْلِي, "uzatıyor ve geri bırakıyoruz" manasınadır. İmlâ, mühlet vermek ve tehir etmek demektir. **Vâhidî** (r.h), "Bu kelime, zamanın bir dilimi (müddeti) manasına gelen اَلْمَلْوَةُ kelimesinden iştikâk etmiştir. Meselâ, مَلَوْتُ مِنَ الدَّهْرِ مَلْوَةً وَمِلْوَةً وَمَلاَوَةً وَمِلاَوَةً "Bir müddet mühlet verdim" denilir. Bu masdarların hepsi aynı manadadır. **Esmâ'i** de, "Meselâ, zaman uzadığında اَمْلَى عَلَيْهِ الزَّمَانُ "Zaman ona uzadı" denilir; birisi için mühlet uzatıldığında اَمْلَى لَهُ "O, ona mühlet verdi" denilir" demiştir. **Ebu Ubeyde**, "Geniş ve uzun yer manasında olan اَلْمَلا kelimesi ile, gece ve gündüz manasında olan مَلَوَانِ kelimesi de bu köktendir" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetin Kadere Delâleti

Âlimlerimiz, bu âyeti kaza ve kader meselesinde, pek çok yönden delil getirmişlerdir:

1- Bu mühlet verme, zamanı uzatmadan ibarettir. Şüphe yok ki bu da Hak Teâlâ'nın fiillerindendir. Âyet, bu mühlet verişin, bir hayır olmadığını açıkça beyân etmektedir. Bu da, Allah Teâlâ'nın hayr ile şerrin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir.

2- Hak Teâlâ, bu mühlet verişten maksadın, onların günahlarını, azgınlıklarını ve haddi aşmalarını artırmaları olduğunu açıkça beyân etmektedir. Bu da, küfrün ve isyanın da Allah'ın irâdesi ile olduğunu gösterir. Cenâb-ı Allah, bu hususu daha sonra, *"Onlara hor ve hakîr edici bir azab vardır"* yani, "Biz onlara, günahlarını artırsınlar ve onlar için hor-hâkir kılıcı bir azap olsun diye mühlet verdik" buyruğu ile te'kid etmiştir.

3- Cenâb-ı Hak, onlar için olan mühlet verişte onlara bir hayır olmadığını bildirmiştir. Çünkü onlar, ancak devamlı isyan ve azgınlıklarını artırırlar. Bu hayrın mevcut olması ile birlikte, Allah'ın haber verdiği şeyin aksini yapmak, iki zıd şeyi bağdaştırmak olur ki, bu imkânsızdır. Onlar, bu mühlet tanımanın yanısıra ve bununla mükellef olmalarının yanısıra, hayra ve taata kâdir olmasalardı, mühlet verişin kendisinde, Mu'tezile'nin görüşünün bâtıl olmasının bulunması gerekirdi.

Mu'tezile'nin İtirazı

Mu'tezile şöyle demektedir:

Birinci yönden âyetin delil getirilişine gelince, bu âyet "Bu mühlet verme hayırlı değildir" manasına gelmez. Âyetten murad, "Bu mühlet veriş, "Onların,şehidlerin Uhud günü ölmeleri gibi, ölmelerinden daha hayırlı değildir" şeklindedir. Çünkü buradaki bu âyetler, daha önceki âyetlerde de izah edildiği gibi, Uhud hâdisesi ve

münâfıkların mü'minleri cihaddan geri koymaları hakkındadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bu dünyada bir müddet daha yaşatılmalarının ve kendilerine mühlet tanınmasının, şehidler gibi ölmelerinden onlar için daha hayırlı olmadığını beyân etmektir. Bu mühlet tanıyışın, o ölümden daha hayırlı olmadığını söylemek, bu mühlet verişin kendisinin hayırlı olmamasını gerektirmez.

İkinci yönden âyetin delil getirilişine gelince, "Bu âyetten maksad, o mühlet verişin, kâfirlerin küfre ve fâsıklığa daha fazla dalmaları için olduğunu beyân etmek değildir. Bunun delili ise, *"Ben, cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 56) âyeti ile, *"Biz, hiç bir peygamberi, Allah'ın izniyle kendilerine itaat olunmasından başka bir hikmetle göndermedik"* (Nisâ, 64) âyetidir. Aksine, âyet birkaç manaya muhtemeldir:

a) Âyetteki lâm harf-i cerrinin, âkibet (tâ ki...) manasına alınmasıdır. Bu tıpkı, فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا *"Firavun'un adamları, sonunda kendilerine bir düşman ve bir dert olsun diye onu yitik olarak bulup aldılar"* (Kasas, 8); *"Andolsun ki, biz cinler ve insanlardan bir çoğunu cehennem için yaratmışızdır"* (A'râf, 179) ve وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ *"Onlar, işin sonunda, Allah yolundan saptırmak için Allah'a eşler koştular"* (İbrahim, 30) âyetlerindeki lâm harf-i cerleri gibidir. Halbuki müşrikler, saptırmak için değil, hidayete erdiklerini zannederek şirk koşmuşlardır. Yine "Benim sana va'z-ü nasihatım, neticesi bu olduğuna göre, sanki ancak fâsıklıkta devâmını sağlamak için olmuş" denilir.

b) Bu sözde, bir takdim-tehir vardır. Buna göre takdir, "Kâfirler, bizim kendilerine mühlet verişimizin, günahlarını artırmaları için olduğunu sanmasınlar. Biz onlara ancak kendilerine bir hayır olsun diye mühlet tanıdık" şeklindedir.

c) Allah Teâlâ, onların bu mühlet esnasında ancak isyan ve azgınlıkta devamlarını artıracaklarını bildiği halde, onlara mühlet verince, bu durum, sanki bu maksaddan ötürü mühlet tanıyanın fiiline benzemiş olur. Müşâbehet (birşeyi benzediği şey ile ifâde etmek), güzel mecâzi ifâde sebeplerinden birisidir.

d) O muarızlara (ehl-i sünnete) karşı sorduğumuz şu sorudur: Âyetteki لِيَزْدَادُوا إِثْمًا *"günahlarını artırmaları için..."* ifâdesinin lâm'ı, ümmetin icmâ'ına göre garaz (için) manasına değildir. Fakat ehl-i sünnetin görüşüne gelince, onlar Allah'ın fiillerini birtakım maksadlara (garazlara) bağlamayı tercih ediyorlar. Fakat biz, Allah'ın fiillerinin, yorgunluk ve elem verme gibi maksadlara bağlanamayacağını söylüyoruz. Hatta bize göre Allah Teâlâ, bir fiili, ancak ihsân (iyilik) maksadıyla yapar. Durum böyle olunca, bu lâmın bir ta'lil ve garaz (için) manasına hamledilemeyeceğinde bir icmâ bulunmuş olur. Bu durumda da, sizin delil olarak ileri sürdüğünüz hususlar sâkıt olur. Bundan sonra, "Ya, bu lâmın manası nedir?" diyenin sözüne iltifat edilmez.

Çünkü istidlâl eden kimse, bu istidlâlini lâmın, ta'lil (için) manasına oluşuna binâ etmiştir. Binâenaleyh lâm'ın ta'lil manasına olduğu bâtıl olunca, onun istidlâli de sâkıt olur.

Üçüncü yönden delil getirişleri ki bu, Allah'ın bunda bir hayır olmadığını haber vermesi ve bilmesi meselesidir. Bu da, şununla tezâd teşkil eder: Eğer kul bir fiilden men edilmişse, şüphesiz Allah onu men etmiş olur. Bu durumda da, Allah'ın ihtiyar sahibi değil, mûcib olması gerekir ki bu da icmâ ile bâtıldır."

Mu'tezile'ye Karşı Ehl-i Sünnetin Cevabı

Mu'tezile'nin **Birinci iddiasına** şöyle cevap verilir: *"O kâfir olanlar, kendilerine mühlet tanımamızı, sakın kendileri için hayırlı sanmasınlar"* âyeti, bu mühlet tanıyışın kendisinde hayır olmadığı manasınadır, yoksa bunun başka bir şeyden dolayı hayır olmadığı manasında değildir. Çünkü mübalağa sîgası ancak bir râcih (tercih edilen) ve mercûh (tercih edilmeyen) söz konusu olduğu zaman zikredilebilir. Allah Teâlâ burada, bu iki şeyden sadece birini zikrettiğine göre, anlıyoruz ki bu ifâde, o mühlet verişin başka bir şeyden dolayı hayır olmadığını göstermek için değil, hiç bir hayır olmadığını beyân etmek içindir.

Mu'tezile'nin **İkinci iddiasına** gelince ki bu onların, *"Ben, cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 56) ve *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendilerine itaat olunmasından başka bir hikmetle göndermedik"* (Nisâ, 64) âyetlerine tutunmalarıdır. Bunun cevabı şöyledir: "Bizim delil olarak getirdiğimiz âyet "has" (hususî manalı) bir âyettir, sizin zikrettiğiniz âyet ise "âmm" (umûmî manalı) bir âyettir. Hâs olan âyet, delâleti umumî olan âyetten öncedir."

Mu'tezile'nin **Üçüncü iddiasına**, yani buradaki lâm harfini "âkibet" manasına almalarına gelince, bu, âyetin zâhirini bir tarafa bırakmak demektir. Hem şu aklî delil de onların görüşünü bâtıl kılar: Çünkü Allah Teâlâ, o kâfirlerin azgınlık ve isyan ile mevsûf olduklarını kesin olarak bilince, bu mutlaka böyle olur. Çünkü Allah'ın bildiği şeyin, bildiği şekilde tahakkuk etmesi vâcip, etmemesi ise imkânsızdır. İmkânsız olan bir şeyi irâde etmek de imkânsızdır. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın onların imân etmelerini murad etmesi imkansız, azgınlık ve isyanlarının artmasını murad etmesi ise vâcip olur. Bu durumda da لِيَزْدَادُوا *"artırmaları için"* ifâdesindeki lâm harf-i cerrinin ta'lil için getirildiği ve bunun lâm-ı âkibet olamayacağı sâbit olur.

Mu'tezile'nin âyette bir takdim-tehir olduğu şeklindeki **dördüncü iddialarına** ise şu üç şekilde cevap verilir:

a) Âyette bir takdim-tehir olduğunu iddia etmek, âyetin zâhirini terketmektir.

b) **Vâhidî** (r.h) şöyle der: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ ifâdesindeki أَنَّمَا lâfzını kesreli olarak إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا ifâdesindeki إِنَّمَا lâfzını da fethalı olarak أَنَّمَا şeklinde okunması halinde ancak yerinde olur. Halbuki böyle bir kıraat yoktur."

c) Biz kesin aklî delil ile, Cenâb-ı Hakk'ın bu mühlet verişten muradının, imanın değil de tuğyânın bulunması olması gerektiğini beyân etmiştik. Bundan dolayı âyette bir takdim-tehir bulunduğunu söylemek, hem âyetin zâhirini bırakmak, hem de kesin aklî delilin hilâfına olan bir şeyi gerekli görmek olur.

Mu'tezile'nin, âyetteki lâm harf-i cerrinin ta'lil manasına alınamayacağı şeklindeki **beşinci iddialarına** da şöyle cevap veririz: Bize göre Allah'ın fiillerini, kullardan sudûr edecek bir gaye sebebi ile olduğunu söylemek imkansızdır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın, bir fiili ondan başka bir şey meydana gelsin diye yapması imkansız değildir. Hem Allah Teâlâ'nın, *"Onlara mühlet tanımamız, ancak günahlarını artırmaları içindir"* buyruğu, bu mühlet tanıyıştan maksadın, onlara hayrı ulaştırmak ve onlara iyilikte bulunmak olmadığı hususunda açık bir delildir. Halbuki Mu'tezile bunun aksini söylüyor. Binâenaleyh bu âyet, işte bu bakımdan, Mu'tezile aleyhine bir hüccettir.

Mu'tezile'nin, "Bu, Allah'ın fiilleri ile çelişki teşkil eder" şeklindeki **altıncı iddialarına** da şu şekilde cevap veririz: Sonradan olan varlıkların yaratılışında kudret-i ilâhiyyenin tesiri, Allah'ın o şeyin olmayacağını bilmesinden önce gelir. Binâenaleyh ilm-i ilâhinin, kudret-i ilâhiyyeye mânî olması mümkin değildir. Fakat kula gelince, kulun kendi fiilini meydana getirmede kudretinin tesiri, Allah'ın, kulun yapmak istediği o fiilin meydana gelmeyeceğini bilmesinden sonradır. Binâenaleyh Allah'ın bu bilgisi, kulun o fiili yapmasına mâni olur. Bu âyetle ilgili münâkaşanın hepsi bundan ibarettir.

ALTINCI MESELE

Âlimlerimiz, kâfirler hakkında dinî nimetlerden herhangi birisini vermenin Cenâb-ı Allah için bir mecburiyet olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Allah Teâlâ'nın, kâfirlere dünyevi nimetlerden vermesi gerekli olup olmadığı meselesinde âlimlerimiz farklı görüşlere sahiptirler. Bunun Allah'a gerekli olmadığını söyleyenler, işte bu âyeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada kâfirin ömrünü uzatmasını ve onu çeşitli muradlarına ulaştırmasının bir nimet olmadığına delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, bunlardan hiçbirinin o kâfir için hayır olmadığını açıkça bildirmektedir. Bunun böyle olduğunu akıl da gösterir. Zira birisine zehirli bir hurma tatlısı ikram eden kimsenin, bu ikramı bir nimet verme sayılamaz. Bundan dolayı, Allah'ın kâfire dünyevî nimetler vermesinin maksadı, âhiret cezasını (artırma) olunca, bunlardan hiçbiri gerçekte nimet olamaz. Allah Teâlâ'nın, kâfirlere birçok nimetler verdiğini ifâde eden âyetlere gelince, bütün bu âyetler, o şeylerin zâhiren nimet

oluşuna hamledilmiştir. Bu âyet ile, o gibi âyetlerin arası ancak, "o nimetler zâhiren nimet olup, gerçekte bir belâ ve gazab sebebidirler" denilerek bulunur. Allah en iyi bilendir.

★★★

Allah İyiyi Kötüyü Ayırd Etmek İçin İmtihan Eder

مَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى ٱلْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجْتَبِى مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُ ۖ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ ۚ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

"Allah mü'minleri, sizin üzerinde bulunduğunuz (şu halde) bırakacak değildir. Nihayet pis olanı temiz olandan ayıracaktır. Allah size gaybı bildirecek değildir, fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer. Binâenaleyh siz Allah'a ve peygamberlerine inanın. Eğer inanır ve ittikâ ederseniz, size çok büyük bir mükâfaat var"

(Âl-i İmran, 179).

Bil ki bu âyet Uhud hadisesi ile ilgili âyetlerin en son kısmıdır. Allah Teâlâ, o hadisede meydana gelen ölüm, bozgun, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ağır yaralı oldukları halde, ashabını düşmanı takibe davet edişi, daha sonra onları **Ebu Süfyan**'a verilen sözü yerine getirmek için Bedr-i Suğra'ya gitmeye çağırışı ve bütün bunların mü'min ile münafığın birbirinden ayırdedilmesine bir delil oluşu gibi durumları haber vermiştir. Çünkü münâfıklar korkmuşlar, geri dönmüşler ve müslümanlardan çok kişinin ölüşünü dillerine dolamış, daha sonra da savaşa katılmadıkları gibi, mü'minleri tekrar cihada gitmekten alıkoymaya uğraşmışlardır. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, sizi münâfıklarla birlikte ve onları siz ehl-i imandan olduklarını iddia eder vaziyette bırakmasının, hikmetine uygun düşmeyeceğini, aksine, mü'min ile münafık birbirinden ayırdedilebilsin diye bu hâdiseleri meydana getirmesinin hikmeti gereği olduğunu haber vermiştir ki işte âyetin, önceki âyetlerle irtibatı budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

179. Âyette Kıraat Farkı ve Her Bir Kıraatin Hücceti

Hamza ve Kisâî, şeddeli olarak يُمَيِّزَ şeklinde okumuşlardır ki Kur'ân'ın her yerinde bu fiili bu şekilde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, birinci yâ'nın fethası, mîm harfinin kesresi ve ikinci yâ'nın sükûnu ile ve şeddesiz olarak يَمِيزَ şeklinde okumuşlardır. **Vâhidî** (r.h), fiilin her iki şeklinin de kullanıldığını, meselâ مِزْتُ الشَّيْءَ بَعْضَهُ مِنْ بَعْضٍ "o şeyin, bir kısmını bir kısmından ayırdettim" ve اَنَا اَمِيزُهُ مَيْزًا "Ben onu iyice ayırdettim"; اُمَيِّزُهُ تَمْيِيزًا "Onu temyiz edip, iyice ayırdettim" denildiğini, مَنْ مَازَ اَذًى عَنْ طَرِيقٍ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ *"Kim, herhangi bir yoldan, eziyet veren bir şeyi giderir ise, bu onun için bir sadakadır"* (39) hadis-i şerifindeki kelimenin de aynı kökten olduğunu söylemiştir.

Bu fiili, يَمِيزَ şeklinde okuyanların delili, fiilin sülâsisinin hem lâfız bakımından daha hâfif olması, hem de sülâsî mezid sîgasının manasını ifâde etmesidir. Onlar, "Binâenaleyh bu şekilde okumak daha evladır" demişlerdir. **Ebu Zeyd, Ebu Amr'ın** şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu fiili şeddeli okumak "kesret (çokluk)" manasından dolayıdır. Fakat birşeyin bir şeyden ayırdedilmesinde, şeddesiz olarak يَمِيزُ fiili kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak da burada, حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ *"Nihayet pis olanı temiz olandan ayıracaktır"* buyurmuş ve iki şey zikretmiştir. Bu bazı dilcilerin, "fark" ile "tefrik" kelimeleri hakkında söyledikleri husus gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, وَامْتَازُوا الْيَوْمَ *"Bugün siz ayrılın"* (Yâ-sîn, 59) buyurmuştur ki, اِمْتَازَ bu fiilin mutâvaat sîgasıdır." Fiili şeddeli okuyanların delili ise şudur: Şeddeli okuyuş, teksîr (çokluk) ve mübalağa manasından dolayıdır. Mü'min ve münafıkların sayısı çoktur. Binâenaleyh bu fiili burada şeddeli okumak daha evlâdır. Âyette "tayyib" (temiz) ve habis (pis) lâfızları, her nekadar müfred olarak getirilmiş ise de, bunlardan "cins" manası kastedilmiştir. Bundan dolayı, bu kelimelerden kastedilen bir mü'min ile bir münafık değil, bütün mü'min ve münâfıklardır.

İKİNCİ MESELE

Mü'minle Münâfığın Nasıl Ayırd Edildiği

Biz âyetin manasının, "Ey mü'minler, Allah, pis olan temiz olandan, yani münafık mü'minden ayrılıncaya kadar, sizi, üzerinde olduğunuz halde, yani mü'min ile münafığın birbirine karışık olması ve benzeri haller üzere bırakacak değildir" şeklinde olduğunu söyledik. Âlimler, mü'min ile münâfığın nasıl ayırdedildiği hususunda ihtilâf etmiş ve şu görüşleri serdetmişlerdir:

a) Bu, Allah'ın, çeşitli sıkıntı, musîbet ve ölümler verip, onları bozguna uğratmasıyla olmuştur. Binâenaleyh mü'min olan, Allah'a imana ve Resûlullah'ı tasdika bunlardan sonra da devam etmiş, münâfık ise nifâk ve küfrünü ortaya koymuştur.

---

39) Bu anlamda hadisler için bkz: Buharî, Mezâlim, 24; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV/422, 423.

b) Hak Teâlâ, mü'minlere yardım edeceğini ve kâfirleri zelîl kılacağını va'adetmiştir. Binâenaleyh İslâm kuvvet bulunca, İslâm'ın devleti yüceimiş, küfür ve kâfirler ise zelil ve perişan olmuşlar ve böylece de bu ayrılma gerçekleşmiştir.

c) Buna delâlet eden emâre ve ipuçlarının bulunmasıdır. Meselâ müslümanlar İslâm'ın güç ve kuvvet bulmasıyla sevinirler, münâfıklar ise bundan gam ve keder duyarlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Ayırd Etme Kat'î Değil de Zannî Kalır

Burada şöyle bir soru vardır: Bu ayırma işi, iyice ortaya çıkarsa, münâfıkların küfrü de ortaya çıkmış olur. Münafıkların küfrünün ortaya çıkması ise, onların münafık olarak kalmalarına mânidir. Eğer bu ayırdetme işi, iyice açık olmaz ise, o zaman da Allah'ın bu va'adi gerçekleşmemiş olur? Buna şöyle cevap veririz: Bu, katî bir ayrılışı değil de, zanni bir ayrılışı ifade etmesi bakımından tahakkuk etmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ *"Allah size gaybı bildirecek değildir"* buyurmuştur ki, Subhânehû ve Teâlâ, bu ayırma işini yapacağını bildirmiş ve daha sonra bu buyruğu ile, bu ayırma işinin, Allah'ın sizi gaybına muttali kılıp da "falan münâfıktır, falan da mü'mindir; falan cennetlik, falan da cehennemliktir" diyebileceğiniz bir şekilde olmayacağını beyan etmiştir. Çünkü Sünnetullah, Allah'ın cahil insanları gaybına muttali kılmamak üzere cereyan etmektedir. Hatta sizin için bu ayırma işini bilmenin tek yolu, yukarıda zikrettiğimiz, mü'min ile münâfığın ayrılmasını sağlayan çeşitli belâ ve musîbetlere uğramak gibi imtihanlardır. Fakat bunu gayba muttali olma yoluyla bilmek, ancak peygamberlerin özelliklerindendir.

İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ *"Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer"* buyurmuştur. Bu, "Allah peygamberlerinden dilediğini seçer ve sadece onlara, "şunlar mü'min, şunlar da münâfıktır" şeklinde insanları tanıma bilgisini verir" manasındadır. Bu cümlenin şu manada olması da muhtemeldir: "Allah Teâlâ, peygamberlerinden dilediğini seçer ve böylece insanları, ellerindeki şeriâtlarla imtihan eder. İmtihan neticesinde de bu iki grup birbirinden ayrılmış olur."

Bu âyet şu manaya da gelebilir: "Allah sizin hepinizi, peygamberin bildiği miktarda, gaybı bilen kimseler kılmamıştır ki sizler peygamberlerden müstağnî olasınız. Aksine O, kullarından dilediğine peygamberliği verir, sonra diğer insanları o peygamberlere itaatla mükellef kılar."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ *"Öyleyse siz Allah'a ve peygamberlerine inanın"* demiştir. Bu emirden maksad şudur: Münâfıklar, Uhud'da meydana gelen o arzu edilmeyen hâdiseler sebebiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği-

ne ta'n etmişlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, bu hâdiselerde habîs (pis) olan münâfığın, tayyib (temiz) olan mü'minden ayrılması gibi birtakım faydaların bulunduğunu beyân buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, münâfıkların ileri sürdükleri şüphelerine bu şekilde cevap verince, *"Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine inanın"* demiştir. Bu, "Bütün deliller, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet edip, O'nun nübüvvetini ta'n hususunda ileri sürdüğünüz o şüpheye de biz cevap verince, geriye size, sadece Allah'a ve peygamberlerine iman etmek kalmıştır" demektir. Allah Teâlâ, şu incelikten ötürü "peygamberine" değil de, *"peygamberlerine"* demiştir: Kişiyi, peygamberlerden birisinin peygamberliğini ikrâr ve itirafa götüren yol sadece mu'cizedir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'de de vardır. Bundan dolayı, peygamberlerden her birinin peygamberliğini kabul etmek gerekir. İşte bu nükteden ötürü Hak Teâlâ, *"Peygamberlerine.."* buyurmuştur. Bundan maksad, bütün peygamberlerin nübüvvetini isbât etmenin yolunun tek olduğuna dikkat çekmektir. Binâenaleyh onlardan herhangi birinin peygamber olduğunu kabul eden kimsenin, hepsinin peygamberliğini kabul etmesi gerekir. Cenâb-ı Allah, insanlara bunu emredince, peşisıra mükafaat va'adini getirerek, وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ *"Eğer inanır ve ittika ederseniz, size çok büyük bir mükâfaat var"* buyurmuştur ki bunun ne demek olduğu açıktır.

★★★

Hakkı Verilmeyen Mallar Ateş Olup Âhirette Sahibinin Boynuna Dolanacak

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ ۖ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ ۖ سَيُطَوَّقُونَ
مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

"Allah'ın fazl-u (kereminden) kendilerine verdiğinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için bir hayır olduğunu sanmasınlar, aksine bu onlar için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"

(Âl-i İmran, 180).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyetlerde cihad uğrunda canların harcanmasına iyice teşvik edince, bu âyette de cihad uğrunda mal hacamaya teşvik etmeye başlayarak, Allah yolunda malını harcamak istemeyip cimrilik edenler için şiddetli va'îdinin söz konusu olduğunu bildirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza** bu kelimeyi, tâ ile وَلاَ تَحْسَبَنَّ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, yâ harfi ile وَلاَ يَحْسَبَنَّ şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc, "Hamza**'nın kıraatına göre mana, وَلاَ تَحْسَبَنَّ يَبْخَلُ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ خَيْرًا لَهُمْ "Cimrilik edenlerin cimriliklerinin onlar için hayırlı olacağını sanma.." şeklindedir. Buna göre, يَبْخَلُونَ *"Cimrilik edenler.."* sözü delâlet ettiği için, بُخْلَ "cimrilikleri" ifâdesi hazfedilmiştir. Yâ ile okuyanların kıraatine göre ise şu iki izah yapılabilir:

a) Bu fiilin, fâili olan zamirin mercii ya Allah Resûlü veya herhangibir kimsedir. Buna göre âyetin manası, "Allah'ın Resûlü veya herhangibir kimse, cimrilik edenlerin cimriliğinin onlar için hayır olacağını sanmasın" şeklindedir.

b) Bu fiilin fâili, "cimrilik edenler"dir. Buna göre, âyette mef'ûl hazfedilmiş olup, takdiri, "cimrilik edenler cimriliklerinin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar" şeklindedir. "Cimrilik edenler" ifâdesi kendisine delâlet ettiği için, mef'ûl hazfedilebilmiştir. Bu, bir insanın مَنْ كَذِبَ كَانَ شَرًّا لَهُ "Kim yalan söylerse, o onun için bir şer olur, yani onun yalanı bir şer olur" sözü gibidir. Şu şiirler de bunun gibidir: اِذَا نُهِيَ السَّفِيهُ جَرَى اِلَيْهِ *"Akılsız, bir şeyden nehyolunduğu zaman, ona doğru gider"* yani o sefeh'e, akılsızlığa doğru gider. **Ferra** da şu beyti nakletmiştir:

هُمُ الْمُلُوكُ وَ اَبْنَاءُ الْمُلُوكِ هُمْ / وَالْآخِذُونَ بِهِ وَالسَّادَةُ الْأُوَلُ

"Onlar padişahlardır. Padişahoğulları da onlardır. O (mülkü) alanlar ve ilk efendilerdir." **Ferrâ** bu şiirdeki بِهِ (onu) lâfzı ile, "mülkü" manasını kastetmiştir. Fakat daha önce melîklerden bahsedildiği için, bunu açıkça söylememiştir.

İKİNCİ MESELE هُوَ خَيْرًا لَهُمْ *"Bu kendileri için bir hayır..."* ifâdesindeki hüve zâmirine, Basralılar "zamir-i fasıl", Kûfeliler ise "zamir-i imâd" adını vermişlerdir. Çünkü daha önce, "cimrilik edenler" ifâdesinin zikredilmesi, sanki cimriliğin zikredilmesi gibidir. Buna göre âdeta, "Cimrilik edenler, bu cimriliklerini kendileri için bir hayır sanmasınlar" denilmektedir. Bu hususta sözün özü şudur: Hem mübtedânın hem de haberin bir hakikati vardır. Mübtedanın hakikatının, haberin hakikatı ile tavsif edilmesi, mübtedanın ve haberin hakîkatinden farklı bir şeydir. Binâenaleyh bu tavsif, her iki şeyin kendisinden fazla bir mana olunca o tavsife delâlet eden üçüncü bir sîganın olması gerekir ki bu da "hüve" (o) kelimesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki âyet, herhangibir hayır ve menfaat hususunda cimrilik etmenin kınandığına delâlet etmektedir. Bu hayır mal da olabilir, bir ilim de olabilir.

Birinci görüşe göre, bu va'id malda cimrilik yapmadan ötürüdür. Buna göre âyetin manası, "O cimrilik edenler, cimriliklerinin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Aksine bu onlar için bir şerdir. Çünkü onların cimriliğinin cezâsı, kendi aleyhlerine olacaktır" şeklindedir. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır"* buyruğu ile kasdedilen hususdur. Hem bu mallar onların yanında da kalmayacaktır ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır"* buyruğu ile kasdedilen hususdur.

İkinci görüşe göre bu cimrilikten murad, ilimde yapılan cimriliktir. Çünkü yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tevrat'taki sıfatlarını gizliyorlardı. Binâenaleyh bu gizleyiş bir cimriliktir. Meselâ, "Falanca ilminde cimrilik yapıyor" denilir. İlmin, Allah'ın bir lütfu olduğunda şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak, *"(Allah) sana (evvelce) bilmediklerini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inâyeti çok büyüktür"* (Nisa, 113) buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Allah, Tevrat ve İncil'de olan şeyleri yahudi ve hristiyanlara öğretip bildirmiştir. Bundan dolayı onlar, bu iki kitapta bulunan Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesini gizleyince, bu bir cimrilik olmuş olur.

Bil ki birinci görüş daha uygundur. Bunun evlâ olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Allah Teâlâ, *"Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır"* buyurmuştur. Biz buradaki cimriliği, ilimde yapılan cimrilik olarak alırsak, âyeti tefsir ederken mecâzi manayı vermeye mecbur oluruz. Fakat onu malda yapılan cimrilik olarak alırsak, mecâzi mana vermeye mecbur olmayız. Bundan dolayı birinci görüş daha evlâ olur.

b) Âyeti, maldaki cimrilik manasında alırsak, bu, malı cihadda harcama hususunda bir teşvik olmuş olur ve böylece de, âyetin kendinden önceki âyetlerle ilgisi güzel bir şekilde kurulmuş olur. Fakat biz onu, yahudilerin Tevrat'taki şeyleri gizlemeleri manasına alırsak, bu ilgi kopmuş olur veya zorlanarak bir ilgi kurulabilir. Binaenaleyh birinci görüş daha evlâ olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cimriliğin Tarifi ve Hududu

Âlimlerin ekserisi, cimriliğin, farz ve vâcip olan şeyi vermemekten ibaret olduğunu ve nâfile olanı vermemenin cimrilik olmadığı kanaatindedirler. Onlar bu görüşlerine delil olarak şunları getirmişlerdir:

1- Bu âyet, cimrilik hakkında çok şiddetli bir tehdid ifâde etmektedir. Böyle şiddetli bir va'id ise ancak vacip olanı yapmamaya uygundur.

2- Allah Teâlâ, cimriliği kınamış ve ayıplamıştır. Halbuki nafile olan birşeyi (sadakayı) vermeyen kimsenin kınanması ve ayıplanması câiz değildir.

3- Allah Teâlâ, dâima lütuf ve ihsanda bulunur. Çünkü onun lütfedebileceği şeylerin sınırı yoktur. Varlık alemine çıkan herşey sonludur. Binâenaleyh, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, her an lütfetmemektedir. Eğer lütfetmemek cimrilik olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın da cimrilikle tavsif edilmesi gerekirdi ki O, bundan münezzehtir.

4- Hz. Peygamber (s.a.s), وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ *"Cimrilikten daha ileri hangi hastalık vardır?"* (40) buyurmuştur. Nâfile olan bir şeyi yapmayanın, "cimri" diye tavsif edilemiyeceği malumdur.

5- Lütfu terkeden, şayet cimri sayılsaydı, çok malı olan insanın, ancak bütün malını vermek sûretiyle cimri olmaktan kurtulabilmesi gerekirdi.

6- Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcarlar"* (Bakara, 3) buyurmuştur ki bu âyetteki مِنْ harf-i cerri teb'iz (kısmiyyet) manasınadır. Binâenaleyh bu ifâdeden maksad, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği şeylerden "bir kısmını" infâk eden kimseler olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kimselerin sıfatları hakkında, *"İşte onlar, Rablerinden (gelen) hidayetin tam üzerindedirler"* (Bakara, 5) buyurmuş ve onların hidayete erip, felâha kavuştuklarını bildirmiştir. Eğer nâfile olanı yapmayan kimse, kınanmış bir cimri sayılsaydı, böyle denilmezdi. Bundan dolayı bu âyet ile, cimriliğin "vacip olanı yapmamak ve vermemek" manasına olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fakat vâcip olan infâklar pek çoktur:

a) İnsanın hem kendisi, hem de bakmakla mükellef olduğu kimseler için yapacağı harcamalar.

b) Zekata giren infâklar.

c) Müslümanların, canlarına ve mallarına kasteden bir düşmanı defetmek mecburiyetinde kaldıklarında, düşmanı savuşturabilecek müslümanlara mallarını infâk etmeleri vacibtir. Çünkü bu, insanın, kendisinden bir zararı savuşturması gibidir.

d) Bir müslüman çok muhtaç olduğunda, diğer müslümanların, ona hayatını sürdürecek kadar mal vermeleri vaciptir. İşte bütün bu infâk çeşitleri, vacip infaklardan olup, onu yerine getirmemek cimrilik babından sayılır. Allah en iyi bilendir.

---

40) Buhâri, Humus, 15.

Cenâb-ı Allah daha sonra, سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu va'id'in tefsiri hususunda bazı vecihler bulunmaktadır:

1- Bu ifâdeyi zâhirî manasına hamletmek. O da şu şekilde olur: Allah Teâlâ, onlara azablarına sebep olacak bir tasma takar. Denildi ki, Allah Teâlâ bu mallarını, boyunlarına dolanmış olan tasmalar gibi yılanlar şekline sokacaktır. Bu yılanların, onların bedenlerinin diğer yerlerine de sarılması mümkündür. Bu malların, boyunlarında bir yılan gibi olması, önce zekatı ödemenin lüzûmunu kabul edip, sonra da onu ödememelerinden ötürüdür. Yılanların, bedenlerinin diğer yerlerini sarması ise, mallarını sımsıkı tutup ayırmak istememeleri yüzündendir. Böylece bu yılanlar onların mallarının yerine geçmiş olur. Sanki onlar, o yılanları iyice kucaklamışlar ve kendilerine iyice bitiştirmişlerdir. Bunun, onların boyunlarına dolanmış ateşten bir tasma olması da mümkündür. Bunun bir benzeri de, *"O gün o malları, cehennem ateşinin içinde, onların üzerinde kızdırılacak ve bunlarla onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak"* (Tevbe, 35) âyetidir. **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Verilmeyen o zekatlar, onların boyunlarında, onları sokan ve onlara "Ben, dünyada iken cimrilik edip vermediğin zekatım" diyen, başında iki siyah benek bulunan, tasma şeklinde bir yılan haline getirilir."

2- *"Boyunlarına dolanacaktır"* buyruğunun tefsiri hakkında **Mücâhid**: "Onlar, kıyamet günü, cimrilik ettiği o zekatı vermekle mükellef kılınacaklar" demiştir. Bunun bir misali de **İbn Abbas** (r.a)'ın, Bakara 184. âyeti, وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ "Mükellef olanlara fidye gerekir" şeklinde okuyuşudur. Müfessirler, bu kıraatin, "mükellef olup da ona güç yetiremeyenler..." manasında olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ buyruğu da, "Onlar, vermedikleri zekatı, yapamayacakları bir zamanda vermekle emrolunurlar ki, bu, "Bunu yapabileceğiniz zaman yapmalı değil miydiniz?" manasında bir azarlama olur.

3- Bu tabirin manası, "Onlar, bunun günahını âhirette kabullenecekler" şeklindedir. Bu, temsilî bir mana olup, aslında bir tasma söz konusu değildir. Meselâ, "Falan, falancanın boynunda bir tasma gibidir" denilir. Araplar, birşeyin birisinin boynunda olduğunu söylemekle, o şeyin gerekliliği manasını te'kid ederler. Meselâ, "Bu işi senin boynuna sardım, bu işi sana gerdanlık yaptım" deyişleri de bu manadadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Herkesin amelini kendi boynuna doladık"* (İsra, 13) buyurmuştur.

4- Âyette geçen cimriliği, ilimde yapılan cimrilik manasına alırsak, "boyunlarına

dolanacaktır" tabiri, "Allah Teâlâ, onların boyunlarına ateşten bir tasma takar" manasında olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ يَعْلَمُهُ فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللّٰهُ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Bir kimseye bildiği birşey sorulur da o da onu gizlerse, Allah, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurur"* [41] buyurmuştur ki bunun manası, "Onlar, bu gem ile ağızlarından ve dillerinden azab olunurlar" demektir. Çünkü onlar ağızları ve dilleri ile, hakkı gösteren şeyleri söylememişlerdir.

Bil ki bu cimriliği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin delillerini gizleme manasında almak da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü yahudi ve hristiyanlar, Kur'an'da "cimri" olarak tavsif edilip kınanmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan bahsederken, *"Yoksa onların, mülkten bir hisseleri mi var? Eğer öyle olsaydı, insanlara çekirdek zarı kadar birşeyi bile vermezlerdi"* (Nisâ. 53) ve *"Onlar, hem cimrilik yapar, hem de insanlara cimriliği emrederler"* (Nisa. 37) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, tefsir ettiğimiz âyetin hemen peşisıra, *"Gerçekten Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü yemin olsun ki Allah işitmiştir"* (Âl-i İmran, 181) buyurmuştur ki bu söz yahudilere aittir. Âyetin, hem ilimde cimrilik, hem de malda cimrilik hakkında olup, bu tehdidin her ikisi için olması da uzak bir ihtimal değildir.

İKİNCİ MESELE Mu'tezile, bu âyetin günahkârların ilâhi tehdidin muhatabı olduklarına kesinlikle delâlet ettiğini söylemektedirler. Çünkü bu vazifeleri (zekatları) yerine getirmekle mükellef olup da, bunlar uhdesinden düşmemiş olan kimseler, hem Hz. Peygamberi hem de İslâm şeriâtını tasdik eden kimselerdir. Hak Teâlâ'nın, *"Aksine bu, onlar için bir şerdir"* beyanı, onların sevaptan mahrum edilecekleri ve cehenneme girecekleri neticesine götürür. *"Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır"* buyruğu ise, çok net bir ilâhî va'îddir. Bil ki bu konudaki sözümüz Bakara suresinde geçmişti.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır"* buyurmuştur. Bu ifâde şu iki şekilde izah edilmiştir:

a) Yerdeki ve göktekilerin, miras yoluyla sahip oldukları mallar ve diğer şeyler, Allah'a aittir. Binâenaleyh onların, Allah'ın mülkü ile, Allah'a karşı cimrilik edip, onun yolunda infâk etmemeye hakları yoktur. Bunun bir benzeri de, *"Sizi, kendisinde vekil kıldığımız (mallar)dan (Allah yolunda) infâk edin"* (Hadîd, 7) âyetidir.

b) Ekseri müfessirlere âit olan görüşe göre bu ifâdeden murad, yerdeki ve göktekilerin helâk olup, neticede bütün mülkün Allah'tan başka bir maliki olmayacak tarzda geriye kalacağıdır. Bu "veraset" manasına gelen bir tabirdir. Çünkü insanlar,

41) Ebu Davud, İlm, 9 (III/321).

mülkün kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdi. Hepsi ölüp, geride hiç kimse kalmayınca, sanki o mülklerin varisi Allah olmuştur. Bu âyetin esas ifâde etmek istediği şudur: Allah'tan başka bütün mâliklerin mülkü bâtıl olur. Böylece bu, bir miras gibi olur. **İbnü'l-Enbâri** şöyle demektedir: "Daha evvel onda ortak iken, sonra tek kaldığında, وَرِثَ فُلَانٌ عِلْمَ فُلَانٍ "falan, falancanın ilmine vâris oldu" denilir. Nitekim Allah Teâlâ da, *"Süleyman Dâvud'a mirasçı oldu"* (Neml, 16) buyurmuştur ki bu, daha önce **Davud** (a.s) mülkte **Süleyman** (a.s) ile ortak ve ona âmir iken, daha sonra bu işte **Hz. Süleyman** (a.s)'ın tek kaldığı manasınadır.

Allah Teâlâ daha sonra وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. **İbn Kesîr ve Ebu Amr,** buradaki fiili, failinin *"cimrilik edenler"* olması için, gâib sîgasıyla ve yâ harfi ile بِمَا يَعْمَلُونَ *"Onların yaptıklarını..."* şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre mana, "Allah, onların zekatlarını vermediklerini bilir ve onları bundan ötürü cezalandırır" şeklinde olur. Diğer kıraat imamları ise, muhatab sîgası ile ve tâ harfi ile okumuşlardır. Çünkü bundan önceki, *"Eğer inanır ve ittika ederseniz, size çok büyük bir mükafaat var"* buyruğu da muhatab sîgasıyladır. Bu kıraata göre mana, "Allah, sizin yaptıklarınızı bilir ve onlara karşılık sizi mükafaatlandırır" şeklinde olur. Bu fiilin gâib sîgasıyla okunması, muhatab sîgasıyla okunmasından daha evladır. Çünkü **Keşşaf sahibi**, "iltifat" üslubu ile, yâ'lı (gaib olarak) okumak, va'idi ifâde etmede daha beliğdir.

Yahudilerin İleri Sürdüğü Şüphelerden:"Allah Fakir, Biz Zenginiz"

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَآءُ ۘ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ
الْأَنۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾

"Gerçekten, Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü, yemin olsun ki Allah işitmiştir. Söyledikleri (o sözü), peygamberleri haksız yere öldürmeleriyle birlikte yazacağız ve "Tadın, o yakıcı azabı" diyeceğiz. Bu, ellerinizin yapıp

takdim ettiği şeyin karşılığıdır. Şüphesiz ki Allah, kullarına karşı zulümkâr değildir''

(Âl-i İmran, 181-182).

Bil ki âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Hak Teâlâ, önceki âyetlerinde Allah yolunda canlarını ve mallarını harcamayı insanlara emredip bunu iyice belirtince, bundan sonra yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ta'n etmelerindeki şüphelerini nakletmeye başlamıştır.

Birinci şüphe şudur: Allah Teâlâ, kendi yolunda malların harcanmasını emredince, kâfirler ''Allah, istediği şeyi elde etmek için şayet infak etmemizi isterse, fakir ve âciz olmuş olur. Çünkü başkasından mal isteyen kimse fakirdir. Fakirlik Allah hakkında düşünülemeyeceğine göre, O'nun, kullarından mal talep etmesi de düşünülemez. Bu da, Muhammed'in Allah'a böyle bir talep nisbet etme konusunda yalancı olduğunu gösterir'' dediler.

b) **Hz. Musa** (a.s)'nın ümmeti, mal infak ederek Allah'a yaklaşmak istediklerinde gökten bir ateş inip o malı yakıyordu. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s) de, onlardan Allah yolunda mallarını harcamalarını isteyince, ''Sen peygamber olsan bu maksadla mal istemezsin. Çünkü Allah Teâlâ fakir değildir ki, dinini ıslah hususunda bize muhtaç olsun. Hatta sen peygamber olsan, bizim mallarımızı, gökten bir ateşin inip onu yakması için istersin. Bunu böyle yapmadığına göre, senin peygamber olmadığını anladık'' demişlerdi. İşte âyetin bir ilgisi de budur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki akıllı olan kimsenin, ''Allah fakirdir, biz ise zenginiz'' demesi çok uzak bir ihtimaldir. Aksine insan böyle bir sözü ancak ya istihza, ya da ilzâm yoluyla söyler. Rivayetlerin pek çoğu bu sözün sadece yahudilerden çıktığını gösterir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Benî Kaynuka yahudilerine, İslâm'a, namaza, zekata ve Allah için güzel bir borç vermeye davet eden bir mektup yazıp, bunu **Hz. Ebu Bekir**'le gönderince, Yahudi **Fenhas,** ''Demek ki Allah fakir ki bizden borç para istiyor'' dedi. Bunun üzerine **Hz. Ebu Bekir** ona bir tokat atarak, ''Eğer aramızda bir anlaşma olmasaydı, boynunu uçururdum'' dedi. Binâenaleyh **Hz. Ebu Bekir** onu, Hz. Peygambere şikayet edip, **Fenhas** da söylediği sözü inkâr edince, işte bu âyet **Hz. Ebu Bekir**'i doğrulamak için indi. Bazı âlimler de, *''Allah, ''Kimdir ki Allah'a güzel bir borç versin de, (Allah) onu kat kat, çok çok artırsın''* (Bakara, 245) âyetini indirince, Yahudiler ''Biz, Muhammed'in ilâhının bizden borç istediğini görüyoruz, demek ki biz zenginiz O fakir. Bir taraftan fâizi (ribayı) bize yasaklarken, öbür taraftan bize faiz veriyor'' dediler. Bu sözleriyle فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا âyetini kasdediyorlardı.

Bil ki âyette bu sözü kimin söylediği açıkça belirtilmemiştir. Fakat âlimler, bu sözün yahudilere âit olduğunu söyleyip, bu hususta şu delilleri getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ, onların, kendisinin cimri olduğunu kastederek, *"Şüphesiz Allah'ın eli sıkıdır"* (Mâide, 64) dediklerini nakletmiştir. Bu cehalet, burada zikredilen cehalete uygundur.

b) Hadiste, **Hz. Ebu Bekir** hadisesinde de naklettiğimiz gibi, onların bu şekilde konuştukları vârid olmuştur.

c) Teşbih (Allah'ı varlıklara benzetmek), yahudilerin genel karakteridir. Teşbih inancına taraftar olanların, Allah'ın her şeye gücünün yeteceği esasını kabul etmeleri mümkün değildir. Bu kimseler böyle bir esası kabul etmeyince, Allah'ın fakir değil de zengin olduğunu açıklayamazlar.

d) **Hz. Musa** (a.s), onlardan düşmanlara karşı cihad için kendisine uymalarını isteyince onlar *"Sen Rabb'inle beraber git ve ikiniz beraber savaşın. Biz burada oturup bekliyoruz"* (Mâide, 24) dediler. Bunun üzerine **Hz. Musa,** onlardan nefisleriyle cihad etmelerini isteyince, "Tanrı herşeye kâdir olduğuna göre, O'nun bizim cihadımıza ne ihtiyacı var?" dediler. Burada da böyle olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s), onlardan mallarını infak ederek cihad etmelerini isteyince, onlar, "Allah zengin olduğuna göre, O'nun bizim mallarımıza ne ihtiyacı var?" dediler. Böylece âlimlerin, her nekadar başka cahil kimselerin de bu sözü söylemeleri ihtimali varsa da, bu şüpheyi yahudilere isnâd etmeleri uygun olmuştur. Görünen odur ki, o yahudiler bu sözü, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini tenkid maksadıyla söylemişlerdir. Yani, "Eğer Hz. Muhammed, Tanrının kullarından mal istediği hususunda doğru olsaydı, şüphesiz o Tanrı fakir olmuş olurdu. Bu imkansız olduğuna göre, Hz. Muhammed'in bu sözünde yalancı olduğu sabit olmuştur" demek istediler. Veyahut da o yahudiler bu sözü, istihza ve alay etme için söylemişlerdir. Aklı olan birisinin bu sözü, inanarak söylemesi gerçekten uzak bir ihtimaldir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün sözleri duyduğunun delilidir. Bunun bir benzeri de, *"Zevci hakkında seninle çekişen ve Allah'a şikayet etmekte olan kadının sözünü Allah elbette işitti"* (Mücâdele, 1) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin zâhiri, bu sözü söyleyenlerin bir topluluk olduğunu gösterir. Çünkü, Allah Teâlâ âyette اَلَّذِينَ قَالُوا *"... diyenlerin"* buyurmuştur ki bunun zâhiri, bu sözü bir topluluğun söylediğine delâlet eder. Fakat bu sözü, yahudi **Fenhas**'ın söylediğini ifâde eden rivayet ise, **Fenhas**'tan başkasının bu sözü söylemediğini gösterir. Kur'ân, bu sözü

bir topluluğun söylediğini ifâde ettiğine göre, bunun bu şekilde olduğuna kesin hükmetmek gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا *"Söyledikleri (o sözü), ... yazacağız"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza bu fiili, meçhul olarak yâ ile سَيُكْتَبُ "yazılacak" şeklinde ve قَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ sözünü de, bunun nâib-i fâili olacak şekilde lâm'ın ref'i ile وَقَتْلُهُمْ diye okumuştur. Diğer kıraat imamları ise fiili nûn ile,bu kelimeyi de lâm'ın fethası ile okumuşlar ve bu yazma işini Allah'a vermişlerdir. **Keşşaf sahibi, Hasan el- Basri ile A'reç'in** bu fiili yâ ile ve "katl" kelimesini buna nâib-i fâil yaparak سَيُكْتَبُ ve قَتْلَهُمْ şeklinde de okudukları-nı söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

"Söylediklerini Yazacağız" Tabirinin Açıklanması

"Yazılacaktır" manasındaki kıraata göre, bu ifâde bir va'id olup şu manalara gelir:

a) Bu sözün, onların aleyhine yazılmasından murad, bunu onlara isbat etmek, boşa çıkarmamak ve bir kenara atmamak demektir. Çünkü insanlar bir şeyi zaif olmayacak, unutulmayacak ve değişmeyecek bir biçimde tesbit etmek istediklerinde, onu yazarlar. Allah Teâlâ da, burada yazma işini "böyle bir hükmü onlara verme" manasında mecâzi olarak kullanmıştır.

b) "Biz, onların dediklerini, kıyamet günü amel defterlerinde bunu okusunlar diye, amellerinin yazıldığı kitaplara yazarız."

c) Bana göre burada şöyle bir diğer ihtimal daha vardır: "İnsanlar, kıyamet gününde, bu yahudilerin işi ne kadar yokuşa sürdüklerini, cahil olduklarını ve ellerinden geldiği kadar Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ta'n etme hususunda ne kadar çalışıp çabaladıklarını bilsinler diye, Kur'ân'da onların bu cehâletlerini yazacağız" demektir.

Yahudilerin Peygamberleri Öldürmeleri

Daha sonra Hak Teâlâ, وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Peygamberleri naksız yere öldürmelerini"* buyurmuştur. Bu, وَنَكْتُبُ قَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ "Onların peygamberleri haksız yere öldürmelerini de yazacağız" takdirindedir. Bu ifâde hakkında da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onların peygamberleri öldürmelerinin, Allah'ı fakir olarak tavsif etmeleri ile birlikte zikredilmesinin faydası, onların cahilliklerinin sadece o vakte has olmadığını, aksine eskiden beri cehâlet ve ahmaklıkta ısrarlı olduklarını ortaya koymaktır.

İKİNCİ MESELE

Peygamberleri öldürme işinin bu yahudilere nisbet edilişinde şu iki vecih vardır:

1- "Biz onların söyledikleri sözü ve atalarının yaptıkları işi yazıyoruz. Böylece her iki grubu da lâyık oldukları şekilde cezalandıracağız." Bu, *"Hani siz birisini öldürmüştünüz..."* (Bakara, 72) yani, "atalarınız onu öldürmüştü..."; *"Hani sizi, Firavun hânedanından kurtarmıştık"* (Bakara, 49) ve *"Hani sizin için denizi yarmıştık..."* (Bakara, 50) âyetlerinde olduğu gibidir. Bütün bu âyetlerde bahsedilenler onlar değil, onların atalarıdır. Buna göre âyet, "Hem onların, hem de atalarının fiil ve sözleri tesbit ediliyor" manasını ifâde etmektedir.

2- Bu, "Onların, kendi kendilerine (içlerinde) söyledikleri sözleri, aleyhlerine yazacağız." Yine onların, atalarının peygamberleri öldürmelerine râzı olup, bunu tasvip etmelerini de yazacağız" demektir. **Şa'bî**'den rivayet edildiğine göre bir adam, onun yanında **Hz. Osman** (r.a)'dan bahsetmiş ve öldürülüşünün yerinde olduğunu söylemiş. Bunun üzerine **Şâ'bi,** "Sen de onun kanında ortak oldun" demiş, ve *"De ki, "Size benden evvel de nice peygamberler, apaçık delîller ve mu'cizelerle beraber, o istediğiniz şeyi de elbette getirmişti. O halde onları niçin öldürdünüz"* (Âl-i İmran, 183) âyetini okumuştur. Bu öldürme ile kendilerinin arasında yaklaşık yediyüz yıl olmasına rağmen âyet öldürmeyi onlara nisbet etmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ *"Tadın, o yakıcı azabı" diyeceğiz"* demiştir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza fiili meçhul olarak, قَتْلَهُمْ kelimesini merfû olarak, وَيَقُولُ fiilini de yâ ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu iki fiili nûn harfi ile, سَنَكْتُبُ ve نَقُولُ şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu tabirden maksad, Allah Teâlâ'nın, bu sözü söyleyene, "Müslümanlara kederi tattırdığın gibi, sen de şu yakıcı cehennemin azabını tat" diyerek, ondan intikam alacağını belirtmektir. *"Harik"* muhrik (yakıcı) manasınadır. Bu *"elîm"* kelimesinin, mü'lim (elem verici) manasına gelmesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu sözün, ona ölürken, haşr esnasında veyahut de kitabı okunurken söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aslında böyle bir söz söylenmediği halde, bunun ilâhî va'îdin söz konusu oluşundan bir kinâye olması da muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yahudilerin İddialarının Reddi

Birisi şöyle diyebilir: "Onlar şu soruyu sormuşlardı: Başkasından mal isteyen, fakir ve muhtaçtır. Buna göre şayet Allah, kullarından mal istiyor ise, o fakir demektir ki bu Allah için düşünülemez. Binâenaleyh Allah'ın kullarından mal istemediği söylenmelidir. Bu da, Muhammed'in nübüvvet iddiasında doğru olduğu inancını cerheder (yaralar)." İşte yahudilerin ileri sürdükleri şüphe budur. Bunun cevabı nerededir? Buna cevap vermeksizin, böyle bir şüpheyi ileri sürmeye dair bir ilâhî tehdid getirilmesi ne kadar yerindedir?

Biz deriz ki: Bu mesele, ehl-i sünnet âlimlerine göre ele alırsak şöyle deriz: Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder. Binâenaleyh kendisi zenginlerin en zengini olmasına rağmen, O'nun kullarına mal infak etmelerini emretmesi uzak bir ihtimal sayılmaz.

Meseleyi Mu'tezile'nin, "Allah, kullarının maslahatını gözetir" prensibine göre ele alırsak, bu mükellefiyetle kullara yönelik, şu gibi çeşitli faydaların bulunmuş olması da uzak bir ihtimal değildir.

a) Mal infâk etmek, mal sevgisinin kalbten silinmesine sebep olur ki bu, en büyük menfaatlerden biridir. Çünkü kul öldüğünde, geride mal bıraktığı için kalbinde mal sevgisi kalırsa, ruhunun bu ayrılıktan dolayı elem duymasına sebep olur.

b) Mal infakı sebebi ile ebedî ve kalıcı menfaatlar elde edilir.

c) Bu infak sayesinde kalp, masivallah (Allah dışındaki şeylerin) sevgisinden boşalmış olur. Kalpte, masivallah'ın sevgisi azaldığı oranda Allah sevgisi güçlenir ki işte bu, bütün mutlulukların başıdır. Bütün bu hususları Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar tekrar beyân buyurmuştur. Nitekim O, *"Geriye kalacak iyi (amel ve hareketler) ise, Rabb'inin nezdinde sevabca daha hayırlıdır..."* (Kehf, 46); *"Halbuki âhiret daha hayırlı, daha süreklidir"* (A'lâ, 17); *"Allah'ın rızası ise daha büyüktür"* (Tevbe, 72) ve, *"Onlar işte yalnız bununla sevinsinler. Bu onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır"* (Yûnus, 58) buyurmuştur. Bütün bu vecihler, geniş ve güzelce zikredildikten sonra, böyle şüpheler ileri sürmek, sırf işi yokuşa sürme ve hakkı kabul etmemedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu şüpheyi zikredince, peşisıra tehdidini getirmekle yetinmiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ *"Bu, ellerinizin yapıp takdim ettiği şeyin karşılığıdır. Şüphesiz ki Allah, kullarına karşı zulümkâr değildir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, o şiddetli va'îdi (tehdidi) zikredince, *"Bu, ellerinizin yapıp takdim ettiği şeyin karşılığıdır"* diyerek onun sebebini de zikretmiştir. Bu, "O yakıcı azab, sizin yaptıklarınızın cezasıdır. Çünkü siz Allah'ı fakirlikle nitelendirip, peygamberleri öldürme cüretkârlığını gösterdiniz. Binâenaleyh bu ceza bir zulüm değil, sırf adalettir" demektir.

İKİNCİ MESELE

Cübbâ'î şöyle demiştir: "Âyet, onlara ceza vermenin, bu günahların onlardan sâdır olmaması halinde bir zulüm olacağına delâlet eder. Âyet Cebriye'nin, "Allah, çocuklara ve mükelleflere suçsuz yere ve günahsız oldukları halde azab edebilir" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğuna da delâlet eder. Yine bu âyet, kulun, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu da gösterir. Aksi halde zulüm söz konusu olur." **Cübbâî**'nin bu görüşlerine, "Sizin bu söylediklerinizi, defalarca ve zaman zaman izah ettiğimiz gibi, *"dâî ve ilim"* meselesiyle çelişki teşkil eder" diye cevap veririz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Birisi, *"Rabb'in, kullarına zulümkâr (çok zulmeden) değildir"* (Fussilet, 46) âyeti, Cenâb-ı Hakk'ın, ظَلَّامٍ (çok zâlim) olmadığını gösterir. Bir sıfatın olmadığını söylemek, o sıfatın aslının bulunduğu vehmini verir. Bu da zulmün aslının (Allah'ta) bulunduğu manasına gelir" diyebilir. **Kâdî** buna şu şekilde cevap vermiştir: Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yapacağı tehdidinde bulunduğu o azap, eğer bir zulüm olursa, bu zaten büyük olur. Böylece Cenâb-ı Hak, var olması halinde o zulmü, olabilecek büyüklüğü ile nefyetmiştir. Bu da, onların günahsız olmaları halinde onlara ceza vermenin zulüm olacağı şeklindeki görüşümüzü te'kid eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki bu âyetteki *"ellerinizin"* kelimesi mecâzi manada getirilmiştir. Çünkü aslında fâil olan, eller değil, insandır. Fakat el, iş yapmanın âleti olduğu için, fiilleri mecâzi olarak ele isnad etmek yerinde ve güzeldir. Sonra Allah Teâlâ, âyette bu kelimeyi, *"Ellerinizin yapıp takdim ettiği şey..."* diye cemî olarak getirmiştir. Bir başka âyette de, tesniye olarak, *"Bu, iki elinin yapıp takdim ettiği şey sebebiyledir"* (Hacc, 10) şeklinde getirmiştir ki bütün bunlar dilde meşhur olan ve güzel karşılanan kullanışlardır.

★★★

Ateşin Yiyip Yakacağı Kurban

اَلَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَآ اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُوْلٍ حَتّٰى يَاْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَاْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَآءَكُمْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِيْ بِالْبَيِّنٰتِ وَبِالَّذِيْ قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوْهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ

"Hakikaten, Allah, hiçbir peygambere, o (gökten inecek) bir ateşin yiyeceği bir kurban getirinceye kadar, imân etmememizi emretti" diyen (yahudilere) de ki: "Size, benden evvel nice peygamberler apaçık delliller ve mu'cizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmişti. O halde, sadıklar iseniz, onları niçin öldürdünüz"

(Âl-i İmran, 183).

Bil ki bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ta'n etmek üzere kâfirlerin ileri sürdükleri ikinci şüphedir. Bunun izahı şu şekildedir: Onlar, "Allah, (gökten inecek) bir ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere imân etmememizi emretti. Ey Muhammed sen ise, böyle yapmadın. Binâenaleyh senin, peygamberlerden biri olmaman gerekir" demişlerdi. Âyetin, önceki âyetlerle münasebeti işte bu husustur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet, **Ka'b İbn el-Eşref, Ka'b İbn Esed, Malik İbn es-Sayf, Vehb İbn Yahuza, Zeyd İbn Tâbût, Fenhâs İbn Âzûrâ** ve benzerleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelerek "Ey Muhammed, Allah'ın peygamberi olduğunu ve Allah'ın sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Halbuki Allah bize Tevrat'ta, hiçbir peygambere, ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe, imân etmememizi emretti. O ateşin hafif bir sesi olur ve gökten iner. Eğer sen bize bu ateşi getirirsen, seni tasdik ederiz" dedikleri zaman, işte bu âyet-i kerime nâzil olmuştur. **Atâ** şöyle demiştir: "İsrailoğulları Allah için kurban kesiyor, onun iç yağları ile etinin en güzel yerlerini alıp, bunları tavanı açık bir evin ortasına koyuyorlardı. Peygamberleri evin içinde durup, Rabb'isine dua ediyordu. İsrailoğulları da dışarıda, evin etrafında bekleşiyorlardı. Derken gökten hafif bir sesi olan, dumansız beyaz bir ateş iniyor ve o kurbanı yakıp bitiriyordu."

Bil ki âlimlerin, yahudilerin bu iddiaları hakkında şu iki görüşü vardır:

1- Birincisi **Süddî**'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, böyle bir şart Tevrat'ta vardır. Fakat şartlı olarak vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak Tevrat'ta, *"Size peygamber olduğunu iddia eden birisi gelince, Mesîh ve Muhammed hâriç, size bir ateşin yiyip bitireceği bir kurban getirmedikçe ona inanmayın. Fakat Mesîh İsa ile Muhammed geldiklerinde, onları hemen tasdik edin. Çünkü onlar, ateşin yiyip bitireceği bir kurban olmadan gelirler"* buyurmuştur. **Süddî** sözüne devamla, "Bu âdet **Hz. İsa** (a.s) gönderilinceye kadar devam etmiştir. Allah Teâlâ, **Hz. İsâ**'yı peygamber olarak gönderince, bu sona ermiştir" demiştir.

2- Böyle bir şart iddiası, Tevrat'a bir iftiradır. Bunun bir iftira olduğunu şunlar da gösterir:

a) Bu gerçek olsaydı, bütün peygamberlerin mu'cizesi, böyle bir kurban olurdu. Halbuki işin böyle olmadığı malumdur. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'a karşı mu'cizeleri, bu kurbanın dışında birtakım şeylerdi.

b) Böyle bir ateşin gökten inip, kurbanı yemesi bir mu'cizedir. Binâenaleyh gerek bu, gerek diğer mu'cizeler birbirine denktir. Bundan dolayı, bilhassa bu mu'cizenin olmasında ve ille de bunun istenmesinde bir mana yoktur. Aksine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde çok açık mu'cizeler zuhur edince, bu kurban mu'cizesi bulunsa da bulunmasa da O'nun peygamber olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir.

c) Tevrat'ta ya, "Peygamberliğini iddia eden birisi, hertürlü mu'cizeyi getirse bile, bu kurban mu'cizesini göstermedikçe, ona inanmayın" diye bir hüküm, veyahut da "Peygamberliğini iddia eden kimseden mu'cize istenilir. İster bu mu'cize, gökten ateş getirme mu'cizesi, isterse başka birşey olsun..." şeklinde bir hüküm vardır denilebilir. Birincisi söylenemez, çünkü ona göre, diğer mu'cizeleri getirmek, o kimsenin peygamberlik iddiasında doğru olduğuna delâlet etmez. Bu mu'cizelere ta'n etmek eğer mümkin ise, o zaman o kurban mu'cizesine ta'n etmek de mümkindir. İkincisine gelince, bu doğruluğun o muayyen kurban mu'cizesinin zuhuruna değil, mutlak olarak (herhangi)bir mu'cizenin zuhuruna bağlanmasını gerektirir. Binâenaleyh, sadece bu kurban mu'cizesini isteyip, ona itibar etmek abes ve lağiv olur. Bizim söylediğimiz bu hususlarla, böyle bir şüphenin sâkıt olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

الَّذِينَ kelimesinin cümledeki yeri hakkında da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Zeccâc**, bu kelimenin, الْعَبِيدُ kelimesinin sıfatı olup mahallen mecrur olduğunu ve kelâmın وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ الَّذِينَ قَالُوا كَذَا وَكَذَا "Senin Rabb'in, şöyle şöyle diyen kullarına karşı zulümkâr değildir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Takdirin لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَقَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا "Gerçekten Allah fakirdir..." diyenlerin sözünü ve "Hakikaten Allah.. iman etmememizi emretti..." diyenlerin sözünü, andolsun ki Allah işitmiştir" şeklinde olması...

c) Bunun, mahzuf bir mübtedânın haberi olması sebebiyle merfu olması. Takdiri, هُمُ الَّذِينَ قَالُوا ذٰلِكَ "Onlar, böyle söyleyenlerdir" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vâhidî (r.h) şöyle demektedir: "Kurban, kendisi vesilesiyle Allah'a yaklaşılan bir iyiliktir. Bunun aslı قُرْبَانًا قَرِبَ (yaklaştı) fiilinden bir masdardır. Bu, "küfran", "rüchân" ve "hüsran" masdarları gibidir. Daha sonra bu kelime ile, Allah'a yaklaşma vesilesi olan şeyin bizzat kendisi adlandırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Ka'b İbn Ucre**'ye, يَا كَعْبُ اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ وَالصَّلٰوةُ قُرْبَانٌ *"Ey Kâ'b, oruç kalkandır, namaz da kurban (Allah yaklaşma vesilesi)dir"*[42] sözü de bu manadadır. Yani, "O namaz ile Allah'a yaklaşılır ve hacetler hususunda Allah'tan yardımı istenir" demektir.

Bil ki, Allah Teâlâ, yahudilerin bu ikinci şüphesine cevap vererek, قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِى بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِى قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"De ki, "Size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mu'cizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmişti. O halde sâdık iseniz, onları niçin öldürdünüz?"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, bu delillerle onların bu mu'cizeyi, hakka ulaşmak maksadıyla değil, aksine işi yokuşa sürmek ve haksız yere diretmek için istediklerini beyân buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü o yahudilerin ataları, **Hz. Zekeriyya, Hz. İsa** ve **Hz. Yahya** gibi önceki peygamberlerden de bu mu'cizeyi istemişlerdi, onlar da bunu göstermişlerdi. Fakat sonra onlar, **Hz. Zekeriyya** ve **Hz. Yahya**'yı öldürmek için ellerinden gelen gayreti sarfetmişler; **Hz. İsa**'yı da öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Bu da, o yahudilerin, işi sarpa sardırmak ve haksızlıkta diretmek için, o peygamberlerden bu mu'cizeyi istediklerine delâlet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı, onlar, o peygamberleri öldürmeye çalışmazlardı. Daha sonraki yahudiler, atalarının yaptıkları o fiillere razı olmuşlar ve onları her yaptıkları işte tasvib etmişlerdir ki bu da, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den, böyle bir mu'cizeyi isteme hususunda haksızlıkta diretenler olmalarını gerektirir. Onların bu mu'cizeyi hakka ulaşmak maksadıyla değil de, haksızlıkta diretmek için istemiş oldukları sâbit olunca, Allah'ın hikmetinde, onlara bu mu'cizeyi vererek icâbet etmesi vacip değildir. Hele bu mu'cizeden başka, Hz. Muhammed

42) Buhârî, Savm, 2.

(s.a.s)'e birçok mu'cize verilmişken!.. İşte bu, onların ileri sürdükleri o şüpheye yeterli bir cevaptır.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, bu âyette جَاءَكُمْ رُسُلٌ şeklinde değil de, جَاءَكُمْ رُسُلٌ buyurmuştur. Çünkü müennesin fiili, kendinden önce geldiğinde müzekker sîgasıyla olabilir. (Cemi olan isim) önce geldiğinde fiili müennes yerine müzekker de getirilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetteki, وَبِالَّذِى قُلْتُمْ *"O dediğinizi..."* sözünden maksad, yahudilerin Peygamber (s.a.s)'den istedikleri şeydir ki bu da, ateşin yiyip bitirdiği kurban mu'cizesidir.

Bil ki Allah Teâlâ, "Peygamberlerin benden önce o dediğinizi size getirmişlerdi..." buyurmayıp, *"Size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mu'cizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmişti"* buyurmuştur. Bunun faydası şudur: Yahudiler "Allah Teâlâ, nübüvveti tasdik etmeyi, (gökten inen) bir ateşin yiyip bitirdiği bir kurban'ın zuhûruna bağlamıştır" demişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onlara: "Önceki peygamberler, bu kurbanı getirmişlerdir" demiş olsaydı, bu kadar bir ifâde ile, onların peygamberliklerini itiraf etmek gerekmezdi. Çünkü bu kurbanı getirmenin nübüvvetin mucibi değil, şartı olması ihtimali vardır. Şart ise, bulunmadığında, meşrutun bulunmaması gerektiği, bulunduğunda ise meşrutun bulunmasının gerekmediği şeydir. Binaenaleyh eğer bu kadarla yetinilmiş olsaydı, bu ilzâmın varid olmayacağı sabit olurdu. Ama Cenâb-ı Hak, *"De ki, size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mu'cizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmiştir"* buyurunca, bu ilzam (kabule mecbur bırakma) söz konusu olmuş olur. Çünkü o peygamberler, mu'cizeler ve deliller getirince, kendilerini tasdiki gerektiren şeyi de getirmiş olmuşlardır. Onlar bu kurban mucizesini getirince, şartı da getirmiş olmuşlardır. Bu ikisi getirilince de, onların peygamberliğini kabul etmek vâcip olur. Binâenaleyh peygamberin *"Onlar size mu'cize ve açık deliller getirmişlerdi"* şeklindeki ifâdesi olmasaydı, onlara böyle bir ilzam yapılmamış olurdu. Allah en iyi bilendir.

★ ★ ★

Onlar Yalnız Seni Değil Önceki Peygamberleri de Yalanladılar

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ جَاءُو بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ
الْمُنِيرِ ۝ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَن زُحْزِحَ
عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ۝

"Onlar seni yalan sayarlarsa, senden evvel o apaçık mu'cizeleri, sahîfeleri ve nur verici kitabı getiren peygamberler de yalanlanmışlardı. Her can ölümü tadıcıdır. Ücretleriniz kıyamet günü muhakkak tastamam verilecektir. Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak kurtuluşa ermiş olur. Dünya hayatı bir aldanma metâından başka birşey değildir"

(Âl-i İmran, 184-185).

Âyette, فَإِنْ كَذَّبُوكَ *"Onlar seni yalan sayarlarsa..."* ifâdesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1- Eğer onlar seni, "önceki peygamberler, bu yahudilere (gökten inen) bir ateşin yediği bir kurban getirmişti de, onlar o peygamberleri öldürmüşlerdi" sözünde yalanlarlarsa, bil ki senden önce **Nuh, Hûd, Salih, İbrahim, Şuayib** ve benzeri nice peygamberler de yalanlanmışlardı.

2- Bu ifâdeden murad şudur: "Eğer onlar, nübüvvetin ve şeriatın aslında (kendisinde) seni tekzib ederlerse, bil ki senden önce nice peygamberler aynı şekilde tekzîb edilmişlerdir." Belki de en münasib olan görüş budur. Çünkü Allah Teâlâ, hangi hususta yalanlandığını belirtmemiştir. Bir de onların, nübüvvetin kendisini yalanlamaları, tekzibin en büyüğüdür. Bir diğer husus da, onların nübüvveti tekzib etmelerine bu delil ve mu'cizeleri tekzib etmeleri de dahildir. Bu âyetin getirilmesinden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek ve bu tekzibin peygamberler içinde sadece ona has, mahsus olmadığını, aksine o peygamberlerin de, kendilerinde mucize zuhur etmesi ve kendilerine kitap indirilmesi hususlarında onun gibi olmalarına rağmen, bütün kâfirlerin durumunun, her peygamberi tekzib edip ta'n etmek şeklinde olduğunu beyân etmektir. Buna rağmen onlar peygamberliklerini yerine getirmede, o kavimlerinden kendilerine gelen şeylere sabredip, müşriklerin eziyetlerine katlanmışlardır. Binaenaleyh, "Ey Peygamber, böyle olmada onları örnek al ve onların

yoluna gir." Bu, Peygamber (s.a.s) için bir tesellidir. Çünkü bir belâ umûmî olduğunda, kolay ve hafif gelir.

Zebûr Kelimesinin Mânası

Âyette geçen beyyinat, hüccetler ve mu'cizeler demektir. "Zübür" kelimesi ise, kitaplar demek olup, "Zebûr" kelimesinin cem'îdir. "Mezbûr" (yazılmış) manasına olan Zebûr, mektup (yazılmış) manasına gelen kitap manasınadır. Meselâ, "kitabı yazdım" manasında زَبَرْتُ الْكِتَابَ denilir. Buna göre her kitap, Zebûr demektir. **Zeccâc**, "Zebûr"un, hikmetli kitap manasına geldiğini söylemiştir. **Zeccâc**'ın bu görüşüne göre, âyete uygun olan, buradaki "zebur" kelimesinin, "menetmek" manasına olan "zebr" kökünden olmasıdır. Meselâ birisini, bâtıl bir şeyden menettiğin zaman زَبَرْتُ الرَّجُلَ dersin. Kitap da, hakkın hilafına hususlardan meneden şeyler kendisinde bulunduğu için "Zebur" diye adlandırılmıştır. İşte **Davûd** (a.s)'a verilen Zebûr da, içinde men eden şeyler ve mev'izeler çok bulunduğu için bu adı almıştır. **İbn Abbas**, te'kid gayesiyle bâ harf-i cerrini tekrarlayarak وَبِالزُّبُرِ şeklinde okumuştur. Âyetteki "münîr" kelimesi, "açıkladım, izah ettim" manasındaki أَنَرْتُ الشَّيْءَ (O şeyi aydınlattım) sözünden alınmıştır. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Semâvi Kitaplar İçinde Yalnız Kur'ân Mûcizedir

Âyette yeralan, "beyyinât"tan murad, mu'cizelerdir. Allah Teâlâ, bunun peşine "zebûr" ve "kitap" kelimelerini de atfetmiştir ki bu, onların mu'cizelerinin kitaplarından başka olduğunu söylemeyi gerektirir ki bu da, diğer peygamberlerin getirdikleri kitapların kendileri için bir mu'cize olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh, Tevrat, İncil, Zebûr ve diğer peygamberlerin sâhifelerinden hiçbiri mu'cize değildir. Fakat Kur'ân başlıbaşına bir kitap ve bir mu'cizedir ki, bu da Hz. Muhammed (s.a.s)'in hususiyetlerindendir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, *"Nur verici kitap"* vasfını,böyle olan her kitap, "Zebur" (kitap) olmasına rağmen, "zübûr" (sahifeler, kitaplar) kelimesi üzerine atfetmiştir. Bu, yerinde ve güzel bir atıftır. Çünkü nur verici kitap (Kitab-u Münir), kitapların en şereflisi ve en güzelidir. Binâenaleyh bu atıf yerindedir. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın, وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ *"Hatırla o zamanı ki biz peygamberlerden misaklarını almıştık. Senden de, Nuh'dan da..."* (Ahzab, 7) ve مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e, Mikail'e düşman olursa..."* (Bakara, 98) âyetlerinde olduğu gibidir. Kitab-u Münîr'in (Kur'ân'ın), daha şerefli oluşu ya bütün şeriatları ihtiva etmesinden veyahut da kıyamete kadar sürecek olmasındandır. Bu âyette geçen Zübûr (kitaplar) ifâdesi ile, diğer peygamberlere verilen sâhifelerin, "Kitab-u Münîr" ifâdesi ile, Tevrat, Zebur ve İncil'in kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Hak Teâlâ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ *"Her can ölümü tadıcıdır"* buyurmuştur. Bil ki bu âyetten maksad, Peygamber (s.a.s)'i daha fazla teselli edip, kalbindeki hüznü iyice silmektir. Bu, şu iki yönden böyledir:

a) Herşeyin neticesi ölümdür. Bu gam ve kederler de gidecek, onlardan hiçbirşey geriye kalmayacaktır. Hüzünlerin durumu bu olduğuna göre, akıllı olan ona iltifat etmez.

b) Bu dünya yurdundan sonra, iyilerin kötülerden ayrılacağı ve herkese, yaptığının karşılığının tastamam verileceği bir âhiret yurdu vardır. İşte bu iki hakikatten herbiri, insanların kalplerinde, hüzün ve kederleri silebilecek ileri bir kuvvettedir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE *"Her can (nefs) ölümü tadıcıdır"* cümlesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Allah Teâlâ, kendisini "Nefs" diye adlandırmış *ve "Benim nefsimde olan herşeyi sen bilirsin, ben (İsa) ise senin nefsinde olanı bilmem"* (Mâide, 116) buyurmuştur. Hem nefis ile zât aynı şeydir. Buna göre, bütün cansızlara da "nefis" denir. Binâenaleyh ölümün, cansız varlıkları da içine alması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın dilediklerî müstesna, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecektir"* (Zümer, 68) buyurmuştur ki bu âyet de, müstesnâ olanların ölmeyeceklerini göstermektedir. Halbuki ölümün umumî oluşu, herkesin, hatta cennet ve cehennemde olanların ölmelerini gerektirir. Çünkü hepsi "her nefis" tabirine dahildir.

Buna şöyle cevap verilir: Bu âyetten maksad, Hak Teâlâ'nın, bunun peşisıra gelen, *"Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak kurtulmuş olur"* ifâdesinin de delil oluşu ile, bu dünyadaki mükellefler (insanlar)dır. Çünkü bu âyette ifâde edilen husus, onlar için söz konusudur. Bir de, umumî bir lâfız, tahsis edildikten (sınırlandırıldıktan) sonra da hüccet olur.

İKİNCİ MESELE "Zâikatun" kelimesi "zevk" masdarından ism-i fâildir. İsm-i fâil, bir isme muzâf olup, kendisi ile mâzi manası murad edildiğinde, muzafun ileyhin ancak mecrur olması câiz olur. Bu senin tıpkı, زَيْدٌ ضَارِبُ عَمْرٍو أَمْسِ **"Zeyd**, dün **Amr**'i dövdü" demen gibidir. Eğer ism-i fâil ile şimdiki zaman veya istikbal manası murad edilir ise, muzâfun ileyhin hem mecrur, hem de mansub olması câizdir. Meselâ sen, هُوَ ضَارِبُ زَيْدٍ غَدًا "O, yarın Zeyd'i dövecek" ve هُوَ ضَارِبُ زَيْدًا غَدًا "O, yarın Zeyd'i dövecek" dersin. Nitekim Allah Teâlâ, هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ *"Onlar, O'nun zararını giderebilici midirler?"* (Zümer, 38) buyurmuştur. Buradaki ضُرِّهِ kelimesi, *"Kâşifât"* kelimesi istikbal manasında olduğu için, fethalı ve kesreli olarak iki şekilde okunmuştur. Rivayet edildiğine göre **Hasan el-Basrî** bu âyeti, tenvin ile ve "mevt" kelimesini mansub olarak ذَائِقَةً الْمَوْتَ

şeklinde okumuştur ki aslolan budur. **A'meş** ise, tenvinsiz ve nasb ile ذائقةَ الموْتَ şeklinde okumuştur. Bu, onun şu sözü gibidir: وَلاَ ذاكِرُ اللهَ إلاَّ قَلِيلاً *"Allah'ı ancak çok az zikreder."* Bu hususta, daha uzun izah Nisâ sûresindeki ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ (Nisa, 97) âyetinin tefsirinde inşaallah gelecek.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ölüm Hakkında Feylesofların İzahı

Feylesoflar, ölümün, bu cismânî hayatta vacip olduğunu (mutlaka meydana geleceğini) iddia etmişlerdir. Çünkü bu cismânî hayat, ancak tabiî rutubet ve tabiî hararetle olur. Sonra bu tabiî (garîzî) hararet, tabiî rutubetin çözülmesine tesir eder. Bu durum, asıl rutubet yok oluncaya kadar devam eder. Neticede tabiî hararet de söner ve böylece ölüm meydana gelir. İşte bu izaha göre, ölüm, bu cismanî hayatta mecburî olarak bulunur. Onlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Her nefs ölümü tadıcıdır"* âyeti, bedenlerin ölmesi ile nefislerin ölmeyeceğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, nefisleri "ölümü tadıcı" kılmıştır. Tadanın, tadma esnasında, mutlaka bâki olması gerekir. Buna göre âyetin manası, "Her nefis (ruh), bedeninin ölümünü tadacaktır" şeklinde olur. Bu da, nefsin, bedenden başka birşey olduğuna ve bedenle birlikte ölmeyeceğine delâlet eder. Yine "nefis" kelimesi, bütün cisimler için kullanılan bir tabirdir. Bu ifâdede, ölüm zaruretinin cismâni hayata mahsus olduğuna bir dikkat çekiş vardır. Fakat sırf rûhî olan varlıklar, böyle değillerdir." Rivayetlerde bunun aksi vârid olmuştur. Çünkü **İbn Abbas** (r.a)'ın, *"Yeryüzünde bulunan herşey fânidir"* (Rahman, 26) âyeti nâzil olunca, meleklerin, "Yeryüzündekiler öldü" dediklerini; *"Her nefis ölümü tadıcıdır"* âyeti nâzil olunca da, "Biz de öldük" dedikleri" dediği rivayet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Tam Ücret ve Sırf Azap Ancak Âhirettedir

Hak Teâlâ'nın, *"Her nefis ölümü tadıcıdır"* buyruğu, öldürülen kimseye de "meyyit" denilebileceğine delâlet eder. Fakat besmele ile kesilen hayvana, örfün (ona başka isim) tahsis etmesi sebebi ile, "meyyit" denmez.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Ücretleriniz kıyamet günü mutlaka tastamam verilecektir"* demiştir ve mükellefe tam ecir ve sevabın ancak kıyamet günü ulaşacağını beyan etmiştir. Çünkü mükellefe dünyada iken ulaşan her menfaat ve fayda gamlarla, kederlerle sona erme ve elden çıkma korkuları ile bulanmıştır. Tam ecir ve mükemmel sevap, mükellefe ancak kıyamet günü ulaşır. Zira orada gamsız sevinçler, korkusuz emniyetler, elemsiz lezzetler, sona erme endişesi bulunmayan mutluluklar vardır. Azab için de bu durum aynıdır. Çünkü dünyada, hiç lezzet tarafı olmayan bir keder yoktur. Aksine azaplar ve kederler, rahatlar ve hafiflemelerle içiçedir, karışıktır. Katıksız ve devamlı elem ve azab da ancak kıyamette olacaktır, Biz ondan Allah'a sığınırız.

Dünya ve Âhiret Mukâyesesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ *"Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak muradına ermiş olur"* buyurmuştur. زَحْزَحَ fiili, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek manasınadır. Bu fiil اَلزَّحُّ lâfzının iki kere söylenmesiyle meydana gelmiştir ki, زَحَّ birşeyi süratlice yerinden bir tarafa çekmek demektir. Bu da insanın dünyada olduğu müddetce, sanki ateş içinde imiş gibi olduğuna bir dikkat çekmedir. Çünkü dünyanın âfetleri çok, belâları şiddetlidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ *"Dünya, mü'minin hapishanesidir"* [43] demiştir. Bil ki insanın, ilâhi azabtan kurtulması ile ilâhi mükafaatı elde etmeden öte hiçbir maksad ve gayesi yoktur. Böylece Cenâb-ı Hak bu iki maksada ulaşan kimsenin, en büyük maksadı ve kendisinden sonra başka bir matlubun söz konusu olmadığı bir gayeyi elde etmiş olacağını beyân etmiştir. Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in, مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا *"Cennette bir kırbaçlık yer, dünya ve dünyadaki herşeyen daha hayırlıdır"* [44] buyurduğu ve peşine *"Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak muradına ermiş olur"* âyetini okuduğu rivayet edilmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s):

مَنْ اَحَبَّ اَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيُدْخَلَ الْجَنَّةَ فَلْتُدْرِكْهُ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيُؤْتِ اِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ اَنْ يُؤْتَى اِلَيْهِ

"Kim cehennemden uzaklaştırılıp, cennete konulmayı arzu ederse, Allah'a ve âhiret gününe imân etmiş olarak ölüm ona gelsin ve insanların kendisine vermesini arzu ettiği şeyleri insanlara versin" [45] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ *"Dünya hayatı bir aldanma metâından başka birşey değildir"* buyurmuştur. "Gurûr" (aldanma) kelimesi, senin غَرَرْتُ فُلَانًا غُرُورًا "Falancayı iyice aldattım" sözünden masdardır. Allah Teâlâ dünyayı, müşterinin alması için, süslenerek güzel gösterilen, bozukluğu ve âdiliği sonradan ortaya çıkan mala benzetmiştir. Aldatan ve garûr olan, şeytandır. **Sâ'id İbn Cübeyr**'den bu âyetin, dünyayı âhirete tercih edenler hakkında olduğu, fakat bu metâ ile âhireti isteyen (onu Allah yolunda sarfeden) kimseler için ise, "Bu ne güzel bir mal" dediği rivayet edilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

Dünyanın Aldatıcılığı

Bil ki dünyanın aldatıcılığı ve fesadı pek çok yöndendir:

a) İnsanın bütün arzuları yerine gelse bile, ömrü kısa olduğu, dünyaya itimad

43) Müslim, Zühd, 1 (4/2272); Tirmizi, Zühd, 16 (4/562); İbn Mâce, Zühd, 3 (2/1378).
44) Buharî, Cihad, 73; Tirmizi, Fezâilü'l-Cihâd, 17 (4/180).
45) Müslim, İmâre, 46 (3/1473).

az olduğu ve ondan istifade edip edemeyeceğini tam bilemediği için, onun keder ve üzüntüleri, sevincinden daha fazladır.

b) İnsan, dünyevî isteklerini ne kadar elde ederse, o nisbette dünyaya olan arzusu artar. Dünyaya olan hırsı ve arzusu çoğaldıkça da, bu hırstan dolayı, kalbinde duyacağı üzüntü ve elemi daha şiddetli olur. Çünkü insan, maksadını elde edince, nefsinin teskin olacağını sanır. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Aksine onun arzu ve hırsı gittikçe artar.

c) İnsan, dünyada elde ettiği mal nisbetinde, mutlulukların ve hayırların en büyüğü olan âhiret mutluluğundan mahrum kalır. Bu üç hususu iyice anladığında dünyanın bir aldanma metâı olduğunu ve mü'minlerin emiri **Hz. Ali İbn Ebi Talib** (r.a)'in tavsif ettiği gibi olduğunu anlamış olursun. Çünkü O, "Dünyanın dokunması yumuşak, fakat zehiri öldürücüdür" demiştir. Birisi de, "Dünyanın dış görünüşü, sevinçlerin bineği, içi ise şerlerin bineğidir" demiştir.

★★★

Mal ve Can Hususunda İmtihan

لَتُبْلَوُنَّ فِيٓ أَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ
مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ أَذًى كَثِيرًا ۚ وَإِن تَصْبِرُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَإِنَّ
ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾

"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız. Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan bir çok eziyet duyacaksınız. Eğer sabreder ve ittika edersenîz, işte bu, azmedilmesi gereken işlerdendir"

(Âl-i İmran, 186).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, *"Her nefis ölümü tadıcıdır"* diye teselli edince, bu âyet ile de O'nu daha çok teselli etmiş ve kâfirlerin, Uhud günü kendisine ve ashabına yaptıkları eziyetten sonra, ileride de canları ve malları hususunda,

mümkün olan her türlü yolla eziyet edeceklerini bildirmiştir. Bu bildirmeden maksad, onların gönüllerine sabrı yerleştirip, sabırsızlık göstermelerini engellemektir. Bu böyledir, çünkü insan, başına gelecek belâyı bilemediği zaman, o belâ kendisine geldiğinde, bu onun için daha zor olur. Fakat o böyle bir belânın gelebileceğini bildiğinde, o belâ geldiği zaman, bu ona fazla zor gelmez.

Hak Teâlâ'nın, لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ *"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız"* ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidi (r.h), bu cümlenin başındaki lâm harfinin, kasem lâmı olduğunu; fiilin sonundaki "nûn"un ise te'kid için getirildiğini; hem vâv hem de nûn sakin olduğu için, vâv'ın zammelendiğini; kelimenin sonunun ictimâ-i sakineynden ötürü kesrelenmediğini; çünkü bunun cemî vâvı olduğunu, bundan dolayı mâkablinin harekesi olan zamme ile harekelenmesinin vâcip olduğunu ve اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ (Bakara, 16) âyetinin bunun bir benzeri olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın İmtihan Etmesinin Mânası

Âyetteki لَتُبْلَوُنَّ kelimesi لَتُخْتَبَرُنَّ "imtihan olunacak, denenecekseniz" manasınadır. Halbuki Allah hakkında, "deneme" fiilinin kullanılamayacağı, herkesin malumudur. Çünkü deneme, iyinin kötüden ayırdedilip bilinmesi için, bilgi edinme gayesiyle yapılır. Fakat bu kelimenin Hak Teâlâ hakkında kullanılışı, "O, kuluna, denenen ve imtihan edilen kimseye yapılan muâmele gibi bir muâmele yapar" manasındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler bu denemenin ne ile olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "Bundan murad, o müslümanların başına gelen zorluk, fakirlik, kâfirler eliyle gelen ölüm, yaralama ve bozgundur. Yine onlar, cihadda sabra yapışmaları emredilme ile de denenmişlerdir" demişlerdir. **Hasan el-Basrî** ise, bundan maksadın, namaz, zekat ve cihad gibi bedenî ve mâlî olan, meşakkatli ve güç mükellefiyetler olduğunu söylemiştir. **Kâdî**, "ifâdenin zâhiri, her iki hususa da muhtemeldir. Binâenaleyh âyeti her iki manada birden anlamak imkansız değildir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا *"Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan bir çok eziyet duyacaksınız"* buyruğundan murad, yahudi, hristiyan ve müşriklerce, müslümanlara karşı yapılan her türlü eziyettir. Çünkü ehl-i kitap, "**Üzeyir** Allah'ın oğludur"; "**İsâ**, Allah'ın oğlu ve üçün üçüncüsüdür" diyor ve ellerinden gelen her şey ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ta'n ediyorlardı. **Ka'b İbn Eşref**, onu hicvetmiş ve insanları ona muhalefet etmeye teşvik etmiştir. Müşrikler ise, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'e

inanmamaya teşvik etmiş, onunla savaşmak için ordular toplamış ve müslümanları ona yardım etmekten alıkoymaya uğraşmışlardır. Binâenaleyh âyeti, bütün bunlara hamletmek gerekir. Çünkü ifâdeyi bunlardan bir kısmına vermek, diğerlerine vermekten daha evlâ değildir.

Allah Teâlâ, daha sonra bu iki şeye atfen وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ *"Eğer sabreder ve ittikâ ederseniz, işte bu, azmedilmesi gereken işlerdendir"* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. **Ebu Bekir**'i, yahudi **Fenhâs**'a yardım istemek için göndermişti. **Fenhas** da, "Rabb'in, bizim kendisine yardım etmemize muhtaç oldu" deyince, **Ebu Bekir** (r.a), onu kılıçla vurmak istedi. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) gönderirken ona, "Bana dönüp gelinceye kadar, hiçbir şeyi zorla alma" demişti. **Hz. Ebu Bekir** bunu hatırlayınca, kendine hâkim olup vurmadı ve bunun üzerine bu âyet nâzil oldu."

İKİNCİ MESELE Âyetin iki açıklaması vardır:

a) Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, canları ve mallarına gelen belâlar ile eziyetlere katlanma ve karşı koymama hususlarına sabırla üstün gelmeyi emretmedir. Allah Teâlâ bunu, muhalif olanların dine girmesini daha fazla sağlayacağı için emretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar"* (Tâhâ, 44); *"İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ümid etmeyenleri bağışlasınlar"* yani "onlara karşı sabretsin ve intikamı bıraksınlar" (Casiye, 14); *"Onlar, boş ve kötü söze rastladıkları zaman, şerefli olarak geçip giderler"* (Furkan, 72); *"O halde, azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret"* (Ahkaf, 35) ve *"Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde savuştur. O zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile, sanki yakın bir dost gibi olur"* (Fussilet, 34) buyurmuştur.

Vâhidî (r.h), bunun Seyf âyeti [46] inmezden önce böyle olduğunu söylemiştir. **Kaffal** (r.h) ise şöyle demektedir: "Bana göre bu âyet mensuh değildir. Çünkü âyetin zâhiri, Uhud kıssasından sonra nâzil olduğunu göstermektedir ve manası "Mü'minler, müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın Resulullah'a eziyet veren sözlerine karşı sabretmek ve onlara mudara yapmakla emredilmişlerdir" şeklindedir. Savaşı emretmek, bütün bu işlere sabırla mukabeleyi emretmeye ters düşmez." Bil ki **Vâhidî**'nin sözü zayıftır; kuvvetli görüş, **Kaffâl**'inkidir.

---

46) Seyf âyeti müşriklerin nerede bulunurlarsa İslam'ı kabul etmedikleri takdirde öldürülmelerini emreden Tevbe sûresinin beşinci âyetidir. فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

b) Bu sabır ve ittikadan murad, kâfirlerle mücahede ve muharebe etmeye ve onları reddetme hususunda sabretmeleridir. Böylece onlar, cihadın sıkıntılarına karşı sabretmekle ve yahudi **Fenhas**'ın hareketini reddetmede kâfirlere müdârâ etmekten ve reddini açıklamayıp sükût etmekten kaçınma hususunda **Hz. Ebu Bekir** (r.a) gibi davranmakla emrolunmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Sabır, hoş olmayan şeylere tahammül etmekten; takva da gerekmeyen şeylerden sakınmaktan ibarettir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak önce sabrı zikretti, sonra bunun peşisıra takvayı getirdi. Çünkü insan, ancak gerekmeyen şeylerden geri durmak için sabra yönelir. Bunun şu şekilde bir diğer izahı daha vardır. Sabırdan murad şudur: Kötülüğe kötülükle karşılık vermek, kötülüklerin artmasına sebebiyet verir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, dünya zararlarını azaltmak için sabrı, âhiret zararlarını azaltmak için de takvayı emretti. Âyet. bu izaha göre, dünya ve âhiret âdâbını içinde toplamaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyetteki, *"İşte bu, azmedilmesi gereken işlerdendir"* buyruğu kendisinde doğruluğun zuhur ettiğinde şüphe olmayan en doğru tedbirlerdendir" demektir. Bu da her akıllının, kendisine azmetmesi ve kesin olarak yapması gereken şeydir. "Azm", sanki hazm (ihtiyatlı ve sebatlı olma) cümlesindendir. Bunun aslı, adamın عَزَمْتُ عَلَيْكَ اَنْ تَفْعَلَ كَذَا şeklindeki sözüne dayanır ki bu, "onu, terketmen câiz olmayacak bir şekilde hiç şüphesiz sana mecbur kıldım" manasınadır. Neticesi güzel olan, doğruluğu bilinen her iş, azmedilmesi gereken işlerdendir. Çünkü bunlar, insanın terketmesine ruhsat verilmemiş olan şeylerdendir. Bu ifâde, şöyle bir diğer manaya da gelebilir: Bu, size, kendisini alıp yapmanız mecbur edilen şeylerdendir. Yani onu yapmaya mecbursunuz. Allah en iyisini bilendir.

★★★

Ehl-i Kitaptan Alınan Mîsak

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ۝

"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu, mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemiyeceksiniz" diye misâk (söz) almıştı. Onlar ise onu sırtlarının arkasına attılar ve onunla az bir menfaat satın aldılar. Satın aldıkları o şey ne kötü..."

(Âl-i İmran, 187).

Bil ki bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti hakkında şu iki izah vardır:

1- Allah Teâlâ, yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine ta'n eden şüphelerini bildirip, onlara gerekli cevabı verdikten sonra, peşisıra bu bu âyeti getirmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, Tevrat ve İncil'de, **Hz. Musa** ve **Hz. İsa** (a.s)'nın ümmetlerine, Hz. Muhammed'ın şeriâtının, nübüvvetinin ve risâletinin doğruluğuna dair yer alan delilleri açıklayıp anlatmalarını vacip kılmıştı. Bu âyetten murad, onların bu haline taaccüb edip şaşmayı ifade etmektir. Sanki şöyle denilmektedir: "Kitabınız, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ve dininin doğruluğuna delâlet eden delilleri ortaya koymanın size vacip olduğunu gösterdiği ve bunu emrettiği halde, O'nun nübüvvetine ve dinine ta'n etmeniz hiç size yakışır mı?"

2- Allah Teâlâ önceki âyette, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ehl-i kitabın ezıyetlerine katlanmasını vacip kılıp onların kendisine eziyetlerinden birisinin de Tevrat ve İncil'de kendisinin nübüvvetine delâlet eden delilleri saklamaları olunca ve onlar bu delilleri tahrif edip, onlara yanlış tefsirler yapınca, Hak Teâlâ bunun da sabredilmesi gereken işlerden olduğunu bildirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Ebu Bekr, Âsım ve **Ebû Amr**, iki fiilin de fâil zamirini ehl-i kitaba râci kılmak için gaib sigasıyla لَيُبَيِّنُنَّهُ ve لاَ يَكْتُمُونَهُ şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise bu iki fiili, mîsak vaktindeki hitaba binâen, muhatab sigâsı ile ta'lı olarak okumuşlardır. Yani Cenâb-ı Hak onlara "Sizler onu mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemiyeceksiniz" diye hitap etmiştir. Bunun bir benzeri de, وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لاَتَعْبُدُونَ إِلاَّ اللَّهَ (Bakara, 83) âyetidir. Bu âyetteki لاَ تَعْبُدُونَ "Allah'tan başkasına ibâdet etmezsiniz" kelimesi, hem bu şekilde hem yâ ile لاَ يَعْبُدُونَ "Allah'tan başkasına ibâdet etmezler" şeklinde okunmuştur. Yine, وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الأَرْضِ (Isra, 4) âyeti de bunun bir benzeridir. لَتُفْسِدُنَّ "Mutlaka fesat çıkaracaksınız" kelimesi, لَيُفْسِدُنَّ "(Onlar, mutlaka fesat çıkaracaklar)" şeklinde de okunmuştur.)

İKİNCİ MESELE

Bu misâkın nasıl alınmış olduğu hususundaki izahımız önceki âyetin tefsirinde geçmişti. Bu böyledir, çünkü peygamberler, bütün mükellefiyetler ile ilgili deliller getirmiş ve ümmetlerini o delilleri kabul etmeye mecbur bırakmışlardır. Binaenaleyh Hak Teâlâ,

o İsrailoğullarından, peygamberlerinin lisanında ifâdesini bulan bir ahid almıştı. İşte misak almaktan murad, peygamberlerin yaptığı bu te'kid ve ilzâmdır. **Sâ'id İbn Cübeyr**'den şu rivayet edilmiştir: "**İbn Abbas** (r.a)'a, "**Abdullah İbn Abbas**'ın arkadaşları (talebeleri) وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ *"Hani Allah, peygamberlerden misâk almıştı..."* (Âl-i İmran, 81) şeklinde okuyorlar" ne dersiniz?" dedim. O da: "Allah bu ahdi peygamberlerden, kavimlerine karşı bir hüccet olsun diye almıştı" dedi. Bil ki, âyette istenen bu açıklama emri, şüphe yok ki ehl-i kitabın ulemasına mahsustur. Zira kitapta bulunanı bilenler onlardır. Vallahu A'lem.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Onu mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemiyeceksiniz"* âyetindeki, "onu" zamirleri neyi ifâde etmektedir? Bu hususta iki görüş vardır:

a) **Sâid İbn Cübeyr** ve **Süddî** bu zamirlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'i ifâde ettiğini söylemişlerdir ki buna göre zamirler, daha önce ismen geçmemiş, fakat bilinen birşeye ait olmuş olur.

b) **Hasan el-Basrî** ve **Katâde,** bu zamirlerin âyetteki أُوتُوا الْكِتَابَ ifadesindeki *"kitab"*a râcî olduğunu söylemişlerdir. Yani, "Biz onlardan, Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu gösteren delilleri insanlara açıklamalarına dair söz aldık" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kaseme Delâlet Eden Lâm

لَتُبَيِّنُنَّهُ kelimesindeki lâm harfi, yeminin cevabına gelen lâm-ı te'kiddir ve bu ifâdenin takdiri, اِسْتَحْلَفَهُمْ لَيُبَيِّنُنَّهُ "Allah, onu açıklamaları için onlardan yemin etmelerini istedi" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَكْتُمُنَّهُ şeklinde değil de وَلاَ تَكْتُمُونَهُ şeklinde söylemiştir. Zira bu ifâdenin başındaki vâv, atıf vâvı değil, vâv-ı haliyyedir. Buna göre manası, "sizler onu gizlemeksizin insanlara açıklayıp anlatırsınız" şeklinde olur.

Binâenaleyh eğer: "Açıklamak zaten gizlemenin zıddıdır. Cenâb-ı Hak açıklamayı emrettiğine göre, bu emretmek aynı zamanda gizlemeyi nehyetmektir. Öyle ise ayrıca gizlemeyi nehyetmenin ne manası var?" denilir ise, biz deriz ki: Açıklamadan murad, Tevrat ve İncil'de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hak nebî olduğuna delâlet eden o âyetleri zikretmektir. Gizlemekten nehyetmenin manası ise, bu âyetlere yanlış manalar verip, arasına onları bozacak şüpheler sokmamalarıdır.

ALTINCI MESELE

Bildiği Gerçeği Gizlemenin Vebali

Bil ki, bu âyet zâhiren, her nekadar yahudi ve hristiyanlarla ilgili ise de, müslümanların da bunun muhtevasına girmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü müslümanlar da Ehl-i Kur'ân'dır. Kur'ân ise, Allah'ın kitaplarının en şereflisidir. Anlatıldığına göre **Haccâc, Hasan el-Basrî**'ye haber gönderip, "Senden bana ulaşan şeyler nedir?" dedi. Bunun üzerine **Hasan el-Basrî,** "Benden sana ulaşan herşeyi ben söylemedim ve söylediğim her şey de sana ulaşmamıştır" dedi. **Haccac** da, "Sen "Nifak zabt-u rabt altına alınmış idi, fakat umûmîleşti ve kılıcını kuşandı" demişsin" deyince, **Hasan el-Basri** "evet" cevabını verdi. **Haccâc** "Bundan hoşlanmadığımızı bildiğin halde, seni bunu söylemeye zorlayan nedir?" dedi. **Hasan el-Basrî** de, "Çünkü Hak Teâlâ, ehl-i kitap'tan, o kitabı insanlara açıklasınlar ve gizlemesinler diye söz almıştı" dedi.

Katâde de, "söylenilip açıklanmayan ilim, harcanmayan hazine gibidir; ifâde edilmeyen hikmet, yeyip içmeyen bir heykel gibidir" demiştir. O şöyle de derdi: "Konuşan âlime ve dikkatli dinleyiciye nu mutlu... Şu bir ilim öğrenmiş onu bol bol veriyor, öbürü de hayrı dinleyip, onu ezberliyor." Hz. Peygamber (s.a.s), *"Kim bir bilgiyi ona ehil olan kimseden gizlerse, ateşten bir gem ile gemlenir"* buyurmuştur. **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, âlimleri, öğretip öğretmedikleri hususunda muâheze etmeden, cahilleri öğrenip öğrenmedikleri için muâheze etmez."

Sonra Cenâb-ı Hak, فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ *"Onlar ise onu sırtlarının arkasına attılar ve onunla az bir menfaat satın aldılar. Satın aldıkları o şey ne kötü..."* buyurmuştur. Bu ifâdeden murad şudur: "Onlar ona riayet etmediler ve önemsemediler." Bir şeyi sırt arkasına atmak, uzaklaştırmak ve önem verip hesaba katmamak manasınadır. Bunun zıddı ise, onu gözünün önüne dikmek ve iki gözünün arasına koymaktır. *"Onunla az bir menfaat satın aldılar"* tabiri, "Onlar, dünyevî bir menfaata ulaşmak gayesi ile gerçeği gizlediler" manasındadır. Binâenaleyh, zalimlere müsamaha göstermek ve onların gönüllerini hoş etmek, veya bir menfaat elde etmek, veya bir sakınma ve korkudan dolayı, veyahut da bildiği şey hususunda cimrilik etmek gibi fâsid bir gaye sebebi ile gerçeği insanlara açıklamayan ve ondan herhangi birşeyi gizleyen herkes, bu âyetin ifâde ettiği tehdide dahil olur.

★★★

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوا وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾

"Yaptıkları ile sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmelerini arzu eden kimselerin, azabtan kurtulacak bir yerde bulunacaklarını sakın sanma, onlara pek acıklı bir azab vardır. Göklerin ve yerin mülkü Allah'a âittir. Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Âl-i İmran, 188-189).

Bil ki bu, müşriklerden gelecek olan çok eziyetlere dahil olan şeyler cümlesindendir. Cenâb-ı Allah, o eziyetlerden birisinin de, müşriklerin zayıf müslümanlara karşı yaptıkları her türlü habâset ve karıştırmadan dolayı sevinmeleri ve aynı zamanda da iyilik, takva, doğruluk ve diyânet ehli kimselermiş gibi övülmeyi arzu etmeleri olduğunu beyân etmiştir. Şüphe yok ki insan, bu gibi şeyleri müşâhede etmekten dolayı eziyet duyar, rahatsız olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bunlara sabırla göğüs germeyi emretmiş ve o müşrikler için söz konusu olan şiddetli va'idi bildirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza, Âsım** ve **Kisâî,** başlaki fiili ve لَا تَحْسَبَنَّهُمْ fiilini muhatab sîgası ile tâ'lı olarak; **İbn Kesir, Nâfî, Ebu Amr** ve **İbn Âmir** ise gâib sîgası ile yâ'lı olarak okumuşlardır. Birinci kıraate göre iki ihtimal vardır:

a) Her iki fiili de bâ harfinin fethası ile okumak.

b) Her ikisini de bâ harfinin zammesiyle okumak. Bâ harfinin fethası ile okuyana göre, bu iki fiil "Ey Muhammed, veya ey dinleyen! Sanma ki..." manasındadır. Bâ harfinin zammesi ile okuyana göre ise, bunlar "Ey mü'minler! siz sanmayın ki..." şeklinde, hitap mü'minleredir ve الَّذِينَ يَفْرَحُونَ (sevinenleri) kısmı birinci mef'ul, بِمَفَازَةٍ *"Kurtulacak bir yerde"* kısmı da ikinci mef'uldür. Âyetteki, فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ sözü, birinci fiilin te'kididir. Söz uzadığı için, fiilin burada tekrar getirilmesi güzel ve yerindedir. Nitekim sen, لَا تَظُنَّ زَيْدًا إِذَا جَاءَكَ وَكَلَّمَكَ فِي كَذَا وَكَذَا فَلَا تَظُنَّهُ صَادِقًا "Sakın sanma, Zeyd sana gelip, şöyle şöyle dediği zaman doğru olduğunu sakın sanma" dersin.

İkinci kıraata, yani bu iki fiili yâ ile okuma şekline gelince, bunda da iki ihtimal söz konusudur:

1- Her ikisinde de bâ harfinin fethası ve zammesi ile okumak... Bu durumda fâil, Hz. Peygamber (s.a.s) olmaktadır. (Yani Resul onların... olacaklarını zannetmesin.) Diğer kısımlar bildiğin gibidir.

2-Birincisinde bâ harfini fetha ile, ikinci fiilde ise zamme ile okumak.. Bu **Ebû Amr**'ın kıraatidir. Ona göre, اَلَّذِينَ يَفْرَحُونَ *"Sevinenler"* kısmı fâildir ve iki mef'ulden birisi zikredilmemiştir. Sonra Cenâb-ı Allah, bâ'nın zammesi ile fiili فَلاَ يَحْسَبَنَّهُمْ "Onlar sanmasınlar" şeklinde tekrar etmiştir. Bunun sonundaki هُمْ zamiri fiilin fâili olarak ref mahallindedir ve bunun birinci mef'ûlü hazfedilmiştir. İfâdenin takdiri ise: وَلاَ يَحْسَبَنَّ هٰؤُلاَءِ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ اَنْفُسَهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ "Şu sevinenler, kendilerini, azabtan kurtulacak bir yerde olacaklarını sanmasınlar" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Yaptıklarından Hep Hoşlanıp Kendilerinde Olmayan Vasıflarla Övülmekten Hoşlananlar

Bil ki Allah Teâlâ o kavmin, yaptıkları şeylere sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi arzu eden kimseler olduğunu bildirmiştir. Müfessirler bu hususta şunları söylemişlerdir:

a) O yahudiler, Tevrat'ın âyetlerini tahrif ediyor, onları yanlış şekillerde tefsir edip, bunu bilmeyenlere hoş göstermeye gayret ediyor ve bu yaptıkları işlerden sevinç duyuyorlardı. Sonra da kendilerinin din, diyanet, iffet, sadakat sahibi, yalandan uzak kimselermiş gibi övülmelerini arzu ediyorlardı. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Sen insaflıca düşünürsen, çoğu insanların bu durumda olduklarını görürsün. Çünkü onlar, dünyevi menfaatları elde etmek için her hileye başvuruyor ve gayelerine ulaşmaları sebebiyle seviniyorlar. Daha sonra da, iffetli, sadâkatlı ve dindar kimseler olarak övülmelerini arzuluyorlar.

b) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilerden Tevrat'ta bulunan bir hususu sormuş, onlar da gerçeği gizlemiş, onun aksini haber verip, ona kendilerinin doğru söylediklerini ifâde etmişler, bu tersyüz edişleri sebebi ile sevinmişler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bundan dolayı kendilerini medh-ü senâ etmesini istemişlerdi. Bu âyetle Cenâb-ı Allah, peygamberini işte bu sırra muttali kılmıştı. Buna göre mana, "O yahudiler, yaptıkları o tersyüz ediş ile seviniyor ve senin, kendilerini doğru ve vefalı kimseler diye övmeni bekliyorlar" şeklindedir.

c) Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak peygamber olduğuna delâlet eden nassları gizlemelerinden dolayı seviniyor ve aslında tâbî olmadıkları halde, **Hz. İbrahim**'in dinine tâbi olmakla övülmelerini arzu ediyorlardı. Çünkü onlar **Hz. İbrahim**'in yahudi olduğunu ve kendilerinin de O'nun dini üzere olduklarını iddia ediyorlardı.

d) Bu âyet münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar, müslümanlara karşı imân ettiklerini münâfıkca ifâde etmelerinden dolayı seviniyorlardı. Çünkü onlar böylece, dünyevi menfaatlerini elde edebiliyorlardı. Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kalplerinde olmayan imanları ile kendilerini övmesini bekliyorlardı.

e) **Ebu Sâ'îd el-Hudrî** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet, bir savaşa Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte çıkmayan ve savaşa katılmadıkları için sevinen bir grup münâfık hakkında nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) savaştan dönünce, ona mazeret beyân etmişler, O da onların mazeretlerini kabul etmiş, daha sonra da O'nun müslüman mücahidleri müdh-ü senâ edişi gibi, kendilerini de medh-ü senâ etmesini ummuşlardı."

f) Bundan maksad, yahudilerin, Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmelerine ve O'nun nübüvvet ile dinine inanmaya dâir kendilerinden alınmış olan mîsâkı (ahdi) gizlemiş olmalarıdır. Sonra onlar, bu gizlemelerinden ve Allah'ın emirlerinden yüz çevirmelerinden dolayı sevinmişler, hem de Allah'ın evlatları ve sevgili kulları olduklarını iddia ederek, *"Sayılı günler dışında cehennem bize katiyyen dokunmayacak"* (Bakara, 80) demişlerdir.

Bil ki evlâ olan, âyeti bu manaların hepsine birden hamletmektir. Çünkü hepsi ortak bir noktada birleşirler ki bu da, insanoğlunun uygunsuz bir fiili yapıp, ondan dolayı sevinmesi, sonra da insanlardan, kendisini gidişatı düzgün, yolu müstakim, zâhid, kendisini Allah'ın yoluna adamış bir kimse gibi tavsif etmelerini beklemesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın بِمَا أَتَوْا *"Yaptıkları ile.."* ifâdesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ferrâ** "Bu ifâde, بِمَا فَعَلُوهُ "Yaptıkları şeyler ile..." manasınadır. Bu, وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ *"Sizden bunu getiren, yani yapan o iki kişi..."* (Nisa, 16) ve لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا *"Andolsun ki sen acâib bir şey getirdin, yani yaptın"* (Meryem, 27) âyetlerinde olduğu gibidir" dedi. **Keşşaf sahibi**, أَتَى ve جَاءَ fiillerinin "yapmak" manasına kullanıldığını, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا *"Hiç şüphesiz O'nun va'adi gelecektir, yani yapılacaktır"* (Meryem, 61) ve *"Andolsun ki sen acâib bir şey getirdin, yani yaptın"* (Meryem, 28) buyurduğunu ve **Übeyy** (r.a)'in de âyeti يَفْرَحُونَ بِمَا فَعَلُوا "Yaptıkları şeylerle sevinenler.." şeklinde kıraatinin de buna delâlet ettiğini söylemiştir.

b) Bu kelime, "verdikleri şeylerle" manasında بِمَا آتَوْا şeklinde de okunmuştur. **Hz. Ali** (r.a)'nin, bunu "kendilerine verilen şeylere" manasında بِمَا أُوتُوا şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyetteki بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ ifâdesi, "azaptan kurtulacak bir yerde" manasınadır. Bu, Arapların, birisi bir şeyden kurtulduğunda söyledikleri فَازَ فُلَانٌ tabirinden alınmıştır. **Ferra**, bunun "azaptan uzak" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü "fevz" masdarı, hoş gelmeyen şeylerden uzak olma manasınadır. O, فَقَدْ فَازَ *"Cennete sokulursa artık o muradına ermiş olur"* (Âl-i İmran, 185) âyetinde de bu hususu zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu, وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Onlara pek acıklı bir azab vardır"* buyruğu ile pekiştirmiştir. Şüphe yok ki bu âyet, Allah, Hz. Peygambere eziyetlerine karşı sabretmesini emrettiği kâfir ve münâfıklar hakkında nâzil olmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'a âittir. Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu âyet, "gökler ve yer kendisine âit olan zat tarafından, onlar için çok acıklı bir azab vardır. O halde, kendilerine azab edecek olan, herşeye gâlib ve kâdir Allah'tan, kurtulabileceklerini nasıl ümid ederler?" demektir.

★★★

Tefekkürün Önemi

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾

"Gerçekten gökler ile yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün peşpeşe gelişinde, temiz akıl sâhipleri için elbette deliller vardır"

(Âl-i İmran, 190).

Resûlullah'ın Derin Tefekkürü ve İbâdeti

Bil ki Kur'ân-ı Kerim'in maksadı, kalbleri ve ruhları yaratıklarla meşgul olmaktan kurtarıp yaratıcıyı bilme deryasında garkolmaya götürmektir. Hükümleri izah ve bâtıl ehlinin şüphelerine cevap verme hususunda epeyce söz edilince, Kur'ân, tevhid, ulûhiyet, Allah'ın kibriya ve celâlini anlatan âyetleri zikrederek yeniden kalpleri nurlandırmaya yönelerek bu hususu zikretti.

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: "**Hz. Aişe**'ye, "Allah'ın Resûlünden gördüğün en şaşırtıcı ve hayret verici şeyi bana söyle" dedim de, o hemen ağlamaya başlayıp, epeyce ağladıktan sonra, "O'nun hangi işi hayranlık ve hayret verici değildi ki! Meselâ O, benim sıram olan bir gece bana geldi ve yatağa girdi, hatta bana iyice sokuldu. Sonra bana, *"Ey Âişe, bu gece Rabb'ime ibâdet etmeme izin verir misin?"* dedi. Ben de, "Ya Resulallah! senin, Allah'a iyice yaklaşmanı ve isteğinin yerine gelmesini ben de arzu ederim. Sana müsâade ediyorum" dedim. Bunun üzerine o, odadaki su kabına gitti, ondan az bir su ile abdest alıp namaza durdu ve Kur'ân'dan bir parça okudu. Derken ağlamaya başladı. Sonra ellerini kaldırıp yine ağladı. Hatta göz yaşlarının yeri ıslattığını gördüm. **Bilâl**, sabah namazı vaktinin girdiğini O'na haber vermek için geldiğinde O'nu ağlar buldu ve "Ya Resulallah, Cenâb-ı Hak gelmiş-geçmiş bütün günahlarını affetmiş olduğu halde sen de mi ağlıyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ey Bilal, şükreden bir kul olmayayım mı?"* dedi. Daha sonra da: *"Allah, bu gece* إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *âyetini indirmiş olduğu halde, nasıl ağlamayayım"* dedi ve *"Bu âyeti okuyup da, bunun üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun"* diye ilâve etti." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in: وَيْلٌ لِمَنْ لَاكَهَا بَيْنَ فَكَّيْهِ وَلَمْ يَتَأَمَّلْ فِيهَا *"Bu âyeti iki çenesi arasında telaffuz edip de, üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun"* dediği rivayet edilmiştir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Hz. Peygamber, gece namaza kalktığı zaman dişlerini misvaklar, sonra gökyüzüne bakarak, *"Gerçekten gökler ile yerin yaratılışında..."* derdi" dediği rivayet edilmiştir.

Hikâye edildiğine göre İsrailoğullarından bir adam, Cenâb-ı Allah'a otuz yıl ibâdet ettiği zaman, bir bulut ona devamlı gölge yapardı. Fakat onlardan bir genç bu kadar müddet Allah'a ibâdet ettiği halde, onu böyle bir bulut gölgelememişti. Bunun üzerine annesi ona, "Belki de, bu müddet içerisinde senden bir ihmal sâdır olmuştur" deyince o genç, "Böyle birşey hatırlamıyorum" dedi. Annesi, "Belki de gökyüzüne bakışlarının birinde bundan ibret almadın" deyince o, "Evet" dedi. Bunun üzerine Kadın: "İşte başına gelen bundandır" dedi.

Bakara Sûresindeki Benzer Âyetle Mukayese

Bil ki Allahu Teâla, bu âyeti Bakara sûresinde zikrettiği gibi, burada da zikretmiş, Bakara sûresinde *"Akleden bir kavtm için âyetler vardır"* (Bakara, 164) buyruğu ile; bu surede ise *"Temiz akıl sahipleri için elbette âyetler vardır"* ifâdesi ile bitirmiştir. Hak Teâlâ, Bakara sûresinde bu üç delilin yanısıra toplamı sekize varan beş delil daha zikretmiştir. Burada ise şu üç delili zikretmekle yetinmiştir ki bunlar gökler, yer ve gece ile gündüzdür. Buna göre üç soru vardır:

Birinci soru: İki sûrede aynı âyeti aynı lâfızla tekrar etmenin faydası nedir?

İkinci soru: Allah Teâlâ, niçin bu sûrede üç delili zikretmekle yetinmiş, diğer beş delili getirmemiştir?

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, niçin orada, *"akleden bir kavim için.."* buyurmuş, burada da *"temiz akıl sahipleri için..."* buyurmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in sırlarını en iyi bilen Allah'tır. Fakat ben derim ki: Basîret gözünün siyahı, gözün siyahı gibidir. Gözün siyahı, bir anda iki ayrı şeye bakamayıp, gözbebeği ancak tek şeye yöneldiğinde, o esnada onu başka bir şeye doğru da çevirmek imkansız olduğu gibi, insan basiret gözünün gözbebeği olan aklını, akledilecek birşeyi düşünmeye yönelttiğinde, o esnada o kimsenin, basiret gözünün gözbebeği olan aklını akledilebilecek başka bir şeye doğru da çevirmesi imkansızdır. İşte buna göre akıl, akledilebilecek farklı şeylerle ne kadar meşgul olursa, o şeyleri kavramaktan mahrum oluşu o nisbette çok olur. İşte bundan dolayı, Allah yoluna girmiş kimsenin, işin başında mutlaka delilleri çoğaltması gerekir. Fakat kalbi marifetullah nuru ile nurlandığında, o delillerle uğraşması, kalbinin marifetullaha garkolmasına âdeta bir perde olur. Binaenaleyh Allah yoluna giren insan, işin başında delillerin çoğaltılmasını ister. Marifetullah nuru onun kalbine düştüğü zaman, delilleri azaltmadan yana olur. Öyle ki kalbinin Allah'tan başka bir şeyle uğraşmasından ötürü meydana gelen zulmetler (karanlıklar) yok olup gidince, orada marifetullah'ın nurları mükemmel olarak tecelli etmiş olur. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa, *"Haydî pabuçlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ vâdisindesin"* (Tâhâ, 12) buyruğu ile işaret etmiştir. Buradaki pabuçlar aklın, kendileri sayesinde marifetullaha ulaşabildikleri bir çift mukaddime demektir. Akıl, marifetullaha ulaşınca onları çıkarması emredilir ve sanki ona "Sen, iki ayağını vahdaniyyetin kutsiyyet vâdisine basmak istiyorsun. O halde artık delillerle uğraşmayı bırak" denilir.

Sen bu prensibi iyice anladığın zaman, bil ki Cenâb-ı Hak, Bakara suresinde sekiz çeşit delil zikretmiş, bu sûrede ise onlardan sadece üçünü getirmiştir. Bu, şuna dikkat çekmek içindir: Ârif, ârif olduktan sonra medlûlün (delillerin gösterdiği varlığın) bilgisine iyice dalmak için, delillere daha az iltifat etmesi gerekir. Binâenaleyh işte bu sûrede üç delilin zikredilip, diğerlerinin zikredilmemesinin maksadı, biraz önce söylediğimiz hususa dikkat çekmektir. Sonra Cenâb-ı Hak bu âyette, semavi delilleri zikretmiş, arzî (yeryüzüne âit) olan diğer beş delili getirmemiştir. Zirâ semâvî deliller daha güçlü, daha açık, onlardaki dikkat çekici durumlar daha çok ve kalbin o delillerden Allah'ın azamet ve kibriyasına geçişi daha kuvvetlidir. Hak Teâlâ, Bakara sûresindeki âyetini, *"akleden bir topluluk için..";* buradaki âyetini ise *"temiz akıl sahipleri için..."* ifâdeleri ile bitirmiştir. Zira aklın bir zâhirî, bir de lübbü (özü) vardır. İşin başında ona akıl denir. Hali mükemmelleştiğinde ona "lüb" denir. Bu da

söylediğimiz hususu kuvvetlendirir. İşte kalbime doğan ve aklıma gelen manalar bunlardır. Allah, azim, kerîm ve hakîm olan kelâmı Kur'ân'ının sırlarını en iyi bilendir.

★★★

Kulluğun Kemâli

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ
أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾

"Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar)ken Allah'ı anarlar ve gökler ile yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. "Ey Rabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın. Sen (bundan) münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru. Ey Rabb'imiz, gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan şüphesiz onu hor ve hakîr edersin. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları yoktur"

(Âl-i İmran, 191-192).

Bil ki Allah Teâlâ, rubûbiyyetini anlatan ulûhiyyet, kudret ve hikmetinin delilleri olan şeyleri zikredince, bunun peşisıra ubudiyyet (kulluk) ile ilgili hususları zikretmiştir. Ubudiyyet üç çeşittir. Kalb ile tasdik, dil ile ikrâr, azalarla amel ve ibâdet... Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ı anarlar"* buyruğu, dil ile yapılan kulluğa; *"ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar)ken"* sözü âzâlarla yapılan kulluğa; *"gökler ile yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* buyruğu da kalbin, fikrin ve ruhun kulluğuna bir işarettir. İnsan işte, ancak bunların toplamıdır. Dil, zikre; âzâlar şükre; kalb de tefekküre daldığında, işte bu şekilde olan kul, her şeyi ile ubudiyyete garkolmuş olur. Bundan dolayı önceki âyet, rubûbiyyetin kemâline, bu âyet ise ubudiyyetin (kulluğun) kemaline delâlet etmektedir. Bu, ruhları mahlûkattan kurtarıp Hâlik'a doğru çekmesi; sırları aldanış yurdu dünyadan alıp, affedici hükümdara doğru nakletmede, ne güzel bir tertiptir. Biz deriz ki: Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zikrin Çeşitleri

Müfessirlerin bu âyetle ilgili iki görüşleri vardır:

1- Bundan murad, insanın devamlı olarak Rabb'ini zikretmesidir. Çünkü insanın durumları bu üç şekilden ibarettir. Sonra Cenâb-ı Hak, insanları bu üç durum ile tavsif edince, bu onların devamlı zikredip, kesinlikle ondan ayrılmamalarının gerektiğine bir delil olur.

2- Bu âyette bahsedilen zikirden murad, namazdır. Buna göre âyetin manası, "Onlar ayakta olarak, eğer buna güçleri yetmiyorsa oturarak, eğer buna da güçleri yetmiyorsa, yanları üstü yatarak namaz kılarlar" şeklindedir. Bu da, onlar hangi halde olurlarsa olsunlar namazı terkedemezler manasına gelir. Âyete birinci görüşe göre mana vermek daha evladır. Çünkü pek çok âyet, Allah'ı zikretmenin, hatırlayıp anmanın faziletini ifâde etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَرْتَعَ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ ذِكْرَ اللّٰهِ *"Kim cennet bahçelerinde, serbestce yiyip içmek isterse, Allah'ı çokça zikretsin"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu zikirden murad, dil ile yapılan zikir olabileceği gibi, kalb ile yapılan zikir de olabilir. En mükemmel olan mana, her ikisi ile birlikte yapılan zikrin murad edilmiş olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Yatan Hastanın Namazı

Şâfiî (r.h) "Hasta, yatarak namaz kıldığı zaman, bir yanına yatarak namaz kılması gerekir" demiş; **Ebu Hanîfe** (r.h) ise, "Aksine o sırtüstü yatarak namaz kılar. O, bir hafiflik hissettiğinde, oturarak kılar" demiştir. **İmam Şâfiî** (r.h)'nin delili, bu âyetin zâhirî manasıdır ki, Allah Teâlâ, yanları üstünde iken zikredenleri medhetmiştir. Binâenaleyh bu şekil daha uygundur.

Bil ki burada tıbbî bir incelik vardır. O da şudur: Tıbbî konularda sâbit olduğuna göre insan, sırtüstü yattığında bu, o kimsenin, en mükemmel derecede düşünmesine mânidir. Fakat yan üstü yatış, buna mâni olmaz. İşte bu âyette de düşünme ve tefekkür murad edilmektedir. Bir de yan üstü yatma, uykuya iyice dalmaya manidir. Binâenaleyh bu şekil daha evladır. Çünkü bu uyanık olmaya ve Allah'ı zikretmekle meşgul olmaya daha uygundur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ *"Yanları üstünde"* tabiri kendinden önceki kelimelere atfedildiği için 'hal" olarak mansubtur. Sanki قِيَامًا وَقُعُودًا وَمُضْطَجِعِينَ "ayakta olduğu halde, oturduğu halde ve yan yattığı halde" denilmektedir.

Allah'ın Zatını Değil Mahlukatını Düşünebiliriz

Bil ki Allah Teâlâ, onların zikrettiğini bildirip, zikrinde ancak tefekkürle tamamlanacağı sâbit olunca, bundan sonra وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

"Ve göklerle yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler" buyurmuştur. Bu ifâde hakkında da birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, insanları kendisini zikretmeye teşvik etmiştir. İş tefekküre dayanınca, Allah, zâtını tefekküre değil göklerin ve yerin hallerini tefekküre teşvik etmiştir. Bu âyet doğrultusunda, Hz. Peygamber (s.a.s) de: تَفَكَّرُوا فِي الْخَلْقِ وَلاَ تَتَفَكَّرُوا فِي الْخَالِقِ *"Yaratılmışlar üzerinde tefekkür edin, fakat Yaratan üzerinde tefekkür etmeyin"* (47) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Yaratılmışlar ile yaratana istidlâlin mümâselet vasfı üzere olması mümkin değildir, ancak muhalefet vasfı üzere olması mümkindir. (Yani mahlukların özellikleri tesbit edilip Allah'ın bu sıfatlardan münezzeh olduğu sonucu çıkarılır.) Bundan dolayı biz bu mahsûsat (madde) aleminin hâdis (sonradan) oluşu ile, Yaratıcının kıdemine (ebedi ve ezeli oluşuna); madde âleminin kemiyet, keyfiyet ve şekilleri ile de yaratıcının kemiyet, keyfiyet ve şekilden berî olduğuna istidlâl ederiz. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *"Kendini tanıyan, Rabb'ini de tanır"* (48) hadisi, "Kendisinin sonradan olduğunu bilen, Rabb'inin kadîm olduğunu; kendisinin "mümkin" bir varlık olduğunu anlayan, Rabb'inin vâcibu'l-vücud olduğunu ve kendisinin muhtaç olduğunu idrâk eden, Rabb'inin herşeyden müstağni olduğunu anlar" manasındadır.

Binâenaleyh, mahlûkât hakkında tefekkürde bulunmak, işte bu bakımdan mümkündür. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın zâtı hakkında tefekkür etmek kesinlikle mümkün değildir. İşte bundan dolayı O'nun hakikati ancak selbî (olumsuz) sıfatlarla düşünülebilir. Bu sebeple "Allah, cevher, âraz, mürekkep ve müellef bir varlık değildir. O, bir cihette bulunmaz. O'nun husûsî zâtı bu olumsuz şeylerden başkadır. O'nun husûsî zâtını bilmenin imkânı yoktur. Böylece akıl, bu noktada âdeta şaşar, dehşete ve hayrete düşer" deriz. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s), Allah hakkında tefekkür etmemizi yasaklamış, mahlûkat üzerinde tefekkür etmemizi emretmiştir. İşte bu incelikten ötürü, Allah Teâlâ, bu âyetlerde kendisini zikretmemizi emretmiş; tefekkürden bahsedince ise, kendisi hakkında değil, mahlûkâtı hakkında tefekkür etmeyi emretmiştir.

İKİNCİ MESELE Bil ki, husûsî hakikatı ile kendisini bilmek mümkin olmayan bir varlığı, ancak eserleri ve fiilleri ile bilmek mümkin olur. Binâenaleyh onun fiilleri şerefli ve yüce olduğu zaman, aklın o fâilin mükemmelliğini bilişi de o nisbette mükemmel olur. İşte bu sebepten ötürü, câhil bir insanın Kur'ân hakkındaki inancı büyüktür. Fakat onun inancı taklîdî ve icmâlî bir imandır. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın her âyetindeki şaşırtıcı sırlara ve lâtif

47) Keşfu'l-Hafâ, 1/311.
48) Keşfu'l-Hafâ, 2/262.

inceliklere muttali olan muhakkik bir müfessirin Kur'ân'ın büyüklüğü hakkındaki inancı daha mükemmeldir.

Tevhîdin Âfâkî ve Enfüsî (Objektif ve Subjektif) Delilleri

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Tevhidin delilleri iki kısma hasredilmiştir:

a) Âfâkî deliller, (insanın dışındaki deliller).

b) Enfüsî (insanın kendindeki) deliller... Âfâkî delillerin, daha yüce ve daha büyük olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Allah Teâlâ, *"Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından elbette daha büyüktür"* (Mü'min, 57) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak bu âyette göklerin ve yerin yaratılması hususunda tefekkürü emretmiştir. Çünkü onlardaki deliller daha dikkate değer ve daha büyüktür. Biz nasıl böyle demiyelim; zira insan, şayet bir ağacın en küçük yaprağına baktığında, o yaprakta ortasında uzanan bir damar görür. Daha sonra o ana damardan, her iki tarafa doğru pek çok damarcıkların ayrıldığını ve onlardan da daha ince nice damarcıkların ayrıldığını görür. Öyle ki bunlardan gözün göremiyeceği incelikte diğer nice damarlar ayrılmaktadır. Bu durumda insan, Yaratıcı'nın bu yaprağı, böyle yaratmış olmasında yüce hikmetleri ve şaşırtıcı sırları bulunduğunu ve O'nun bu yaprakta, yerin derinliklerinden gıdasını çekebileceği bir kuvvet yarattığını, sonra bu gıdanın parçalarının, o yaprağın her damarında, Âzîz ve Alîm Allah'ın takdiri ile eşit dağıldığını görür, anlar. İnsan, şayet o yaprağın nasıl yaratıldığını ve onun icâdındaki ve ondaki gıda alma ve büyüme kuvvetlerinin ona verilişindeki tedbirin nasıl olduğunu anlamak istese, bundan âciz kalır.

Binâenaleyh insan, aklının o küçük yaprağın nasıl yaratıldığını anlamaktan âciz olduğunu görünce, o yaprağı, içinde güneşin, ayın ve yıldızların yer aldığı göklere; keza içinde denizlerin, dağların, madenlerin, bitkilerin ve canlıların yer aldığı yeryüzüne kıyas ettiğinde, göklere ve yere nisbetle bu yaprağın yok mesâbesinde olduğunu anlar. Böylece de aklının bu küçücük şeyi bile anlamaktan âciz kaldığını gördüğünde, göklerin ve yerin yaratılışındaki hayranlık uyandıran ilahî hikmetlere tam manasıyla vakıf olmanın kendisi için mümkün olmadığını anlar. O, bu parlak aklî delil ile, aklının ve anlayışının bunu ihata edemeyeceğini anlayınca, Yaratıcı'nın, vasfedenlerin O'na verdikleri vasıflarının ve bilginlerin bilgilerinin O'nu kuşatmasından çok çok yüce ve büyük olduğunu itiraf eder. Hatta Allah'ın yarattığı her şeyde, O'nu bilmeye bir yol olmasa da, Allah'ın yüce hikmetlerinin ve büyük sırlarının olduğunu kabul eder. İşte bu noktada o insan, "Sübhâneke" "Ya Rabbî sen münezzeh ve yücesin" der. Bundan murad, insanın tesbih (sübhânallah), tehlil (lâilahe illallah), tahmid (elhamdülillah) ve ta'zim ile uğraşmasıdır.

İbadetin En Mükemmeli Tefekkürle Yapılanıdır

Daha sonra kul bu noktada dua ile de iştigal ederek, *"Bizi ateşin azabından koru"* der. Hz. Peygamber (s.a.s)'in: بَيْنَمَا رَجُلٌ مُسْتَلْقٍ عَلَى فِرَاشِهِ إِذْ رَفَعَ رَأْسَهُ فَنَظَرَ إِلَى النُّجُومِ وَإِلَى السَّمَاءِ وَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّ لَكَ رَبًّا وَخَالِقًا اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي فَنَظَرَ اللّٰهُ إِلَيْهِ فَغَفَرَ لَهُ *"Adamın birisi, yatağında sırtüstü yatarken, başını gökyüzüne çevirip, yıldızlara ve göğe bakarak "şehâdet ederim ki senin bir Rabbin ve bir yaratıcın var. Allah'ım, beni bağışla" derse, Allah Teâlâ ona (rahmetle) nazar eder ve onu bağışlar"* dediği rivayet edilmiştir. O, لَا عِبَادَةَ كَالتَّفَكُّرِ *"Tefekkür gibi ibâdet yoktur"* demiştir. "Tefekkür, gafleti giderir ve suyun ekin yetiştirmesi gibi, kalbe Allah korkusunu çeker" denilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: لَا تُفَضِّلُونِي عَلَى يُونُسَ ابْنِ مَتَّى فَإِنَّهُ كَانَ يُرْفَعُ لَهُ كُلَّ يَوْمٍ مِثْلُ عَمَلِ أَهْلِ الْأَرْضِ *"Benim, Hz. Yunus İbn Mettâ'dan üstün olduğumu söylemeyin. Çünkü onun için hergün, bütün yeryüzündeki insanların amelleri kadar (sevap göğe) yükseltilirdi."* Âlimler bu âmelin, marifetullah hususundaki tefekkür ameli olduğunu söylemişler, "Çünkü hiçbir kimse âzâları ile, bütün yeryüzündekiler kadar amel edemez" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İmanda Tahkîkin Önemi, Taklidin Geçersizliği

Âyet, sıddîkların en yüce mertebesinin, Allah'ın zâtının ve sıfatlarının delilleri üzerinde tefekkür etme mertebesi olduğuna, taklidin geçersiz, nazar-ı dikkate alınmayan ve kıymet verilmeyen bir şey olduğuna delâlet etmektedir.

Bil ki, Allah Teâlâ, zikrullaha ve tefekküre devamlı olan o salih kullarının beş çeşit dua ettiklerini hikaye etmiştir.

O Salih Kulların Duaları

Birinci çeşit: رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ *"Ey Rabb'imiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen (bundan) münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru"* buyruğudur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir takdir vardır ve bu hususta iki görüş vardır: **Vahidî** (r.h) bu takdirin, ... يَقُولُونَ رَبَّنَا "Onlar "Ey Rabb'imiz derler" şeklinde olduğunu; **Keşşaf sahibi,** ise bu ifâdenin hâl mahallinde olup, يَتَفَكَّرُونَ قَائِلِينَ رَبَّنَا "Onlar,"Ey Rabb'imiz "diyerek tefekkür ederler.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Sen, bunları boşuna yaratmadın"* ifadesindeki هٰذَا "bunları" kelimesi, mahlukâta işaret etmektedir ve "Sen, bu hayranlık veren mahlûkatı boşuna yaratmadın" demektir. Bu ifâdedeki هٰذَا "bunlar" kelimesi, bir çeşit saygıyı gösterir. Bu tıpkı *"Gerçekten bu Kur'ân en doğru olana hidayet eder"* (İsrâ, 9) âyetinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, بَاطِلاً kelimesinin mansub oluşu ile ilgili birkaç ihtimal bulunmaktadır:

a) O, mahzuf bir masdarın sıfatıdır ve خَلْقًا بَاطِلاً "bâtıl bir yaratılışla (yaratmadın)" takdirindedir.

b) Başındaki harf-i cer hazfedildiği için mansubtur ve takdiri بِالْبَاطِلِ "bâtıl bir gaye sebebiyle" veya لِلْبَاطِلِ "bâtıl için" şeklindedir.

c) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bu kelimenin هٰذَا kelimesinden "hal" olması mümkündür."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ'nın Fiillerinin Hikmeti Olması Şart Mıdır?

Mu'tezile "Allah Teâlâ her yaptığını, ancak ya kullarına ihsan gayesiyle, veyahut da bir hikmete mebni olarak yapar. Bundan murad, kulların maslahatını gözetmektir" demiştir. Onlar, bu görüşlerine bu âyeti delil getirmişler ve "Çünkü, eğer Allahu Teâlâ gökleri ve yeri bir gaye için yaratmamış olsaydı, bu sefer onları boş yere yaratmış olurdu ki, bu ise âyetin ifâdesine zıddır. **Cebriyye**'nin "Allahu Teâlâ gökleri ve yeri yaratmak suretiyle, kullarının ekserisinden zulüm ve bâtıl olan şeylerin sadır olmasını ve onların, yerlerin ve göklerin yaratıcısını inkâr etmelerini irâde etmiş, dilemiştir" şeklindeki görüşü ise, bu âyete ters düşmektedir. Halbuki, âyetteki *"Sen (bundan) münezzehsin"* ifâdesi, Allahu Teâlâ'yı, gökleri ve yeri bâtıl, boş yere yaratmaktan ve çirkin olan bütün şeylerden tenzih etmeyi ifâde etmektedir" demişlerdir.

Vâhidî, bu şüpheye cevap olabilecek olan şu sözü söylemiştir: "Bâtıl", kendisinde hiçbir kuvvet, sağlamlık ve bekâ bulunmayan, yok olucu ve zevâl bulacak olan bir şeyden ibarettir. Halbuki, göklerin ve yerin yaratılışı, sağlam ve muhkem bir yaratıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir nizamsızlık görmezsin. İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?"* (Mülk, 3) ve *"Üstünüze sağlam sağlam yedi (gök) binâ ettik"* (Nebe, 12) âyetlerine bakmaz mısın? İşte, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey Rabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın"* buyruğundan murad budur; yoksa Mu'tezile'nin zikretmiş olduğu mâna değil...

Mu'tezile'nin İddiası

Buna göre eğer, "Bu izah tarzı birçok yönden reddedilmektedir:

a) Eğer "bâtıl"dan murad, gevşek ve yok olucu olan bir şey olsaydı, bu durumda âyetteki *"Sen (bundan) münezzehsin"* ifâdesi, Allah'ı bu gibi şeyleri yaratmaktan tenzih etme olurdu. Malumdur ki, bu bâtıldır.

b) "Biz bu sözü, söylediğimiz mânaya hamlettiğimiz zaman ancak, *"Bizi ateşin*

azâbından koru'' sözünü bu ifâdeyle birleştirmek güzel olmuştur. Çünkü âyetin manası şu şekilde olmaktadır: "Sen bunları boş yere ve hikmetsiz olarak yaratmadın.. Aksine, büyük bir hikmet üzere yarattın. Bu da onları, senin tâatınla meşgul olan ve sana karşı günah işlemekten sakınan mükellefler için meskenler, sığınaklar yapmandır. Binaenaleyh, sen bizi ateşin azâbından koru. Çünkü ateş, isyân edip itâat etmeyen kimselerin cezâsıdır." Böylece sabit oluyor ki biz, *''Sen bunları boşuna yaratmadın''* âyetini zikrettiğimiz şekilde tefsir edersek, âyetteki bu nazm ve sıralama güzel olmaktadır. Fakat biz bu âyeti, "Muhakkak ki sen bunları muhkem (sapasağlam), yapısı ve terkibi sağlam olarak yarattın" şeklinde tefsir edersek, bu takdirde bu sıralama güzel olmaz.

c) Allah Teâlâ, bu hususu başka âyetlerde de zikredip, *''O göğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o küfredenlerin zannıdır''* (Sad, 27), *''Biz göğü de, yeri de, ikisinin arasında bulunan şeyleri de oyuncular(ın işi) olarak yaratmadık. Biz bunları, ancak hak ile yarattık''* (Duhân, 38-39) ve *''Ya sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Mülk, ancak kendi hakkı olan Allah çok yücedir''* (Mü'minun, 115-116), yani, "Melik ve Hak olan Allah, fiilinin abes ve anlamsız olmasından münezzehtir" buyurmuştur. O'nun fiilinin abes ve anlamsız olması imkânsız olunca, bâtıl ve boş yere olması öncelikle imkânsızdır" denilirse buna şöyle cevap verilir:

Ehl-i Sünnetin Mu'tezile'ye Cevabı

Bil ki, aklın bedâheti, varlığın ya zâtı gereği vacip, ya da zâtı gereği mümkin olduğuna; yine, zâtı gereği mümkin olan her varlığın, var edilmesindeki tercih iradesi hususunda, zâtı gereği vacip olan bir varlığa varıp dayanması gerektiğine şehâdet etmektedir. Bu kaziyyede, bu mümkin'in kulların fiillerine muğayir şeylere mahsus olması söz konusu değildir. [49] Bilâkis bu kaziyye, umûma şamil olarak, aklın sıhhatine şehâdet ettiği bir kaziyyedir. Durum böyle olunca, hayır ve şerrin Allah'ın kaza ve kaderiyle olması gerekir. Hayır ve şer Allah'ın kazâsıyla olunca da, bu âyetten muradın, Allah'ın fiillerini, kulların faydalarına bağlamak (böylece ta'lîl etmek) imkânsızdır.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, âyetin manasının, **Vahidî**'den naklettiğimiz şey olması niçin caiz olmasın! **Vahidî**'nin, "Şayet böyle olsaydı, âyetteki *''Sen (bundan) münezzehsin''* ifâdesi, Allah Teâlâ'yı, sağlam ve dayanıklı olmayan bir şeyi yapmaktan bir tenzih olurdu; bu ise, yanlış ve doğru değildir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Bu âyetten muradın, "Ey Rabb'imiz, sen bunları gevşek ve terkibi bozuk

49) Maksad şu olmalıdır: Kulların fiilleri bu hükümden hariç olup, sadece bunların dışındaki mahlukların Allah'ın iradesiyle yaratıldığı söylenemez. Kulların fiillerinde O'nun yaratması olmadıkça var olmaz (ç).

olarak yaratmadın. Aksine, sağlam ve muhkem olarak yarattın" manası olması ve *"Sen (bundan) münezzehsin"* ifâdesinin de, "Muhakkak ki sen, her ne kadar gökleri ve yeri sağlam, muhkem ve kalıcı olarak yarattıysan da, bunlara muhtaç olmaktan ve bunlardan istifâde etmekten münezzehsin.." manasında olması niçin caiz olmasın?.. Buna göre, *"Sen (bundan) münezzehsin"* ifâdesinin mânası budur.

Vahidî'nin ikinci olarak söylemiş olduğu, "Biz bu âyeti söylediğimiz şekilde tefsir edersek, ancak o zaman bu ifâdeyle, *"Bizi ateşin azâbından koru"* ifâdesini bağdaştırmak yerinde olmuş olur" sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Aksine âyetteki nazm ve tertip, kul *"Sen (bundan) münezzehsin"* dediğinde, Allah'ın bütün mâsivallah'tan müstağnî olduğunu itiraf etmiş olursa yerinde ve güzel olmuş olur. Buna göre o kul, Allah'ı ganî olarak vasfettiğinde, kendisinin âciz, dünyada ve âhirette Allah'a muhtaç bir kul olduğunu, *"Bizi ateşin azabından koru"* diyerek itiraf etmiş olur. Âyetin nazmının güzelliğindeki bu izah, sizin söylediğinizden daha güzel değilse bile, ondan aşağı da kalmaz..

Allah Teâlâ'nın fiillerinin, abes, bâtıl ve oyun olarak vasfedilmekten münezzeh olduğuna delâlet eden zikrettiğimiz diğer âyetlere gelince, onların gerektirdiği manayı biz de kabul ediyoruz. Şüphe yok ki Allah'ın bütün fiilleri hikmetli olup, doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ, ancak kendi milkinde ve mülkünde mutasarrıftır. Bu sebeple O'nun bütün hükümleri mutlak olarak doğrudur. Bu münazara hakkında söylenen şeyler işte bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Her Varlıkta Özel Bir Kuvvet Bulunup Bulunmadığı

İslâm feylosofları bu âyeti, Allahu Teâlâ'nın bu felekleri, yıldızları yarattığı; onlardan her birine hususî kuvvetler yerleştirdiği; onları, hareketlerinden ve birbirleriyle irtibatlarından bu âlemin maslahat ve bu yeryüzü mıntıkası sakinlerinin menfaatlerinin meydana gelecek bir şekilde yerleştirdiği hususuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü onlar şayet böyle olmuş olmasalardı, boş yere yaratılmış olurlardı. Bu ise, âyetin manasını reddeder mahiyettedir. Onlara göre biri çıkıp da şöyle diyemez: "Bunların faydası, onlar vasıtasıyla muhtâr olan bir Yaratıcı ve Hâlık'ın varlığına istidlâl etmektir. Bu böyledir, çünkü bu hava ve su kürelerinden her biri, bu anlamda, felekler ve yıldızlarla müşterektir. Binâenaleyh, bu durumda, onların özellikle bir felek, bir güneş ve bir ay olmasının herhangi bir manası kalmamış olur. O zaman da bu, bâtıl olmuş olur. Bu ise, âyetin hilâfınadır" diyemez."

Kelâmcılar buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Bu manada, onların hakikat yoluyla değil de, âdetin cereyanına göre birer sebep olmaları niçin yeterli olmasın?"

Sübhaneke Lâfzının Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, سُبْحَانَكَ *"Sen (bundan) münezzehsin"* ifâdesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, akılların, göklerin ve yerin yaratılışındaki, Allah'ın hikmetinin eserlerini ihâta etmekten âciz olduğunu bir ikrâr ve tasdiktir. Yani, insanlar bu büyük büyük cisimler üzerinde düşündükleri zaman, ancak şu kadarını anlayabilirler: Bunları yaratan, bâtıl ve boş yere yaratmamış, aksine, her ne kadar akıllar tam olarak bilgisini ihâta edemese de, yüce hikmetler ve büyük, engin sırlardan ötürü yaratmıştır.

İKİNCİ MESELE

Buradaki Duaların İzahı

Bundan maksat, Allah'ın, kullarına nasıl duâ edeceklerini öğretmesidir. Bu şu şekildedir: Dua etmek isteyen kimsenin, âyette de olduğu gibi, önce Allah Teâlâ'ya senâ etmesi, daha sonra talebi zikretmesi gerekir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ *"Bizi ateşin azâbından koru"* duasına gelince, bil ki, Allah Teâlâ bu ihlâs sahibi kullarının lisânlarının Zikrullâh'a; bedenlerinin Allah'a tâate ve kalplerinin de Allah'ın azametinin delillerini tefekküre dalmış olduğunu anlatınca, onların bu tâatlerin yanısıra, Allah Teâlâ'dan kendilerini ateşin azâbından kurtarmasını da zikretmiştir. Eğer Allah Teâlâ'nın onlara azâb etmesi yerinde ve uygun olmayacak olsaydı, bu duâ anlamsız olurdu. Binâenaleyh, eğer Mu'tezile önceki âyetin kendileri için bir hüccet olduğunu zannediyorsa bilsinler ki, bu âyet-i kerimenin sonu da, Allah'tan olan hiçbir şeye çirkin denilemeyeceği hususunda bizim lehimize bir hüccet ve delildir. Bu niyâz ve tazarrûnun bir benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın **Hz. İbrahim**'den hikâye ettiği şu yakarıştır: *"Cezâ gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuarâ, 82).

İkinci çeşit: Cenâb-ı Allah'ın onlardan naklettiği şu duâdır: رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ *"Ey Rabb'imiz, gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakîr edersin. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları yoktur"* Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki onlar, Rablerinden, kendilerini cehennem azâbından kurtarmasını istedikleri zaman, bunun peşisıra, isteme makamı çok büyük olsun diye, bu ikâbın büyüklüğüne ve şıddetine delâlet eden şeyi, yani bu azâbın hor ve hakîr kılıcı, alçaltıcı bir azap olduğunu zikretmişlerdir. Çünkü, Rabb'inden birşeyi yapmasını veya yapmamasını isteyen kimse, bu istediği şeyin büyüklüğünü ve önemini (kuvvetini) açıkladığı zaman, onu bu duâya sevkeden şey daha mükemmel ve talebindeki ihlâsı daha yoğun olmuş

olur. Duâ ise, ancak ihlâs ile yapıldığı zaman müstecâb olup, kabule mazhar olur. İşte bu, Allah'ın, kullarına nasıl duâ edeceklerini öğretmesidir.

İKİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demiştir: "اَلْإِخْزَاءُ kelimesi lügatte, birbirine yakın olan birçok manaya gelmektedir." **Zeccâc,** اَخْزَى اللّٰهُ الْعَدُوَّ tabirinin manasının, "Allah, düşmanı rahmetinden uzaklaştırsın" şeklinde olduğunu söylerken; başka âlimler bunun, "Allah onu alçaltsın, hor kılsın" anlamında olduğunu söylemişlerdir. **Şemir İbn Hamdeveyh,** bunun mânası, "Allah onu rezil ve rüsvay etsin" şeklindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de de وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي *"Beni misafirlerim içinde küçük düşürmeyin"* (Hud, 78) buyurmuştur" demiştir. **Mufaddal,** اَخْزَاهُ اللّٰهُ tabiri, "Allah onu helâk etti, etsin" anlamındadır, demiştir. **İbnu'l-Enbarî,** اَلْخِزْيُ kelimesi Arapça'da telef olmak, hüccetsiz kalmak, veyahut da bir belâya düşmek suretiyle helâk ve yok olmak manasındadır" demiştir. Bütün bunlar birbirine yakın olan manalardır. Sonra **Keşşaf sahibi** ise şöyle demiştir: "Âyetteki, فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ ifâdesi, "Onu, son derece hor ve hakîr kıldın" anlamındadır. Bu, söylenen şu ifâdeye benzemektedir; مَنْ سَبَقَ فُلَانًا فَقَدْ سَبَقَ "Falancayı geçen, gerçekten iyi geçmiştir" ve مَنْ تَعَلَّمَ مِنْ فُلَانٍ فَقَدْ تَعَلَّمَ "Falancadan öğrenen gerçekten iyi öğrenmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Büyük Günah Hakkında Mu'tezile'nin İddiası

Mu'tezile, bu âyetin "ehl-i salât"tan büyük günah işleyenlerin mü'min olmadıklarına delâlet ettiğini, çünkü büyük günah işleyenler cehenneme girdiklerinde, bu âyetin delâletine göre, Allah'ın onları hor ve hakîr kılacağını; mü'min kimsenin ise, *"O gün Allah peygamberini ve îman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek.."* (Tahrîm, 8) âyetinin de gösterdiği gibi, hor ve hakîr olmayacağını; binaenaleyh, bu iki âyete göre, büyük günah işleyenin mü'min olmaması gerektiğini söylemiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"O gün Allah peygamberini ve iman edip onunla berâber olanları rüsvay etmeyecek..."* (Tahrîm, 8) âyeti, hor ve hakîrliğin mutlak manada bulunmamasını gerektirmez. Bu ifâde ancak, hor ve hakîr olmanın, (onların) Hz. Peygamber'le birlikte olmaları halinde bulunmamasını iktizâ eder. Bu bulunmayış, başka bir zamanda bulunabilmesi ihtimalinden dolayı, hor ve hakîrliğin bir nebze bulunmasına ters düşmez. Bana göre en doğru cevap işte budur.

Vahidî, Kitâbu'l-Basît'inde, bizim söylediğimiz cevaptan başka bu mevzuda üç çeşit cevap daha zikretmiştir:

a) **Saîd İbnü'l-Müseyyeb, es-Sevrî** ve **Katâde**'den, Allahu Teâlâ'nın *"Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakîr edersin"* ifâdesinin ebedî olarak

cehenneme girecek olan kimseler hakkında olduğu nakledilmiştir. Bana göre bu cevap zayıftır; çünkü Mu'tezile'ye göre cehenneme girecek olan her fâsık, oraya ebedî kalmak üzere girer. Binâenaleyh, bu açıklama onlara karşı bir cevap olmaz.

b) Cehenneme giren kimse, neticede oradan çıksa bile, oraya girdiği anda (sadece) hor ve hakir kılınmıştır. Bu açıklama da bana göre zayıftır. Çünkü istidlâl konusu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün Allah, peygamberini ve îman edip onunla berâber olanları rüsvay etmeyecek..."* (Tahrim, 8) ifâdesi, mutlak manada mü'minlerin hor ve hakîr olmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu âyet ise (Âl-i İmran, 192), cehenneme giren herkes için, bir hor ve hakirliğin bulunacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, bu iki âyetin hükmüne göre, cehenneme girenlerden mü'min olanla kâfir olan arasında farklı bir durum bulunmaktadır.

c) اَلْإِخْزَاءُ tabiri şu iki manaya muhtemeldir:

1- Hor ve hakîr kılmak, helâk etmek.

2- Utandırmak, küçük düşürmek. Meselâ bir kimse utandığında, خَزِيَ خِزَايَةً; bir kimse birisine, onu mahcûb edecek ve utandıracak bir iş yaptığında da, أَخْزَاهُ غَيْرُهُ "Başkası onu küçük düşürdü, utandırdı" denilir.

Bil ki, bu cevabın neticesi şudur: Bu lâfız, utandırma ile helâk etme manaları arasında müşterek bir lâfızdır. Müşterek lafzı ise, müsbet ve menfî taraflarda, her iki manasına birden hamletmek mümkün değildir. Durum böyle olunca Hak Teâlâ'nın, *"O gün Allah peygamberini ve îman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..."* (Tahrim, 8) ifâdesiyle nefyedilmiş olanın, O'nun *"Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakîr edersin"* (Âl-i İmrân, 192) ifâdesinde isbât edilmiş olandan başka olması caizdir. Buna göre de, böyle bir istidlâl sakıt olur.

Ancak ne var ki böyle bir cevap, "ihzâ" lafzı bu iki mana arasında müşterek olduğu zaman geçerli olur. Ama bu lâfız, aynı manayı ifâde eden bir lâfız olup, **Vahidî**'nin de zikretmiş olduğu o iki mana aynı cinsin kapsamı altında bulunan iki tür bulununca böyle bir cevap sakıt olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün Allah peygamberini ve îman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..."* (Tahrim, 8) ifâdesi, cinsi nefyetmekte; *"Şüphesiz onu hor ve hakir edersin"* (Âl-i İmrân, 192) ifâdesi de nev'i isbât etmektedir. Bu durumda bu iki ifâde arasında bir aykırılık meydana gelmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Büyük Günah İşleyen Hakkında Mürcie'nin İddiası

Mürcie bu âyetle, büyük günah işleyenlerin hor ve hakîr edilmeyecekleri hususunda kat'î hüküm vermişlerdir. (Onlara göre) cehenneme giren herkes, hor ve hakîr olur. Binâenaleyh, büyük günah işleyenlerin cehenneme girmeyecekleri hususunda kat'î hüküm vermek gerekir. Biz, bü-

yük günah sahibinin hor ve hakîr kılınmayacağını söyledik, zira büyük günah işleyen kimse mü'mindir; mü'min ise, hor ve hakîr kılınmaz. Biz, büyük günah işleyenin mü'min olduğunu söyledik, zira Cenâb-ı Hak, *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle döğüşürlerse aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa, siz, tecâvüz edenle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın.."* (Hucurât, 9) buyurmuş, tecâvüz ve taşkınlık yapan bu kimseyi bu halinde bile mü'min diye adlandırmıştır. Halbuki, tecavüz ve taşkınlık yapmak, icmâ ile büyük günahlardandır. Yine Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, öldürülen kimseler hakkında kısas yapmanız hükmedildi"* (Bakara, 178) buyurmuş, haksız yere kasten adam öldüreni mü'min diye tavsif etmiştir. Böylece, büyük günah işleyenin mü'min olduğu sabit olmuş olur.

Biz mü'min kimsenin, hor ve hakir kılınmayacağını söyledik, zira Allah, *"O gün Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..."* (Âl-i İmran, 8) ve *"Kıyâmet günü bizi utandırma"* (Âl-i İmran, 194) buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Nihayet Rab'leri onlara icâbet etti.."* (Âl-i İmran, 195) buyurmuştur. Bu icâbet, Allah Teâlâ'nın, mü'minleri hor ve hakir kılmayacağına delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bizim yaptığımız bu açıklamalarla, büyük günah işleyen kimsenin cehennem ateşiyle hor ve hakir kılınmayacağı sabit olmuş olur. Biz, cehenneme giren herkesin, Hak Teâlâ'nın, *"Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakîr edersin"* (Âl-i İmran, 192) âyetine binaen, hor ve hakir olacağını söyledik. Böylece bu iki mukaddimeden, büyük günah sahibinin cehenneme girmeyeceğine dair kesin bir hüküm ortaya çıkmış olur.

Mürcie'nin bu görüşüne verilecek olan cevap, daha önce geçmiş olan söylediğimiz şu husustur: Hak Teâlâ'nın, *"O gün Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..."* (Tahrim, 8) buyruğu, hor ve hakîr olmanın mutlak manada (hiç) bulunmayacağına delâlet etmez. Aksine bu, onların Hz. Peygamber'le beraber bulunmaları halinde hor ve hakîr kılınmayacaklarına delâlet eder ki, bu da, bir başka zamanda hor ve hakîr kılınmanın söz konusu olmasına ters düşmez.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan şüphesiz onu hor ve hakîr edersin"* (Âl-i İmran, 192) **ifâdesi**, birkaç yerde tahsis edilmiş olan umûmî bir ifâdedir.

a) Hak Teâlâ'nın, *"Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır. Bu, Rabb'inin kat'î olarak üzerine aldığı bir şeydir. Sonra takvaya erenleri kurtaracağız"* (Meryem, 72-73) âyeti, her mü'minin cehenneme bir kere uğrayacağına, sevap ehlinin hor ve hakîr kılınmaktan kurtarılacaklarına delâlet etmektedir.

b) Cehennemin bekçileri olan melekler, cehennemdedirler. Onlar da hor ve hakîr edilmekten korunmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(O ateşin) üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır"* (Tahrim, 6) buyurmuştur.

ALTINCI MESELE

İslâm feylesofları, bu âyet ile, ruhanî azabın cismanî (bedenî) azaptan daha şiddetli ve kuvvetli olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü âyet, cehennem azabından sonra hor ve hakîr edilme ile tehdîde delâlet etmektedir. Hor ve hakîr edilme ise, utandırmaktan, küçük düşürmekten ibarettir. Bu utanma ise vicdanî bir azaptır. Binâenaleyh, şayet ruhanî azâp cismanî ve maddî azâptan daha güçlü olmasaydı, cehennem ateşiyle azap gören kimseyi, hor ve hakîr kılınma ile utandırılma azâbıyla tehdit etmek yerinde ve uygun olmazdı.

YEDİNCİ MESELE

Fasıkların Cehennemde Daimî Kalacaklarına Dair Mu'tezile İddiası

Mu'tezile bu âyet ile, cehenneme giren fasıkların oradan çıkamayacaklarına, aksine orada ebedî olarak bırakılacaklarına dair istidlâlde bulunarak şöyle demektedir: "Hızy", helâk olmak demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakîr edersin"* âyetindeki, *"Şüphesiz onu hor ve hakîr edersin"* buyruğunun manası, "şüphesiz sen onu helâk edersin, ettin" demektir. Şayet onlar, cehennemden çıkıp cennete girecek olsalardı, cehennemden çıkan herkesin helâk olmaması gerekirdi. Mu'tezile'nin bu görüşüne de şöyle cevap veririz. Biz, hor ve hakîr kılmayı helâk etme manasına almıyor, aksine onu hor ve hakir kılıp, utandırma anlamına alıyoruz. Bu durumda da, sizin görüşünüz zâil olmuş olur.

Âhirette Şefaat Meselesi Hakkında Mu'tezile'ye Cevap

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ *"Zâlimlerin hiç bir yardımcıları yoktur"* buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile, bu âyetle fasıklara şefâat edilmeyeceği hususunda istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü şefâat bir nevi yardım demektir. Cinsi nefyetmek ise, nev'i nefyetmeyi gerektirir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne birçok yönden cevap verebiliriz:

1- Kur'ân-ı Kerîm, zalimin, mutlak manada kâfir olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ "Kâfirler zalimlerin ta kendileridir" (Bakara, 254) buyurmuştur. Bu manayı Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin şefaat ve yardımcılarının bulunmamasını kendilerine tahsis etmiş olmalarını nakletmesi de tekid etmektedir.

Çünkü kâfirler, *"Artık bizim için ne bir şefaatçi vardır, ne de candan bir dost!.."* (Şuarâ, 100-101) demişlerdir.

2- Şefâat eden kimsenin de, ancak Allah'ın izni ile şefâat etmesi mümkün olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O'nun izni olmadıkça, katında şefâat edecek kimmiş?.."* (Bakara, 255) buyurmuştur. Durum böyle olunca, şefâat eden kimse, ancak kendisine izin verildikten sonra başkasına yardım edebilir. Kendisine izin verildiğinde de, gerçek manada O'nun şefâatinin bir manası kalmaz. Bu durumda da affın, ancak Allah Teâlâ tarafından olabileceği hususu ve o şefâatin hadd-i zâtında bir tesirinin olmadığı ve hükmün ancak Allah'a ait olduğu ortaya çıkmış olur.

İmdi Cenâb-ı Hakk'ın *"Zâlimlerin hiçbir yardımcıları yoktur"* âyeti, hükmün ancak Allah'a ait olduğunu ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gözünüzü açın ki, bütün hüküm O'nundur"* (Enâm, 62) ve *"O gün emir, yalnız Allah'ındır"* (İnfitâr, 19) buyurmuştur. Bu açıklamaya göre, bu hükmü zâlimlere tahsis etmenin herhangi bir anlamı yoktur denilemez; zira biz bunun da bir manasının bulunduğunu söylüyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hak bu dünyada mü'min ve müttakî olan kimselere, (âhirette) mükâfaat elde edeceklerini ve cehennem azabından kurtulacaklarını va'adetmiştir. Kıyamet gününde mü'minlerin böyle bir delili vardır. Fasıklara gelince, onların böyle bir delili yoktur. Binaenaleyh, "yardımcıların bulunmaması.." hükmünü, mutlak anlamda onlara tahsis etmek doğru ve yerinde olur.

3- Bu âyet, umumî hüküm ifâde etmektedir. Şefâatin bulunduğunu ifâde eden nasslar ise, hususîdir. Hâs ise umûmî olandan önce gelir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, fâsık kimselerin cehennemden çıkamıyacakları hususunda istidlâlde bulunarak şöyle demişlerdir: "Şâyet fâsık cehennem ateşinden çıkacak olsaydı, onu oradan çıkaracak kimse, ona yardım etmiş olurdu. Halbuki âyet, cehenneme giren fasıkın asla bir yardımcısının olmadığına delâlet etmektedir."

Cevap: Onların bu açıklamaları, Bakara sûresinde de belirttiğimiz gibi. Cenâb-ı Hakk'ın affedeceğine delâlet eden âyetlerle çelişki teşkil eder.

★ ★ ★

Mü'minlerin Üçüncü Duaları

Üçüncü duaları Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

رَبَّنَآ إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾

"Ey Rabb'imiz, muhakkak ki biz, "Rabb'inize iman edin" diye imana çağıran münadiyi işittik de hemen iman ettik!. Ey Rabb'imiz, artık bizim günahlarımızı bağışla. Kusurlarımızı ört, canımızı da iyilerle berâber al.."

(Âl-i İmran, 193).

İmana Çağıran Münadî

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyette sözü edilen "münadî"nin ne ve kim olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Bu görüş, ekseriyetin görüşüdür. Bunun delili ise, ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ *"Rabb'inin yoluna davet et"* (Nahl, 125) *"Ve Allah'a, O'nun izniyle bir davetçi.."* (Ahzâb, 46) ve أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ *"Ben, Allah'a da'vet ediyorum"* (Yusuf, 108) âyetleridir.

b) Kur'â-ı Kerîm'dir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ, insanların mü'minlerinden bunu nakletmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, cinlerin mü'minlerinden de, *"Biz, hayranlık veren bir Kur'ân dinledik ki o, Hakk'a ve doğruya götürüyor. Bundan dolayı biz de ona iman ettik"* (Cin, 1-2) dediklerini nakletmişti. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle demektedirler: "Âyeti bu şekilde tefsir etmenin daha uygun olduğunun delili şudur: Çünkü herkes, Hz. Muhammed (s.a.s) ile karşılaşamaz. Ama Kur'ân'ı herkes dinlemiş ve anlamıştır. Buradaki "münadî"nin (fâil olarak) Kur'ân olması her ne kadar mecazî bir mana ise de, bu meşhur ve maruf bir mecâzdır. Çünkü Kur'ân, doğru olanı ihtivâ edip, Allah Teâlâ da onu buna muvaffak kıldığında, onu tefekkür eden herkes hidâyete ulaşınca, böylece o Kur'ân-ı Kerîm âdeta insanları kendisine çağırmış ve kendisinde bulunan çeşitli delillerle nidâ etmiş olur. Nitekim cehennem hakkında da, *"Yüz çeviren, arka dönen kimseyi çağırır"* (Meâric, 17) denilmiştir. Çünkü o kimselerin varacağı yer, orasıdır. Fasîh ve şair kimseler

de, zamanı "çağıran ve nasihat eden bir şey" olarak vasfetmişlerdir ki, onların bundan maksatları, zaman içinde vaki değişen hallere işâret etmektir. Nitekim şair şöyle demiştir:

يَا وَاضِعَ الْمَيِّتِ فِي قَبْرِهِ نَادَاكَ طَيْكَ الدَّهْرُ فَلَمْ تَسْمَعِ

"Ey ölüyü kabre koyan kimse.. Zaman sana seslendi, ama sen duymadın."

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, يُنَادِي لِلْإِيمَانِ *"İmana çağırıyor"* sözü hakkında birkaç izah bulunmaktadır:

a) Bu kelimenin, (لِلْإِيمَانِ) başında bulunan lâm, إِلَى manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ *"Sonra, nehyolundukları o şeye dönmekteler"* (Mücadele, 8); ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا *"Sonra da, dediklerine dönenler (yok mu?)"* (Mücadele, 3) بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا *"Çünkü Rabb'i kendisine vahyetmiştir"* (Zilzâl, 5) ve اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا *"Bizi buna hidâyet eden Allah'a hamdolsun"* (Â'râf, 43) şeklinde buyurmuştur. Yine, دَعَاهُ لِكَذَا إِلَى كَذَا "Onu falan şeye çağırdı, davet etti"; نَدَبَهُ لَهُ، إِلَيْهِ "Onu, falan şeye teşvik etti"; نَادَاهُ لَهُ إِلَيْهِ "Onu falan şeye çağırdı" ve وَهَدَاهُ لِلطَّرِيقِ وَإِلَى الطَّرِيقِ "Onu, yola iletti" denilir. Bu iki harfin birbirlerinin yerine kullanılmalarının sebebi, hem "intihâ-i gâye", hem de ihtisâs manasının birlikte bulunması sebebiyledir.

b) **Ebu Ubeyde,** "Âyette bir takdim ve tehîr bulunmaktadır. Yani, سَمِعْنَا مُنَادِيًا لِلْإِيمَانِ يُنَادِي بِأَنْ آمِنُوا "İman ediniz diye nidâ eden bir iman davetçisi duyduk" şeklindedir. Bu, جَاءَنَا مُنَادِي الْأَمِيرِ يُنَادِي بِكَذَا وَكَذَا "Bize, şöyle şöyle nidâ eden, emîrin nidâcısı geldi..." denilmesi gibidir.

c) Bu lâm, "illet", "mef'ûlün leh" lâmıdır. Buna göre mana, "insanlar iman etsin için, etsin diye nidâda bulunan bir münadî duyduk", yani, "O çağıran, bu maksattan dolayı çağırıyor" şeklinde olur. Baksana Cenâb-ı Hak, أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ buyurmuştur, yani, "İnsanlar imân etsin diye" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik"* (Nisa, 64) ifâdesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Çağıran bir davetçiyi işittik"* buyruğunun bir benzeri de, senin سَمِعْتُ رَجُلاً يَقُولُ كَذَا "Şöyle diyen bir adam işittim" ve سَمِعْتُ زَيْدًا يَتَكَلَّمُ "Konuşan Zeyd'i duydum" demen gibidir. Burada رَجُلاً ve زَيْدًا kelimeleri fiilin mef'ûlü olmuş, duyulan şey ise hazfedilmiştir. Çünkü sen onu, duyulan şeyle vasfedip, o duyulan şeyi onun bir hali kılınca, bu durum seni o şeyi zikretmekten müstağni kılmıştır. Bir de, vasfın veya hâlin mutlaka zikredilmesi gerekmez. Yine, سَمِعْتُ كَلَامَ فُلَانٍ أَوْ قَوْلَهُ "Falancanın sözünü veya kavlini işittim" denilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Burada bir soru bulunmaktadır ki, o da şudur: "Nidâ eden ile, onun nidâ etmesini bir arada zikretmenin manası nedir?

Cevap: Nidânın önce mutlak olarak zikredilip, daha sonra da iman ile kayıtlanarak zikredilmesi, nidâ eden kimsenin şanını tazîm etmek içindir. Zira, imana davet eden münadîden daha büyük bir davetçi yoktur. Bunun bir benzeri de senin, مَرَرْتُ بِهَادٍ يَهْدِى لِلْإِسْلَامِ "İslâm'a ileten bir rehbere uğradım" demendir. Bu böyledir, çünkü münâdî mutlak olarak zikredildiğinde, hatıra, harbe veya yanan bir şeyi söndürmeye yahut bir belâya dûçar olmuş bir kimseye yardım etmeye veyahut da başa gelmiş bazı felâketlere çare olmaya çağıran bir münadî gelebilir. "Hidâyet eden" de böyledir. Bu isim bazen bir yol kılavuzuna, bazan da doğru görüşe sevkedip götüren kimseye ıtlâk edilir. Binâenaleyh, sen "İmana çağıran", "İslâm'a hidâyet eden" dediğin zaman, çağıranın ve hidâyet edenin şanını yüceltmiş, onu tazim etmiş olursun.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki اَنْ آمِنُوا ifâdesinde bir hazif veya bir takdir vardır. Mahzuf olanın takdiri آمِنُوا "imân ediniz" şeklinde; mukadder olanın takdiri ise بِاَنْ آمِنُوا "imân ediniz diye" şeklindedir.

Mü'minlerin Dördüncü Duaları

Allahu Teâlâ bundan sonra onların, فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ *"Ey Rabb'imiz, artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört, canımızı da iyilerle beraber al.."* diye dua ettiklerini nakletmiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki onlar, böyle dua etmek suretiyle Hak Teâlâ'dan şu üç şeyi istemişlerdir:

a) Günahlarının bağışlanması.

b) Kusurlarının örtülmesi.

c) Canlarının iyilerle berâber alınması... "Gufrân", örtmek ve üstünü kapamak demektir. "Tekfîr" de üstünü kapamak manasınadır. Nitekim رَجُلٌ مُكَفَّرٌ بِالسِّلَاحِ yani, "silahla örtünmüş, kaplanmış (tam teçhizatlı) bir adam" denilir. "Küfür" de bu manadadır. Nitekim **Lebîd,** فِى لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ ظَلَامُهَا *"Karanlığı yıldızları örtmüş olan bir gecede..."* demiştir.

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: "Mağfiret","tekfir" lügat bakımından aynı manaya gelirler. Fakat ve müfessirler bu hususta şunları söylemişlerdir:

a) Bu iki kelime ile aynı mana kastedilmiş olup, ikincisi te'kid için getirilmiştir. Çünkü duada ısrarlı olup, iyice dua etmek menduptur.

b) Birincisi ile daha önce yapılmış olan günahların, ikincisi ile ise bundan sonra işlenecek günahların affı kastedilmiştir.

c) "Gufrân" (günahların bağışlanması) ile, tevbe ile affolunacak günahlar; "tekfîr" (kusurların örtülmesi) ile de büyük taatların silip götüreceği günahlar kastedilmiştir.

d) Birincisi ile insanın, bir masiyet ve günah olduğunu bile bile yaptığı şeyler; ikincisi ile de, bir günah olduğunu bilmeden yaptığı şeyler kastedilmiştir.

Ebrar (İyilerle) Beraber Vefat Etmenin Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Canımızı da iyilerle (ebrâr ile) birlikte al"* âyeti ile ilgili şu iki izah vardır:

a) **Ebrâr,** "berr" veyahut da "bârr" (iyi, itaatkâr) kelimelerinin cem'idir. Bu, tıpkı rab-erbâb ve sâhib-ashâb kelimeleri gibidir.

b) **Kaffâl,** bu "birlikte" olmanın tefsiri hususunda şu iki izahı zikretmiştir:

1- Onların canlarının ebrâr ile birlikte alınması, kıyamet günü o ebrârın mertebesinde olabilmeleri için, aynı amelleri yapmış olarak ölmeleridir. Nitekim insan bazan, "Bu meselede ben Şâfiî ile berâberim" der ve bununla, o inançta onun gibi olduğunu kasteder.

2- "Falanca, bağış hususunda, binlerce lira verenlerle birliktedir" denilir. Bu, "O, bin lira vermede, onlarla berâberdir" demektir. Bir üçüncü mana da, bundan muradın, onların, ebrârın (iyi kimselerin) taraftarları ve peşinden gidenler içinde yer almaları olmasıdır. Hak Teâlâ'nın, *"İşte onlar Allah'ın nimet verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehidlerle ve iyi insanlarla berâberdirler"* (Nisa, 69) âyeti de bu manadadır.

İKİNCİ MESELE

Allah Dilerse Tevbe Etmeyen Kulu da Affeder

Âlimlerimiz bu âyeti, yani *"Ey Rabb'imiz artık bizim günahlarımızı bağışla.."* buyruğunu, tevbe edilmeksizin de Allah Teâlâ'nın günahları affedebileceğine delil getirmişlerdir. Bu âyet şu iki bakımdan delil olarak getirilmiştir:

a) Onlar, günahlarının bağışlanmasını istemişlerdir. Bu ifâdede, onların tevbe ettiklerini gösteren herhangi birşey bulunmamaktadır. Binâenaleyh, bu, onların mutlak olarak bağışlanmayı istediklerine delâlet eder. Hem sonra Hak Teâlâ, onların bu dualarını kabu etmiştir. Zirâ O, âyetin devamında, *"Nihâyet Rab'leri, onların dualarına icâbet etti.."* (Âl-i İmran, 195) buyurmuştur. İşte bu ifâde, Allah Teâlâ'nın, bazan tevbe edilmeden de günahları affedeceği hususunda açık bir nasstır.

b) Allah Teâlâ, onların, imân ettiklerini haber verip, *"Ey Rabb'imiz artık bizim günahlarımızı bağışla..."* dediklerini nakletmiştir. Buradaki فَاغْفِرْ لَنَا lâfzının başındaki

fâ harfi, fâ-i cezâiyyedir. İşte bu da, sırf imanın Allah'tan bağış talep etmeye bir sebep teşkil ettiğinin delilidir. Sonra Allah Teâlâ, *"Nihâyet Rab'leri, onların dualarına icâbet etti"* (Âl-i İmran, 195) buyruğu ile, onların bu dualarını kabul ettiğini belirtmiştir. Binâenaleyh bu âyet, mücerred imânın bağışlanma vesilesi olabileceğine delâlet eder. Bu, onları affedip hiç cehenneme sokmamak sureti ile taa baştan olabileceği gibi, onları cehenneme sokup bir müddet azab ettikten sonra bağışlayıp oradan çıkarma suretiyle de olabilir. İşte âyetin, bu iki bakımdan da affın söz konusu oluşuna delâleti böylece sâbit olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Peygamber'in Günahkârlar Hakkında Şefaati

Âlimlerimiz bu âyet ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in büyük günah sâhipleri hakkındaki şefaatinin kıyamet günü kabul edileceğine istidlâl etmişlerdir. Çünkü bu âyet, o mü'minlerin Allah'tan, tevbe kayıt ve şartına bağlamaksızın mutlak olarak, günahlarının bağışlanmasını talep ettiklerini göstermektedir. Hak Teâlâ da onların isteklerini kabul etmiş ve onlara taleplerini vermiştir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, günahların bağışlanması hususunda mü'minlerin şefâatini kabul ettiğine göre, bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatini öncelikle kabul eder.

★ ★ ★

Mü'minlerin Dördüncü Duaları

Dördüncü çeşit duaları, Hak Teâlâ'nın onlardan naklettiği şu ifâdedir:

رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَّنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

"Ey Rabb'imiz, peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver. Kıyamet günü bizi rüsvay etme. Şüphe yok ki sen aslâ sözünden caymazsın"
(Âl-i İmran, 194).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ buyruğunda, mahzuf bir muzaf vardır. Bu mahzufun ne olduğunda şu iki izah yapılmıştır:

a) İfâdenin takdiri, "Peygamberlerinin dilleri üzere, bize va'adettiğin şeyleri bize ver" şeklindedir.

b) "Peygamberlerini tasdik etmemizden dolayı, bize va'adettiğin şeyleri ver" şeklindedir. Hazfedilen muzafın bunlar olduğunun delili, âyetin, imâna davet eden münâdinin yani resûlün veyahut da tasdik etme manasına olan آمَنَّا ifâdesinin peşisıra getirilmiş olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

Kesin Olan Şeyi Dua İle İstemenin Manası

Burada şöyle bir soru söz konusudur: "Allah'ın, va'adinden dönmesi imkânsızdır. O halde imkansız olduğunu bildikleri birşeyi, daha niçin duaları ile istemişlerdir?
Buna birkaç yönden cevap verilir:

1- Onların bu duadan maksadları, bir şeyin yapılmasını istemek olmayıp, kendilerinin Allah'a karşı huzû, zillet ve ubûdiyyetlerini ortaya koymaktır. Biz, olacağını kesin bildiğimiz birçok şey için de dua etmekle emrolunduk. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (peygamber), "Ya Râb, sen hak ile hükmet" dedi"* (Enbiya, 112) ve *"O halde tevbe edenleri ve yoluna tâbi olanları bağışla"* (Mü'min, 7) buyurmuştur.

2- Allah'ın va'adi, bizâtihi ümmetin bütün fertlerini içine almaz, aksine onları vasıflarına göre içine alır. Çünkü Cenâb-ı Allah, müttakîlere mükafaat, fâsıklara da ikâb va'adetmiştir. Böylece O'nun *"Bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver"* ifâdesi, "Bizi, vâ'adettiğin mükâfaata layık kılacak amellere muvaffak kıl, ikâbına ve hızyine müstahak olacağımız amellerden koru" manasına gelir. Buna göre âyetten maksad, Allah'tan taatine muvaffak kılmasını ve günahlardan korumasını istemektir.

3- Allah Teâlâ mü'minlere bu dünyada yardım edip, düşmanlarını kahredeceğini va'adetmiştir. İşte bundan ötürü onlar, bu va'adin hemen verilmesini talep etmişlerdir. Bu manaya göre bir müşkil kalmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Uhrevî Mükâfaat İstihkakla Değil Allah'ın Va'adiyle Olur

Âyet, onların âhiret menfaatlerini, müstehak oldukları iddiasıyla değil, Allah va'adetmiş olduğu için talep ettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Onlar, *"Ey Rabb'imiz, peygamberlerine bizim için vâ'adettiğin şeyleri bize ver"* diye dua etmişler ve sözlerinin sonunda *"Şüphe yok ki sen, asla* va'adinden caymazsın" demişlerdir. Bu da, âhiret menfaat ve sevaplarının verilmesini gerektiren şeyin, bir hak etme değil de vâ'ad-i ilâhi olduğuna delâlet etmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Burada, bir başka soru da şudur: Sevap bulunduğunda, hiç şüphe yok ki ikâbın söz konusu olmaması gerekir. Buna göre, *"Peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver"* ifâdesi, sevâbı talep etmedir. Sevap talep edildikten sonra, ikâb olunmama nasıl istenir? Halbuki onlar, mükâfaat istediklerinden sonra "Kıyamet günü rüsvay etme" demişlerdir. Aksine eğer onlar önce Allah'tan ikâb etmemesini, sonra da kendilerine sevap vermesini isteselerdi, söz daha doğru ve yerinde olmuş olurdu.

Buna da şu iki şekilde cevap verilir:

1- Sevabın şartı, saygı ve sürür ile birlikte bulunan bir menfaat olmasıdır. Buna göre, âyetteki *"Peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver"* dileğinden murad, menfaatler; *"bizi rüsvay etme"* dileğinden murad da ta'zim (saygı)dır.

2- Biz, bu âyetten maksadın, Cenâb-ı Allah'tan taatına muvaffak kılıp, günahlardan korumasını istemek olduğunu beyân etmiştik. İşte bu manaya göre, âyetin münasebeti ve nazmı yerinde ve güzeldir. Sanki şöyle denilmektedir: "Bizi taatlarına muvaffak kıl. Onlara muvaffak kıldığın zaman da, onları boşa çıkaracak ve bizi rüsvaylık ile helâke düşürecek şeylerden koru." Netice-i kelâm şu denilmek isteniyor: "Bizi, taatına muvaffak kıl. Çünkü biz, senin taatlarına ancak tevfikin ve yardımınla muvaffak olabiliriz. Sen, bizi onları yapmaya muvaffak kılıp, biz de onları sürdürmeye muvaffak olursak, buna ancak senin tevfikinle kâdir olmuşuzdur." Bu, kulun herhangi bir ameli, herhangi bir fiili, herhangi bir işi ve hareketi ancak Allah'ın yardım ve tevfiki ile yapabileceğine işarettir.

BEŞİNCİ MESELE

Âhirette Rüsvaylık

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Kıyamet günü bizi rüsvay etme"* niyazı, *"Allah'tan onlara, hiç hesâba katmadıkları şeyler zuhur edecek"* (Zümer, 47) âyetine benzer. Çünkü insan, çoğu kez kendisinin doğru bir inanç ve sâlih bir amel üzere olduğunu zanneder; kıyamet günü ise, itikadının bir sapıklık, amelinin de bir günah olduğu ortaya çıkar. İşte o zaman, büyük bir utanç, tam bir pişmanlık ve alabildiğine şiddetli bir üzüntü meydana gelir. Hem sonra İslâm feylosofları: "İşte bu, rûhânî azabın taa kendisidir ve bu azap cismânî azaptan daha şiddetlidir. Buna delâlet eden hususlardan birisi, Hak Teâlâ'nın, bu mü'min kullarından, bu duaları ile birçok şey talep ettiklerini nakletmesidir. Onların ilk isteği, cismânî azaptan kurtulmaktır ki bu, *"Bizi ateşin azabından koru"* duasıdır; son isteği de ruhânî azaptan kurtulmaktır ki bu da, *"Kıyamet günü bizi rüsvay etme"* duasıdır. Bu durum, rûhânî azabın, cismanî azaptan daha şiddetli olduğuna delâlet etmektedir" demişlerdir.

* * *

Duaların Kabul Edildiği Müjdesi

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا
وَأُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِندِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِندَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

"Nihayet Rab'leri onlara şöyle icâbet etti: "İçinizden gerek erkek, gerek kadın -ki birbirinizden gelmesinizdir- (hayırlı) bir iş yapanın amelini ben muhakkak ki boşa çıkarmayacağım. İşte hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, muharebe edenlerin ve öldürülenlerin de andolsun günahlarını örteceğim ve andolsun, Allah katından bir mükâfaat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere de sokacağım. Güzel mükâfaat ise, Allah'ın katındadır"

(Âl-i İmran, 195).

Bil ki Cenâb-ı Hak onlar hakkında, onların, Cenâb-ı Hakk'ın *"Gerçekte, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, temiz akıl sahipleri için elbette ibret verici delilller vardır"* (Âl-i İmran, 190) âyeti olan delil ile Allah'ı tanıdıklarını nakledip, yine onların, *"Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üstünde iken Allah'ı hatırlayıp anarlar"* (Âl-i İmran, 191) âyetinin ifâde ettiği zikrullaha ve *"Gökler ile yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* (Âl-i İmran, 191) âyetinin beyân ettiği tefekküre devâm ettiklerini anlatıp, sonra onların, *"Ey Rabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın"* (Âl-i İmran, 192) diye Allah'ı senâ ettiklerini açıklayarak, bu hamd-ü senâdan sonra *"Bizi ateşin azabından koru... Şüphe yok ki sen asla sözünden caymazsın"* (Âl-i İmran, 191-194) diye dua ettiklerini beyân edince, bu âyet-i kerîmede de onların dualarına icâbet ettiğini bildirerek, فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ *"Nihayet Rableri onlara icâbet etti.."* demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İcâbete Vesileler

Bu âyette, duaya icâbet etmenin bu şeylere bağlı olduğuna bir tenbih ve işaret bulunmaktadır. Bu şartların meydana gelmesi pek güç olduğu için, duasına icâbet edilenler de pek az ve nâdirdir.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Arapçada, aynı manada اِسْتَجَابَهُ ve اِسْتَجَابَ لَهُ (Ona icâbet etti) denilir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَدَاعٍ دَعَى يَا مَنْ يُجِيبُ إِلَى النَّدَا فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبُ

"Bir kimse "Ey çağrılara icâbet eden kişi" diye duâ etti, fakat bu esnada hiçbir kimse ona icabet etmedi, cevap vermedi." Cenâb-ı Hak da, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ *"Ey iman edenler, Allah'a ve Peygambere icâbet edîniz"* (Enfâl, 24) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki إِنِّي لاَ أُضِيعُ ifâdesi, fethalı olarak أَنِّي لاَ أُضِيعُ şeklinde de okunmuştur ki bunun takdiri, بِأَنِّي لاَ أُضِيعُ (boşa çıkarmayayım diye..) şeklindedir. Yine bu ifâde, başına bir قَالَ (dedi) fiili takdir edilerek kesre ile إِنِّي لاَ أُضِيعُ şeklinde okunmuştur. Buradaki fiil, şeddeli olarak لاَ أُضَيِّعُ şeklinde de okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki مِنْ ذَكَرٍ ifâdesindeki harf-i cerrin, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdardan, yani putlardan kaçının"* (Hacc, 30) âyetinde de olduğu gibi min-i beyâniyye olduğu veya, "İster erkek, ister kadın olsun, hayırlı bir iş yapan hiçbirinizin amelini boşa çıkarmam" manasında, olumsuzluğu te'kid için olduğu söylenmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki bu âyetten murad, amelin bizzat kendisini zayi etmek değildir. Çünkü ameller, meydana geldikleri zaman yok olur, fanî olurlar.. Bilâkis bundan murad Allah'ın, amellerin mükâfaatını zayi etmemesidir. Zay' etmek ise, mükâfaat vermemeden ibarettir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın لاَ أُضِيعُ ifâdesi, olumsuzu nefyetmek için olur ki, bu netice olarak müsbet bir mana ifâde eder. Böylece âyetin manası, "Bütün amellerinizin mükâfaatını size ulaştıracağım" demektir. Bizim bu söylediğimiz sübut bulunca, âyet, mü'minlerden hiç kimsenin cehennemde ebedî olarak kalmayacaklarına delâlet etmiş olur. Bunun delili ise şudur: Mü'min olan kimse, imanı sebebiyle bir sevaba; isyan etmiş olması sebebiyle de bir ikâba müstehak olur. Binâenaleyh, bu âyetin hükmüne göre sevap ve ikabın mü'mine ulaşması gerekir. İkisinin bir arada bulunması ise imkânsızdır. Bundan dolayı, o kimseye ya önce sevap verilir, daha sonra da ikâba dûçar olur, ki bunun böyle olması icmâ ile bâtıl ve geçersizdir; veyahut da önce ikâba dûçar edilir, sonra da mükâfaatı kendisine verilir, ki işte elde edilmek istenen netice de budur..

ALTINCI MESELE

Müfessirlerin çoğunluğu, âyeti, "Allahu Teâlâ onların duâlarını kabul etmiş; çünkü onları, amellerine ve tâatlarına göre mükâfaatlandırmış ve amellerinin mükâfaatını onlara ulaştırmıştır" şeklinde tefsir etmiştir.

Buna göre eğer, "Mü'minler Cenâb-ı Hak'tan, önce günahlarının bağışlanmasını, ikinci olarak da kendilerine mükâfaat verilmesini talep etmişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben muhakkak ki, iş yapanın amelini boşa çıkarmayacağım"* buyruğu Cenâb-ı Hak tarafından, sevap verme konusunda mü'minlere icâbet ederek, duâlarını kabul ettiğini gösterir. İmdi, günahlarının bağışlanmasını kabul ettiğini nereden anlayabiliriz?" denilirse biz deriz ki:

Azâb etmemekten, sevabın bulunması gerekmez. Ancak, mükâfaatın bulunmasından, cezanın düşmesi gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben muhakkak ki, iş yapanın amelini boşa çıkarmayacağım"* sözü, O'nun, her iki konuda da onların duâlarını kabul ettiğini göstermektedir.

Bana göre âyet hakkında bir başka açıklama da şu olabilir: Hak Teâlâ'nın, *"Ben muhakkak ki, iş yapanın amelini boşa çıkarmayacağım"* vâ'adi, "Ben duâlarınızı zâyi etmem!" demektir. Duâları zâyi etmemek, onları kabul etmekten ibarettir. Binâenaleyh bu ifâdeden murad, "Sizin isteyip arzu ettiğiniz her hususta, duâlarınıza bir icâbet bulunur" şeklinde olur.

Üstünlük Erkeklik Veya Kadınlık İle Değil, İyi İşle Olur

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى *"Gerek erkek gerek kadın olsun"* buyruğunun manası, "Her iki tür de eşit olarak, Allah'a itâata sımsıkı sarıldıklarında, duâlarının kabul edilerek kendilerine mükâfaat vermek hususunda, erkekle kadın arasında bir fark yoktur" şeklindedir. Bu da, çalışanların diğer sıfatlarına bakılmaksızın, din konusunda üstünlük ve faziletin iyi amellere göre olacağını gösterir. Çünkü, onların bir kısmının erkek bir kısmının dişi veya soylu ya da soylu olmayan bir nesepten olmalarının din konusunda herhangi bir tesiri bulunamaz. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"İş ne sizin kuruntularınızla, ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezâlanır..."* (Nisa, 123) âyetidir. Rivayet olunduğuna göre **Ümmü Seleme,** "Ey Allah'ın Resûlü! Ben, hicret konusunda Allah'ın sadece erkeklerden bahsedip kadınlardan bahsetmediğini duyuyorum" dediği zaman, işte yukardaki âyet nazil olmuştur.

بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ Tabirinin Mânası

بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır ki, en

güzeli bu ifâdenin başındaki مِنْ harf-i cerrinin kef ك manasına olduğunun söylenmesidir. Yani, "Tâatlerinize mukabil mükâfaat; günahlarınıza mukabil de bir cezânın verilmesi hususunda, birbirinize benzersiniz" demektir. **Kaffâl** (r.h) bu ifâdenin, Arapların, "Benim huyum ve gidişatım üzeredir" manasında olmak üzere, فُلَانٌ مِنِّي "Falanca bendendir" tabirinden alındığını söylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"İşte kim ondan içerse benden değil, kim onu tutmazsa artık o bendendir"* (Bakara, 249) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, لَيْسَ مِنَّا مَنْ غَشَّنَا *"Bizi aldatan, bizden değildir"*[50] ve مَنْ حَمَلَ عَلَيْنَا السِّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا *"Bize karşı silah çeken bizden değildir"* buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ tabirinin manası, "Tâate mukabil sevaba, isyâna mukabil ikâba müstehak olma hususunda sizin bir kısmınız bir kısmına benzer, birbirinize benzersiniz. Binâenaleyh, bu hususta bir farklılığın bulunması nasıl mümkün olabilir?" şeklinde olur.

Hicret Edip Allah Yolunda Çile Çekenlerin Mükâfaatı

Sonra Cenâb-ı Hak, فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ *"İşte hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, muharebe edenlerin ve öldürülenlerin de, andolsun günahlarını örteceğim ve andolsun, Allah katından bir mükâfaat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere de sokacağım"* [51] buyurmuştur.

Allahu Teâlâ'nın, فَالَّذِينَ هَاجَرُوا buyruğundan murad, "Allah'ın Resûlüne hizmet uğrunda, vatanlarından göç etmeyi seçenler" demektir. الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ buyruğundan murad da, kâfirlerin zorla çıkardıkları mü'minlerdir. Şüphe yok ki, öncekilerin dereceleri daha üstündür. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e hizmet etmeyi tercih etmiş, o hizmete de gönülden bir bağlılıkla devam etmişlerdir. Binâenaleyh onlar daha üstündürler. Hak Teâlâ'nın, وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي ifâdesinin manası ise, "Benim için, benim uğruma işkenceye... uğrayanlar" demektir.

وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا *"Muharebe ettiler ve öldürüldüler"* buyurulmuştur; çünkü muharebe, öldürülmeden önce bulunur. **Nâfi, Âsım** ve **Ebu Âmr**, önce elifle olmak üzere وَقَاتَلُوا peşinden de, şeddesiz olarak وَقُتِلُوا şeklinde okumuşlardır ki bunun manası, "Onlar o peygamberle, öldürülünceye kadar savaşmışlardı" şeklinde olur. **İbn Kesîr** ve **İbn Âmir**, önce وَقَاتَلُوا, sonra da şeddeli olarak وَقُتِّلُوا şeklinde okumuşlardır. Şeddeli olarak okumanın, mübalağa ve çokça öldürüldüklerini ifâde için olduğu söylenmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın *"Onlar için bütün kapılar tastamam açılmıştır"* (Sad, 50) âyetinde

50) Müslim, İmân, 164 (1/99).
51) Buhârî, Fiten, 7; Müslim, İman, 161 (1/98).

olduğu gibidir. **Hasan el-Basrî**'den de, şeddeli olarak okumanın "...ve kesip doğrandılar" anlamında olduğu rivâyet edilmiştir. **Hamza** ve **Kisaî**, önce elifsiz olarak قُتِلُوا; sonra da elifle قَاتَلُوا şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki vâv harfi, وَاسْجُدِى وَارْكَعِى *"Secde et, rükûya var"* (Âl-i İmran, 43) âyetinde de olduğu gibi, tertip ifâde etmez.

b) Bu, Arapların, öldürülme emâreleri belli olduğunda veya kişinin kavmi ve kabileleri öldürüldüğünde söylemiş oldukları قُتِلْنَا وَرَبِّ الْكَعْبَةِ "Ka'be'nin Rabb'ine andolsun ki, öldürüldük! (biçildik)" demeleri gibidir.

c) قَدْ edâtı takdir edilir. Yani قُتِلُوا وَقَدْ قَاتَلُوا "Muharebe ederek, savaşarak öldürüldüler" demektir.

Allah Teâlâ sonra, bunu yapana şu üç şeyi va'adetmiştir:

a) Kusurları silip, günahları bağışlamak.. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun günahlarını örteceğim"* âyetinin ifâdesidir ki, bu mü'minlerin *"Ey Rabb'imiz, artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört..."* (Âl-i İmran, 193) diyerek istemiş oldukları şeydir.

b) Onlara büyük mükâfaat vermektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve onları, altından ırmaklar akan cennetlere de sokacağım"* âyetinin ifâdesidir. Bu, mü'minlerin *"Ey Rabb'imiz, peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver"* (Âl-i İmrân, 194) diyerek istemiş oldukları şeydir.

c) Bu sevabın ta'zîm ve ululamaya mazhar olmuş büyük bir sevap olmasıdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah katından"* ifâdesidir ki, bu da o mü'minlerin *"Kıyamet günü bizi rüsvay etme"* (Âl-i İmran, 194) diyerek istemiş oldukları şeydir. Çünkü Cenâb-ı Hak, azameti sonsuz olan azîm bir varlıktır. Büyük hükümdar hizmetkârına, "Sana, katımdan bir elbise giydireceğim" dediği zaman bu ifâde, o elbisenin son derece kıymetli ve değerli olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın ثَوَابًا *"mükâfaat olmak üzere"* ifâdesi, te'kîd için getirilmiş olan mefûl-ü mutlaktır. Buna göre kelamın takdiri ise, لَأُثِيبَنَّهُمْ إِثَابَةً أَوْ تَثْوِيبًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ şeklindedir. Bu da, لَأُثِيبَنَّهُمْ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ "Muhakkak ki ben onları, Allah katından bir sevap verme veya bir mükâfaatlandırma olarak mükâfaatlandıracağım" demektir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, لَأُكَفِّرَنَّ وَلَأُدْخِلَنَّ ifâdeleri, لَأُثِيبَنَّ manasındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ *"Güzel mükâfaat ise, Allah'ın katındadır"* buyurmuştur ki bu, bu sevâbın çok kıymetli bir sevap olduğunu te'kîd etmek için getirilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, güç yetirilen her şeye kâdir, her şeyi bilen, bir şeye muhtaç olmaktan müstağni olunca, O, hiç şüphesiz, cömertliğin ve ihsanın

doruk noktasında bulunmuş olur. Böylece güzel mükâfaat da, O'nun katında olmuş olur. **Cafer es-Sadık**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kime bir şey güç gelir de, o kimse beş defa رَبَّنَا (Ey Rabb'imiz) derse, Allah o kimseyi korkuttuğu şeyden kurtarır ve ona istediği şeyi verir.." Daha sonra da o bu âyeti okuyarak şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, o mü'minlerin beş kere رَبَّنَا (Ey Rabb'imiz) dediklerini nakletmiş, daha sonra da onların duâlarını kabul ettiğini haber vermiştir."

★★★

Kâfirlerin Refah İçinde Yaşaması Sizi Üzmesin

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾

"İnkâr edenlerin diyar diyar dönüp dolaşması, sakın seni aldatmasın. Bu, azıcık bir metadır. Sonunda varıp sığınacakları yer cehennemdir. O, ne kötü yataktır!"

(Âl-i İmran, 196-197)

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlere büyük bir mükâfaat vaadedip, onlar da dünyada son derece fakr-u zaruret içinde kalıp kâfirler de nimetler içinde yüzünce Allah Teâlâ bu âyette onları teselli edecek ve onlara bu sıkıntıya karşı sabretme gücü verecek şeyleri zikrederek لَا يَغُرَّنَّكَ *"sakın seni aldatmasın"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Biz, اَلْغُرُورُ kelimesinin, senin, birisinin bir şeyi zâhirde güzel bulup da daha sonra o şeyi araştırıp tetkik ettiğinde onu, arzuladığının aksine bir durumda bulunca söylemiş olduğun غَرَرْتُ الرَّجُلَ "Adamı aldattım" tabirindeki fiilin masdarı olduğunu söylemiştik. O zaman aldanan adam, غَرَّنِي ظَاهِرُهُ "O işin zahiri beni aldattı" der. Yani, "Ben o işi denemeden, tecrübe etmeden kabul ettim" demektir. Araplar, kumaş topu dağılıp, daha sonra tekrar katlanıldığında, رَدَدْتُهُ عَلَى غُرَّةٍ "Onu, ilk haline getirdim" derler.

İKİNCİ MESELE لَا يَغُرَّنَّكَ *"Sakın seni aldatmasın"* tabirindeki muhatabın kim olduğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Ama murad, O'nun ümmetidir. **Katâde** şöyle demiştir: "Allah'a andolsun ki kâfirler, Allah Hz.

Peygamber'in canını alıncaya kadar, Hz. Peygamber'i aldatamadılar." Buna göre hitap her ne kadar Hz. Peygamber'e ise de, bundan murad O'ndan başkasıdır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Hz. Peygamber'in buna aldanmayışının sebebi, bu âyetlerin ona peşipeşine gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer sana sebât vermiş olmasaydık, andolsun ki, sen onlara (belki) biraz meyledecektin"* (İsra, 74) buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, *"Sakın kâfirlerle berâber olma.."* (Hûd, 42); *"Sakın müşriklerden olma"* (Yunus, 105) ve *"Artık o yalanlayanları tanıma"* (Kalem, 8).

b) Bu, bunu işiten bütün mükelleflere bir hitabtır. Sanki şöyle denilmiştir: "Ey dinleyen kimse, (bu durum) seni aldatmasın!"

ÜÇÜNCÜ MESELE تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ *"İnkâr edenlerin diyâr diyâr dönüp dolaşması..."* ifâdesinin izahı hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu âyet, ticâret edip o ticaretten istifâde eden müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Bazı mü'minler, "Gördüğümüz kadarıyla Allah düşmanları mal mülk içindeler. Bizler ise açlıktan ve sıkıntıdan helâk oluyoruz" deyince, bu âyet nâzil olmuştur.

b) **Ferrâ** şöyle demektedir: "Yahudiler, yeryüzünde ticaret için dolaşıyor mal kazanıyorlardı. Âyet, bundan dolayı nâzil oldu. Buna göre, *"İnkâr edenlerin diyar diyar dönüp dolaşması..."* ifâdesi ile kastedilen, onların ticaret ve kâr için yaptıkları çeşitli faaliyetleridir. Yani, "Ey mü'minler topluluğu, sizler korku içinde ve mahsurken, onların kendilerini emniyette hissedip, beldelerde istedikleri gibi dolaşmaları sizi aldatmasın. Çünkü bu az bir zaman devam edecek, sonra onlar en şiddetli azaba gireceklerdir" denilmektedir."

Daha sonra Hak Teâlâ, مَتَاعٌ قَلِيلٌ *"(Bu) azıcık bir metadır"* buyurmuştur. Bu ifâdenin takdirinin, "Onların diyar diyar dönüp dolaşmaları, azıcık bir metadır" şeklinde olduğu söylenmiştir. **Ferrâ** ise bu takdirin, ذٰلِكَ مَتَاعٌ قَلِيلٌ "Bu, azıcık bir faidedir" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Zeccâc** da bu takdirin, ذٰلِكَ الْكَسْبُ وَالرِّبْحُ مَتَاعٌ قَلِيلٌ "O kazanç ve o ticaret, az bir faidedir" şeklinde olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ bu faydalanmayı, az olarak vasfetmiştir, çünkü dünya nimetleri âfetler ve pişmanlıklarla karışıktır. Sonra bu dünya metâı, netice olarak, sona erici ve fanidir. Bu metâ ezelden şu ana kadar yok iken, ve de yine ezelden ebede kadar yok olacak iken, daha nasıl az olmaz ki! O'nun, (metânın) meydana geldiği zamanı, ezel ve ebed demek olan geçmiş ve gelecekle karşılaştırdığın zaman, bu metâ az olarak nitelendirilmekten dahi az olur.

Cenâb-ı Hak sonra, ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ *"Sonunda varıp sığınacakları yer cehennemdir"* buyurmuştur. Yani, "Bu dünya metâı azlığına rağmen, ebedî olarak cehenneme

düşmeye sebebiyet vermektedir" demektir. Az nimet büyük bir zarara sebebiyyet verince, bu bir nimet sayılmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlara fırsat verişimiz, ancak günahlarını artırmaları içindir"* (Âl-i İmran, 178) ve *"Ben onlara mühlet veririm. Benim kahrım çetindir"* (A'râf, 183) âyetlerinde olduğu gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَبِئْسَ الْمِهَادُ *"O ne kötü yataktır"* buyurmuştur. اَلْمِهَادُ kelimesi, "yatak" anlamına gelmektedir. Bunun çok kötü bir yatak olduğuna delil ise, Hak Teâlâ'nın *"Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında (ateşten) tabakalar vardır"* (Zümer, 16) âyetidir. Binâenaleyh onlar, ateş tabakaları arasındadırlar. Üstlerinde ise, kılıflar olup, ateş yerler ve ateş içerler.

Müttakilere Mahsus Ziyafet

لَٰكِنِ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّٰتٌ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ ۗ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ لِّلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

"Fakat Rab'lerinden ittikâ edenler (yok mu), onlar için kendileri orada ebedî kalmak, Rab'leri katından verilecek nice ziyafetlere konmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah'ın nezdinde olan şeyler, iyiler için daha hayırlıdır"

(Âl-i İmran, 198).

Bil ki Allah Teâlâ, vâ'îd ifâde eden âyeti zikredince peşisıra ikramını va'adettiği âyetini getirmiştir. Bu âyette geçen "nüzul" kelimesi, misâfir için hazırlanan şey (ziyâfet ve ikram) demektir. Hak Teâlâ'nın *"Fakat Rab'lerinden ittikâ edenler"* buyruğu, bütün taatları yapmayı içine alır. Çünkü "takva" mefhumuna, nehyedilenlerden ve emredilenleri yapmamaktan kaçınma girer. Bazı âlimlerimiz bu âyetle, ru'yetullah'ın (âhirette Cenâb-ı Allah'ın görülmesinin) olabileceğine istidlâl etmişlerdir. Çünkü bütün cennet bir ziyâfet ve ikram olduğuna göre, ikramın en büyüğü olsun diye, ru'yetullah'ın da bulunması gerekir. Bunun bir benzeri de,

"Hakikaten, îmân edip sâlih amellerde bulunanların konakları Firdevs cennetleridir" (Kehf, 107) âyetidir.

Âyetteki *"Nüzülen"* kelimesi, *"cennâtün"* kelimesinden hâl olarak mansubtur. Çünkü "cennâtün" lâfzı sıfat ile tahsis edilmiştir. Bunun âmili ise, لَهُمْ lâfzındaki lâm harf-i cerridir (yani zarf-ı müstekardır). "Nüzülen" kelimesinin, te'kid manasına gelen mef'ulü mutlak olması da câizdir. Çünkü onların cennetlerde ebedî kalışları, onların orada konaklamaları veya ağırlanmaları manasınadır. **Ferrâ** bu kelimenin, bir tefsiriyye (temyiz) olarak mansub olduğunu söylemiştir. Nitekim sen, هُوَ لَكَ هِبَةً وَبَيْعًا وَصَدَقَةً "O bir hibe, bir satış ve bir sadaka olarak senindir" dersin.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah nezdindeki"* devamlı ve çok nimetler, günahkârların alıp sattıkları o yok olucu az mallardan *"İyiler (ebrâr) için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. **Mesleme İbn Muhârib** ile **Â'meş**, zâ harfinin sükûnu ile kelimeyi نُزْلاً şeklinde; **Yezid İbn Ka'ka'a** da,âyetin başını şeddeli olarak لٰكِنَّ şeklinde okumuşlardır.

***

Ehl-i Kitaptan Olup İmân Edenler

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا
يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

"Gerçekten ehl-i kitap içinde Allah'a, size indirilen (kitaba) ve kendilerine indirilmiş olan kitaba, Allah'a büyük saygı gösteren (kimse)ler olarak inananlar var. Onlar Allah'ın âyetlerini az bir pahâya satmazlar. İşte onlar için, Rableri katında ecirleri var. Muhakkak ki, Allah hesâbını pek çabuk görendir. Ey îmân edenler, sabredin, sabır yarışı yapın, nöbet bekleşin ve Allah'tan ittika edin (korkun). Umulur ki felâh bulursunuz"

(Âl-i İmran, 199-200).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önce kâfirlerin halinin, sonunda cehenneme varmak olduğunu belirtmesinin yanısıra, mü'minlerin hâlini de bildirince bu âyette, ehl-i kitap'tan, muttakiler sınıfına girenlerin bulunduğunu beyân buyurarak, *"Gerçekten ehl-i kitap içinde... inananlar var"* buyurmuştur.

Âlimler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **İbn Abbas, Câbir** ve **Katâde** "Bu âyet **Habeş Necâşî**'si hakkında nâzil olmuştur. O ölüp, Hz. Peygamber (s.a.s) (gıyabında) canâze namazını kıldığı zaman, münâfıklar: "Muhammed, hiç görmediği bir hristiyan için cenaze namazı kılıyor" demişlerdi.

İbn Cüreyc ve **İbn Zeyd** ise, bu âyetin **Abdullah İbn Selâm** (r.a) ve arkadaşları hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Âyetin, Necranlılardan kırk, Habeşlilerden otuziki ve Rumlardan (Bizanslılardan) hristiyanken müslüman olan sekiz kişi hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. **Mücâhid** bu âyet-i kerîmenin bütün ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu söylemiştir ki en uygun görüş budur. Zirâ Cenâb-ı Hak, kâfirlerin varacakları yerlerinin cehennem olduğunu bildirince, ehl-i kitaptan imân edenlerin varacakları yerlerinin cennet olduğunu beyân buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitaptan imân edenleri bazı sıfatlarla tavsif etmiştir:

Birincisi, Allah'a iman;

İkincisi, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği (kitaba) iman;

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önceki peygamberlere indirdiği kitaplara imân;

Dördüncüsü, Allah'a büyük saygı göstermeleri -ki bunu ifade eden خَاشِعِينَ lâfzı, يُؤْمِنُ fiilinin fâilinden haldir. Çünkü bu fiil, cemî makamındadır-;

Beşincisi, Hz. Peygamberin peygamber oluşunu ve peygamberliğinin doğruluğunu gizleyen ehl-i kitabın yaptığı gibi, Allah'ın âyetlerini az bir pahâya satmamalarıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onları, أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"İşte onlar için Rab'leri katında ecirleri vardır. Muhakkak ki Allah, hesâbını pek çabuk görendir"* diye anlatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Serî'ul-hisâb"* oluşu, O'nun herşeyi bilmesi ve böylece herkes için sevap ve cezanın ne kadar olduğunu bilmesi manasınadır.

Sabır ve Müsabere

Cenâb-ı Hak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Ey imân edenler sabredin, sabır yarışı yapın, nöbet bekleşin ve Allah'tan ittikâ edin. Umulur ki felâh bulursunuz"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, bu surede, gerek usûl (inanç), gerekse fürû (ahkam)a dâir pek çok hakîkatten bahsedince, -ki usûl,

tevhid, adalet, nübüvvet ve âhiret meselelerinin izâhı ile ilgili olan konular; fürû da hacc, cihâd ve benzeri mükellefiyet ve ahkâmla ilgili şeylerdir-, bütün âdâbı içine alan bu âyetle bitirmiştir. Bu böyledir, çünkü insanın iki hali vardır:

a) Sırf kendini ilgilendiren;

b) Kendisi ile başkaları arasında müşterek olan şeyler. Birincisinde sabrın bulunması, ikincisinde de müsabere (karşılıklı sabır ve tahammül gösterme)'nin bulunması gerekir. Sabrın birkaç çeşidi vardır:

1- Tevhid, adalet, nübüvvet ve âhiretle ilgili bilgileri elde etmek için, istidlâl ve tefekkür meşakkati ile muhaliflerin şüphelerine cevap vermek için istinbatta bulunma meşakkatine sabretmek.

2- Farz ve nâfile ibadetleri edâ etmenin sıkıntı ve zorluklarına sabretmek.

3- Yasaklardan (haramlardan) kaçınmanın sıkıntılarına sabretmek.

4- Hastalık, fakirlik, kıtlık ve korku gibi, dünyevî musîbet ve âfetlere karşı sabretmek.. Âyetteki, *"sabredin"* emrinin muhtevasına işte bütün bu kısımlar girer. Bu ilk üç kısmın da muhtevasına sayısız çeşitler girer.

"Müsâbere" ise, kişinin kendisi ile başkası arasında müşterek olan sıkıntılara katlanmaktan ibarettir. Bunun içine âile, komşular ve akrabalardan kötü ahlaklı olanlara tahammül etme ile, sana kötülük yapanlardan intikam almaya yeltenmeme hususu girer. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Cahillerden yüz çevir"* (A'raf, 199) ve *"Onlar boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit, şerefli olarak (yüz çevirip) geçerler"* (Furkan, 72) buyurmuştur. Yine "Müsâbere"nin içine, insanın başkasını kendi nefsine tercih etmesi de girer. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Onlar) kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile, o (din kardeşlerini) öz canlarından daha üstün tutarlar"* (Haşr, 9) buyurmuştur. Yine ona, sana zulmedip haksızlık edenleri affetmen de girer. Nitekim Hak Teâlâ, *"Affetmeniz, takvaya daha yakın (ve uygun)dur"* (Bakara, 237) buyurmuştur. Yine ona, mârûfu (iyi şeyi) emir ve tavsiye edip, münkeri (kötülüğü) nehyetmek de girer. Çünkü emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapana çoğu kez, zararlar gelir. Yine buna, cihad da dahildir. Çünkü cihad, canı tehlikeye atmaktır. Yine bu müsâbereye, bâtıl ehline karşı sabredip, onların şüphelerini giderme ve cevap vermeye gayret etmek ve bu bâtıl şeyleri onların kalplerinden silme çabası da girer. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, اِصْبِرُوا *"Sabredin"* emrinin, insanın sırf kendisini ilgilendiren hususlara sabrı; وَصَابِرُوا *"Sabır yarışı yapın"* buyruğunun ise, insan ile diğer insanlar arasındaki müşterek her şeye sabrı içine aldığı sâbit olur.

Murabete ne Demektir?

Bil ki insan, her nekadar sabr ve müsâbere ile mükellef tutulmuş olsa da, insanı

bunların zıddını yapmaya sevkedecek olan kötü huylar da vardır. Bunlar şehvet, gazab ve ihtirasdır. İnsan, ömrü boyu bunlarla mücâdele edip, bunları zapt-ı rapt altına almakla meşgul olmadığı sürece, sabretmesi ve müsâberede bulunması mümkün olmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, وَرَابِطُوا *"nöbet bekleşin"* buyurmuştur. Bu gayret, fiillerden bir fiil olup, insanın her fiilinin de mutlaka bir sebebi ve maksadı olduğu için, insanın bu gayretinde de bir maksadının ve sebebinin olması gerekir ki, bu felâhı ve kurtuluşu elde etmek için, Allah'tan ittikâ etmek (korkmaktır.) Bu sebeple Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"ve Allah'tan ittikâ edin, umulur ki felâh bulursunuz"* buyurmuştur. Bu hususta sözün özü şudur: Fiillerin kaynağı kuvvelerdir. Cenâb-ı Hak, bundan dolayı sabrı ve müsâbereyi (sabır yarışını) emretmiştir ki bu güzel fiilleri yapıp, kötü fiilleri işlemekten kaçınmadan ibarettir. Fiiller, kuvvelerden sâdır olduğu için, Cenâb-ı Hak bundan sonra, kötü fiillerin kaynağı o kuvvelerle savaşmayı emretmiştir ki nöbet bekleşmekten (murabata)dan murad budur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kuvveleri, kabîh ve kötü şeyleri yapmaktan alıkoyan şeyi de zikretmiştir ki bu Allah'tan ittikâ etmek (korkmak)tır. Sonra da, Allah'tan ittikâ etmeyi diğer kuvvet ve ahlâklara tercih edilmesini gerektiren şeyi zikretmiştir ki bu da felâh (kurtuluş)tur. Böylece sûrenin sonundaki bu âyetin, ruhânî birtakım sırların ve hükümlerin hazinelerini içine aldığı; kısa olmasına rağmen, surede daha önce zikredilen usûl ve fürû ilimlerinin âdeta bir tamamlayıcısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Benim söyleyebileceklerim bundan ibarettir.

Şimdi, müfessirlerin söylediklerini zikredelim: **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Dininizden ötürü sabredin. Fakirlik ve açlık sebebi ile onu bırakmayın. Düşmanlarınıza karşı sabır göstermede yarışın ve Uhud'da meydana gelen bozgundan ötürü yılgınlık göstermeyin." **Ferra,** "Peygamberinizle birlikte sabredin. Düşmanlarınıza karşı sabır yarışında bulunun. Sizden daha sabırlı kimselerin bulunması uygun düşmez" demiştir. **Esam** ise, "Bu sûrede Allah'ın mükellefiyetleri çok olduğu için, Allah Teâlâ onlara, bu mükellefiyetlere karşı sabırlı olmalarını emretmiştir. Yine bu sûrede cihada çokca teşvik ettiği için de, düşmanlarına karşı sabırla dayanıp diretmeyi emretmiştir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın وَرَابِطُوا *"nöbet bekleşin"* emri ile ilgili iki görüş vardır:

1- Bu, o kimselerin atlarını hudutlardaki nöbet yerlerine, karakollara bağlamalarından ibarettir. Onlar atlarını, hasım tarafların her biri, diğeriyle savaşa hazır olacak bir şekilde atlarını bağlarlar ve beklerler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla, Allah'ın düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı korkutasınız"* (Enfâl, 60) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den: مَنْ رَابَطَ يَوْمًا وَلَيْلَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَانَ مِثْلَ صِيَامِ شَهْرٍ وَقِيَامِهِ لاَيُفْطِرُ وَلاَ يَنْتَقِلُ عَنْ صَلاَتِهِ إِلاَّ لِحَاجَةٍ *"Allah yolunda kim bir gün bir gece hudut nöbeti tutarsa, bir ay ihtiyacı dışında*

devamlı namaz kılan ve bozmadan oruç tutan kimsenin (ibâdeti) gibi ibâdet etmiş olur'' [52] dediği rivayet edilmiştir.

2- Murâbata, bir namazdan sonra diğer namazı beklemek manasına gelir. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet etmektedir:

a) **Ebu Seleme İbn Abdurrahman**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, murâbata yapılan (hudut nöbeti beklenen ve kendisi için hususî atlar hazırlanan) bir savaş yoktu. Binâenaleyh bu âyet ancak, bir namazı kıldıktan sonra diğer namazı bekleme hakkında nâzil olmuştur."

b) **Ebu Hureyre** (r.a)'nin, namazdan sonra diğer namazı beklemeden bahsedip, sonra üç kere, "Dikkat edin, ribât işte budur!" dediği rivâyet edilmiştir.

Bil ki bu lâfzı, zikredilen bu manaların hepsine birden hamletmek mümkündür. "Ribât"ın kökü bağlamak manasına olan "rabt" etmektendir. Nitekim bir şeye sabreden kimseye, رَبَطَ قَلْبَهُ عَلَيْهِ "Kalbini ona bağladı" denilir. Başkaları, bu kelimenin "devam ve sebât etme" demek olduğunu söylemişlerdir ki bu mana, bizim söylediğimiz sabretme ve kalbi bir şeye bağlama manası ile alakalıdır. Sonra bu sebat ve devam, cihâd için olabileceği gibi, namaz için de olabilir. Allah en iyi bilendir.

[Allah kendisinden râzı olsun, İmâm **Fahruddin Râzî** şöyle demiştir:] "Bu sûrenin tefsiri, Allah'ın fazlı ve ihsanı ile Hicrî 595 senesi Rebîu'l-âhir ayının ilk perşembesinde tamamlandı."

* * *

52) Nesâî, Cihâd, 39 (6/39); Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 26 (4/188); İbn Mâce, Cihâd, 7 (2/924); Müsned, 5/440.

NİSÂ SÛRESİ

Bu sûre Medenîdir ve 176 âyettir. Mümtahine sûresinden sonra nâzil olmuştur.

Nisâ Sûresinin Hedefi Hakkında

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ

"Ey insanlar, sizi bir tek kişiden yaratan Rabb'inizden ittikâ edin (çekinin)..."
(Nisâ, 1).

Bil ki bu sûre, pekçok çeşit mükellefiyeti ihtiva etmektedir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında insanlara, kadınlara, çocuklara ve yetimlere şefkat etmelerini, onlara acımalarını, onların haklarını kendilerine vermelerini ve onlar için mallarını muhafaza etmelerini emretmiştir. İşte bu mânayla da sûre son bulmuştur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senden fetva isterler. De ki: "Allah, kelalenin (babası ve çocuğu olmayanın) mirası hakkındaki hükmü şöylece açıklar..."* (Nisa, 176) âyetinin belirttiği husustur. Cenâb-ı Hak bu sûrede, başka mükellefiyetlerden de bahsetmiştir ki bunlar temizliği, namaz kılmayı ve müşriklerle savaşmayı emretmesidir. Bu mükellefiyetler insanlara zor ve ağır geldiği için onlara meşakkatli olunca, hiç şüphesiz, bu zor mükellefiyetleri yüklenmenin gerekçesini zikrederek bu sûreye başlamıştır ki, bu da bizi yaratan Rabb'imizden ve bizi var eden ilahımızdan ittikâ etmektir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ *"Ey insanlar, sizi yaratan Rabb'inizden ittikâ edin (çekinin)..."* buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey insanlar..."* buyruğu hakkında **Vahidî**, **İbn Abbas**'tan şunu rivayet etmiştir: "Bu hitap, Mekkelileredir." Müfessir usulcüler; bu hitabın bütün mükelleflere olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu şu sebeplerden dolayı en doğru olan görüştür:

a) Bu âyette geçen اَلنَّاسُ "insanlar" kelimesi, başına eliflâm gelmiş olan bir çoğul lâfızdır. Binaenaleyh bu lâfız istiğrak (şümul ve umûm) ifâde eder.

b) Allah Teâlâ "ittika ediniz" emrini, O'nun, insanları tek bir nefisten yaratmış olmasına bağlamıştır ki bu illet, bütün mükelleflerin **Hz. Adem**'den yaratılmış olmaları sebebiyle, o mükellefleri de içine alır. İllet âmm olunca, hüküm de âmm olur.

c) İttikâ etmekle mükellef tutulma, sadece Mekkelilere ait değildir. Aksine, bütün insanlar hakkında umumî bir hüküm ifâde eder. اَلنَّاسُ lâfzı herkesi içine aldığına, "ittika etmek" emri yine herkes için âmm olduğuna ve bu mükellefiyet illeti de, ki bu onların tek bir nefisten yaratılmış olmasıdır, herkes hakkında umûmî olduğuna göre, bu hitabın Mekkelilere tahsis edildiğini söylemek, son derece uzak bir ihtimaldir. **İbn Abbas**'ın delili, Hak Teâlâ'nın *"Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının"* (Nisa, 1) buyruğunun Araplara mahsus olmasıdır. Çünkü "Allah aşkına" ve "akrabalık hakkı için" birşey istemek, Araplara mahsus bir örftür ki, meselâ onlar, أَسْأَلُكَ بِاللّٰهِ وَبِالرَّحِمِ "Senden, Allah ve akrabalık hakkı içün istiyorum.." ve أَنْشُدُكَ اللّٰهَ وَالرَّحِمَ "Senden Allah ve akrabalık hakkı içün talep ve rica ediyorum" derlerdi. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının..."* âyeti, Araplara mahsus olmuş olur. Bu sebeple de, âyetin baş kısmı olan "Ey insanlar..." hitabı, Araplara tahsis edilmiş olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, âyetin evvelinde, *"Rabb'inizden ittikâ ediniz"* ve bundan sonraki, *"Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının"* ifâdesi, aynı muhâtaba müteveccih olarak gelmişlerdir. **İbn Abbas**'ın bu görüşüne de şu şekilde cevap vermek mümkündür: Usûl-ü fıkıhta, âyetin sonunun hususi olması, baş kısmının umumî olmasına mani olmaz şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey insanlar..."* hitabı, bütün insanları içine alan âmm bir lâfız; O'nun, *"Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının"* buyruğu da Araplara mahsus olmuş olabilir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de iki sûreye, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ *"Ey insanlar, Rabb'inizden ittikâ ediniz"* hitabı ile başlamıştır. Bunlardan birisi bu sûredir ki, iş bu sûre, Kur'ân'ın ilk yarısının dördüncü sûresidir. İkincisi ise Hacc sûresidir ki, bu sûre de,

Kur'ân'ın ikinci yarısının dördüncü sûresidir. Sonra Cenâb-ı Hak, bu sûrede "ittikâ ediniz" emrini, mebde'in, yaratılışın başlangıcını bilmeye delâlet eden hususa bağlamıştır ki bu, kendisinin insanları tek bir nefisten yaratmış olmasıdır. Bu da Yaratıcı'nın kudretinin, ilminin, hikmet ve celâlinin mükemmel olduğunu gösterir. Hacc sûresindeki "ittikâ ediniz" emrini de, meâd, âhiret bilgisinin kemâline delâlet eden şeye bağlamıştır ki, bu da Hak Teâlâ'nın *"Çünkü o saatin (kıyametin) zelzelesi mülthiş bir şeydir"* (Hacc, 1) ifâdesidir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sûrenin evvelini "mebde'" ve "meâd" bilgilerine bir delil yapmıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Mebde'e delâlet eden sûreyi "meâd"a delâlet eden sûreden önce getirmiştir. Bu konu pekçok sırları ihtiva etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Takva (Allah'ı Sayma) İle İnsanların Bir Babadan Yaratılmalarının İlgisi

Bil ki Allah Teâlâ bize ittikâ etmemizi emretmiş, bunun peşinden de , bizi tek bir kişiden yarattığını zikretmiştir ki bu, ittikâ ediniz emrinin, O'nun bizi tek bir nefisten yaratmış olmasına bağlandığını hissettirmektedir. Binâenaleyh, bu hüküm ile o vasıf arasındaki münasebeti izah etmek gerekir. Buna göre biz deriz ki, "Allah Teâlâ bizi tek bir nefisten yarattı "şeklindeki sözümüz, şu iki kaydı ihtiva etmektedir:

a) Allah Teâlâ'nın bizi yaratmış olması.

b) Bu yaratmanın keyfiyyeti ki, bu keyfiyyet de, Allah Teâlâ'nın bizi sadece tek bir insandan yaratmış olmasıdır. Bu iki kayıttan herbirinin, takvâ'nın vacip oluşunda tesiri söz konusudur.

Birinci kayıt, ki bu, Allah Teâlâ'nın bizi yaratmasıdır. Şüphe yok ki Allah Teâlâ'nın bizi yaratması, O'nun mükellefiyetlerine bağlanmamızın ve emir ve nehiylerine boyun eğmemizin farz olmasının gerekçesi ve sebebidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

a) Allah Teâlâ, bizim yaratıcımız ve zât ve sıfatlarımızın var edicisi olunca, biz O'nun kulu, O da bizim Mevlâmız olur. O'nun bizim Rabb'imiz olması ise, emirlerinin kulları tarafından yerine getirilmesini; bizim O'nun kulu olmamız da, Rabb'e, Mûcid ve Hâlık'a inkiyâd ve boyun eğmemizi gerektirir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın bizi yaratması, en büyük nimet ve nihayetsiz bir lütuftur. Çünkü sen yoktun, O seni var etti; sen ölüydün, O seni hayata kavuşturdu; sen acizdin, O sana güç ve kudret verdi ve sen câhildin, O sana öğretti... Nitekim **Hz. İbrahim,** *"Ki O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir"* (Şuara, 78) demiştir. Nimetlerin hepsi Cenâb-ı Hak katından olunca, kuluna, huşu ve inkiyâdını izhâr edip, inâd ve isyanı terkederek, o nimetlere mukabelede bulunması gerekir ki, işte bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın *"Nasıl oluyor da, Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü idiniz de, O sizi diriltti..."* (Bakara, 28) âyetinde kastedilen hususdur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın bizim yaratıcımız, Hâlıkımız, İlâh ve Rabb'imiz olduğu sâbit ve kat'î olunca, bizim de O'na kullukla meşgul olmamız ve nehyettiği bütün şeylerden ittikâ ederek kaçınmamız gerekir. Yine, yaptığımız bu fiillerden hiçbirisinin, bir sevâbı îcâb ettirmemesi gerekir. Çünkü bu tâatlerin, geçmiş nimetlerin mukabilinde yapılmış olması vâcip olunca, bunların bir mükâfaatı gerektirmesi imkânsız olur. Çünkü, hak edene hak ettiğini vermek, başka bir şeyi gerektirmez. Bu, kulun tâatleri doğrudan, kendiliğinden yapmış olduğunu kabul etmemiz halinde böyledir..[53] Bu nasıl olur, bu imkânsızdır. Çünkü tâatleri yapmak, ancak Allahu Teâlâ onları yapmaya kudret verdiği ve o tâatleri yapmaya götüren sebepleri yarattığı zaman mümkün olabilir. Bu kudret ve sebepler bulunduğu zaman bunların hepsi birden, kuldan tâatlerin sadır olmasına vesile olur. Durum böyle olunca da, kulun yapmış olduğu o tâatler de, Allah Teâlâ'nın kuluna lütfetmiş olduğu bir in'âm olur. Mevlâ, kuluna nimetler tahsis edince, bu nimetler, kula başka bir in'âmda bulunmasını (yani kulun yaptığı bu tâatlere mukabil yeniden mükâfaatlar vermesini) gerektirmez. Bu da, Allah Teâlâ'nın bizim yaratıcımız olmasının O'nun kulu olmamızı ve yasakladığı bütün şeylerden kaçınmamızı gerektirdiğini izah etmeye bir işârettir.

İkinci kayıt, ki bu, Allah Teâlâ'nın bizi tek bir kişiden yaratmasının, kendisine tâatlerde bulunup, günahlardan sakınmamızı gerektirmesidir. Bunun izahı da şu şekilde yapılabilir:

a) Bütün insan tiplerini, tek bir insandan yaratmak, kudretin ne kadar mükemmel olduğuna en ileri derecede bir delildir. Çünkü bu yaratma işi, tabiat ve özelliğe göre olmuş olsaydı, tek bir insandan meydana gelen ancak sıfatlarda aynı ve, yaratılış ve karakter bakımından birbirine benzer şeyler olurdu. Biz ise insan tipleri arasında beyaz, siyah, kızılderili, esmer, güzel, çirkin, uzun veya kısa tipler görünce, bu durum onları yaratıp var edenin mûcib bir illet (sebep) ve müessir bir tabiat değil, hür ve irâde sahibi bir Fâil-i Muhtar olduğunu gösterir. İşte bu incelik, âlemin müdebbirinin her türlü mümkinata kâdir, her türlü malûmatı bilen; âlim bir Fâil-i Muhtar (irade ve ihtiyârı olan bir fâil) olduğuna delâlet edince, bu durumda O'nun tekliflerine, emir ve yasaklarına inkıyâd etmemiz gerekir. Böylece, Hak Teâlâ'nın *"Rabb'inizden ittikâ ediniz.."* emrinin *"Sizi bir tek nefisten yarattı"* buyruğuyla olan irtibatı son derece güzel ve yerinde olur.

Akrabalığın Önemi

b) Allah Teâlâ "ittikâ ediniz" emrini zikredince, bunun peşinden yetimlere,

53) Yani, kulun yaptığı taatlerin bir sevabı îcab ettirmesi, ancak Allah Teâlâ'nın bir dahli bulunmaksızın, kulun o taatleri başardığını kabul etmemiz takdirindedir. Halbuki O muvaffak kılmasa kulluk edemeyiz (ç).

kadınlara ve güçsüzlere iyilikte bulunmak emrini getirmiştir. Bütün insanların tek bir nefisten yaratılmış olmasının, bu ihsanda ve lütufta bulunma emrinde bir payı bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü akrabalar arasında mutlaka, muhabbet ve sevgiyi artıracak olan bir nevi münasebet ve bir arada bulunma söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı insan, akraba ve ecdâdının medhedilmesinden sevinir, onların kınanmasından ise kederlenir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), فاطمةُ بضعةٌ مِنّي يُؤْذِينِي مَا يُؤْذِيها *"Fatıma benim bir parçamdır. Ona eziyyet veren şey, bana eziyyet verir"* (54) buyurmuştur. Durum böyle olunca, bu iyilikte bulunma emrinin manası, bunun, insanların birbirlerine karşı şefkatlerinin artmasına vesile olmasıdır.

c) İnsanlar, herkesin aynı atadan gelme olduğunu bildiklerinde, birbirlerine karşı öğünüp kibirlenmeyi bırakıp, tevâzu ve güzel bir davranış gösterirler.

d) Bu, âhiret alemine delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, tek bir şahsın sulbünden farklı sıfatları olan insanlar meydana getirmeye ve tek bir damla nutfeden, terkibi harika ve sûreti de son derece güzel olan bir insanı var etmeye muktedir olunca, O'nun ölüleri diriltmesi, ba's-ü neşr etmesi ve hesâba çekmesi nasıl imkânsız bir ihtimal sayılabilir? İşte bu bakımdan âyet, âhiret hayatına da delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kötülük edenleri, yaptıklarına mukabil cezâlandırması, güzel hareket edenleri de daha güzelliyle mükâfaatlandırması için.."* (Necm, 31) buyurmuştur.

e) **Esamm:** "Bunun manası şudur: İnsanların tek bir nefisten yaratılmış olmalarının gerektiği hususunda, aklî bir delil bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak naklî delillerle bilinebilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) herhangi bir kitabı okumamış ve herhangi bir hocadan da ders almamış olan bir ümmî idi. Binaenaleyh Hz. Peygamber, bu hususun böyle olduğunu haber verince bu, gaybden bir haber vermek olur ki, böylece de bu bir mûcize olmuş olur. Netice olarak, Hak Teâlâ'nın *"Sizi yarattı"* buyruğu, Allah Teâlâ'nın birliğini bilmemize; O'nun *"Tek bir nefisten.."* sözü de, nübüvveti bilip tanımamıza bir delildir" demiştir.

Buna göre eğer, "Bu kadar çok insanın hepsinin, o küçücük tek bir nefisten yaratılması nasıl mümkün olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ bununla neyi murad ettiğini beyân etmiştir. Çünkü **Hz. Adem**'in zevcesi, O'nun bir parçasından yaratılmış, sonra onların çocukları onların her ikisinin nutfesinden meydana gelmiş, daha sonra da bu iş daima böyle olduğu için, insanların hepsinin yaratılmasını **Hz. Âdem**'e nisbet etmek caiz olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Müslümanlar, buradaki tek bir nefisten muradın, **Hz. Adem** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki, نَفْسٌ kelimesinden dolayı (yani semâî müennes olduğundan) onun sıfatı da وَاحِدَةٌ müennes kılınmıştır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın,

54) Buhârî, Fezailü'l-Ashâb, 12; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 93-94 (4/1902-1903).

أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ *"Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha!.."* (Kehf, 74) âyetidir. Şair de,

أَبُوكَ خَلِيفَةٌ وَلَدَتْهُ أُخْرَى فَأَنْتَ خَلِيفَةُ ذَاكَ الْكَمَالِ

"Baban halife.. O'nu, bir başka halife doğurmuştu. Sen de bu kemale halefsin" demiştir. Dilciler, buradaki müennesliğin (وَلَدَتْهُ) خَلِيفَةٌ kelimesinin lâfzının nazar-ı itibara alınmasından ileri geldiğini söylemişlerdir.

***

Hz. Âdem'in Eşinin Yaratılması

وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا

"Ondan da onun zevcesini yarattı"

(Nisâ, 1).

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki اَلزَّوْجُ kelimesinden murad, **Havva** (aleyhimesselâm)'dır. **Hz. Havvâ**'nın **Hz. Âdem**'den yaratıldığı hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, ekseri âlimlerin kabûl ettiği görüştür. Buna göre, Allah Teâlâ **Hz. Adem**'i yaratınca, O'nu bir sûre uyuttu. Sonra da, O'nun sol kaburgalarının birinden **Hz. Havvâ**'yı yarattı. **Hz. Adem** uyandığında onu gördü, ona meyledip, onunla ünsiyyet kurdu. Çünkü o, **Hz. Adem**'in bedeninin bir parçasından yaratılmıştı. Âlimler bu görüşlerine Hz. Peygamber'in, اِنَّ الْمَرْأَةَ مِنْ ضِلَعٍ أَعْوَجَ فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهَا كَسَرْتَهَا وَإِنْ تَرَكْتَهَا وَفِيهَا عِوَجٌ اِسْتَمْتَعْتَ بِهَا *"Kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Eğer onu düzeltmeye kalkışırsan onu kırarsın. Onu eğri olarak bırakırsan ondan istifâde edersin."*(55)

İkinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüdür. Buna göre Hak Teâlâ'nın, وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا buyruğundan murad, "Onun cisinden, yani insan cinsinden, onun zevcesini yarattı" manasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا *"Allah sizin için, kendinizden zevceler yaptı"* (Nah, 72). إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ *"Allah, onlara kendilerinden bir peygamber gönderdiği için.."* (Âl-i İmran, 164) ve لَقَدْ

55) Buhârî, Enbiya, 1; Müslim, Redâ', 60 (2/1091).

جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنفُسِكُمْ *"Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki..."* (Tevbe, 128) âyetlerinde olduğu gibidir. **Kâdî** birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu söylemiştir. Çünkü ancak bu durumda, âyetteki *"Sizi bir tek candan yarattı"* ifâdesi, yerinde olmuş olur. Zirâ, şayet **Hz. Havva** da yoktan yaratılmış olsaydı, o zaman insan soyu bir candan değil iki candan (nefisten) yaratılmış olurlardı.

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: "Âyetteki مِنْ نَفْسٍ "bir kişiden" sözünün başındaki "mîn", ibtidâ-i gâye içindir. Yaratmanın ve yoktan varetmenin başlangıcı, bu tek can olan **Hz. Adem** olunca, *"sizi bir tek candan yarattı"* denilmesi yerinde olur. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Adem**'i topraktan yaratmaya kâdir olduğu sâbit olduğuna göre, **Hz. Havva**'yı da topraktan yaratmaya kâdirdir. Durum böyle olunca, **Hz. Havva**'yı, **Hz. Adem**'in bir kaburgasından yaratmasının manası nedir?"

İKİNCİ MESELE
Hz. Adem (a.s)'in Yaratılması

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: **Hz. Adem**'e, "Adem" ismi verilmiştir. Zira Allah Teâlâ onu, yeryüzünün kızıl, siyah güzel ve çirkin topraklarından yaratmıştır. İşte bu sebepten ötürü, onun çocukları arasında kızıl derili, siyah derili, güzel ve çirkin olanlar vardır. Onun hanımı da "Havvâ" diye adlandırılmıştır. Çünkü o **Hz. Adem**'in kaburgalarının birinden yaratılmıştır. Demek ki o, canlı (hayy) olan bir şeyden yaratılmış ve ona nisbetle de "Havvâ" diye adlandırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Yoktan Yaratma Meselesi

Bir grup tabiatcı, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın *"Sizi bir tek candan yarattı.."* buyruğu bütün insanların tek bir nefisten yaratıldığını gösterir. O'nun, *"Ondan da onun zevcesini yarattı"* sözü de, eşinin o nefisten yaratıldığına delâlet eder. Cenâb-ı Allah, daha sonra **Hz. Adem** hakkında, *"Onu topraktan yarattı"* (Âl-i İmran, 59) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, **Hz. Adem**'in de topraktan yaratıldığına delâlet eder. Allah Teâlâ, insanlar hakkında ise, *"sizi ondan (topraktan) yarattık"* (Tâhâ, 55) demiştir. Bütün bu âyetler, sonradan olan bir şeyin, önceden olan bir maddeden yaratıldığına ve herhangi birşeyin sırf ademden (yokluktan) yaratılmasının imkânsız olduğuna delâlet etmektedir."

Kelâmcılar, onlara şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Birşeyi birşeyden yaratmak (halketmek) aklen imkânsızdır. Çünkü yaratılmış olan bu şey, eğer kendinden önce mevcut olan o şeyin aynı olursa, bu bir yaratma olmaz. Bu bir yaratma olmayınca da, başka birşeyden yaratılmış olması da imkânsız olur. Şayet biz, bu yaratılan şeyin kendinden önce mevcut olan o şeyden başka bir varlık olduğunu söylersek, bu durumda yaratılan ve sonradan meydana gelen bu şey, sırf yokluktan meydana gelmiş ve bulunmuş olur. Böylece, birşeyin başka birşeyden yaratılmasının aklen imkansız olduğu sâbit olur. Bu âyetteki مِنْ harf-i cerri, ibtidâ-i gâye manasınadır. Bu, şu demek-

tir: Bu şeylerin, şeylerden meydana gelişinin başlangıcı, bir zaruretten ötürü değil, sadece öyle vâki olduğu içindir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, ism-i fâil lâfzı ile, âyetin وَخَالِقٌ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَاثٌّ مِنْهُمَا şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Bu, mahzuf bir mübtedânın haberi olup, takdiri, هُوَ خَالِقٌ "O, yaratandır.." şeklindedir.

★★★

وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ۝

"... Ve o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yayan (Rabb'iniz'den ittikâ edin). Kendisi adına birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kesmekten) sakının. Çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir"

(Nisâ, 1).

Cenâb-ı Allah'ın, *"İkisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yayan (Allah)"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İnsanların Bir Ana-Babadan Çoğalmaları

Vâhidî, Cenâb-ı Hakk'ın بَثَّ مِنْهُمَا buyruğu ile dağıtıp, yayma manasını murad ettiğini söylemiştir. **İbnu'l-Muzaffer** ise şöyle demektedir: "بَثَّ (bess) senin eşyayı dağıtmandır. Mesela, بَثَّ الْخَيْلَ فِي الْغَارَةِ "Atları, hücum için dağıtıp yaydı"; بَثَّ الصَّيَّادُ كَلَابَهُ "Avcı, köpeklerini salıp dağıttı"; خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَبَثَّهُمْ فِي الْأَرْضِ "Allah, mahlûkatı yarattı ve onları yeryüzüne dağıttı" ve birisi halıları yaydığında, بَثَثْتُ الْبُسُطَ "halıları yaydım" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ *"Yayılıp serilmiş saçaklı halılar..."* (Gâşiye, 16) buyurmuştur." **Ferrâ** ve **Zeccâc**, bazı Arapların, fiili أَبَثَّ اللَّهُ الْخَلْقَ "Allah mahlûkatı dağıttı" şeklinde kullandıklarını söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, وَبَثَّ مِنْهُمَا الرِّجَالَ وَالنِّسَاءَ "İkisinden erkekleri ve kadınları türetip yaydı" buyurmamıştır. Çünkü bu ifâde, bütün erkek ve kadınların bizzat o ikisinden yaratılmış olmalarını gerektirir ki bu imkânsızdır. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ bu ifâde şeklini bırakıp, *"İkisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yaydı"* buyurmuştur.

İmdi, "Cenâb-ı Hak niçin, "ikisinden birçok erkekler ve birçok kadınlar.." demeyip ve niçin çokluğu kadınlara değil de erkeklere tahsis etmiştir?" denilir ise,

biz deriz ki: Allah bilir ya, bunun sebebi şudur: Erkeklerin şöhretli oluşları daha fazladır. Binâenaleyh onların çoklukları daha çok görülür. İşte bundan ötürü, çok oluş bilhassa onlara tahsis edilmiştir. İşte bu durum âdeta, erkeklere yakışanın şöhret, ortaya çıkma ve görünme olduğuna; kadınlara yakışanın da gizlenmek ve sesini çıkarmayıp adının sanının anılmaması olduğuna bir dikkat çekmedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bütün beşeriyyetin zerreler halinde olduğunu ve **Hz. Adem**'in sulbünde bulunduğunu söyleyenler, âyetteki, *"İkisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yaydı"* buyruğunu zâhirî manasına hamletmişler; böyle söylemeyenler ise, bu ifâdeden maksadın, "Onların çocuklarının onlardan türeyip çoğalması ve onların çocuklarından da yeni nesil ve toplulukların türeyip meydana gelmesi olduğunu söylemişlerdir ki, bu durumda bütün insanların, **Hz. Adem** ve **Havva**'nın evlatları oluşları mecâzen olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا *"Kendisi adına birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kesmekten) sakının, çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Asım, Hamza ve **Kisaî**, şeddesiz olarak تَسَاءَلُونَ; diğer kıraat imamları ise, şeddeli olarak تَسَّاءَلُونَ şeklinde okumuşlardır. Şeddeli okuyanlar, fiilin aslının تَتَسَاءَلُونَ olduğunu düşünmüşlerdir. Böyle tâ harfi, her ikisi de dil harflerinden olduğu, ön dişlerin dibinden çıktığı ve "hems" sıfatında müşrek oldukları için, sîn harfine idğâm edilmiştir. Şeddesiz olarak okuyanlar, mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harf yanyana geldiği için, تَتَسَاءَلُونَ kelimesindeki tâ harflerinden birini hazfetmişler, böylece, birinciler idğam yoluyla kelimede i'lâl yaptıkları gibi, bunlar da hazf ederek i'lâl yapmışlardır. Bu böyledir, çünkü mahreç ve sıfatları aynı olan harfler bir kelimede bulundukları zaman bazan hazf, bazan da idğam ile hafifletilirler.

İKİNCİ MESELE

وَالْأَرْحَامَ (Nisa, 1) Kelimesinde Hamza'nın Kıraatini Tenkide Cür'et Edenler

Sadece **Hamza**, mîm harfinin cerriyle olmak üzere وَالْأَرْحَامِ şeklinde okumuştur. **Kaffâl** (r.h) bu kırâatin, yedi kıraat imamının dışında **Mücâhid** ve başkalarından da rivayet edildiğini söylemiştir. Diğer kıraat imamlarının hepsi bu kelimeyi mîm harfinin nasbıyla وَالْأَرْحَامَ şeklinde okumuşlardır. **Keşşâf sahibi**: "Bu kelime üç harekeyle الْأَرْحَامُ، الْأَرْحَامَ ve الْأَرْحَامِ şeklinde okunmuştur." Pekçok nahivci, **Hamza**'nın kıraatinin yanlış olduğu görüşünde birleşerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu okuyuş, zahir bir ismin mecrûr bir zamire atfedilmesini iktiza eder ki, bu câiz değildir. Onlar bunun caiz olmadığına delil olarak şunlarla istidlâl etmişlerdir:

a) **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demektedir: Mecrûr zamir, harf demektir. Binaenaleyh, zahir bir ismin ona atfedilmemesi gerekir. Biz, mecrûr zamirin şu sebeplerden dolayı harf gibi olduğunu söyledik:

1- Bu zamir, tenvînin kelimeden ayrılmayışı gibi, kelimeden ayrılmaz. Bu böyledir, çünkü بِهِ ve بِكَ kelimelerindeki hâ ve kâf harflerinin, harf-i cerden kesinlikle ayrılmadığını görürsün. Böylece bu, âdeta bir tenvîn gibi olmuş olur.

2- Nahivciler, tercîh edilen görüşe göre muzâf olan münâdadan, müfred olan münâdadan tenvîni hazfetmeleri gibi, nidâ edâtı olan yâ harfini hazfederler. Müfred münâdadan tenvîni hazfetmeleri, meselâ onların, يَا غُلَامُ demeleri gibidir. Böylece mecrûr zamir, işte bu bakımdan tenvîne benzemiş olur. Bu sebeple de, mecrûr zamirin tenvîn harfi gibi olduğu sabit olmuş olur. Netice itibariyle de, zahir ismin mecrûr zamire atfedilmemesi gerekir. Çünkü matûf ile matûfun aleyh'in arasında bir benzerliğin bulunması, atfın şartlarındandır. Binaenaleyh burada bir benzerlik bulunmadığına göre, atfın caiz olmaması gerekir.

b) **Ali İbn İsâ** şöyle demektedir: Nahivciler, zahir ismin merfû zamir üzerine atfedilmesini de uygun görmemişlerdir. Binâenaleyh, اِذْهَبْ وَزَيْدٌ "Sen ve Zeyd git!" ve ذَهَبْتُ وَزَيْدٌ "Ben ve Zeyd gittim" denilmesi caiz değildir. Bilâkis nahivciler, وَذَهَبْتُ اَنَا وَزَيْدٌ ve اِذْهَبْ اَنْتَ وَزَيْدٌ demektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا *"Artık sen Rabb'inle beraber git! Böylece ikiniz harbedin"* (Maide, 24) buyurmuştur. Halbuki merfû zamir, bazan ayrılabilir. Binaenaleyh, zahir ismin, bazan ayrılabilmesi sebebiyle mecrûr zamirden daha kuvvetli olan merfû zamire atfedilmesi caiz olmadığına göre, asla ayrılmayan mecrûr zamire atfedilmesi haydi haydi caiz olmaz.

c) **Ebu Osman el-Mazinî** de şöyle demektedir: "Matûf ile matûfun aleyh müşterektirler. Birincisini, ikincisini birincisine atfetmenin caiz olması halinde, ancak ikincisine atfetmek caiz olur. Halbuki burada böyle bir mâna mevcut değildir. Çünkü senin, مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَكَ şeklinde söylemen caiz olmadığı gibi, مَرَرْتُ بِكَ وَ زَيْدٍ demen de caiz değildir."

Hamza'nın Kıraatinin Sabit Olduğu

Bil ki bu izahlar, kelimelerin kullanışlarında lisanda gelmiş olan rivâyetleri reddetme hususunda pek kuvvetli görüşler değillerdir. Bu böyledir, çünkü **Hamza**, yedi kıraat imamından birisidir. Herhalde o, bu kıraati kendiliğinden bu şekilde okumamıştır. Aksine o bunu Allah'ın Resûlünden rivayet etmiştir ki, bu da bu okuyuş şeklinin doğru olduğuna kesinkes hüküm vermeyi gerektirir. Kıyas, nakle karşı koyamaz, onun karşısında duramaz. Hele hele, örümceğin yuvasından daha zayıf olan bu gibi kıyaslar.. Hem bu kıraatin, şu iki türlü izahı da yapılabilir:

a) Bu, harf-i cerrin tekrâr edilmesinin takdir edilmesi itibariyle böyle okunmuştur. Sanki, تَسَاءَلُونَ بِهِ وَبِالْأَرْحَامِ denilmek istenmiştir.

b) Bu kullanış, şiirde de gelmektedir. Nitekim **Sîbeveyh** bu manada olmak üzere şunu söylemiştir: فَالْيَوْمَ قَدْ بِتَّ تَهْجُونَا وَتَشْتُمُنَا فَاذْهَبْ فَمَا بِكَ وَالْأَيَّامِ مِنْ عَجَبِ

"Bugün sen, muhakkak ki bizi hicvederek ve kınayarak sabahladın. Artık çek git! Sana ve günlere artık hayret etmiyoruz..."

Yine **Sîbeveyh**, لَعَلَّكَ فِي مِثْلِ السَّوَارِ سَيُوفَنَا وَمَا بَيْنَهَا وَالْكَعْبِ غَوْطٌ نَفَانِفُ

'Biz, bilezik takan gibi kılıçlarımızı kuşanırız; onlarla topuk arasında ise, geniş vadiler, derin uçurumlar vardır" demiştir.

Kur'ân'ın Kullanmasına Bakmayıp Şiir Şevahidi Arayan Nahivcilerin Tenkidi

Şu nahivcilere şaşarım; zira onlar bu kullanış şekillerinin, bilinmeyen şu iki beyitle isbat edilmesini güzel görürler de, Kur'ân ilminde selef ulemâsının büyüklerinden olan **Hamza** ve **Mücâhid**'in kıraati ile isbât edilmesini uygun bulmazlar. **Zeccâc** da, **Hamza**'nın bu kıraatinin mâna bakımından bozuk olduğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ *"Atalarınızın adını anarak yemin etmeyiniz"* [56] hadisiyle istidlâl etmiştir. Binâenaleyh âyetteki وَالْأَرْحَامَ lâfzını, بِهِ ifâdesindeki zamire atfettiğin zaman bu atf, "akrabalar adıyle" de yemin edilebileceğini gösterir. **Zeccâc**'ın bu görüşüne de şu şekilde cevap verilebilir: "Bu, onların câhiliyye döneminde yapmış oldukları bir fiili nakletmektir. Halbuki, geçmişte onların bu fiili yaptıklarını nakletmek, gelecekte onu yasaklamaya ters düşmez. Yine Hz. Peygamber'in hadisi, yalnız ecdad adına yemin etmeyi yasaklamaktadır. Halbuki burada durum böyle değildir. Aksine o kimse önce Allah'a yemin etmiş, daha sonra da bu yeminine, akrabalara yemini eklemiştir ki, bu durum bu hadisin manasına da ters düşmez. Mecrûr olarak وَالْأَرْحَامِ şeklinde okunan kıraate göre söylenecek sözün özü, işte budur

Diğer Kıraatlerin İzahı

Bu kelimeyi nasb ile okuma hususunda da şu iki izah söz konusudur:

a) **Ebu Ali el-Farisî ile Ali İbn İsa**'nın tercih ettiği görüşe göre bu الْأَرْحَامَ lâfzı, بِهِ ifâdesinin mahalline atfedilmiştir. (Çünkü بِهِ ifâdesi, gayr-i sarih mef'ûl olduğu için mahallen mansûbtur). Nitekim şâir de,

فلسنا بالجبال ولا الحديدا

56) Buhârî, Eymân, 4; Müslim, Eyman, 1-2 (3/1266).

"Binâenaleyh, biz dağ değiliz, demir de değiliz!..." demiştir.

b) Ekseri müfessirlerin görüşüne göre âyetin takdiri, وَاتَّقُوا الْأَرْحَامَ أَنْ تَقْطَعُوهَا "Akrabalardan, yani onlarla münasebeti kesmekten sakının..." şeklindedir. Bu **Mücâhid, Katâde, Süddî, Dahhâk, İbn Zeyd, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. Bu izaha göre bu lâfız, اللهَ lâfzına atfedilmesi sebebiyle mansûbtur. Yani, "Allah'dan ve akrabalardan sakının" demektir. Bu da, akrabaların haklarından sakının, onları ziyâret ediniz ve onlardan kopmayınız, demektir. **Vahidî** (r.h), bu kelimenin "iğrâ" (teşvik ve tahrik) sebebiyle mansûb olabileceğini söylemiştir. Yani, "Akrabaları koruyun gözetin ve onları ziyâret edin" demektir. Bu, senin tıpkı اَلْأَسَدَ الْأَسَدَ "Aslandan sakın, aslandan sakın!..." demen gibidir. **Vahidî**'nin bu açıklaması, sıla-i rahimde bulunmamanın haram, onları ziyâret etmenin vâcip olduğuna delâlet etmektedir. Merfû olarak okumaya gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Merfû olarak okunmasına göre اَلْأَرْحَامَ kelimesi mübtedâ olup, haberi de mahzûftur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Akrabalar da sakınılması gereken şeyler cümlesindendir" veya "Akrabalar da, kendileriyle istekte bulunulan şeyler cümlesindendir" manasında olmak üzere, وَالْأَرْحَامُ كَذٰلِكَ "Akrabalar da böyledir..."

İKİNCİ MESELE

Allah ve Rab Vasıflarının Delâleti Hakkında Güzel Bir İzah

Allahu Teâlâ önce, *"Rabb'inizden sakının"* demiş, sonra da *"Allah'tan sakının"* buyurmuştur. Bu tekrar hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, emri tekid ederek, ona teşvik etmektir. Bu, senin bir kimseye اِعْجَلْ اِعْجَلْ "Acele et, acele et!" demen gibidir. Buna göre senin bu ifâden, اِعْجَلْ "Acele et!" ifâdesinden daha belîğ olur.

b) Cenâb-ı Hak ilk hitabında insanları yaratması ve diğer şeylerle onlara in'âm ve ihsanda bulunduğu için; ikincisinde ise, kendisi adıyla karşılıklı olarak istenildiği için, insanların birbirlerinden istedikleri şeyler hususunda takvayı emretmiştir.

c) Cenâb-ı Hak birinci hitapta, "Rabb'inizden"; ikincisinde ise, "Allah'tan ittikâ ediniz" buyurmuştur. "Rabb" terbiye ve ihsâna delâlet eden bir lâfızdır. "İlah" ise, O'nun hakimiyetine ve heybetine delâlet eden bir lâfızdır. Binaenaleyh, birincisinde terğib ve teşvike,ikincisinde de terhîb ve sakındırmaya binaen, insanlara sakınmalarını emretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Korku ve ümid ile Rab'lerine duâ ederler"* (Secde, 16) ve *"Umarak ve korkarak bize duâ ederler"* (Enbiya, 90) buyurmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: O, seni büyütmüş, sana ihsanda bulunmuştur. Binaenaleyh, O'na muhâlefet etmekten sakın; çünkü O, ikâbı şiddetli, azamet ve heybeti yüce olandır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Allah ve akrabalar adına istemenin şu şekilde olduğu söylenmiştir: Kişinin kendisiyle, başkasından bir şey istemekle söz konusu olan muradını te'kîd ve takviye ettiği; ondan hakkını alacağını veya onun yardımını ve desteğini talep ederken onun şefkatli ve merhametli olmasını temin etmek istediği ifâdeler kabilinden olmak üzere بِاللّٰهِ اسْأَلُكَ "Allah aşkına senden istiyorum"; بِاللّٰهِ اِشْفَعْ اِلَيْكَ "Allah aşkına, sana halimi arzediyorum"; بِاللّٰهِ اَحْلِفُ عَلَيْكَ "Allah'ın adına sana yemin ediyorum" denilmektedir. **Hamza**'nın kıraati mana bakımından açık olup, âyetin takdiri, "Kendisi ve akrabalar adına birbirinizden bir şeyler istediğiniz Allah'dan korkun..." şeklindedir. Çünkü, Arapların âdeti ve örfü, akrabayı zikrederek başkasının şefkatli olmasını talep etmektir. Meselâ onlar, اَسْأَلُكَ بِاللّٰهِ وَبِالرَّحِمِ "Allah ve akraba aşkına senden istiyorum" demektedirler. Çoğu kez onlar yalnız akrabayı zikrederek, "Akraban aşkına senden istiyorum" derlerdi. Yine müşrikler Hz. Peygamber'e mektup yazarak, "Allah ve akraban aşkına, bize falan ve falancaları elçi olarak göndermemeni istiyoruz..." demişlerdir. Bu kelimeyi mansûb okumanın anlamı da bu manaya gelir ki takdiri, وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوا الْاَرْحَامَ "Allah'tan ve akrabalardan sakının, ittikâ edin" şeklindedir.

Kâdî şöyle demektedir: "İşte bu durum, bazan aynı lâfızla pekçok farklı mânanın kastedilebileceğine delâlet eden şeylerden birisidir. Çünkü Allah'tan sakınmanın manası, akrabalardan ittikâ etmenin manasından başkadır. Allah'tan ittikâ etmek, O'nun tâatine yapışıp, günahlardan kaçınma ile olur. Akrabalardan ittikâ etmek ise, onları ziyâret etmek, onlara iyilikte bulunup, ihsân ve ikrâmda bulunmakla olur." **Kadî**'nin bu görüşüne şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Hak belki de bu lafzı iki kere tekrâr etmiştir. Bu takdire göre de, bu problem ortadan kalkmış olur.

BEŞİNCİ MESELE

Rahim (Akrabalık) Kelimesinin Mânası

Bazı âlimler, اَلرَّحْمُ kelimesinin, nimet manasına olan اَلرَّحْمَةُ kelimesinden geldiğini söylemişler, bu görüşlerine de Hz. Peygamberin şu hadisini delîl olarak getirmişlerdir: O şöyle buyurmuştur: يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى: اَنَا الرَّحْمٰنُ وَهِيَ الرَّحِمُ اِشْتَقَقْتُ اسْمَهَا مِنِ اسْمِي *"Allahu Teâlâ şöyle buyurur: "Ben, Rahmânım; o ise "Rahim" dir. Onun ismini kendi ismimden çıkarttım, türettim."* (57) Bu teşbihin münasebet noktası, bu halin bulunmasından dolayı, insanların birbirlerine karşı merhametli olmasıdır. Bazıları da bu ismin bulunmasıyla in'âmda bulunmanın tahakkuk ettiği اَلرَّحِمُ kelimesinden müştak olduğunu ve bunun asıl olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları da, bu iki kelimenin her biri başlıbaşına bir asıldır; bu gibi şeylerde tartışmak ise, birbirine yakın neticeler verir.

---

57) Müsned, 1/194.

ALTINCI MESELE

Âyet, Allah aşkına bir şey istemenin caiz olduğuna delâlet etmektedir. **Mücahid, İbn Ömer**'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ سَأَلَكُمْ بِاللّٰهِ فَأَعْطُوهُ *"Kim sizden Allah hakkı için bir şey isterse, ona veriniz"* (58) dediğini rivayet etmiştir. **Berâ İbn Azib**'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın Resûlü bize yedi şeyi emretmiştir ki, bunlardan bir tanesi de "yemini yerine getirmek"tir.

YEDİNCİ MESELE

Sıla-i Rahm'in Önemi

Hak Teâlâ'nın, اَلْأَرْحَامَ "akrabalar" sözü, akrabanın hakkının büyük ve saygıya değer olduğuna ve sılâ-i rahmi kesmemeyi tekîd ettiğine delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Demek, idâreyi ve hakimiyeti ele alırsanız hem yeryüzünde fesad çıkaracak, akrabalık münasebetlerinizi bile parçalayıp keseceksiniz, öyle mi?"* (Muhammed, 22); *"Onlar bir mü'min hakkında ne bir yemin* (buradaki اِلاًّ kelimesinin akrabalık bağı olduğu söylenmiştir) *ne de bir vecibe, hak hukuk gözetmezler"* (Tevbe, 10); *"Rabb'in, "Kendisinden başkasına kulluk etmeyin ve ana ve babaya da iyi muamele edin" diye hükmetti"* (İsrâ, 23) ve *"Allah'a ibâdet edin, O'na hiçbir şeyi eş koşmayın. Anaya babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara... iyilik edin"* (Nisa, 36) buyurmuştur. **Abdurrahman İbn Avf**'tan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى: أَنَا الرَّحْمٰنُ وَهِيَ الرَّحِمُ اِشْتَقَقْتُ اسْمَهَا مِن اسْمِي فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا قَطَعْتُهُ *"Allahu Teâlâ şöyle buyurur: "Ben, Ramânım; o ise "Rahim"dir. O'nun ismini kendi ismimden çıkardım. Kim o ilgiyi devam ettirirse, ben de ona olan ihtimamımı devam ettiririm. Kim akrabasıyla münasebetini keserse, ben de onunla olan münasebetimi keserim."* (59)

Ebu Hureyre'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

مَا مِنْ شَيْءٍ أُطِيعَ اللّٰهُ فِيهِ أُعْجِلَ ثَوَابًا مِنْ صِلَةِ الرَّحِمِ وَمَا مِنْ عَمَلٍ عُصِيَ اللّٰهُ بِهِ أُعْجِلَ عُقُوبَةً مِنَ الْبَغْيِ وَالْيَمِينِ الْفَاجِرَةِ

" Kendisiyle Allah'a itâat edilip de, sevabı akrabayı ziyâret etmenin sevabından daha çabuk verilen hiçbir şey yoktur. Yine, kendisiyle Allah'a isyân edilip de, ikâbı haddi aşma ve yalan yemin etmenin ikâbından daha çabuk verilen hiçbir amel de yoktur." (60)

Enes'den de, Hz. Peyagamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivayet edilmiştir:

اِنَّ الصَّدَقَةَ وَصِلَةَ الرَّحِمِ يَزِيدُ اللّٰهُ بِهِمَا فِي الْعُمْرِ وَيَدْفَعُ بِهِمَا مِيتَةَ السُّوءِ وَيَدْفَعُ اللّٰهُ بِهِمَا الْمَحْظُورَ وَالْمَكْرُوهَ

58) Ebu Davud, Zekat, 38 (2/128); Nesâî, Zekat, 72 (5/82).
59) Benzeri hadis: Buhârî, Edeb, 13; Tirmizî, Birr ve Sıla, 16 (4/324).
60) Tirmizî, Kıyame, 57 (IV/665).

"Muhakkak ki, sadaka ve sıla-i rahim sebebiyle Allah, ömrü uzatır; yine onlar sebebiyle Allah sû-i hatimeden korur, ve onlar vesilesiyle sakınılan ve istenmeyen şeyleri def eder." (61)

Yine Hz. Peygamber (s.a.s): أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِى الرَّحِمِ الْكَاشِحِ *"Sadakanın en üstünü, kâşih olan akrabana verdiğindir"* (62) buyurmuştur. Buradaki, الْكَاشِحُ kelimesinin, düşman manasına geldiği söylenmiştir. Böylece kitap ve sünnetin delâletiyle sıla-i rahmin vacip olduğu ve onun vesilesiyle mükâfaata nail olunacağı sabit olmuş olur.

Kölelerin Hürriyete Kavuşma Sebebi Olarak Akrabalık

Sonra, **Ebu Hanife** (r.h)'nin mezhebinde olanlar, bu kaideye şu iki meseleyi de dayandırmışlardır:

a) Bir kimse kardeşi, kızkardeşi; amcası teyzesi gibi akrabalarına köle ve cariye olarak mâlik olursa, onlar hemen âzâd edilir. Çünkü mülkiyyet devam edecek olsa, icmâ sebebiyle, onların kendisine hizmet etmesini istemek helâldir. Ancak ne var ki, onların kendisine hizmet etmesini istemek, sıla-i rahmi inkıtaya uğratacak bir vahşettir. Bu ise, bu asla binâen, haramdır. Binâenaleyh, mülkiyyetin devâm etmemesi gerekir.

b) Yakın akrabaya (nikâhı yakın olan akrabaya) yapılan bağıştan rücû olunmaz. Çünkü bu hibeden rücû, sıla-i rahmi inkıtaya uğratmaya sebebiyet veren bir vahşettir. Binaenaleyh, bunun caiz olmaması gerekir. Bu iki mesele hakkındaki söz, hilâfiyyat kitaplarında geçmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak bu âyeti, bir vâ'ad bir vaîd; bir terğîb ve bir terhîb olacak bir cümle ile bitirerek إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا *"Çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir"* buyurmuştur. الرَّقِيبُ kelimesi, "Senin bütün fiillerini gözetleyen, muhafaza eden" anlamına gelmektedir. Sıfatı ve vasfı böyle olan kimseden sakınılması ve ondan bir şeyler umulması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisinin sırları ve en gizli olan şeyleri bildiğini beyân etmiş olmaktadır. O, böyle olunca da kişinin, yaptığı ve yapamadığı her şey hususunda (O'ndan) sakınması ve korkması gerekir.

* * *

61) Tirmizî, Zekât, 28 (III/52).
62) Dârimî, Zekât, 38 (1/397); Müsned, 3/402.

Bu Sûrede Farz Kılınan Bazı Mükellefiyetler

وَاٰتُوا الْيَتٰمٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيْثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهٗ كَانَ حُوْبًا كَبِيْرًا ۝

"Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır"

(Nisâ, 2).

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu sûreye, kuluna, Allahu Teâlâ'nın emir ve tekliflerine boyun eğmesinin, O'nun gazabına sebebiyet verecek şeylerden de sakınmasının farz olduğuna delâlet eden hususları zikrederek başlayınca, bundan sonra da kısım kısım mükellefiyetleri açıklamaya başlamıştır.

Yetimin Hakkını Gözetmek

Birinci çeşit teklif: Bu, yetimlerin mallarıyla ilgili olan tekliftir ki, işte bu âyetin konusu da budur. Allah Teâlâ, önceki âyette sıla-i rahmi tavsiye buyurduğu gibi, bu âyette de yetimlerin haklarına riâyeti tavsiye etmiştir. Çünkü yetimler, kendilerinin işlerini görecek bir kefil ve üzerlerine titreyecek bir hâmî bulunmayan bir hale düşmüşlerdir. Böylece onların durumları, ya anne ve babası veyahut da yakın akrabası olması sebebiyle, kendilerinin başını okşayan ve onlara şefkat edecek birileri bulunan kimselerin hallerinden ayrılmıştır. Böylece de Cenâb-ı Hak, وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ *"Yetimlere mallarını verin"* buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Yetim, babaları ölmüş, böylece de babalarından ayrı kalmış kimselerdir. Binâenaleyh, yetimliğin manası, tek kalmak demektir." Nitekim, اَلرَّمْلَةُ الْيَتِيمَةُ "(tek kalmış kum tanesi(?) ve اَلدُّرَّةُ الْيَتِيمَةُ "Eşsiz inci" denilmektedir. İnsanlarda yetimliğin baba tarafından; hayvanlarda yetimliğin ise, ana tarafından olduğu söylenmiştir." **Keşşâf sahibi** sözüne devamla şöyle demektedir: "Esâsen bu isim, babalardan ayrılık devam ettiği için, büyüğe de küçüğe de verilir. Ancak ne var ki örfde bu isim, henüz büluğa ermemiş kimselere tahsis edilmiştir. Böyle bir kimse, işlerini görme hususunda, kendisine kefâlet eden bir kefile ve işlerini yerine getiren bir kayyime muhtaç olmayacak bir duruma gelince, o kimseye artık yetim denilmez. Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "**Ebu Talib**'in yetimi" diyorlardı. Onların

bu sözü, ya kıyastan ötürü, veyahut da Hz. Peygamber'in kadr-ü kıymetini düşürmek için, O'nun amcasının evinde büyüyen bir çocuk iken üzerinde bulunduğu hali anlatmak içindir. Hz. Peygamber'in, لَا يُتْمَ بَعْدَ حُلُمٍ *"Bülûğa erdikten sonra yetimlik yoktur"* (63) ifadesi, kelimenin kullanılışını değil, şer'î durumu öğretmektedir. Yani, kişi bülûğa erdiği zaman, ona küçük çocuğun hükümleri tatbik edilmez.

Ebu Bekr er-Razî, "Ahkâmu'l-Kur'ân"ında, dedesinin **İbn Abbas**'a, "yetim ne demektir? Yetimlik ne zaman sona erer?" diye bir mektup yazdığını, **İbn Abbas**'ın da ona, "Onun rüşdü ve rüşde erdiği görüldüğü zaman, onun yetimliği sona erer" şeklinde cevap verdiğini nakletmiştir. Rivayetlerin birinde de şu yer almaktadır: "Bir kimse, sakalını tutsa dahi, henüz onun yetimliği sona ermez." Böylece **İbn Abbas**, o kimsenin rüşdü görülmediği zaman, büluğa erdikten sonra bile o kimseye yetim sıfatının verilebileceğini haber vermiştir. **Ebu Bekr** şöyle demektedir: "Kocasından ayrılan kadına "yetim" denebilir." Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), تُسْتَأْمَرُ الْيَتِيمَةُ فِي نَفْسِهَا buyurmuştur. Yani, *"Kocasız kalan yetim kadın ile nikahı hususunda müşaverede bulunulur.."* (64) Buradaki kadından, baliğa olduğu halde izin istenmiştir (Yani, bâliğa olduğu halde yetim vasfı ona verilebilmiştir). Nitekim şâir:

إِنَّ الْقُبُورَ تَنْكِحُ الْأَيَامَى / اَلنِّسْوَةَ الْأَرَامِلَ الْيَتَامَى

"Muhakkak ki kabirler, bekârları, yetim ve dul olan kadınlarla nikâhlıyor."

Şu söylediklerimizden çıkan netice; "yetim" vasfının, lügat bakımından hem küçük hem de büyük yaşta kimseler için, örfte ise sadece küçük yaştakiler için kullanıldığıdır.

İKİNCİ MESELE

Yetîm Kelimesinin Cem'i Hakkında

Burada şöyle bir soru vardır: "Yetim" kelimesi, nasıl "yetâmâ" şeklinde cemî yapılmıştır. Halbuki yetîm, faîl veznindedir ve faîl vezninde olan kelimeler, مَرِيضٌ – مَرْضَى ve جَرِيحٌ – جَرْحَى ve قَتِيلٌ – قَتْلَى (hasta, hastalar; ölü ölüler; yaralı yaralılar) kelimelerinde olduğu gibi, فَعْلَى vezni üzere cemîlenir. **Keşşâf sahibi**, bu hususta şu iki izahın yapıldığını söylemiştir:

a) Şöyle denilebilir: "Yetim" önce يَتْمَى şeklinde; daha sonra يَتْمَى da فَعَالَى vezninde يَتَامَى şeklinde cemilenmiştir. Nitekim "esîr", "esrâ" (esirler) ve "esârâ" "üsârâ" (esirler) kelimesinde olduğu gibi...

b) Şöyle de denilebilir: "Yetîm" kelimesinin çoğulu "yetâim"dir. Çünkü "yetim", sâhip ve fâris (atlı) gibi isimlerdendir. Sonra "yetâim" kelimesi, "yetâmâ" şekline dönüşmüştür. **Kaffâl** (r.h), bu kelimenin "nedîm", "nedâmâ" (pişman olanlar)

63) Ebu Dâvud, Vesâyâ, 9 (3/115).

64) Ebu Davud, Nikâh, 23 (2/231); Maksad: "evleneceği zaman onun görüşü alınır" demektir. Tirmizî, Nikah, 19 (3/417).

kelimesi gibi, "yetîm" - "yetâmâ" şeklinde; "şerîf", "eşrâf" kelimesi gibi de, "yetîm" - "eytâm" şeklinde cemîlenebileceğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Yetimin Malı Kaç Yaşında Verilir?

Burada ikinci bir soru da şudur: Biz, "yetîm" isminin, küçük yaşta olanlara verilebileceğini söyledik. Binâenaleyh ona, yetîm sayıldığı müddetçe malını kendisine teslim etmek câiz olmaz. O, malı kendisine verilecek kadar büyüyünce de ona yetîm denmez. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, *"Yetimlere mallarını verin"* buyurmuştur? Bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

1- "Buradaki yetimden murad, büluğa ermiş ve büyümüş kimselerdir" deriz. Sonra verdiğimiz bu manayı şu iki bakımdan izah ederiz:

a) Hak Teâlâ, onları bu kelimenin lügat manasına göre "yetim" diye adlandırmıştır.

b) Allah, her nekadar o anda yetim olmasalar bile, yetimlik çağını henüz geçmiş oldukları için onları "yetim" diye adlandırmıştır. Bu, Allah Teâlâ'nın *"Büyücüler, derhal secde ediciler olarak yere kapandılar"* (Şuara, 46) âyetinde olduğu gibidir. Yani, "Secde etmezden önce büyücü olan o kimseler..." demektir. Yine Cenâb-ı Hak, *"İddetlerini bitirdiler mi, artık onları ya tutun..."* (Bakara, 231) âyetinde, iddetin bitimine yaklaşma halini, "iddetin bitimi" diye ifâde etmiştir. Bu âyetteki yetimlerden muradın, büluğa ermiş kimseler olduğuna, *"Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz zaman, karşılarında şahid bulundurun"* (Nisa, 6) âyeti de delâlet etmektedir. Bülûğdan önce şahid bulundurmak yerinde olmayıp, ancak bülûğdan sonra doğru olur.

2- Buradaki "yetim" kelimesi ile küçüklerin kastedilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu manaya göre de âyeti şu iki şekilde izah ederiz:

a) Âyetteki *"verin"* kelimesi, bir emirdir. Emirler, geleceği de içine alırlar. Binâenaleyh bunun manası, "şu anda yetim olan o çocuklara, bu sıfatları gittikten sonra onlara mallarını verin" şeklinde olur. Bu izaha göre bir çelişki söz konusu olmaz.

b) Bu, "Yetimlere, yetimlikleri döneminde nafaka ve giyimlerini karşılayacak nisbette ihtiyaçları kadar şeyi verin" demektir. Bu mananın sağladığı fayda şudur: Onlar küçük iken, onlara mallardan harcamanın caiz olmayacağı sanılabilir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bu emirle bunun mübahlığını beyan etmiş olur. Fakat bu manaya göre de şu problem ortaya çıkar: Eğer bu ifâdeden maksad bu olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, مِنْ أَمْوَالِهِمْ "mallarından" (bir kısmını) verin" derdi. Allah, onlara bütün mallarını vermeyi emrettiğine göre, bu mana düşer.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yetim Malı Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi

Ebu Bekir er-Râzi, Ahkâmu'l-Kur'ân'ında, **Hasan el-Basrî**-nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Yetimlerin malları hakkında bu âyet nâzil olunca, ashâb, onların mallarını kendi mallarıyla birlikte tutmayı uygun görmemiş ve onları kendi mallarından ayırmışlardı. Onlar bu hususu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayet ve arzedince Cenâb-ı Hak, *"Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları yararlı ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileri ile bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir..."* (Bakara, 220) âyetini indirmiştir. **Ebu Bekir er-Râzi** şöyle demiştir: "Ben, bunun râvinin bir hatası olduğunu sanıyorum. Çünkü bu âyetten maksad, yetimlere bülûğa erdikten sonra mallarını vermektir. Râvi bunu başka bir âyetle karıştırmıştır."

Sa'id İbn Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Cenâb-ı Hak, *"Yetim, erginlik çağına erinceye kadar malına yaklaşmayın, ancak bunun en iyi bir suretle olanı müstesnâ..."* (İsra, 34) ve *"Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler.."* (Nisâ, 10) âyetlerini indirince, uhdesinde yetim bulunan herkes varıp yetimin yiyeceğini kendi yiyeceğinden, içeceğini de kendi içeceğinden ayırmışlardı. Ama bu durum, yetimlere çok güç ve zor gelmişti. Böylece yetimler bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatınca, Hak Teâlâ, *"Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları yararlı ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileri ile bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir.."* (Bakara, 220) âyetini indirdi. Böylece de ashâb, bu durumda onların yiyeceklerini kendi yiyeceklerine, içeceklerini de kendi içeceklerine karıştırdılar."

Müfessirler bu hususta doğru olanın şu olduğunu söylemişlerdir: Bu âyet, yanında yetim ve zengin bir yeğeni olan Gatafan kabilesinden bir kimse hakkında nazil olmuştur. Çocuk bülûğa erince malını istemiş, amcası ise malını vermemişti. Bunun üzerine her ikisi de Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdi. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nâzil oldu. Amcası bu âyeti işitince, "Allah'a ve peygambere itaat ettik. Büyük günah işlemekten Allah'a sığınırız" demiş ve malını ona teslim etmiş; Hz. Peygamber de: وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ وَيُطِعْ رَبَّهُ هٰكَذَا فَإِنَّهُ يَحِلُّ دَارَهُ *"Kim, nefsinin cimliğinden korunur ve bu şekilde Rabb'isine itaat ederse, o yurduna (yani cennetine) konar"* buyurur. Çocuk malını teslim alınca, onu Allah yolunda infak etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de: ثَبَتَ الْأَجْرُ وَبَقِيَ الْوِزْرُ *"Mükâfaat sâbit oldu, günah ise kaldı"* buyurmuştur. Bunun üzerine orada bulunanlar, "Ya Resûlallah, andolsun ki mükafaatın sâbit olduğunu anladık, fakat şu çocuk malını Allah yolunda infâk ettiği halde, geriye günah ve mesûliyet nasıl kalır?" deyince O, *"çocuğun mükafaatı sâbit oldu, fakat babasındaki mesuliyet ve günah devam ediyor"* buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Bekir er-Râzî bu âyeti, yirmibeş yaşından sonra sefih (aklı kıt) olanın "hacr" altına alınamayacağına hüccet getirmiş ve şöyle demiştir: Çünkü, âyetteki *"yetimlere mallarını verin"* emri, mutlak bir emir olup, sefih olanı da içine alır. İster rüşdü görülsün, isterse görülmesin, âlimler bu yaştan önce rüşdün görülmesinin, malın ona verilmesinin vacip olmasında şart olduğuna ittifak ettikleri için, yirmibeş yaşından öncesi için bu âyetle amel edilmemiştir. Bu ittifak, yirmibeş yaşından sonrası için yoktur. Binâenaleyh âyetin emrini, bu yaştan sonrası için zâhirî manasına göre almak gerekir.

Âlimlerimiz (Şafiî fakihleri), ona şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu âyet, âmmdır. Çünkü Allah Teâlâ bu âyette yetimlerden genel olarak bahsetmiştir. Daha sonra yetimler, *"Yetimleri deneyin"* (Nisa, 6) ve *"Mallarınızı sefihlere (akılsızlara) vermeyin.."* (Nisa, 5) âyetleri ile daha iyi anlatılmışlardır. Allah Teâlâ bu iki âyetle yetimler aklı kıt olduklarında, onlara mallarını vermeyi haram kılmış (ve böylece umûmi hükmü, tahsis etmiştir). Hâs olan âyetin âmm olan âyetten önce geleceğinde şüphe yoktur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ *"Temizi, murdara değişmeyin"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, âyetteki وَلاَ تَتَبَدَّلُوا *"değişmeyin"* sözünün وَلاَ تَسْتَبْدِلُوا *"değiştirmeyi istemeyin"* manasında olduğunu; "tebebddül" masdarının, "istibdâl" manasına kullanılmasının pek nâdir olmadığını, nitekim isti'cal (acele etmesini istemek) manasına, "ta'accül" kelimesinin ve isti'hâr (gecikmesini istemek) manasına, "te'ahhur" kelimesinin kullanıldığını söylemiştir. **Vâhidi** (r.h) de, birisi birşeyi birşeyin yerine aldığı zaman, تَبَدَّلَ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ denildiğini söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

"Kötüyü İyiye Değişmeyin" Buyruğu Ne Demektir?

Âyette bahsedilen değişmenin nasıl olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Ferrâ ve Zeccâc şöyle demektedir: "Size haram olan yetim mallarını, helâl kazançlarınız ve Allah'ın yeryüzüne saçılmış rızıklarından sizin için mübah kılınmış helâl mallarınızla değiştirip de, o haramı helâl yerine yemeyiniz."

İkinci izah: "Kötü, murdar olan işi, yani yetimlerin mallarını (kendi mallarından) ayırma işini, onları koruyup muhafaza etmek demek olan güzel ve temiz işle değiştirmeyin." Bu, ekseri âlimlerin görüşüdür. Çünkü yetimlere velayet eden kimseler, onun malının iyisini alıp, yerine kendisinin daha kötü mallarını koyuyor, kendi kötü malını, yetimin iyi malı ile; kendi zayıf malını, yetimin semiz malı ile değiştiriyorlardı. **Keşşaf sahibi** bu açıklamayı tenkid ederek, "Bu şekilde yapma,

bir tebeddül (değişme) değil, tebdil (değiştirme)dir. Ancak o kimsenin kendi arkadaşlarından birine cemile olsun diye, yetimin parasıyla onun zayıf malını, semîz mal yerine alması (değiştirmesi) müstesna" demiştir.

Üçüncü İzah: Bu tebeddülün manası şudur: Onlar, daha sonra yerine koymak üzere yetimin malını yiyorlardı. Bunda da iyiyi kötü ile değiştirme oluyordu.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلَى اَمْوَالِكُمْ *"Onların mallarını kendi mallalarınıza (katarak) yemeyin"* buyurmuştur. Bu ifadenin iki izah şekli vardır:

a) Bunun manası, "infâk ederken onların mallarını kendi mallarınıza katmayınız; sonra, kendisinden faydalanmanın helallığı hususunda kendi mallarınızla onların mallarını birbirinden ayıramazsınız.." şeklindedir.

b) Âyetteki اِلَى edatının (harfi cerrinin), مَعَ (ile) manasında olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللّٰهِ *"Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kim?"* (Âl-i İmran, 52) buyurmuştur; yani مَعَ اللّٰهِ "Allah'la beraber" demektir. Ancak birinci görüş daha doğrudur.

Şunu bil ki, Allahu Teâlâ burada her ne kadar "yemek" işini zikretmişse de, bundan murad çalıştırmak, tasarrufta bulunmaktır. Çünkü, yetimin malını yemek nasıl haram ise, bunun gibi bu malları yok edecek olan diğer tasarruflar da haram kılınmıştır. Bunun delili ise, malda yenilmesi uygun olmayan şeylerin bulunmasıdır. Böylece, yemek fiilinden muradın, tasarrufta bulunmak olduğu sübut bulmuş olur. Cenâb-ı Hak burada yemek fiilini zikretmiştir, çünkü tasarrufun büyük bir kısmı yemek için yapılır.

Eğer, "Cenâb-ı Hak önceki ifâdede haksız yere yetimlerin mallarını yemeyi haram kılınca, buna o malların tek başına ve başka mallarla beraber yenilmesinin haramlığı da dahil olmuştur. O halde, o malların, kendi mallarıyla yenilmesinin tekrar yasaklanmasının manası nedir?" denilirse, deriz ki:

Çünkü veliler, Allah'ın kendilerini rızıklandırmış olduğu helâl malları sebebiyle, yetimlerin mallarına muhtaç olmadıkları halde, bununla beraber yine de onlar yetimlerin mallarına göz dikiyorlardı. Bu sebeple de bu kabahat daha çirkin oluyor ve daha fazla kınama gerekiyordu.

Hûb Kelimesinin İzahı

Allah Teâlâ bundan sonra, yetimlerin mallarını, hangi haram cihetten olursa olsun, yemenin büyük bir günah olduğunu bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا *"Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır."* **Vahidî** (r.h.) şöyle demiştir: Buradaki kinâyeli ifâde, yemek fiiline râcidir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"yemeyin"*

buyruğu, yemeye; *"günâh"* kelimesi de, büyük günaha delâlet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إِنْ طَلاَقَ أُمِّ أَيُّوبَ لَحُوب *"Eyyûb'un annesini boşaman günahtır (Ey Ebu Eyyûb)."* (65) "Bunun gibi, اَلْحَوْبُ ve اَلْحَابُ ifâdeleri de, isim ve masdarda üç okuyuş şeklidirler. **Ferra** şöyle demiştir: اَلْحُوبُ şeklindeki okuyuş Hicazlıların, اَلْحَابُ şeklindeki okuyuş da Temimlilerindir. Her ikisinin manası da, اَلْإِثْمُ (günah)tır." Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: رَبِّ تَقَبَّلْ تَوْبَتِي وَاغْسِلْ حَوْبَتِي *"Rabbim, tevbemi kabul buyur; günahımı ise yıka, arıt."* (66) **Keşşâf sahibi**, "= اَلْحَوْبُ اَلْحَابُ kelimeleri tıpkı اَلْقَالُ – اَلْقَوْلُ (söz, ifâde, görüş) kelimeleri gibidir" demiştir. **Kaffâl** ise, "kelimenin aslı, acı ve eziyyet duymak anlamına gelen اَلتَّحَوُّبُ kelimesinden gelmektedir. Binâenaleyh, اَلْحوب kelimesi, irtikâb edenin, kendisinden bir acı duyacağı şeyi irtikâb edip yapmasına denilir" demiştir. Basralılar ise şunu söylemiştir: "Hâ harfinin fethasıyla olmak üzere اَلْحَوْبُ kelimesi masdar, hâ harfinin ötresiyle اَلْحُوبُ kelimesi de isimdir. اَلْحَوْبَةُ kelimesi ise, "binâ-i merre" dir. Sonra bu kullanışlar, اَلْكَلاَمُ (kelâm, söz, ifâde) kelimesinde olduğu gibi birbirine karışmıştır. Çünkü, اَلْكَلاَمُ kelimesi bir isim iken, sonra, قَدْ كَلَّمْتُهُ كَلاَمًا "Muhakkak ki ona öyle bir söz söyledim ki..." denildiğinde aynı kelime bu sefer masdar olmuştur." **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: **Hasan el-Basrî** bu kelimeyi حَوْبًا şeklinde okumuştur. Yine bu kelime, حَابًا şeklinde de okunmuştur.

***

Kıst, İksat Kelimelerinin İzahı

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ

"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız..."

(Nisâ, 3).

Şunu bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başında zikretmiş olduğu hükümlerin ikinci nev'idir: Bu da, nikâhlar hakkındaki hükümdür. Bu âyette birkaç mesele bulunmaktadır:

---

65) İbn Esîr, Nihâye, 1/455.

66) İbn Mâce, Duâ, 2 (2/1259); Tirmizî, Deavât, 103 (5/554).

BİRİNCİ MESELE

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: اَلْإِقْسَاطُ kelimesi, adâleti yerine getirmek manasındadır. Bir kimse âdil olduğu zaman, اَقْسَطَ الرَّجُلُ denilir. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: وَاَقْسِطُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ *"Ve âdil olun, Allah âdil olanları sever"* (Hucurât, 9). Aynı kökten gelen اَلْقِسْطُ kelimesi ise, âdil ve insaflı olmak demektir. Bununla ilgili olarak da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ *"Adâleti titizlikle ayakta tutan kimseler olunuz.."* (Nisâ, 135). **Zeccâc** şunu söylemiştir: "Gerek قَسَطَ kelimesinin, gerekse اَقْسَطَ kelimesinin aslı, pay ve nasîb anlamına gelen اَلْقِسْطُ kelimesinden gelmektedir. Araplar, "zulmetti ve haksızlık yaptı" anlamında قَسَطَ dedikleri zaman, bununla şunu demek isterler: "Arkadaşına düşen pay ve nasîb hususunda, ona zulmetti." Görmez misin ki Araplar, payına ve hissesine mukabil onu yendim, alt ettim anlamında olmak üzere قَاسَطْتُهُ demektedirler. İşte böylece قَسَطَ kelimesi, "zulmetti, haksızlık yaptı, yendi galip geldi" gibi manalarda kullanılmaya başlamıştır. Yine Araplar اَقْسَطَ dedikleri zaman, onların bundan muradı, o kimsenin adâlet ve hakkaniyet sahibi olduğudur. Böylece اَقْسَطَ kelimesi bir kimse, sözünde, fiilinde ve yemininde insaflı davranıp hakkını verdi, âdil oldu anlamlarında kullanılan اَنْصَفَ fiili gibi kullanılmaya başlanmıştır.

İKİNCİ MESELE

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا

Ayetinin Nüzûl Sebebi

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى *"Adâleti yerine getirememekten korkarsanız.."* buyruğu bir şart; فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ *"Sizin için helâl olan kadınlardan.. nikâh edin"* sözü de şartın cezası ve karşılığıdır. Bu cezâ ve karşılığın bu şarta nasıl taalluk ettiğinin mutlaka açıklanması gerekmektedir. Müfessirlerin bu konuda birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) **Urve**'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "**Aişe** (r.anha)'ye, *"Eğer yetimler hakkında adâleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız.."* âyetinin manası nedir? diye sorunca, o şöyle dedi: "Yeğenim! bu yetim kızdır.. O, velîsinin evinde bulunur, velisi onun malına ve güzelliğine kapılır. Ancak ne var ki, en düşük bir mehirle onu kendine nikâhlamak ister. Sonra onu kendine nikahlayınca, onu kendisine karşı müdafaa edecek ve kötülüğünü ondan savuşturacak bir kimsenin bulunmadığını bildiği için, ona adî bir şekilde davranır. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, "Eğer, nikâhladığınız zaman yetimlere zulmetmekten korkarsanız, onların dışında size helâl olan kadınlardan nikâhlayınız" buyurmuştur. **Hz. Aişe** sözüne devamla şöyle demiştir: Sonra insanlar, bu âyetin peşinden, yetimler hakkında Hz. Peygamber'den fetva istediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Senden kadınlar hakkında fetvâ isterler. De ki: "Onlara dair fetvayı Allah veriyor: Kitapta yetim kadınlar hakkında size okunan..."* (Nisâ, 127) âyetini inzal buyurmuştur. Buradaki, *"kitapta, yetim kadınlar*

hakkında size okunan...'' ifâdesinden murad, bu âyetteki *''Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız''* (Âl-i İmran, 3) ifâdesidir.''

b) Yetimler hakkında olan ve onların malını yemenin büyük günah olduğunu ifâde eden önceki âyet nâzil olunca, yetimlerin velileri, yetimlerin haklarında adâleti terk etmeleri sebebiyle kendilerine bir günahın isâbet etmesinden korktular, bu sebeple de onları velâyetlerine almaktan kaçındılar. Bazan onlardan bir kimsenin nikâhı altında on veya daha fazla kadın bulunuyor, onlarsa onların haklarını yerine getiremiyor, aralarında adâleti yerine getiremiyorlardı. Bundan dolayı onlara, ''Eğer yetimlerin haklarında adâleti yerine getirememekten korkup, onlara velî olmaktan çekiniyorsanız, aynı şekilde bütün kadınlara da âdil davranmamaktan korkun ve hanımların sayısını azaltın. Çünkü, onun bir benzerini işlerken, bir günahtan sakınan veya ondan tevbe eden kimse, hiç sakınmamış gibidir'' denilmiştir.

c) Onlar, yetimleri velâyetlerine almaktan sakınıyorlardı. İşte bundan dolayı onlara şöyle denilmiştir: ''Yetimler hakkında korkuyorsanız, zinâdan da sakının. Öyleyse, kadınlardan size helâl olanları nikâhlayın ve haram olan kadınların etrafında dolaşmayın.''

d) **İkrime**'den rivâyet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Bir adamın yanında hem hanımları, hem de yetimler bulunurdu. Kendi malını hanımlarına harcayıp, hiç malı kalmayarak muhtaç duruma düşünce, bu sefer hanımlarına yetimlerin mallarını harcamaya başlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *''Zevceler çok olduğu zaman, eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız, biliniz ki, bu korkunun yok olması için, dörtten fazla kadın nikâhlamanız size haram kılınmıştır. Dört kadının hukukuna rîâyet edememekten de korkarsanız, o zaman bir kadın kâfidir''* buyurmuştur. Allahu Teâlâ burada fazla tarafı, yani dördü; eksik tarafı, yani biri zikretmiştir. Böylece de, bu iki sayı arasındaki sayılara dikkati çekmiş ve adeta, ''Eğer dörtten korkarsanız üç; üçten korkarsanız iki; ikiden korkarsanız bir hanım size yeter'' demiştir. Bu, en uygun görüştür. Buna göre Allah Teâlâ, çok kadınla evlenmesi halinde daha fazla harcamada bulunmak zorunda kalacağından, bu sebeple de yetimin malına el uzatması muhtemel olacağından, veliyi çok kadınla evlenmekten sakındırmıştır.

★★★

فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا

"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şayet, adâlet yapamıyacağınızdan korkarsanız, o zaman bir (tane ile) yahut mâlik olduğunuz câriye (ile yetinin). Bu, sizin için eğrilip sapmamanıza daha yakındır"

(Nisâ, 3).

Bu âyetle ilgili birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Evlenmenin Hükmü: Farz Veya Mendub Olup Olmadığı

Ashâb-ı Zâhir (âyet-i kerimenin zahirine tutunanlar), nikâhın vacip olduğunu söylemişler ve bu âyete tutunmuşlardır. Onlara göre bu böyledir, çünkü "nikâh edin" sözü bir emirdir. Emrin zâhiri ise vücûb ifâde eder. **İmam-ı Şâfiî** ise, nikâhın vacip olmadığının beyân edilmesi hususunda Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min câriyelerinizden (alsın). Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir. Birbirinizden meydana gelmişsinizdir. O halde, fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere, onları sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın. Mehirlerini de, güzellikle onlara verin. Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb etti mi, o zaman onlara hür kadınlar üzerindeki cezânın yarısı (verilir). Bu, içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır"* (Nisâ, 25) âyetine tutunmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu durumda evlenmeyi terketmenin, onu yapmaktan daha hayırlı olduğuna hükmetmiştir. Bu, nikâhın vacip ve farz olması bir tarafa, mendûb bile olmadığına delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, مَاطَابَ *"Size helâl olan şey..."* buyurmuş, مَنْ طَابَ *"Size helâl olan kimse..."* buyurmamıştır. Bunun birçok sebebi vardır:

a) Allah Teâlâ, bununla cinsi kastetmiştir. Meselâ sen, مَا عِنْدَكَ *"Yanında ne var?"* dediğin zaman, muhatabın رَجُلٌ اَوْ اِمْرَاَةٌ *"Bir adam veya bir kadın"* der. Bu sorunun manası, "Yanında olan şey, yanında bulunan hakikat nedir?" demektir.

b) مَا kelimesiyle onun sılası, masdar takdirinde olup, buna göre ifâdenin takdiri, فَانْكِحُوا الطَّيِّبَ مِنَ النِّسَاءِ *"Kadınlardan helâl olanları nikâhlayın"* şeklindedir.

c) مَا ve مَنْ kelimeleri, çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا *"Semâya ve onu binâ edene yemin olsun"* (Şems, 5) ve وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُدُ *"Ve siz de, benim taptığıma tapıcılar değilsiniz"* (Kâfirûn, 5) buyurmuştur. **Ebu Amr İbnu'l-Alâ** şunu söylemiştir: سُبْحَانَ مَا سَبَّحَ لَهُ الرَّعْدُ *"Gök gürültüsünün kendisini tesbih ettiği o varlığı (Allah'ı) tenzih ederim.."* Cenâb-ı Allah da,

فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ *"Onlardan, karnı üzere yürüyen vardır"* (Nûr, 45) buyurmuştur.

d) Allah Teâlâ, kadınları gayr-i âkiller mertebesine indirmek için مَا yı zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, إِلاَّ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ *"Ancak ne var ki, zevcelerine yahut sağ ellerinin sahip olduğu (câriyelerine) karşı (olan durumları) müstesnâ..."* (Mü'minun, 6) âyeti de bu kabildendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Vahidî** ve **Keşşâf sahibi** şöyle demişlerdir: "Âyetteki مَا طَابَ لَكُمْ *"Sizin için hoş olanlar.."* ifâdesinin manası, *"Size helâl olan kadınlardan"* şeklindedir. Çünkü kadınlardan, nikahı haram olanlar vardır. Onlar da, *"Size anneleriniz, kızlarınız.... haram kılındı"* (Nisâ, 23) âyetinde zikredilen kadınlardır. Bence bu görüşü bir tetkik edip, düşünmek lâzım. Çünkü biz, âyetteki *"Nikâh edin"* ifâdesinin, mübahlık ifâde eden bir emir olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh, eğer مَا طَابَ لَكُمْ ifâdesinden murad, *"Sizin için helâl olan kadınlar"* manası olsaydı, âyet *"Nikâhı size mübah olanları nikâh etmenizi size mübah kıldım"* cümlesi yerinde olurdu. Bu ise, âyeti bir mana ifâde etmekten çıkarır. Aynı şekilde, onların söylediği manaya hamletmemiz durumunda âyet mücmel olur. Çünkü, âyette helâllik ve mübahlığın sebepleri zikredilmeyince âyet mücmel olmuş olur. Ama biz âyetteki مَا طَابَ ifâdesini, nefsin hoşlandığı ve kalbin meylettiği kadınlar manasına alırsak, bu durumda âyet umumî olup, tahsîs edilebilir. Usûlü fıkıhta sabit olan bir kaideye göre, icmâl ile tahsis durumu arasında bir teâruz meydana gelirse, mücmelliği kaldırmak evlâdır. Çünkü tahsis edilmiş olan âmm ifâde, tahsis edildiği yerin dışında da hüccettir. Mücmel ifâde ise kesinlikle hüccet olamaz.

مَثْنَى وَ ثُلٰثَ Sayı Sıfatlarının Gayr-ı Munsarif Olması

Dördüncü kaide: مَثْنَى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ *"İkişer, üçer, dörder"* ifâdesine gelince, bunun manası, "iki iki, üç üç, dört dört" demektir. Bu kelimeler, gayr-i munsariftirler. Bunların gayr-i munsarif olmalarının izahı ise iki şekildedir:

a) Bunlarda iki husus bir araya gelmiştir ki bunlar da "idl" ile "vasf"tır. Idl (muadil olma), senin bir kelimeyi zikredip onunla başka bir kelimeyi murad etmendir. Nitekim sen, عُمَرَ وَزُفَرَ dersin, bununla عَامِر ve زَافِر'i kastedersin. Burada da böyledir; sen de مَثْنَى (ikişer) sözünle "iki iki" mânasını kastedersin; böylece de مَثْنَى kelimesi, ma'dûl bir kelime olmuş olur. Bu kelimenin sıfat olmasına gelince; bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ *"İkişer, üçer, dörder kanatlı..."* (Fatır, 1) âyetidir. Bu âyette geçen مَثْنَى kelimesinin bir vasıf olduğunda şüphe yoktur.

b) Bu kelimelerde iki udûl söz konusudur. Çünkü, yukarda beyan ettiğimiz gibi

bunlar asıllarından değiştirilmiş (ma'dûl)tir; aynı zamanda da tekrardan udûl edilmiş, tekrar yapılmamıştır. Çünkü sen meselâ مَثْنَى kelimesiyle, sadece ثِنْتَيْنِ "iki" veya ثِنْتَيْنِ ثِنْتَيْنِ "iki iki" manasını kastedersin. Sen, جَاءَنِي اثْنَانِ أَوْ ثَلَاثَةٌ "Bana iki veya üç kişi geldi" dediğin zaman, bundan maksadın, sadece bu sayıdaki kimsenin geldiğini söylemektir. Ama, جَاءَنِي الْقَوْمُ مَثْنَى "Bana topluluk ikişer ikişer geldi" dediğin zaman, onların geliş şekillerinin iki iki olduğunu ifâde etmiş olursun. Binaenaleyh, bu lâfızlarda, iki çeşit sayının meydana geldiği sabit olmaktadır. Öyleyse bu lâfızların gayr-i munsarıf olmaları gerekir. Çünkü bir isimde, iki sebep beraber bulunduğunda, bu durum o ismin gayr-i munsarif olmasını gerektirir. Zira bu kelime, bu sebeple her iki tarafın da yerine geçer, böylece de fiile benzediği için gayr-i munsarif olur. Aynı şekilde onda iki yönden bir udûl meydana gelirse, yine gayr-i munsarif olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Evlenmede Kölelerin Durumu

Muhakkik âlimler, "Hoşunuza giden kadınlar'ı size helâl olan kadınları nikâhlayın" ifâdesinin kölelere şâmil olmadığını söylemişlerdir. Çünkü, buradaki hitap ancak bir kadın hoşuna gittiği zaman, onu nikâhlayabilen bir insanadır. Köle ise böyle değildir, çünkü o, efendisinin izni olmadan evlenemez. Buna Kur'ân-ı Kerim ve hadisler delâlet etmektedir. Kur'ân'dan delil Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah şöyle bir mesel îrad etti: "Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul..."* (Nahl, 75) âyetidir. Bu âyetteki *"Hiçbir şeye gücü yetmeyen"* ifâdesi kölenin evlenme hususunda bağımsız olmasını nefyeder. Hadisten delile gelince, bu Hz. Peygamber'in şu sözüdür: أَيُّمَا عَبْدٍ تَزَوَّجَ بِغَيْرِ إِذْنِ مَوْلَاهُ فَهُوَ عَاهِرٌ *"Hangi köle, efendisinin izni olmaksızın evlenirse, o zinâ etmiş olur."* (67) Binâenaleyh zikrettiğimiz bu delillerle, bu âyetteki hitaba kölelerin dahil olmadığı sabit olmaktadır.

Bu mukaddimeyi anladığın zaman biz deriz ki: Fakîhlerin çoğu, dört kadınla evlenmenin, köleler için değil, hür erkekler için meşru olduğu görüşüne varmışlardır. **İmam Mâlik** âyetin zâhirî manasına tutunarak, "köle için de, dört kadınla evlenmesi helâldir" demiştir. Bu görüşe karşı, itimada şayan cevap şudur: **İmam Şafiî,** zikrettiğimiz hususun dışında diğer iki yönden daha, bu âyetin hür erkeklerle ilgili olduğuna delil getirmiştir:

1- Allah Teâlâ bu ifâdeden sonra, *"Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane ile), yahut mâlik olduğunuz (cariyeler) ile yetinin"* buyurmuştur ki, bu ancak hür erkekler için söz konusudur.

2- Allah Teâlâ, *"Eğer (kadın mihrinden) birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olursa, onu da âfiyetle yiyin"* (Nisâ, 4) buyurmuştur. Halbuki köle, hanımının mihrinden

67) Darimî, Nikah, 40 (2/152).

gönül hoşluğu ile bağışladığı şeyi yiyemez, çünkü o bağışlanan, efendisine âit olur. **İmam Malik,** "İki müstakil umûmî ifâde (peşpeşe) geldiğinde ve bunlardan ikincisine bir kayıt-şart dahil olduğunda bu, şartın önceki umûmî ifâdeye de dâhil olmasını gerektirmez" demiştir. **İmam Şafiî** buna, "Bu âyetlerdeki hitaplar, bir sıra üzere gelmiştir. Binaenaleyh bazılarının hür erkeklere hâs olduğu anlaşılınca, hepsinin hür erkeklere âit olduğu da anlaşılmış olur" diyerek cevap vermiştir.

Bazı fakihler, âyetin zâhirî manasının köleleri de içine aldığını söylemişler, fakat bu umumî manayı kıyas ile (hür erkeklere) tahsis etmişler ve şöyle demişlerdir: "Köle oluşun, talak ve iddet bekleme meselelerinde olduğu gibi, nikahın haklarını eksik yapmada da bir tesiri bulunduğunda ittifak ettik. Evlenilecek kadınların sayısı meselesi de, nikah hukukundan olduğuna göre, köle için, hür erkeklere meşru olan sayının yarısının söz konusu olması gerekir." Birinci cevap daha uygun ve daha güçlü... Allah en iyisini bilir.

ALTINCI MESELE

Sayısı Mahdut Olmayacak Miktarda Kadınla Evlenmeyi Mübah İddia Edenler

Başıboş bir gürûh, istenildiği kadar sayıda kadınla evlenmenin câiz olduğu görüşüne varmışlar ve Kur'ân ile Hadis'ten buna delil getirmişlerdir. Onlar, Kur'ân'dan delil olarak, şu üç bakımdan bu âyete tutunmuşlardır:

1- *"Sizin için helâl olan kadınlardan... nikah edin"* emri mutlak olarak bütün sayıları içine alır. Çünkü içinden istisnâ yapılamayacak hiçbir sayı yoktur. İstisnanın hükmü ise, eğer istisna olmamış olsaydı ifâdenin hükmüne dahil olacak olanı hükmün dışında bırakmaktır.

2- Âyetteki *"İkişer, üçer, dörder olmak üzere"* ifâdesi, bu umumî manayı tahsîs edip (sınırlandıramaz). Çünkü bazı sayıları bilhassa zikretmek, o hükmün diğer sayılarda da bulunmasını nefyetmez. Aksine biz şöyle deriz: Bu sayıların zikredilmesi, günah ve yasağın mutlak olarak kaldırıldığına delâlet eder. Meselâ insan, çocuğuna "Dilediğini yap, ister çarşıya, ister şehre, ister bahçeye git" dediğinde, bu, serbestliği tamamen o çocuğun kendisine verdiğinin ve ondan mes'uliyet ile yasağı tamamen kaldırdığının mutlak ifâdesi olur, yoksa bu, sadece saydığı o yerler için izin verdiği manasına gelmez. Aksine saydığı ve saymadığı herşeye bir izin manasına gelir. Bu âyette de böyledir. Bir de, bütün sayıları saymak güçtür. Bundan dolayı, *"Sizin için helâl olan kadınlardan nikah edin"* sözünden sonra, Allah Teâlâ sadece bazı sayıları zikredince, bu bütün sayılar için iznin bulunduğuna bir işaret olmuştur.

3- Atıf vâvı, mutlak cem' (toplama, bir arada bulunma) manasını ifâde eder. Binaenaleyh âyetteki مَثْنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ *"İkişer ve üçer ve dörder"* tabiri, bütün bunların toplamının helâl olduğunu ifâde eder. Bu da toplam olarak dokuz eder. Hatta doğrusu toplam onsekiz eder. Çünkü مَثْنَىٰ *"İkişer"* lâfzı, sadece ikiden ibaret değil, aynı zamanda iki iki demektir. *"Üçer"* ve *"dörder"* lâfızlarında da durum aynıdır."

Bu iddiada olanların, hadisten delilleri iki bakımdandır:

1- Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dokuz hanımla evli iken vefat ettiği tevâtürle sâbittir. Hem sonra Cenâb-ı Hak, *"Ona uyun"* (A'raf, 158) diye bize, peygambere uymamızı emretmiştir. Emrin en hafifi de mübahlığı ifâde etmesidir.

2- İnsanın sünneti, yolu ve gidişatıdır. Dörtten fazla hanımla evlenmek Hz. Peygamber'in yolu olduğuna göre, bu aynı zamanda O'nun bir sünnetidir. Sonra O, فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي *"Benim sünnetimden yüz çeviren, benden (ümmetimden) değildir"* (68) buyurmuştur. Bu hadisin zâhiri, dörtten fazla kadınla evlenmeyi terkeden kimseyi kınamayı, en azından bunun câiz olduğunu söylemeyi gerektirir.

Mezkur İddianın Reddedilmesi

Bil ki, fakîhler hasrı isbât ederlerken iki şeye dayanmaktadırlar:

a) Haber.. Rivâyet edildiğine göre, **Gaylân** müslüman olduğu zaman, uhdesinde on tane hanımı bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, *"Hanımlarından dördünü nikâhında tut, geriye kalanları da ayır, boşa"* buyurdu. Yine rivâyet edildiğine göre, **Nevfel İbn Muâviye** müslüman olduğu zaman, uhdesinde beş tane hanım bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, *"Dördünü nikâhında tut, birisini boşa"* buyurdular.

Şunu bil ki, bu usûl şu iki bakımdan zayıftır:

1- Kur'ân-ı Kerim, bu haber ile hasrın tahakkuk etmediğine delâlet edince, bu, Kur'ân-ı Kerim'i haber-i vâhid ile neshetmek olur ki, bu ise caiz değildir.

2- Bu haber, bir durum hakkındadır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) o kimseye, dört hanımı nikâhında tutmasını, diğerlerinden ise ayrılmasını emretmiştir; çünkü dört hanımla diğerlerini bir arada tutmak, neseb veya emzirme sebebiyle caiz değildir. Özetle, bu haber hakkında bu ihtimal daima söz konusudur; binaenaleyh, böylesi haberlerle Kur'ân'ı neshetmek mümkün değildir.

b) Bu, belli başlı merkezlerdeki fakihlerin dörtten fazla kadın almanın caiz olmadığı hususunda icmâ etmiş olmalarıdır ki kendisine itimad edilen görüş de budur. Burada iki sual söz konusudur:

1- İcmâ ne nesheder, ne de nesholunur. O halde nasıl olur da bu âyeti icmâ neshetmiştir denilebilir?

2- Ümmet içinde nâdir de olsa dörtten fazla kadınla evlenmenin haram olmadığını

68) Buhâri, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5 (2/1020).

söyleyenler bulunmaktadır. Binâenaleyh icmâ, az sayıda da olsa bazı kimselerin muhalefet etmesi ile vakî olmamış olur?

Birinci soruya şöyle cevap verilir: İcmâ, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, bunu nesheden bir hükmün bulunduğunu ortaya koymaktadır. İkinci soruya da şöyle cevap verilir: Bu icmâ'ya, ehl-i bid'at'ın muhâlefetine itibar edilmez.

Eğer, "Hal sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman en uygun olan "ikişer veya üçer veya dörder" denilmesi olurdu. O halde niçin, âyette atıf harfi olarak أَوْ (veya) değil de *"ve"* getirilmiştir?" denilir ise deriz ki: Şayet Cenâb-ı Hak, أَوْ lâfzını kullansaydı bu, bunun ancak bu kısımlardan sadece biri hakkında câiz olmasını ve, "onlardan bir kısmı iki kadınla, diğer bir kısmı üç kadınla evlenir, bir diğer kısmı da dört kadınla evlenir" manasında olmak üzere, müslümanlara bu kısımları beraberce yapmanın câiz olmamasını gerektirirdi. Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi vâv harfi ile birbirine atfedince, bu durum herkesin bu hallerden herhangi birini tercih edebilmesinin câiz olduğunu ifâde etmiştir. Bunun bir benzeri de, bir kimsenin bir topluluğa, "Bin dirhem olan şu parayı ikişer ikişer ve üçer üçer ve dörder dörder bölüşün" demesidir. Onun, bu sözünden maksadı, o gruptakilerden bir kısmının ikişer dirhem almalarının, diğer bir kısmının üçer dirhem almalarının ve üçüncü bir kısmın da dörder dirhem almalarının câiz olduğunu anlatmaktır. İşte bu âyette de أَوْ edâtının zikredilmeyip "vâv" harf-i atfının zikredilmesinin faydası, söylediğimiz bu hususdur. Allah en iyi bilendir.

YEDİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, مَثْنَى وَثُلٰثَ وَرُبٰاعَ kelimeleri, مَا طَابَ *"hoş olan, helâl olan"* ifâdesinden "hal" olarak mahallen mansubtur. Buna göre mana, "sizler bu sayılarca, yanî ikişer ikişer, üçer üçer ve dörder dörder olmak üzere size helâl olan (hoşunuza giden) kadınlardan nikahlayınız" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane ile), yahut mâlik olduğunuz (cariyeler) ile (yetinin)"* emriyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Adalet Yapılamazsa Erkek Bir Tek Kadınla Evlenir

Bunun manası şöyledir: "Eğer bu sayıdan fazlasında adalet edememekten korktuğunuz gibi, bu sayıdaki hanımlar arasında da adâletli davranamamaktan endişe ederseniz, tek bir hanımla veya cariyelerle yetininiz." Böylece Cenâb-ı Hak, sühûlet ve kolaylık bakımından, tek hanım ile, sayısını tahdid etmediği cariyelerin birbirine denk olduğunu beyân etmiştir. Ömrüme yemin ederim ki, cariyelerin sorumlulukları daha az ve yükleri de mehirli (hür) hanımların yüklerinden daha azdır. Onlara ister az, ister çok ver; aralarındaki taksimatta (onlarla yatmada) ister eşit davran, ister davranma; onlara ister azil yap, ister yapma, sana bundan dolayı bir sorumluluk ve günah gerekmez.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki فَوَاحِدَةً lâfzı, tâ harfinin fethası ile فَوَاحِدَةٌ şeklinde okunmuştur. Buna göre mana şöyle olur: "O zaman bir tane ile yetinin, veya bir kadını seçin, birden çok kadınla evlenmeyi terkedin. Çünkü bütün işler adaletle dönüp, dolaşır. Adaleti hangisinde bulursanız, onu yapın." Yine bu kelime, merfu olarak فَوَاحِدَةٌ şeklinde de okunmuştur. Buna göre manası, "O takdirde bir tanesi yeter, veya, size bir hür kadın yahut sahip olduğunuz câriyeler kâfidir" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî'ye Göre Nâfile İbadetle Meşguliyet Evlenmekten Efdaldir

İmam Şafiî (r.h), nâfile ibâdetlerle meşgul olmanın, evlenmekten daha faziletli olduğu görüşünü açıklarken bu âyeti delil getirmiştir. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, bu âyet-i kerimede, insanları tek kadınla evlenme ile câriye edinme arasında muhayyer bırakmıştır. İki şey arasında muhayyer bırakma, o işte arzu edilen hikmet bakımından o ikisinin eşit olduğunu hissettirmektir. Bu tıpkı, bir doktorun "Elma veya nâr ye" demesine benzer. Bu ifâde, maksadın tam yerine gelmesi hususunda, bu iki meyveden herbirinin diğerinin yerini alabileceğini bildirmektedir.

Nasıl Âyet-i kerime'nin bu eşit oluşa delâlet ettiği gibi akıl da aynı şekilde buna delâlet etmektedir. Çünkü evlilikten maksad sükunet bulmak, birlikte yaşamak, dini ve evin işlerini koruma altına almaktır. Bütün bunlar, her iki şekilde de hâsıl olur. Yine bir kadının câriye olup, sonra efendisinin onu azâd ederek onunla evlendiğini farzedersek, bu durumda evlenme ile câriye edinmenin birbirine eşit olduğu apaçık ortaya çıkar. Bu âyet-i kerime ile evlenme ve câriye edinmenin birbirine eşit olduğu sâbit olunca, biz deriz ki: Nâfile ibâdetlerle meşgul olmanın, câriye edinmekten daha faziletli olduğunda icmâ etmiştik. Binaenaleyh nâfile ibâdetlerle meşgul olmanın, nikahlanmaktan da faziletli olması gerekir. Çünkü eşit iki şeyden birisinden üstün olanın, diğerinden de üstün olması gerekir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلاَّ تَعُوْلُوا *"Bu, sizin için eğilip sapmamanıza daha yakındır"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki اَدْنٰى kelimesi en yakın (akrab) manasınadır ve ifâde ذٰلِكَ اَقْرَبُ مِنْ اَنْ لاَ تَعُوْلُوا *"Bu, sapmamanıza daha* yakındır, daha uygundur" takdirindedir. Söz kendisine delâlet ettiği için, bu ifâdedeki مِنْ harf-i cerrinin hazfedilmesi güzel olmuştur.

İKİNCİ MESELE

اَنْ لاَ تَعُوْلُوا Tabirinin Tefsiri Hakkında

Âyetteki اَنْ لاَ تَعُوْلُوا tabirinin tefsirinde birkaç vecih bulunmaktadır:

a) Bu, "zulmetmemenize ve (haktan) sapmamanıza.." manasındadır. Müfessirlerin ekserisince tercih edilen görüş

de budur. Bu mâna merfû bir hadis olarak rivayet edilmiştir. Çünkü **Hz. Aişe** (r. anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'i Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu, sizin için eğilip sapmamanıza daha yakındır"* ifâdesi hakkında, "zulmetmemenize..."; başka bir rivâyette de "sapmamanıza daha yakındır" dediğini rivayet etmiştir. **Vahidî** (r.h), bu iki lâfzın da rivâyet edildiğini söylemiştir. اَلْعَوْلُ kelimesinin aslı, meyletmektir. Nitekim, terazinin kefesi meylettiğinde عَالَ الْمِيزَانُ عَوْلاً; zulmettiğinde عَالَ الْحَاكِمُ فِي حُكْمِهِ "Hakim hükmünde zulmetti" denilir. Çünkü hakim zulmettiği zaman, haktan meyletmiş, sapmış olur. Nitekim, **Ebu Talib** hakkında şâirler şöyle demişlerdir:

بِمِيزَانِ قِسْطٍ لاَ يَغُلُّ شَعِيرَةً وَوِزَانِ صِدْقٍ وَزْنُهُ غَيْرُ عَائِلِ

"Bir taneyi dahi eksiltmeyen bir adalet terazisi ve doğruluk tartısıyla, haksızlık etmeksizin, onu tarttı..."

Rivâyet olunduğuna göre bir hakim bir bedevînin aleyhine hükmetmiş de, bunun üzerine bedevî,hakime أَتَعُولُ عَلَيَّ "Bana zulüm mü ediyorsun?" demiştir. Yine pay arttığında عَالَتِ الْفَرِيضَةُ ; yine ben, hissede bir arttırma yaptığımda, أَعَلْتُهَا أَنَا denilir. Pay arttığı zaman, (terazinin) dengesinin bozulacağı herkesçe malumdur. Böylece kelimenin iştikakı hakkındaki bu açıklamalar, bu lâfzın aslının meyletmek manası olduğuna delâlet etmiştir. Sonra örf gereği bu kelime, haksızlık yapmak ve zulmetmeye meyletme manasında kullanılmıştır. Ekseri âlimin taraftar olduğu bu görüşün izahı hakkındaki sözümüz bundan ibarettir.

b) Bazı âlimler, bu tabirin manasının, "muhtaç olmamanıza daha yakındır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, fakir kimse mânasında رَجُلٌ عَائِلٌ denilmektedir. Bu böyledir, çünkü bir kimsenin çoluk çocuğu az olduğu zaman, harcaması da az olur. Harcaması az olduğu zaman da, başkasına muhtaç olmaz.

c) **Şafiî** (r.h)'den, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu sizin için eğilip sapmamanıza daha yakındır"* tabirinin manasının, "Bu, çoluk çocuğunuzun çoğalmamasına daha yakındır" şeklinde olduğunu söylediği nakledilmiştir. **Ebu Bekr er-Razî,** Ahkâmu'l-Kur'ân'ında şöyle demektedir: "Âlimler, **Şafiî**'nin bu hususta şu üç yönden yanıldığını söylemişlerdir:

1- Selef ile, bu âyetin tefsirini rivâyet eden herkes arasında, bu âyetin manasının, "Meyletmemenize ve zulmetmemenize daha yakındır" şeklinde olduğu hususunda bir ihtilâf yoktur.

2- Bu, lügat bakımından da yanlıştır. Çünkü âyetin metni, ذٰلِكَ اَدْنَى اَنْ لاَتَعِيلُوا "Bu, çoğalmamanıza daha yakındır" şeklinde olsaydı, o zaman **Şafiî**'nin söylediği doğru olabilirdi. Ama âyetteki, تَعُولُوا lâfzını, تَعِيلُوا manasına almak, lügat bakımından bir hatadır.

d) Allah Teâlâ tek bir hanımı, veya mülk-i yemîn ile câriyeyi, aile içinde kadınlar mesabesinde zikretmiştir. Bir kimsenin, istediği sayıda mülk-i yemîni ve câriyesi olacağı hususunda bir ihtilâf yoktur. Böylece biz, bu tabirden maksadın, çoluk çocuğun çokluğu olmadığını anlamış olduk. Bu meseleyi eleştirme hususunda Nazm sahibi **el-Cürcanî** dördüncü bir görüş daha zikretmiştir ki, bu da şudur: Allah Teâlâ âyetin evvelinde, *"Şayet, adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir (tane ile yetinin)"* buyurmuş, ama, "fakir olmaktan korkarsanız.." dememiştir. Binaenaleyh, cevabın da bu şarta atfedilmesi, (ona göre olması) gerekir. Bu şartın cevabı ise, ancak adaletin zıddı olan bir şey ile olur ki, bu da çoluk çocuğun çokluğu değil, "zulüm" ve "cevr" dir.

Ben derim ki: Birinci soru, son derece tutuk ve bozuktur. Çünkü **Şafiî** (r.h)'den, müfessirlerin, âyetin manasının "zulmetmemenize, cevretmemenize.." şeklinde olduğu görüşleri hakkında bir tenkid nakledilmemiştir. Ancak ne var ki o, bu hususta başka bir izahta bulunmuştur. Usulü fıkıhta şöyle bir kaide yer almaktadır: Önceki âlimler, âyetin tefsiri hususunda bir izahta bulundukları zaman, onların bu izahları daha sonra gelen âlimleri, o ayetin tefsiri hususunda başka bir izahta bulunmalarına mani değildir.. Eğer bu caiz olmasaydı, o zaman, daha sonra gelen âlimlerin, Allah'ın kelâmını tefsir hususunda istinbât ettikleri, ortaya koydukları o ince manalar, merdûd ve bâtıl olmuş olurdu. Bunun böyle olduğunu ise, ancak aciz bir mukallidin söyleyebileceği malumdur. **Ebu Bekr er-Razî**'ye, **Şafiî**'nin ileri sürmüş olduğu bu manayı, sahabe ve tabiûndan hiç kimsenin söylememiş olduğunu kim haber vermiştir? Biz bunu nasıl söylemiyelim ki? Çünkü **Tavûs İbn Keysan**'ın, Hak Teâlâ'nın bu âyetini, ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ لَا تَعِيلُوا "Bu çoğalmamanıza daha yakındır" şeklinde okuduğu meşhurdur. Önceki âlimlerin bunu bir kıraat kabul ettikleri sabit olunca, kıraati bir tefsir addetmeleri, haydi haydi uygun olur. İşte yapılan bu izahla, bu tenkîd hususunda **Ebu Bekr er-Razî**'nin ne kadar bilgisiz olduğu ortaya çıkmıştır.

İkinci soruya gelince, biz deriz ki: Sen bu lâfzın iştikâkını **Müberred**'den naklettin. Fakat sen, müçtehid ve önde gelen âlimlerin başlarını tenkid etme hırsından, cehâletinden ve bilgisizliğinin şiddetinden ötürü, **Müberred**'in zikretmiş olduğu bu tenkidin yerinde olmadığını bilemedin. Bunun yanlışlığı pekçok yönden izah edilebilir:

1- Hisse artıp çoğaldığında, عَالَتِ الْمَسْأَلَةُ denilir. Bu mana, meyletmek manasına yakın bir manadır. Çünkü o şey fazlalaştığında onu arzu etme cihetleri ve isteme gerekçeleri çoğalmış olur. Durum böyle olunca da âyetin manası, "Bu, çoğalmamanıza daha yakındır" şeklinde olur. Çünkü sizler çoğalmadığınız zaman, insan zulüm ve haksızlığa düşmez. Çünkü zulüm, çoğalıp insanların birbirine karışmasıyla olur. İşte bu şekildeki açıklamayla, bu tefsir cumhurun tercih etmiş olduğu ilk tefsire yakın bir tefsir olmuş olur.

2- Bir kimse, فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ كَثِيرُ الرَّمَادِ dediği zaman, ona, "Bunun manası ne demektir?" denildiğinde onun, "Bunun manası, boyu uzun, izzet ve ikrâmı çok" demesi yerinde ve güzel olur. Bundan murad, طَوِيلُ النَّجَادِ ifâdesinin tefsirinin, onun boyunun uzun olması değildir. Bilâkis o kimsenin bu sözünden maksadı, sadece bu manadır. Bu şekildeki ifâde şeklini, beyân alimleri bir şeyi **kinâye** ve **ta'rîz** yoluyla açıklama diye isimlendirmektedir. Bunun neticesi tek bir metoda varıp dayanır ki bu da, bir şeye, onun ayrılmaz unsurlarını (levâzımını) zikrederek işaret etmektir. Burada, âilenin kalabalık olması, haktan meyletmeyi ve cevri gerektirir. Binaenaleyh, **Şafiî** (r.h) âilenin kalabalık olmasını, haktan meyletme ve cevr'den kinâye kabul etmiştir. Zira ailenin kalabalık olması, her halükârda zulüm ve haktan meyletmeden ayrılmaz. Böylece **Şafiî** bu manayı mutabakat yoluyla değil, aksine kinâye ve istilzam suretiyle tefsir kabul etmiştir. Bu ise Allah'ın kitâbında meşhur ve bilinen bir usüldür. **Şafiî**, Arapça'nın bütün söz üslûplarını iyice kavramış olduğu için, bu sözü bu şekilde zikretmesi yerinde ve güzeldir. **Ebu Bekr er-Razi**'ye gelince, o bilgisi yetersiz ve Arapçanın ifâde özelliklerini bilmekten uzak olunca, muhakkak ki bu sebeple bu hususlaki en güzel ifâde tarzını bilememiştir.

3- **Keşşâf sahibi**'nin zikretmiş olduğu şu hususlur: "Bu tefsir, senin عَالَ الرَّجُلُ عِيَالَهُ يَعُولُهُمْ "Adam, çoluk çocuğunu baktı, onları bakıyor, bakımını üstleniyor" tabirinden alınmadır. Bu, bir kimse çoluk çocuğuna harcamada bulunduğu zaman مَانَهُمْ يَمُونُهُمْ demeleri gibidir. Çünkü çoluk çocuğu çok olan kimsenin, onlara bakması lâzımdır. Bunda da, takvâ, helâl kazanç ve temiz rızık sınırlarına riâyet etmeyi güçleştiren durumlar söz konusudur." Böylece bu yapılan izahlarla, müslümanların imamlarından **Şafiî** (r.h)'nin zikrettiği şeyin son derece güzel ve yerinde olduğu; bu konudaki tenkidin ise ancak bilgisizlik ve cehâletten kaynaklandığı sabit olmuş olur.

Üçüncü soruya gelince ki, bu da "Ailenin kalabalık olması, kadın hür ya da köle olması bakımından bir farklılık arzetmez" şeklindeydi, buna da şu iki yönden cevap verebiliriz:

a) **Kaffâl** (r.h)'in ileri sürmüş olduğu şu hususlur: Cariyeler çok olduğu zaman, efendilerinin onlara kazanç sağlamak için çalışmayı teklif etme hakkı vardır. Cariyeler kazanç temin edince de, hem kendilerine hem de efendilerine harcamada bulunurlar. Böylece de aile, yani çoluk çocuk yükü azalmış olur. Ama hanımlar hür olduğunda, durum böyle olmaz.

b) Evin kadını cariye olduğunda, efendisi de onlara harcamada bulunamadığında, onları satarak onların sıkıntısından kurtulur. Ama, kadınlar hür olduğu zaman, onlara mutlaka harcamada bulunması gerekir. Örf, koca hanımını nikâhında tuttuğu müddetçe, hanımın ondan mihrini isteyemeyeceğine delâlet etmektedir. Ama, kadını

boşamaya uğraştığında, hanımı ondan mihrini ister, böylece de koca bir sıkıntıya düşmüş olur.

Dördüncü soruya gelince, ki bu Nazm sahibi **el-Cürcanî**'nin zikretmiş olduğu hususdur; buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) **Kâdî**'nin söylemiş olduğu şu hususdur: "**Şafiî**'nin öne sürdüğü mana, daha tercihe şayândır. Çünkü, تَعُولُوا tabiri zulüm ve cevr manasına hamledilirse, bu bir tekrar olur. Çünkü bu mâna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız"* ifâdesinden anlaşılmaktadır. Ama biz bu kelimeyi, **Şafiî**'nin ileri sürdüğü mânaya hamledersek, burada herhangi bir tekrar söz konusu olmaz. Binâenaleyh, bu mâna daha yerindedir."

b) Şöyle de diyebiliriz: Farzedelim ki durum sizin söylediğiniz gibi olsun.. Ancak biz, **Şafiî**'nin zikretmiş olduğu mananın, incelendiği zaman ilk tefsire râci olduğunu da beyân etmiştik. Ancak ne var ki bu, kinâye ve tâ'riz yoluyla anlatılmıştır. Durum böyle olunca, böyle bir soru ortadan kalkmış olur. İşte bu mevzûdaki konunun tamamı bundan ibarettir. Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.

İkinci Hüküm: "Kadınlara Mehir Veriniz"

وَءَاتُوا۟ ٱلنِّسَآءَ صَدُقَٰتِهِنَّ نِحْلَةً ۚ فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَىْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيٓـًٔا مَّرِيٓـًٔا ﴿٤﴾

"(Aldığınız) kadınların mehirlerini yürekten isteyerek ve (Allah'ın) bir atiyyesi olarak verin. Bununla beraber ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin"

(Nisa, 4).

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kadınlara Mehirlerini Veriniz

Cenâb-ı Hakk'ın, وَآتُوا النِّسَاءَ *"Kadınlara.. veriniz"* emrinin kime hitap olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Bu, hitab kadınların velilerinedir. Bu böyledir, çünkü cahiliyye döneminde Araplar, kadınlara mehirlerinden hiç-

birşey vermiyorlardı. İşte bundan dolayı, kızı olan kimseye هَنِيئًا لَكَ النَّافِجَةُ derlerdi ki, bunun manası şudur: "Sen, onun mihri olarak bir deve alır; onu develerine katarsın, böylece de malın çoğalır, büyür" فَتَنْفُجُ مَالُكَ; **İbnu'l-A'râbî** ise, bu ifâdede geçen اَلنَّافِجَةُ (nafice) kelimesinin manasının, "Bir kimse kızını kocaya verdiği zaman almış olduğu ücret, (başlık parası, حُلْوَانٌ) olduğunu söylemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu yasaklamış, onu sahibine vermeyi emretmiştir. Bu, **Kelbî** ve **Ebu Salih**'in görüşü olup, **Ferrâ** ile **İbn Kuteybe**'nin tercihidir.

b) Bu hitap, kocalaradır. Onlar, kadınlara mehirlerini vermekle emrolunmuşlardır. Bu da **Alkame, Nehaî, Katâde**'nin görüşü olup, **Zeccâc**'ın da tercihidir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Burada velilerden bahsedilmemiştir. Bu ifâdeden önceki ifâdeler de, nikâh eden, evlenen kocalara bir hitaptır."

İKİNCİ MESELE

Kaffâl (r.h) şöyle demektedir: "Bu ifâdedeki آتُوا "veriniz" ifâdesinden maksat, vermektir. Bundan muradın, "üstlenmek, iltizam etmek, emri kabul etmek" olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ *"Kendi ellerîyle cizye verecekleri zamana kadar..."* (Tevbe, 29) buyurmuştur. Bunun manası, "O cizyeyi tazmin edip, üstlenecekleri zamana kadar"dır. Binaenaleyh, birinci izaha göre bu ifâdeden maksat, sanki "onlar hanımları için belirledikleri o mehirleri vermekle emrolunmuşlardır" şeklindedir. İkinci takdire göre ise murad, "İster belirlenmiş olsun, isterse belirlenmemiş olsun, kadınların ferçleri ancak bir bedel mukabilinde mübah olur" demektir. Ancak, Hz. Peygamber'e has bir hüküm olan, kendisini O'na hibe etmiş olan kadınların durumu müstesnâ..." **Kaffâl** (r.h) sözünü şöyle sürdürür: "Bu sözün her iki manayı da ihtivâ etmesi caizdir." Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, صَدُقَاتِهِنَّ tabirinin manasının, "onların mehirleri" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Şureyh** hadisine göreyse, **İbn Abbas** kadınlara mehir verilmesine hükmetmiş, bu kelimeyi, صَدُقَاتِهِنَّ tabirinin tahfifli şekli olarak sadın fethâsı, dalın da sükûnuyla صَدْقَاتِهِنَّ ; اَلصَّدُقَةُ kelimesinin çoğulu olarak da, sâdın ötresi, dalın da sükunuyla صُدْقَاتِهِنَّ şeklinde okumuştur. Yine bu kelime, ظُلْمَةٌ kelimesinin, ظُلُمَةٌ şeklinde de söylenmesi gibi, اَلصُّدُقَةُ kelimesinin müsakkal (dâl harfinin ötreli olarak okunması) şekliyle olmak üzere, sâd ve dâl harflerinin dammesiyle müfred olarak صُدُقَتُهُنَّ şeklinde de okunmuştur. **Vahidî**, ص د ق harflerinin bu tertip üzere dizilmiş olmasının, kemâl ve sıhhat manalarına delâlet için olduğunu; işte bu sebeple de, nikâh kendisiyle tam ve mükemmel olduğu için, mihrin de اَلصُّدُقَةُ ve اَلصَّدَاقُ diye isimlendirildiğini söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Nihle'nin Mânası

Âyetteki, نِحْلَةً kelimesinin ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas, Katâde, İbn Cüreyc** ve **İbn Zeyd** bunun manasının, "farz kılınmış bir hak olarak.." فَرِيضَةً olduğunu söylemişlerdir. Onlar, نِحْلَةً kelimesini فَرِيضَةً kelimesiyle tefsir etmişlerdir, çünkü Arapça'da, نِحْلَةً kelimesi din, inanç, şeriat, yol ve mezhep anlamlarına gelmektedir. Meselâ, bir kimse bir şeyi din olarak kabul ettiğinde, فُلَانٌ يَنْتَحِلُ كَذَا ; yine "dini, mezhebi" manasında وَنِحْلَتُهُ كَذَا "onun mezhebi şudur" denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً ifâdesi, yani "Onlara mehirlerini verin. Çünkü bu, bir nihledir, yani bir din, bir şeriat ve bir mezheptir. Din ve mezhep olan şeyler ise, farz olan şeylerdir" demektir.

b) **Kelbî,** bu kelimenin manasının, "bir bağış ve hibe olarak..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim, نَحَلْتُ فُلَانًا شَيْئًا اَنْحَلُهُ نِحْلَةً وَنُحْلاً "Falancaya bir şey hibe ettim, bağışladım, bağışlıyorum, bağışlamak ve hibe etmek" denilir. **Kaffâl** (r.h) da şöyle demektedir: "Bu kelimenin aslı, bir şeyi kendisine ait olmayan bir kimseye nisbet etmektir. Nitekim, هَذَا شِعْرٌ مَنْحُولٌ denilir. Yani, "Bu, gerçek söyleyenine nisbet edilmeyen bir şiirdir" demektir. O yine sen bir şeyi iddia ederek onu kendine nisbet ettiğin zaman, اِنْتَحَلْتُ كَذَا "Onu kendime mal ettim" dersin. Bu görüşe göre, mehir kimin tarafından yapılmış bir bağıştır? Bu hususta iki ihtimal bulunmaktadır:

Bu, kocanın yaptığı bir bağıştır. Bu böyledir, çünkü koca mehre karşılık hiçbir şey elde edemez. Çünkü nikahtan sonra kadına malik olma hususunda kadının ferci, nikâhtan önceki gibidir. Binaenaleyh koca ona mihrini vermiş, fakat ondan, o mihre karşılık, elde edeceği bir bedel alamamıştır. Buna göre bu mihir, karşılığında herhangibir bedel olmayan bir bağış, hibe manasında olmuş olur. Kocanın, nikâh akdiyle o kadından hak ettiği, elde ettiği şey mülkiyyet değil, onun mübahlığını elde etmek, te'min etmektir. Başka âlimler ise şöyle demektedirler: "Allah, şehveti giderme ve çocuk doğurma gibi nikâhın temin ettiği menfaatleri, karı-koca arasında müşterek bir husus kabul etmiş, daha sonra da kocaya hanımına mihir vermesini emretmiştir ki, böylece bu, doğrudan doğruya Allah'tan bir bağış olmuş olur."

c) **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Âyetteki نِحْلَةً tabiri, "gönül hoşluğu ile.." demektir. Çünkü Arapça'da bu kelime, bir karşılık almaksızın bağışta bulunma manasına gelir. Nitekim, bir adamın oğluna malından birşeyler vermesi de bu kelimeyle ifâde edilir. Bir karşılık beklemeksizin verilen şey, ancak gönül hoşluğu ile verilir. Binaenaleyh Allah Teâlâ, kadınlardan birşey istemeksizin ve onlarla çekişmeksizin mihirlerini vermeyi emretmektedir. Çünkü davalaşma yoluyla alınan şeye, bağış (nihle) denilemez."

BEŞİNCİ MESELE

Biz, "nihle" kelimesini "din" manasına alırsak, âyetteki bu kelimenin mansub olmasının iki izah şekli vardır:

a) Kelime mef'ûlün lehtir. Buna göre âyetin manası, *"O kadınlara mihirlerini, dinin bir hükmü olarak veriniz"* şeklinde olur.

b) Kelime, اَلصَّدُقَاتُ *"mehirler"* lâfzından haldir. Yani, "şer'î ve farz bir hüküm olması Allah'tan bir din olarak.." demektir. "Nihle" kelimesini bağış manasına alırsak, kelimenin mansub olmasını izah hususunda yine iki izah şekli söz konusudur:

a) Kelime, masdar (mefûl-ü mutlak) olduğu için mansubtur. Çünkü "nihle" kelimesi de, "**îtâ**" kelimesi de vermek manasınadır. Buna göre sanki, اِنْحَلُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً "kadınlara, mehirlerini gönül hoşluğu ile veriniz" denmektedir.

b) Kelime, hal olduğu için mansubtur. Kelimenin, hal sayılmasına göre de şu iki ihtimal bulunmaktadır:

1- Bu, âyetle kendilerine hitab olunan muhataplardan haldir. Yani, "Onlara mehirlerini, bağışlayan ve gönül hoşluğu ile veren kimseler olarak veriniz" demektir.

2- Bu, âyetteki صَدُقَات ifâdesinden haldir. Yani, "gönül hoşluğu ile verilmiş bir bağış olarak mehirleri..." demektir.

ALTINCI MESELE

Halvet-i Sahîha Mehri Vacip Kılar mı?

Ebu Hanife (r.h), halvet-i sahîhanın mehrin verilmesini vacip kıldığını söylemiştir. **Şafiî** (r.h) ise, bunun aksi görüştedir. **Ebu Hanife,** görüşünün doğruluğuna bu âyeti delil getirmiştir. Bu böyledir, çünkü bu âyet mutlak olarak (bir şarta bağlı olmaksızın) mihrin tastamam verilmesini gerektiriyor. Bir dokunma (cinsî münasebet) ve halvet-i sahiha bulunmadığı durumlarda, bu âyetle amel edilmemiştir. Fakat bu ikisinden biri bulunduğunda, âyetin muktezasına göre amel etmek (mehri vermek) gerekir.

Bizim (**Şafiî**) âlimlerimiz, âyetin umûmî olduğunu, *"Eğer, onlara bir mehir belirlemiş olduğunuz halde, kendileriyle cinsî münasebette bulunmadan o kadınları boşarsanız..."* (Bakara, 237) âyetinin ise, bu durumdaki kadınlara sadece mihrin yarısının verileceğine delâlet ettiğini ve binâenaleyh hususi olduğunu; husûsî âyetin, umumî âyetten önce nazar-ı itibara alınacağını söylemişlerdir.

Kadın Mehrinden Vazgeçip Kocasına Bağışlayabilir

Cenâb-ı Allah'ın, فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا *"Bununla beraber ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ erkeklere, kadınların mihirlerini vermeyi emredince, bunun peşinden kadının mehirden vazgeçip onu kocasına bağışlamasının

caiz olduğunu da zikretmiştir. Bundan maksat, kadının gönül hoşluğu ile mehri terketmesi halinde dahi, erkeğin onun mehrini vermesi gerektiği zannına kapılmamasıdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE نَفْسًا kelimesi, temyîz olması cihetiyle mansûbtur. Buna göre mâna ve takdir, طَابَتْ اَنْفُسُهُنَّ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الصَّدَاقِ "Eğer onların nefisleri, gönül hoşluğu ile sizin için mehrin bir kısmından vazgeçerse..." şeklinde olur. Ama âyet-i kerimede fiilin fâili اَلْاَنْفُسُ "nefisler..." kelimesi, bizzat طِبْنَ fiilindeki nûn harfi olmuş, böylece de "nefs" kelimesi temyiz olarak getirilmiştir. Nitekim Araplar, اَنْتَ حَسَنٌ وَجْهًا "Sen, yüz cihetinden güzelsin" derler. Aslında güzel olmak fiilinin faili yüz - وَجْه kelimesidir. Ama, güzel olmak işi yüzün sahibine nibet edilince وَجْه kelimesi, fiilden dolayı temyiz olarak ifâde edilmiştir. Bunun bir benzeri de, قَرَرْتُ بِهِ عَيْنًا "Onunla gözüm aydın oldu" ve ضِقْتُ بِهِ ذَرْعًا "Onun yüzünden göğsüm daraldı" denilmesidir. (Aslında bu cümlelerdeki failler, عَيْنٌ ve ذَرْعٌ kelimeleridir.)

İKİNCİ MESELE Âyet-i kerimede نَفْسٌ kelimesi müfred olarak getirilmiştir. Çünkü bundan maksad, fiilin konumunu beyân etmektir. Bu beyân ise, müfred kelimeyle de elde edilir. Bunun bir misâli de, عِشْرُونَ دِرْهَمًا "yirmi dirhem" ifâdesidir (yani, دَرَاهِمُ denilmemiştir). **Ferrâ**, "Şayet kelimeler çoğul getirilmiş olsaydı daha doğru olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak, قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا *"De ki: "(Yaptıkları) işler bakımından en çok ziyâna uğrayanları size haber vereyim mi?"* (Kehf, 103) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْهُ "Ondan" ifâdesindeki مِنْ teb'îz için değil, tam aksine beyân içindir. Buna göre mana, "Mihir olan o cinsten herhangi bir şeyden..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ *"O halde murdardan, putlardan kaçının"* (Hacc, 30) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü kadın mihrin hepsini gönül hoşluğu ile bağışlasa, kocasının o mihri tamamen alması helâldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu ifâdenin zamirinin mercii, mihirler veya o şeydir. Bu tıpkı, قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ *"De ki: "Size bundan, yani arzu ettiğiniz o şeylerden daha hayırlısını haber vereyim mi?"* (Âl-i İmran, 15) âyetinde olduğu gibidir. Rivayet olunduğuna göre **Ru'be**,

فِيهَا خُطُوطٌ مِنْ سَوَادٍ وَبَلَقٍ / كَاَنَّهُ فِي الْجِلْدِ تَوْلِيعُ الْبَهَقِ

"Sanki, cildi beyaz lekeler kaplamışcasına, onda beyaz, beyaz siyah karışımı çizgiler bulunmaktadır" dediğinde ona, bu şiirdeki كَاَنَّهُ ifâdesindeki zamir eğer "hutût" lâfzına râci ise, كَاَنَّهَا; yok "sevâd" ve "belak" kelimelerine râcî ise, كَاَنَّهُمَا demeliydin" denilince o, "Ben bu şekil ile, كَاَنَّ ذَاكَ "Sanki şunun gibi..." demek istedim" demiştir. Burada

yapılabilecek bir başka izah da şudur: Âyetteki "sadakât" kelimesi "sadak" (mihir) manasınadır. Çünkü sen "kadınlara, mihrini veriniz" desen, bununla da maksad ifâde edilmiş olur. Üçüncü bir izah da şudur: Zamirin müzekker olarak getirilmesinin faydası, zamiri o mihrin bir kısmına râci kılmaktır. Bunun gayesi ise, kadınları mihrin bir kısmını bağışlamaya teşviktir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetin manası şu şekildedir: "Eğer onlar, onlarla geçimsizliğiniz veya huysuzluk yapmanız bunun sebebi olmaksızın, mihirlerinden bir kısmını gönül hoşluğu ile size bağışlarlarsa, onu yeyin ve harcayın." Âyette bu konuda bu yolun darlığına ve ihtiyatlı davranmanın gerektiğine dâir bir delil (işaret) vardır. Çünku Cenâb-ı Allah, şartı gönül hoşluğunun olmasına bağlayarak, *"gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa.."* buyurmuş, fakat "eğer size hibe eder ve cömert davranırlarsa.." dememiştir. Bu, burada o kadının bizzat kendisinin o bağışladığı şeyden gönül hoşluğu ile ayrıldığını bildirmedir.

ALTINCI MESELE

هَنِيئًا مَرِيئًا Tabirinin İzahı

اَلْهَنِيءُ ve اَلْمَرِيءُ kelimeleri, هَنُؤَ الطَّعَامُ وَمَرُؤَ "Yemek hoşuna gitti ve afiyetle yendi" tabirinden alınmış iki sıfattır. Bu, yemek boğazdan yağ gibi akıp, külfetsiz yendiğinde denilir. اَلْهَنِيءُ yiyenin hoşuna giden şey; اَلْمَرِيءُ kelimesinin de, neticesinden memnun kalınan manasına olduğu söylenmiştir. Yine bunun, boğazdan kolayca akıp giden şey ve boğazdan midenin girişine kadar olan kısma (yemek borusuna), yemekler içinde kolayca akıp gittiği için, اَلْمَرِيءُ denildiği de söylenmiştir. **Vâhidî,** dilcilerin bazısından اَلْهَنِيءُ kelimesinin, uyuzu katran sürerek tedâvi etmek manasına olan اَلْهِنَاءُ masdarına dayandığı görüşünü nakletmiştir ki buna göre bu kelime, uyuzdan şifâ bulma manasınadır. Müfessirler, âyetin manasının "Onlar, mihirlerini kocalarına gönül hoşluğu içerisinde hibe edip bağışladıklarında, kocalarına bundan dolayı, dünyada da âhirette de bir soruşturma ve kovuşturma (mesûliyet) yoktur" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Özet olarak diyebiliriz ki bu ifâde, helâl kılmak, mübah oluşu ve o hususta herhangi bir mesûliyetin olmadığını iyice belirtmekten ibarettir.

YEDİNCİ MESELE

Âyetteki هَنِيئًا مَرِيئًا kelimeleri mahzuf bir mef'ûl-ü mutlakın sıfatıdırlar. Yani bu, فَكُلُوهُ اَكْلاً هَنِيئًا وَمَرِيئًا "O bağışlananı kemâl-i âfiyetle yiyin" takdirindedir. Yahut da bunlar, "Onu yeyiniz" ifâdesindeki "onu" zamirinden hâldir ve takdiri, كُلُوهُ وَهُوَ هَنِيءٌ مَرِيءٌ "O, âfiyet olduğu halde, onu yeyiniz" şeklindedir. Bazan âyetteki فَكُلُوهُ kelimesinin sonunda vakıf yapılıp (durulup), daha sonra هَنِيئًا مَرِيئًا ifâdeleriyle, bir duâ veya sanki هَنَأَ مَرَأَ denilmiş gibi, mefûlü mutlak yerine geçen iki sıfat olarak başlanılır.

SEKİZİNCİ MESELE

Nisa 4 Âyetinin İhtiva Ettiği Fıkhî Ahkâm

Bu âyet pek çok hükme delâlet eder:

a) Mihir, kadının hakkıdır. Kadının velisinin bunda bir hakkı yoktur.

b) Kadın, mihrini kocasına bağışlayabilir, kocası da bunu kabul edebilir. Çünkü âyetteki *"Onu da içinize sine sine yeyin"* ifâdesi, her iki manaya da delâlet etmektedir.

c) Kadın, mihrini eline almadan ("kabz"dan) önce de bağışlayabilir. Çünkü Allah Teâlâ, iki durumu birbirinden ayırdetmemiştir.

Burada şöyle bir mesele vardır: Hak Teâlâ'nın, *"Onu da içinize sine sine yeyin"* emri, mihrin bir mal (ayn) olması durumunu içine alır. Ama mihrin bir borç olması haline şamil değildir. Çünkü zimmette (uhdesinde borcu) olan şey için "Onu da içinize sine sine yeyin" denilemez.

Bu meseleye karşı biz deriz ki: Âyetteki "Onu da içinize sine sine yeyin" buyruğundan maksad, bizzat yemek değil, aksine bu hususta tasarrufta bulunmanın mübah oluşudur. Âyette bizzat "yeyin" lafzı zikredilmiştir. Çünkü mal elde etmenin en büyük gayesi, yeyip içmektir. Bunun bir benzeri de, *"Gerçekten yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler..."* (Nisâ, 10) ve *"Aranızda mallarınızı haksız yollarla yemeyin"* (Bakara, 188) âyetleridir.

DOKUZUNCU MESELE

Mihrini Hibe Eden Kadın Hibesinden Rücû Edebilir

Âlimlerden bazıları, "Kadın mihrini önce bağışlar, sonra da onu geri isterse, onun bunu gönül hoşluğu ile bağışlamadığı anlaşılmış olur" demişlerdir. **Şâ'bî**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Bir kadın, kocası ile beraber, kocasına bağışlamış olduğu şeyi geriye istediği için **Kadı Şureyh**'e başvurmuşlar. **Kadı Şureyh** kocaya "Onu kadına geri ver" hükmünü verince, adam "Allah Teâla, *"Birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa..."* buyurmamış mıdır?" dedi. Bunun üzerine **Kadı,** "Eğer kadın bunu gönül hoşluğu ile bağışlamış olsaydı, bundan caymazdı" demiştir. Yine **Kâdı**'nın "Ben, kadının hîbe edişini bozuyorum, erkeklerin hîbe edişini bozmuyorum. Çünkü kadınlar aldatılırlar" dediği de rivayet edilmiştir.

Anlatıldığına göre, **Ebu Mu'ayt** soyundan bir adama hanımı, mihri olan bir dinarı bağışlar. Bir ay sonra adam, onu boşar. Bunun üzerine kadın onu Halife **Abdulmelik İbn Mervân**'a şikayet eder. Adam da, "O, bana bu mihri gönül rızasıyla bağışlamıştı" der. **Abdulmelik,** "Âyette bu ifâdeden daha sonra, *"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile, içinden hiçbirşey almayın"* (Nisâ, 20) âyeti gelmektedir, ona mihrini geri ver" der.

Hz. Ömer (r.a)'in, kadılarına (hâkimlerine) şu şekilde mektup yazdığı rivayet edilmiştir: "Kadınlar bir arzu ve bir korkusundan dolayı mihirlerini bağışlarlar. Hangi kadın mihrini bağışlar, sonra da bundan vazgeçmek isterse, bu onun hakkıdır." Allah en iyisini bilir.

* * *

Üçüncü Hüküm: Sefihlere Mallarında Tasarruf Yetkisi Vermeyin

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ۝

"Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı beyinsizlere vermeyin. Kendilerine, bunlardan yedirin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin"

(Nisâ, 5).

Bil ki bu, bu sûrede zikredilen hükümlerin üçüncü çeşididir.

Bil ki bu âyetin, önceki âyetlerle ilgisi şu şekildedir: Sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: "Ben, yetimlere mallarını, kadınlara da mihirlerini vermenizi emrettim. Bunu, onlar âkil baliğ, ve mallarını koruyabilecek bir halde oldukları zaman size emrediyorum. Fakat onlar akıllı veya bâliğ olmazlarsa, veyahut da âkil-baliğ oldukları halde, müsrif bir sefih olurlarsa, onlara bu halleri zâil oluncaya kadar mallarını vermeyip, elinizde tutunuz. Bütün bunlardan maksad ise, zayıf ve âciz kimselerin mallarını koruma hususundaki ihtiyattır." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin izahı hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu âyet, velilere bir hitaptır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey veliler, velâyetiniz altında bulunan ve sefih olan kimselere mallarını vermeyiniz" demiştir. Bunun velilere bir hitâp olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendilerine, bunlardan yedirin, giydirin"* ifâdesidir. Yine bu görüşe göre, bizim de izah ettiğimiz gibi, âyetin kendisinden öncesiyle ilgisi yerinde ve güzel olur.

Buna göre şayet, "Bu izaha göre, "sefihlere mallarını vermeyiniz" denilmesi gerekirdi. O halde ne diye "mallarınızı vermeyiniz" denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunun cevabı konusunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, malı onlara (velilere), mâlik oldukları için değil, sadece onda tasarrufta bulunabilmeleri itibariyle nisbet etmiştir. Nisbetin yerinde ve güzel olabilmesi için, en ufak bir sebebin bulunması kâfidir.

b) Böyle bir nisbet, nev' birliği, şahıs birliği yerine konulmak suretiyle yerinde ve güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki..."* (Tevbe, 128); *"O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min câriyelerinizden..."* (Nisa, 25); *".... Nefislerinizi öldürün.."* (Bakara, 54) ve *"Sonra sizler, yine onlarsınız ki, kendilerinizi öldürüyorsunuz..."* (Bakara, 85) ifâdeleridir. Onlardan hiç kimsenin kendini öldürmediği malumdur; onlar ancak birbirlerini öldürmüşlerdir. Binâenaleyh hepsi aynı türden olmuşlardır. İşte burada da böyledir; çünkü mal, insan türünün kendisinden faydalanıp kendisine muhtaç olduğu bir şeydir. İşte bu tür birliğinden dolayı, sefihlerin mallarının, velîlerine nisbet edilmesi yerinde ve uygundur.

İkinci görüş: Bu âyet, babalara hitaptır. Böylece Cenâb-ı Hak o babaları, çocukları sefih olup, kendi başlarına mallarını koruyamayarak onu ıslâh edemeyince, mallarının tamamını veya bir kısmını onlara vermeyi nehyetmiştir. Çünkü böylesi durumda malları onlara vermede ifsâd söz konusudur. Bu izaha göre, malların onlara (babalara) nisbet edilmesi, mecazî manada değil, hakîki manada olmuş olur. Bu görüşe göre âyetten kastedilen, zayi etmeme ve tüketmeme hususunda malı korumaya ve çalışıp çabalamaya teşvik etmektir. Bu da, onların bütün mallarını yememeleri ve tüketmemeleri gerektiğine delâlet etmektedir. Kişi ölümün yaklaştığını hissedince, vereseleri için, malını muhafaza edecek bir güvenilir, emîn kişiye malını vasiyyet etmesi gerekir.

Biz, iki sebepten dolayı birinci görüşün daha müreccah olduğunu söylüyoruz:

a) Nehyin zahirinin "tahrim" ifâde etmesi, bu tercihin delillerinden birisidir. Ümmet-i Muhammed, bir kimsenin malından istediği kadarını küçük çocukları ile kadınlarına hibe etmesinin haram olmayacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Yine ümmet-i Muhammed, velînin, sefihlere mallarını vermesinin haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Durum böyle olunca, âyeti ikinci görüşe değil, birinci görüşe hamletmek vacip olur. Allah en iyi bilendir.

b) Allahu Teâlâ âyetin sonunda, *"Ve onlara güzel söz söyleyin"* buyurmuştur. Böyle bir vasiyyetin yetimlere yapılmasının daha uygun düşeceğinde şüphe yoktur.

Çünkü kişi, tabiatının muktezası olarak, çocuklarına haliyle müşfiktir. Binaenaleyh, onlara ancak marûf ve güzel olan şeyleri söyler. Böyle bir vasiyyete ancak, yabancı yetimler için gerek duyulur. Ayeti her iki görüşe hamletmek de imkânsız değildir. **Kadî,** buna hamletmenin uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü bunun أَمْوَالَكُمْ "Mallarınız" ifâdesini aynı anda hem hakîkî, hem de mecazî manaya hamletmeyi gerektireceğini söylemiştir. **Kadî**'nin bu görüşüne, "Hak Teâlâ'nın "mallarınızı..." sözü, o malların onlara, tasarrufu mümkin kılacak bir tahsisle tahsis olmasını ifâde etmektedir. Sonra bu tahsis, hem kendisinin mülkü olan mallarda, hem de yetim çocuğun mülkü olan malda söz konusudur. Ancak ne var ki velînin, çocuğun malında tasarruf etmesi gerekir. İşte böyle bir farklılık, Cenâb-ı Hakk'ın "mallarınızı..." sözünden anlaşılan mefhumun dışına çıkan bir mefhûmda bulunmaktadır. Durum böyle olunca, bu lâfzı, -lâfzın her ikisi arasında müşterek bir manayı ifâde etmiş olması bakımından- hem hakîkî, hem de mecazî manaya hamletmenin uzak bir ihtimal olmadığını" söyleyerek cevap vermek mümkündür.

İKİNCİ MESELE

Sefihlerden Maksad Kimlerdir?

Âlimler, âyet-i kerimedeki süfeha (beyinsizler) tabiriyle neyin murad edildiği hakkında şu görüşleri zikretmişlerdir: a) **Mücahid** ile **Ceveybir**'in **Dahhak**'tan rivayetine göre, buradaki "süfehâ" kelimesinin ister karılar, ister anneler, isterse kızlar olsun, kadınlardır. Bu, **İbn Ömer**'in mezhebidir. Bunun böyle olduğuna **Ebu Umâme**'nin Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş olduğu şu hadis de delâlet etmektedir: أَلاَ إِنَّمَا خُلِقَتِ النَّارُ لِلسُّفَهَاءِ يَقُولُهَا ثَلاَثًا أَلاَ وَإِنَّ السُّفَهَاءَ النِّسَاءُ إِلاَّ امْرَأَةً أَطَاعَتْ قَيِّمَهَا *"İyi biliniz ki, ateş ancak sefihler için yaratılmıştır."* Hz. Peygamber bunu üç kere söyleyip (O, sonra şöyle devam etti): *"İyi biliniz ki sefihler, -kocasına itaat eden kadın hariç- kadınlardır."*

Buna göre eğer, "Sefihlerden murad kadınlar olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, غَرِيبَةٌ (garib, yabancı, el) kelimesinin çoğulu غَرِيبَاتٌ ve غَرَائِبُ geldiği gibi; سَفِيهَةٌ kelimesinin çoğulu olarak da سَفَائِهُ veya سَفِيهَاتٌ demesi gerekirdi" denilirse, **Zeccâc** bu soruya, فَقِيرَةٌ (fakir kadın) kelimesinin çoğulunun فُقَرَاءُ (fakirler) şeklinde gelmesi caiz olduğu gibi, سَفِيهَةٌ kelimesinin çoğulunun da اَلسُّفَهَاءُ şeklinde gelmesi caizdir" diyerek cevap vermiştir.

b) **Zührî** ve **İbn Zeyd,** buradaki sûfehâ kelimesiyle, çocukların sefîh olanlarının kastedildiğini ve "Senin geçimini temin eden malını sefih çocuğuna verme. Zira o o malı ifsâd eder" dendiğini söylemişlerdir.

c) **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Katâde** ve **Saîd İbn Cübeyr**'in görüşüne göre, âyette geçen süfehâ lafzından, hem kadınlar hem de çocuklar kastedilmiştir. Bunlar şöyle demektedirler: "Bir kimse hem hanımının, hem de çocuğunun sefîh ve ifsadçı

olduğunu anlarsa, onlardan hiçbirini malına hükümran kılması uygun düşmez. Çünkü onlar, bu malı ifsâd ederler, yok ederler."

d)Âyetteki süfehâ kelimesinden murad,malı muhafaza edecek kadar aklı ve izanı olmayan herkestir. Böylece bu lâfzın muhtevâsına kadınlar, çocuklar, yetimler ve böyle olan herkes dahil olmaktadır. Bu görüş daha uygundur; çünkü delil olmaksızın tahsis etmek caiz olmaz. Biz Bakara sûresinde sefihliğin, akıl yetmezliği olduğunu söylemiştik. İşte bundan dolayı fâsık kimseye de sefih denilmiştir, çünkü onun ilim ehli ve dindar kimseler nezdinde bir ağırlığı ve saygınlığı yoktur. Aklı noksan olan kimse de, aklının yetmezliğinden dolayı işte sefih diye adlandırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu kimseler hakkında kullanılan sefihlik, zem ve kınama ifâde eden bir sıfat değildir. Bu, Allahu Teâlâ'ya isyân manasını ifâde etmez. Onlar, sadece akıllarının azlığı, malı muhafaza etme hususunda temyiz kabiliyetlerinin yetersizliğinden dolayı "sefih" diye adlandırılmışlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Malın Ehemmiyeti Neden İleri Gelir?

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'in pekçok yerinde mükelleflere, mallarını muhafaza etmelerini emretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İsrâf ile saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olmuşlardır"* (İsrâ, 26-27); *"Elini boynuna bağlı olarak asma. Onu, tamamiyle açma.. (Ne çok eli açık, ne de eli sıkı olma). Sonra kınanmış ve pişman bir halde oturup kalırsın"* (İsra, 29) ve *"Onlar ki harcadıkları zaman ne israf, ne de eli sıkılık yapmazlar.."* (Furkan, 67) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, müdâyene âyetinde de (Bakara, 282-283) malı muhafaza etmeye teşvik etmiştir. Çünkü bu âyetlerde borcu yazmayı, akde şahidler tutmayı, (sefer esnasında da) rehin almayı emretmiştir. Akıl da bunu teyid etmektedir. Çünkü insanın, gönlü müsterih ve hoş olmadığı sürece, dünya ve âhiret menfaatlerini elde etmesi mümkün değildir. İnsanın gönlü de ancak mal vasıtasıyla hoş ve müsterih olabilir. Çünkü menfaatleri temin, zararları savuşturmak ancak mal sayesinde mümkün olabilir. Binaenaleyh, kim bu maksatla dünyayı talep ederse, dünya o kimse hakkında, âhiret saâdetini kazanmaya yardım eden vesilelerin en büyüğü olmuş olur. Ama kim de o dünyanın bizzat kendisini, onu isterse, o zaman dünya, âhiret mutluluğunu elde etmekten uzaklaştıran sebeplerin en büyüklerinden olur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا *"Sizi başına diktiği..."* tabirinin manası, "sizin geçiminiz ve hayatınızı sürdürmeniz, ancak bu mal ile mümkün olabilir" şeklindedir. Binaenaleyh mal, ayakta durabilmenin ve müstakil olarak yaşayabilmenin sebebi olunca, Cenâb-ı Hak onu, mübalağa yoluyla, "müsebbeb" (netice)'in ismini "sebeb"e ıtlâk ederek قِيَامًا diye adlandırmıştır. Yani "Bu mal, sizin ayakta durabilmenizin

ve hayatınızı sürdürebilmenizin bizzat kendisidir" demektir. **Nafi ve İbn Amir,** bu ifâdeyi الَّتِي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَمًا şeklinde okumuşlardır. Bazan هٰذَا قِيَمٌ وَ قَيِّمٌ denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ *"Dimdik ayakta duran bir dine, İbrâhim'in dinine.."* (En'âm, 161) buyurmuştur. **Abdullah İbn Ömer** ise, vâv ile olmak üzere قِوَامًا şeklinde okumuştur. قِوَامُ الشَّيْءِ ifâdesinin anlamı ise, "Kendisiyle ayakta durulan şey" demektir. Bu, senin kendisiyle mâlik olunulan şeye, مَلاَكُ الأَمْرِ demen gibidir.

ALTINCI MESELE

İsraf Edenin Hacrolunup Olunmayacağı

Şafiî (r.h), bülûğa eren bir kimse, malını saçıp savurup onu ifsad ettiğinde, o kimsenin "hacr" altına alınabileceğini; **Ebu Hanife** (r.h) ise, bu kimsenin "hacr" altına alınamayacağını" söylemişlerdir. **Şafiî**'nin delili şudur: Bu kimse sefîhtir. Sefîhin de hacr altına alınması gerekir. Biz onun sefîh olduğunu söyledik; çünkü Arapçada sefîh, "ağırlığı az olan kimse" demektir. Malını gereksiz yere saçıp savurarak onu telef eden kimsenin, insanların kalbinde bir ağırlığı,yeri ve saygınlığı yoktur. Böylece o kimse, insanlara göre ağırlığı olmayan bir kimse olmuştur. Binâenaleyh, o kimsenin sefîh diye adlandırılması gerekir. Bu sabit olunca böyle bir kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mallarınızı beyinsizlere (sefihlere) vermeyin..."* âyetinin muhtevasına girmesi gerekir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفًا *"Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, sefihe mal vermeyi yasaklayınca, bundan sonra şu üç şeyi anlatmıştır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, وَارْزُقُوهُمْ emridir. Bunun manası, "Onlara harcayın, infâk edin" demektir. Kulların rızık vermesinin manası, vazîfeli kimsenin, vakti gelince rızık ile alâkalı vazîfede bulunmasıdır. Nitekim, فُلاَنٌ رَزَقَ عِيَالَهُ denilir. Yani, bu fiili onlara icrâ etti, uyguladı demektir. Cenâb-ı Hak, âyet-i kerimede velilere sefihlerin mallarının "bir kısmını" onlara rızık olarak vermelerini buyurmamış, yani مِنْهَا demeyip فِيهَا buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak onlara, sefihlerin mallarında ticaret yapmak ve onları verimli hale getirmek; böylece de onların rızıklarını asıl maldan, sermayeden değil, kârdan temin etmeleri sûretiyle, mallarını geçimlerine vesile kılmalarını emretmiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَاكْسُوهُمْ *"Onları giydirin..."* buyruğudur. Bundan maksad açıktır.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve onlara güzel söz söyleyin"* buyruğudur. Allahu Teâlâ bunu emretmiştir, çünkü güzel söz kalplere tesir eder, böylece de sefihliğin (manevî ezikliğini) izâle etmiştir. Ama güzel olmayan söz ise, sefihin bu halini ve eksikliğini fazlalaştırır.

Kavl-i Ma'ruf Ne Demektir?

Müfessirler, buradaki "güzel söz"ün ne demek olduğu hususunda, şu açıklamaları yapmışlardır:

a) **İbn Cüreyc ve Mücahid,** bunun iyilik yapmak ve ziyârette bulunmak gibi, güzel va'ad olduğunu söylemişlerdir. **İbn Abbas** da, bunun, bir kimsenin "Şu ticaret yolculuğunda kâr elde edersem, lâyık olduğun her şeyi sana yaparım; eğer savaşlarda ganimet elde edersen, sana (da) veririm..." demesi gibi olduğunu söylemiştir.

b) **İbn Zeyd,** bunun duâ olduğunu söylemiştir. Meselâ bir kimsenin, "Allah bize ve sana âfiyet versin! Allah, senin hakkında bunu mübarek kılsın.." demesi gibi... Netice olarak, söz ve amele dair, gönüllerin kendisinde huzur bulup sevdiği, muhabbet duyduğu her şey "iyi"; gönüllerin hoşlanmadığı, yadırgadığı ve nefret ettiği her şey de, "münker- kötü, çirkin"dir.

c) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu tabirin manası, "Onları yedirmeniz ve giydirmenizin yanısıra onlara ilim ve amele taalluk eden dinî hususları da öğretin" şeklindedir."

d) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "İyi söz, kendisine velâyet edilen çocuk olursa, velînin ona, malın onun kendi malı olduğunu, kendisinin o malın sadece bekçiliğini yaptığını, yetimin çocukluk devresi bitince malını ona vereceğini o yetime anlatmasıdır. Bunun bir benzeri de, *"O halde yetime gelince, (onu sakın) hırpalama"* (Duhâ, 9) âyetidir. Bu, "Köleye yaptığın gibi, o yetime de ezici muamelede bulunma" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şayet Rabb'inden umduğun rahmeti arayarak onlardan sarf-ı nazar edersen, kendilerine yumuşak söz söyle!"* (İsrâ, 28) âyeti de böyledir. Eğer kendisine velâyet edilen kimse sefîh olursa, veli ona va'z-ü nasihatta bulunup, onu namaza teşvik eder; malını saçıp savurmadan israftan men eder, ve ona malı saçıp savurmanın neticesinin fakirlik ve halktan dilenme olduğunu anlatır, ve benzeri şeyler söyler. İşte bu izah, naklettiğimiz diğer izahlardan daha güzeldir.

★★★

Yetimlere Mallarının Teslim Edileceği Çağ

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُم مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ ۖ وَلَا
تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا ۚ وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۖ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ۚ
فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾

"Yetimleri, nikah (çağına) erdikleri zamana kadar, (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde bir akıl ve salah gördünüz mü mallarını onlara teslim edin. Büyüyecekler diye bunları israf ile tez elden yemeyin. Kim zengin ise, kaçınsın (o mala tenezzül etmesin). Kim de fakir ise, örfe göre (ondan biraz) yesin. Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit, karşılarında şâhid bulundurun. Hesap sorucu olarak Allah yeter"

(Nisa, 6).

Bil ki Allah Teâlâ daha önce, *"Yetimlere mallarını veriniz"* diye, yetimlere mallarını vermeyi emredince, bu âyetle de, onlara mallarının ne zaman verileceğini beyân buyurmuş, bu âyeti zikretmiş ve bu âyette, onlara mallarını vermeyi şu iki şarta bağlamıştır:

a) Nikah çağına ermeleri...

b) Kendilerinde bir akıl ve salah (iyi hal) görülmesi... Yetimlerde, mallarının kendilerine verilebilmesi için mutlaka bu iki sıfatın bulunması gerekir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Akıllı ve temyiz (iyiyi kötüden ayırma) gücü bulunan çocuğun, velisinin izni ile yapacağı tasarrufları sahihtir." **İmam Şâfiî** (r.h), bunun sahîh olmadığını söylemiştir. **Ebu Hanife,** görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Çünkü, *"Yetimleri, nikah (çağına) erdikleri zamana kadar, (gözetip) deneyin"* âyeti, bu denemenin ancak büluğ çağından önce olmasını gerektirir. Bu deneme ve imtihandan murad, o yetimin alış-verişe uygun bir tasarruf halinin olup olmadığını denemektir. Bu deneme ise ona, alış-veriş hususunda müsaade edildiği zaman mümkün olur. Bu şey, bizzat bir deneme olmasa bile, içinden istisnâ yapılabilmesinin de delâlet ettiği gibi, denemenin içindedir. Mesela "Alış-veriş müstesnâ, yetimleri deneyiniz"

denilebilir. İstisnanın hükmü ise, istisnâ bulunmadığı zaman, müstesnânın hükmüne girecek şeyleri, hükmün dışında bırakmaktır. Binâenaleyh âyetteki *"Yetimleri.. deneyin"* ifâdesinin, velilere, büluğ çağına gelmeden önce o yetimlere alış-veriş hususunda müsâade etmelerine dair bir emir olur ki, bu da onların tasarruflarının (alış-verişlerinin) sahih sayılmasını gerektirir.

Şafiî (r.h), **Ebu Hanife** (r.h)'nin görüşüne şöyle diyerek cevap vermiştir: "Hak Teâlâ'nın, *"Yetimleri.. deneyin"* emrinden murad, yetimlere, küçük iken alış-veriş (tasarruf) izninin verilmesi değildir. Bunun delili, bu ifâdeden sonra, *"O vakit kendilerinde bir akıl ve salah (iyi hal) gördünüz mü, mallarını kendilerine teslim edin"* buyurulmuş olmasıdır. Cenâb-ı Allah, onlara mallarını, ancak bülûğa ermelerinden ve kendilerinde bir rüşd görülmesinden sonra verilmesini emretmiştir. Bu âyetin gereği olarak, yetimlere küçükken mallarını vermenin caiz olmadığı sâbit olunca, küçük iken tasarruflarının da câiz olmaması gerekir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark bulunduğunu hiç kimse söylememektedir. Binaenaleyh, anlattığımız gibi, bu âyetin **Şafiî**'nin görüşüne delil olduğu sâbit olmuş olur. Hanefilerin delil olarak ileri sürdükleri şeyin cevabı şudur: Âyette bahsedilen denemeden maksad, o yetimin, iyiyi kötüyü birbirinden ayırdetmede bir anlayışının ve gücünün olup olmadığı hususunda aklını denemek ve durumunu iyice ortaya çıkarmaktır. Bu da velinin, çocuğun yanında alıp-satması, sonra da çocuktan bu alış-verişin durumunu, kârlı mı zararlı mı olduğunu açıklamasını istemesidir. Şüphe yok ki, bu kadarcık birşeyle de deneme ve imtihan gerçekleşmiş olur. Yine farzet ki biz o velinin, alıp-satması için o yetime birşeyler verebileceğini kabul ediyoruz. Fakat niçin bu kadar bir şeyin de onun alış-verişinin doğruluğuna delâlet ettiğini söylüyorsun? Aksine o kimse alış-veriş yapıp, bununla aklı denendiğinde, veli onun alış-verişini tamamlar. İşte bu da muhtemeldir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Mükellefiyet Büluğla Başlar. Büluğun Alametleri

"Nikah çağına ermek"ten maksad, *"Sizden olan çocuklar bülûğ çağına ulaştığı zaman..."* (Nûr, 59) âyetinde zikredilen ihtilâm çağıdır ki, bu bütün fakîhlere göre, mevcut olduğunda sâhibine sorumluluk terettüb eden, hadlerin (cezaların) ve hükümlerin gerekli olduğu erkeklik çağına ulaşmaktan ibarettir. Âyette "ihtilâm", "nikah çağına ermek" diye ifâde edilmiştir. Çünkü "ihtilâm", cinsî münasebette atma suretiyle çıkan suyun (meninin) inmesidir.

Bil ki bülûğa ermiş olmanın beş alameti vardır. Bunların üçü, kadın ve erkek arasında müşterektir. Bu üçü ihtilâm, belli bir yaşa gelme ve kasıklarda sert kılların bitmesidir. Bunların ikisi ise sadece kadınlara ait olup, hayız ve hâmile olabilmedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Rüşd (Aklın Ermesi) Ne Demektir?

فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا buyruğundaki "înâs" ile "rüşd"ün ne demek olduğunu mutlaka açıklamak gerekir. Buradaki آنَسْتُمْ kelimesi "anladınız" demektir. Bunun, "gördünüz" manasında olduğu da söylenmiştir. Arapça'da "înâs" kelimesinin asıl manası, "gözle görmek"tir. Cenâb-ı Hakk'ın, آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا *"Tur dağı tarafında bir ateş gördü"* (Kasas, 29) âyeti de böyledir. "Rüşd" kelimesine gelince, bunun, onun malının salahı (iyiliği) ile ilgili olmayan bir rüşd olmadığı malumdur. Aksine bununla şunun murad edilmiş olması gerekir: O da, o yetimin malının kıymetini bildiğinin, kendisinden bir israfın sâdır olmayacağının ve başkasının onu aldatamayacağının bilinmesidir. Sonra âlimler, buna dinî bakımdan olan iyi hâlin (salâhın) ilâve edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. **İmam Şafiî** (r.h)'ye göre, bu da gerekir. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, dini bakımdan salah'a, bunda itibar edilmez.

Birinci görüş daha evladır ve ona bir çok şey delâlet etmektedir:

a) Lügatciler, "Rüşd, hayrı elde etmek, (bulmaktır)" demişlerdir. Dinî bakımdan müfsid olan ise, hayrı bulmuş olmaz.

b) "Rüşd" kelimesi, "ğayy" kelimesinin zıddıdır. Cenâb-ı Hak, *"Hakikat rüşd ile gayy apaçık meydana çıkmıştır"* (Bakara, 256) buyurmuştur. Gayy, dalâlet ve fesâd manasınadır. Hak Teâlâ, *"Adem, Rabbine karşı geldi ve şaşıp kaldı (saptı)."* (Tâ-hâ, 121) buyurmuş, âsî olanı "ğavî" (sapan) diye ifâde etmiştir. Bu, rüşdün ancak dinde sâlih (iyi) olma ile gerçekleşeceğine delâlet eder.

c) Cenâb-ı Allah, *"Firavun'un işi reşîd değildi"* (Hûd, 97) demiş ve Firavun'un rüşd sâhibi olmadığını göstermiştir. Çünkü o, dinî bakımdan iyi olan şeyleri gözetmezdi. En iyisini Allah bilir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Bu ihtilâfın özü şudur: **İmam Şafiî** (r.h), fasıka (günahkâra) "hacr" uygulanacağı görüşündedir, **Ebu Hanife** (r.h) ise bu görüşte değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, kişi reşîd olmadan bülûğa erdiğinde, kendisine malının verilemiyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra **Ebu Hanife**'ye göre, o yirmibeş yaşına varıncaya kadar malı kendisine verilmez. Bu yaşa gelince, o ne olursa olsun ona malı verilir. **Ebu Hanife** şundan dolayı bu yaşı nazar-ı itibara almıştır: Ona göre erkeğin bülûğ çağı onsekiz yaşıdır. Bu yaşa Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مُرُوهُمْ بِالصَّلَاةِ لِسَبْعٍ *"Yedi yaşına geldiklerinde çocuklara, namaz kılmalarını emredin"* (69) hadis-i şerifinden ötürü,

---

69) Benzeri bir hadis için bkz: Tirmizî, Salât, 299 (2/259).

insanın hallerinin değişmesinde (dönüm noktası) olan bu yedi yaş da, bu onsekize ilâve edilince, yirmibeş yaşında insanın hallerinin değişebilme çağı tamamlanmış olur. Bu durumda da, ister rüşdü görülsün ister görülmesin malı o yetime teslim edilir. **Şafiî** (r.h) ise, rüşdü görülmediği müddetçe o kimseye kesinlikle malının verilmeyeceği görüşündedir. Bu aynı zamanda **İmam Ebu Yusuf** ile **İmam Muhammed** (r.h)'in de görüşüdür.

Ebu Bekir er-Râzi, bu âyeti **Ebu Hanife**'nin lehine delil getirerek şöyle demektedir: "Rüşd, mücmel olarak akıl manasına gelir. Allah bu lafzı nekire olarak getirip, bir miktar da olsa bir rüşdü varsa, aklı bir miktar eriyorsa onunla yetinmiş, rüşdün diğer şartlarını aramamıştır. Binaenaleyh âyetin zâhiri, akıl bulununca, âyetteki rüşd şartının da bulunacağını gösterir. Böylece de malının ona verilebilmesi gerekir. Fakat yirmibeş yaşın altında olanlar için, âyet-i kerime ile amel olunmamıştır. Yirmibeş yaşın üstündekiler hakkında, âyetin ifâde ettiği hükme göre amel etmek gerekir."

Ebu Bekir er-Râzî'nin (**el-Cessâs**'ın) bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ, *"Yetimleri.. deneyin"* buyurmuştur. Bundan muradın, onları mallarını korumadaki faydalarla ilgili hususlarda deneme olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"O vakit kendilerine, bir rüşd (bir akıl ve iyi hal) gördünüz mü, mallarını onlara teslim edin"* buyurmuştur. Bu emirden muradın, "Eğer siz onlarda, mallarını koruma ve faydalarını anlama hususunda bir rüşd görürseniz" şeklinde olması gerekir. Çünkü âyetten bu mana kastedilmemiş olursa, nazım (sıra) bozulur ve âyetin parçalarının birbiriyle ilgisi kalmaz. Bu sâbit olunca, âyette muteber olan şartın malın faydalarını gözetme hususundaki rüşdün mevcûdiyeti olduğunu anlamış oluruz. Böylece de, **Ebu Bekir er-Râzî**'nin istidlâli düşer. Hatta bu âyet onun aleyhine bir delil olur. Çünkü o, malın faydalarını gözetmeyi, o malın yetime verilebilmesinin bir şartı saymıştır. Yirmibeş yaşından sonra da bu şart bulunmayınca, malın ona verilmesinin câiz olmaması gerekir. Kıyâs-ı celî de, bu nass (âyet) ile istidlâli kuvvetlendirir. Çünkü çocuk, malın nasıl korunacağına ve ondan nasıl istifâde edileceğine götüren bir akıldan mahrum olduğundan, malı ona verilmemiştir. Bu hal, genç ve ihtiyar kimsede de bulununca, o da bir çocuk hükmünde olmuş olur. Böylece de, "Böylesi bir insan yirmibeş yaşına geldiğinde rüşdü (aklı ve salâhı) görülmese bile, malı kendisine verilir" diyenlerin görüşlerinin bir izah yolunun olmadığı sâbit olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Kişi reşîd olarak bülûğa erer, sonra durumu değişir sefîh olursa, **Şafiî**'ye göre bu kimseye "hacr" konulur (tasarruf yetkisi elinden alınır); **Ebu Hanife**'ye göre ise "hacr" konulmaz. Bu mesele, وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ (Nisa. 5) âyetinin tefsirinde geçmiştir. Kıyas-ı celî de buna delâlet eder. Çünkü bu âyet, kişi reşîd olmadan bülûğa erdiğinde, malının

kendisine verilemiyeceğine delâlet etmektedir. O kimseye malı, ancak mal zâyî olmasın, ihtiyaç duyacağı bir gün için korunmuş olarak kalsın diye verilmemiştir. Bu durum, sonradan olan sefihlikte de mevcuttur. Binâenaleyh ona da itibar edilmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

Keşşaf sahibi, âyetteki *"rüşd"* kelimesinin nekire olarak getirilmesinin faydasının, nazar-ı dikkate alınan şeyin, tasarruf ve ticaretteki rüşd olduğuna veyahut da tam bir rüşd hali gözetilmesin diye, bir tür rüşdün bulunup, onun izlerinin görünmesine itibar edileceğine dikkat çekmektir.

YEDİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, İbn Mes'ud (r.a)'un, اَحْسَسْتُمْ *"hissettiniz"* manasında, kelimeyi فَاِنْ اَحَسْتُمْ şeklinde okuduğunu ve bir şâirin de اَحَسْنَ بِهِ فَهُنَّ اِلَيْهِ شُوسٌ *"Kadınlar onu farkettiler; ancak ona, büyüklenerek ve kibirlenerek, gözlerinin ucuyla bakıyorlar"* dediğini söylemiştir. Rüşd kelimesi iki fetha ile ve iki zamme ile رَشَدًا ve رُشُدًا şekillerinde de okunmuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah, فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ *"Mallarını onlara teslim edin"* demiştir. Bundan murad, bülûğ ve rüşde ermenin görülmesi demek olan o iki şart tahakkuk ettiğinde onlara mallarının verilmesinin gerektiğidir. Allah Teâlâ, bu iki şartın yanısıra, aklın kemâlini (tam olmasını) zikretmemiştir. Çünkü rüşde ermenin anlaşılması ancak akıllı olduğunu görmekle olur. Zira rüşd, akıldan daha fazla olan bir haldir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَأْكُلُوهَا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا *"Büyüyecekler diye, bunları israf ile tez elden yemeyin"* buyurmuştur. Bu, "Onlar büyüyecekler diye, müsrifler ve tez elden yiyenler olarak..." veyahut da "büyüyecekler diye, israf etmeniz ve tez elden yemeniz için..." manasınadır. Yani sizler, o malları harcama hususunda ifrata varıyor ve "Biz, yetimler büyüyüp de o malları elimizden çekip almazdan önce, istediğimiz gibi onu harcarız" dersiniz.

Sonra Allah Teâlâ, durumu yetimlere vasî (veli) olanın zengin ve fakir oluşuna göre ayırarak, وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ *"Kim zengin ise, kaçınsın (o mala tenezzül) etmesin"* buyurmuştur. **Vâhidî** (r.h): "Birisi birşeyden kaçınıp onu bıraktığında, عَفَّ (و) اِسْتَعَفَّ عَنِ الشَّيْءِ denilir" demiştir. **Keşşâf sahibi**, اِسْتَعَفَّ fiili, عَفَّ fiilinden daha beliğdir. Sanki Cenâb-ı Hak, bunu kullanmakla daha ileri derecede bir kaçınmayı emretmiştir" demiştir.

Fakir Olan Vasî, Yetim Malından Makul Bir Tarzda Faydalanabilir

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ *"Kim de fakir olursa, örfe göre*

(ondan biraz) yesin'' buyurmuştur. Âlimler vasî'nin, yetimin malından istifâde edip edemeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta şu görüşler vardır:

1- "Vasî, yetimin malından ihtiyacı nisbetinde ve onun için yaptığı işin ücreti kadar alabilir." Bu görüşte olanlar görüşlerine birçok delil getirmişlerdir:

a) Ayetteki *''Bunları israf ile tez elden yemeyin''* cümlesi, yetimin vasîsinin ihtiyacı nisbetinde o maldan yiyebileceğini ihsâs ettirmektedir.

b) Allah Teâlâ, *''Kim zengin ise, kaçınsın, (o mala tenezzül etmesin). Kim de fakir ise, örfe göre (ondan biraz) yesin''* buyurmuştur. Binâenaleyh âyetteki *''Kim zengin ise, kaçınsın, (o mala tenezzül etmesin)''* cülmesinden maksad, zengin olan vasîyi kendine âit maldan nehyetmek olmayıp, aksine onu yetimin malından faydalanmaktan nehyetmedir. Durum böyle olunca, âyetteki *''Kim de fakir ise, örfe göre (ondan biraz) yesin''* ifâdesinin, ihtiyacı nisbetinde yetimin malından istifâde etmesi hususunda, vasî için bir müsaade olması gerekir.

c) Hak Teâlâ'nın, *''Muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler..''* (Nisa, 10) ifâdesi, yetimin malının bazen zulüm yoluyla, bazen de zulüm olmaksızın yenildiğine bir delildir. Eğer bu böyle olmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın *''Muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler..''* (Nisa, 10) ifâdesinin bir manası olmazdı. Bu da, muhtaç durumda olan vasînin ma'ruf ve makul bir şekilde yetimin malından yiyebileceğini gösterir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilen şu hususdur: Bir adam, Hz. Peygamber'e gelerek, "Himayem altında bir yetim bulunmaktadır. Onun malından yiyebilir miyim?" deyince, Hz. Peygamber, *''Bir mal yığmaksızın ve kendi malını da onun malıyla (onun malını ileri sürmeksizin himaye etmeksizin, mârûf ölçüler içinde yiyebilirsin''* buyurdu. Bunun üzerine adam, "Onu dövebilir miyim?" deyince de, Hz. Peygamber, *''Çocuğunu dövdüğün şeyler yüzünden dövebilirsin''* buyurdu.

e) **Ömer İbnu'l-Hattâb** (r.a)'ın, **Ammâr, İbn Mes'ûd** ve **Osman İbn Hanîf**'e yazmış olduğu şu hususdur: "Allah'ın selâmı üzerinize olsun. İmdi bundan sonra size her gün olmak üzere bir koyun ayırdım ki, bunun yarısı **Ammar**'ın, dörtte biri **Abdullah İbn Mesûd**'un ve dörtte biri de **Osman İbn Hanîf**'indir. İyi biliniz ki ben, hem kendimi hem de sizi Allah'ın malı karşısında yetimin malına velâyet eden kimsenin yerine ve mertebesine koydum. Zengin olan iffetli olsun (tenezzül etmesin); fakir olan ise, maruf ölçüler içinde yesin içsin." **İbn Abbas**'tan rivâyet olunduğuna göre, bir yetimin velisi **İbn Abbas**'a "Onun (yetimin) devesinin sütünden içebilir miyim?" dediğinde, **İbn Abbas** şöyle der: "Eğer yittiği zaman onu arıyorsan; su içme gölünü (su sızdırmasın diye) onarır sıvarsan; uyuz olduğu zaman tedavi edersen

ve susadığında da ona su verirsen, nesline zarar vermeden ve sağmak konusunda aşırı gitmeksizin onun sütünden iç..."

Yine **İbn Abbas**'tan "Velînin eli, yetimlerin eliyle berâberdir; binâenaleyh vasî maruf ölçüler içinde yesin içsin; ama bir sarık ya da daha ufak bir şeye gelince, onu giymesin!..." dediği rivayet edilmiştir.

f) Vasî, sabînin (yetim çocuğun) işlerini ıslâh etmeyi, ifa etmeyi tekeffül edince, zekâtı alıp onu biriktiren zekât memuruna kıyasla, yaptığı işe oranla yetimin malından yiyebilir. Zira zekât memuruna, bu zekâttan muayyen bir hisse ayrılmıştır. İşte burada da böyledir. Bu görüşün izahı budur.

2- Vasî, ihtiyacı nisbetinde yetimin malından borç alabilir. Sonra eli bolluğa vardığında, aldığı borcu öder. Eğer ölür de ödeyemezse, kendisine herhangi bir şey terettüb etmez. Bu, **Sâid İbn Cübeyr, Mücâhid** ve **Ebu'l-Aliye**'nin görüşüdür. **İbn Abbas**'tan yapılan rivâyetlerin ekserisi de böyledir. İlim ehlinden bazıları, bu borcu altın, gümüş vb. temel ve ana mallara tahsis etmişlerdir. Ama hayvanların sütlerinden istifade etmek, kölelerini istihdam etmek ve hayvanlara binmek gibi hususlara gelince, mala zarar vermediği müddetçe, vasînin bunlardan istifade etmesi mübahtır. Bu, **Ebu'l-Aliye** ve bazılarının görüşüdür. Bunlar şöyle istidlâl etmişlerdir: "Allahu Teâlâ, *"Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit.."* buyurmuş, yetimlerin malları hakkında, o malların yetimlere verilmesine hükmetmiştir."

3- **Ebu Bekr er-Razî** şöyle demektedir: "(Hanefî) âlimlerimizin mezhebinden bildiğimiz husus şudur: Vasî, ister zengin olsun isterse fakir, ne borç alabilir, ne de doğrudan doğruya onların mallarından istifâde edebilir. **er-Razî** bu görüşü hususunda birçok âyetle istidlâl etmiştir:

a) *"Yetimlere mallarını verin. Temizi murdarla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır"* (Nisa, 2).

b) *"Muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir"* (Nisa, 10).

c) *".... bir de yetimlere karşı adâleti ayakta tutmanız..."* (Nisa, 127).

d) *"Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin.."* (Bakara, 188).

er-Razî sözüne devamla şöyle der: "Bu âyetler muhkem olup, vasî ister zengin ister fakir olsun, yetimin malının ona memnû ve yasak olduğunu göstermektedir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kim de fakir olursa, örfe göre (ondan biraz) yesin"* ifâdesi müteşabih bir ifade olup, çeşitli manalara muhtemeldir. Binâenaleyh bu ifâde müteşabih olduğu için, muhkem âyetlere havâle edilmesi gerekir."

Bana göre, bu âyetler **er-Razî (el-Cessâs)**'nin benimsediği görüşün delili değillerdir. Delil olarak getirmiş olduğu, *"Yetimlere mallarını verin..."* ifâdesi "âmm" bir ifâdedir. Bizim ele aldığımız bu âyet ise hâsdır. Hâs ise, âmm'dan önce gelir. Yine onun delil olarak ileri sürdüğü, *"muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler..."* (Nisa, 10) âyeti, vasînin, yetimin malından maruf ölçüler içinde yemesinin zulüm olmasının sâbit olması halinde, bu meseleyi içine alır. Münakaşa ise, zaten bu hususdadır. Bu cevap, onun delil olarak ileri sürmüş olduğu *"Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin..."* (Bakara, 188) deliline de bir cevaptır. Cenâb-ı Hakk'ın *"... bir de yetimlere karşı adâleti ayakta tutun"* (Nisa, 127) buyruğuna gelince bu, ancak yemenin "adâlet" ile olmamasının sabit olması durumunda münakaşa konusu olan şeye şamildir. Münakaşa ise zaten bu hususdadır. Böylece **Cessâs**'ın bu konudaki sözünün yerinde olmadığı ve bozuk olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

Yetime Malı Teslim Edilirken Şahit Tutun

Sonra Cenâb-ı Hak, فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ *"Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit, karşılarında şahid bulundurun"* buyurmuştur. Bil ki ümmet, vasînin, yetim bülûğa erince, malını ona teslim ettiği zaman, şu sebeplerden dolayı, evlâ ve ihtiyatlı olanın, malını ona verdiğine dair şahid tutması olduğu hususunda ittifak etmişlerdir:

a) Yetimin aleyhine, malını aldığı hususunda bir delil ve şahid bulununca, kendisine ait olmayan şeyin kendisine ait olduğunu iddia etmekten son derece uzak olur.

b) Yetim, yalan bir iddiâya yöneldiğinde, vasî, malını ona verdiği hususunda ikâme etmiş olduğu delilini getirir.

c) Şahid bulundurma husûsu, vasînin emânete riâyet eden tertemiz, dürüst olduğunu ortaya koyar. Bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber'in مَنْ وَجَدَ لُقَطَةً فَلْيُشْهِدْ ذَوَيْ عَدْلٍ وَلاَ يَكْتُمْ وَلاَ يُغَيِّبْ *"Kim bir yitik bulursa, adil iki şahid bulundursun; onu sakın inkâr etmesin, saklamasın"* [70] şeklindeki hadisidir. O, kişinin emânet ehli olduğunu göstermesi ve kendisinden töhmeti gidermesi için, şahidler bulundurmasını emretmiştir. Böylece zikretmiş olduğumuz icmâ ve aklî deliller ile, ihtiyatlı olanın şahid getirmek olduğu sabit olmuş olur. Âlimler, yetim bülûğa erdikten sonra o yetime malını verdiğini iddia etmesi durumunda, vasînin bu sözünün tasdik edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Vasînin, "Yetim küçük iken ona harcamada bulundum" demesinin tasdik edilip edilmeyeceği de ihtilâflıdır. **İmam-ı Mâlik** ve İmam-ı Şafiî

70) Ebu Davud, Lukâta, 9 (2/136); İbn Mace, Lukata, 2 (2/837)

"Bu söz tasdik edilmez" demişlerdir. **Ebu Hanife** ve arkadaşları ise; "Vasînin bu sözü doğru kabul edilir" demişlerdir. **Şafiî** bu âyetle istidlâl etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Karşılarında şahid bulundurun"* ifadesi, bir emirdir. Emrin zahiri ise, vücub ifâde etmektedir.

Vasî Yetim Münasebetlerinde İmamların Anlayışları

Şafiî şöyle demektedir: "Yetimin malına velâyet ve gözcülük eden kimse, yetim cihetinden mûtemed, emin kimse değildir. Bu kimse, ancak şeriat cihetinden emin kabul edilmiştir." **Ebu Bekr er-Razî** ise, bu görüşü akılsızca tenkid etmiş ve şöyle demiştir: "Eğer onun söylemiş olduğu şey tasdik edilmemenin sebebi ve illeti olsaydı, o zaman, kâdînin (hakimin) yetime "sana verdim..." dediğinde tasdik edilmemesi gerekirdi; çünkü yetim cihetinden onun da mutemed olmaması gerekir. Yine ona, babası için, çocuğu bülûğa erdikten sonra "Malını sana verdim" demesi halinde tasdik edilmeyeceğini söylemesi gerekir; çünkü çocuk onu da mutemed yapmamıştır. Yine **Şafiî**'ye, yetimler bülûğa erdikten sonra vasîler birbirlerini tasdik ederek, yetimin malının telef olduğunu söylediklerinde,"vasîlere malı tazmin etmelerinin gerektiğini söylemesi gerekir. Çünkü o vasî, yetim kendisini mutemed yapmaksızın onun malını alıkoymuştur" demiştir.

er-Razî'ye (**el-Cessâs**'a) şöyle denilir: "Senin bu sözün, gerçekten fıkhî manalardan çok uzaktır. **Şafiî**'nin görüşünü, getirmiş olduğun kâdî meselesiyle nakzetmen, akıldan uzak bir iştir. Zira kâdî hakimdir, hüküm verendir; binâenaleyh, hükmünün geçerli olabilmesi için töhmetten berî olması gerekir. Eğer böyle olmasaydı, kâdî'nin, aleyhine hükmetmiş olduğu herkes, o kâdînin yalan söylediğini, haktan meylettiğini veya birilerine yaranmaya çalıştığını ileri sürebilirdi. Bu durumda da kâdî, başka bir kâdîya muhtaç olurdu, böylece de teselsül gerekirdi. Böyle bir mananın, yetimin vasîsi için söz konusu olmadığı herkesin malûmudur.

Verdiğin baba misâline gelince, şu iki sebepten dolayı aradaki fark açık ve zahirdir:

1- Babanın şefkat ve merhameti, yabancı birinin şefkatinden daha tam ve mükemmeldir. Baba hakkındaki töhmetin azlığından, yabancı birisi hakkında da töhmetin az olması gerekmez.

2- Yetimler bülûğa erdikten sonra vasîlerin, malın zayi olduğu hususunda birbirlerini teyid etmeleri durumuna gelince, biz deriz ki: Eğer velî, kusurundan dolayı malın yok olduğunu ikrâr ederse, bu durumda (haliyle) malı tazmin etmesi gerekir. Ama o malın kendi kusuru olmaksızın helâk olduğunu bildirirse, bu durumda sözünün kabul olunması gerekir. Aksi halde bu, insanların vesâyeti kabul etmelerine

mani olur. Böylece de, son derece mühim olan bu iş hususunda büyük bir eksiklik ve halel meydana gelmiş olur.

Ama, bülûğa erdikten sonra yetimin malını kendisine verdiği hususunda şahid tutmasına gelince, işte bu durum böyle bir kötü neticeye müncer olmaz, sebebiyet vermez. Binaenaleyh, iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Şu husus da böyle bir farkın mevcudiyetini kuvvetlendirmektedir: Allah Teâlâ, bu âyetten önce, yetimde, vasî hakkında bir töhmeti gerektiren şeye delâlet eden hususu da zikretmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Büyüyecekler diye bunları israf ile tez elden yemeyin"* buyruğudur. İşte bu ifâde, âdetin, velîlerin yetim ve çocuklara zulme meyletme şeklinde cereyan ettiğine delâlet etmektedir. Bu durumda âyet, yetim velîsi hakkında töhmeti gerektiren şeylerin bulunduğuna delâlet etmektedir.

Vasî, Yetime Malını Teslim Ettiğinde Şahit Çağırır

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit, karşılarında şahid bulundurun"* buyurmuştur. Bu da, bundan maksadın, çocuk tarafını gözetmek olduğunu hissettirir. Zira, malı yetime verme iddiâsı ancak şahid huzurunda mümkün olunca, bu durum o kimsenin zulmüne, cimriliğine, hasisliğine ve malı noksan olarak vermesine mani olur. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın *"Şahid bulundurun"* emrinin, zâhiren vücûb ifâde ettiği gibi, aynı şekilde karîne ve durumların da vücûbu gerektirdiğini anlamış oluruz.

Sonra bu **Razî (el-Cessas)** şöyle demektedir: "Vasînin bu konuda, şahidsiz olarak kabul edileceğine, vasînin, hak ettiği zamanda onu yetime teslim edinceye kadar o malı korumakla ve emânet biçiminde o malı elinde tutmakla emrolunmuş olduğu hususunda bütün âlimlerin ittifak etmiş olmaları da delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu mesele, bırakılmış olan emânetler veya yapılmış ortaklıklar mesabesindedir. İşte bundan dolayı, emaneti geri verenin; bunu vermesinin tasdik edilip doğrulanması gibi, o vasînin sözünün de tasdik edilmesi gerekir." Bu durumda **el-Cessas**'a şöyle denilir: "Bu meseleyle bırakılan emanetler meselesi arasındaki farkı, **Şafiî** (r.h) zikretmişti. Senin bu farka yaptığın itirazın yanlış olduğu daha önce geçmişti. Hem senin âdet ve tutumun, tasavvur etmiş olduğun yanlış kıyastan dolayı, Allah'ın kitabına iltifat etmemektir; böyle bir anlayış, senin hakkında müsellem ve kabul edilmiş bir hal olsa da bu hususta sana katılmak gerekmez. Muvaffakiyyet ancak Allah'tandır.

Esma-yi Hüsnadan el-Hasîb'in Mânası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا *"Hesap sorucu olarak Allah yeter"* buyurmuştur. **İbnü'l-Enbârî** ve **el-Ezherî** şöyle demektedirler: "Âyetteki "hasîb"

lâfzının "muhâsib" manasına gelmesi muhtemel olduğu gibi, kâfî (yeter) manasına olması da muhtemeldir. Arapların, bir insana tehdid için حَسِبَهُ اللّٰهُ demeleri birinciye misaldir ki bunun manası, "Allah o kimseyi, işlediği zulümden ötürü muhâsebe eder" şeklindedir. Bizim, buradaki "hasîb" kelimesinin, "muhâsib" manasına olduğunu söylememizin bir benzeri de, اَلشَّرِيبُ kelimesinin, اَلْمُشَارِبُ (içme arkadaşı) manasına geldiğini söylememizdir. Arapların, حَسِيبُكَ اللّٰهُ yani "Allah sana yeter" şeklindeki sözleri de ikincinin misalidir.

Bil ki bu ifâde, yetimlere velâyet eden kimseler için bir tehdid ve yetimin malı hususunda helâl olmayan şeylere niyetlenmesinler veya yapmasınlar ve malı yetime verinceye kadar, emâneti tam olarak yerine getirsinler diye, Allah Teâlâ'nın işin zâhirine olduğu gibi bâtınına da vakıf olduğunu bildirme manasına gelir. "Hasîb" kelimesini ister "muhâsib", ister "kâfî" (yeter) manasına alalım, bu incelik mevcuttur. Bil ki, كَفَى بِاللّٰهِ "Allah yeter"; كَفَى بِرَبِّكَ "Rabbin yeter" âyetlerindeki bâ harf-i cerri, Kur'ân'ın her yerinde zâiddir. [71] **Vahidî** de **Zeccâc**'ın bu görüşte olduğunu nakletmiştir. Ayetteki "hasîben" kelimesi hal olarak mansubtur, yani "Allah, muhasîb olarak kâfi olarak yeter" demektir.

★★★

Dördüncü Hüküm: Miras Payları

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ
وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ ۚ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ۝٧

"Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkeklere ve yine ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından kadınlara, -azından da, çoğundan da - farz kılınmış birer nasîb olarak, hisseler vardır"

(Nisâ, 7).

---

71) Zaid demekten maksad: "Bu harf olmasa da mananın aslı mevcuttur" demektir. Yoksa bu kelimenin tamamen manasız, fazladan olduğu manasına gelmez. Nitekim, zaid denilen kelimelerin tâlî derecedeki manaları, diğer alimlerce de kabul edilir. Bunların mutlaka ihtiva ettikleri belagat incelikleri vardır. Onun içindir ki bazı bilginler "zaid" yerine "tezyîn gayesiyle getirilmiştir" demeyi tercih ederler. Yanlış anlaşılmaya yol açabileceği düşüncesiyle bazı âlimler de Kur'ân-ı Kerim'deki herhangi bir kelime hakkında "zaid" demeyi mahzurlu sayarlar (ç).

Bil ki bu sûrede bahsedilen hükümlerin dördüncü çeşidi, mirâs ve ferâizle ilgilidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Miras Hakkındaki Âyetlerin Nüzûl Sebebi

İbn Abbas (r.a), âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şöyle demiştir: "**Evs İbn Sâbit el-Ensârî**, geriye üç kız ve bir hanım bırakarak ölmüştü. Vasîleri olan amcaoğullarından **Süveyd** ve **Arfece** isminde iki adam gelip, **Evs**'in malına el koymuşlardı. Bunun üzerine **Evs**'in hanımı Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, durumu ona arzederek, vasî olan bu iki kişinin, ne kendisine ne de kızlarına hiçbir mal vermediklerini söylemişti. Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, *"Haydi evine git, ben Allah'ın senin bu işin hususunda ne buyuracağına bakayım"* demişti. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber'e bu âyet nâzil oldu ve erkeklerin de, kadınların da mirastan payları olduğunu bildirdi. Fakat Hak Teâlâ, bu âyette payların ne kadar olduğunu beyân etmedi. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) o iki vasîye haber göndererek, *"Evs'in malından hiçbir şeye dokunmayınız"* dedi. Daha sonra Allah Teâlâ'nın, *"Allah size, evlatlarınız hakkında (...) emreder"* (Nisa, 11-12) âyetleri nâzil oldu ve böylece kocanın ve kadının hisselerinin miktarı belirtildi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü, o iki vasî'ye **Evs**'in hanımına mirastan sekizde bir hisse verip, kızların hisselerini ellerinde tutmalarını emretti. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, kızların hisselerini de kızlara vermelerini bildirdi. O iki vasî de, onların hisselerini kendilerine verdi." İşte âyetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili söz bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

Miras Ahkâmına Alıştırmada Tedric

Cahiliyye insanları, kadınlara ve çocuklara miras vermezler ve "Mızraklarıyla vuruşmayan, yurdunu müdafâa edemeyen ve ganimet elde edemeyen kimseler, vâris olamazlar" derlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, vâris olmanın erkeklere has olmayıp, erkeklerle kadınlar arasında ortak bir husus olduğunu beyân buyurmuş, bu âyette sadece bu kadarını zikredip, bundan sonra tafsilatını bildirmiştir. Câhiliyye insanının, çocukları ve kadınları değil de, yetişkin erkekleri vâris sayma şeklinde bir örfleri olduğu için, Cenâb-ı Hakk'ın, onları tedricen bu örflerinden, başka bir şeye geçirmesi imkânsız değildir. Çünkü örf ve âdetlerden vazgeçmek, insan tabiatına ağır ve güç gelir. Binâenaleyh bu geçirme bir defâda olursa, bunun güçlüğü kalpte artar. Ama bu tedricen olursa, kolaylaşır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, hükmü önce mücmel olarak (kısaca) zikretmiş, peşinden tafsilatını getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zevi'l-erham Kısmından Olan Akrabanın Mirastaki Durumu

Ebu Bekir er-Râzî, bu âyeti zevi'l-erham'ın [72] da vâris olacağına delil getirerek şöyle demiştir: "Çünkü halalar, teyzeler, dayılar ve kızların çocukları akrabalardandır. Binâenaleyh bunların da *"Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkeklere ve yine ana ve baba ile yakın arkabaların bıraktıklarından kadınlara, -azından da, çoğundan da- farz kılınmış birer nasîb olarak, hisseler vardır"* âyetinin hükmüne dâhil olmaları gerekir. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bahsedilen "hisse"nin miktarı bu âyette belirtilmemiştir. Fakat biz, bunların da herhangibir hisseye müstehak olduklarını bu âyetle isbat ediyoruz. Bunların hisselerinin miktarını ise, diğer delillerden çıkartıyoruz."

Âlimlerimiz (Şafiîler), **Ebu Bekir er-Râzî el-Cessâs**'ın bu görüşüne, şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1- Allah Teâlâ, âyetin sonunda, *"Farz kılınmış birer nasîb olarak"* buyurmuştur ki bu, "takdir edilmiş, belirlenmiş bir hisse..." demektir. Zevi'l-erhâm'ın, belirlenmiş bir hisseleri olmadığı icmâ ile sâbittir. Binâenaleyh bu yakın akrabaların, âyetin hükmüne dahil olmadıkları sâbit olmuş olur.

2- Bu âyet, yakın akrabalara âittir. Binâenaleyh siz niçin zevi'l-erham'ın, yakın akrabalardan olduğunu söylüyorsunuz? Sözün özü şudur: Âyetteki *"Yakın akrabalardan"* murad, ya başka her bir şeyden daha yakın olanlardır, yahut da herşeyden daha yakın olanlardır. Birincisi bâtıldır. Çünkü bu, insanların pek çoğunun, âyetin hükmüne dâhil olmasını gerektirir. Çünkü her insanın, başkasına, ya yakın veya uzak bir sebepten ötürü neseb birliği (hısımlığı) vardır ki uzak sebep, **Hz. Adem**'in soyundan olmaktır. Binâenaleyh insanın, ölen kimseye, çocuğundan daha yakın olması gerekir ki bu durumda, bütün insanların bu âyetin hükmüne girmeleri gerekir. Bu ise bâtıldır.

Bu ihtimal bâtıl olunca, nassı (âyet-i kerimeyi) ikinci ihtimâle hamletmek gerekir ki, bu ikinci ihtimal, âyetteki en yakın akrabadan muradın ölen kimseye, insanların en yakın olanının olmasıdır. Bu da ancak, ebeveyn ile ölenin çocuklarıdır. Böylece bu nassın muhtevâsına zevi'l-erhâm'ın giremeyeceği sabit olmuş olur. Âyetteki *"en yakın akraba"* ifâdesini ebeveyn mânasına hamledersek, "burada tekrâr yapılmış olduğu söylenmiş olur" şeklinde bir şey de söylenemez. Zira biz, "en yakın akraba" tabirinin altında iki türü bulunan bir cins olduğunu söylüyoruz. Bu iki tür ise, ebeveyn ile çocuklardır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, önce ebeveyni, daha sonra da en yakın akrabayı zikretmiş olduğu sâbit olmuş olur. Buna göre de mâna, O'nun, önce türü sonra da cinsi zikretmesi şeklinde olur. Böylece de herhangi bir tekrarın yapılmış olması gerekmez.

---

72) Zevi'l-Erhâm: Mirastan belli bir sehmi olmayan ve mirası asabeden olmak sıfatıyla da alamayan, hala, dayı, teyze gibi diğer akrabalardır (ç).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, نَصِيبًا "nasîb, hisse" lâfzının mansûb olması hususunda şu görüşler beyân edilmiştir:

a) Bu kelime, "ihtisâs"tan dolayı mansûbtur. Yani "Ben farz kılınmış, katî ve vâcip olan bir payı kastediyorum" demektir.

b) Bu kelimenin, mef'ûlü mutlak olmaktan dolayı nasbedilmiş olması da caizdir. Çünkü نَصِيبًا (nasîb, hisse, pay) kelimesi masdar manasında bir isimdir. Buna göre sanki قِسْمًا وَاجِبًا (vacip bir taksimat olarak..) denilmek istenmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ *"Allah'tan birer farizadır"* (Nisa, 11) yani, "farz kılınmış bir paydır" âyeti gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Farz ve Vacip Tabirlerinin Manası

"Farz" kelimesinin asıl manası, (ağaç üzerindeki) çentiktir. Bundan dolayı, yayın tam ortasındaki çentiğe de "farz" denir. Fal okları üzerindeki çentiklere de "farz" denir. Bunun kendisini başkalarından ayıran bir alameti vardır. Su taksim kabındaki işaretlere de فَرْضَةٌ denilir. Bu işaretler sayesinde, her hak sahibi, su hakkının miktarını bilir. İşte, "farz" kelimesinin Arapça'daki asıl manası budur. **Ebu Hanife**'nin talebeleri "farz" kelimesini, vacip oluşu kat'î delil ile bilinen şeye; "vacip" kelimesini de, vacip oluşu zannî delil ile bilinen şeye tahsis ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü farz, kesmek ve çentik atmaktan ibarettir. Vacip ise, düşmekten ibarettir. Meselâ güneş düştüğünde (battığında) وَجَبَتِ الشَّمْسُ; yine duvar yıkıldığında وَجَبَ الْحَائِطُ ve birşeyin düşüşü duyulduğunda سَمِعْتُ وَجْبَةً "(Bir düşme duydum") denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yanları üstü düşüp (öldükleri) vakit..."* (Hacc, 36) buyurmuştur. Binâenaleyh "farz" kelimesinin, kesmek ve çentik atmaktan, "vücûb"un ise sükûttan (düşmekten) ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Çentik atmanın ve kesmenin tesiri, düşmenin tesirinden şüphesiz daha kuvvetli ve daha ileridir. İşte bu sebeple, **Ebu Hanife**'nin talebeleri "farz" kelimesini, vacip oluşu kat'î delil ile bilinen; "vacip" kelimesini ise vücûbiyyeti zannî delil ile bilinen şeye tahsis etmişlerdir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Hanefilerin yaptıkları bu izah, kendilerinin aleyhine olmak üzere, âyetin zevi'l-erhâmı mirasçı kılmak, icmâ-ı ümmet ile, kat'î delille bilinen şeylerden değildir. Binâenaleyh zevi'l-erhamı mirasçı kılmak farz olmaz. Halbuki âyet, ancak farz kılınmış mirası içine alır. Binâenaleyh bu âyetin zevi'l-erhâmı içine almadığına kesinkes hükmetmek gerekir. Allah en iyi bilendir.

★★★

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُم مِّنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ﴿٨﴾

"Miras taksim olunurken, akraba, yetimler ve yoksullar hazır bulunursa, kendilerini ondan (bir şey vererek) rızıklandırın ve onlara güzel sözler söyleyin."

(Nisa, 8).

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Taksim Sırasında Orada Bulunan Akrabalara da Birşeyler Verin

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ *"Miras taksim olunurken, hazır bulunursa"* ifâdesinde, bu taksimatın ne olduğunun izahı bulunmamaktadır. İşte bu sebepten dolayı müfessirler bu âyet hakkında pekçok görüş beyân etmişlerdir:

Birinci görüş: Allah Teâlâ bundan önceki âyette, mirastaki payları hususunda kadınların da erkekler gibi olduğunu zikredip, akraba arasından varis olan ve olmayanlar ile, taksimat zamanında orada hazır bulunup da varis olmayan kimseleri ve bu kimseler mirastan tamamen mahrum edildiklerinde, bu durumun onlara ağır geleceğini bildirince, hiç şüphesiz güzel bir edeb ve güzel bir muâmele gerçekleşsin diye, taksimat esnasında bu kimselere de bir şeyler verilmesini emretmiştir. Sonra, bu görüşü ileri sürenler de kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Meselâ bunlardan bazıları bu verme işinin vacip olduğunu ileri sürerlerken, bazıları da bunun mendub olduğunu söylemişlerdir.

Akrabaya Birşeyler Vermenin Vacip Olduğunu Söyleyenler

Vacip olduğuna taraftar olanlar da birçok şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a) Onlardan bir kısmı şöyle demektedir: "Mirasa konan kimsenin, eğer bülûğa ermiş ise, vereceği kimseyi memnun edecek kadar orada hazır bulunanlara birşeyler vermesi gerekir. Eğer bu kimse bülûğa ermemiş ise, onun velîsinin o maldan orada hazır bulunanlara birşeyler vermesi vacip olur." Bazıları da şöyle demişlerdir: "Eğer mîrasa konan kimse bülûğa ermişse, o maldan birşeyler vermesi ona vaciptir. Bülûğa ermemiş ise, velisinin, onlara özür beyân ederek şöyle demesi gerekir: "Ben bu malın sahibi değilim. Bu mal, kendilerine terettüb eden şeyleri akledemiyecek kadar küçük

olan şu aciz kimselerindir. Bülûğa erdiklerinde onlar sizin haklarınızı bilirler..." İşte âyette bahsi geçen *"güzel söz"* ifâdesinden murad budur.

b) **Hasan el-Basrî** ve **en-Nehaî** şöyle demektedirler: "Bu birazcık verme işi, eşyânın taksimatıyla ilgili bir hususdur. Ama arazî, köle, vb. şeylerin taksimatına gelince, mirasa konan kimse, meselâ onlara, "Varın gidin; Allah hakkınızda hayırlar ihsan etsin" demesi gibi, güzel sözler söyler."

c) Alimler şöyle demişlerdir: "Verilmesi vacip olan miktar, az bir şeydir. Bunun miktarının tayin edilmediği icmâ ile sabittir."

d) Bu verme işinin vacip olmasının kabul edilmesi halinde, bu âyet mensûh olur. **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Bu âyet, miras âyetiyle mensûhtur." Bu, **Saîd İbnu'l-Müseyyeb** ve **Dahhâk**'ın da görüşüdür. **İkrime**'nin rivayetine göreyse **İbn Abbas**, âyetin mensûh değil muhkem olduğunu söylemiştir ki bu da, **Ebu Musa el-Eş'ârî, İbrahim en-Nehaî, Şa'bî, Zührî, Mücahid, Hasan el-Basrî** ve **Saîd İbn Cübeyr**'in görüşüdür. Bu zatlar, taksimat esnasında orada bulunan kimselere miras malından bir şeyler verilmesi taraftarıdırlar. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Aişe** hayatta iken, **Abdullah İbn Abdurrahman İbn Ebî Bekr es-Sıddîk**, babasının mirasını taksim etti ve orada bulunan hiç kimseyi miras dışı bırakmaksızın herkese bir şeyler verdi, sonra da bu âyeti okudu. İşte bütün bunların hepsi, bu hükmün vacip olduğunu söyleyenlerin görüşünün tafsilatıdır.

Bir Şeyler Vermenin Mendub Olduğunu Söyleyenler

Bazıları da bu hükmün farz ve vacip olmadığını, mendûb ve müstehâb olarak sübût bulduğunu söylemişlerdir. Bu mendûb oluş da ancak, mirasa konan kimselerin bülûğa ermeleri halinde tahakkuk eder. Onlar bâliğ olmamışlarsa, güzel söz söylemeden başka bir hüküm söz konusu değildir. İşte bu görüş, cumhur-u fukahânın benimsediği görüştür. Bunlar şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Eğer bu kimseler için muayyen bir hak olmuş olsaydı, diğer haklarda olduğu gibi, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bu payın miktarını beyân ederdi. Böyle bir beyânda bulunmadığına göre, biz bu hükmün vacip olmadığını anlamış oluruz. Bir de şayet bu hüküm vacip olmuş olsaydı, fakir ve yoksul kimseler, bunun miktarının ne kadar olduğu hususunda aşırı özen gösterecekleri için, bu miktarın ne kadar olduğunun anlatılıp nakledilmesini gerektiren sebepler de o kadar çok olmuş olurdu. Böyle olunca da, muhakkak ki bu, tevatür yoluyla nakledilmiş olurdu. Durum böyle olmayınca, biz bu hükmün vacip olmadığını anlamış oluyoruz.

Bu Taksimattan Maksad Vasiyyettir

İkinci görüş: Âyette bahsedilen taksimattan murad, vasiyyettir. Akrabadan varis

olmayan kimseler ile, yetimler ve yoksul kimseler orada hazır bulunduklarında, Allah Teâlâ, ölen kimsenin onlar için bir pay ayırmasını ve bununla beraber, onlara o zaman güzel söz de söylemesini emretmiştir. Böylece bu durum, o kimselere o anda ve gelecekte bir neşe ve sevincin gelmesine vesîle olmuştur.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü, mirastan bahsedilmiş, ama vasiyyet mevzu-bahis olmamıştır. Bu görüşün daha uygun olduğunun söylenmesi de mümkündür. Çünkü önce geçen âyet, vasiyyet hakkındadır.

Üçüncü görüş: Bu âyette geçen, أُولُوا الْقُرْبٰى *"akraba"* kelimesinden maksat, varis olan kimseler; وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ *"Yetimler ve yoksullar"* kelimesinden maksat ise, varis olmayan kimselerdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفًا *"Kendilerini ondan (birşey vererek) rızıklandırın ve onlara güzel sözler söyleyin"* buyurmuştur. Buna göre O'nun *"Kendilerini rızıklandırın"* buyruğu, vâris olan akrabalar ile; *"... ve onlara güzel sözler söyleyin"* buyruğu ise, varis olmayan yetim ve yoksul kimselerle ilgilidir. Bu görüş, **Sâîd İbn Cübeyr**'den nakledilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ emrindeki مِنْهُ zamiri, ebeveyn ve en yakın akrabanın miras olarak bıraktığı şeylere racidir." **Vahidî** ise bu zamirin, mirasa ait olduğunu söylemektedir. Bu izaha göreyse zamir, âyette geçen اَلْقِسْمَةُ (taksimat) kelimesinin lafzına, manasına raci olmuş olur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ اَخِيهِ *"Nihayet onu kardeşinin kabından çıkardı"* (Yusuf, 76) ifâdesi gibidir. Âyette geçmekte olan اَلصُّوَاعُ (su tası) kelimesi müzekker bir kelimedir. اِسْتَخْرَجَهَا ifâdesindeki هَا zamiri, bu kelimeye raci olamaz. Ancak ne var ki, اَلصُّوَاعُ kelimesi ile اَلْمَشْرَبَةُ (maşraba, su içme kabı) manası kastedilmiştir. Böylece de müennes zamir lâfza değil, manaya raci olmuş olur. Bu izaha göre, âyette geçen اَلْقِسْمَةُ (taksimat) lâfzı ile, اَلْمَقْسُومُ (taksim edilen şey) manası kastedilmiştir. Çünkü rızık, taksimatın bizzat kendisinden değil, ancak taksim edilen şeylerden olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede yetimleri yoksullardan önce zikretmiştir. Çünkü yetimlerin acziyyeti daha fazla ve ihtiyaçları daha çoktur. Bu sebeple sadakaları onlara vermek, ecir ve sevap bakımından daha faziletli ve üstün olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

En uygun olan, âyette geçen "güzel sözler" ifâdesinden muradın, verdiği hediyyeye sözlü bir başa kakma ve eziyyetin eklenmemesi olduğunun söylenmesidir. Veyahut da bundan muradın, (verdiği kimselere) daha fazlasını va'adetmek; bir şey vermediği kimselere ise, özür beyân etmesidir...

* * *

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

"Arkalarında aciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde onlara karşı endişe edenler, saygı ile korksunlar, Allah'tan sakınsınlar, sözü dosdoğru söylesinler"

(Nisa, 9).

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Peşlerinden Zayıf ve Güçsüz Zürriyet Bırakacak Olanlar

Cenâb-ı Hakk'ın, bir şart cümlesi olan *"Arkalarında âciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde onlara karşı endişe edenler"* ifâdesi, O'nun الَّذِينَ *"o kimseler ki.."* sözünün sılası ve sıfatıdır. Buna göre mâna, "Nitelikleri, aciz ve küçük evlâtlar bırakmaları halinde onlar hakkında endişe etmek olan kimseler, korksunlar..." şeklinde olur. Haklarında korku duyulan kimseler ise burada zikredilmemiştir. Müfessirlerin bu hususta görüşlerini ilerde zikredeceğiz.

İKİNCİ MESELE

Muhakkak ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ *"Arkalarında âciz ve küçük evlâtlar bıraktıkları takdirde onlara karşı endişe edenler.."* ifâdesi, aciz ve küçük kimseler için daima ihtiyatlı olmayı gerektirir. Müfessirlerin bu hususta görüşleri de şunlardır:

Birinci görüş: Bu, hasta olan kimsenin yanında oturup da, ona şöyle diyen kimselere bir hitaptır: "Senin evlâtların, yarın âhirette Allah'dan sana gelecek herhangi bir şeyi (ukûbeti) defedemezler. O halde gel malını, falanca falanca kimselere vasiyyet et." Bu kimseler, malından vereselerine hiçbir şey kalmayıncaya kadar, ölmek üzere olan o kimseye, kendisine varis olmayan kimselere vasiyyette bulunmasını devamlı olarak telkin ederler. İşte bu sebeple onlara şöyle denilir: "Evlâtlarınızın, malsız olarak acziyyet ve açlık içinde kalmalarını arzulamadığınız gibi, Allah'tan korkunuz da, hastayı, aciz ve zayıf olan çocuklarını onun malından mahrum etmeye sevketmeyin.." Sözün neticesi şudur: "Sen, böyle bir şeyin sana yapılmasına razı olmazsın. Binâenaleyh, müslüman kardeşine de böyle bir şeyin yapılmasına razı olma!.." Enes (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in: لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ *"Kul, kendisi için arzuladığı şeyi, kardeşi için de sevip arzulamadıkça gerçek mü'min olamaz"* [73] dediği rivayet edilmiştir.

---

73) Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71 (1/67).

İkinci görüş: Hubeyb İbn Ebî Sâbit şöyle demektedir: "**Miksem**'e bu âyet hakkında sordum da, o da şöyle dedi: "Burda bahsedilen, ölmek üzere olan ve akrabası olmayan kimseler lehine mal vasiyyet etmek isteyen kimsedir." İşte bunun üzerine yanındakiler ölmek üzere olan kimse vasiyyet etmeyi arzu etmekle beraber, ona "Allah'tan kork, malını çocuklarına bırak!." derler. Birinci görüşe göre âyet, ölmek üzere olanın yanında bulunan kimseleri, o şahsı vasiyyet etmeye teşvik etmekten sakındırma anlamına hamledilmiştir. İkinci görüşe göreyse âyet, orada bulunan kimseleri vasiyyete mani olmaktan nehyetme anlamına alınmıştır. Birinci görüş daha uygundur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Arkalarında aciz ve küçük evlâtlar bıraktıkları takdirde onlar hakkında endişe edenler.."* buyruğu, birinci tefsire daha müsait ve ona daha yakındır.

Üçüncü görüş: Bu âyetin, ölmek üzere olan kimselere bir hitap olması ve maksadının ise, kendisine varis olan kimselerin, ölmek üzere olan kimsenin ölümünden sonra aç-susuz kalmamaları için çokça vasiyyet etmekten nehyetmek olması da muhtemeldir. Sonra bu âyet, şayet vasiyyet üçde bir oranında takdir edilmezden önce nazil olmuşsa, bundan maksad, geriye kalan malın vasiyyete boğulmamasıdır. Eğer bu âyet, vasiyyetin üçde bir azamî nisbetinde takdir edilmesinden sonra nazil olmuş ise, o zaman bundan maksad, yine üçde bir nisbetinde vasiyyet edilmesi, hatta çocukları hakkında endişe duyarsa daha azını vasiyyet etmesi olur. Pekçok sahabeden, işte bu sebepten dolayı, üçde birden azı vasiyyet ettikleri rivayet edilmiştir. Onlar şöyle diyorlardı: Beşte bir, dörtte birden; dörtte bir, üçte birden daha azdır. **Sa'd**'dan gelen haber de bunu göstermektedir, ki bu da Hz. Peygamber'in şu hadisidir: اَلثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ. لَاَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ اَغْنِيَاءَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ اَنْ تَدَعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ *"(Vasiyyet) üçde birdir. Üçde bir de çoktur. Sana varis olanları zengin olarak bırakman, onları insanlara el-avuç açacak şekilde fakir ve muhtaç olarak bırakmandan daha hayırlıdır."*(74)

Dördüncü görüş: Bu, yetimin velilerine bir emirdir. Buna göre, Cenab-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ölümünden sonra çocukları için endişelenen kimse, himayesinde olan ve başkasının çocuğu olan âciz ve yetim kimselerin malını zayi etmekten korksun..." Bu izaha göre, âyetten maksat, Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın insanları mallarını muhafaza etmeye teşvik etmesi ve o kimsenin, kendisini malını korumaya adamasını istemesidir. Bu hususta ihtiyatlı olmak, geriye çocuklar ve mal bırakması halinde, başkalarının, çocuklarına ve onlara bırakmış olduğu mallara iyi davranmalarını istemesi gibidir. **Kâdî**, bu mananın yetimler hakkında varid olan âyetlerden daha önce ve sonra geçen âyetlerden anlaşılan manaya daha uygun

74) Buhârî, Vesâya, 2.

olduğunu söylemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, insanları yetimlerin malını korumaya davet ederken, son olarak onların dikkatlerini kendilerine ve ölümünden sonra hallerini düşündüğü zürriyetlerinin durumunu düşünmeye yöneltmektedir. Hiç şüphesiz bu, bu gayenin yerine getirilmesindeki sebep ve illetlerin en güçlülerindendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki ضِعَافًا kelimesi, ضَعَافَى ve سُكَارَى ve سَكَارَى (sarhoşlar) kelimesi gibi ضَعَافَى ve ضُعَافَى şeklinde okunmuştur." **Vâhidî, Hamza**'nın bu kelimeyi, her iki kelimede de, imâle ile okuduğunu söylemiştir. Daha sonra ضِعَافًا kelimesinin imâle ile okunmasının sebebini açıklarken şöyle der: فِعَالٌ vezninde olan ve ضِعَافٌ ، غِلَابٌ ve خِبَابٌ kelimelerinde olduğu gibi, başında kesreli istîla harflerinden birisi bulunan kelimede imâle yerinde ve güzel olur. Bu böyledir, çünkü okuyuş esnasında dil istîla harfiyle yükselir, sonra kesre ile iner. Binaenaleyh, ses aynı tonda çıksın diye, kesreden sonra tefhîm (kalın okuyarak) dilin yükseltilmemesi müstehâb olur. خَافُوا kelimesinde yapılan imâle de güzeldir. Zira sen böylece, خِفْتَ ifâdesindeki kesreyi talep etmiş olursun.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيدًا *"Allah'tan sakınsınlar, sözü dosdoğru söylesinler"* buyurmuştur. Bu cümleler önceki ifâdelerin bir takriri gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki şöyle demek istemiştir: "Daha önce geçen şeyler hususunda Allah'tan korkun. Bu hususta ihtiyatlı olan onlar başkalarını bir işe, bir fiile sevketmek istediklerinde, onların sözü dosdoğru söylemeleridir." اَلْقَوْلُ السَّدِيدُ ' den maksat, sözün âdil ve doğru olanıdır.

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Vasîlerin kavl-i sedîdi, yetimlere eziyyet etmemek ve kendi çocuklarıyla müsamaha ve hoşgörü ile konuştukları gibi, onlarla da aynen öyle konuşmalarıdır; onlara hitap ettikleri zaman, "Evladım, oğlum" demeleridir. Yanında oturanların, hastaya karşı güzel sözleri ise şudur: "Eğer vasiyyet etmek istiyorsan, vasiyyetinde aşırı gitme, çoluk çocuğunu mağdur etme..." Bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Sa'd**'a söylediği söz gibidir. Varislerin, miras taksimatı sırasında orada bulunan ve varis olmayan kimselere karşı güzel sözleri ise, onlara nazik söz söylemeleri ve onlara ikram ve izzette bulunmalarıdır.

★★★

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

"Muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir"

(Nisa, 10).

Yetim Malı Yemek, Ateş Yemek Gibidir

Bil ki, Allahu Teâlâ haksız olarak yetim malını yeme konusundaki tehdit ve vaîdini tekid etmiştir. Bu âyetlerde, böyle yapan kimseye karşı yapılmış olan tehditler peşpeşe sıralanmıştır. Meselâ bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Temizi murdarla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır"* (Nisa, 2); *"Arkalarında âciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde, onlara karşı endişe edenler.."* (Nisa, 9) âyetleridir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, bu âyeti yetimlerin mallarını yiyen kimseleri tehdid için, müstakil olarak zikretmiştir ki bütün bunlar, Allah'ın yetimlere olan rahmetidir. Çünkü yetimler, son derece âciz ve güçsüz olduklarından ötürü, Allah tarafından bu denli yardım ve ikrama müstehak olmuşlardır. Bu tehdid, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin genişliğine ve afvı ile fazlının çokluğuna ne kadar fazla delâlet etmektedir! Zira yetimler, güçsüzlükte had noktaya ulaşınca, Allah'ın onlara inâyeti de had noktaya varmıştır.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyet, yetim malının bazan haksız yere olmaksızın yenilebileceğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, âyetin "zulüm (haksız olarak)" ifadesi ile tahsis edilmesinin bir manası olmazdı. Bu ise, daha önce de söylediğimiz gibi, muhtaç olan veli ve vasîlerin marûf bir şekilde yetimin malından yiyebilmeleridir.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا *"karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"* buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu ifâde, zâhiri (hakiki) manasına göre alınır. **Süddî** şöyle demiştir: "Bir insan, yetimin malını haksız olarak yediği zaman, kıyamet günü ağzından, kulaklarından ve gözlerinden cehennem ateşinin alevleri çıktığı halde diriltilir. Onu gören herkes, onun yetim malı yediğini anlar." **Ebu Sa'îd el-Hudrî** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي رَأَيْتُ قَوْمًا لَهُمْ مَشَافِرُ كَمَشَافِرِ الْإِبِلِ وَقَدْ وُكِّلَ بِهِمْ مَنْ يَأْخُذُ بِمَشَافِرِهِمْ ثُمَّ يَجْعَلُ فِي أَفْوَاهِهِمْ صَخْرًا مِنَ النَّارِ يَخْرُجُ مِنْ أَسَافِلِهِمْ فَقُلْتُ يَا جِبْرِيلُ مَنْ هَؤُلَاءِ فَقَالَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا

"Miraca götürüldüğüm gece, dudakları deve dudakları gibi olan bir grup insan gördüm. Onlar için, dudaklarından tutan, sonra da ağızlarına ateşten bir kaya koyan kimseler vazifelendirilmişti. Bu kayalar, onların altlarından çıkıyordu. Bunun üzerine, "Ey Cebrâil, bunlar kimler?" dediğimde, O: "Bunlar, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyen kimselerdir" dedi."

İkinci görüş: Bu, mecâzî bir ifâdedir. Bundan murad şudur: Yetim malı yemek, cehenneme götürmesi ve cehennemi gerektirmesi bakımından sanki ateşi yeme gibidir. Bazan biribirinin mülazımı (gereği) olan iki şeyden birinin ismi, diğerine verilebilir. Bu tıpkı, Allah Teâlâ'nın, *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"* (Şûrâ, 40) âyetinde olduğu gibidir. **Kâdî,** bu görüşün, birinciden daha evla olduğunu söylemiştir. Zira âyetteki, *"Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"* ifâdesinde, bunların herbirine işâret vardır. Binâenaleyh bunu zikredilen mecâzi manaya hamletmek daha evladır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Âyetteki Te'kîd Üslubu

Birisi şöyle diyebilir: "Yeme, ancak karna olur. O halde, âyette, *"karınlarına"* denilmesinin faydası nedir?" Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Allah Teâlâ'nın, *"Onlar ağızları ile, kalplerinde olmayan şeyleri söylüyorlardı"* (Âl-i İmran, 167) âyetinde olduğu gibidir. Halbuki söz, ancak ağızla söylenir. Yine Cenâb-ı Allah, *"Fakat sinelerin içindeki kalpler kör olur"* (Hacc, 46) buyurmuştur. Halbuki kalp, zaten sinede olur. Yine Cenâb-ı Hak, *"İki kanadıyla uçan hiçbir kuş yok ki..."* (En'âm, 38) buyurmuştur. Halbuki uçma, zaten kanat ile olur. Bütün bunlardan maksat te'kîd ve kuvvetlice ifâde etmedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, âyette her nekadar yemeyi zikretmiş ise de, bundan maksat hertürlü yiyip bitirme ve harcamadır. Zira yetimin zararı, malının yenilmesi veya başka bir yolla bitirilmesi ile değişmez. Cenâb-ı Hak, âyette sadece yemeyi zikretmiş ve bununla, şu sebeplerden ötürü hertürlü bitirme yollarını kastetmiştir.

a) O zamanlar, yetimlerin malları genel olarak etleri yenilen ve sütleri içilen hayvanlardı. Binaenaleyh âyet, onların âdetine göre ifâde edilmiştir.

b) Malını, ister hayır ister şer olsun, her türlü yönde israf eden kimseler hakkında, "O, malını yedi" denilmesi âdettir.

c) Yeme, yapılan işlerde gözetilen en büyük gayedir.

BEŞİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyet, ister müslüman olsun ister olmasın, bu işi yapan herkesin, tehdid edildiğini gösterir. zira Hak Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler..."* sözü, herkese şamil olan umûmî bir ifâdedir. Bu da, ilâhî tehdidin kesin olduğuna delâlet etmektedir. Âyette, *"Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir"* buyruğu, onların tevbesiz olarak ölmeleri halinde, kesin olarak bu çılgın ateşe gireceklerini gösterir. Bunun cevabını, Bakara sûresinde enine boyuna zikretmiştik. Sonra biz, "Bu ilâhî tehdidin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kâfirler zulmedenlerin taa kendileridir"* (Bakara, 254) âyetinden dolayı, kâfirlere mahsus olduğu niçin söylenemesin?" diyoruz.

Sonra **Mu'tezile** şöyle der: "Bu tehdide, yetimin malından az bir şey yemenin dâhil olması câiz değildir. Çünkü ilâhî tehdid, bu yeme ile birlikte tevbenin, olmaması şartına bağlanmıştır. Halbuki bu günahtan, daha büyük olacak bir taat yoktur. Durum böyle olunca, bu tehdîde dâhil olduğu kesin söylenen kimsenin, kendisinin büyük bir günah işleyip, buna tevbe etmeyen kimse olması gerekir. Bu sebeple hiç şüphesiz, yetimin malından ne kadar yenilirse, ona çok denileceğinin araştırılması gerekir. Buna göre **Ebu Ali el-Cübbaî** bu miktarın beş dirhem olduğunu söylemiştir. Zira bu miktar, zekâtı vermeyen kimseler hakkındaki "kenz âyeti" (Tevbe, 34-35) âyetlerinde kendisine ilahî tehdidin terettüp ettiği miktardır." **Kâdî**'nin zikrettiği görüşün tamamı işte budur.

Kadî'ye şöyle denilebilir: "Sen şu iki sebepten dolayı âyetin umûmî ifâdesinin zahirine muhalefette bulundun:

a) Buraya tevbe etmeme şartını ilâve ettin.

b) Yine sen buraya, bu kimsenin bülûğa ermemesi kaydını ekledin. Bu ilâveler câiz olunca, bizim bu konuya affetmeme şartını ilâve etmemiz niye caiz olmasın?" Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Biz, affın bulunduğuna delâlet eden bir delil bulamadık.. Ancak, ne var ki bunu da şu iki yönden cevaplayabiliriz:

1- Biz, affın delillerinin bulunmadığını kabul etmiyoruz; bilâkis Bakara sûresinde de açıkladığımız gibi, bu deliller pek çoktur.

2- Farzedelim ki siz bu delilleri bulamadınız. Fakat delilleri bulamamak, onların olmadığı hususunda kesinlik ifâde etmez, bilâkis, bulunma ihtimali söz konusu olur. O takdirde de bu âyete tutunma, kesinlik ve katiyyet ifâde etme dâiresinden çıkar. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Allah Teâlâ, zekâtını vermeyenler hakkında, bedenlerinin dağlanacağı tehdidini zikrederek, *"O gün bunlar, üzerlerinde (yakılacak) cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak"* (Tevbe, 35) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, yetim malını yiyen kimse için de, karnının ateşle doldurulacağı tehdidinde bulunmuştur. Şüphe yok ki bu tehdid daha şiddetlidir. Bunun sebebi şudur: Zekat mevzuunda, fakir kimse nisab miktarı mala mâlik değildir. Aksine mâlik ve zengin olanın, malından belli bir miktara o fakiri mâlik kılması gerekmektedir. Yetimin malını yeme meselesine gelince, yetim bu mala sahip ve mâliktir. Bundan dolayı velînin, yetime malını vermemesi daha çirkin bir fiildir. Binâenaleyh bu hususdaki tehdid, daha şiddetli olmuştur. Bir de fakir bazan büyük olur ve bu sebeple de mal kazanabilir. Yetim ise, küçüklüğü ve güçsüzlüğünden dolayı âcizdir. Bundan dolayı yetimin malını telef edip bitirme hususundaki va'îd daha şiddetli olmuştur.

Sonra Hak Teâlâ, وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا *"Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım'ın râvisi **Ebu Bekir** ile **İbn Âmir**, âyeti meçhul sîgasında, yâ harfinin zammesi ile وَسَيُصْلَوْنَ şeklinde okumuşlardır ki bu: "Onlar, cehenneme girdirileceklerdir" manasındadır. Diğer kıraat imamları ise yâ harfinin fethasıyla okumuşlardır. **Ebu Zeyd**, bu kelimenin صَلِيَ الرَّجُلُ النَّارَ – يَصْلاهَا – صَلْيٌ وَصَلاءً "Adam ateşe girdi, giriyor, girmek" وَهُوَ صَالِي النَّارِ "O, ateşe giricidir"; قَوْمٌ صَالُونَ وَصَلاءٌ "Giren kavim" şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Hak Teâlâ da, إِلاَّ مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ *"Cehenneme girecek olan kimse müstesna"* (Sâffat, 163); أَوْلَى بِهَا صِلِيًّا *"Ona girip (yanmaya) daha lâyık olanlar"* (Meryem, 70) ve جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا *"Cehenneme onlar girecekler"* (Sâd, 56) buyurmuştur. **Ferrâ** şöyle demiştir: اَلصَّلْيُ yakacağın ismidir. Buna اَلصِّلاءُ da denir. Bu kelimeyi sâd harfinin kesresi ile okuduğunda اَلصِّلاءُ şeklinde uzatırsın; fetha ile okuduğunda ise uzatmadan اَلصَّلْيُ şeklinde okursun. Fiildeki yâ harfini zamme ile okuyanlar, onu Arapların اَصْلاهُ اللّٰهُ حَرَّ النَّارِ إِصْلاءً "Allah onu, ateşin sıcağına iyice soktu" tabirinden almışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا *"Biz, onu ateşe sokacağız"* (Nisa, 30) ve سَأُصْلِيهِ سَقَرَ *"Onu cehenneme sokacağım"* (Müddessir, 26) buyurmuştur. **Keşşâf** sahibi, bu fiilin, yâ harfinin zammesi ile ve lâmı şeddesiz okuyarak, سَيُصْلَوْنَ şeklinde ve yine yânın zammesi, lâm'ın şeddesi ile سَيُصَلَّوْنَ şeklinde okunduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

اَلسَّعِيرُ yanan ateş demektir. Nitekim bu manada, سَعَرْتُ النَّارَ فَهِيَ أَسْعَرْهَا سَعْرًا "Ateşi yaktım, onu iyice tutuşturdum" مَسْعُورَةٌ وَسَعِيرٌ "O iyice tutuşmuştur ve iyice yanandır" denilir. اَلسَّعِيرُ kelimesi مَسْعُورَةٌ kelimesinden dönmedir. Nitekim كَفٌّ خَضِيبٌ "kınalı el" tabiri de كَفٌّ مَخْضُوبَةٌ ifâdesinden dönmedir. Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi سَعِيرًا şeklinde

nekire olarak getirmiştir. Zira bundan murad, şiddetinin derecesini Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği bir ateş olduğunu göstermektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Rivayet olunduğuna göre bu âyet nâzil olunca, ifâde ettiği hüküm insanlara ağır geldi ve bundan dolayı müslümanlar yetimlerle birlikte yaşamaktan tamamen uzaklaştılar. Bu durum yetimlere zor geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şayet kendileriyle birarada yaşarsanız, onlar sizin kardeşinizdir..."* (Bakara, 220) âyeti nâzil oldu. Bazı cahiller, bu âyetin o âyetle mensûh olduğunu söylemişlerdir ki bu, gerçekten uzak bir görüştür. Çünkü bu âyet, insanları yetimlere zulmetmekten men etme konusundadır. Binâenaleyh bu mensûh olamaz. Aksine bundan maksat, yetimlerin mallarını (kendi mallarına katmak) eğer zulüm yoluyla olur ise, bunun en büyük günahlardan biri olduğunu bildirmektir. Nitekim bu âyette de böyledir. Eğer bu katma işi, terbiye etme ve iyilikte bulunma yoluyla olursa, bu da en büyük iyiliklerden biri olmuş olur. Nitekim bu hususta, *"Şayet kendileriyle birarada yaşarsanız, onlar sizin kardeşinizdir..."* (Bakara, 220) âyetinde ifâde edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

* * *

Varislerin Miras Payları

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا
مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ
إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ
السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا
تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

"Allah size, evlatlarınız hakkında tavsiye eder ki: Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır. Fakat onlar, ikiden fazla kadınlar ise, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. (Dişi evlat) tek ise, o zaman bunun yarısı onundur. (Ölenin)

çocuğu varsa, ana ve babadan herbirine terikenin altıda biri (verilir). Çocuğu bulunmayıp da kendisine ana ve babası mirasçı olduysa, (malın) üçte biri anasınındır. (Erkek, dişi) kardeşleri varsa, o vakit altıda biri anasınındır. (Fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyyetten veya borçtan sonradır. Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size fâidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz. (Bunlar), Allah'tan birer farîzadır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilicidir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir''

(Nisa, 11).

Cahiliye Döneminde Miras

Bu âyetle ilgili birçok mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki cahiliyye halkı, şu iki şey sebebiyle birbirlerine varis oluyorlardı :

a) Neseb,

b) Muâhede, sözleşme...

Neseb cihetinden birbirlerine varis olmalarına gelince onlar, ne küçük çocuklara, ne de kadınlara miras vermiyorlardı. Onlar ancak, at üzerinde savaşan ve ganimet elde eden erkek akrabaları mirasa mâlik kılıyorlardı. Sözleşme cihetinden birbirlerine varis olmalarına gelince, bu da şu iki şekilde tahakkuk ediyordu:

1- Anlaşma: Cahiliyyede bir kimse, bir başkasına "Kanım, kanın; canım, senin canın.. Sen bana, ben de sana varis olurum... Sen beni kollarsın, ben de seni.." derdi. Onlar bu şekilde bir akid yaptıklarında, onlardan hangisi diğerinden önce ölürse, sağ kalan için, ölünün malından daha önce şart koşulmuş olan şey tahakkuk ederdi..

2- Evlat edinme... Araplardan herhangi bir kimse, başkasının oğlunu evlat ediniyordu. Böylece bu çocuk babasına değil de, o kimseye nisbet ediliyor ve o kimseye varis oluyordu. Bu evlat edinme de anlaşma çeşitlerinden birisiydi.

Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince O, ilk başlarda Arapları cahiliyyedeki adetleri üzere bırakarak, onlara dokunmadı. Alimlerden şöyle diyenler de vardır: Aksine, Cenâb-ı Hak onları bu âdetleri üzere bıraktı da, *''Her biri için baba ve ananın, yakın hısımların terikelerinden de varisler yaptık''* (Nisa, 33) buyurdu ki, bundan maksat da neseb cihetinden birbirlerine varis olmalarıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *''(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere de hisselerini verin''* (Nisa, 33) buyurmuştur ki bundan murad da, anlaşma sebebiyle birbirlerine varis olmalarıdır. Birinci görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *''(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere de hisselerini verin''* (Nisa, 33) tabirinden muradın, maldan hisse, pay olmadığını, aksine bundan muradın "onlara yardım, nasihat ve güzel muâmeleye

dair hisselerini, paylarını verin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Cahiliyye dönemindeki Arapların birbirlerine varis olma sebeplerinin izahı işte budur.

İslâm'da Veraset Sebepleri

İslâm'daki, insanların birbirlerine varis olma sebeplerine gelince: Biz, İslâm'ın ilk yıllarında, anlaşma ve evlat edinme yoluyla insanların birbirlerine varis olma yolunu benimsediğini zikretmiştik.. Ayrıca buna şu iki hususu da ilâve etmiştik:

a) Hicret. Buna göre hicret eden kimse, her ne kadar (neseb cihetinden) yabancı olsa dahi, diğer muhacir ile çok sıkı münasebet ve ilişki içine girdiği için ona varis oluyor, akrabası olsa dahi, muhacirden başkası ona varis olamıyordu.

b) Kardeşlik (muâhât..) Hz. Peygamber (s.a.s), ashâbdan her iki kişi arasında bir kardeşlik tesis etmişti. Böylece bu da, onların birbirlerine varis olmalarına sebep teşkil etmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Hısımlar, Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar..."* (Enfâl, 75) âyetiyle, bütün bu varis olma sebeplerini neshetmiştir. İslâm dininin üzerine bina edildiği verâset sebepleri ise, üçtür: a) Neseb, b) Nikâh, c) Velâ...

İKİNCİ MESELE

Atâ şunu rivayet etmiştir: "**Sa'd İbn Rebî** şehit edildi ve geriye iki kızını, hanımını ve kardeşini bıraktı. Kardeşi malın tamamını alınca, **Sa'd**'ın hanımı Hz. Peygamber'e gelerek, "Ya Resûlallah, şu iki kız **Sa'd**'ın kızlarıdır. **Sa'd** şehit edildi; kızların amcası ise, onların mallarını aldı" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Dön, umulur ki Allah bu hususta hükmedecektir" dedi. Bir müddet sonra kadın geldi ve ağlamaya başladı. İşte böylece bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunun üzerine de Allah'ın Resûlü, o iki kızın amcasını çağırdı ve "**Sa'd**'ın iki kızına üçte iki, annelerine ise sekizde bir mal ver, geriye kalan ise senindir" buyurdu. İşte İslâm'da taksim edilen ilk miras budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti konusunda şu iki açıklama yapılmıştır:

1- Allah Teâlâ yetimlerin malları hakkındaki hükmünü ve bu hususta velilere terettüp eden mükellefiyetleri beyân edince, bu yetimin verâset yoluyla mala nasıl mâlik ve sahip olacağını da beyân buyurmuştur. Bu ise ancak, miras hükümlerinin tamamının izah edilmesiyle mümkün olmuştur.

2- Allah Teâlâ miras hükümlerini, *"Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkeklere farz kılınmış bir nasîb, hisse vardır"* (Nisa, 7) ifâdesinde kısaca beyân edince, bu mücmel ifâdenin peşinden de şu tafsilata yer vererek, *"Allah size, evlatlarınız hakkında tavsiye eder ki:..."* (Nisa, 11) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kaffâl şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ buyruğu şu demektir: "Allahu Teâlâ size, ölümünüzden sonra, sizi evlâtlarınızın haklarını tastamam yerine getirmeye vesile olan bir söz söylüyor..." Buradaki اَلْإِيصَاءُ (tavsiye etmek) kelimesinin aslı, ulaştırmak anlamındadır. Bir kimse bir şeye ulaştığı zaman, وَصَى - يَصِي; yine bir kimse bir kimseyi bir şeye ulaştırdığında, أَوْصَى - يُوصِي denilir. Meselâ, اوْصَانِي denildiğinde bunun manası "O, beni kendisini bilmem gereken şeyi bilmeye ve anlamaya iletti, götürdü" şeklinde olur. وَصَّى kelimesi de böyledir; ancak ne var ki, mübalağa ifade etmek için kullanılır." **Zeccâc,** buradaki يُوصِيكُمْ "size tavsiye eder.." cümlesinin manasının, "Allah size farz kılıyor" şeklinde olduğunu; zira Cenâb-ı Hakk'ın yapmış olduğu tavsiyenin farz anlamına geleceğini; bunun delilinin ise, *"(Kısas ve zina gibi şeylerden dolayı meşrû) bir hak olmadıkça, Allah'ın haram ettiği cana kıymayın. İşte Allah size, aklınızı başınıza alasınız diye bunları emretti"* (En'âm, 151) buyruğu olduğunu; bunun ise bize farz olduğunda herhangi bir şüphe bulunmadığını söylemiştir.

Buna göre şayet, "Arapça'da, أُوصِيكَ لِكَذَا "Seni şu şeye tavsiye ediyorum" şeklinde bir kullanış yoktur. O halde nasıl olup da Cenâb-ı Hak burada, يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Vasiyyet, bir söz olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, *"Allah size tavsiye eder.."* ifâdesinden sonra müste'nef bir haber zikretmiş ve لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا *"İman edip de iyi amelde bulunan o kimselere Allah hem mağfiret, hem büyük mükâfaat va'adetmiştir"* (Fetih, 29) âyetidir. Yani, "Allah şöyle demiştir: "Onlar için bir mağfiret vardır..." demektir. Çünkü va'ad, söylemek anlamına gelir.

BEŞİNCİ MESELE

Çocukların Miras Payları

Bil ki, Allah Teâlâ önce çocukların mirastaki payını zikretmiştir. Allah, insanın çocuğuna olan ilgi ve alâkası, beşerî ilgi ve alâkaların en kuvvetlisi olduğu için, böyle yapmıştır. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي *"Fatıma benden bir parçadır"* buyurmuştur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ çocukların mirastaki paylarını önce zikretmiştir.

Bil ki, çocukların bir yalnız başlarına bulunma durumları; bir de ebeveynleriyle birlikte bulunma durumları söz konusudur. Yalnız başlarına bulunma durumları üçtür. Bu böyledir, zira ölen kimse, geride ya hem erkek hem dişi; ya sadece dişi, veyahut da sadece erkek evlat bırakır.

Erkek ve Kız Evladın Beraber Bulunma Hali

Birinci kısım: Ölen kimsenin geride, hem erkek hem de dişi evlat bırakması halidir. Allah Teâlâ bu hususdaki hükmünü, hiç şüphesiz *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* cümlesiyle beyan buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde, pekçok hükmü ortaya koymaktadır:

a) Ölen kimse, geride bir erkek ve bir kız çocuğu bıraktığı zaman, erkeğin mirastaki payı 2 (iki), dişininki ise 1 (bir)'dir.

b) Varis olacak kimseler, üç (3) ve daha fazla sayıdaki erkek ile üç (3) ve daha fazla sayıdaki dişi ise, her erkeğin hissesi iki, her dişinin hissesi ise birdir.

c) Çocuklarla beraber, ana-baba ve zevceler gibi başka varisler de bulunursa, bunlar kendi hisselerini alırlar, paylar alındıktan sonra geriye kalan mal, erkeğin payı 2 (iki) olmak üzere, evlatlar arasında taksim edilir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* âyetinin bu pekçok hükmü ifâde ettiği sabit olmuş olur.

Yalnız Kız Evlatların Bulunması Durumu

İkinci kısım: Ölen kimsenin geride sadece dişi evlat bırakması hali.. Allah Teâlâ dişi evlâdın, ikiden fazla olması halinde, hisselerinin üçte iki olduğunu; tek olması halinde ise, bu hissenin yarım olduğunu beyân buyurmuştur. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, iki kızın hükmünü, sarîh bir ifâde ile beyân buyurmamıştır. Âlimler, iki kızın paylarının ne olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Üç kız ve daha fazlasının hissesi, üçte ikidir. İki kızın hissesi ise, yarıdır." **İbn Abbas,** bu hükmüne Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğunu delil getirmiştir: *"Fakat onlar, ikiden fazla dişiler ise, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır"* (Nisa, 11). Arapça'da إِنْ kelimesi, şart koşmayı ifâde etmektedir. Bu da, üçte iki hissenin alınabilmesinin, dişilerin sayısının üç ve daha fazla olması sayısına bağlandığını gösterir ki, bu da iki kıza üçte iki pay verilmesine manidir."

Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

Birinci şekil: Bu söz, **İbn Abbas**'ın aleyhinedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"(Dişi evlat) tek ise, o zaman bunun yarısı onundur"* (Nisa, 11) buyurmuş, yarım hissenin tahakkukunu, dişi evladın bir olması şartına bağlamıştır. Bu ise, iki dişi için, pay olarak yarım hissenin tahakkuk etmesini engeller. Binaenaleyh, bu sözün doğru olması halinde bu, **İbn Abbas**'ın görüşünü iptâl eder.

İkinci şekil: Biz, إِنْ kelimesinin vasıf, nitelik yok olduğunda hükmün yokluğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun böyle olduğuna şu da delâlet eder: Eğer

durum böyle olsaydı, bu iki âyet arasında bir tenakuzun bulunması gerekirdi. Zira "icmâ", iki kızın hissesinin ya yarım, veyahut da üçte iki olduğuna delâlet etmektedir. إِنْ kelimesinin şart koşmayı ifâde ettiğini kabul etmemiz halinde, bu iki hükmün de yanlış olduğunu söylemek gerekir. Böylece, bu kelimenin şart mânasını ifâde ettiği şeklinde hüküm vermenin yanlış ve bâtıl bir neticeye götürdüğü sabit olmuş olur. Binaenaleyh, böyle bir hüküm asılsız olmuş olur. Bir de Cenâb-ı Hak, *"... ve eğer bir yazıcı da bulamadınızsa, o vakit (borçludan) alınmış rehinler (yeter)..."* (Bakara, 283) ve *"Eğer kâfirlerin size fenâlık yapacağından endişe edersenız, namazdan kısaltmanızda size bir vebâl yoktur"* (Nisa, 101) buyurmuştur. Halbuki bu kelimenin, bu âyetlerde şart koşma manasını ifâde etmesi imkânsızdır.

Üçüncü şekil: Âyette, bir takdim ve tehir söz konusudur. Kelâmın takdiri ise şöyledir: فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً اِثْنَتَيْنِ فَمَا فَوْقَهُمَا فَلَهُنَّ الثُّلُثَانِ "Eğer dişiler iki ve daha fazla olurlarsa, onlar için (mirastan) üçte iki pay vardır." İşte, **İbn Abbas**'ın deliline karşı vereceğimiz cevap budur. Ümmetin diğer âlimleri ise, iki dişinin hissesinin üçte iki olduğunda ittifak ederek şöyle demişlerdir: "Biz bu hükmün böyle olduğunu, birçok şeyden ötürü anlıyoruz:

1- **Ebu Müslim el-İsfehanî** şöyle demektedir: "Biz bunu Hak Teâlâ'nın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğundan anlamaktayız. Bu böyledir zira, bir kimse ölse ve geride bir oğul ve bir kız bıraksa, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* hükmünden dolayı, oğulun mirastaki hissesinin üçte iki olması gerekir. Erkeğin payı iki dişinin payı olduğuna ve burada erkeğin payının üçte iki olduğuna göre hiç şüphe yok ki, iki dişinin mirastaki payının da üçte iki olması gerekir."

2- **Ebu Bekr er-Razî** şöyle demektedir: "Bir kimse ölür, geride de bir oğul ve bir kız bırakırsa, bu durumda kızın mirastaki hissesi, Hak Teâlâ'nın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğunun delâletiyle üçte birdir. Bir kızın hissesi, bir erkekle beraber bulunduğunda üçte bir olduğuna göre, bu kızın mirastaki payının başka bir dişiyle beraber üçte bir olması daha evlâ olur. Çünkü erkek, dişiden daha güçlüdür.

3- Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* âyeti, iki dişinin mirastaki payının, bir dişinin mirastaki payından daha fazla olduğunu ifâde etmektedir. Aksi halde, erkeğin payının bir dişinin payı kadar olması gerekir ki, bu da âyetin hilâfına bir durumdur. İki dişinin payının, bir dişinin payından daha fazla olduğu sabit olunca, biz deriz ki, bunun da üçte iki olması gerekir. Çünkü arada herhangi bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur.

4- Biz, bu âyetin nüzûl sebebinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Sa'd İbn Rebî**'in

iki kızına, üçte iki verdiğini zikretmiştik. Bu da, bizim söylediğimiz görüşe delâlet etmektedir.

5- Allah Teâlâ bu âyette, bir kız ile üç ve üçün üzerinde olan kızların mirastaki paylarını beyân buyurmuş, iki kıza dair hükmü ise beyân etmemiştir. Yine Allah Teâlâ, kız kardeşlerin mirastaki paylarının ne olduğunu belirtmek için de, *"Eğer evladı (ve babası) olmayan bir erkek ölür, onun (ana baba bir veya sadece baba bir) bir tek kız kardeşi kalırsa, terikesinin yarısı onundur.(...) Eğer kız kardeş iki ise, oğlan kardeşinin bıraktığının üçte ikisini alırlar"* (Nisa, 176) buyurmuştur. Burada Cenâb-ı Hak, bir ve iki kız kardeşin mirastaki hükmünü belirtmiş, ikiden fazla kız kardeşin mirastaki hükmünü zikretmemiştir. Böylece bu iki âyetten her biri, bir yönden mücmel, bir yönden de mübeyyen olmuş olur. Buna göre biz deriz ki, iki kız kardeşin hissesi üçte iki olunca, iki kız evladın hissesinin bu olması daha uygundur. Çünkü bu iki kız evlat, ölen kimseye iki kız kardeşten daha yakındır. Üç ve üçten fazla kızların hissesi üçte ikiden fazla olmadığına göre, üç ve üçten fazla kız kardeşlerin mirastaki paylarının da bundan fazla olmaması gerekir. Zira kız evladı, ölen kimseye daha yakın olunca, daha zayıfı daha güçlü olana üstün kabul etmek imkânsız olur. Bu konuda zikredilmiş görüşlerin tamamı işte budur. Bunlardan ilk üçü, âyetten istinbât edilmiş, dördüncüsü sünnetten, beşincisi ise "kıyas-ı celî [75]' den alınmıştır.

Varislerin Yalnız Erkek Evlatlar Olması Durumu

Üçüncü kısım: Ölen kimsenin, geride sadece erkek evlat bırakması hali. Buna göre biz deriz ki, tek bir oğul mirasta yalnız başına bulunduğunda, malın tamamını alır. Bunun izahı pekçok bakımdandır:

1- Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğunun delâleti itibariyle. Zira bu ifâde, erkeğin mirastaki payının, iki dişinin mirastaki payı miktarı olduğuna delâlet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak kızlar hakkında da, *"(Dişi evlât) tek ise, o zaman bunun yarısı onundur"* buyurmuştur. Böylece bu iki âyetin toplamından, mirasta yalnız başına kalan bir oğulun hissesinin malın tamamı olması neticesi ortaya çıkar.

2- Biz bunun böyle olduğunu sünnetten de anlıyoruz. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَا أَبْقَتِ السِّهَامُ فَلِأَوْلَى عَصَبَةٍ ذَكَرٍ *"Paylar dağıtıldıktan sonra geriye kalan miktar, en yakın erkek asabeye verilir."* [76] Oğulun, erkek asabe olduğunda bir münakaşa yoktur. Oğul, hisselerden sonra geriye kalan malın tamamını alınca, hisse bulunmaması halinde de malın tamamını alması gerekir.

---

75) Kıyas-ı Celî: Açık, anlaşılır "kıyas" demektir. Bu, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü aralarında ortak illet bulunması sebebiyle, hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüne bağlamaktır.

76) Buhârî, Ferâiz, 5; Müslim, Ferâiz, 1.

3- Ölüye en yakın asabe, oğuldur. Oğulun mirastaki payının muayyen ve mahdut olmadığı icmâ ile sabittir. Bu yalnız oğulla beraber, mirastaki hissesi âyette belirlenmiş bir kimse (sahib-i farz) bulunmayınca, onun muayyen bir miktar alması, geriye kalanı almasından daha evlâ değildir. Binaenaleyh, bu oğulun malın tamamını alması gerekir.

İmdi şayet, "İki dişinin hissesi üçte ikidir; binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğu, erkeğin mirastaki payının mutlak olarak üçte bir olmasını gerektirir. Bu ise onun, malın tamamını almasına mani olur.." denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksat, erkek evladın diğer mirasçılarla beraber bulunması halidir; yoksa yalnız başına kalması hali değildir. Buna, şu iki husus da delâlet etmektedir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah size, evlatlarınız hakkında şöyle tavsiye (emr) eder..."* buyruğu çocukların mevcut olmasını gerektirir. O'nun, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğu da, miras taksimi durumunda erkek ve dişi evlatların bulunmasını gerektirir.

b) Allah Teâlâ bunun peşinden, çocuğun yalnız olma halini de zikretmiştir. Bütün bu anlatılanlar bir kimse ölüp, geride tek bir oğul bırakması durumunda söz konusudur. Ama, bir kimse ölüp geride, mala hak kazanma cihetinden müşterek olan pek çok oğullar bıraktığında, aralarında herhangi rüçhaniyyet durumu söz konusu değildir. Binaenaleyh miras malının onlar arasında eşit olarak taksim edilmesi gerekir. Allah en iyi bilendir.

Âyetle ilgili olarak geriye iki soru kalmıştır:

Mirasta Kadının Hissesinin Daha Az Olmasının Hikmeti

Birinci soru: "Hiç şüphesiz, şu sebeplerden dolayı kadın erkekten daha âcizdir:

a) Kadın dışarı çıkmaktan ve ortada gözükmekten âcizdir. Zira onun kocası ve akrabaları, bunu ona yasaklar.

b) Aklı kıt, aldanması ve yanılması çoktur.

c) Erkeklerle karıştığında, töhmet altına girer. Kadının acziyyetinin daha fazla olduğu sâbit olduğuna göre, mirastaki hissesinin de daha çok olması gerekir. Daha çok olmasa bile, en azından erkeğinkine eşit olması gerekir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, kadına mirastan erkeğin payının yarısını vermesindeki hikmet nedir?"

Bu soruya şu şekillerde cevap verilir:

1- Kadının harcaması daha azdır. Çünkü kocası, onun için harcar. Erkeğin

harcaması ise daha çoktur. Çünkü erkek, hanımı için de harcar. Harcaması ve masrafı daha çok olan, mala daha muhtaçtır.

2- Erkek, yaratılış, akıl ve meselâ kadılık (hakimlik),imamet (devlet başkanlığı) yetkisinin kendisine verilmesi gibi dinî mertebeler bakımından kadından daha üstün durumdadır. Kezâ kadının şâhitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı kadardır. Bu durumda olan kimseye, daha fazla verilmesi gerekir.

3- Kadının aklı az, (arzuları) çoktur. Kadına çok mal verildiğinde, fesat büyür. Nitekim Şâir: إِنَّ الْفَرَاغَ وَالشَّبَابَ وَالْجِدَةَ مَفْسَدَةٌ لِلْمَرْءِ أَيَّ مَفْسَدَةٍ *"Boş zaman, gençlik ve bolluk içinde olmak, kişiye çok zararlıdır"* demiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Çünkü insan muhakkak kendini ihtiyaçtan vâreste gördü diye azar"* (Alâk, 6-7) buyurmuştur. Erkeğin durumu ise böyle değildir.

4- Erkek, aklının tam oluşu sebebi ile, malını hanlar yaptırma, çaresizlerin yardımına koşma, yetim ve dullara infakta bulunma gibi dünyada güzel övgüyü, âhirette de bol sevabı kazandıracak şeylere harcar. Bunu ancak erkek yapabilir. Çünkü erkek, insanlara daha fazla karışıp içli-dışlı olur. Kadının, insanlara ihtilatı ise azdır. Binaenaleyh kadın buna muktedir olamaz.

5- Rivayet olunduğuna göre **Cafer-i Sadık**'a bu mesele sorulunca o şöyle demiştir: "**Hz. Havva** bir avuç buğday alıp onu yedi. Sonra bir avuç daha alıp onu gizledi. Daha sonra bir başka avuç aldı ve onu **Hz. Adem**'e verdi. **Hz. Havva,** kendi payını erkeğin payının iki katı kılınca, Allah Teâlâ durumu aleyhine çevirdi de, kadının (mirastan) hissesini, erkeğin hissesinin yarısı kıldı."

لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ Buyurulup Başka Şekilde Bildirilmeyişinin Hikmeti

İkinci soru: Cenâb-ı Allah niçin "iki dişi için bir erkeğin payı miktarı vardır" veya "Bir dişi için, erkeğin payının yarısı miktarı vardır" demedi?

Buna birkaç yönden cevap verilir:

a) Erkek, kadından daha üstün olduğu için, Cenâb-ı Hak erkeği kadından önce zikretmiştir. Nitekim erkeğin payını da, kadının payının iki katı kılmıştır.

b) Hak Teâlâ'nın, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğu, erkeğin üstünlüğüne mutabakat [77]; dişinin noksanlığına ise iltizâm sûretiyle delâlet etmektedir. Eğer Allah, sizin dediğiniz gibi demiş olsaydı, o zaman o ifâde dişinin noksanlığına mutabıkî olarak, erkeğin üstünlüğüne ise iltizâmî olarak delâlet etmiş

77) Mutabakat: Bir kelimenin, vaz' olunduğu (başlangıçta konulduğu) manaya delâlet etmesidir. **İltizâmî delâlet:** Bir kelimenin vaz' olunduğu mananın lâzımı (neticesi, gereği) olan manaya delâlet etmesidir. Meselâ, "insan" kelimesinin "bilebilen ve yazabilen bir varlığa" delâlet etmesi gibi..

olurdu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, faziletleri teşhir etmedeki sa'y-ü gayretin, rezillikleri teşhir etmedeki sa'y-ü gayrete tercih edildiğine dikkat çekmek için birinci yolu tercih etmiştir. Nitekim O, *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, (yine) kendinize etmiş olursunuz"* (İsra, 7) buyurmuş ve iyilik etmeyi iki kere, kötülük etmeyi ise bir kere zikretmiştir.

c) Cahiliyye Arapları kadınları değil de sadece erkekleri mirasçı kılıyorlardı. İşte bu âyetin sebeb-i nüzûlü budur. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: "Erkeğin mirastaki payının, kadının payının iki katı olması ona yeter. Binaenaleyh erkeğin kadını mirastan tamamen mahrum etmeyi arzulaması uygun değildir." Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Veled (Çocuk) Kelimesinin Manası

Veled (çocuk) kelimesinin, hakikî manada adamın sulbünden olan çocuğa isim olarak verildiğinde şüphe yoktur. Yine bu kelimenin oğulun çocuğu (torun) hakkında da kullanıldığında şüphe yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yâ Benî Âdeme"* buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudilere de *"Ey Benî İsrâil (İsrâiloğulları)"* demiştir. Fakat konumuz, "veled" lafzının, oğulun çocuğuna (toruna) mecâzi olarak mı hakîkî olarak mı verildiği hususundadır.

Buna göre, eğer biz bunun mecâzî olduğunu söylersek, şöyle deriz: Usûl-ü fıkıhta "tek bir lâfzın aynı anda hem hakîkî, hem de mecâzî manada kullanılmasının câiz olmadığı" kâidesi vardır. Bu durumda Allah Teâlâ'nın, *"Allah size, evlatlarınız hakkında şöyle tavsiye (emr) eder..."* buyruğu ile, hem sulbten ola.. çocuğu, hem de oğulun çocuğunu (torunu) murad etmiş olması imkansızdır.

Bil ki bu müşkili gidermenin yolu şöyle demektir: "Biz, oğulun çocuğunun hükmünü bu âyetten değil, aksine sünnet (hadis) ve kıyastan elde ediyoruz. Fakat bu hükmü bu âyetten almak istersek şöyle deriz: Hem sulbten olan çocuk, hem de oğulun çocuğu bu âyetle aynı anda murad edilmemiştir. Bu böyledir, Zira oğulun çocukları (torunlar), mirasa ancak şu iki durumun birinde müstehak olurlar:

a) Sülbten olan çocuk hiç mevcut olmaz ise...

b) Sülbten olan çocuk mirasın tamamını alamıyorsa... Bu durumda onlar (torunlar), kalan mirası paylaşırlar. Fakat oğulun çocuğunun, sülbten olan çocukların birlikte hak sahibi olmaları gibi, sülbten olan çocuklarla birlikte ortak olarak hak sahibi olmalarına gelince, iş böyle olmaz. Buna göre de bu âyetin, sülbten olan çocuk ile oğlun çocuklarına (torunlara) delâlet etmesinden, tek bir lâfız ile, o lâfzın aynı anda hem hakikî hem de mecâzi manasının murad edilmiş olması gerekmez. Zira bu tek lâfız ile sülbten olan çocuk murad edildiğinde oğulun çocuğu; oğulun çocuğu murad edildiğinde ise sülbten olan çocuk murad edilmiş olmaz.

Velhasıl diyebiliriz ki, bu âyet, bazan sülbten olan çocuğa, bazan da oğulun çocuğuna hitap olmuş olur. Bu iki durumun her birinde de tek bir şey murad edilmiş olur. Fakat biz "veled" isminin, hem sülbten olan çocuğa, hem de oğulun çocuğuna verilmesinin, hakiki manada olduğunu söylersek, bu durumda kelimeyi bu iki mana arasında müşterek kabul edersek, yine aynı müşkilat ortaya çıkmış olur. Zira müşterek bir lâfzın, aynı anda iki manasını ifâde etmek için kullanılamayıp, aksine onu bu iki manaya uygun (mütevatı) kılmanın gerektiği sabit olmuştur. Mesela insan ve ata nisbetle "hayvan" (canlı) kelimesinin kullanılışı gibi... Bunun doğruluğuna *"Kendi sülbünüzden (gelmiş) oğullarınızın hanımları..."* (Nisa, 23) âyeti de delâlet etmektedir. Âlimler, bu ifâdeye sülbten olan oğul ile oğulun oğlunun (torunların) girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece biz "ibn (oğul)" kelimesinin hem sülbten olan çocuğa hem de toruna nisbetle uygun bir manaya geldiğini anlamış olduk. İşte bu izaha göre müşkilât giderilmiş olur.

Bil ki "ibn" (oğul) kelimesinin oğulun oğlunu (torunu) içine alıp almadığı hususundaki bu bahis, "eb" (baba) ve "ümm" (anne) kelimelerinin dedeleri ve nineleri içine alıp almadığı hususunda da aynen söz konusudur. Şüphesiz ki bu kelimeler de Hak Teâlâ'nın, *"Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmâil'in, İshâk'ın bir tek tanrısı olan Allah'a ibadet edeceğiz"* (Bakara, 133) âyetinin delâlet ettiği gibi, onları kapsamaktadır. Bu içine alma işinin hakiki manada olmadığı daha zahirdir. Zira sahabe, dede ile ilgili Kur'ân'da zikredilen bir hükmün bulunmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer "eb" (baba) kelimesi, hakîkî manada olarak dedeyi ifâde etmiş olsaydı, sahabenin bu şekilde ittifakı doğru olmazdı. Allah en iyi bilendir.

YEDİNCİ MESELE

Mirasa Mani Haller

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah size, evlatlarınız hakkında şöyle tavsiye (emr) eder: "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğunun umûmî manasının, şu dört durum ile tahsis edilmiş olduğu söylenmiştir:

a) Hür ve köle birbirine varis olamaz.

b) Kasten kâtil olan kimse vâris olamaz.

c) İki ayrı dine mensup olanlar birbirine vâris olamazlar. Bu, ümmetin kabul ettiği ve meşhur derecesine ulaşan bir haberdir. Bu haberden şu iki fer'î hüküm de çıkar:

Mirasta Din Ayrılığı

Birinci hüküm: Âlimlerimiz, kâfirin müslümana vâris olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Müslümanın kâfire vâris olması meselesine gelince, çoğu âlimlerimiz bunun da kâfire vâris olamayacağı kanaatindedirler. Bazı âlimler ise vâris olabileceğini söylemişlerdir. Meselâ **Şâ'bî** şöyle der: "**Mu'aviye** bu şekilde hüküm verdi ve bunu

(valisi) **Ziyad**'a yazdı. Bunun üzerine **Ziyad,** bunu **Kâdî Şüreyh**'e gönderdi ve bu şekilde hükmetmesini emretti. Daha önce **Kadî Şüreyh** müslüman kâfire vâris olamaz diye hüküm veriyordu. **Ziyad, Şüreyh**'e bunu emredince, **Şüreyh** buna uygun hüküm verip, "mü'minlerin emiri (devlet başkanı) da bu şekilde hükmediyor" dedi.

Birinci görüşte olanların delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لا يتوارث اهْلُ مِلَّتَيْنِ *"İki ayrı dinden olanlar, birbirine vâris olamazlar"* [78] hadis-i şerifinin umumî manada oluşudur. İkinci görüşte olanların delili ise, rivâyet edilen şu hususdur: **Mu'âz** (r.a) Yemen'de iken kendisine bir yahudinin ölüp, geride müslüman bir kardeşinin kaldığını söylediler. Bunun üzerine **Mu'âz** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den, اَلْاِسْلَامُ يَزِيْدُ وَلَا يَنْقَصُ *"İslâm arttırır, eksiltmez"* [79] dediğini duydum" dedi. Sonra bu görüşte olanlar bunu şöyle diyerek kuvvetlendirmişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Allah size, evlatlarınız hakkında tavsiye eder ki: "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* âyetinin zahirî manası, kâfirin müslümana, müslümanın da kâfire vâris olmasını gerektirir. Fakat biz bu âyetin zahirini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İki ayrı dinden olanlar, birbirine vâris olamazlar"* hadis-i şerifi ile tahsîs eder (sınırlarız). Çünkü bu hadis, âyetten daha hususidir. Husûsî (hâs) olan delil, umumî olan delilden önce nazar-ı itibara alınır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İslâm arttırır, eksiltmez"* ifâdesi, *"İki ayrı dinden olanlar, birbirine vâris olamazlar"* hadisinden daha husûsidir. Binâenâleyh bu hadisin, ona takdim edilmesi gerekir. Hatta bu tahsîs daha evladır. Zira bu hadisin zâhiri, âyetin umûmî manası ile kuvvet kazanmaktadır. Birinci hadis ise böyle değildir. Buna cevap olarak söylenecek son söz şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İslâm arttırır, eksiltmez"* hadisi, mirasta bir nass sayılmaz. Binâenaleyh bunu başka durumlara hamletmek gerekir."

Mürted Olanın Durumu

İkinci hüküm: Müslüman, irtidâd edip sonra ölür ya da öldürülürse, irtidad süresince kazandığı mala vâris olunamayacağı, bilâkis bu malın Beytü'l-male (devlet hazinesine) verileceği hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Onun müslüman iken kazandığı mala gelince, bu hususta iki görüş vardır: **Şafiî,** "O mala vâris olunamaz, aksine Beytü'l-male kalır" demiştir. **Ebu Hanife** ise, "Ona, müslüman olan varisleri varis olabilir" demiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: "Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İki ayrı dinden olanlar birbirine vâris olamazlar"* sözünü, Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* âyetinin umûmî manasına tercih etme hususunda ittifak ettik. Mürted ve onun müslüman vârisi, iki ayrı dinden olmuş olur. Binâenaleyh bunların birbirine varis olmamaları gerekir.

---

78) Ebu Davûd, Ferâiz, 10 (8/126); Tirmizî, Feraiz, 16 (4/424).

79) Ebu Davud, Feraiz, 10 (3/126).

Buna göre şayet, "mürtedin mala mâlik oluşu, müslümanlığının sona erişi ile zâil olmuş ve bu mülkiyet kendisine vâris olan kimselere intikal etmiştir. Bu durumda da, müslüman kâfire değil müslümana vâris olmuş olur" denilir ise biz deriz ki: Müslüman şayet mürtede varis olmuş olsaydı, ona ya mürted hayatta iken, yahut da öldükten sonra varis olmuş olurdu. Birincisi bâtıldır ve müslümanın bu durumda o mallarda tasarrufta bulunması helâl olmazdı. Çünkü Cenâb-ı Allah, *"Ancak zevceleri veya sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyeleri) müstesna..."* (Mü'minun, 6) buyurmuştur. Bu, icmâ ile de bâtıldır. İkincisi de bâtıldır. Çünkü mürted, ölürken kâfir olarak ölmüştür. Binaenaleyh bu durum, iki ayrı dinden olan kimselerin birbirine vâris olması neticesine götürür ki bu da hadisin aksine bir şey olur.

Burada geriye ancak şöyle demek kalır: "O müslüman, o mürtede, mürtedin müslüman olduğu son âna dayanarak, ölümünden sonra ona varis olmuştur. Fakat buna dayanmaya hükmetmek de bâtıldır. Zira mürted hayatta iken, mülkiyet bulunmadığına göre, eğer bu mülkiyet o kimsenin ölümünden sonra, hayatta iken bulunduğu şekilde mevcut olmuş olsaydı, o zaman geçmiş zamanda tasarruf yapılmış olurdu ki bu da aklın bedâheti ile bâtıldır. Eğer bu istinad, tebyin ile tefsir edilecek olsa, söz yine vârisin, mürted hayatta iken mürtede vâris olması neticesine varır ki biz bunun bâtıl olduğunu bildirmiştik. Allah en iyi bilendir.

Peygamber Miras Bırakmış mıdır?

d) Âyetin tahsis edilmiş olduğu şekillerden birisi de, müçtehidlerin ekserisinin görüşü olan, peygamberlere vâris olunamayacağıdır. **Şii**'ler bunu kabul etmemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Fatıma** (r.anha) miras isteyip, ashab ona o mirası vermeyince, ashab Hz. Peygamber (s.a.s)'in: نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةٌ *"Biz peygamberler topluluğuna vâris olunmaz (ölümümüzden sonra) geriye ne bırakırsak, o, (ümmet için) sadakadır"* (80) hadisine tutunmuşlardır. Bunun üzerine **Hz. Fatıma** (r.anha) da Hak Teâlâ'nın *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* âyetinin umûmî manasına tutunmuş ve sanki Kur'ân'ın umûmî manasının, haber-i vâhid ile tahsis edilemiyeceğine işaret etmiştir.

Sonra Şi'îler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın umûmiliğinin haber-i vâhid ile tahsis edilmesi câiz olsa bile burada böyle bir tahsis câiz değildir. Bunu şu üç şekilde izah ederiz:

1- Bu hüküm, Allah Teâlâ'nın **Hz. Zekeriyyâ**'dan naklen: *"Ki o bana mirasçı olsun. Ya'kub hânedanına da mirasçı olsun"* (Meryem, 7) âyeti ile, *"Süleyman Dâvud'a mirasçı oldu"* (Neml, 16) âyetinin hilâfınadır. Bunu, onların ilim ve dinine vâris olma

80) Buhârî, Humus, 1, Ferâiz, 3; Müslim, Cihad, 49-56 (3/1377-1383).

manasına hamletmek mümkün değildir. Zira bu hakikî manada bir veraset olmayıp, yeni bir kesb (kazanç elde ediş) olur. Hakiki manada vâris olmak, ancak malda olur.

2- Bu meseleleri bilmeye muhtaç olan, ancak **Hz. Fatıma, Hz. Ali ve Hz. Abbas** (r.anhüm)'dır. Bunlar ise zâhid, âlim ve dindar kimselerin en önde gelenlerindendir **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in bu meseleyi bilmeye hiç ihtiyacı yoktu. Zira o, Hz. Peygamber'e vâris olacağını düşünen kimselerden değildi. O halde bu meseleyi bilmeye ihtiyacı olmayan kimseye bunu tebliğ edip, bu meseleyi bilmesi daha fazla gerekenlere tebliğ etmemesi Hz. Peygambere nasıl yakışır?

3- Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةٌ *"(Ölümümüzden sonra) geriye ne bırakırsak"* ifâdesi لاَ نُورَثُ *"Vâris olunmayız"* ifâdesinin sılası da olabilir. Buna göre ifâdenin takdiri, اَنَّ الشَّيْءَ الَّذِى تَرَكْنَاهُ صَدَقَةً فَذٰلِكَ الشَّيْءُ لاَ يُورَثُ "Geride sadaka olarak bıraktığımız şeye, işte buna vâris olunmaz" şeklindedir. Buna göre eğer, "Böyle bir takdir yapılması halinde, bu hükümde peygamber için bir husûsiyet kalmaz" (Zira diğer insanların da sadaka olarak bıraktıkları şeyler paylaşılmaz) denilirse, biz deriz ki: "Aksine peygamberlerin bir şeyi tasadduk etmeye niyetlenmeleri halinde, sırf niyetleri sebebiyle, o şeyin onların mülkiyetlerinden çıkması ve o şeye, onlardan hiç kimsenin vâris olamayacağı ihtimalinden ötürü, bu husûsiyet mevcuttur. İşte böyle bir mana, peygamberlerden başkası için söz konusu değildir."

Şiîlerin bu görüşüne şöyle cevap verilir: **Hz. Fatıma** (r.anha), bu münazaradan sonra **Hz. Ebu Bekr**'in hükmüne razı olmuş ve **Hz. Ebu Bekr**'in kâil olduğu hükmün doğruluğu hususunda icmâ meydana gelmiştir. Binaenaleyh böyle bir soru ortadan kalkar. Allah en iyi bilendir.

SEKİZİNCİ MESELE Bu âyetle ilgili meselelerden birisi de, âyetteki لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* ifâdesi, لِلذَّكَرِ مِنْهُمْ "Onlardan erkeğe..." manasındadır. Âyet-i kerimeden مِنْهُمْ (Onlardan) ifâdesi, anlaşıldığı için hazfedilmiştir. Bu tıpkı senin اَلسَّمْنُ مَنَوَانِ بِدِرْهَمٍ "Yağın iki ölçeği, bir dirhemedir" sözün gibidir. Allah en iyisini bilendir.

Varisler Arasında Kadınların İkiden Fazla Olmaları

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ *"Fakat onlar ikiden fazla kadınlar ise, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır"* buyruğunun manası, "Eğer kızlar veya kız çocuklar, hepsi kadın olur, içlerinde oğlan bulunmaz ise..." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın *"İkiden fazla"* lâfzının, كُنَّ fiilinin ikinci haberi veya نِسَاءً (kadınlar) lâfzının sıfatı olması câizdir. Bu, "Kadınlar ikiden fazla olurlarsa.." demektir. Burada birkaç soru vardır:

Birinci soru: Âyetteki, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyruğu

çocuklardan iki kızın hissesini beyân etmek için değil de, erkeğin hissesini beyân etmek için söylenmiş bir sözdür. O halde, Hak Teâlâ'nın *"Fakat onlar ikiden fazla kadınlar ise..."* ifâdesi, kadınların hissesini beyân etmek için getirilmiş olduğu halde, bununla erkeğin hissesini murad etmiş olması, nasıl güzel ve yerinde olur?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Biz, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* beyanının iki dişinin hissesinin üçte iki nisbetinde olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, iki dişinin mirastaki payının ne kadar olduğunu gösteren şeyi beyân edince, daha sonra, "Onlar, sayıları üçten fazla olan bir kadınlar topluluğu olurlarsa, bunların mirastaki payları, iki dişinin payı olan üçte iki nisbetindedir" manasında olmak üzere, *"Fakat onlar ikiden fazla kadınlar iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır"* buyurmuş ve böylece üç veya üçten daha fazla kadının (kızın) mirastaki hükmünün, herhangibir fark olmaksızın iki dişinin (kızın) hükmü gibi olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh bu atfın yerinde olduğu sabit olur.

2- İki dişinin hükmü daha önce geçmişti. Bundan dolayı, atfın yerinde yapılmış olduğu hususunda bu kadar söz yeter.

İkinci soru: Âyette geçen كَانَ fiilinin, tam bir fiil sayılarak كُنَّ ve كَانَتْ ifâdelerindeki zamirlerin birer müphem zamir; نِسَاءً ve وَاحِدَةً kelimelerinin ise, o zamirleri açıklayan birer ifâde olmaları doğru olur mu?

Cevap: Keşşâf sahibi bunun uzak bir ihtimal olmadığını söylemiştir.

Üçüncü soru: Âyette geçen نِسَاءً kelimesi cemîdir. Cemî'nin (çoğulun) en azı ise üçtür. Binaenaleyh "nisâ" kelimesinin, ikiden fazla kadının bulunması manasına olması gerekir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeyi *"ikiden fazla"* diye kayıtlamasının manası nedir?

Cevap: Cemî'nin en azının iki olduğunu söyleyenlerin delilleri, bu âyettir. Cemî'nin üç ve daha fazlasını ifâde ettiğini söyleyenler ise, *"ikiden fazla"* ifâdesinin te'kîd için olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, *"karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"* (Nisâ, 10) ve *"İki Tanrı edinmeyin. O, ancak bir Tanrıdır"* (Nahl, 51) âyetlerinde olduğu gibi.

Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ *"(Dişi evlat) tek ise, o zaman bunun yarısı onundur"* buyruğuna gelince biz deriz ki: **Nâfi**, وَاحِدَةً kelimesini merfû (ötreli) olarak; diğer kıraat imamları ise mansûb (fethalı) olarak okumuşlardır. Merfû okuyanlar buradaki كَانَ fiilini tam fiil saymışlardır. Tercih edilen okuyuş mansûb olarak okumaktır. Çünkü bu ifâdeden önce geçen فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً ibaresindeki كَانَ fiilinin mansûb bir haberi vardır. Âyetin takdiri, "Eğer vâris olanlar, sadece kadınlar olurlarsa..."

şeklindedir. İşte bu ibarede de aynıdır ve bunun takdiri, "Eğer geride bırakılan tek bir kadın olursa" şeklindedir. **Zeyd İbn Ali,** "nısf" kelimesini, nûn harfinin zammesi ile, اَلنُّصْفُ şeklinde okumuştur.

Mirasta Ana-Babanın Herbirinin Hissesi Altıda Birdir

Hak Teâlâ, وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ *"Ölenin çocuğu varsa, ana ve babadan herbirine terikenin altıda biri (verilir)"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ çocukların miras paylarının nasıl olduğunu zikredince, bunun peşisıra ana-babanın mirastaki hissesini zikretmiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî** ile **Nu'âym İbn Ebû Meyser,** kelimeyi sükûn ile اَلسُّدْسُ şeklinde okumuşlardır. Bunlar اَلرُّبْعُ ve اَلثُّمْنُ kelimelerini de böyle okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE Bil ki ana-babanın üç hali vardır:

Birinci hal: Ana-baba ile birlikte, ölenin bir çocuğunun da bulunması ki bu âyette anlatılan bu haldir; oğlan ve kız için, "çocuk" (veled) kelimesinin kullanıldığı hususunda bir münakaşa yoktur. Binaenaleyh bu birinci halin, şu üç şekilde olması mümkündür:

a) Ana-baba ile birlikte, ölenin bir veya daha fazla erkek çocuğunun geriye kalmış olması... İşte bu durumda ana-babadan herbirinin payı altıda birdir.

b) Ana-baba ile birlikte, ölenin iki veya daha fazla kız çocuğunun geriye kalmış olması... Bu durumda hüküm yine aynıdır.

c) Ana-baba ile birlikte, ölenin geriye tek kızının kalmış olması hali... Bu durumda, kızın mirastaki payı, malın yarısı, bu âyete göre de, ananın payı altıda bir, babanın payı altıda birdir. Geriye kalan altıda bir ise, asabe olması sebebi ile yine babaya aittir. Burada birkaç soru vardır:

Birinci soru: Ebeveynin insan üzerindeki hakkının, çocuğunun hakkından daha büyük olduğu hususunda şüphe yoktur. Ana-babanın hakkı o dereceye ulaşmıştır ki, Cenâb-ı Hak, onlara itaati kendine boyun eğme ile birlikte zikrederek, *"Rabb'in, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin, ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti"* (İsrâ, 23) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın, çocuklara mirasta ana-babadan daha fazla pay vermesindeki sebep nedir? Buna şöyle cevap verilir: Bu son derece güzel ve hikmetlidir. Zira ana-babanın geriye pek az ömrü kalmıştır. Binaenaleyh bunların mala ihtiyaçları azdır. Fakat çocuklar, daha küçük yaştadırlar ve mala ihtiyaçları daha fazladır. Binâenaleyh aradaki fark açıktır.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, وَلِأَبَوَيْهِ *"O'nun ana-babasına.."* sözündeki "O" zamiri, kime râcidir?

Cevap: Bu, merci'i zikredilmeyen bir zamirdir. Bu, "ölenin ana-babası" manasınadır.

Üçüncü soru: Âyette geçen "ebeveyn" ile kim murad edilmiştir?

Cevap: Bunlar ana ile babadır. Anne için, aslında اَبَةٌ kelimesinin kullanılması gerekir. Binaenaleyh *"ebeveyn"* kelimesi, اَبٌ (baba) ve اَبَةٌ (anne) kelimelerinin tesniyesidir.

Dördüncü soru: Bu âyetin tahlili (iğrabı) nasıldır?

Cevap: Âyetteki لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا *"onlardan herbiri"* ifâdesi, âmil olan lâm harf-i cerrinin tekrarı ile, وَلِأَبَوَيْهِ *"ana-babadan"* ifâdesinden bedeldir. Böyle bir bedel yapmanın faydası şudur: Eğer, "Ana-babası için altıda bir pay var" denilmiş olsaydı, bunun zâhirinden her ikisinin müşterek olarak altıda bir alacakları anlaşılırdı. Buna göre şayet," لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْ اَبَوَيْهِ السُّدُسُ denilmeli değil miydi?" denilir ise, biz deriz ki: "Çünkü mücmel bir ifâdeden sonra, bedel yapıp o ifâdeyi iyice açmada bir te'kîd ve kuvvetle ifâde etme vardır." Âyetteki اَلسُّدُسُ kelimesi mübtedâ, لِأَبَوَيْهِ ifâdesi ise, onun haberidir. Bedel de, izah için mübtedâ ile haber arasına girmiştir.

Yalnız Ana-Babanın Varis Olması Hâli

Allah Teâlâ, فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ *"Çocuğu bulunmayıp da kendisine ana ve babası mirasçı olduysa, (malın) üçte biri anasınındır"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu, ana-babanın ikinci halidir ki bu da, ana-baba ile birlikte, ölenin hiç çocuğunun bulunmaması ve ebeveynden başka hiçbir varisin olmamasıdır. Âyetteki, *"Kendisine ana ve babası varis olduysa"* ifâdesinden kastedilen bu haldir. Bu durumda ananın mirastaki payı üçte bir olup, nass (ayet) ile açıkça belirlenmiş hissesidir. Geriye kalan mal ise babaya âittir. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kendisine ana ve babası varis olduysa..."* ifâdesinin zâhiri, ölenin ana ve babasından başka varisinin olmadığını ihsâs ettirmektedir. Durum böyle olunca, malın tamamı ana-babaya kalır. Binâenaleyh ananın mirastaki hissesi üçte bir olunca, geriye kalan üçte ikinin de babaya kalmış olması gerekir. İşte bu durumda, ana-baba arasında taksim edilen mal, evlatlar arasında taksim edildiği şekilde, erkeğe, dişinin hissesinin iki misli düşmüş olur.

Bu söylediğimiz hususlan, şu iki fer'î mesele kaynaklanır:

a) Daha önceki âyet, babanın âyetle belirlenen payının altıda bir olduğuna delâlet etmektedir. Bu halde ise baba üçte iki almıştır. Fakat baba, o önceki durumda altıda biri ashab-ı ferâizden [81] olması sebebi ile, malın yarısını da asabe [82] olması sebebiyle almaktadır.

b) Babanın bu halde, asabe olması sebebi ile malın yarısını alacağı sâbit olunca, tek başına olduğu zaman (annenin hayatta olmaması durumunda) da malın tamamını alması gerekir. Zira asabenin özelliği, tek başına kalmış olduğu zaman, bütün mala varis olmasıdır. Bütün bunlar, ölenin ebeveynin dışında bir varisi bulunmadığı zaman söz konusudur. Fakat ölen kimseye, ebeveyni, eşlerden birisi ile birlikte mirasçı olduğunda, bu durumda, sahabenin ekserisi, (meselâ) kocanın kendi hissesini alıp, sonra kalan malın üçte birini kadının annesine, geri kalan malı da kadının babasına vereceği görüşünü benimsemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a) da şöyle demektedir: "Eşe, mirastaki (belirlenen) payı, ölenin annesine malın üçte biri, kalanı da ölenin babasına verilir." **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla, "Geriye kalan malın üçte birinin kime verileceği hususunu Kur'ân'da bulamadım" demiştir. **İbn Sîrîn**'in, ölenin karısı ve ana-babası arasındaki miras taksimatı hususunda **İbn Abbas** (r.a)'a muvafakat ettiği, ve fakat karı ölüp geriye kocası kalmışsa onunla ana-babası arasındaki miras taksimâtı hususunda ona muhalefet ettiği rivayet edilmiştir. Zira bu durum, iki erkeğin hissesinin, bir dişi (kadın) için olması neticesine götürür. Fakat ölenin karısı ile ilgili taksimat, bu neticeye götürmez.

(Sahabenin) cumhurunun delilleri şunlardır:

1- Mirastaki kâide şudur: "Her ne zaman ana-baba bir erkek ve kız evlatlar birlikte mevcut olursa, erkek için iki dişinin (kızın) hissesi kadar pay vardır. Baksana kız ile birlikte bulunan erkek evladın durumu da böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah size, evlatlarınız hakkında şunu tavsiye (emr) eder ki: "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* buyurmuştur. Yine kızkardeşle birlikte bulunan erkek kardeşin durumu da böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer (yine aynı şartlarla varis olanlar) erkek ve dişi kardeşler ise, o zaman erkek için, dişinin iki hissesi vardır"* (Nisa, 176) buyurmuştur. Baba ile birlikte (sağ olarak) bulunan ananın durumu da böyledir. Çünkü biz, ana-babanın dışında mirasçı olmadığı zaman annenin payının üçte bir, babanın ise üçte iki olduğunu beyân etmiştik. Bu sabit olunca biz deriz ki, eş (karı veya koca) mirastaki hissesini alınca, geriye kalan malın ebeveyn arasında erkeğe, kadının iki misli olarak, (ikili birli) kalması vacip olur.

---

81) Ashâb-ı Ferâiz: Mirastaki payları, âyetle belirlenmiş olan vârisler.

82) Asabe: Ashâb-ı ferâiz ile beraber bulundukları halde, onların sehimlerinden artakalan mirasa müstehak olan ve ashâb-ı ferâiz bulunmadığı takdirde mirasın tamamını alan yakın akrabalardır (ç).

2- Ebeveyn, aralarında mal bulunan iki ortağa benzerler. Binaenaleyh, o maldan bir şey alındı mı, geriye kalan mal ebeveyn arasında ilk hak edilişe göre devam eder.

3- Eş, hissesini, yakınlık itibariyle değil, nikâh akdine göre alır. Bu yönüyle de bu mesele, geriye kalanın taksimatı hususunda vasiyyete benzemiş olur.

4- Kadın (ölüp), geriye kocasını ve ana-babasını bıraktığında, bu durumda kocanın mirastaki payı, malın yarısıdır. Binaenaleyh, şayet biz üçte biri anaya, altıda biri de babaya verirsek, bu durumda kadının payı, iki erkeğin payı kadar olmuş olur. Ki bu da, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* âyetinin aksinedir.

Bil ki ilk üç delilin neticesi, âyetin umumîliğini kıyas ile tahsis etmeye müncer olur. Dördüncü delile gelince, bu da iki umûmdan birisini diğeriyle tahsis etmektir.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisaî,** hemzenin ve mîm harfinin kesresiyle فِلِأُمِّهِ şeklinde okumuşlar ve bunun kesre okunabilmesi için, kendisinden önce meksûr bir harfin veya yâ harfinin bulunmasını şart koşmuşlardır.

Birinci duruma gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ *"Annelerinizin karınlarında"* (Zümer, 6); ikinci duruma gelince, bu da فِي أُمِّهَا رَسُولاً *"Ana merkezlerine... bir peygamber"* (Kasas, 59) âyetlerinde olduğu gibidir. Bu şartlar bulunmadığı zaman, أُمّ kelimesi sadece damme okunur. Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً *"Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık"* (Mü'minun, 50) âyetinde olduğu gibi. Diğer kıraat imamları ise, hemzeyi her durumda damme ile okumuşlardır. Meksûr okuyanların yapmış oldukları izah şudur: **Zeccâc** şöyle demektedir. "Araplar, Cenâb-ı Hakk'ın فَلِأُمِّهِ ifâdesinde, kesreden sonra damme ile okumayı ağır ve zor bulmuşlardır. Bu böyledir, zirâ lâm harfi أُمّ lâfzına iyice bitiştiği için, bunların hepsi sanki tek bir kelime gibi olmuştur. Arapçada, fâel-fiilinin kesre, ayne'l-fiilinin dammesiyle فِعُل şeklinde bir kelime yoktur. İşte bundan dolayı muhakkak ki, ayne'l-fiilinin dammesi kesreye dönüştürülmüştür." Hemzeyi damme ile okuyanların izahı ise, şöyledir: Bu, hemzeyi aslı üzere kullanmaktır. Bundan, فِعُل şeklinde bir kullanış ortaya çıkmaz. Zira, فَلِأُمِّهِ kelimesindeki lâm harfi, ayrı bir harf hükmündedir. Allah en iyisini bilendir.

Varislerin Anne İle Kardeşler Olması

Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ *"(Ölenin erkek, dişi) kardeşleri varsa, o vakit altıda biri anasındır"* buyruğuna gelince, bil ki bu ebeveynin hallerinden üçüncü haldir ki, ebeveyn ile beraber erkek ve kız kardeşlerin bulunması durumudur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, tek bir kız kardeşin, anneyi üçte birden altıda bire "hacb" (83) edemiyeceği, (indiremiyeceği) hususunda ittifak etmişlerdir. Yine âlimler, üç kız kardeşin (anneyi) üçte birden hacbedeceği hususunda ittifak etmişler, ama iki kız kardeşin hacbedip edemiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sahabenin ekserisi, üç kız kardeş bulunması halinde olduğu gibi, iki kız kardeşin de hacbedeceği kanaatindedirler. **İbn Abbas** ise, bir kız kardeşte olduğu gibi, bu iki kız kardeşin de hacbedemiyeceği görüşündedir. **İbn Abbas**'ın delili şudur: Bu âyet bu hacbin, kardeşlerin bulunması şartına bağlanmış olduğuna delâlet etmektedir. اَلْإِخْوَةُ lâfzı cemî bir lâfızdır. Usûlü fıkıhta sabit olduğuna göre, cem'in en azı üçtür. Binaenaleyh üç kardeş bulunmadığı zaman, hacbin şartı da bulunmamış olur. Binaenaleyh bu durumda hacbin bulunmaması gerekir. Rivayet olunduğuna göre **İbn Abbas Hz. Osman**'a şöyle demiştir: "İki kardeş neye göre anneyi üçte birden altıda bire indirger, hacbeder? Halbuki Cenâb-ı Hak, *"(Ölenin erkek, dişi) kardeşleri varsa..."* buyurmuştur. Halbuki, Arapça'da iki kardeş, (cemi olarak) kardeşler değillerdir." Bunun üzerine **Hz. Osman**, "Ben, benden önce verilmiş ve ülkenin bütün beldelerine yayılmış bir hükmü geri çeviremem" demiştir.

Bil ki bu anlatılan durumda, cem'in en az sayısının üç olduğuna delâlet bulunmaktadır. Zira **İbn Abbas**, meseleyi **Hz. Osman**'la berâber müzakere etmiş; **Hz. Osman** ise, **İbn Abbas**'ın vardığı hükmü yadırgamamıştır. Oysa ki her ikisi de halis Arap, ve din alimlerindendir. Binaenaleyh onların ittifakları bu hususta bir delil olmuştur.

Cem'in En Az Miktarı "İki" Adedi midir?

Bil ki, cem'in en az sayısı hakkında âlimler şu iki görüşü beyân etmişlerdir:

a) Cem'in en az sayısı ikidir. Bu, **Kadî Ebu Bekr el-Bakıllanî** (r.h)'nin görüşüdür. Bu görüşte olanların delilleri şunlardır:

1- Cenâb-ı Hak, فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا *"Hakikaten sizin kalpleriniz kaymıştır"* (Tahrim, 4) buyurmuştur. Halbuki, bir insanın birden fazla kalbi olmaz.

2- Hak Teâlâ, فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ *"Fakat onlar, ikiden fazla kadınlar ise..."* (Nisa, 11) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, burada فَوْقَ اثْنَتَيْنِ "ikiden fazla.." lâfzıyla kayıtlaması, ancak, نِسَاءً kelimesinin iki sayısına elverişli, onu içine alması halinde güzel olur.

---

83) Hacb, Muayyen bir şahsın mirastan sehmini, diğer bir şahsın varlığından dolayı, tamamen veya kısmen men etmek (vermemek)tir (ç).

3- Arapların, "iki ve ikinin üzerinde sayı, cemâattir (cemâat hükmündedir)" sözüdür.

Bu görüşü benimseyenler, âyetin zahirinin, iki kardeş ile de ananın hacbedilmesini gerektirdiğini iddiâ etmişlerdir. Ancak, usûlü fıkıhta benimsediğimiz husus, cem'in en az sayısının üç olduğudur. Bu takdire göre âyetin zahiri, ananın iki kardeş bulunduğunda hacbedilmesini gerektirmez. Bunu gerektiren ise, ancak ve ancak kıyastır. Bunu izah ederken şunu deriz: İki kız kardeş, hacbetmeyi gerektirirler. Durum böyle olduğuna göre, iki erkek kardeşin de hacbetmeleri vacip olur. Biz iki kız kardeşin hacbettiklerini söyledik, zira Cenâb-ı Hakk'ın, miras mevzuunda iki kadını üç kadın yerine koyduğunu görmekteyiz.. Baksana, iki kız ile üç kızın mirastaki payları, üçte ikidir. Yine, ana bir iki kız kardeş ile, üç kız kardeşin hissesi üçte birdir. İşte bu inceleme, hacbin üç kız kardeşin varlığı ile tahakkuk ettiği gibi, iki kız kardeş ile de tahakkuk etmesini gerektirir. Böylece, iki kız kardeşin de hacbettikleri sabit olmuş olur.

Bu durum, iki kız kardeş hakkında söz konusu olunca, aynı durumun iki erkek kardeş hakkında da bulunması gerekir. Hiç kimse, bunlar arasında bir fark bulunduğunu söylememektedir. Binaenaleyh işte bu, bu mevzuda söylenmesi mümkün olan görüşlerin en güzelidir. Yalnız burada bir müşkil ortaya çıkmaktadır: Payların oranını tayin etmede kıyası tatbik etmek güç bir şeydir. Çünkü bu pay oranlarının manası ve niçin böyle olduğu akılla anlaşılamaz. Binaenaleyh bu, cihet-i câmia (müşterek bir nokta) olmaksızın, sırf bir teşbih olmuş olur. Şöyle de denilebilir: Bu hususta kıyasa değil de, aksine "istikrâ" (inceleme ve araştırma) metoduna temessük edilir. Zira çokluk, umumî oluşun alâmeti ve belirtisidir. Ancak ne var ki, bu metod da son derece zayıftır. Allah en iyisini bilendir. Bil ki bu husus, tâbiînin, **İbn Abbas**'ın görüşünün sakıt olduğu hususunda ittifak etmiş olmaları ile de güç kazanmıştır. Usulü fıkıhta en sahih görüş, ihtilâfın hemen peşinden meydana gelen icmâ'nın bir hüccet ve delil olduğudur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kardeşler, anneyi üçte birden altıda bire hacbettiklerinde, onlar mirasta kesinlikle herhangi bir varis olamazlar; aksine geriye kalan malın tamamını baba alır ki, bu da beş tane altıda birdir. Baba altıda birini ashâb-ı farz olarak; geriye kalanını ise, asabe olması sebebiyle alır. **İbn Abbas** ise, kardeşlerin, anneyi hacbettikleri altıda bir miktarı alacaklarını, geriye kalanın ise babaya ait olacağını söylemiştir. **İbn Abbas**'ın delili şudur: "İstikrâ (araştırma, tetkik) varis olamayan kimselerin hacbedemiyeceklerine delâlet etmektedir. Bu kardeşler hacbettiklerine göre, vâris olmaları gerekir." Cumhurun delili ise şudur: "Kardeşler bulunmadığı zaman, mal ebeveynin mülkü olur; bulundukları zaman ise, Allah Teâlâ onların vasfının, anneyi üçte birden altıda

bire hacbetmek olduğunu zikretmiştir. Kardeşlerin hacbedici olmalarından, onların varis olmaları neticesi çıkmaz. Binaenaleyh, bu hacb işi tahakkuk ettikten sonra malın, hacb'den önce de olduğu gibi, ebeveynin mülkü olarak kalması gerekir." Allah en ıyisini bilendir.

Mirasın Taksimi Vasiyyet İle Borçlar Verildikten Sonradır

Cenâb-ı Hak, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ *"(Fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyyetten veya borçtan sonradır"* buyurmuştur.

Vasiyyet meseleleri, bu âyetin son kısmında ele alınmıştır. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ çocukların ve ebeveynin mirastaki paylarını ele alınca, *"(Fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyyetten ve borçtan sonradır"* buyurmuştur. Yani "Bu hisseler, hak sahiplerine, geriye bırakılan mal, ölenin yaptığı vasiyyet ve borçlardan fazla olduğu zaman ancak hak sahiplerine verilir. Bu böyledir, zira ölünün geriye bıraktığı maldan ilk ödenecek şey onun borcudur. Öyle ki borç, ölen kimsenin bütün malını kuşatırsa, o malda varislerin hiçbir hakkı olmaz. Ama ölen kimsenin borcu olmaz, veya olur da bu borç ödenir, bundan sonra geriye de bir miktar mal kalırsa, bu durumda bakılır: Eğer ölen kimse bir vasiyyette bulunmuşsa, vasiyyeti de geriye kalan malın üçte birinden yerine getirilir, en sonunda kalan mal, Allah'ın belirttiği şekilde taksim edilir.

İKİNCİ MESELE **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizler (Kur'ân-ı Kerim'de) vasiyyeti borç ifâdesinden önce okuyorsunuz. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s) borcu vasiyyetten önce yerine getirirdi." **Hz. Ali** (r.a)'nin bu sözünden maksadı, takdimin sadece lâfızda ve okumada olduğudur. O'nun maksadı, âyet-i kerimenin, hüküm bakımından vasiyyetin borca takdim edilmesini gerektirdiği şeklinde değildir. Çünkü أَوْ edatı, kesinlikle "tertîp" ifâde etmez.

Âyette Vasiyyetin Borçtan Önce Zikredilmesinin Hikmeti

Vasiyyetin lâfız bakımından, borçtan önce zikredilmesinin hikmetini şu iki şekilde açıklayabiliriz:

a) Vasiyyet, karşılıksız olarak alınan bir maldır. Binaenaleyh, bunun yerine getirilmesi, varis olan kimselere çok güç gelir. Bu sebeple de onun edâsı ihmâl edilebilir. Borç ise böyle değildir; çünkü varislerin gönülleri onu yerine getirmekle tatmin olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, vasiyyeti yerine getirme hususuna

teşvik ve onu edâ etmeye sevketmek için, vasiyyeti borçtan önce zikretmiştir. Daha sonra bu teşvikini, ödenmesinin vacip olması konusunda vasiyyetle borcun ödenmesinin aynı, yani birbirine eşit olduğu hususuna dikkat çekmek için, "vasiyyet" kelimesinin başına أَوْ edâtını getirerek, bu teşviki te'kîd etmiştir.

b) Varis olan kimselerin payları borçtan sonraya bırakıldığı gibi, vasiyyet sonraya da bırakılabilir. Baksana, ölen kimse malının üçte birini vasiyyet ettiği zaman, vereselerin hisseleri, bu üçte birin kendisine vasiyyet edilen şahsa teslîminden sonra muteber olur. Böylece Cenâb-ı Hak, bize, vereselerin hisselerinin borçtan sonra muteber olacağı gibi, vasiyyetten sonra da muteber olacağını bildirmek için, borç ile vasiyyeti birlikte zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak, borç ile vasiyyet arasında, başka bir cihetten daha ayrım yapmıştır ki, o da şudur: Malın bir kısmı telef olduğunda, gerek kendisine vasiyyet edilenlerin, gerekse ölüye varis olan kimselerin hisselerinde bir eksilme meydana gelir. Halbuki borç böyle değildir. Zira malın bir kısmı helâk olsa dahi, geriye kalan maldan borç tastamam ödenir. Eğer borç, geriye kalan bütün malı kaplarsa, hem kendisine vasiyyet edilenin, hem de varislerin bütün hakları yok olur. Binaenaleyh vasiyyet, bir yönden verâsete, diğer bir yönden de borca benzemiş olur. Vasiyyetin verâsete benzemesi yönüne gelince, bu biraz önce bizim, "Miras malından herhangibir şey helâk olduğunda, gerek kendisine vasiyyet edilenlerin, gerekse varislerin hisselerinde bir eksilme meydana gelir" şeklinde zikretmiş olduğumuz husustur.

Vasiyyetin borca benzemesi ise, "Varis olan kimselerin hisselerinin, ölen kimsenin borcunun ödenmesinden sonra muteber olması gibi, vasiyyetten sonra da muteber olduğu" hususudur. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Âyette "Ve" Değil de "Veya" Edâtının Kullanılışının Sebebi

Bir kimse şöyle diyebilir: "Buradaki أَوْ (veyâ..) edâtının manası nedir" "veya" yerine "ve" kullanılarak (fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyyetten ve borçtan sonradır denilmeli değil miydi?" Buna şu iki yönden cevap verebiliriz:

a) أَوْ edâtı mübahlık (ibaha) ifâde eder. Bu birisinin جَالِسِ الْحَسَنَ أَوْ اِبْنَ سِيرِينَ "İster **Hasan**'la isterse **İbn Sîrîn** ile görüş" demesi gibidir ki bunun manası, bunlardan her birinin sohbetlerinde bulunmaya layık kimseler olmasıdır. Bu sebeple, sen **Hasan**'la da oturmuş olursan isâbet etmiş olursun, **İbn Sîrîn** ile de oturmuş olursan isabet etmiş olursun, her ikisiyle beraber otururşan da isâbet etmiş olursun... Ama bir kimse, "Şu iki adamla beraber otur" dese, sen onlardan biriyle beraber oturup diğeriyle oturmasan, emre uymuş olmazsın. İşte burada da böyledir. Şayet Cenâb-ı Hak, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ وَدَيْنٍ "Vasiyyetten ve borçtan sonra" demiş olsaydı, o zaman her

ölen kimsenin malında, bu iki durumun mutlaka bulunması gerekirdi. Halbuki, bunun böyle olmadığı herkesçe malûmdur. Ama Cenâb-ı Hak bunu, أَوْ (veyâ) edâtıyla zikredince, mâna "Eğer bunlardan birisi (vasiyyet veya borç) bulunursa, miras taksimatı bundan sonra yapılır. İkisinin bulunması hali de böyledir" şeklinde olur.

b) أَوْ edâtı, olumsuzluk ifâde eden bir kelimenin başına geldiğinde, و (ve) edâtının mânasını ifâde eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلاَ تُطِعْ مِنْهُمْ اِثْمًا أَوْ كَفُورًا *"Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre boyun eğme..."* (İnsan, 24) ve حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا اِلاَّ مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِالْحَوَايَا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ *"Onlara, sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Bunların sırtlarına ve bağırsaklarına yapışan ve kemiğe karışanlar müstesna.."* (En'âm, 146) âyetlerinde olduğu gibidir. Böylece أَوْ edâtı, bu âyetlerde و (ve) manasına gelmiş olur. Hak Teâlâ'nın, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِى بِهَآ أَوْدَيْنٍ *"Yapacağı vasiyyetten veya borçtan sonradır"* buyruğu istisnâ manasında olunca, O sanki, "O zaman bir vasiyyet ve bir borcun bulunması durumu müstesnâ..." demek istemiştir. Böylece de maksat, "Bu ikisinin tastamam ifasından sonra..." şeklinde olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âsım'ın ravisi **Ebu Bekr** ile **İbn Kesîr** ve **İbn Âmir**, bu fiili, meçhul sîgasıyla olmak üzere, sâd harfinin fethasıyla, يُوصَى ; **Nâfi, Ebû Amr, Hamza** ve **Kisâî** de vasiyyet eden kimseye nisbetle (malûm sîgasıyla olmak üzere) sâd harfinin kesresiyle يُوصِى şeklinde okumuşlardır ki, bu ikinci okunuş Cenâb-ı Hakk'ın, مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ *"Çocuğu varsa, terikeden..."* buyruğunun delâletiyle, tercih edilen okuyuştur.

Hak Teâlâ, اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ لاَتَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz. (Bunlar), Allah'tan birer farizadır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur.

Babalarınızla Oğullarınızdan Hangisinin Size Yakın Olduğunu Bilemezsiniz

Bil ki, *"Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz"* buyruğu varisler ve onların hisselerinin anlatıldığı ifâde ile, *"(Bunlar), Allah'tan birer farizadır"* buyruğu arasına girmiş bir muteriza, (ara) cümlesidir. İtirâziyye cümlesinin vazifesi, arasına girmiş olduğu iki cümleyi te'kîd etmektir. İmdi biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, çocukların ve ebeveynin mirastaki paylarını belirtip; bu hisseler farklı olup, akıl bu takdir edilen hisselerin ne kadar olacağını bilemeyip, insanın hatırına, "bu taksimat başka bir şekilde olsaydı, daha faydalı ve daha uygun olurdu..." şeklinde düşünceler gelip; özellikle Arapların mirastaki taksimleri bu şekilde olup, onlar güçlü kuvvetli erkeklere mirastan pay verdikleri halde çocukları, kadınları ve zayıf kimseleri mirastan mahrum bırakınca, Cenâb-ı Hak şöyle

diyerek bu şüpheleri ortadan kaldırmıştır: "Sizler, akıllarınızın, (hangi şeylerin) sizin menfaatinize olduğunu ihata edemez, tam anlayamaz; binaenaleyh, çoğu kez sırf zarar olduğu halde, bir şeyin sizin menfaatinize olduğunu; sırf menfaatinize olan şeyi de mahzâ zarar zannedersiniz. Ama, Hakîm ve Rahîm olan Allah, bütün gaibleri ve neticelerini bilen Zât'tır." Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Ey insanlar, miras paylarını, akıllarınızın güzel gördüğü miktarlarla takdir etmeyi bırakın da Allah'ın sizin için takdir etmiş olduğu şu paylar hususunda O'nun emrine itâat ediniz."

İmdi Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz"* buyruğu, insan tabiatının, mirasın varislere taksimatı hususunda temâyül ettiği şeyleri terketmeye; O'nun, *"(Bunlar) Allah'tan birer farizadır"* buyruğu ise, şeriatın takdir edip hükmettiği bu taksimatı kabul etmenin farz olduğuna bir işârettir. Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlardan hangisinin, size faidece daha yakın olduğu..."* ifâdesinden ne murad edildiğini izah hususunda şu görüşleri belirtmişlerdir:

1- Bundan maksat, "Onlardan hangisinin, âhirette size faidece daha yakın olduğu..." şeklindedir. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah sizi birbirinize şefâatçi kılar. Binaenaleyh, ey oğullar ve babalar! Sizin hanginiz Allah'a daha çok itaat ediyorsa, cennette en yüksek derece onun olur. Eğer cennette, babanın derecesi çocuğunun derecesinden daha yüksek olursa, gözü aydın olsun diye, babasının isteği üzerine Allah, onun çocuğunu babasının yanına yükseltir. Ama, çocuğun derecesi babasınınkinden daha yüksek olursa, Allah o çocuğun anne-babasını onun yanına yükseltir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz"* buyurmuştur. Çünkü, baba ve evlâddan biri, kendisinin cennetteki istifâdesinin, babasıyla mı veyahut da evladıyla mı daha fazla olacağını bilemez.

2- Bu ifâdeden maksat, "Birbirlerine harcamada bulunmak, birbirlerini eğitmek ve birbirlerini kötülüklerden korumak ve müdafaa etmek gibi yapılması gerekli olan hususlarda, onların dünyada iken, birbirlerinden nasıl istifâde edeceklerini" bilememeleridir.

3- Bu ifâdeden maksat, oğulun babadan, babanın oğuldan önce ölerek böylece de hangisinin diğerine varis olacağının bilinmemesidir.

Hak Teâlâ'nın *"(Bunlar), Allah'tan birer farizadır"* buyruğu, te'kîd için gelmiş olan bir mef'ûlü mutlaktır. Yani, "Allah bunu bir farz olarak takdir etmiştir. Muhakkak ki Allah hakkıyla bilen, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" demektir. Buna göre mana, "Allah'ın mirası bu şekilde taksim etmesi, sizin gönüllerinizin meylettiği taksimattan daha evlâ ve hayırlıdır. Çünkü O, bütün malûmatı bilendir. Böylece de

O, miras taksimatındaki sizin lehinize ve aleyhinize olan hususları en iyi bilendir. Yine O Hakîmdir; bu sebeple de ancak, en güzel ve en yararlı şeyleri emreder. İşte durum böyle olunca, O'nun mirası bu şekilde taksimatı, sizin murad edip gönlünüzden geçirdiğiniz taksimat şeklinden daha hayırlı ve evlâdır..." şeklinde olur. Bu ifâde, O'nun meleklere *"Ben, sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim..."* (Bakara, 30) demesi gibidir.

Buna göre şayet, "Allah şu anda da böyle olduğu halde, niçin اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Muhakkak ki Allah hakkıyla bilen yegâne hüküm ve hikmet sahibi idi"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Halil şöyle demiştir: "Bu lâfızlarla, Allah hakkında bir haber vermek, O'nun hakkında hâl ve istikbal ifâde eden lâfızlarla haber vermek gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, zaman mefhumunun içinde bulunmaktan münezzehtir." **Sîbeveyh** ise, "Bir topluluk bir ilim, bir hikmet, bir fazilet ve bir ihsân görüp müşahede edince, taaccüb ederler de, bunun üzerine onlara, "Şüphesiz Allah daha önce böyle olduğu gibi O, daima da bu sıfatlarla muttasıftır..." denilir" demiştir.

* * *

Varislerin Sıralanmasındaki Hikmet

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ
يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ
تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ

"Zevcelerinizin çocuğu yoksa, terikesinin yarısı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa, size terikesinden (düşecek hisse) dörtte birdir. (Fakat bu da) onların edecekleri vasiyyet ve borçtan sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızdan dörtte biri onlarındır. Şayet çocuğunuz varsa, terikenizden sekizde biri -edeceğiniz vasiyyet ve borçtan sonra- yine onlarındır"

(Nisâ, 12).

Bil ki, Allahu Teâlâ bu âyetlerde, veresenin taksimatını en güzel biçimde zikretmiştir. Bu böyledir, zira varis olan, ölen kimse ile ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olur. Eğer, varis olan kimsenin ölen kimse ile ilgisi doğrudan olursa, bu ilginin sebebi ya neseb olur, veya zevciyyet (evlilik) hali olmuş olur. Böylece bu durumda şu üç kısım meydana gelmiş olur:

a) Bu ilgilerin en üstünü, neseb cihetinden doğrudan meydana gelmiş olan ilgidir ki, bu da birbirinden meydana gelme, doğma yakınlığıdır. Bu yakınlığa, çocuklar ve ebeveyn dahildir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu kısma ait hükmü en önce zikretmiştir.

b) Evlilik cihetinden doğrudan meydana gelen münasebet ve ilgi. Bu kısım, üstünlük bakımından, birincisinden sonra gelmektedir. Birinci kısım ilgi, zatî; ikincisi ise arızîdir. Zatî olan, arızî olandan daha üstündür. İşte bu ikinci kısım, şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kastedilen kısımdır.

c) Dolaylı olarak meydana gelen ilgi ve münasebet ki, bu ilgi ve münasebete "kelâle" denilmiştir.

İşte bu üçüncü kısım, şu sebeplerden dolayı, ilk iki kısımdan sonra gelmiştir:

1- Çocuklar, ebeveyn, karı ve koca için, mirastan tamamiyle düşmek söz konusu değildir. Ama "kelâle"ye gelince onlar için bazan, tamamiyle mirastan düşmek söz konusu olabilir.

2- İlk iki kısımdan her birinin ölen kimseyle olan nisbet ve ilgisi, doğrudan (zatî)dir. Kelâlenin nisbeti ise dolaylıdır. Doğrudan sabit olan (zatî) şey, dolaylı sabit olandan (arızî) daha üstündür.

3- İnsanın ebeveyn, çocuklar, karı veya koca ile olan ilişkileri, "kelâle" ile olan ilişkilerinden daha tam ve mükemmeldir. İçli-dışlılığın çok olduğu yerde, ülfet ve şefkatin mevcudiyyeti hissedilmektedir. Bu ise, onlarla ilgili hallere gerekli alâka ve ihtimamı göstermeyi icap ettirir. İşte bu üç sebep ve benzeri sebeplerden dolayı Cenâb-ı Hak, "kelâle"nin mirasını, ilk iki kısmın miras hükümlerinden sonra zikretmiştir. Bu ne güzel bir tertib ve aklın kanunlarıyla ne güzel bir uyumdur! Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, neseb yönünden olan ilgide erkeğin mirastaki payını, iki dişinin payı kadar kılınca; tıpkı bunun gibi, sebebî yönden olan ilgide de, erkeğin payının iki dişinin payı kadar olduğuna hükmetmiştir. Bil ki bir ve birden fazla kişi, dörtte bir ve sekizde birde eşit olup, bu eşten veya başkasından olan çocuk da, bunları yarımdan dörtte bire veya dörtte birden sekizde bire indirmede eşittir. Bil ki çocuğun erkek ve kız olmasında

fark olmadığı gibi, oğulun, oğulun oğlunun, kızın ve oğulun kızının arasında da herhangi bir fark yoktur.

İKİNCİ MESELE
Ölümden Sonra Karı-Kocalık Münasebeti Hakkında

Şafiî (r.h), kocanın (öldükten sonra) karısını yıkamasının câiz olduğunu; **Ebu Hanife** (r.h) ise, câiz olmadığını söylemiştir. **Şafiî'nin delili** şudur: "Bu kadın, ölümünden sonra da onun karısıdır. Dolayısı ile onun, o kadının cenazesini yıkaması helaldir. Bu kadının, hâlâ onun hanımı olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Zevcelerinizin çocuğu yoksa, terikesinin yarısı sizindir"* buyruğudur. Cenâb-ı Hak o kadını, ölürken malının yarısının kocasına ait olduğunu söylerken "zevce" diye ifâde etmiştir. Kadın öldüğünde malının yarısı kocasınadır. Binaenaleyh öldükten sonra da o kadının, onun zevcesi sayılması gerekir. Bu sâbit olunca, kocanın o kadınını yıkamasının helâl olması gerekir. Zira evlilik olmazdan önce erkeğin o kadını yıkaması helâl değildir. Fakat evlilik tahakkuk edince, erkeğin kadını yıkaması helâl olur. Deverân, [84] apaçık illiyyetin (sebep oluşun) delilidir."

Ebu Hanife'nin delili ise şudur: "O kadın, (ölünce) artık onun hanımı sayılmaz. Dolayısı ile onun onu yıkaması helâl olmaz." **Ebu Hanife,** "O kadın, onun hanımı sayılmaz" hükmünü şu şekilde açıklamıştır: "Eğer o, o adamın hanımı sayılsaydı, onun ölümünden sonra o kocanın, *"ancak zevceleri müstesnâ.."* (Mü'minûn, 6) âyetinden dolayı, o kadınla cinsî münasebette bulunması helâl olurdu. Helal olmadığı sabit olduğuna göre, onu yıkayamaması da gerekir. Zira bu yıkama helâl olsaydı, ya o kadına bakmasının helâl olmasıyla sabit olurdu ki bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in, غُضَّ بَصَرَكَ إِلاَّ عَنْ زَوْجَتِكَ *"Zevcenden başka diğer kadınlardan gözünü yum"* hadisinden dolayı bâtıldır. Yahut da bakma helâl olmaksızın (bakmaksızın) yıkamasının helâl olması sabit olur ki bu da icma ile bâtıldır."

Ebu Hanife'nin görüşüne şöyle cevap verilir: Arada zevciyyetin bulunup bulunmadığı hususunda iki delil çatışınca, bir tercih yapmak gerekir. Buna göre biz deriz ki: "Eğer o, onun hanımı sayılmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın *"Zevcelerinizin, çocuğu yoksa, terikesinin yarısı sizindir"* buyruğu mecâz olurdu. Eğer o kocanın, o (ölmüş olan) hanımı ile cinsi münasebette bulunması helâl olmadığı halde, karısı sayılır ise, o zaman bir tahsîs (sınırlama) gerekir. Usûl-ü fıkıhta, tahsis yapmanın daha evlâ olduğunu zikretmiştik. Binaenaleyh, tercih bizden yanadır. Hem nasıl olmasın ki biz birçok şekil ve misalde, cinsî münasebette bulunmak helâl olmadığı halde, arada karı-kocalık halinin bulunduğunu biliyoruz. Meselâ kadının hayız ve nifaslı olduğu zamanlar, ramazan ayı gündüzleri, farz olan hac ve namazı eda ederken, şüphe ile cinsî münasebette bulunmadan ötürü iddet zamanlarında olduğu gibi. Hem biz,

84) Deveran, Mantıkta bir şeyin illet (sebep) olabilecek başka bir şeye dayanmasıdır (ç).

hilâfiyyât kitaplarında, birçok menfaat ihtiva etmesinden dolayı, cinsi münasebette bulunmanın helal oluşunun, delillerin aksine sabit olduğunu beyân etmiştik. Ölüm olduktan sonra, bu menfaatlerden geriye kalan yoktur. Binaenaleyh iş, aslolan haramlığa dönüşmüş olur. Yıkamanın helalliğine gelince, kadının ölümünden sonra, kocasının onu yıkayabileceğini söylemek, birçok menfaatin kaynağıdır. Bundan dolayı bu helalliğin devam ettiğine hükmetmek gerekir. Allah en iyisini bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyette, erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna delil olan hususlar vardır. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyette erkeklerden bahsederken, onlara hitap ederek; kadınlardan bahsederken ise onları gaib sîgalar ile zikrederek bahsetmiştir. Yine Hak Teâlâ bu âyette yedi kez erkeklere hitap etmiş, kadınları isa gâib sîgalar ile bundan daha az zikretmiştir. Bu durum, erkeklerin kadınlardan üstün sayılmasına delâlet eder. Bu inceliğe riayet eden Allah ne güzeldir. Çünkü o, mirastaki paylar bakımından erkekleri kadınlara üstün kılmış ve bu incelikle de onların kadınlardan üstün olduğuna dikkat çekmiştir.

Cenâb-ı Hak: ★★★

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَٰلَةً أَوِ ٱمْرَأَةٌ وَلَهُۥٓ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَٰحِدٍ
مِّنْهُمَا ٱلسُّدُسُ فَإِن كَانُوٓا۟ أَكْثَرَ مِن ذَٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَآءُ فِى ٱلثُّلُثِ
مِنۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَآ أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَآرٍّ وَصِيَّةً مِّنَ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ
حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

"Eğer (ölen) erkek veya kadının mirasçısı evladı ve ana-babası olmayıp başka yakınları ise o zaman bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Eğer onlar bundan çok iseler, o zaman onlar (ölünün) etmiş olduğu vasiyet ve borçtan sonra kalan üçte birde ortaktırlar. Zarar verici olmamalıdır. (Bunlar), Allah'tan birer vasiyyettir. Allah alîm ve halîmdir" (Nisa, 12) buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, varislerden üçüncü kısmın varis oluş şeklini açıklamaktadır. Bunlar "kelâle" olup, ölen kimseye dolaylı olarak nisbet edilen kimselerdir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mirasta Kelâlenin Mânası Hakkında Görüşler

Ashab, "kelâle"nin ne olduğunu ortaya koyma hususunda pek çok söz söylemiştir. **Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a), "kelâle"nin, ölenin ebeveyni ile çocukları dışındaki akrabalarından ibaret olduğu görüşünü tercih etmiştir ki muhtâr ve doğru görüş budur. **Hz. Ömer** (r.a) ise "kelâle"nin, ölenin çocukları dışındaki akrabaları olduğunu söylemiştir. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir**'in görüşünü tenkit ederek şöyle dermiş: "Ben, "kelâle"nin çocuğu olmayan kimse olduğu görüşündeyim. Kelâle"nin, ölenin babası ile çocukları dışında kalanlar olduğunu söyleyen **Ebu Bekr**'e muhalefet etmiş olmaktan utanıyorum." Bu hususta **Hz. Ömer**'den gelen bir başka rivayete göre, o bu meselede tevakkuf etmiş (fikir bildirmemiş) ve şöyle demiştir: "Üç şey var ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları açıklaması, bizim için dünya ve dünyadaki herşeyden daha sevimli idi. Bunlar kelâle, hilâfet ve ribâ (faiz) konularıdır. (Fakat açıklamadı.)"

Hz. Ebu Bekir'in Görüşünün Delilleri

Hz. Ebu Bekr Sıddîk (r.a)'in görüşünün doğruluğuna şunlar delâlet eder:

Birinci delil: "Kelâlê" lâfzının iştikakına tutunmak. Bu hususta şu izahlar vardır:

a) Aralarındaki akrabalık uzak olduğu zaman, كَلَّتِ الرَّحْمُ بَيْنَ فُلَانٍ وَفُلَانٍ "Falanca ile falanca arasındaki akrabalık uzaktır"; yine bir kimse, diğer bir kimseden uzaklaştığında حُمِلَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ ثُمَّ كَلَّ عَنْهُ "Falanca falancaya nisbet edildi, sonra o ondan uzaklaştı" denilir. Binâenaleyh uzak akrabalık, işte bu yönden "kelâle" kelimesiyle ifâde edilmiştir.

b) Yine bir kimse aciz kalıp güç ve kuvveti gittiğinde كَلَّ الرَّجُلُ - يَكِلُّ - كَلاًّ وَكَلاَلَةً denilir. Daha sonra bu kelimeyi Araplar, neseb bakımından olmayan akrabalığı ifâde etmek için, istiâre (mecaz) olarak kullanmışlardır. Bu böyledir, çünkü bu nevi akrabalığın dolaylı olarak meydana gelmiş olduğunu beyân etmiştik. Bu sebeple bu çeşit akrabalıkta bir nevi zayıflık bulunmaktadır. Binâenaleyh bu izahla, ebeveynin "kelâle" mefhumuna girmesinin uzak bir ihtimal olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ebeveynin ölene akrabalığı doğrudan doğruyadır.

c) "Kelâle" lâfzı, asıl lügatta "ihâta etmek (kuşatmak) manasına gelir. Başın etrafını sardığı için tâca da "iklîl" denilmiştir. İçine dahil olan herşeyi kuşattığı için "küll" kelimesi de böyledir. Bulutlar her tarafı sardığında تَكَلَّلَ السَّحَابُ denilir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Ölenin babası ve çocukları dışındaki akrabaları "kelâle" diye adlandırılmışlardır. Çünkü onlar insanın etrafını kuşatan bir dâire ve başını kuşatan bir tâç gibidirler. Halbuki doğumdan dolayı olan (neseb) yakınlığı böyle değildir. Çünkü bunda, insanlar birbirinden dallanır budaklanır ve birbirinden türemiş

olur. Bu, tek bir kökten çoğalan bir tek şey gibidir. İşte bundan dolayı şâir:

نَسَبٌ تَتَابَعَ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ / كَالرُّمْحِ أُنْبُوبًا عَلَى أُنْبُوبِ

"Ebâ an ceddin birbirini takip ederek fasılasız gelen bir sülâle, iç içe borulardan (kamışlardan) meydana gelmiş olan bir mızrak gibidir, (çok sağlamdır)" demiştir.

Fakat doğumdan dolayı olan akrabalığın dışındaki kız kardeşlik, erkek kardeşlik, amcalık ve halalık gibi diğer akrabalıklara gelince, bunların neseblerinin, kendisine nisbet edildikleri kimse ile bir ilgisi ve ihatası vardır. Binaenaleyh bütün bu iştikakla (türemeyle) ilgili izahlar sayesinde, "kelâle"nin, ölenin ebeveyni ile çocukları dışındaki akrabalarından ibaret olduğu sâbit olur.

İkinci delil: Allah Teâlâ "kelâle" lafzını, Kur'ân'ın hiçbir yerinde zikretmeyip ancak bu sûrede iki defa zikretmiştir: Birincisi bu âyette, ikincisi ise bu sûrenin sonundaki: *"De ki, "Allah "kelâle" hakkındaki hükmü (şöyle) açıklar: Eğer evladı olmayan bir erkek ölür ve bir tek kız kardeşi kalırsa, terikesinin yarısı onundur"* (Nisa, 176) âyetinde.. **Hz. Ömer** (r.a) bu âyeti "kelâle"nin, sadece çocuğu bulunmayan kimse olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Burada "kelâle"nin tefsiri olarak zikredilen, onun çocuğunun bulunmayışıdır." Biz de diyoruz ki: Bu âyet "kelâle"nin, geride babası ve çocuğu olmayan kimse olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ ölenin kelâle olması halinde, erkek ve kız kardeşlerinin ona varis olmasına hükmetmiştir. Erkek ve kız kardeşlerin, ölenin ebeveyninin sağ olması halinde vâris olamayacaklarında şüphe yoktur. Binaenaleyh ölen kimsenin ebeveyninin sağ olması halinde, kelâle sayılmaması gerekir.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, geçen âyetlerde ölenin çocuğunun ve ebeveyninin mirastaki hükmünü zikretti. Daha sonra bunun peşisıra "kelâle"nin hükmünü getirmiştir ki, işte bu sıralama, "kelâle"nin ölenin ebeveyni ve çocukları dışındaki akrabaları olmasını gerektirir.

Dördüncü delil: Ferezdak'ın şu beytidir:

وَرِثْتُمْ قَنَاةَ الْمُلْكِ لاَ عَنْ كَلاَلَةٍ / عَنِ ابْنَيْ مَنَافٍ : عَبْدِ شَمْسٍ وَهَاشِمِ

"Sizler, mülkün ambar ve depolarına "kelâle" olarak değil, Menâf'ın iki oğlundan: Abd-i şems ve Haşim'den varis oldunuz."

Bu beyit, Arapların mülke, kelâle olarak vâris olmadıklarına, aksine bu mülkü babalarından aldıklarına delâlet etmektedir. Bu ise babanın "kelâle" ifâdesine dahil olmamasını gerektirir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

"Kelâle", bazan vâris olanların, bazan da vâris olunanların vasfı kılınır. Binâenaleyh biz bu kelimeyi vâris olanların vasfı kabul edersek, bununla ölenin çocukları ve ebeveyni dışında kalan akrabalar murad edilmiş olur. Biz bu kelimeyi, kendisine vâris olunan kimsenin vasfı kabul edersek, yine ölenin ebeveyni ve çocukları dışında kalan vârisler kastedilmiş olur. Bu kelimenin vârisler hakkında kullanılmasının delili, **Hz. Cabir** (r.a)'in rivayet ettiği şu hadistir: O şöyle demiştir: "Ölümden döndüğüm bir hastalığa tutuldum. Hz. Peygamber (s.a.s) bana geldi. Ben de "Ya Resûlallah, ben ancak kendisine "kelâle"nin varis olacağı bir adamım" dedim..." **Câbir** (r.a) bu sözü ile babasının ve çocuğunun mevcut olmadığını ifâde etmek istemiştir. Fakat bu kelimenin kendisine vâris olunanlar hakkında kullanılışının delili, **Ferezdak**'tan naklettiğimiz beyittir. Bu beytin manası, "Siz bu mülkü, amcalarınızdan değil aksine babalarınızdan aldınız" şeklindedir. Böylece **Ferezdak** burada, "amcalar"ı "kelâle" diye ifâde etmiştir. Amcalar ise bu beyitte vâris olan değil, vâris olunan durumundadır. Buna göre biz deriz ki: Bu âyetteki "kelâle"den murad, geride ebeveyni ve çocuğu kalmayan ölüdür. Çünkü bu vasıf, kendisinin çocuğu veya babası bulunup bulunmaması sebebi ile hali değişmeyen vâris hakkında olmayıp, ancak vâris olunan ölü hakkında söz konusudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Arapça'da, رَجُلٌ كَلَالَةٌ (kelâle adam), اِمْرَاَةٌ كَلَالَةٌ (kelâle kadın) ve قَوْمٌ كَلَالَةٌ (kelâle topluluk) denilir. Bu kelime اَلدَّلَالَةُ ve اَلْوَكَالَةُ (delâlet, vekâlet) lâfızları gibi bir masdar olduğu için, tesniye ve cemisi yoktur (ve aynı zamanda müzekker ve müennesi müsavidir).

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, biz bu kelimeyi ister varis olanın, isterse kendisine varis olunanın sıfatı kabul edelim, bu kelime ذُو كَلَالَةٍ (kelâle sahibi, kelâleli) anlamına gelir. Nitekim bir kimse ذُو قَرَابَةٍ (yakınlık sahibi) manasını kastederek, فُلَانٌ مِنْ قَرَابَتِي (falanca bana yakınlığı olanlardandır) der. **Keşşâf sahibi**, bu "kelâle" lâfzının, ahmak hakkında kullanılan اَلْهَجَاجَةُ (ne yaptığını bilmeyen) ve اَلْفَقَاقَةُ (ne konuştuğunu bilmeyen) kelimeleri gibi, bir sıfat olmasının da caiz olduğunu söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyetteki İ'rab Farklarına Göre Muhtemel Manalar

Hak Teâlâ'nın, يُوْرَثُ ifâdesinde şu iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu kelimenin, وَرِثَهُ الرَّجُلُ يَرِثُهُ (Adam ona varis oldu, ona varis oluyor) tabirinden alınmış olması.. Bu takdirde âyette geçen, رَجُلٌ (erkek) kelimesi, kendisine varis olunan olmuş olur. "Kelâle" lâfzının mansub olması hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

1- Hal olduğu için, kelime mansubtur. Buna göre kelamın takdiri, "O adam, "kelâle" olarak kendisine varis olunursa..." şeklinde olur. Bu durumda "kelâle"

kelimesi, hâl mevkiinde bulunan masdar (mef'ûlü mutlak) olmuş olur ki, takdiri, "kendisine nesebi uzak olanların varis olduğu bir adam olursa..." şeklinde olur.

2- يُورَثُ ifâdesinin رَجُلاً lâfzının sıfatı olup; كَلاَلَةً lâfzının ise, كَانَ fiilinin haberi olması durumu.. Buna göre kelamın takdiri, "Eğer kendisine varis olunan adam kelâle olursa..." şeklinde olur.

3- كَلاَلَةً lâfzının mef'ûlün leh olması. Buna göre kelâmın takdiri, "kelâle olduğu için kendisine varis olunan bir adam olursa.." şeklinde olur.

b) يُورَثُ ifâdesinin, أَوْرَثَ – يُورِثُ (miras bıraktı, miras bırakıyor) tabirinden alınmış olmasıdır. Bu durumda adam mirası bırakanın bizzat kendisi olmuş olur. Buna göre de كَلاَلَةً lâfzının mansub oluşu, yukardaki izahlara göre olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî ile **Ebû Recâ el-Utâridî,** bu fiili ma'lûm sîgasıyla olmak üzere أَفْعَالٌ ve تَفْعِيلٌ bablarından يُورِثُ (miras bırakıyor, bırakır) ve يُوَرِّثُ (miras bırakıyor, bırakır) şeklinde okumuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ "... *ve onun erkek veya kız kardeşi bulunursa, bu kardeşlerden her birinin (hakkı) altıda birdir*" buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burada hatıra bir soru gelmektedir ki, o da şudur: "Allah Teâlâ, "*Eğer mirası alınan erkek veya kadın kelâle olur..*" buyurmuş, daha sonra da, "*ve onun erkek kardeşi bulunursa*" buyurarak, erkeğe racî olan bir zamir وَلَهُ getirmiş, fakat kadına raci bir zamir zikretmemiştir. Bunun sebebi ne olabilir?"

Cevap: Ferrâ şöyle demiştir: "Bu caizdir. Zira, aynı manada birbirine denk iki şey أَوْ edâtıyla getirildiği zaman bu tefsirin (zamirin), bunlardan istenilen herhangi birisine isnâd edilmesi ile, her ikisine birden isnâd edilmesi câizdir. Meselâ sen, مَنْ كَانَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلْيَصِلْهُ "Kimin bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, onu ziyaret etsin" dediğin zaman, buradaki zamir فَلْيَصِلْهُ erkek kardeşe, aynı zamanda kız kardeşe veya فَلْيَصِلْهَا dediğin zaman kız kardeşe; aynı zamanda erkek kardeşe; فَلْيَصِلْهُمَا dediğin zaman da her ikisine birden raci olur (yani zamir müzekker tesniye olduğu halde, kız kardeşe de şamil olur).

İKİNCİ MESELE

Müfessirler burada geçen اَلْأَخُ (erkek kardeş) ve اَلْأُخْتُ (kız kardeş) kelimelerinden kastedilenin, ana bir erkek ve kız kardeş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Sa'd İbn Ebî Vakkas** da, bu âyeti, وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمٍّ "Ve onun, ana bir erkek veya kız kardeşi bulunursa" şeklinde okurdu. Âlimler bu mananın kastedildiğine hükmetmişlerdir,

Zira Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda, *"De ki, Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöylece) açıklar..."* (Nisa, 176) buyurmuş, iki kız kardeşin mirastaki payının üçte iki; kardeşlerin payının ise malın tamamı olduğunu; burada ise, erkek ve kız kardeşlerin mirastaki paylarının üçte bir olduğunu açıklamıştır. Binâenaleyh, burada kastedilen erkek ve kız kardeşlerin, (Nisa, 176) âyetinde kastedilen erkek ve kız kardeşlerden başka olması gerekir. Bu sebeple buradakiler sadece ana bir erkek ve kız kardeşler; (Nisa, 176) âyetindekiler ise, ana-baba bir veya baba bir erkek ve kız kardeşlerdir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ *"Eğer onlar bundan çok iseler, o zaman onlar, ... üçte birde ortaktırlar"* buyurmuş, böylece, her ne şekilde olurlarsa olsunlar, onların mirastaki paylarının üçte birden fazla olamıyacağını beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا أَوْ دَيْنٍ *"(Ölünün) etmiş olduğu vasiyyet ve borçtan sonra..."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Vasiyyetin Hükmü

Bu âyetin zahiri, malın tamamıyla, arzu edilen bir kısmının vasiyyet edilmesinin cevâzını gerektirir. **Nâfi'in İbn Ömer'**-den rivayet ettiği şu hadis de, bu âyete uygun düşen hadislerden birisidir. **İbn Ömer**'e göre Hz. Peygamber (s.a.s),

مَا حَقُّ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ لَهُ مَالٌ يُوصِي بِهِ ثُمَّ تَمْضِي عَلَيْهِ لَيْلَتَانِ إِلاَّ وَ وَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ

"Vasiyyet edecek malı bulunan müslüman kişiye, vasiyyeti yanında yazılı bulunmadıkça, iki gece yatması muhakkak sûrette caiz değildir"[84a] buyurmuştur. İşte bu hadis de, vasiyyetin istenildiği bir biçimde, mutlak manada yapılabileceğine delâlet etmektedir. Ancak biz deriz ki, bu umumî ifâdeler şu iki yönden tahsis edilmiştir:

1- Vasiyyetin miktarının belirli olmasından dolayı... Zira, malın tamamını vasiyyet etmek, Kur'ân ve sünnetin delâletiyle caiz değildir. Kur'ân'dan olan delâlete gelince, bunlar, mücmel ve mufassal olarak mirasa delâlet eden âyetler. Mücmel olan âyete gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından, erkeklere hisseler vardır"* (Nisa, 7) âyetidir. Malın tamamını vasiyyet etmenin, bu nassın neshedilmesini iktizâ edeceği malumdur. Mufassal olanına gelince, bunlar miras âyetleridir. Meselâ bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah size, evlatlarınız hakkında erkeğe, iki dişinin payı miktarı olduğunu ... tavsiye eder"* (Nisa, 11) âyeti bunlardandır. Yine buna Hak Teâlâ'nın, *"Arkalarında âciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde*

84a) Buhari, Vesâyâ, 1.

onlar hakkında endişe edenler, saygı ile korksunlar..'' (Nisa, 9) âyeti de delâlet etmektedir. Sünnetten olan delâlete gelince bu, bu konuda meşhur olan Hz. Peygamber'in şu hadisidir: اَلثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ اِنَّكَ اَنْ تَتْرُكَ وَرَثَتَكَ اَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ اَنْ تَرَكَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ *''(Malın) üçte birini (vasiyet edebilirsin). Hatta üçtebir bile çok. Çünkü vârislerini zengin olarak bırakman, hiç şüphesiz onları insanlara el avuç açar vaziyette muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır.''*(85)

Bil ki bu hadis pekçok hükme delâlet etmektedir:

a) Malın üçtebirinden çoğunda vasiyyet etmek caiz değildir.

b) Evlâ olan, vasiyyetin, Hz. Peygamber'in ''üçte bir de çoktur'' buyurmasından ötürü, üçte birden noksan olmasıdır.

c) Ölen kimse geride az miktarda mal bırakır, kendisine varis olan kimseler de fakir olurlarsa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *''Vârislerini zengin olarak bırakman, hiç şüphesiz onları insanlara el avuç açar vaziyyette muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır''* (86) ifâdesinden dolayı, herhangi bir şey vasiyyet etmemesi daha efdâl ve uygundur.

d) Bu ifâdede, ölen kimsenin varisleri olmadığı zaman, malın tamamının vasiyyet edilebileceğine bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü, malın tamamının vasiyyet edilmesinin men edilmesi, varislerden ötürüdür. Binaenaleyh varisler olmadığı zaman, malın tamamının vasiyyet edilebilmesi gerekir.

2- Bu, âyetin umumîliğinin, kendisine vasiyyet edilen kimse hakkında tahsis edilmiş olmasıdır. Bu böyledir, zira ölen kimsenin kendisine varis olan kimselere vasiyyet etmesi caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلاَ لاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ *''İyi biliniz ki, varis olana vasiyyet edilmez!''* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hacc ve Zekât Borcu Olarak Ölenin Terikesinden Bunlar Ayrılır

Şafiî (r.h) şöyle demektedir: Bir kimse, zekâtını ve haccını tehir edip, böylece de ölse, zekât ve hacc bedelinin bıraktığı maldan yerine getirilmesi vacip olur. **Ebu Hanife** (r.h) ise, ''vacip değildir'' demiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: ''Farz olan zekât ile farz olan hacc, bir borçtur. Binâenaleyh işte bu âyetten dolayı o borcun terikeden ödenmesi vacip olur. Biz, zekât ve haccın bir borç olduğunu söyledik, cünkü دَيْنٌ (borç) kelimesinin lügavî manası buna delâlet etmektedir. Şeriat da bunu gösterir. دَيْنٌ kelimesinin lügavî manası, inkıyâd edilmeyi gerektiren durumdan ibarettir. Meşhur duâlarda da, يَا مَنْ دَانَتْ لَهُ الرِّقَابُ ''Ey (insanların) boyunlarının kendisine inkıyad edip boyun eğdiği zât..'' denilmektedir.

85) Buhârî, Nafakât, 1.
86) Buhârî, Nafakât, 1.

Şeriatın da buna delâlet etmesine gelince, **Has'amiyye**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e babasının üzerinde bulunan (hayattayken yapamadığı) haccın durumunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Söyle bakalım ne dersin? Babanın bir borcu olsa da, sen onu ödesen, bu kifâyet eder mi?"* Bunun üzerine o, "evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın borcu, ödenmeye daha lâyıktır"* buyurdu. Bunların bir borç olduğu sabit olunca Cenâb-ı Hakk'ın, *"(ölünün) etmiş olduğu vasiyyet ve borçtan sonra..."* buyurmasından dolayı, miras taksimatından önce ele alınmaları gerekir. **Ebu Bekr er-Razî:** "Âyette zikredilen borç herhangi (mutlak) bir borçtur. Hz. Peygamber (s.a.s) ise haccı, *"Allah için bir borç"* diye tavsif etmiştir; mutlak olan şey ise mukayyede şamil olmaz" demiştir.

Biz deriz ki, bu son derece zayıf bir sözdür. Bunun bir borç olduğu sabit olup, âyetin hükmüne göre de borçların, miras taksiminden önce ele alınacağı sabit olunca, hiç şüphesiz maksadın hasıl olması gerekir. Mutlak ve mukayyet sözü manasız bir kelâm olup, bu neticeye bir zarar vermez. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vasiyyette Zarara Yol Açma Şekilleri

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın غَيْرَ مُضَارٍّ *"Zarar verici olmaksızın"* kaydı hal olmak üzere mansubtur. Yani, "(Vasiyyet eden) vereselerine zarar vermeksizin, vasiyyet olunan bir vasiyyetten sonra..." demektir.

Bil ki, vasiyyette zarar verme işi şu şekilde olabilir:

a) Vasiyyet eden kimsenin, malının üçte birinden fazlasını vasiyyet etmesidir.

b) Malının hepsini veya bir kısmını bir yabancıya vermesi.

c) Miras malını vereselere vermemek için, kendisinin, gerçekte olmayan bir borcunun olduğunu ikrar etmesi..

d) Başkasında olan alacağını tastamam aldığını ve o alacağın kendisine ulaştığını söylemesi.

e) Malını ucuz bir değere satması, veyahut da pahalı olarak bir şey alması: İşte bütün bunlar, malın vereselerin eline geçmemesi için ileri sürülmüş, yapılmıştır.

f) Malının üçte birini Allah rızası için değil, vereselerin mirastaki haklarını noksanlaştırma maksadıyla noksanlaştırmasıdır. Vasiyyette zarar verme şeklinin izahı işte budur.

Şunu bil ki âlimler, evlâ olanın, kişinin malının üçte birinden daha azını vasiyyet etmesi olduğunu söylemişlerdir. **Ali** şöyle demiştir: "Ölenin, malının beşte birini vasiyyet etmesi, dörtte birinden; dörtte birini vasiyyet etmesi de, üçte birini vasiyyet etmesinden bence daha makbuldür." **Nehâî** de şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü,

vasiyyet etmeden irtihâl etmiştir. **Hz. Ebu Bekir** ise vasiyyet ederek vefât etmişti. Buna göre, bir kimse vasiyyet ederse, bu güzel ve yerinde olur. Eğer vasiyyet etmezse, bu da güzel ve yerinde olur.

Bil ki insana yakışan, geride bıraktığı malın miktarı ile, kendisine varis olan kimseleri nazar-ı dikkate alıp, sonra da vasiyyetini buna göre yapmasıdır. Buna göre eğer malı az, kendisine varis olan kimseler de çok ise, vasiyyet etmez. Eğer malı çok ise, malına ve ölümünden sonra, kendisine varis olan kimselerin sayısının az veya çok olmasına göre vasiyyet etmesidir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Vasiyyette Varislere Zarar Vermek Günahtır

İkrime, İbn Abbas'ın vasiyyette zarar vermenin büyük günahlardan olduğunu söylediğini nakletmiştir. Bil ki bunun böyle olduğuna Kur'ân-ı Kerim, sünnet ve aklî deliller de delâlet etmektedir. Kur'ân'dan delile gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse..."* (Nisa, 13) âyetidir. **İbn Abbas,** "Kim, vasiyyet konusunda Allah'a ve peygamberine itaat ederse; kim de vasiyyet hususunda Allah'a ve peygamberine isyan ederse..." (Nisa, 14) demiştir. Sünnetten delile gelince, bu **İkrime**'nin **İbn Abbas**'tan rivâyet ettiği şu hadistir: Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْإِضْرَارُ فِى الْوَصِيَّةِ مِنَ الْكَبَائِرِ *"Vasiyyette zarar vermek büyük günahlardandır"* demiştir. **Şehr İbn Havşeb**'den rivayet edildiğine göre **Ebu Hüreyre,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

اِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ الْجَنَّةِ سَبْعِينَ سَنَةً وَجَارَ فِى وَصِيَّتِهِ خُتِمَ لَهُ بِشَرِّ عَمَلِهِ فَيَدْخُلُ النَّارَ وَ اِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ النَّارِ سَبْعِينَ سَنَةً فَيَعْدِلُ فِى وَصِيَّتِهِ فَيُخْتَمُ لَهُ بِخَيْرِ عَمَلِهِ فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ

"Muhakkak ki bir kimse, yetmiş sene cennetliklerin ameliyle amel eder de, vasiyyetinde zulmeder (haddi aşar)sa, yapmış olduğu amellerin en şerlisiyle işine son verilir. Böylece cehenneme girer. Yine bir (başka) kimse de, yetmiş sene cehennemliklerin ameliyle amel eder de, vasiyyetinde âdil olur (haddi aşmaz)sa, yapmış olduğu amellerin en hayırlısıyla işine nihayet verilir de böylece cennete girmiş olur."(87)

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ قَطَعَ مِيرَاثًا فَرَضَهُ اللّٰهُ قَطَعَ اللّٰهُ مِيرَاثَهُ مِنَ الْجَنَّةِ *"Kim, Allah'ın farz kılmış olduğu bir mirası kesmek, engellemek isterse, Allahu Teâlâ da, o kimsenin cennetten olan (cennetten elde edeceği) mirası keser, men eder"* buyurmuştur. Vasiyyette (belirlenen miktardan) fazla yapılmasının, mirastan kesme ve engelleme olduğu malumdur. Bu meselenin aklî delili de, ölüme yaklaşıldığı bir sırada, Allah'ın emrine muhalefet etmenin, Allah'a karşı çok fazla cüretkâr olduğuna

87) Ebu Davud, Vasâya, 2 (3/113) (kısmen).

ve O'nun tekliflerine inkıyâd edip boyun eğmekten kaçınma ve buna karşı koyma olduğuna delâlet eder ki, bu da büyük günahların en büyüklerindendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ *"(Bunlar), Allah'tan birer vasiyyettir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak şu iki soru söz konusudur:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ sözü niçin mansûbtur?

Cevap: Buna birkaç yönden cevap verilir:

a) Bu kelime, te'kîd için gelmiş olan bir mef'ûlün mutlak olup, takdiri يُوصِيكُمُ اللَّهُ بِذٰلِكَ وَصِيَّةً "Allah bunu size iyice vasiyyet ediyor" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ *"Allah'tan kesin birer farizadır"* ifâdesi gibidir.

b) Bu ifâdenin, O'nun غَيْرَ مُضَارٍّ *"Zarar vermeksizin"* ifâdesiyle nasbedilmiş olmasıdır. Yani "Allah'ın vasiyyeti, vasiyyetin üçte birden fazla olmaması hususunda zarar vermeksizin.." demektir.

c) Takdirin şöyle olmasıdır: "Bu, çocuklara ve ölen kimsenin, vasiyyetinde ileri gitmek suretiyle çocuklarını başkalarına el-avuç açacak bir şekilde muhtaç ve yoksul bırakmaması hususunda Allah tarafından bir vasiyyet olmak üzere.." Bu izahı **Hasan el-Basrî**'nin izâfetle غَيْرَ مُضَارِّ وَصِيَّةٍ şeklinde okuması da destekler.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin önceki âyetin sonunu *"Allah'tan bir fariza olarak"* (Nisa, 11) buyurarak; bu âyetin sonunu ise, *"Allah'tan bir vasiyyet olmak üzere"* diye bitirmiştir?

Cevap: "Farz" lâfzı, "vasiyyet" lâfzından daha güçlü ve daha kuvvetlidir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, evlatların miraslarının izahını, فَرِيضَةً kelimesiyle; "kelâle"nin mirasını ise, "vasiyyet" sözüyle bitirmiştir. Bu, bütün bunlar her ne kadar riâyet edilmesi gereken bir husus ise de, ancak ne var ki, çocukların hallerine riâyet etmeyi ifâde eden birinci kısmı gözetmenin daha münasip olduğuna delâlet etmek için, ifâde bu şekilde geçmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ buyurmuştur. Yani "Allah, vasiyyetinde zâlim veya âdil olanları bihakkın bilir, zâlim olanların cezâsını derhal verme konusunda aceleci olmayıp, hafîmdir" demektir ki, bu bir tehdit anlamındadır. Allah en iyi bilendir.

***

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٤﴾

"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, (Allah) onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar ki onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu, en büyük bir kurtuluş (ve saadettir). Kim de Allah'a ve peygamberine isyân ederse ve Allah ın sınırlarını çiğneyip geçerse (Allah) onu da içinde dâimî kalıcı olmak üzere cehenneme sokar. Onun için hor ve hakîr edici bir azab vardır"

(Nisa, 13-14).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, miras paylarını açıkladıktan sonra, insanları kendisine itaata teşvik ve kendisine isyandan korkutmak için, va'ad ve va'îdini zikrederek تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ *"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır..."* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında iki bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetteki تِلْكَ (İşte bunlar) lâfzı neye işaret etmektedir? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1- "Mirastaki "hallere" işarettir."

2- "Yetimlerin malları, nikâhın hükümleri ve mirasın halleri gibi sûrenin başından buraya kadar zikredilen bütün hükümlere işarettir." Bu görüş, **Esamm**'ındır. Birinci görüşün delili, zamîrlerin, zikredilen şeyler arasında kendisine en yakın olana râcî olması kâidesidir. İkinci görüşün delili şudur: Zamîrin en yakına râcî olması kaidesi, daha uzaktakine râcî olmasına bir manî bulunmadığı zaman geçerlidir. Mani yoksa, zamîr hepsine râcî olabilir.

Allah'ın Hudutları Ne Demektir?

İkinci bahis: "Allah'ın sınırları"ndan murad, Allah'ın zikredip açıkladığı ölçü ve miktarlardır. Birşeyin hudûdu (sınırı), kendisi ile başka şeylerden ayrıldığı taraftır.

"Hudûdu'd-dâr" (evin sınırları) ifâdesi de bu manadadır. Birşeyin hakîkatine delâlet eden söz de, "o şeyin haddi (sınırı)" diye adlandırılır. Çünkü o söz, ifâde ettiği hükmün içine başkasının girmesine mâni olur. "Başkası" ise, o sözün dışında kalan herşeydir.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler, Hak Teâlâ'nın *"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse.."* sözü ile, *"Kim de Allah'a ve Peygamberine isyân ederse..."* ifâdesinin, bu sûrede bahsedilen mükellefiyetlerde Allah'a itaat veya isyân eden kimseler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler ise, bu tabirlerin, hem bu mükellefiyetler, hem de diğer mükellefiyetlerde Allah'a itaat veya isyân eden kimselere şamil olan, umûmî ifâdeler olduğunu söylemişlerdir. Bu böyledir, çünkü âyetteki "kim" lâfzı umûmîdir. Binaenaleyh bunların, herkesi içine alması gerekir. Bu mevzuda söylenecek son söz şudur: Bu umûmî ifâdeler, her nekadar belli birtakım mükellefiyetlerden sonra getirilmişler ise de, bu kadarcık şey bu umûmî ifâdelerin tahsîs edilip (sınırlandırılmasını) gerektirmez. Baksana, baba, bazan çocuğuna yönelip, onu belli bir iş hususunda azarlar, sonra da "Bana karşı gelip âsî olmaktan sakın!" der. Babanın bu sözünden maksadı, çocuğunu bütün işlerde kendisine karşı gelmekten men etmektir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nafi ve İbn Âmir, âyette aynı olan iki yerde de, kelimeyi nûn ile, نُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ – نُدْخِلْهُ نَارًا "Biz onu, cennetlere sokarız" ve "Biz onu, cehenneme sokarız" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, yâ harfi ile يُدْخِلْهُ şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat, "iltifat" üslûbuna göredir. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın önce, *"Hayır, sizin yârınız, yardımcınız Allah'tır"* (Âl-i İmran, 150) buyurup, sonra da *"Biz, korku salacağız..."* (Âl-i İmran, 151) buyurması gibidir. İkinci okuyuşun sebebi ise açıktır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Burada hatıra şöyle bir soru gelmektedir: Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) onu ... cennetlere sokar"* buyruğundaki zamir müfred olup bir şahsa uygundur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra gelen, *"Onlar orada ebedî kalıcıdırlar"* sözü ise, birden fazla sayıda kimse için uygun olan bir ifâdedir. Binaenaleyh bu iki ifâdenin arası nasıl bulunur?

Cevap: Âyetteki, *"kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse.."* kısmındaki *"kim"* (men) lâfzı, lâfız olarak müfred, mana olarak cemîdir. İşte bu sebepten ötürü, bu iki şekil doğru ve yerinde olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyette geçen خَالِدِينَ ve خَالِدًا kelimeleri, يُدْخِلْهُ fiillerindeki hüve zamîrinden "hal" olarak mansûbtur. Bunun manası "içinde dâimî kalıcı olacakları bir şekilde Allah onu cehenneme sokar" şeklindedir.

ALTINCI MESELE

Mutezile şöyle demektedir:" Bu âyet, ehl-i salâttan (namaz kılanlardan) fasık (günahkâr) olanların cehennemde ebedî bırakılacaklarına delâlet etmektedir. Zirâ âyetteki *"Kim de Allah'a ve Peygamberine isyân ederse ve Allah'ın sınırlarını çiğneyip geçerse ..."* sözü ya daha önce zikredilen mîrâsla ilgili hükümleri çiğneyen kimseler hakkındadır veyahut da bu ifâdeye hem miras, hem de başka hükümler dâhildir. Her iki takdire göre de, bu tehdîde miras hükümlerini çiğneyen kimselerin girmesi gerekir. Bu ise, ister ehl-i salat (namazlı), ister namazsız olsun, haddi aşan (Allah'ın hükümlerini çiğneyen) herkes hakkında umûmî bir ifâdedir. Binâenaleyh bu âyet, ilâhî tehdidin kesin olduğuna ve bunun da cehennemde ebedî kalma olduğuna delâlet etmektedir. Bu va'îdin, Allah'ın sınırlarını (hükümlerini) aşan kimselere mahsus olduğu ve bunun ise ancak kâfir hakkında söz konusu olabileceği, zirâ kâfirin, Allah'ın bütün sınırlarını çiğneyip aşan kimse olduğu söylenemez. Çünkü biz diyoruz ki : Bu, şu iki yönden kabul edilemez:

a) Biz, bu âyeti şayet Allah'ın bütün hududlarını (ahkamını) çiğneyip geçme manasında alırsak, âyet bir mana ifâde etmemiş olur. Zirâ Allah Teâlâ, Yahûdilik, Hristiyanlık ve Mecûsilikten insanları nehyetmiştir. Binâenaleyh Allah'ın bütün sınırlarını çiğneyip geçmek, bu nehyedilen şeylerin hepsini bırakmaktır. Bunların hepsini bırakmak ise, ancak Yahûdilik, Hristiyanlık ve Mecûsiliği aynı anda yapmış olmakla olur. Bu ise imkansızdır. Binâenaleyh Allah'ın bütün hudutlarını çiğnemenin imkânsız olduğu sâbit olur. Bu sebeple, eğer âyetten kastedilen mana bu olmuş olsaydı, âyet bir mana ifâde etmemiş olurdu. Böylece buradaki Allah'ın sınırlarını çiğnemeden murad edilenin, O'nun hududlarından (hükümlerinden) herhangibirini çiğneyip aşma olduğunu anlıyoruz.

b) Bu âyet mîrasın taksimatı ile ilgili âyetlerin peşisıra gelmiştir. Bundan dolayı âyetteki *"ve Allah'ın sınırlarını çiğneyip geçerse ..."* sözünden kastedilen, bu âyetlerdeki hudûdullahı çiğneyip geçmedir. İşte bu takdire göre de böyle bir söz söylenemez." **Mu'tezile**'nin sözünün sonu budur.

Biz bu meseleyi, Bakara sûresinde iyice ele aldık. Burada o meselenin bir kısmını tekrar etmekte zarar olmaz. Biz diyoruz ki: Âyetteki va'îdin, tevbe edilmeme hali ile ilgili olduğu hususunda ittifak ettik. Zira (şer'î) deliller, tevbe edilmesi halinde, geriye bu tehdidden birşey kalmayacağına delâlet etmektedir. Yine bunun, Allah tarafından affedilmeme şartına bağlı olması da mümkündür. Çünkü affın olduğuna dâir bir delilin bulunması durumunda, geriye böyle bir azabın kalması imkansız olur. Halbuki biz, Allah'ın affedeceğine dâir nice deliller zikrettik. Hem sonra biz, bu umûmî hükmün kâfirlere mahsus olduğunu söylüyoruz. Şu iki şey de bunun böyle olduğuna delâlet etmektedir:

a) Biz, size " مَنْ (kim) kelimesinin, "şart cümlesi içinde, umûmî mana ifâde ettiğine dâir deliliniz nedir?" desek, siz " Bunun delili, bu kelimeden istisnâ yapılabilmesidir. İstisnâ, istisnâ yapılmaması halinde kendisine dâhil olabilecek hükümleri o sözden (kelimeden) çıkarmadır" dersiniz. Binâenaleyh biz deriz ki: "Eğer deliliniz doğru ise bu Hak Teâlâ'nın, *" Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan ederse..."* sözünün, sadece kâfirler hakkında olduğunu gösterir. Çünkü bütün isyan (ve günahların) bu ifâdeden istisnâ edilmesi ve (mesela) "Küfür ve fasıklık (günah) müstesna, kim Allah'a ve Resûlüne isyân ederse ..." denilmesi doğru olur. İstisnânın hükmü, istisnâ yapılmaması halinde, içine dahil olabilecek şeyleri o sözün dışında bırakmaktır. Binâenaleyh işte bu durum, Hak Teâlâ'nın *"Kim de Allah'a ve Peygamberine isyân ederse ..."* ifâdesinin, bütün isyan ve kötülük çeşitleri hakkında olmasını gerektirir. Bu ise, ancak kâfir için söz konusudur.

Hasmımızın, "İsyanların hepsini birden yapmak imkansızdır. Zira (mesela) hem Yahûdiliği, hem de Hristiyanlığı aynı anda yapmak imkansızdır" şeklindeki görüşüne karşı biz deriz ki: Aklî veya şer'î bir tahsis edici (sınırlayıcı) delilin bulunması durumu hariç, lafızların zâhiri umûmî mana ifâde eder. Yapılan bu izaha göre, onların ileri sürdükleri şeyler sâkıt olur, bizim söylediklerimiz kuvvet bulur.

b) Bu âyetin kâfirlere has olduğunun izahının ikinci şekli şudur: Hak Teâlâ'nın *"Kim de Allah'a ve Resûlüne isyan ederse ..."* buyruğu, bu kimsenin günahın fâilli olduğunu gösterir. O'nun, *"ve Allah'ın sınırlarını çiğneyip geçerse ..."* buyruğundan da şayet, önceki ifâdenin anlattığı şey kastedilmiş olursa, o zaman (lüzumsuz) bir tekrar olur ki bu asılların hilafına birşeydir. Binâenaleyh bu ikinci sözü, "küfür" manasına almak gerekir.

Hasmımızın, "Biz bu âyeti, miras hususundaki ahkâmı (hudûdullahı) çiğneme manasına hamlediyoruz " şeklindeki iddiasına gelince, biz deriz ki: Farzet ki bu böyledir. Fakat ne var ki, bizim zikrettiğimiz soru bu sözle sâkıt olur. Çünkü miras hudûdunu (ahkâmını) çiğneyip geçmek, bazan bu mükellefiyet ve hükümlerin hak ve kabûlü vâcip olduğuna inanmak, fakat onları yerine getirmemek, bazan da bunların hikmetli ve doğru olmadığına inanmak suretiyle olur ki işte bu ikinci şekil, Allah'ın hudûdunu (ahkâmını) çiğnemede zirvedir. Birinci şekle gelince, o kimseler için de, "Allah'ın hudûdunu çiğneyip geçti" denilebilir. Fakat bu durumda, bahsettiğimiz gibi, âyette bir tekrar söz konusu olmuş olur. Bundan dolayı bu tehdidin (va'îdin), Allah Teâlâ'nın buradaki âyetlerde zikrettiği miras hükümlerine razı olmayan kâfire mahsus olduğunu anlamış oluruz. Bu âyete has bahisler, işte bunlardan ibarettir. Geriye kalan suallerin izahı Bakara sûresinde geçmişti. Allah en iyi bilendir.

★ ★ ★

Fuhuş Yapan Kadınların Cezası

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْ فَإِن شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

"Kadınlarınızdan fuhşu irtikab edenlere karşı içinizden dört şâhid getirin. Eğer şehâdet ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar, kendilerini evlerde alıkoyun"

(Nisâ. 15).

Bil ki Allah Teâlâ, geçen âyetlerde kadınlara iyilik etmeyi, onlara güzel davranmayı ve bu hususlarla ilgili şeyleri emredince, bunun peşisıra onların fuhuşta bulunmalarına karşı sert hükmünü getirmiştir. Gerçekte bu hüküm, onlara bir ihsan ve ahiretleri ile ilgili olarak onları bir görüp gözetmedir. Yine bunda şöyle diğer bir fayda daha bulunmaktadır: Allah'ın erkeklere, kadınlara ihsanda bulunmalarını emretmesini, onlara şer'î cezaların tatbik edilmemesine bir sebep kılınmamalıdır. (Onlar için cezaların terkedilmesi), onların çeşitli bela ve kötülüklere düşmesine bir sebep olur. Bu hükümde üçüncü bir fayda daha vardır. O da, Allah Teâlâ'nın, mahlukatından hakkını tastamam alması gibi, o erkeklerden de hakkını tastamam alacağını; O'nun hükümlerinde bir müsamahanın bulunmadığını, kendisiyle herhangi bir fert arasında herhangi bir yakınlık ve karabet bulunmadığını, şeriatının medâr ve dayanağının adâlet ve her konuda ifrât ve tefritten sakınma olduğunu beyândır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı.."* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyet-i kerimedeki الّٰتِي kelimesi, الَّتِي kelimesinin cem'îdir. Arapların, bu lâfzın cemisinde çok çeşitli kullanışları vardır: اللَّوَاتِي ve اللَّوَاتِ... اللاَّتِ – اللاَّتِي **Ebu Bekr İbn el-Enbârî** şöyle demektedir: "Araplar cansız varlıkların cem'i hakkında الَّتِي, canlıların cem'i hakkında ise اللاَّتِي kelimesini kullanırlar. Bu, meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا *"Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı..."* (Nisa, 5) âyetinde olduğu gibidir." Yine Cenâb-ı Hak, âyetlerinde اللاَّتِي ve اللاَّئِي buyurmuştur. Aradaki fark şudur: Cansızların cemisi, müfred bir şey gibidir. Ama, canlıların cemisi böyle değildir, aksine onlardan her biri, kendisinin dışında kalanlardan birtakım özellik ve niteliklerle ayrılmamışlardır. İşte fark budur. Araplardan, bu iki husus arasında bir fark görmeyip

de bunları şu şekilde kullananlar vardır: مَا فَعَلَتِ الْهِنْدَاتُ الَّتِي مِنْ اَمْرِهَا كَذَا "Durumları şöyle şöyle olan Hinde'ler ne yaptı?" ve وما فَعَلَتْ الاَثْوَابَ الَّتِي مِنْ قِصَّتِهِنَّ كَذَا "Durumları şöyle şöyle olan elbiseleri ne yaptın?" Birinci görüş, tercih edilen görüştür.

İKİNCİ MESELE
Fahişe (Hayasızlık) Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın, يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ ifâdesinin manası, "Onlar o fuhşu işlerler" demektir. Meselâ, "Sen onu yaptın" manasında اَتَيْتَ اَمْرًا قَبِيحًا "Sen çirkin bir iş yaptın" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا فَرِيًّا *"Andolsun sen, acaib bir şey yapmışsın"* (Meryem, 27) ve لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِدًّا *"Andolsun siz, pek çirkin bir iş yaptınız.."* (Meryem, 89) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, fuhuş işlemeyi bu şekilde ifâde etmesinde bir incelik vardır ki o da şudur: Cenâb-ı Hak, mükellefi bu günahı işlemekten nehyedince O, o mükellefe bunu yapma konusunda yardımcı olmaz, aksine mükellef, sanki o işe kendiliğinden gitmiş ve onu, sırf karakteri gereği seçip tercih etmiştir. İşte bu incelikten dolayı اِنَّهُ جَاءَ اِلَى تِلْكَ الْفَاحِشَةِ وَذَهَبَ اِلَيْهَا "Muhakkak ki o, o fuhuşa geldi ve ona yöneldi, gitti.." denilir. Ancak ne var ki bu incelik, **Mu'tezile**'nin görüşü benimsendiğinde tamam olur. **İbn Mesûd** bu ifâdeyi, يَأْتِينَ بِالْفَاحِشَةِ şeklinde okumuştur. اَلْفَاحِشَةَ kelimesi çirkin fiil manasına gelip, dilcilere göre, اَلْعَاقِبَةَ (akibet) lâfzı gibi masdardır. Meselâ bir kimse, çirkin bir söz söyleyip veya çirkin bir fiil yaptığında, فَحَشَ الرَّجُلُ – يَفْحُشُ فُحْشًا – فَاحِشَةً ve اَفْحَشَ ifâdesi kullanılır. Âlimler, âyette geçen "fahişe" kelimesinin, zinâ olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Birçok çirkin fiilden daha fazla çirkin ve kabîh olduğu için, zinâya "fâhişe" ismi ıtlâk edilmiştir.

Buna göre şayet, "Küfür (kâfir olmak) ve adam öldürmek, zinâdan daha çirkin ve kabahatli bir fiildir. Halbuki, bu fiiller "fâhişe" ismiyle adlandırılmamışlardır" denilirse, biz deriz ki:

Bunun sebebi şudur: İnsanın bedenini idare eden kuvvetler üçtür: Kuvve-i nâtıka, kuvve-i gadabiyye ve kuvve-i şeheviyye... Kuvve-i natıkanın (düşünme kuvvetinin) bozulması, küfür, bidat ve bu ikisine benzeyen şeylerdir. Kuvve-i gadabiyyenin bozulması ise, adam öldürmek, kızmak ve benzeri şeylerdir. Kuvve-i şeheviyyenin bozulması ise, zina, livata, sürtüklük, zamparalık ve bunlara benzeyen şeylerdir. Bu üç kuvvetin en âdisi ve alçak olanı, şehevî kuvvetin fesâda uğramasıdır.

Binâenaleyh, onun fesâda uğraması, hiç şüphesiz en adî bir fesat nev'i olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı bu işe, hassaten "fâhişe" ismi ıtlak edilmiştir. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zina İşleyenlerin Cezası

Hak Teâlâ'nın, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı"* sözüyle neyin murad edildiği hususunda şu iki görüş beyân edilmiştir:

Birinci görüş: Bundan, zinâ murad edilmiştir. Bu böyledir.

Çünkü bir kadın zinâya nisbet edildiğinde, zinâ işlediğine dair müslüman dört erkeği şahid olarak getirmediği müddetçe, hiç kimse o kadına dokunamaz. Şahidler, o kadının aleyhine şehâdet ettikleri zaman, o kadın herhangi bir yerde ölünceye, veyahut da Allah onlara bir yol açıncaya kadar tutulur. Bu görüş, cumhûr-ı müfessirînin görüşüdür.

Zina Cezası Hakkında Ebu Müslim'in İzahı

İkinci görüş ki bu **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre, Cenâb-ı Hakkın, *"Kadınlarınızdan fuhşa irtikâb edenlere karşı..."* sözüyle sürtük ve ahlâksız, ki bunların cezâsı ölünceye dek bir yerde hapsolunmalarıdır; O'nun وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ *"Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..."* (Nisâ. 16) sözüyle de livata yapanlar kastedilmişlerdir ki, bunların cezâsı da, söz ve fiil ile eziyyet edilmeleridir. Nur suresinde zikredilen âyet ile (Âyet 2) kastedilen ise, erkek ile kadın arasında meydana gelen zinâ fiilidir ki, bunun cezâsı da, bâkire olanlar için sopa; evli olanlar için ise, recm'dir. **Ebu Müslim** bu konuda şu delilleri ileri sürmüştür:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı..." sözü, kadınlara; "sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..."* (Nisâ. 16) ifâdesi ise, erkeklere tahsis edilmiş olup, onlarla ilgilidir. Zira, Hak Teâlâ'nın, وَاللَّذَانِ *"O iki erkek"* ifâdesi, tesniye müzekker bir ifadedir.

Buna göre şayet, وَاللَّذَانِ ifâdesiyle (Nisâ. 16) hem erkek, hem de kadının kastedilmiş olması; ama ne var ki, tağlîb'den dolayı müzekker lâfzın kullanılması niçin caiz değildir?" denilirse, biz deriz ki, eğer bu böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak bu ifadeden önce kadınlarla ilgili olan ifâdeyi müstakil olarak zikretmezdi. Binâenaleyh O, kadınları başlı başına ele alıp, bundan sonra da, *"Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..."* (Nisa. 16) buyurunca, bu ihtimal artık söz konusu olmaz.

b) Böyle bir izah ve takdir yapıldığında, ilgili âyetlerden herhangi birisinde "nesh"in cereyân ettiğini söylemeye de gerek kalmaz. Aksine, bu âyetlerden herbirinin hükmü cari ve yürürlükte olmuş olur. Ama sizin belirttiğiniz açıklamaya göre, bu âyetlerde "nesh" in cereyan ettiğini kabul etmek gerekir. Böylece, bu görüş daha evlâ olur.

c) Sizin zikretmiş olduğunuz açıklamaya göre, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı ..."* ifâdesi, zinâ ile ilgili olmuş olur. O'nun, *"Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..."* (Nisâ. 16) sözü de zinâ hakkında olmuş olur. Böylece bu durum, aynı mevzûda aynı şeyin tekrâr edilmesi neticesine götürür ki, bu da hoş bir şey değildir. Ama bizim yaptığımız izaha göre, böyle bir netice ortaya çıkmaz. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha uygun ve evlâ olur.

d) Bu âyetin zinâ hakkında nazil olduğunu söyleyenler, Hak Teâlâ'nın *"yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar"* ifâdesini, recm, sopa atma ve sürgün etmek ile tefsir etmişlerdir ki, bu doğru değildir. Çünkü bütün bunlar kadınların lehine değil, aleyhine olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kazandığı kendi faidesine, yaptığı (şer) kendi zararınadır"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Ama biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar"* sözünü, Allah'ın, o kadınlara şehvetlerini nikâh yoluyla evlenmek suretiyle gidermelerini kolaylaştırması diye tefsir ediyoruz. Sonra **Ebu Müslim** sözüne devamla şöyle demektedir: "Bizim söylediğimiz görüşlerin doğruluğuna delâlet eden hususlardan birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اذا اَتَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ فَهُمَا زَانِيَانِ وَاِذَا اَتَتِ الْمَرْاَةُ الْمَرْاَةَ فَهُمَا زَانِيَتَانِ *"Erkek erkek ile (cinsî) münasebet kurduğunda, onların her ikisi de zinakârdırlar. Kadın da kadın ile münasebet kurarsa, onların da her ikisi zinakârdırlar"* hadisidir.

Diğer Alimlerin Ebu Müslim'in İddiasını Tenkitleri

Alimler, **Ebu Müslim**'in görüşünü iptal etme hususunda şunlarla ihticâc etmişlerdir:

a) Bu, önceki müfessirlerden hiç kimsenin söylemediği bir görüştür; binâenaleyh, bu görüş bâtıldır.

b) Hadis-i Şerifte, Hz.Peygamber (s.a.s)'in اَلثَّيِّبُ تُرْجَمُ وَالْبِكْرُ تُجْلَدُ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً *"İşte Allah onlara bir yol gösterdi: Evli veya dul olanlar recm edilir; bâkireler ise, sopalanır"* (88) dediği rivâyet edilmiştir. Bu da bu âyetin, zinâ eden kadınlar hakkında nazil olduğunu gösterir.

c) Sahâbe, "Livata"nın hükümleri hususunda ihtilâf etmişler ve onlardan hiçbiri bu âyete de tutunmamışlardır. Onların, bu hükme delâlet eden bir nassa çok şiddetli ihtiyaçları olmasına rağmen, bu âyete temessük etmemeleri, bu âyetin, "livata" hakkında olmadığına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir.

Birinciye şöyle cevap verilir: Böyle bir icmâ kabul edilmez. Çünkü, andolsun ki, bu görüşü büyük müfessirlerden olan **Mücahid** beyan etmiştir. Bir de biz usûlü fıkıhta, âyetten, öncekilerin zikretmemiş olduğu yeni bir görüş çıkarmanın caiz olduğunu beyan etmiştik.

İkinciye cevap: Bu, Kur'ân'ın haber-i vahid ile neshedilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir.

Üçüncüye cevap: Sahâbenin gayesi "lûtî" olan kimseye cezâ tatbik edilip

88) Müslim, Hudûd, 13 (3/1316).

edilmeyeceğini tetkik ve tahkik idi. Halbuki bu âyette menfî ve veya müsbet yönde bir delâlet bulunmamaktadır. İşte bundan dolayı sahabe, bu âyete başvurmamıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cumhura Göre Bu Âyetin Hükmü Mensûhtur

Cumhur-u müfessirîn, bu âyetin mensûh olduğunu iddiâ etmişlerdir. **Ebu Müslim** ise, bu âyetin mensûh olmadığını söylemiştir. Müfessirler bu görüşlerini kendilerinin şu kaidelerine dayandırmışlardır: Bu âyet, zinânın hükmünü beyân hakkındadır. Bu âyetin hükmünün devam etmediği malûmdur. Binaenaleyh, âyet mensûhtur. Sonra bu fikri benimseyenler de, kendi aralarında şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

1- Bu âyet, şu hadis ile neshedilmiştir: **Ubade İbn es-Sâmit,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: خُذُوا عَنِّى خُذُوا عَنِّى قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ الْبِكْرُ تُجْلَدُ وَ تُنْفَى وَالثَّيِّبُ تُجْلَدُ وَ تُرْجَمُ *"(Hükümlerinizi) benden alın, benden alın. Muhakkak ki Allah onlara bir yol açtı: "Bekâr bekâr ile, dul veya evli de dul veya evli ile zinâ yaptığında, bekâr sopalanıp sürgün edilir; dul veya evli de sopalanır ve recmedilir."* (89) Sonra bu hadis de, Hak Teâlâ'nın *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nur, 2) âyeti ile neshedilmiş olur. Bu izaha göre, bazan Kur'ân'ın sünnet ile, bazan da sünnetin Kur'ân ile neshedildiği sabit olmuş olur. **Şafiî**'nin görüşü böyle değildir. **Şafiî**'ye göre, bunlar birbiriyle nesholunmazlar.

2- Bu âyet, celde âyeti (Nur, 2) ile neshedilmiştir.

Bil ki **Ebu Bekir er-Râzî (el-Cessâs), İmâm Şâfiî**'yi tenkide çok istekli olduğu için şöyle demiştir: "Birinci görüş daha evlâdır. Zira celde âyeti, Hz. Peygamber'in *"(Hükümlerinizi) benden alın, benden alın..."* ifâdesinden önce inmiş olsaydı, Resûlullah'ın böyle söylemesinin bir manası olmazdı. Binâenaleyh Hz. Peygamber'in *"(Hükümlerinizi) benden alın..."* ifâdesinin, celde âyetinden (Nûr, 2) önce olması gerekir. Bu takdire göre de habs âyeti (Nisâ, 15) bu hadisle; bu hadis de celde âyeti ile neshedilmiş olur. Böylece Kur'ân ve sünnetin herbirinin diğeri ile bazan neshedilebildiği sabit olmuş olur."

Bil ki, **Râzî el-Cessâs**'ın görüşü şu iki bakımdan zayıftır:

a) **Ebû Süleyman el-Hattabî**'nin, "Meâlimü's-Sünen" adlı eserinde zikrettiği şu hususdur: "Ne bu âyette, ne de bu hadiste nesh kesinlikle söz konusu değildir. Zira Hak Teâlâ'nın, *"O kadınları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar, kendilerini evlerde alıkoyun"* ifâdesi, o kadınların evlerde tutulmalarının, Allah'ın onlara bir yol açmasına kadar süreceğine delâlet etmektedir.

89) Müslim, Hudûd, 13 (III/1316).

Binâenaleyh âyette geçen "yol" kelimesi, mücmel (net olmayan) bir ifâdedir. Hz. Peygamber (s.a.s), *"(Hükümlerinizi) benden alın.. Dul veya evli recmedilir, bekâr ise sopalanıp sürgün edilir"* buyurunca, bu hadis, o âyeti neshetmemiş aksine tefsir etmiş olur. Ve yine bu hadis, Cenâb-ı Allah'ın, *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyetinin umûmî manasını tahsîs etmiş (sınırlandırmış) olur. Bu hadis-i şerifin, şu iki âyetten biri için beyân, diğeri için de muhassis (tahsis edici) olduğunu kabul etmenin, zincirleme neshin olduğunu söylemekten daha evlâ olduğu malumdur. Hem nasıl olur ki habs âyeti (Nisâ, 15) kesinlikle mücmel bir âyettir. Bu âyette geçen "yol"un, nasıl olduğuna delâlet eden herhangibir şey yoktur. Binâenaleyh bu âyetin bir mübeyyininin (açıklayıcısının) bulunması gerekir. Celde âyeti (Nûr, 2) ise tahsis edilmiştir. Mutlaka onun da bir tahsis edicisinin olması gerekir. Bu sebeple biz bu hadisi, habs âyetinin mübeyyini, celde âyetinin de muhassisi kabul ediyoruz." Fakat **Ebu Hanîfe** taraftarlarına göre, bunda üç cihetten nesh bulunmuştur. Birisi şudur: Habs âyeti, recmin delilleri ile neshedilmiştir. Böylece söylediğimiz şeyin, şüphe götürmez bir gerçek olduğu ortaya çıkmış olur.

Ebu Bekr er-Râzî'nin Sözünü Red Hususunun İkinci Yönü Şudur

b) Sen celde âyetinin, Hz. Peygamber'in *"(Hükümlerinizi) benden alın..."* hadisinden önce nâzil olmuş olmasının mümkün olmadığını söylüyorsun. Niçin bu âyetin o hadisten sonra olması gerektiğini söylüyorsun. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu âyet nâzil olunca böyle demiş olduğunu söylemek niçin câiz olmasın? Bunun izâhı şöyledir: *"Cenâb-ı Hakk'ın, "Zina eden kadınla zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyeti, müslüman dul hakkında, icmâ ile tahsis edilmiş olur. Halbuki tahsis eden delilin, tahsis gören umûmî ifâdeden sonra gelmesi bir karışıklığa sebebiyet vereceği için, sana ve **Mu'tezile**'nin ekserisine göre câiz değildir. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü, Hak Teâlâ'nın *"Zinâ eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyeti indiği zaman söylemiş olduğu sabit olmuş olur. Bu izaha göre de senin, "Hadis, celde âyetinden önce söylenmiştir" şeklindeki sözün düşmüş olur. Bütün bunlar habs âyetinin, zinâ eden kadınlar hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşüne dayanan izahlardır. Binaenaleyh bu görüşe göre, bu âyetin mensuh oluşunun delil ile sâbit olmadığı ortaya çıkmış olur. **Ebu Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüne göre, âyetin zâhirî manası neshedilmemiştir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Bu âyetin zinâ hakkında nâzil olduğunu söyleyenlere şu sorular yöneltilir:

Birinci soru: Âyetteki *"kadınlarınızdan"* ifâdesi ile ne murad edilmiştir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılır:

a) Bundan murad, "zevcelerinizden" manasıdır. Bu tıpkı, *"Kadınlarından, zıhâr yaparak ayrılmak isteyenler..."* (Mücâdele, 3) ve *"Kendileri ile (zifâfa) girdiğiniz kadınlarınızdan olan..."* (Nisa, 23) âyetlerinde olduğu gibidir.

b) Bundan murad, hür olan kadınlardır. Bu tıpkı, *"Erkeklerinizden iki de şâhid tutun.."* (Bakara, 282) buyruğundaki (erkekler) kelimesinde olduğu gibidir. Bundan maksad, cariyeler için (zinâdan dolayı) bir cezânın olmadığını beyân etmektir.

c) Bu, mü'min kadınlar manasınadır.

d) Bu "bekâr değil dul olan kadınlar" demektir.

İkinci soru: Âyetteki, *"Kendilerini evlerde alıkoyun"* emrinin manası nedir?

Cevap: Bu, "Onları, evlerinizde devamlı hapsediniz" demektir. Bunun hikmeti şudur: Kadın, zinâya ancak dışarı çıkıp orada burada dolaştığı zaman düşer. Fakat onlar evlerde tutulduklarında zinâya imkân bulamazlar. O kadın bu hal üzere tutulduğu sürece, iffeti yeniden kendisine dönüp, zinâdan o nisbette uzaklaşmış olur.

Üçüncü soru: Âyetteki, يَتَوَفّٰهُنَّ الْمَوْتُ *"Ölüm (onları) alıp götürünceye kadar.."* tabirinin manası nedir? Halbuki mevt (ölüm) ve teveffî (öldürmek) aynı manadadır. Binaenaleyh bu ifâde, "Onları ölüm öldürünceye kadar..." manasına gelmiş olur.

Cevap: Bu tabirle, "Ölüm meleği onların canını alıncaya kadar..." manası kastedilmiş olabilir. Bu tıpkı, اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ *"Meleklerin canlarını aldığı kimseler.."* (Nahl, 28) ve قُلْ يَتَوَفّٰكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ *"De ki: "Size müvekkel (vazifeli) olan ölüm meleği canınızı alacak"* (Secde, 11) âyetlerinde ifâde edildiği gibidir. Veyahut da bunun manası, "ölüm onları yakalayıp, canlarını tastamam alıncaya kadar..." şeklindedir.

Dördüncü soru: Siz, Allah Teâlâ'nın *"Yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar..."* ifâdesini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"İşte Allah onlara bir yol gösterdi.. Bekâr sopalanır. Evli ve dul ise recmolunur"* hadis-i şerifi ile tefsir ediyorsunuz ki bu uzak bir izahtır. Çünkü bu yol, onların lehine değil aleyhinedir. Zirâ recm, hiç şüphe yok ki, onları hapsetmekten daha sert ve katı bir cezadır?

Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s), âyette geçen "bir yol" ifâdesini böyle tefsir ederek, *"(Hükümlerinizi) benden alın. İşte Allah o (kadınlara) bir yol gösterdi: Dul veya evlinin, dul veya evli ile zinasının cezası, yüz değnek ve taşla recmolunmalarıdır. Bekârın bekâr ile zinâsının cezası ise yüz değnek ve bir yıl sürgündür"* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), "bir yol"u bu şekilde açıklayınca, bunun doğruluğuna kesin inanmak gerekir. Hem sonra bunun, dil bakımından da şöyle bir izahı yapılabilir: İster ağır ister hafif olsun, birşeyden kurtulan kimse için, o şey bir yoldur.

★ ★ ★

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿١٦﴾

"Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerin her ikisine de eziyet edin. Eğer tevbe edip, (hallerini) düzeltirlerse, artık onlardan elinizi çekin. Çünkü Allah tevvâb ve rahîmdir"

(Nisa, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr, bu kelimeyi nûn harfinin şeddesi ile, وَالَّذَانِّ ve هٰذَانِّ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak okumuşlardır. **Ebu Amr, İbn Kesir'e** فَذَانِكَ (Kasas, 32) şeklindeki okuyuşunda muvafakat etmiştir. Şeddeli okuyuşun izahı hususunda **İbn Mikseem** şöyle demiştir: **İbn Kesîr,** bu nûnları şu iki sebepten ötürü şeddeli okumuştur:

a) Mebnî isimler ile mu'reb isimlerin tesniyelerini birbirinden ayırmak için..

b) اَلَّذِى ve هٰذَا kelimeleri zal harfine dayanmaktadır. Bundan dolayı, Araplar bu kelimelerin tesniyelerinin nûnuna, aynı cinsten bir başka nûn daha ekleyerek, bu kelimeleri güçlendirmek istemişlerdir. Başkaları da şöyle demiştir: Bu kelimeleri şeddeli okuyuşun sebebi şudur: Bunların sonundaki nûn, tesniye nûnu değildir. Dolayısı ile **İbn Kesir,** bu nûn ile tesniye nûnu birleştirmek istemiştir. Arapların, bunun başına elif-lâm ziyâde ettikleri gibi, te'kîd için sonuna da nûn getirdikleri söylenmiştir. **Ebu Amr'**in, ta'viz işini ism-i mevsullere değil de, ism-i işâretlere tahsis etmesi, öyle anlaşılıyor ki, hazfin ism-i işaretler için elzem olduğunu düşünmekten ileri gelmiş olmalıdır. Binaenaleyh ism-i işâretlerin, bedele (ivaz'a) hak kazanma derecesi daha ileridir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyetin Zina Hakkında Olduğunu Söyleyenler

Önceki âyetin zinâ edenler hakkında olduğunu söyleyenler, bu âyetin de zinâ edenler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Böylece onlar, bu tekrarın sebebi ve faydasının ne olduğu hususunda ihtilâf ederek, şu görüşleri söylemişlerdir:

1- Allah Teâlâ'nın, *"kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenler.."* (Nisa, 15) âyeti, zinâkâr kadınlar; *"Sizlerden fuhşu irtikâb edenler.."* (Nisa, 16) âyeti ise zinâkâr erkekler

hakkındadır. Sonra Cenâb-ı Hak, evlerde alıkonma hükmünü kadınlara, eziyet edilme hükmünü de erkeklere tahsis etmiştir ki bunun sebebi şudur: Kadın zinâya, ancak dışarı çıkıp orada burada dolaştığı zaman düşer. Fakat evde alıkonulduğunda, bu günahı kesilir. Erkeğe gelince, onu evde alıkoymak mümkün değildir. Çünkü erkeğin, geçimini temin etme, işlerini düzeltme ve çoluk çocuğunun rızkını temin için dışarı çıkması gerekir. Bundan dolayı zinâ eden kadına evde alıkonulma, zinâ eden erkeğe de eziyet olunma cezası verilmiştir. Erkek tevbe edip döndüğünde, artık ona eziyet edilmez. Şöyle de denebilir: Eziyet, erkek ve kadına uygulanan müşterek bir cezâdır. Hapsolunma ise, kadınlara has bir cezâdır. Binâenaleyh zinâkar kadın ve erkekten ikisi de pişman olup tevbe ettiğinde, onlardan "eziyet olunma" cezası kaldırılır. Fakat kadının hapsolunma cezası devam eder. İşte bu, söylenen görüşlerin en güzelidir.

2- **Süddî** şöyle demiştir: "Bu âyetle kastedilen, kadın ve erkeklerden bekâr olanlar; önceki âyetle kastedilen ise evli veya dul olanlardır. Buna göre iki âyet arasındaki fark ortaya çıkmaktadır." Bu görüştekiler, "bu izaha şunlar delâlet eder" demişlerdir:

a) Allah Teâlâ, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenler.."* (Nisa, 15) buyurup, kadınları kocalara nisbet etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak onları "Nisâ" (kadınlar) diye tavsif etmiştir ki bu, evli ve dul kadınlara daha uygun düşer.

c) Eziyet etmek, evde hapsolunmaktan daha hafif bir cezadır. En hafif ceza ise, zinâ eden dul ve evliye değil, zina eden bekaradır.

d) **Hasan el-Basrî** şöyle demektedir: "Bu âyet, önceki âyetten daha önce nâzil olmuştur ve bunun takdiri şu şekildedir: "Kadın ve erkeklerinizden fuhşu irtikâb edenlere eziyet edin. Eğer onlar tevbe eder ve hallerini düzeltirlerse, artık onlardan elinizi çekin." Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerini evlerde alıkoyun"* (Nisa, 15) âyeti nâzil olmuştur. Bu, "Eğer onlar tevbe etmez ve bu çirkin fiilde ısrar ederlerse, onların gerçek durumlarını anlayıncaya kadar, onları evlerde alıkoyun" demektir. Bu görüş, bana göre son derece uzak bir ihtimaldir. Zira bu, bu âyetlerdeki tertibin bozulmasını gerektirir.

e) **Ebu Müslim**'den, önceki âyetin sürtük kadınlar hakkında nâzil olduğunu; berikinin ise, lûtîler hakkında nâzil olduğunu izah etmiştik ki, bunun izahı daha önce geçmişti.

f) Bundan murad şudur: Allah Teâlâ, önceki âyette zinâ hadisesine şehâdet eden kimselerin mutlaka dört tane olması gerektiğini beyan buyurmuştur. Böylece bu âyette ise, "Onların iki şahit olmaları halinde, onlara eziyyet edin, onları devlet başkanının

ve hâkimin huzuruna götürülme ve kendilerine cezâ tatbik edilme ile korkutun" şeklinde bir hüküm beyân etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sözkonusu Eziyet Etmenin Nasıl Olacağı

Âlimler, bu eziyyetin mutlaka dil ile sıkıntı vermek şeklinde -ki bu da azarlama ve ayıplamadır- gerçekleştirileceği hususunda ittifâk etmişlerdir. Meselâ şöyle denilir: "Yaptığınız bu iş, ne kadar kötüdür. Siz, kendinizi Allah'ın ceza ve gazabına dûçar kıldınız. Ve yine siz kendinizden adâlet, liyâkat ve ehliyetini uzaklaştırıp, şehâdet etme hakkını yitirdiniz..." Âlimler, bu eziyyete, dövmenin de dahil olup olmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas'tan, onların pabuçlarla dövüleceği rivâyet edilmiştir. Birinci görüş daha uygundur, çünkü nassın medlûlü (manası) onlara sadece eziyyet etmedir. Bu ise, sadece dil ile yapılan eziyyet ile tahakkuk etmektedir. Âyet-i Kerime'de, dövmeye delâlet eden bir husus da yoktur. Bundan dolayı, bu görüşe varmak doğru değildir.

Hak Teâlâ daha sonra, فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا *"Eğer tevbe edip, (hallerini) düzeltirlerse, artık onlardan elinizi çekin"* buyurmuştur. Bu, "onlara eziyyet etmeyi bırakın" manasındadır. Cenâb-ı Hak daha sonra da, إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا *"Çünkü Allah tevvâb ve rahîmdir"* (Nisa, 16) buyurmuştur. "Tevvâb" kelimesi, "kulu, günahı sebebiyle kendisine tevbe ettiği zaman, kuluna ihsan ve mağfiret ile muâmele eden" demektir. كَانَ تَوَّابًا ifâdesinin izahı daha önce geçmişti.

* * *

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝

"Allah katında (makbul olan) tevbe, kötülüğü ancak cahillik sebebiyle yapacakların, sonra da çarçabuk (vazgeçip) tevbe edecek olanların (tevbesi)dir. İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır. Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"

(Nisa, 17).

Tevbe Hakkındaki Bu Âyetin Daha Öncesi İle Münasebeti

Bil ki, Allah Teâlâ önceki âyette, fuhuş irtikâb edenler, tevbe edip hallerini iyileştirdiklerinde, onlardan eziyyetin kalkacağını zikredip, mutlak manada da kendisinin Tevvâb ve Rahîm olduğunu haber verince, bundan sonra tevbenin ne zaman yapılacağını, şartını zikretmiş, insanları, günahda ısrar ettikleri bir sırada kendilerine ölüm gelmeden önce, onları hemencecik tevbe etmeye teşvik etmiştir; zira ölüm esnasında yapacakları tevbe onlara fayda vermeyecektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Tevbenin mana ve mahiyyetini Bakara sûresinde, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Allah da) tevbelerinizi kabul etmişti. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edenin, çok merhamet edenin ta kendisidir"* (Bakara, 54) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Kâdî, bu âyetle Cenâb-ı Hakk'ın tevbeleri kabul etmesinin vacip olduğuna şu iki bakımdan aklen istidlâl etmiştir:

a) Âyet-i kerimede geçen عَلَى kelimesi, vücûb ifâde eder. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ *"Allah katında (makbul olan) tevbe..."* tabiri, Cenâb-ı Hakk'ın tevbeleri kabul etmesinin aklen vâcip olduğuna delâlet etmektedir.

b) Şayet biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah katında (makbul olan) tevbe..."* buyruğunu sırf O'nun tevbeleri kabul etmesi manasına hamledersek, o zaman bu sözle *"İşte Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır"* kısmı arasında herhangi bir fark kalmaz. Zira bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tevbeleri bilfiil kabul ettiğini haber vermektedir. Ama biz önceki ifâdeyi, tevbeleri kabul etmesinin vacip olmasına; bu ifâdeyi de, tevbeleri bilfiil kabul ettiği manasına alırsak, böylece bu iki âyet arasındaki fark ortaya çıkar ve herhangi bir tekrar da meydana gelmemiş olur.

Allah Teâlâ Hakkında Vacip Olan Şey Yoktur

Bil ki, "Vücûb alâ'llah" (Bir şeyin Allah'a vacip olduğuna) hükmetmek bâtıldır. Bunun böyle olduğunun birçok delili vardır:

Birinci delil: Vâcip olarak üstlenilmiş olan şey yapılmadığı, yerine getirilmediğinde, zemmedilmeyi ve kınanmayı gerektirir. Bu lâzım olma keyfiyetinin Cenâb-ı Allah hakkındaki sübûtu ya imkânsız olur veyahut da olmaz.. Birincisi bâtıldır. Zira, vâcip olanı terketmek, bu zemmi gerektirip, bu zemmin ve kınanmanın da Allah hakkında sübûtu, varlığı imkânsız olunca, vâcibi yerine getirmeyişin Allah hakkında sübûtunun, varlığının imkânsız olması gerekir. Bu yerine getirmeyişin Allah hakkında sübûtu aklen imkânsız olunca, fiilin (vücûbiyyetin) sübûtu vâcip olmuş olur. Bu

durumda da Allah Teâlâ, fâil-i muhtâr değil de, zâtı gereği mûcib (mûcib-i bizzat) olmuş olur. Bu ise bâtıldır. Ama, zemme müstehak olmanın Allah hakkında imkânsız olmayışına gelince, mümkün olan her şeyin meydana geleceğini farzetmekten, onun imkânsız olması gerekmez. Bu durumda da, ilâhın, ilâh olmasıyla birlikte, zemme müstehak olmakla vasfedilebileceği sonucu çıkar ki bu, hiçbir akıllının söylemeyeceği bir muhâldir. Bu iki kısım bâtıl olunca, "vücûb alâ'llah" (bir şeyin Allah'a vâcip olduğu)na hükmetmenin bâtıl olduğu sabit olur.

İkinci delil: Tevbe'yi yapıp yapmamaya nisbetle kulun kadir olması, ya eşit olur, veya eşit olmaz. Eğer bu kudret eşit olursa, tevbe'yi yapmak yapmamaya, ancak bir müreccih sebebiyle üstün gelebilir. Sonra bu müreccih, bir ihdâs ve icad eden tarafından meydana gelmezse, o zaman Yaratıcı'nın yokluğu gerekir. Eğer bu müreccih kul tarafından meydana gelirse, taksîm tekrar döner (başa dönülmüş olur). Eğer bu müreccih Allah tarafından meydana gelmişse, bu durumda kul tevbe etmeye, ancak Allah'ın yardımı ve güç-kuvvet vermesiyle yönelebilmiştir. Bu sebeple kulun tevbesi, Allah tarafından kuluna bir in'âm olmuş olur. Allah'ın kuluna in'âmda bulunması, ona yeniden in'âm ve ihsanda bulunmasını gerektirmez. İşte bu sebeple, kuldan tevbenin sudûr etmesi, Allah'a o tevbeyi kabul etmesinin vâcip olmasını gerektirmez. Ama, kulun kadir olması, bir şeyi (tevbeyi) yapıp yapmamaya elverişli olmazsa, işte bu durumda da "cebr" kaçınılmaz olur. Böyle olunca da, "vücûb alâ'llah"a hükmetmek, apaçık bâtıl ve fasit olmuş olur.

Üçüncü delil: Tevbe, geçmişe (yapılan işe) pişman olup, gelecekte onu bir daha yapmamaya kesinkes karar vermekten ibarettir. Pişman olmak ve karar vermek ise, istemek ve istememek kabilindendir. İsteyip istememek ise, kulun ihtiyarı ile meydana gelmez. Aksi halde kul, bunları meydana getirme hususunda başka bir "irade"ye muhtaç olur; böylece de "teselsül" gerekmiş olur. Durum böyle olunca da, bu pişmanlığın ve karar vermenin meydana gelip vücûd bulması, sırf Allah'ın yaratmasıyla olur. Allah'ın bir şeyi yapması, kendisine başka bir şeyi meydana getirmesini vâcip kılmaz. İşte böylece de "vücûb alâ'llah"a hükmetmenin bâtıl ve yanlış olduğu sabit olmuş olur.

Dördüncü delil: Mu'tezile'nin görüşüne göre tevbe, kulun ihtiyarıyla meydana gelen bir fiildir. Binaenaleyh, eğer bu, "vücûb alâ'llah"ın illeti sayılırsa, o zaman kulun fiili Allah'ın zat ve sıfatlarında müessir olmuş olur ki, bu hiçbir akıllı kimsenin söyleyeceği bir şey değildir.

Mu'tezile'nin istidlâl ettikleri hususa vereceğimiz cevap da şudur: Allah Teâlâ mü'minlerin tevbesini kabul edeceğini vaadetmiştir. Allah bir şeyi va'adedip, vaadinden cayması da muhal olunca, işte bu bir nevi "vücûb"a benzemiş olur. İşte bu açıklamaya göre, lafza-i Celâle'nin başına عَلَى kelimesinin getirilmesi doğru ve yerinde

olmuş olur. Bu sebeple de, Hak Teâlâ'nın *"Allah katında (makbul olan) tevbe..."* buyruğu ile O'nun, *"İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır"* buyruğu arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Eğer, "Allah Teâlâ tevbenin kabûlünden haber verip, Allahu Teâlâ'nın vukûundan haber verdiği her şeyin meydana gelmesi de vacip olunca, o zaman sizin, Allah'ın fâil-i muhtar olmadığını kabul etmeniz gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Bir şeyin meydana geldiğini haber vermek, o şeyin hasıl olmasına bağlıdır. Meydana gelme de, onu meydana getirene tâbidir. Tâbi olan (ikinci derecede bulunan), "asl" olanı değiştiremez. Bu sebeple O, bu meydana getirme hususunda Fail-i Muhtar olmuş olur. Ama siz ise, tevbenin tevbe olması bakımından meydana gelişinin, o tevbeyi kabul etmenin Allah'a vacip olması hususunda müessir olduğuna hükmediyorsunuz. Bunu ise, hiç kimse söylemez. Böylece fark, ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Bilmeyerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbuldür

Allahu Teâlâ bu tevbenin kabulünü iki şarta bağlamıştır: Bunlardan biri, Cenâb-ı Hakk'ın, لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ *"Kötülüğü ancak cahillik sebebiyle yapacakların..."* buyruğudur. Bu ifâde hakkında da şu iki soru vardır:

a) Günah olduğunu bilmeden bir kimse bir günah işlerse, o kimse herhangi bir cezâya müstehak olmaz. Çünkü bilmeden işlenen şeylerin günahı ve cezası, bu ümmetten kaldırılmıştır. İşte bundan dolayı, bilmeden günah işleyen kimselerin, tevbe etmelerine ihtiyaç yoktur.

b) Âyette geçen إِنَّمَا kelimesi, hasr içindir. Binâenaleyh, âyetin zahiri günah olduğunu bilerek bir kötülüğü yapmaya yeltenen kimselerin, tevbelerinin kabul edilmemesini gerektirir. Halbuki bu ise, icmâ ile bâtıl ve geçersizdir.

Bilmeyerek Yapılan Günah, Sorumluluğa Yol Açar mı?

Birinci soruya cevap: Yahudi, yahudiliği, onun bir günah olduğunu bilmediği halde seçmiş, tercih etmiştir. Ama ne var ki o, bundan dolayı bir cezâya müstehaktır.

Bilerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbul Olmaz mı?

İkinci soruya cevap: Günah olduğunu bilmemekle beraber, bir günah işleyen kimsenin durumu, günah olduğunu bilerek onu işleyen kimsenin durumundan daha hafiftir. Hal böyle olunca vücûb olma hali, bir va'ad ve kerem vücûbu olmak üzere, hiç şüphesiz birinci kısımdaki kimselerin tevbelerinin kabûlüne tahsis edilmiştir. İkinci kısımdakilerin günahları daha ağır olunca, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, tevbelerinin kabul edilmesi hususunda böyle bir te'kîde yer vermemiştir. Böylece bu âyet, işte bu yönden de tevbeleri kabul etmenin Allah'a vâcip olmadığına delâlet etmiş olur.

Tevbenin Kabûlünün İlk Şartı Cehâlet

Bu iki soruya verdiğimiz cevapları iyice anladıysan, şimdi biz, bu ifâdede yer alan "câhillik" kelimesinin tefsiri hususunda müfessirlerin zikretmiş olduğu görüşlere geçebiliriz.

Birinci görüş: Müfessirler şöyle demektedirler: Allah'a isyan eden herkes, câhil; yaptığı o fiil ise, cehâlet diye adlandırılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. Yusuf**'tan bahsederken, أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ "... *Onlara meyleder, câhillerden olurum*" (Yusuf, 33) buyurmuştur. Yine O, **Hz. Yusuf** (a.s)'tan naklederek, **Yusuf**'un, kardeşlerine *"Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" dedi"* (Yusuf, 89) dediğini buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"(Allah da şöyle) buyurdu: "Ey Nuh, o kat'iyyen senin âilenden değildir. Çünkü o(nun işlediği) salih olmayan bir iştir. O halde bilgin olmadığı bir şeyi benden isteme. Seni câhillerden olmaktan bihakkın men ederim"* (Hûd, 46) ve *"Allah size muhakkak bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti de, onlar, "Bizi eğlence mi ediniyorsun?" demişti. Musa da, "Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti"* (Bakara, 67) buyurmuştur. Bazan, efendi kölesine, kölesinin yaptığı bir işten dolayı onu kınarken, "Ey câhil, niye şöyle şöyle yaptın?" der. Rabb'ine isyan eden kimseye câhil denilmesinin sebebi şudur: Şayet bu kimse, kendisinde mükâfaat ve cezânın ne olduğu hususundaki bilgisini kullanmış olsaydı, bu günahı işlemez, ona yeltenemezdi. Binâenaleyh, o bu ilmini kullanmayınca, sanki hiç ilmi yokmuş gibi olur. İşte bu sebepten dolayı da, Rabb'ine isyân eden kimseye câhil denilir. Bu izaha göre, insanın yaptığı şeyin, günah olduğunu bilerek veya bilmeyerek işlediği her masiyyet ve günah cehalet mefhumuna dahildir.

İkinci görüş: İnsanın, yaptığı şeyin günah olduğunu bildiği halde, onun cezâsının miktarının ne kadar olacağını bilmeyerek işlemiş olduğu günahlardır. Nitekim biz insanın, neticesinde meydana gelecek olan belâ ve musîbetlerin miktarını bilmediği halde, yaptığı şeyin, yapılmaması gereken bir şey olduğunu bilerek o günahı yapmaya yeltenip. onu yaptığında bu kimseye, mecazî olarak, "O, ne yaptığını bilmiyor" denildiğini biliyoruz.

Üçüncü görüş: Bundan murad, insanın, günah olduğunu bilmeyerek ve fakat onun bir günah olduğunu bilmesinin mümkün olması şartıyla bir günah işlemesidir. Buna göre o kimse de, cezâya müstehak olur. İşte bu sebepten dolayı biz, yahudinin, yahudiliğin bir günah olduğunu bilmemekle beraber, onun bir günah ve masiyyet olduğunu bilebilmesinin mümkün olması sebebiyle, bir cezâya müstehak olacağı hususunda ittifak ettik. İşte bu, bir cezâya müstehak olmanın sübûtu hususunda yeterli derecede bir izahtır. Uyuyan ve yanılan kimse, bizim bu söylediğimizin dışında kalır. Çünkü bunlardan her biri de, (yapmaları halinde) çirkin bir fiil yapmışlardır, ancak

bunların onun çirkin (kabîh) olduğunu bilmeleri mümkün değildir. Bu görüş, cehâlet lâfzının ilk iki görüşte mecâzî; bu görüşte ise hakikî manaya hamledilmiş olması bakımından, diğerlerine râcih ve üstün bir görüştür. Ama ne var ki bu görüşe göre, âyetin ifâde ettiği hükme ancak, yaptığının kötü ve günah olduğunu bilmeyerek onu irtikâb eden kimseler dahil olur. Bu kabîh fiili kasten işleyenler ise, âyetin ifâde ettiği hükme dahil olmayıp, bu kimselerin durumu, ancak kıyas yoluyla bilinir ki, bu kıyas da şudur: Yaptığının ne olduğunu bilmeden yapan bu câhile tevbe etmek vâcip olunca, kasten bir kabahatte bulunan bir kimsenin tevbe etmesi, haydi haydi vacip olur. Tevbenin şartlarından birinci şart hakkında söyleyeceklerimiz bundan ibarettir.

Tevbenin Kabulünün İkinci Şartı: Çabucak Dönüş Yapma

Tevbenin ikinci şartına gelince ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ *"Sonra da çarçabuk (vazgeçip) tevbe edecek"* buyruğudur. Alimler bu yakınlıktan maksadın, ölüm zamanının gelip çatması ile, ölüm korkularının bizzat müşahede ve aynelyakîn görülmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Allah Teâlâ bu müddeti, şu sebeplerden dolayı yakın olarak adlandırmıştır:

a) Ecel, gelmekte olandır. Her gelmekte olan ise, yakındır.

b) İnsanın ömür müddetinin, her ne kadar insana uzun gelse dahi, kısa ve yakın olduğuna dikkat çekmek.. Çünkü, insanın ömür müddeti, ezel ve ebed tarafından kuşatılmıştır. Buna göre senin ömrün, bu iki tarafa nisbetle taksim edilip bölündüğünde, adeta yok gibi olur.

c) İnsan her an ölüm olayının başına gelmesini bekler. Durumu bu olan bir şey de, muhakkak ki yakın olarak vasfedilir.

Buna göre "Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ قَرِيبٍ ifâdesindeki مِنْ kelimesi hangi manayı ifâde ediyor?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Bu, "ibtidâ-i gâye" manasını ifâde etmektedir. Yani, "Onun tevbeye başlaması, günahta ısrar edenler zümresine dahil olmaması için, hemen günahın peşinde başlar" demektir. Günah işledikten hemen sonra ve de ölüm gelmeden önce değil de, günah işlemesinden çok zaman sonra tevbe eden kimselere gelince bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah katında (makbul olan) tevbe..."* ve *"İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır"* buyruklarıyla, tevbelerini kabul etmeyi zatına bir lütûf vücûbu kabul etmekle mükerrem kıldığı kulların dışında kalmış olur. Tevbeleri yukardaki şekilde meydana gelmeyen kimselerin ise Cenâb-ı Hakk'ın, عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* (Tevbe, 102) buyruğundaki عَسَى (olur ki, umulur ki, belki..) kelimesiyle tevbelerinin kabûlü va'adedilen kimselerden olması,

kendisine kâfîdir. Şüphe yok ki, bu iki derece arasındaki fark apaçık olup herkesçe bilinir.

مِنْ قَرِيبٍ ifâdesindeki مِنْ edâtının "teb'îz" için olduğu da söylenmiştir. Yani, "Onlar yakın bir zaman içinde tevbe ederler" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, isyânın meydana geldiği zaman ile, ölümün gelip çattığı zaman arasındaki müddeti, "yakın zaman" olarak adlandırmıştır. Bu sebeple insan, bu arada kalan zaman dilimlerinin herhangi bir diliminde tevbe ederse, bu yakın bir zamanda tevbe etmiş olur. Aksi halde o, uzak bir zamanda tevbe eden olmuş olur.

Bil ki Allah Teâlâ, bu iki şartı zikredince, فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ *"İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır"* buyurmuştur.

İmdi eğer "Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah katında (makbul olan) tevbe..."* buyurduktan sonra, *"İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır"* sözünün faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki bu hususta iki açıklama yapılmaktadır:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Allah katında (makbul olan) tevbe...."* sözü, tevbeleri kabul etmenin Allah'a, "mecbursun, yapacaksın" anlamında bir vücûb değil de, O'nun keremi, ihsanı ve fazlı gereği bir vücûb olduğunu bildirmektir. O'nun *"İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır"* buyruğu ise, O'nun tevbeyi kabul edeceğini haber vermektir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ ifâdesi, "Bilmeyerek bir günah işleyip de, sonra da hemencecik ondan tevbe edip, o günahta ısrar etmeyi terkederek istiğfarda bulunan kimseler hakkında, tevbe etmeye iletmek, ona irşâd etmek ve bu tevbe hususunda tevbe edenlere yardım etmek, ancak Allah'adır..." anlamındadır. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ buyurmuştur. Yani, "Durumu böyle olan bu kul, tevbe ettiğinde, Allah onun tevbesini kabul eder" demektir. Buna göre birinci ifadeyle, tevbeye muvaffak kılması; ikinci ifâdeyle de, yapılan tevbeyi kabul etmesi kastedilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur. Yani, "Allah kulun şehveti, gazabı ve cehâleti kendisini istîla edip bürüdüğü için bu masiyeti irtikâb etmiş olduğunu bilir; kulun vasfı bu olup, sonra da en yakın zamanda bu günahından tevbe ettiğinde, keremi ve lütfu gereği, o kimsenin tevbesini kabul etmesi hususunda hakîm'dir" demektir.

***

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

"(Yoksa makbul olan o tevbe), kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan (yani böyle yapanlardan) her hangi birine ta ölüm gelince: "Ben şimdi hakikaten tevbe ettim" diyenlerin tevbesi değil... Kendileri kâfir olarak öleceklerin (tevbesi) de değil. Onlar (öyle işte), biz onlar için pek acıklı bir azâb hazırlamışızdır"

(Nisa, 18).

Bil ki Cenâb-ı Hak, makbul olan tevbenin şartlarını zikredince, bunun peşinden makbul olmayan tevbenin izahını yapmıştır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ölüm Gelip Çatınca Yapılan Tevbe Makbul Değildir

Âyet-i Kerime, kendisine ölüm gelip çatan ve ölümün dehşetini müşahede eden kimselerin tevbelerinin makbûl olmayacağına delâlet etmektedir. Bu mesele şu iki konuyu ihtiva etmektedir:

Birinci konu: Durumunu belirttiğimiz kimselerin tevbelerinin makbul olmadığına şunlar delâlet etmektedir:

a) Bu âyet ki bu, bu neticeyi verme hususunda açık ve sarihtir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ama hışmımızı gördükleri zaman, imanları fayda verecek değildi.."* (Mü'min, 85) buyruğudur.

c) Cenâb-ı Hak, **Firavun**'un sıfatı hakkında *"Nihayet su onu boğmaya başlayınca (şöyle) dedi: "İnandım. Hakikat İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka Tanrı yokmuş. Ben de müslümanlardanım." Şimdi mi (iman ediyorsun)? Halbuki sen bundan evvel (ömrün boyunca) isyân etmiştin..."* (Yunus, 90-91) buyurmuş, Cenâb-ı Hakk'ın azabını müşahede ettiği sırada yapmış olduğu tevbeyi kabul etmemiştir. Şayet **Firavun** bu imanı, o andan bir lahza önce yapmış olsaydı, muhakkak ki makbul olurdu.

d) Hak Teâlâ'nın, *"Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatınca, (tekrar tekrar şöye) diyecektir: "Rabb'im, beni (dünyaya) geri gönder. Ta ki ben, zayi ettiğim (ömrüm) mukabilinde, iyi amelde bulunayım." Hayır, onun söylediği bu söz, boş lâftan ibarettir"* (Mü'minun, 99-100) âyetidir.

e) Cenâb-ı Hak, *"Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabb'im, beni yakın bir*

müddete kadar geciktirseydin de, sadaka verip dursaydım, iyi kimselerden olsaydım" demesinden evvel, size rızık olarak verdiğimizden harcayın. Halbuki Allah, hiçbir kimseyi, eceli gelince, asla geri bırakmaz..." (Münâfikûn, 10-11) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak bu âyetlerde, ölüm gelip çattığı zaman yapılmış olan tevbenin kabul edilmeyeceğini beyân buyurmuştur.

f) **Ebu Eyyûb**, Hz. Peygamber, (s.a.s)'den إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعَبْدِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ *"Muhakkak ki Cenâb-ı Hak, canı boğazına dayanmadıkça, kulunun tevbesini kabul eder"* [90] dediğini rivayet etmiştir. **Atâ**'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Ölümden iki deve sağımlığı bir zaman önce tevbe etmiş bile olsa.."* dediği rivayet edilmiştir. **Hasan el-Basrî**'den de şu rivayet edilmiştir: "İblis yeryüzüne indirildiğinde, "Senin izzetine yemin ederim ki âdemoğlunun rûhu bedeninde olduğu müddetce onun peşini bırakmam" deyince, Cenâb-ı Hak, *"Ben de izzetime yemin ederim ki, âdemoğlunun canı boğazına dayanmadığı müddetçe tevbe kapısını ona kapamayacağım"* buyurdu.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, حَتّٰى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ *"Herhangi birine ta ölüm gelince..."* ifâdesi, "ölümün inmesinin ve yaklaşmasının alâmetleri gelince" demektir. Bu tıpkı, *"Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman, vasiyette bulun(manız) farz kılındı..."* (Bakara, 180) âyeti gibidir.

Ölümün Yaklaşması Tevbenin Kabûlünü Önlemez

İkinci konu: Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Ölümün yaklaşması, tevbenin kabûlüne manî değildir. Aksine tevbenin kabûlüne manî olan, meydana geldiklerinde, zarurî olarak Allah'ın bilinmesinin tahakkuk ettiği hallerin bizzat görülmesidir. Biz ölümün yaklaşmasının, tevbenin kabûlüne mânî olmadığını şu sebeplerden ötürü söyledik:

a) Meselâ, İsrâiloğulları ve **Hz. Eyyûb** (a.s)'un çocukları gibi toplulukları Hak Teâlâ öldürüp sonra diriltmiş; bu diriltmeden sonra da onları mükellef tutmuştur. Bu durum, ölümü müşâhede etmenin, mükellef kılmaya zarar vermediğine delâlet etmektedir.

b) Ölmek üzere olan kimsenin karşılaştığı sıkıntılar, "kulunç" girdiğinde meydana gelen zorluklar ile kadınların doğum sırasında çektiği sancılar esnasında çekilen sıkıntılar gibidir veya bundan biraz daha ileridir. Binâenaleyh bu sıkıntılar, mükellefiyetin devamına manî olmadığına göre, ölüm esnasındaki sıkıntılar da aynı hükümde olur.

c) Ölmek üzere olan kimsenin ızdırabı arttığında, kulun bunalması çok şiddetli

90) Tirmizi, Da'avât, 99 (5/548); İbn Mâce, Zühd, 30 (2/1420).

olur ki bu, Hak Teâlâ'nın, أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ *"Darda kalana kendisine duâ ettiği zaman icabet eden mi...?"* (Neml, 62) **âyetinde beyân ettiği hususdur. Binâenaleyh o esnada elemlerin artmasının tevbenin kabûlüne bir sebep olması, kabul edilmemesine bir sebep olmasından daha evladır.**

Böylece bu izahlar ile, ölümün yaklaşmasının ve ölümün elemleri ile sıkıntılarının artmasının, tevbenin kabûlüne manî olamayacağı sâbit olmaktadır. Biz deriz ki: Tevbenin kabûlüne mâni olan şudur: Ölmek üzere olan insan, birtakım haller ve dehşetler müşâhede ettiğinde, bunları müşâhede ederken, zarûrî (kesin) olarak Allah'ı tanıyıp inanır. Her nezaman insan zarûrî olarak Allah'ı tanırsa, ondan mükellefiyet sâkıt olur. Baksana, âhirettekilerin bilgileri zarurî olduğu için, her nekadar orada bir ölüm ve bir cezâ olmasa da, onlardan teklif sâkıt olmuştur. Çünkü haşr ve hesâb esnasında ve cehenneme girmezden önce onların yaptıkları tevbeler makbul olmaz.

Bil ki burada derin bir usûl meselesi vardır: Çünkü kıyamettekiler, kendilerinin ölümlerinden sonra diri olduklarını görürler. Yine onlar, büyük bir ateşi (cehennemi) ve çeşitli dehşetengiz şeyleri müşâhede ederler. Bütün bunlar, Allah'ı bilmenin, zarûrî bir ilim olmasını gerektirmez. Çünkü yokluktan sonra hayatın meydana geldiğini bilmek ve bunun bir fâile muhtaç olduğuna inanmak, çoğu Mu'tezilî âlime göre nazarî (teorik) bir ilimdir. Bu ilmin, zarûrî bir ilim sayılmasına göre, bu diriltmenin Allah'tan başkası tarafından olmadığını bilmek, hiç şüphesiz nazarî bir ilimdir. O büyük ateşi yaratanın ancak Allah Teâlâ olduğunu bilme ise istidlâlî bir ilimdir. Binâenaleyh âhirettekilerin, âhiretin dehşetli hallerini görmelerinden dolayı, Allah'ı ilm-i zarûrî ile tanıdıkları nasıl iddia edilebilir? Sonra farzet ki durum böyledir. Binâenaleyh daha niçin, "Allah'ı bilme zarûrî olduğu zaman bu, mükellefiyetin sıhhatine manî olur" dediniz? Zira kul, mükâfaat veren ve cezalandıran bir tanrının varlığını zarûrî olarak bilmesine rağmen, O tanrının kerîm olduğunu ve insanların taatının O'na bir faydası, günahlarının da bir zararı olmayacağını bildiği için, bazan günaha yönelebilir. Durum böyle olunca, siz niçin "Bu, teklîfin sâkıt olmasını gerektirir" dediniz? Hem sonra şu Mu'tezile'nin dediği, "Teklif (mükellefiyet) yurdu dünyada Allah'ı bilmenin nazarî bir bilgi olması gerekir. Eğer bu ilim zarûrî olursa, mükellefiyet sâkıt olur" şeklindeki sözleri, zayıf bir sözdür. Çünkü kalbinde Allah'ı bilme hususunda bir bilgi bulunan kimsenin, kalbinde bu bilginin zıddı başka birşeyi de bulundurabileceği söylenir ise, bu bir ilim değil "zan" olur. Eğer o kimsenin kalbinde, bunun zıddını bulundurması mümkün görülmez ise, başka bir ilmin bundan daha güçlü ve kuvvetli olması imkânsız olur. Bu takdire göre, geriye ilm-i zarûrî ile ilm-i nazarî arasında hiçbir fark kalmaz. Böylece, Mu'tezile'nin söylediği bütün bu görüşlerin zayıf ve güçsüz ifâdeler olduğu, Hak Teâlâ'nın istediğini yaptığı ve istediği şeye hükmettiği sâbit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, bazan fazlı ile tevbeleri kabul edeceğini va'adetmiş, bazan ise adaleti ile tevbeleri kabul etmeyeceğini haber vermiştir. İşleri yönetme O'nun

hakkıdır. Bundan dolayı O, makbûl olanı merdûd, merdûd olanı da makbul kılar. Zirâ O, *"Yapacağından mes'ul olmaz, fakat onlar (insanlar) mes'ûl olurlar"* (Enbiya, 23) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE
Tevbesi Kabul Veya Reddedildiği Bildirilmeyen Kısım

Allah Teâlâ, iki kısım tevbeden bahsetmiştir. Birinci kısım hakkında إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ *"Allah katında (makbul olan) tevbe, kötülüğü ancak cehâlet sebebiyle yapacakların tevbesidir..."* (Nisa, 17) buyurmuştur. Bu ifâde, bunların tevbelerinin kabûlünün gerekli olduğunu iş'âr etmektedir. Hak Teâlâ ikinci kısım tevbe hakkında ise, وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ *"(Yoksa makbul olan o tevbe), kötülükleri yapanların (tevbesi) değildir..."* (Nisa, 18) buyurmuştur ki bu ifâde de, Allah'ın böylesi kimselerin tevbesini kabul etmeyeceğini kesin olarak göstermektedir. Binâenaleyh geriye, aklî taksîmâta göre, bu iki kısım arasında üçüncü bir kısmın daha bulunması kalmaktadır ki bu üçüncü kısım, Allah Teâlâ'nın, tevbelerini ne kabul edeceğini, ne de reddedeceğini kesin olarak belirtmediği kimselerdir. Bu sebeple birinci kısım, bilmeden bir kötülük (günah) işleyenler; ikinci kısım da, ancak dehşetengiz şeyleri müşâhede ettiklerinde tevbe edenler olunca, bu iki kısım arasında kalan, ortadaki kısmın, bir günahı bilerek işleyip, ama sonra tevbe eden kimseler olması gerekir. Allah Teâlâ, işte bu kimselerin tevbelerini kabul veya reddedeceğini bildirmemiş, aksine onları meşîetine (dilemesine) bırakmıştır. Nitekim O. bunları bağışlamayı da meşîet-i ilâhîyesine bırakarak, *"(Allah), (şirkten) başka günahı, dilediği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, ölüm emâre ve alâmetlerinin göründüğü sırada tevbe edenlerin tevbesinin makbul olmayacağını beyân buyurunca, وَلاَ الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ "Kendileri *kâfir olarak öleceklerin (tevbesi) de değil..."* demiştir. Bu hususta şu iki izah vardır:

a) Bu, "ölümleri yaklaşan kimseler..." manasınadır ki bu da, işlenilen günahlardan dolayı ölüm esnasında yapılan tevbelerin kabul edilemiyeceği gibi, aynı esnadaki imanın da makbul olmayacağı manasına gelir.

b) Bundan murad şudur: Kâfirler küfürleri üzere öldüklerinde, âhirette tevbe ederlerse, tevbeleri kabul olunmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Vaîdiyye [91] Fırkasının İddiası Ve Onlara Verilen Cevap

Va'îdiyye fırkası, kendi inançlarının doğruluğuna, bu âyeti şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:

1- Onlar şöyle derler: "Allah Teâlâ, *"(Yoksa makbul olan tevbe), kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan (yani böyle yapanlardan) herhangi birine tâ ölüm gelince: "Ben şimdi*

91) Bkz. Bakara, 81. âyetin tefsiri.

hakîkaten tevbe ettim'' diyenlerin tevbesi değil.. Kendisi kâfir olarak öleceklerin (tevbesi de) değil'' buyurup, "kötülük yapanlar"ı, "kâfir olarak ölenler"e atfetmiştir. Ma'tuf (atfedilen), ma'tufun aleyhten (üzerine atfedilenden) başkadır. Binaenaleyh birinci grubun kâfir olmadıkları sâbit olmuş olur. Hak Teâlâ, daha sonra bunların hepsi hakkında, *''Biz onlar için pek acıklı bir azab hazırlamışızdır''* buyurmuştur. Bu da, bu va'îdin hem kâfirleri hem de fâsıkları (günahkâr mü'minleri) içine almasını gerektirir.

2- Allah Teâlâ, âhiretin korkunç halleri müşâhede edildiği zaman, onların yapacağı tevbelerin kabul edilmeyeceğini haber vermiştir. Bundan dolayı tevbenin hiç yapılmaması durumunda onları bağışlar ise, bu haber verişin bir manası kalmaz."

Bunlara şöyle cevap verilir: Biz, Bakara sûresinde *''kim bir kötülük (günah) kazanır da suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktirler...''* (Bakara, 81) âyetini tefsir ederken, Va'îdiyye'nin bütün umûmî inançlarını birlikte zikretmiş ve tutundukları bu şeylere birçok yönden cevap vermiştik. Bu umûmî inançları ile ilgili cevapları yeniden zikretmeye gerek yok.

Hem sonra biz diyoruz ki: Zamirin, daha önce zikredilen şeylerden, kendisine en yakın olanına râcî olması gerekir. Hak Teâlâ'nın, أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *''Onlar için.. İşte biz onlar için pek acıklı bir azâb hazırlamışızdır''* buyruğuna en yakın olan, وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ *''Kendileri kâfir olarak ölenler...''* buyruğudur. Binâenaleyh, âyetteki *''Biz onlar için pek acıklı bir azâb hazırlamışızdır''* ifâdesinin, sırf kâfirler hakkında olması niçin câiz olmasın?

Bu hususta sözün özü şudur: Allah Teâlâ, ancak âhiretin dehşetengiz hallerini müşâhede ettiklerinde, tevbeye yönelenlerin tevbelerinin kabul edilmeyeceğini haber verip, daha sonra kâfirlerden bahsetmiştir. Binâenaleyh bu gibi kimselerin ölürken iman edişlerinin de makbul olmadığını beyân buyurmuştur. Hiç şüphesiz kâfir, Allah katında, fiil bakımından daha kabîh (çirkin) ve derece bakımından daha düşüktür. Bundan dolayı en fazla hor ve hakîr kılınışın, kâfire has kılınması gerekir. Binâenaleyh âyetteki, *''Biz onlar için pek acıklı bir azap hazırlamışızdır''* buyruğunun, onlara kâfir oluşları sebebi ile daha fazla cezâ ve zilletin verildiğini beyân etmek için, kâfirlerle ilgili bir ifâde olması caizdir.

Va'îdiyye'nin dayandığı ikinci yöne gelince bunun cevabı şöyledir: Allah Teâlâ, kıyametin korkunç halleri göründüğünde tevbelerin kabul olmayacağını haber vermiştir. Tevbe olmayınca, orada hem cezalandırma, hem de affetme söz konusu olabilir. Bu ise, bir çeşit korkutmadır. Bu, Hak Teâlâ'nın, *''Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını affetmez. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar''* (Nisa, 48) âyetinde olduğu gibidir. Bu "hitap deliline" tutunmadır. **Mu'tezile** ise bunu kabul etmemektedir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, ölüm esnasında görülen dehşetli hallere binâen "tevbe edenler"e, "kâfirler"i atfetmiştir. Ma'tuf, ma'tûfun aleyhten başkadır. Bu da ehl-i salattan olan fâsıkların (günahkârların) kâfir olmamalarını gerektirir. Yine bununla, Hâricîlerin "Fâsık, kâfirdir" şeklindeki sözleri bâtıl olmuş olur. Bununla münâfıkların murad edilmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira doğru olan görüş, münafığın kâfir sayılmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah şehâdet eder ki münâfıklar hiç şüphesiz yalancıdırlar"* (Münâfıkün, 1) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Âyetteki أَعْتَدْنَا kelimesi, "biz hazırladık ve âmâde kıldık" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, cehennem ateşi hakkındaki, *"O (ateş) kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24) âyetidir. Alimlerimiz bu âyeti, cehennemin şu anda yaratılmış bulunduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü *"acıklı (elîm) bir azab"*, ancak cehennemin ateşi ve soğuğudur. Âyetteki *"Hazırlamışızdır"* ifâdesi, geçmişten haber vermektedir. Bu da cehennemin yaratılmış olduğuna, bu bakımdan da delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

***

Kadınlara Zorla Mirasçı Olmayınız

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا۟
بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ
فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onları kendilerine verdiğiniz (mehir)den birazını giderip (ele geçirmek) için, zorlamanız size helâl olamaz. Ancak arayı açacak bir fuhşu irtikab etmiş olmaları müstesnâ... Onlarla iyi geçinin. Eğer kendilerinden hoşlanmıyorsanız, olabilir ki birşey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur"

(Nisa, 19)

Bil ki, Cenâb-ı Hak tevbe'yi vasfettikten sonra, tekrar kadınlarla ilgili hükümleri beyan etmeye başladı. Yine şunu da bil ki cahiliyye Arapları kadınlara çok çeşitli eziyetler ediyor ve onlara çok çeşitli zulümler yapıyorlardı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onları yaptıkları bu işlerden, bu âyetlerde nehyetmiştir.

Kadınlara yapılan zulüm ve eziyyetin birinci nev'i, Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا *"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmaz.."* buyruğudur.

Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mezkûr Hükme Dair Âyetin Nüzûl Sebebi

Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak şu iki görüş beyân edilmiştir:

Birinci görüş: Cahiliyye döneminde bir adam ölüp, geride hanımı da kaldığı zaman, o adamın o kadından olmayan oğlu veya adamın akrabalarından bazıları gelir, kadının üzerine elbisesini atar ve şöyle derdi: "O adamın malına varis olduğum gibi, karısına da varis oldum." Böylece bu sözü söyleyen kimse, o kadın üzerinde, hem kadının kendisinden hem de diğer insanlardan daha fazla hak sahibi olmuş olurdu. Bu sebeple de isterse o kadınla, ölen kimsenin vermiş olduğu ilk mihir hariç, herhangi bir mihir vermeden evlenir; isterse o kadını, başka birisiyle evlendirir, kadının mihrini alır, o mihirden de kadına hiçbir şey vermezdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirip, bunun ve herhangi bir kimsenin ölen kişinin hanımına bu yolla varis olmasının haram olduğunu beyân buyurmuştur. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"kadınlara mirasçı olmanız.."* ifâdesiyle kastedilen, kadınların bizzat kendileri ve kocalarının ölümünden ötürü onların kendilerine varis olunamayacağı hususudur.

İkinci görüş: Bu verâsetin, kadının malıyla ilgili olmasıdır. Bu böyledir, zira ölünün varislerinin, kadın ölünceye ve onlar onun malına varis oluncaya kadar, o kadını evlenmekten men etme hakları vardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onlar istemedikleri halde, sizin onların mallarına varis olmanız helâl olmaz"* buyurdu.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** kâf harfinin dammesiyle olmak üzere, gerek bu âyette gerekse (Tevbe, 53) ve (Ahkâf, 15) âyetlerinde كُرْهًا; **Asım** ile **İbn Amir** (Ahkâf, 15) âyetinde zamme ile; diğer yerlerde fetha ile ve **Nâfi, İbn Kesir** ve **Ebu Amr** bütün yerlerde fetha ile olmak üzere كَرْهًا şeklinde okumuşlardır. **Kisâî,** bu iki kullanılışın da aynı manaya geldiğini; **Ferrâ** ise, fetha ile okunduğunda ikrâh (zorlama), damme ile okunduğunda ise, meşakkat manasına geldiğini söylemişlerdir. Yine **Ferra,** yapılmaya zorlanılan şeyi ifâde için, fetha ile كَرْهٌ ; kişinin kendisinden olan şeyi ifâde için de damme ile كُرْهٌ lâfzının kullanıldığını söylemiştir.

İkinci nev': Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ *"Ve onları, kendilerine verdiğimiz (mehir)den birazını giderip (ele geçirmek) için..."* sözüdür. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ buyruğunun i'râbtaki yeri hususunda şu iki görüş vardır:

a) Kendinden önce başında أَنْ bulunan lâfza atfedildiği için, mahallen mansûbtur. Kelamın takdiri ise, وَلا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلاَ أَنْ تَعْضُلُوهُنَّ "Kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onları zorlamanız size helâl olmaz" şeklindedir. **Abdullah İbn Mesûd** da bu şekilde okumuştur.

b) Bu, daha önce geçen söze atfen, meczûmdur. Takdiri de, وَلاَ تَرِثُوا وَلاَ تَعْضُلُوا "Onlara (bu şekilde) varis olmayın ve (onları) kocadan men etmeyin" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

اَلْعَضْلُ kelimesinin manası, "men etmek"tir. Nitekim karşı konulamayan hastalığa da اَلدَّاءُ الْعُضَالُ denilir. Bu hususta inceleme, Hak Teâlâ'nın, فَلا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ *"Kadınların, artık kendilerini kocalarına nikâh etmelerine mani olmayın"* (Bakara, 232) âyetinin tefsirinde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ *"onları zorlamayınız.."* ifâdesiyle kimlere hitap etmiştir? Bu hususta üç görüş vardır:

a) Cahiliyyede bir kimse hanımından hoşlanmıyor ve ondan ayrılmayı istiyor; bu sebeple ona kötü muâmele yapıyor, kadın mihrini fidye olarak verip de canını kurtarıncaya kadar ona baskı yapıyordu.. Bu görüş, ekseri müfessirlerin tercih ettiği görüştür. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Sizin onlarla zorlama yoluyla evlenmeniz helâl olmaz. Ve yine, onlarla evlendikten sonra, onlara mihir olarak verdiğiniz şeylerin bir kısmını geri versinler diye, onları engellemeniz ve hapsetmeniz helâl olmaz" buyurmuştur.

b) Bu, cahiliyye insanlarının yaptığı gibi, kadını istediği ve dilediği kimselerle evlenmekten men etmeyi terketmeleri için, varis olan kimselere hitâptır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendilerine verdiğiniz (mihir)den birazını giderip (ele geçirmek) için..."* sözünün manası ise şudur: Onlar, ölen kimsenin kadınını engelliyor ve hapsediyorlardı. Maksatları ise, kadının, ölen kimsenin mirasından almış olduğu şeyi geri vermesini temin etmektir.

c) Bu, velîlere bir hitap olup, onları kadınları engellemekten bir nehiydir.

d) Bu, kocalara bir hitaptır. Çünkü onlar cahiliyye döneminde kadını boşuyor ve kendisinden bir şeyler koparmak amacıyla, onun başkasıyla evlenmesine manî oluyor, onları zorluyorlardı.

e) Bu, umumî olarak herkese bir hitaptır.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ *"Ancak arayı açacak bir fuhşu irtikâb etmiş olmaları müstesnâ.."* istisnasıyla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"arayı açacak bir fuhuş"* ifâdesiyle ilgili şu iki açıklama vardır:

a) Bu, "Kadının geçimsizliği, insanlara karşı kötü huyluluğu, kocasına ve yakınlarına eziyyet etmesidir." Buna göre mana, "Kadınlardan bir kötü muâmelenin olması durumu müstesnâ.. Bu durumda ey erkekler, sizler kadınlardan "hull" (fidye karşılığı boşanma) istemekte mâzursunuz.." şeklinde olur. Bunun böyle olduğuna, **Ubey İbn Ka'b'ın** إِلَّا أَنْ يَفْحُشْنَ عَلَيْكُمْ "Size karşı, haddi aşmış olmaları müstesnâ.." şeklindeki kıraati de delâlet eder.

b) Bu ifâde ile, onların zinâ yapmaları kastedilmiştir. Bu, **Hasan el-Basrî** ve **Ebû Kılâbe** ve **Süddî**'nin görüşüdür.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ istisnası hangi şeyden istisnâ edilmiştir? Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1- Bu, ahz-i emval (mal alma)dan yapılmış bir istisnâdır. Yani, "Erkeğin, fidye versin diye hanımını zarara sokmak için engellemesi helâl değildir. Ancak o kadının zinâ etmesi durumu hariç (o zaman helâl olur)" demektir. Bu görüşte olanların bir kısmı bu hükmün devam edip nesholunmadığını, bir kısmı da bunun celde âyetiyle (Nûr, 2) mensûh olduğunu söylemişlerdir.

2- Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerini evlerde alıkoyun"* (Nisâ, 15) âyetinde geçen engelleme ve tutmadan istisnâdır. Bu **Ebû Müslim**'in görüşü olup, o bu âyetin mensûh olmadığını iddia etmiştir.

3- Bu istisnânın, Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ *"onları zorlamayınız"* buyruğundan bir istisnâ olması da mümkündür. Çünkü اَلْعَضْلُ kelimesi, hapsetmek anlamındadır. Binâenaleyh, bu kelimenin manasına, o kadınları evlerde hapsetme hususu da dahildir. Böylece velîler ve kocalar, o kadınları evlerde hapsetmekten nehyedilmiş olurlar. O kadınların, arayı açacak bir fuhuş irtikâb etmiş olmaları durumu müstesnâ... Bu durumda, hem velîlerin hem de kocaların, onları evlerinde hapsetmeleri helâl olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nâfi ve Ebu Amr, bu âyeti بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ şeklinde; Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde yâ harfinin fethasıyla آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ şeklinde okumuşlardır. Onlar şöyle demişlerdir: " آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ ifâdesinde, o âyetlerin ortaya konulup beyân edilme gayesi bulunmaktadır. بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ifâdesinde ise, bu fuhşun ortaya çıkarılma maksadı yoktur." **İbn Kesîr** ve **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr**, her iki ifâdeyi de fetha ile; diğerleri ise, kesre ile okumuşlardır. Fethâ ile okuyanlar, bunu iki şekilde izah etmişlerdir:

a) "Fâhişe" ve "âyât" kelimeleri, hakikatte fâil durumunda değillerdir. Onları ortaya koyup beyân eden, ancak Allah Teâlâ'dır.

b) Fuhuş ortaya çıkar; eğer dört şahit o fuhşun yapıldığına şahitlik ederse, o zaman o fuhuş, ortaya konulmuş ve beyân olunmuş مُبَيِّنَةٌ olur. Âyetlere gelince, her halükârda Cenâb-ı Hak, onları beyân ettiği için "mübeyyen" (beyan olunmuş) olurlar. Bu kelimeleri kesre ile okuyanların izahı ise şudur: Âyetler, ortaya çıkıp zuhûr ettiklerinde, beyân etme ve açıklamanın birer sebebi olurlar. Âyetler açıklama ve beyânın birer sebebi olunca da, açıklamanın onlara isnâd edilmesi (bu kelimelerin fâil durumuna geçmeleri) caiz olur. Nitekim putlar, sapıklığın bir sebebi oldukları için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabb'im, çünkü onlar insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar"* (İbrahim, 36) buyruğunda saptırmanın onlara isnâd edilmesi yerinde ve güzel olmuştur.

Kadınlarla İlgili Hükümlerin Üçüncü Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Onlarla iyi geçinin"* buyruğudur. Cahiliyyedekiler, kadınlara kötü muâmele yapıyorlardı. İşte bunun üzerine onlara, *"Onlarla iyi geçinin"* denilmiştir. **Zeccâc,** bunun, geceleme (hanımlara ayrı ayrı gece tahsisatı) ile onlara yapılan harcama konusunda âdil olmak ve güzel söz söylemek olduğunu söylemiştir.

Hoşlanmadığınız Bir Evlilikte Allah Çok Hayır Yaratabilir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا *"Eğer kendilerinden hoşlanmıyorsanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de, Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur"* buyurmuştur. Yani, "Onlarla iyi geçinmeyi ve onların kocası olmayı istemez de, onlardan ayrılmayı tercih ederseniz, biliniz ki, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de, Allah onda birçok hayır takdir etmiş olabilir. Bu âyette bulunan فِيهِ "onda" kelimesindeki zamirin neye râci olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "Eğer onlarla beraber yaşamayı istemezseniz, onları güzel bir şekilde tutun, alıkoyun. Olabilir ki, onlarla berâber yaşamanızda birçok hayır bulunabilir" demektir. Bu görüşte olanlar, buradaki خَيْرًا كَثِيرًا ifâdesini bazan dünyaya gelecek bir çocuk ile tefsir etmişlerdir. Böylece o istememezlik (kerâhet) muhabbete, nefret de arzuya dönüşmüş olur. Onlar bazan da bu ifâdeyi şu şekilde tefsir etmişlerdir: "Erkek onunla birlikte yaşamayı istemediği halde, sonra o buna rağmen, Allah'ın mükâfaatını elde etmek için bu sıkıntıya katlanır, o kadına harcamada bulunur, istemediği halde ona iyilikte bulunursa, âhirette bol sevaba, dünyada ise güzel bir övgüye müstehak olmuş olur.

b) Mananın şöyle olmasıdır: "Eğer siz onlarla beraber yaşamayı istemez, onlardan ayrılma hususunda arzulu olursanız, Cenâb-ı Hak bu ayrılıkta o kadınlar için birçok hayırlar meydana getirir. Bu da, o kadının kocasından kurtulup, ondan daha hayırlı olan bir koca bulması ile tahakkuk eder. Bu âyetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer (karı-koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini fazlû keremiyle ihtiyaçtan müstağni kılar.."* (Nisa, 130) âyetidir. Bu görüş, **Ebu Bekr el-Esamm**'ın görüşüdür. **Kâdî** ise şöyle demektedir: "Bu görüş, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, söyledikleriyle (kocayı) hanımıyla sürekli yaşamaya teşvik etmiştir. Binâenaleyh, daha nasıl O, bununla onların ayrılmasını murâd etmiş olabilir?"

* * *

Kadınlarla İlgili Hükümlerin Dördüncü Nev'i

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا
مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ
إِلَىٰ بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle vermiş olsanız bile, içinden bir şey almayın. Bir iftirâ ve açık bir günah olarak alır mısınız onu? Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız? Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar..."

(Nisâ, 20-21).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin Nüzûl Sebebi

Allahu Teâlâ, önceki âyette, kadınların arayı açacak bir fuhuş işlemeleri halinde onlara zarar verme hususunda müsaade edince, bu âyette de fuhuş işleme halinin dışında onlara zarar vermenin haram olduğunu beyân buyurarak, وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ *"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz"* buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre, câhiliyyede bir kimse

başka bir kadınla evlenmeyi arzu ettiğinde, bizzat kendi hanımına fuhuş iftirası atardı. Böylece kocası o kadını, yeni evlenmek istediği kadınla evlenme masrafını karşılamak için, ona daha önce mihir olarak verdiği şeyi fidye olarak geri vermeye (kadını "hul'" yapmaya) zorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz..."* buyurmuştur. Bu âyette geçen "kıntar" kelimesinden maksat, çok miktarda mal olup, bu kelimenin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın *"yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş..."* (Âl-i İmrân, 14) âyetinin izahında geçmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu âyetin "mihr"deki fiatların (mihr'in miktarının) artabileceğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ömer** (r.a) minberde iken, "Dikkat ediniz. Kadınların mihirlerini yüksek tutmayın" demiş, bunun üzerine bir kadın ayağa kalkarak, "Ey **İbnu'l-Hattâb,** Allah bize veriyor, sen ise mani oluyorsun.." diyerek bu âyeti okumuş. Bunun üzerine **Hz. Ömer,** "Herkes **Ömer**'den daha fakîh!" demiş ve mihrin fiatlarının artırılmasının uygun olmayacağı görüşünden vazgeçmiştir. Bana göre âyette, "mihr"in fiatlarının artabileceğine dair bir delâlet bulunmamaktadır. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın *"Öbürüne yüklerle vermiş olsanız bile"* tabiri, O'nun, *"Eğer oralarda (gökte ve yerde) Allah'tan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiya, 22) buyruğunun, Allah'dan başka ilâhların bulunduğuna delâlet etmediği gibi, kadınlara mihr olarak çok mal verilebileceğine delâlet etmez. Netice olarak diyebiliriz ki, bir şeyi başka bir şeyin şartı yapmaktan, o şartın haddi zatında tahakkuk etmiş olması gerekmez. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَنْ قُتِلَ لَهُ قَتِيلٌ فَأَهْلُهُ بَيْنَ خِيَرَتَيْنِ *"Kimin bir yakını öldürülürse, öldürülenin âilesi, iki şeyi (diyet veya kısas) tercih etme arasında muhayyerdirler"* [92] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu hadis-i şerîfinden öldürmenin câiz olduğu neticesi çıkmaz. Bazan bir kimse, "şayet ilâh cisim olsaydı, muhdes olurdu" der. Bu, doğru bir sözdür. Ama bundan "İlâh gerçek bir cisimdir" şeklinde bir hüküm çıkarmamız gerekmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyete, erkeğin kadına mihir vermesi durumu da, vermemesi durumu da dahildir. Bu böyledir, çünkü erkek nikâh akdini, Allah'ın belirttiği şekilde, bu "mihr"e karşılık yapmıştır. Binâenaleyh, o erkeğin bu "mihr"i bizzat vermesiyle vermemesi durumu arasında bir fark yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Halvet-i Sahîha Mihir Vermeyi Gerektirir

Ebu Bekr er-Razî el-Cessâs, bu âyetle "halvet-i sahîha"nın mihri gerektirdiğine istidlâl ederek şöyle demektedir: "Çünkü Allah Teâlâ, kocayı kadının mihrinden her hangi bir şeyi almaktan men etmiştir. Bu men' mutlaktır. "Halvet-i sahîha" olmadan önce, âyetle amel edilmemiştir. Binâenaleyh, halvet-i

92) Ebu Dâvud, Diyât, 4 (4/172); Müsned, 6/385.

sahîhadan sonra bu âyetle amel edilmesi gerekir." O, sözüne devamla şöyle demektedir: "Bunun, Hak Teâlâ'nın *"Eğer siz onları kendilerine temas etmeden önce boşar, (fakat daha evvelden) onlara bir mihir tayin etmiş bulunursanız, o halde tayin ettiğiniz mihrin yarısı onlarındır"* (Bakara, 237) âyetiyle tahsis edilmiş olduğunun söylenmesi de caiz değildir. Zira, Sahâbe dokunmanın tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Meselâ Hz. Ali ve Hz. Ömer,** bundan muradın "halvet-i sahîha" olduğunu söylerlerken, **Abdullah İbn Mesûd,** bunun cimâ olduğunu söylemiştir. Bu, hakkında ihtilâf edilen bir husus olunca; bunun, bu âyetin umumîliğinden ötürü tahsis edilmiş olduğunu kabul etmek de imkânsız olur."

Cevap: Burada zikredilen âyet, Cenâb-ı Hakk'ın *"Birbirinize karılıp katılmış iken, onu nasıl alırsınız ki?"* buyruğunun delâletiyle, cimâ'dan sonraki durumla tahsis edilmiştir. Çükü "onların birbirlerine karılıp katılmaları", müfessirlerin ekserisine göre, "cimâ"dır. Bunun doğru olduğuna dair, ileride deliller getireceğiz.

BEŞİNCİ MESELE

Kötü Muamele Eden Koca, Ayrılırken Karısının Mihrini Eksiltemez

Kötü muâmele, ya koca yahut da karı tarafından yapılır. Buna göre, eğer bu kötü muâmele kocadan-ise; o kocanın, karısının mihrinden herhangibir şey alması mekrûh olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle (mihir) vermiş olsanız bile, içinden birşey almayın"* hitabı, geçimsizliğin kocadan olması durumunda, o kocanın karısının mihrinden herhangi bir şey almaktan nehyedilmiş olduğu hususunda sarih bir âyettir. Sonra, eğer karıyla koca arasında "hûll" (fidye karşılığında kocanın kadını boşaması) akdi meydana gelmişse, tıpkı cuma namazı çin ezan vaktinde alış-veriş yapmanın yasaklanmış olması; yapılması halinde bu alış-verişin geçerli olup bir mülkiyyet ifâde etmesi gibi, koca "hull"un bedelini alabilir. Ama geçimsizlik kadından olursa, bu durumda kocanın, "hull" bedelini alması helâl olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *".. ve onları kendilerine verdiğiniz (mihir)den birazını giderip (ele geçirmek) için, zorlamanız helâl olmaz..."* (Nisa, 19) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا *"Nasıl olur da bir iftira ve açık bir günah olarak onu alırsınız!"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da "bühtan" kelimesi, bir kimsenin büyüklenerek, arkadaşının yüzüne söylemiş olduğu yalandır. Kelimenin asıl manası, bir kimse şaşakaldığında Arapların söylemiş olduğu بُهِتَ الرَّجُلُ tabirine dayanmaktadır. Buna göre "bühtân", cesâmetinden dolayı insanın şaşakaldığı bir yalandır. Sonra, butlanından dolayı şaşakalınan her bâtıl, bühtân diye isimlendirilmiştir. *"Onda olmayan bir şeyi kardeşinin yüzüne karşı söylediğinde ona bühtanda bulunmuş olursun."* فَقَدْ بَهَتَّهُ hadisi de bu köktendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "bühtân" kelimesi niçin mansub kılınmıştır? Bu hususta şu ihtimaller vardır:

a) **Zeccâc,** bu kelimenin "hal" makamında kullanılmış bir mefûl-ü mutlak olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "siz o malı, bühtan edici ve günaha girici olarak mı alırsınız?" şeklinde olur.

b) **Keşşâf sahibi** ise şöyle demektedir: "Bu kelimenin her nekadar hakîkatta bir sebep olmasa da, mefûl-ü leh olduğu için mansub olmuş olması da muhtemeldir. Bu, tıpkı senin قَعَدَ عَنِ الْقِتَالِ جُبْنًا "korktuğu için savaştan geri durdu" sözünde olduğu gibidir.

c) Bu kelime, başındaki harf-i cerr hazfedilmiş olduğu için mansub kılınmıştır ve bu, بِبُهْتَانٍ (bühtan ile) takdirindedir.

d) Burada bir hazif vardır ve takdiri, تُصِيبُونَ بِهِ بُهْتَانًا وَإِثْمًا "O malı bir bühtan ve bir günah olarak alıyorsunuz" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mihirden Bir Şey Almanın "Bühtan" Diye Tavsîf Edilmesinin Sebebi

Bu malın alınışına, "bühtan" denilmesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1- Allah Teâla, bu mihrin verilmesini farz kılmıştır. Binaenaleyh kim onun geri verilmesini isterse, sanki "Bu farz değildir" demiş olur ve bundan dolayı bu bir bühtân olmuş olur.

2- Koca, nikah akdi yapılırken, o mihri o kadına teslim edip, ondan geriye birşey almayacağına garanti vermiştir. Binâenaleyh koca o malı geri alınca, ilk verdiği söz bir bühtân olmuş olur.

3- Biz, "câhiliyye Araplarının, hanımlarını boşamak istediklerinde, onlara iftira etmeleri adetlerindendi. Bundan dolayı kadın, kocasının böyle birşey yapmasından korkup, kocasının verdiği mihri geri verme karşılığında, kendisini (nikahını) kocasından almak (hull' yapmak) istiyordu" dedik. İş genel olarak bu şekilde cereyan ettiği için, sanki karı kocadan herbiri, diğeri gibi sayılmıştır.

4- Allah Teâlâ, önceki âyette *"Onları, kendilerine verdiğiniz (mehir)den birazını giderip (ele geçirmek) için zorlamayınız. Ancak arayı açacak bir fuhşu irtikâb etmiş olmaları müstesna"* (Nisa, 19) buyurmuştur. Müslümanın zâhirî hali, onun Allah'ın emrine muhalefet etmeyeceğini gösterir. Binâenaleyh böyle bir koca, hanımının mihrinden bir kısmını geri aldığında, onun bu alışı, hanımının apaçık bir fuhuş işlemiş olduğunu ihsâs ettirir. Gerçekte böyle bir şey olmadığı ve kocanın bu hareketinin de, aslında böyle birşey olmadığı halde kadının fuhuş yaptığı manasına gelmesi bakımından, kocanın bu mal alışını bir bühtan (iftira) olarak isimlendirmek doğru olur.

Bu hususta bir başka izah da şöyledir: Kocanın bu malı alışı, kadının zatını bir tenkid ve onun malını haksız bir alıştır. Bundan dolayı bu hareket, bir yönden bir bühtan, bir yönden de bir zulümdür. Binaenaleyh büyük günahlardan biri olmuş olur.

5- Bühtan ve açık bir günahın ilahî cezası onlarca bilinmektedir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, *"Nasıl olur da bir iftira olarak onu alırsınız!"* buyruğunun manası, "Bühtanın (iftiranın) cezasını alır mısınız?" şeklindedir. Bu tıpkı, *"Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"* (Nisa, 10) âyetinde olduğu gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, أَتَأْخُذُونَهُ *"Nasıl olur da onu alırsınız!"* buyruğunun başındaki istifhâm, "Böyle şey olmaz" manasında istifham-ı inkârî olup, "Şer'an ve aklen kabîh (kötü ve çirkin) olduğu ortada iken, siz böyle bir şeyi nasıl olur da yaparsınız!" demektir.

Koca, Verdiği Mehri Kısmen de Olsa Geri Alamaz

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا *"Onu nasıl alarsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız? Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ bu men edişin sebebi olarak şunları zikretmiştir:

1- Bu malı (mihri) geri alma, zımnen kadının açık bir fuhşa nisbet edilmesi manasını taşır. Binaenaleyh bu bir bühtan olmuş olur. Bühtan ise, büyük günahların belli başlılarındandır.

2- Bu, apaçık bir günahtır. Zira bu mal, o kadının hakkıdır. Binâenaleyh kim, bu zorlama ve şiddet gösterme yoluyla -ki bu bir zulümdür- kadının malını almaya uğraşırsa -ki bu da ikinci bir zulümdür - ve kadını güç durumda bırakırsa, hiç şüphesiz böylece bir zulümle diğer bir zulme yol arayan bu kimsenin bu hareketi apaçık bir günah olmuş olur.

3- Hak Teâlâ'nın, *"Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız"* âyetiyle beyân ettiği husus...

İfdâ Tabirinin İzahı

Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burada geçen أَفْضَى fiili, "genişlik" manasına gelen اَلْفَضَاءُ masdarındandır. Nitekim Araplar, bir yer geniş olduğu zaman, فَضَا – يَفْضُو – فُضُوًّا – فَضَاءً fiilini söylerler. Leys de, "Birisi birisine ulaştığında, أَفْضَى فُلَانٌ إِلَى فُلَانٍ denilir ki, bu "O, onun boşlu-

ğunda ve sahasında oldu'' manasınadır'' demiştir. Müfessirler, bu âyetteki ''ifdâ''nın ne manaya geldiği hususunda şu iki görüşü zikrederler:

a) Buradaki ''ifdâ'', cimâ (cinsî münasebet)ten kinâyedir. Bu, **İbni Abbas, Mücâhid** ve **Süddî**'nin görüşü olup, **Zeccâc** ve **İbn Kuteybe**'nin de tercihidir. Bu, aynı zamanda **İmam Şâfiî**'nin görüşüdür. Çünkü **Şafiî**'ye göre, koca, hanımıyla hiç cinsi münasebette bulunmazdan önce onu boşarsa, aralarında bir halvet-i sahîha (tam bir başbaşa kalma) olsa dahi, koca mihrin yarısını alabilir.

b) ''İfdâ'', hanımıyla cinsî münasebette bulunmasa bile, kocanın onunla halvet-i sahihada kalması manasınadır. **Kelbî,** ''ifdâ, ister cinsi münasebette bulunsun, ister bulunmasın, kocanın hanımıyla birlikte bir örtü (yorgan-yatak) içinde bulunmalarıdır'' der. Bu, **Ferrâ**'nın tercihi olup, **Ebu Hanîfe** (r.h)'nin de görüşüdür. Çünkü halvet-i sahîha, mehrin verilmesini gerektirir.

Bil ki birinci görüş daha evlâdır. Buna şunlar da delâlet eder:

1- **Leys,** أَفْضَى فُلَانٌ إِلَى فُلَانَةَ tabirinin, falanca adam, ''falanca kadının boşluğunda ve sahasında oldu'' manasına geldiğini söylemiştir. Bunun, hakikî manada ancak cimâ esnasında bulunacağı herkesin malumudur. Fakat cinsî münasebet (cimâ) bulunmadığı zaman, bu mana bulunmaz.

2- Allah Teâla, bunu taaccüb sadedinde zikredip, *''Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız!''* buyurmuştur. Taaccüb ise, ancak bu ifdâ (karılıp katılma) ülfet ve muhabbetin meydana gelmesinde kuvvetli bir sebep olduğu zaman, tam ve yerinde olur. Bu kuvvetli sebep, sırf başbaşa kalmak değil, aksine cimâdır. Binaenaleyh ''ifdâ'' kelimesini, cimâ manasına almak gerekir.

3- O kadına ''ifdâ'' yapmanın, mutlaka kendisinde son bulacağı bir iş ile tefsir edilmesi gerekir. Çünkü إِلَى harf-i cerri, intihâ-i gâye manasınadır. Fakat karı-koca arasındaki halvet-i sahîha böyle değildir. Zira sırf halvette, koca ile karıdan birinin fiili diğerine ulaşmış olmaz. Binâenaleyh âyetteki *''Birbirinize karılıp katıldınız''* ifâdesini, sırf halvet manasına almak imkânsızdır. Buna göre şayet, ''Onlar bir örtü altında birbirleriyle sarmaş dolaş olduklarında, hiç şüphe yok ki aralarında bir ifdâ (karılıp katılma) meydana gelmiş olur. Binâenaleyh bunun yetmesi gerekir. Halbuki siz böyle demiyorsunuz'' denilir ise, biz deriz ki: Burada hüküm veren olan iki kişidir. Birisi, mihrin ancak cimâ ile; diğeri ise sırf halvet ile olacağını söylüyor. Halbuki ümmet arasında, sarmaş dolaş olma sebebi ile mihrin gerekeceğini söyleyen hiç kimse yoktur.

Binaenaleyh bu görüş icmâ ile bâtıl olmuş olur. Bu durumda, âyetteki ifdâ (karılıp katılma) kelimesinin tefsiri hususunda geriye şu ikisinden birini söylemek kalır: Bu,

ya cimâ veya halvet-i sahîha manasınadır. Açıkladığımız sebeplerden dolayı, bunun, "halvet" manasına olduğunu söylemek bâtıldır. Geriye, bundan muradın "cimâ" (cinsî münasebet) olması kalır.

4- Halvet olmadan, mehir kesinleşmez. Halbuki şeriat, mehrin kesinleşmesini karı ile kocanın birbirine "ifdâ"sına bağlamıştır. Âyetteki "ifdâ" ile, halvet mi cimâ mı murad edildiği meselesi karışıktır (net ve açık değildir). Bir meselede bir şüphe meydana geldiğinde, onu evvelki hali üzere bırakmak gerekir ki bu da, mehrin kesinleşmemesidir. İşte bütün bu izahlar ile **Şafiî**'nin mezhebinin daha tercihe şayan olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız"* buyruğu bir taaccüb (hayret) ifâdesidir. Yani, "Hangi sebep ve şeyden dolayı böyle yapıyorsunuz!" Çünkü o kadın, kendisini sana adamış, kendisini senin için ve istifâden için sunmuş ve aranızda tam bir ülfet (yakınlık) ve sevgi meydana gelmiştir. Aklı olan kimseye, o hanımına gönül hoşluğu ile verdiği mihirden, kendisine birşeyleri geri vermesini istemesi nasıl uygun düşer? Bu, hiç şüphe yok ki fıtratı bozulmamış ve dürüst kimselere kesinlikle uygun değildir" demektir.

Allah Teâlâ'nın, bu mehri geri istemeyi men edişinin sebebi olarak zikrettiği şeylerden dördüncüsü, *"Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar"* âyetiyle beyân ettiği hususdur. Bu âyetteki "kuvvetli bir teminat" hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) **Süddî, İkrime** ve **Ferrâ** şöyle demişlerdir: "Bu, insanların "Bu kadını seninle, Allah'ın erkeklerden kadınlar için aldığı, ya o kadını marûf (iyi) bir şekilde tutma veya güzel bir şekilde salıverme şeklindeki ahdi üzere evlendiriyorum" demelerindeki (teminattır). Halbuki erkek, hanımını mehri geri vermeye mecbur ettiğinde, hanımını güzel bir şekilde değil, ona kötülük ederek salıvermiş olacağı herkesçe malumdur.

b) **İbn Abbas** (r.a) ve **Mücahid,** kuvvetli teminatın, mihre dayandırılmış nikah akdi olduğunu ve bunun kendisi ile, kadınların ferçlerinin helâlliğının teminine çalışıldığı bir kelime (söz) olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): *"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın birer emâneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesi (sözü) ile onların ferçlerini kendinize helâl kıldınız"* [93] demiştir.

c) Hak Teâlâ'nın *"Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar"* buyruğu, "Onlar sizden, birbirinize karılıp katılmanız sebebi ile, kuvvetli bir teminat aldılar" demektir. Cenâb-ı Hak bu ahdi (teminatı), çok kıymetli ve önemli olduğu için, "kuvvetli" diye

93) Müslim, Hacc, 147 (2/889) (Veda Haccı hutbesinden...)

tavsif etmiştir. Âlimler şöyle derler: "Yirmi günlük beraberlik, akrabalık sayılır. Artık karı koca arasında meydana gelen birlik ve imtizactaki yakınlık derecesini varın düşünün."

* * *

Kadınlarla İlgili Beşinci Hüküm

وَلَا تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾

"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak daha önce geçenler müstesna... Şüphe yok ki o bir hayasızlık, (Allah'ın) hışmına (bir sebep) ve kötü bir yoldur"

(Nisa, 22).

Bu âyetle ilgili meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) ve müfessirlerin ekserisi şöyle demişlerdir: "Câhiliyye devri insanları, babalarının hanımları ile evlenirlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle onları bu işten nehyetti."

İKİNCİ MESELE

Nikâhın Cinsî Münasebet Olduğu Şeklindeki İzah

Ebu Hanife (r.h) "Bir kimsenin, babasının zinâ ettiği bir kadınla evlenmesi haramdır" derken, **Şafiî** (r.h) ise, "haram değildir" demiştir. **Ebu Hanife** bu âyetle istidlâl ederek şöyle demektedir: "Çünkü Allah Teâlâ insanı, babasının nikâhladığı bir kadını nikâhlamaktan nehyetmiştir. Nikâh, cinsî münasebetten ibarettir. Binâenaleyh bu âyet, insanı, babasının cinsî münasebette bulunduğu kadını nikâhlamaktan nehyetmiştir. Biz, şu sebeplerden dolayı nikâhın cinsi münasebette bulunmaktan ibâret olduğunu söyledik:

1- Cenâb-ı Hak, *"Yine erkek, zevcesini (üçüncü defa olarak) boşarsa ondan sonra kadın, kendinden başka bir kocayı nikâhlamadıkça ona helâl olmaz"* (Bakara, 230)

buyurmuş, böylece bu nikâhı karıya nisbet etmiştir. Halbuki karıya nisbet edilen nikâh, akid değil cinsî münasebette bulunmaktır. Çünkü insanın, bizzat kendi zevcesiyle evlenmesi mümkün değildir. Çünkü hâsıl-ı tahsîl imkânsızdır. Bir de, bu âyette nikâh ile kastedilen nikah akdi olsaydı, o zaman sırf akid ile (üç talâk ile boşanan kadının ilk kocasına) helâl olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, biz bu âyette nikâhtan kastedilenin, nikâh akdi olmadığını anlamış oluruz. Böylece de bunun, "cinsî münasebet"te bulunmak olduğu açık bir biçimde ortaya çıkar. Çünkü, aralarında bir fark bulunduğunu hiç kimse söylememektedir.

2- Hak Teâlâ, *"Yetimleri nikâha erdikleri zamana kadar deneyin..."* (Nisâ, 6) buyurmuştur. Burada "nikâh" sözünden kastedilen, nikâh akdi değil cinsî münasebettir. Zira, "akîd" yapma ehliyeti devamlı olarak mevcuttur.

3- Cenâb-ı Hak, *"zina eden erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasını nikâhlamaz.."* (Nûr, 3) buyurmuştur. Binaenaleyh, eğer buradaki "nikâh" sözünden maksad nikah akdî olsaydı, o zaman yalan söylenmiş olması gerekirdi.

4- Hz. Peygamber (s.a.s) نَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ *"Elini nikâhlayan (eliyle kendini tatmin eden) mel'ûndur"* (94) buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu hadisindeki "nikâh" sözüyle, nikâh akdi değil, aksine cinsî münasebette bulunma, yani elle tatmin olma kastedilmiştir.

Bütün bu anlatılanlarla, "nikâh"ın cinsî münasebette bulunmaktan ibaret olduğu sabit olmuş olur. O zaman da Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ buyruğunun manasının, "Babalarınızın cinsî münasebette bulunduğu o kadınları nikâhlamayın" şeklinde olması gerekir ki, bu durumda bu ifâdeye hem nikâhladığı hem de zinâda bulunduğu kadınlar dahil olmuş olur." Nikâh lâfzı, cinsî münasebette bulunmak manasına geldiği gibi, akid yapmak manasına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ *"İçinizden bekârları evlendiriniz.."* (Nûr, 32), فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin"* (Nisa, 3) ve إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ *"Mü'min kadınları nikahlayıp da..."* (Ahzâb, 49); Hz. Peygamber de, وُلِدْتُ مِنْ نِكَاحٍ وَلَمْ أُولَدْ مِنْ سِفَاحٍ *"Ben nikâhtan dünyaya geldim; zinâdan doğmadım"* buyurmuşlardır. O halde, artık niçin nikâh lâfzını cinsî münasebette bulunmaya hamletmek, nikâh akdi yapmaya hamletmekten daha evlâ olur" denilebilsin?

Hanefîler, bu soruya şu üç şekilde cevap vermişlerdir:

a) Kerhî'nin şu görüşü: "Nikâh lâfzı, "cinsî münasebette bulunma" anlamında hakikat; "akid yapma" manasında ise mecâz ifâde eder. Zira, Arapça'da nikâh lafzı, "eklemek, ilâve etmekten ibarettir. Bu mâna ise akidde değil, cinsî münasebette

94) Keşfu'l-Hafâ, 1/325.

söz konusudur. Böylece "nikâh" lâfzı, cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat ifâde etmiş olur. Daha sonra akid yapmak, bu isimle, nikâh kelimesiyle adlandırılmıştır. Çünkü nikâh akdi, cinsî münasebette bulunmanın bir sebebi olunca, böylece müsebbebin ismi sebebe verilmiş olur. Bu tıpkı şuna benzer: "Akîka", doğarken çocuğun başında bulunan saçlara verilen bir isimdir. Daha sonra, bu saçlar tıraş edilirken, kesilen koyun da "akîka" diye isimlendirilmiştir. İşte burada da böyledir." Bil ki, **Kerhî**'nin görüşüne göre tek bir lâfzı, aynı mana kastedilerek, hem hakîkî hem de mecazî manada kullanmak caiz değildir. Binaenaleyh, hiç şüphesiz **Kerhî**, bu âyetten anlaşılanın "cinsi münasebette bulunma"nın hükmü olduğunu, akdin hükmünün ise bu âyetten anlaşılmadığını; aksine başka bir yoldan ve başka bir delilden elde edildiğini söylüyordu.

b) Bazı alimler, müşterek bir lâfzın, iki mâna hakkında birden kullanılabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Zikredilen âyetler, nikâh lâfzının, hem cinsî münasebette bulunmak, hem de nikâh akdi yapmak manasında beraberce kullanıldığına delâlet etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* buyruğu nikâh lâfzını, ifâde ettiği her iki manaya da hamledebilmek için, hem cinsî münasebette bulunmaktan, hem de nikâh akdi yapmaktan bir nehy olmuş olur.

c) Bu, "Müşterek lâfzın, ifâde ettiği her iki mâna hakkında da kullanılması câiz değildir" diyenlerin görüşüdür. Onlar sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Zikredilen deliller ile nikâh lâfzının, Kur'ân-ı Kerim'de bazan "cinsî münasebette bulunmak", bazan da "nikâh akdi yapmak" manasında kullanılmış olduğu ortaya çıkar. Bu lâfzın hem müşterek bir lâfız, hem de mecâz olduğunu söylemek ise, aslolanın hilâfınadır. Binaenaleyh bu kelimeyi, müştereklik ve mecâz manası bertaraf olsun diye, müştereklikle mecâz arasında ortak olan bir noktada hakikat kabul etmek gerekir ki, işte bu nokta da eklemek, katmak, ilâve etmek manasıdır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin" buyruğu, bu iki kısım arasında müşterek olan bu "eklemek, katmak" manasından bir neyh olmuş olur. İki kısım arasında müşterek bir manadan nehyetmek ise, hiç şüphesiz, o iki kısmın her birinden bir nehy olmuş olur. Zira evlendirmekten nehyetmek, hem nikâh akdinden, hem de cinsî münasebette bulunmaktan berâberce nehyetmek olur. Bu sorunun açıklanması hususunda söylenilmesi mümkün olanların tamamı bundan ibarettir.

"Nikâh Cinsî Münasebet Değil, Yapılan Akiddir" İzahı

Hanefîlerin bu görüşüne şu şekillerde cevap verilebilir:

1- Biz, nikâh kelimesinin, cinsî münasebette bulunmak anlamına geldiğini kabul

etmiyoruz. Hanefilerin, bu konuda tutunmuş oldukları bütün deliller şu şeylerle çelişmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), اَلنِّكَاحُ سُنَّتِي *"Nikâh benim sünnetimdir"* (95) buyurmuştur. Şüphe yok ki, cinsî münasebette bulunmak, cinsî münasebette bulunmak itibariyle, O'nun bir sünneti değildir. Aksi halde, zinâ yoluyla cinsî münasebette bulunmanın da Hz. Peygamber'in bir sünneti olması gerekirdi. Nikâhın bir sünnet olduğu, cinsî münasebette bulunmanın ise bir sünnet olmadığı sabit olunca, nikâhın cinsî münasebette bulunmaktan ibaret olmadığı sabit olmuş olur. Hz. Peyamber'in, تَنَاكَحُوا تَكَاثَرُوا *"Evleniniz, çoğalınız.."* (96) emrine temessük etmek de böyledir. Eğer, cinsî münasebette bulunmak "nikâh" lâfzıyla isimlendirilmiş olsaydı, bu mutlak manada cinsî münasebette bulunmak hususunda bir müsaade olmuş olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçinizden bekârları evlendirin"* (Nûr, 32) ve *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin"* (Nisa, 3) ifâdeleriyle ihticâc etmek de böyledir.

"Deliller arasında bir çelişki meydana geldiğinde, tercih bizimledir" denilemez. Zira biz, cinsî münasebette bulunmanın hakîkî manada "nikâh" lâfzıyla adlandırılmış olduğunu söylemiş olsaydık, o zaman delillerimize mecâzın da girmiş olması gerekirdi. Mecâz ile tahsis etmek arasında her ne zaman bir teâruz meydana gelirse, tahsîsi tercih ve iltizâm etmek evlâ olur.

Çünkü biz şöyle diyoruz: "Nikâh lâfzının akid manasında kullanılabileceği görüşüne siz de yardımcı oluyorsunuz. Zira şayet biz, "nikâh lâfzı cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat ifâde eder" dersek, o zaman zikretmiş olduğumuz âyetlerde tahsisin bulunması gerekir. Yine, içinde nikâh lâfzının geçmiş olduğu âyetlerde bu lâfzın akid manasında mecâzî olarak kullanılmış olduğuna hükmetmek gerekir. Ama, bu âyetlerdeki nikâh lafzının cinsî münasebette bulunmak manasına geldiğini söylersek, o zaman tahsis etmiş olmamız gerekmez. Binâenaleyh, sizin hükmünüz, hem mecazın hem de tahsisin aynı anda bulunmasını; bizim hükmümüz ise sadece mecâzı gerektirir. Bundan dolayı bizim görüşümüz daha evlâdır.

b) Nikâh lâfzının cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat olmadığına delâlet eden delillerden birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Ben nikâhtan dünyaya geldim, zinadan doğmadım"* şeklindeki sözüdür. Böylece Hz. Peygamber, kendisinin zinadan değil de, nikâhtan dünyaya geldiğini beyân etmiştir. Bu ise, zinanın bir nikâh olmadığını; aksine onun sadece cinsi münasebette bulunmak olmasını gerektirir. Bu ise, cinsî münasebette bulunmanın bir nikah olmamasını iktizâ eder.

---

95) İbn Mace, Nikah, 1 (1/592).
96) Keşfu'l-Hafâ, 1/318.

c) Bir kimse zinadan olan çocuklar hakkında, "Onlar nikâh yoluyla meydana gelen çocuklar değillerdir" diye yemin etse, yemininde "hânis" olmaz (yemini doğru olmuş olurdu). Eğer cinsi münasebette bulunmak bir nikâh olmuş olsaydı, o zaman o kimsenin yemini yerinde olmuş olmazdı. İşte bu da, cinsî münasebette bulunmanın hakikî mânada olmak üzere "nikâh" lâfzıyla isimlendirilmeyeceğine apaçık bir delildir.

2- Biz, cinsî münasebette bulunmanın "nikâh" lâfzıyla adlandırılmış olduğunu kabul ediyoruz. Ama ne var ki, nikâh akdi yapmak da bu lâfızla adlandırılmıştır. O zaman daha niçin âyeti, sizin ileri sürmüş olduğunuz şeylere hamletmek, bizimkilere hamletmekten daha evlâ oluyor?

Kerhî'nin zikretmiş olduğu şeye gelince, bu son derece zayıf ve yetersizdir. Bunu iki şekilde izah edebiliriz:

Birinci şekil: Cinsî münasebette bulunmak, nikâh akdi yapmanın bir neticesi (müsebbebi)dir. Müsebbebin isminin, mecazî olarak sebep yerinde kullanılması uygun ve güzel olduğu gibi; sebebin isminin de, mecazî olarak, müsebbebe verilmesi yerinde ve güzeldir. Nikâh lâfzının, cinsî münasebette bulunmanın bir ismi; sonra da bu ismin, cinsî münasebette bulunmanın sebebi olduğu için, nikâh akdi yapmaya ıtlâk edilmiş olduğunun söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aynı şekilde nikâh lafzının, nikâh akdi yapmanın bir ismi, sonra da bu ismin, -cinsî münasebette bulunmak nikâh akdinin bir neticesi olduğu için- cinsî münasebette bulunmaya ıtlak edilmiş olduğunun söylenmesi de muhtemeldir. O halde daha niçin, onlardan biri diğerinden evlâ olsun? (Böyle bir evleviyyetten bahsedilecekse), bizim zikretmiş olduğumuz ihtimal daha evlâdır. Zira sebebin müsebbebi gerektirmesi; müsebbebin muayyen sebebini istilzâm etmesinden daha evlâdır. Çünkü bir hakikatin meydana gelebilmesi için, birçok sebebin bulunması imkânsız değildir. Meselâ bu, "mülk" lâfzı gibidir.: Zira bu mülkiyyet alışveriş, hibe, vasiyyet ve verâset yoluyla meydana gelmiş olabilir. Bir mülâzemetin bulunmasının, mecâzın meydana gelebilmesinin şartı olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Böylece "nikâh" lâfzının, nikâh akdi yapmada hakikat; "cinsî münasebette bulunmak" manasında mecâz olduğuna hükmetmenin, aksini söylemekten daha evlâ olduğu ortaya çıkmış olur.

İkinci şekil: "Nikâh" lâfzı, şayet cinsî münasebette bulunmada hakikat; nikâh akdi yapmada mecâz olsaydı, -ki usûlü fıkıhta, bir lâfzın aynı anda hem hakîki hem de mecâzî mânada kullanılamıyacağı hükmü yer almıştır- bu durumda âyetin, nikâh akdi yapma hükmüne delâlet etmemesi gerekir. Bunu her ne kadar **Kerhî** benimseyip ileri sürmüşse de, ancak ne var ki bu, kat'î delil ilé bertaraf edilmiştir. Bu böyledir, çünkü müfessirler, bu âyetin nüzûl sebebinin, cahiliyyedekilerin babalarının hanımlarıyla evlenmeleri olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Müslümanlar da, bu âyetin nüzûl sebebinin bu âyetin hükmüne dahil olması gerektiği hususunda icmâ

etmişler; daha doğrusu, bu sebeb-i nüzûl dışındaki durumların bu âyetin hükmü altına girip girmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sebeb-i nüzûlün bu âyetin hükmüne dahil olmasına gelince, bu, ümmet arasında üzerinde icmâ edilen bir hususdur. Müfessirlerin icmâıyla, bu âyetin nüzûl sebebinin, cimâ değil de akd-i nikâh olduğu; müslümanların icmâıyla da mutlaka sebeb-i nüzûlün murad edilmesi gerektiği sâbit olunca, böylece icmâ yoluyla, bu âyette nikâh akdinden nehyin murad edilmiş olduğu sabit olmuş olur. Buna göre **Kerhî**'nin görüşü bu kat'î delilin zıddına ve hilâfına varid olmuş olur ki, bundan dolayı da kesin olarak bozuk olup, merdûddur.

Onların, "Biz nikâh lâfzını, her iki manasına da hamlederiz" şeklinde zikrettikleri hususa gelince, biz diyoruz ki: Bu da yanlış ve temelsizdir. Biz, fıkıh usûlünde bunun niçin yanlış olduğunu beyân etmiştik.

Üçüncü şekil: Bu konuda zikredilmiş görüşlerin en güzeli olmakla beraber o da zayıftır. Çünkü, cimâ esnasında söz konusu olan birleşme, bedenlerin birleşmesinden ve birbirine yapışmasından ibarettir. Nikâh akdinde meydana gelen birleşme ise, böyle değildir. Zira nikâh akdinde söz konusu olan îcâb ve kabûl, kalıcı olmayan sözlerdirler. Binâenaleyh birleşme, karşılaşma ve birbirine yapışma mânaları bu sesler hakkında imkânsız olur. Hal böyle olunca da, cimâ ile akîd arasında bir mâna ortaklığı bulunmamaktadır ki, nikâh lâfzı onda hakîkat ifâde eder denilsin. Bu bâtıl olunca geriye ancak "nikâh lâfzı, cimâ ile akîd arasında müşterektir; yine nikâh lâfzı, onlardan birinde hakîkat ifâde etmektedir, diğerinde de mecâz..." denilmesi kalır ki, o zaman da söz daha önce zikredilmiş olan iki veche intikâl etmiş olur. İşte bu konuda söylenebilecek özet söz bundan ibârettir.

3- "Nikâh" kelimesinin "cimâ" manasına geldiğini kabul ettik.. Müfessirler مَا lâfzının akıllı olmayan varlıklar hakkında hakikat ifâde ettiği hususunda icmâ ettikleri halde, siz niçin Cenâb-ı Hakk'ın مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ ifâdesinden muradın, "nikâhlanan" اَلْمَنْكُوحَة olduğunu söylediniz? Şayet bundan burada murad, "nikâhlanan" (kadın) olmuş olsaydı, mecâz gerekirdi. Bu ise, aslın hilâfınadır. Daha doğrusu Arapça konuşanlar, مَا ism-i mevsûlünün, kendisinden sonra gelen cümle ile birlikte, bir masdar takdirinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre âyetin takdiri, وَلاَتَنْكِحُوا نِكَاحَ آبَاءِكُمْ şeklinde olur. Buna göre bu ifâdeden murad, "Babalarınızın nikahı gibi bir nikâh yapmayınız. Çünkü atalarınızın nikahları velisiz ve şahidsiz, muvakkat (zamanla sınırlı) ve zorlama yoluyla idi" şeklinde bir nehiy olmuş olur. Binaenaleyh Hak Teâlâ, bu âyet ile onları bu şekilde nikâh yapmaktan nehyetmiş oldu. Bu görüş, âyetin tefsiri sadedinde **Muhammed İbn Cerîr et-Taberî**'den nakledilmiştir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın, مَا نَكَحَ آبَاءُكُمْ buyruğundan muradın, "Nikahlanan (kadın)" olduğunu kabul ettik. Buna göre kelâmın takdiri, وَلاَ تَنْكِحُوا مَنْ نَكَحَ آبَاءُكُمْ şeklinde olur. Fakat, مَنْ نَكَحَ آبَاءُكُمْ "babalarınızın nikahladığı kimseler" ifâdesi, başına

"küllü" (bütün) ve "ba'zı" lafızlarının gelmesi sahih olması ve binâenaleyh "sizler, babalarınızın nikahladığı kimselerin bütününü nikahlamayın" ve "Sizler, babalarınızın nikahladığı kimselerin bir kısmını (bazısını) nikahlamayın" denilebilmesinin sahih ve uygun olmasının da delâlet ettiği gibi, umûm ifâde etmesi bakımından sarih ve net değildir. Şayet bu umûmî hüküm ifâde etme bakımından sarih olsaydı, bunun başına "küllü" (bütün, hepsi) kelimesinin getirilmesi bir tekrar, bazı (bir kısmı) kelimesinin getirilmesi de bir noksanlık olurdu. Bunun böyle olmadığı ise malumdur. Böylece Hak Teâlâ'nın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* buyruğunun, umûmî bir hüküm ifâde etmediği sabit olmuş olur. Bu umûmî bir hüküm ifâde etmeyince, tartışma mevzuumuzu da ilgilendirmez.

"Bu, umûmî bir hüküm ifâde etmiyor ise, onu kısımlardan birisine hamletmek, diğer kısımlara hamletmekten daha evlâ olmaz. Çünkü o zaman bu ifâde, birşey anlaşılmayan mücmel bir söz olmuş olur. Aslolan ise, bunun böyle olmamasıdır" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bunun umûmî bir hüküm ifâde etmemesi halinde, bir kısma hamledilmesinin diğer kısımlara hamledilmesinden daha evla olmayacağını kabul etmiyoruz. Bu böyledir. Zira müfessirler, bu âyetin sebeb-i nüzûlünün, babaların hanımları ile evlenme olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bundan dolayı âyetin hükmünü, bu kısma hamletmek daha evlâ olmuştur. Bu değerlendirmeye göre, âyetin mücmel olması ve tartışma mevzuu olan meseleyi ilgilendirmesi gerekmez.

5- Kabul edelim ki bu nehiy, tartışma mevzuu olan meseleyi içine alıyor. Fakat siz niçin "Bu âyet, haram oluşu ifâde ediyor" dediniz? Nehyin kısımlarından pek çoğu haramlığı değil aksine tenzîhi (mekruhu, sakındırmayı) ifâde etmiyor mu! O halde siz niçin, "muhakkak ki durum böyle değildir" dediniz? Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu, aslın hilâfına olan bir durumdur. Fakat bir delil, kendisine delâlet ettiği zaman, ona başvurmak gerekir. Biz inşaallah bu nikahın ne manaya geldiğinin delillerini zikredeceğiz.

6- Farzet ki sizin zikrettiğiniz şeyler, bu nikahın fesadına (bozukluğuna) delalet etsin. Fakat burada bu nikahın doğruluğuna da delâlet eden deliller bulunmaktadır. Bunlar da birkaç tanedir:

Birinci delil: Bu nikâh, akdolunmuştur (kıyılmıştır), binaenaleyh sahih olması gerekir. Bunun akdolunmuş bir nikah oluşunun açıklaması, onun, **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre, bu âyetle nehyolunmuş olmasıdır. Onun mezhebine göre, birşeyden nehyetmek, haddizatında o şeyin mün'akid (akdolunmuş, önceden geçerli) olduğuna delâlet eder. Fâsid alış-veriş ve Kurban bayramının ilk günü tutulan oruç meselesinde, **Ebu Hanife**'nin mezhebinin benimsediği esas görüş budur. Binâenaleyh bu iki mukaddimenin toplamından, bu nikah'ın **Ebu Hanife**'nin benimsediği bu kâideye göre, mün'âkid olması gerekir. Bu durumda böyle bir nikahın mün'akid olduğunu

söylemek sâbit olunca, onun sahih olduğunu da söylemek gerekmektedir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark olduğunu söyleyen kimse yoktur. İşte bu açıklama, bu nikâhın sıhhati konusunda, onlara ilzâm (kendi delilini onlara karşı kullanma) yoluyla yöneltilmiş güzel bir izahtır.

İkinci delil: Hak Teâlâ'nın, *"İman etmedikçe müşrik kadınları nikahlamayınız..."* (Bakara, 221) âyetinin ifâde ettiği umûmî hüküm, müşrik kadınları nikahlamaktan nehyetmekte ve nehyi bir gayeye (bir zamana) kadar uzatmaktadır ki bu da o kadınların iman etmeleridir. Bir gayeye (müddete) kadar uzatılan hüküm, o gaye tahakkuk ettiği zaman sona erer. Bu sebeple onları nikahlamayı men eden hükmün, onlar iman edince sona ermesi gerekir. Bu yasaklama sona erince, onları nikahlamanın câiz olacağı hükmü ortaya çıkar. İşte bu da, mutlak manada o kadınları nikahlamanın câiz olmasını gerektirir. Şüphe yok ki bu umûmîliğe, babanın zina yoluyla cinsî münasebette bulunduğu kadınlar ile diğer kadınlar dahildir. Bu konuda söylenecek son söz şudur:

Âyetin bu umûmî hükmünün bazı kısımlarına bir tahsis (sınırlama) girmiş olup tahsise maruz kalmayan sahada bu genel hüküm geçerli olmakta devam eder. Biz, aynı şekilde nikahla ilgili şu umûmî hükümlerin hepsi ile istidlâl ederiz:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى *"İçinizden bekarları evlendirin"* (Nur, 32), ve فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin"* (Nisa, 3) âyetleri gibi.

Aynı şekilde وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onların dışındakiler ise size helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyetine de tutunuruz.

Bir kimse şöyle diyemez: "Bu âyetteki مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onların dışındakiler"* ifâdesindeki zamir, (ism-i mevsul, yani ilgi zamiri), daha önce anılan kadınlara râcîdir. *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlar.."* da, daha önce zikredilmiş olanlar cümlesindendir." Bu böyledir. Çünkü zamirin, daha önce zikredilenlerden kendisine en yakın olana râcî olması gerekir. Burada zamîre en yakın olan da *"Analarınız, kızlarınız... size haram edildi"* (Nisa, 23) ifâdesidir. Binâenaleyh *"Onların dışındakiler ise size helâl kılındı"* (Nisâ, 24) buyruğu bununla alakalıdır ve buna *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlar.."* dahil değildir. Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ فَزَوِّجُوهُ *"Size, dinî hayatını beğendiğiniz kimseler gelirse, onu evlendiriniz"* (97) ve زَوِّجُوا بَنَاتِكُمُ الْأَكْفَاءَ *"Kızlarınızı, küfüvleri (denkleri) ile evlendiriniz"* (98) hadislerinin ifâde ettikleri umûmî hükümlere de delîl olarak tutunuyoruz.

Bütün bu umûmî ifâdeler, tartışma konusu olan meseleyi içine alırlar.

---

97) Tirmizi, Nikah, 3 (3/394); İbn Mâce, Nikah, 46 (1/633).

98) Keşfu'l-Hafâ, 1/442; Câmiû's-Sağir, 2/28.

Bil kl biz, "**Usûl-ü'l-Fıkıh**"ta delillerin çokluğu sebebi ile tercih yapmanın câiz olduğunu beyân etmiştik. Durum böyle olunca diyoruz ki: Onların görüşüne uygun olarak "nikâh kelimesinin "cimâ" manasında hakîkat, nikah akdi manasında mecaz olmasının kabul edilmesi halinde, şayet âyeti "akid" anlamına hamledersek, tek bir mecaza başvurmuş oluruz. Âyeti nikahın haramlığı manasına hamletmemiz halinde de, bu birçok tahisi yapmış olmamız gerekir. Böylece tarafımızdan yapılan tercih, bu hususlaki delillerin çokluğu sebebi ile olmuş olur.

Üçüncü delil, bu mesele hakkındaki Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu meşhur hadisidir. اَلْحَرَامُ لاَ يُحَرِّمُ الْحَلاَلَ *"Haram, helâli haram kılmaz."* (99) Bu konuda (muhaliflerimizce) söylenebilecek son söz şudur: "Bir damla içki, bir bardak suya düşse, o zaman haram (içki) helâl olan o suyu haram kılmış olur. Yahut evli bir kadın (kocasının nikâhı altında olmayan) öteki kadınlarla karışıp da ayırdedilemezse, bu durumda da onların haramlığı, onu da haram hale getirir." Ancak biz şunu diyoruz: Bazı durumlarda bu (umumî) hükme tahsîsin girmiş olması, onunla istidlâl edilmesine mâni değildir.

Dördüncü delil, kıyas yoluyla şöyle dememizdir: Nikahın câiz oluşunu gerektiren illet mevcuttur. İcmâ'ya konu olan şey ile tartışmaya konu olan şey arasındaki fark açıktır. Binaenaleyh nikahın câiz olduğunu söylemek gerekir. Nikahın câiz olmasını gerektiren şey, bu kadının nikâhını üzerinde ittifak edilen şartlar bulunduğu zaman, diğer kadınların nikahına kıyas etmektir. Diğer kadınların evlenmelerinde faydalar varsa, bu kadının evlenmesinde de vardır. Aradaki fark ise şudur: Şeriat, nikah sebebiyle meydana gelmiş olan bağı devam ettirmek amacı ile bu haramlığı (yani babanın karısının oğula haram olduğuna) hükmetmiştir. Malumdur ki zina böyle bir mahremiyet meydana getirmeye lâyık değildir.

Birinci makamın açıklaması: Bir kimse bir kadın ile evlense, eğer o gelinin yanına kayın pederi veya üvey oğlu, kocanın yanına da kayınvalidesi ve karısından taraf üvey kızı girmezse bu durumda kadın, evde hapsedilmiş bir insan durumunda olur ve karı ile koca evlilikteki birçok menfaattan istifâde edemezler. Eğer biz bu girişe izin verir de onun haramlığına hükmetmez isek, bazan olur ki onların gözü birbirlerine kayar da, aralarında bir meyil ve istek meydana gelebilir. Şayet koca kayınvalidesi veya üvey kızı ile evlenirse, karısı ile annesi veya karısı ile kızı arasında şiddetli bir nefret meydana gelir. Çünkü akrabalardan gelecek olan eziyyet, tesir bakımından daha kuvvetli, elem ve acılar bakımından daha şiddetlidir. Aralarında şiddetli bir nefretin hasıl olması sebebi ile de talak ve ayrılık meydana gelir. Fakat kayınvalide ve üvey kızla evlenme yasaklanırsa, mahremiyet hükmü verilirse, bütün arzu ve

99) İbn Mâce, Nikah, 63 (1/649).

ümitler kesilir, şehvet zabt-u rabt altına alınmış olur. Böylece de bu zararlar meydana gelmez. Binâenaleyh karı ile koca arasındaki nikah, böylesi bozukluklardan uzak ve sâlim olmuş olur. Bu anlattıklarımız ile, şeriatın bu mahremiyete hükmetmesindeki maksadın, karı-koca arasında meydana gelen bağı sağlamlaştırmaya çalışmak olduğu ortaya çıkar. Şeriatın bunun haramlığına hükmetmesindeki maksad, bu bağı devam ettirmek olup, nikah sırasında meydana gelen bu münasebetin devamının matlub olduğu da malum olunca, şeriatın, bu mahremiyetin mevcudiyetine hükmetmesinin de münasib ve yerinde olduğu anlaşılır. Buna karşılık zina sırasında meydana gelen alaka ve bağın devamı arzulanmaz. Bundan dolayı da şeriatin, bu durumda böyle bir mahremiyeti kabul etmesi münasip olmamıştır.

Bu, iki durum arasındaki farkı son derece münasip ve makbul bir şekilde gösteren bir izahtır. Bu izah şekli, mesele hakkında **İmam Muhammed İbn Hasan** ile yaptığı münazara sırasında **İmam Şâfiî** (r.h)'nin söylediği şu sözden (mülhemdir): "Bir cimâ var ki, sen onunla medholunursun. Bir cimâ da var ki, onun sebebi ile recmolunursun. Bu ikisi nasıl birbirine benzeyebilir?" Biz mesele hakkında şimdilik bu kadar sözle yetinelim.

Bil ki meseleyi böyle derinlemesine ele almamızın sebebi şudur: **Ebu Bekir er-Râzî (el Cessas)**, bu meseleyi eserlerinde uzun uzun sözkonusu yapmıştır. Fakat işi bu kadar uzatması, ancak dolaşık cümleler ve bozuk açıklamalarla sözü uzatması ile olmuştur. Sonra, iş **İmam Şafiî** hakkında konuşmaya gelince, edebte kusur etmiş, haddi aşmış, düşüncesizliğe dalmış, delillerini ortaya koyamamış ve hüccetlerini gösterememiştir. Üstelik kendi görüşünü destekleyecek hiçbir fayda ve hasımlarına hiçbir zarar veremeyecek olan saçma sapan sözlerle dolu birçok eserini yazdıktan sonra, kendi mezhebinde olanların ilimlerinin çok, onlara muhalefet edenlerin ilimlerinin ise az olduğunu ileri sürmek gibi şiddetli bir tenkid ve büyük bir böbürlenme ortaya koymuştur. Eğer o ilim ehli olsaydı, kendi gürüşünü desteklemeye çalışmak için sarfettiği sözlerden dolayı pişman olup haline ağlar ve marifet ehlinden (bilenlerden), delilleri öğrenirdi. Her kim bizim ve onun kitabına bakar da insaflı davranırsa, şunu anlar ki: Biz ondan bir boncuk aldık, sonra bu boncuğu iyice netleştirip berrak hale koyarak bir inci haline getirdik. Sonra ona usûl kâidelerine dayanan ve fıkhın kurallarına uygun olan güzel cevaplar verdik. Biz, Allah Teâlâ'dan hüsn-ü hatime (güzel son) ve tevfiki ile yardımının devamını niyaz ederiz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Üvey Anneleriyle Daha Önce Nikahlanmış Olanlar Nikahlarını Bozmazlar

Müfessirler, âyetteki إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ *"Ancak daha önce geçenler müstesnâ.."* istisnası hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1- En güzel izah şekli, **"Hallü'l-Akd"** kitabının müellifi **es-Seyyid**'in şu izahıdır: "Bu, mana yoluyla yapılmış bir

istisnâdır. Çünkü وَلاَ تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَآؤُكُم مِّنَ النِّسَآءِ إِلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak daha önce geçenler müstesna.."* âyeti, tahrîm âyetinden (Nisa, 23) 'den önce nâzil olmuştur. Binâenaleyh daha önce olanlar affolunmuştur."

2- **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: Buradaki istisnâ, şâirin وَلاَعَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ *"Onların, kılıçlarının... olmasından başka bir ayıpları yoktur"* sözündeki *"kılıçlarının.. olmasından başka..."* kısmının istisnâ edilişine benzer. Yani, "Daha önce geçenleri nikahlamanız mümkün olursa onları nikahlayınız. Çünkü size, ondan başkası helâl olmaz" demektir. Bu mana mümkün değildir. Çünkü âyetten maksad, bu tür nikahı haram kılıp, onun mübahlığına götürecek bütün yolları kapama hususunda bir te'kîd ve mübalağadır. Nitekim, (bir şeyin imkansızlığını göstermek için) حَتَّى يَبِيضَ الْقَارُ "Zift, beyaz oluncaya kadar"; حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ "Deve, iğne deliğinden geçinceye kadar.." gibi tabirler kullanılır.

3- Bu, bir istisnâ-i munkatî'dır. Çünkü mâziyi muzâriden müstesna kılmak câiz değildir. Buna göre mana şöyle olur: "Fakat daha önce geçen yok mu, muhakkak ki Allah onu affetmiştir."

4- Bu âyetteki إِلاَّ kelimesi, "sonra" manasınadır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın لاَ يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلاَّ الْمَوْتَةَ الأُولَى (Duhân, 56) âyetinde olduğu gibidir. Bu, "Onlar âhirette, birinci ölümden sonra (başka) ölüm tatmayacaklardır" manasındadır.

5- Âlimlerden biri şöyle demiştir: Bunun manası, "Ancak daha önce geçenler müstesnâ. Çünkü siz bunu sürdürüyorsunuz" şeklindedir. Bunlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu durumda olanları nikahları üzere tutmuş, daha sonra onlardan boşanmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber bunu, onları bu kötü adetten tedricen kurtarmak için yapmıştır. Bunun yanlış olduğu da söylendi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu durumdaki hiç kimseyi, câhiliyye döneminden kalmış olsa bile, babasının hanımı ile nikahlı bırakmamıştır. **Berâ** (r.a)'nın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Ebu Bürde** (r.a)'yi, babasının hanımı ile evlenmiş bir adamı öldürüp malını alması için yollamıştı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّهُ ifâdesindeki zamir neye râcidir? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, nehyedilmeden önceki nikâh mefhumuna râcidir. Allahu Teâlâ, onlara haram kılmış olduğu bu şeyin, onların gönüllerinde çirkin kabul edilip, onlarca da bu işin gazabı gerektirecek bir şey olduğunu bildirmiştir. Araplar, bir kimsenin, babasının hanımından olan çocuğuna مَقْتِيّ (gazaba uğramış) diyorlardı. Bu böyledir, zira babanın hanımı, anneye benzer. Anneleri nikâhlamak ise, Araplarca en çirkin fiillerdendir. Binâenaleyh bu nikah, böyle olan bir şeye benzeyince, Araplarca

da çirkin görülen bir husus olmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu nikâhın devamlı olarak çirkin ve de daima gazab sebebi olduğunu beyân etmiştir.

b) Bu zamir, nehyedildikten sonra yapılmış olan nikâh mefhumuna râcidir. Böylece Allahu Teâlâ bu nikâhın, İslâmî dönemde bir hayasızlık ve Allah'ın hışmına bir sebep olduğunu beyân buyurmuştur. Hak Teâlâ, bu işin kendi hükmünde ve ilminde böyle vasfedilmiş olduğunu beyân etmek için de كَانَ buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Allah Teâlâ bu nikâh hadisesini şu üç şeyle tavsif ederek nitelemiştir:

a) Bu, bir hayasızlıktır. Cenâb-ı Hak bu nikâhı bir "hayasızlık" diye vasfetmiştir, zira biz babanın hanımının anne demek olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh, onunla cimâ yapmak en büyük hayasızlık olmuş olur.

b) Bunun, Allah'ın hışmına bir sebep olmasıdır. Bu ise, sahibinin irtikâb etmiş olduğu çirkin bir fiil sebebiyle meydana gelen bir ilgisizliğe ve aldırışsızlığa mukabil yapılan bir buğzdan ibarettir. Kul hakkındaki bu buğzun Allah'tan olması, o kulun son derece rezîl rüsvay edildiğine, hüsrana uğratıldığına delâlet eder.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Ve, ne kötü bir yoldur!"* ifâdesidir. **Leys,** şöyle demektedir: سَاءَ fiili, lâzım bir fiil olup, faili ise, gizli zamirdir. سَبِيلًا kelimesi ise, failin bir tefsiri ve temyizi olmak üzere mansubtur. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَ حَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne güzel arkadaştırlar!"* (Nisâ, 69) buyurmuştur.

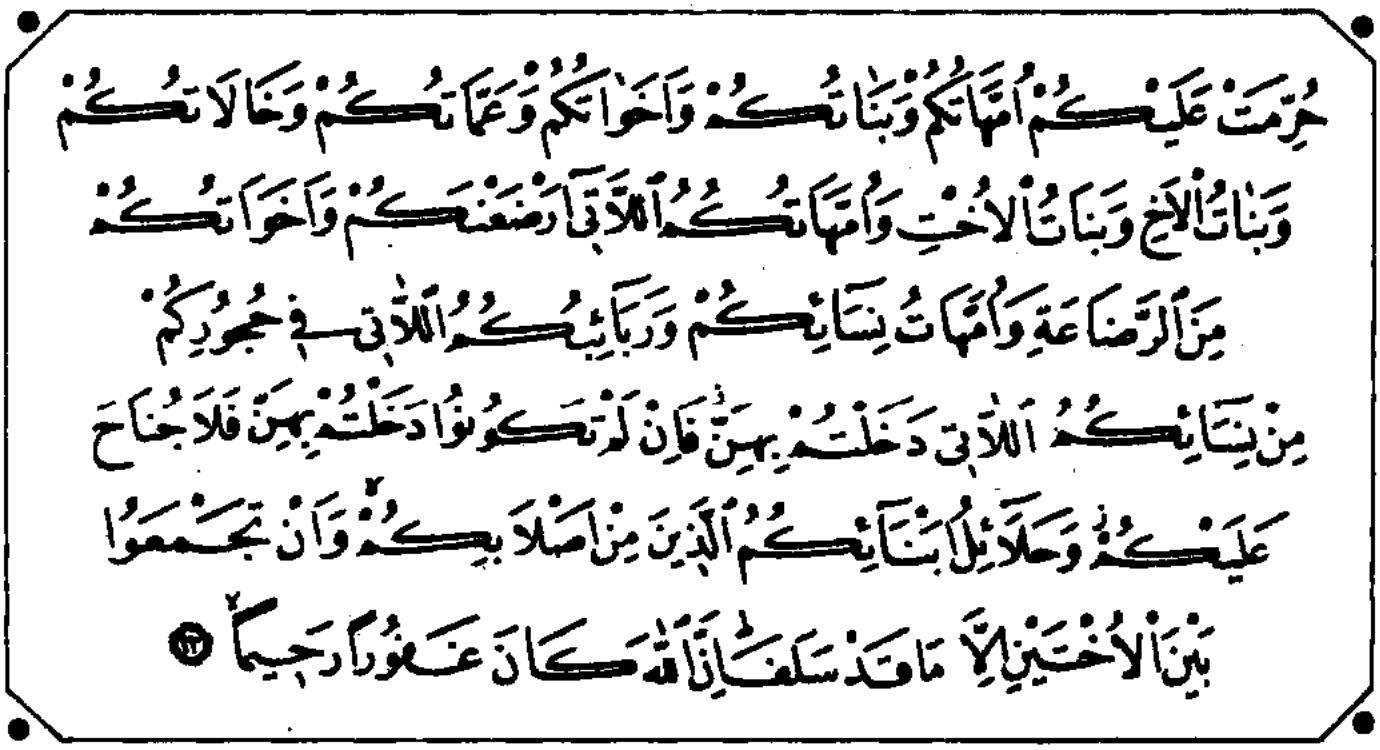
Bil ki "kubh" (çirkinlik)un mertebeleri üçtür:

1- Aklen kabîh olan,
2- Şer'an kabîh olan,
3- Örf cihetiyle kabîh olan..

Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphe yok ki o, bir hayasızlıktır"* buyruğu, bu nikâh türünün aklen kabîh, O'nun *"(Allah'ın) hışmına (bir sebep)"* ifâdesi, bunun şer'an kabîh ve *O'nun "Ne kötü bir yoldur!"* buyruğu da bunun örf ve adetçe kabîh olduğuna işarettir. Bir şey hakkında her ne zaman bütün bu nitelikler bir araya gelirse, muhakkak ki o şey kabîhliğin son haddine varmış demektir. Allah en iyi bilendir.

* * *

Kadınlarla İlgili Altıncı Hüküm

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ
وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ
مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ
مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا
بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٣﴾

"Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, birâder kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren (süt) analarınız, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle (zifâfa) girdiğiniz karılarınızdan olup himâyelerinizde bulunan üvey kızlarınız (la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analarıyla) zifâfa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur. Yine, kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karılarıyla (evlenmeniz) ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram edildi). Ancak, daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir"

(Nisa, 23).

Nikâh Kıyılması Haram Olan Ondört Sınıf İnsan

Bil ki Allahu Teâlâ ondört sınıf kadının haram olduğunu, bu âyet-i kerimeyle beyân etmiştir:

Bunlardan yedisi neseb cihetinden haram olup şunlardır: Anneler, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızları..

Diğer yedisi ise, neseb cihetinden değildir. Bunlar süt anneler, süt kız kardeşler, karıların anaları, zifâfa girmiş oldukları karılarının başka kocadan olan kızları, oğulların ve babaların hanımları -Ancak ne var ki, oğulların hanımlarının haram oluşu burada, babaların hanımlarının haram oluşu bir önceki âyette zikredilmiştir- ve iki kız kardeşi aynı anda nikâhı altında bulundurmak.. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kerhî, bu âyetin mücmel olduğu kanaatine vararak şöyle demektedir: "Bu âyette, haram kılma işi annelere, kızlara.. nisbet edilmiştir. Haramlığın zâtlara nisbet edilmesi imkânsızdır. Bunun ancak fiillere nisbet edilmesi mümkündür. Bu fiil ise, âyette zikredilmemiştir. Binâenaleyh bu haramlığın anneler, kızlar.. hakkında yapılması düşünülemeyen bazı fiillere nisbet edilmesi, bazılarına nisbet edilmemesinden daha evlâ değildir. Binâenaleyh âyet işte bu bakımdan mücmeldir."

Kerhî'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* (Nisa, 22) ifâdesinin daha önce zikredilmiş olması, O'nun *"Size analarınız... haram kılındı"* (Nisa, 23) ifâdesinden kastedilenin, onların nikâhlarının haram kılınmış olduğuna delâlet eder.

b) Bundan muradın, onları nikâhlamanın haram olduğu, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinden zarurî olarak bilinen bir husustur.

Bu hususta temel kaide şudur: Haramlık ve helâllik, zâtlara nisbet edildiklerinde bundan örfte onlardan matlub olan fiillerin haramlığı kastedilir. Buna göre meselâ, *"Size leş ve kan haram kılındı.."* (Maide, 3) denildiğinde herkes bundan muradın, onları yemenin haram kılınmış olduğunu anlar. Yine, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ *"Analarınız, kızlarınız.. size haram kılındı"* denildiğinde de, herkes bundan murad, onlarla evlenmenin haram olduğudur. (Zira örfe göre o hayvanların etlerini yemek, kadınları ise nikâhlamak fiilleri sözkonusudur.) Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ إِلَّا لِإِحْدَى مَعَانٍ ثَلَاثٍ *"Müslüman bir kimsenin kanı, ancak üç sebepten biri için helâl olur"* [100] buyurunca, herkes bundan müslüman bir kimsenin kanını akıtmanın haram olduğunu anlar. Bu şeyler zarurî olarak bilinen birer husus olunca, bu hususta birtakım şüpheler izhâr etmek, bedihî olan şeyleri ta'n etme yerine geçer ve böylece bu sofistliğe benzer bir hâl olur. Bu sebeple de son derece yanlış ve bozuk bir durum ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

Evet, bana göre bu hususta daha başka bazı yönlerden de işi ele almak gerekir:

1- Hak Teâlâ'nın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ buyruğu faili zikredilmeyen (meçhul) bir fiildir. Binâenaleyh burada, bu nikâhı haram kılanın Allah olduğu hususunda açık bir izah bulunmamaktadır. Bu belli olmayınca, âyet başka bir şey ifâde etmez. Bu, ancak icmâ ile bilinebilir. Binâenaleyh bu âyet tek başına herhangi bir hüküm ifâde etmeyip, bununla berâber bunun böyle olduğu hususunda icmâ edilmiş olması gerekir.

---

100) Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25, 26 (3/1302).

2- Hak Teâlâ'nın حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ *"Size... haram kılındı"* buyruğu, bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir nass değildir. Zira, âyette bahsedilen bu miktar haramlığın, hem ebedî haramlığa hem de geçici olarak haramlığa taksim edilmesi mümkündür. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki bazan, "Anneleriniz, kızlarınız... size sadece falan vakte kadar haram kılınmıştır"; bazan da "Anneleriniz, kızlarınız.. size ebedî olarak haram kılınmıştır" demiş olur. Âyette zikredilen miktar haramlık bu iki kısma taksim edilmeye elverişli olunca, bu miktar bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir nass olmaz. Binâenaleyh, ebedî haram kılınış, âyetin zahirinden değil, aksine ayrı bir delilden elde edilmiş ve anlaşılmış olur.

3- Hak Teâlâ'nın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Analarınız... size haram edildi"* buyruğu şifahî bir hitâptır. Binâenaleyh bu, orada bulunan kimselere tahsis edilmiş olur. Böylece bu haram kılınışın herkes hakkında olması, ancak ayrı bir delilden anlaşılabilir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ bu haram kılınışın, geçmiş zamanda olduğunu haber veren bir ifâdedir. Binâenaleyh bu ifâdenin zahiri, şimdiki ve gelecek zamanları içine almaz. Bu da, ancak ayrı bir delil ile bilinebilir.

5- Hak Teâlâ'nın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ buyruğunun zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, herkese bütün anne ve kızları haram kılmış olmasını gerektirir. Halbuki, bunun böyle olmadığı malumdur. Bilâkis bundan maksad, Allah Teâlâ'nın "cem'i cem' ile mukâbele etmesi"dir. Binâenaleyh bu da, ferdin ferd ile mukabele edilmesini gerektirir. İşte bu da Allah Teâlâ'nın, herkese kendi annesiyle kendi kızını haram kılmış olmasını iktizâ eder. Bu açıklamada da, âyetin zahirinden bir nevi [illegible] söz konusudur.

6- Cenâb-ı Hakk'ın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ buyruğunun zahiri, bu haramlıktan önce bir helâlliğin bulunmasını gerektirir. Çünkü, eğer bu devamlı olarak haram diye vasfedilmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın "haram kılındı" ifâdesi, zâten haram olan bir şeyi haram kılmış olurdu. Böylece bu, mevcut olan bir şeyi icâd etme olurdu ki, bu da imkânsızdır. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın "haram kılındı" ifâdesinden maksadın, bu haramlığı yeniden haram kılma olmadığı kesinleşmiş olur; böylece zikredilmiş olan müşkil ortaya çıkmaz.. Bilakis bu ifâdeden maksat, bu haram kılmanın meydana geldiğini bildirmektir. İşte bütün bu yaptığımız izahlar ile, âyetin zahirinin tek başına, gayenin elde edilmesi hususunda yeterli olmadığı ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Ana ve Kızla Evlenmenin Mahzuru

Bil ki, annelerin ve kızların haram oluşu, **Hz. Adem** devrinden bu zamana kadar var olan bir şeydir. İlâhi dinlerin hiç birinde, bunlarla evlenmenin helâl olduğu hükmü bulunmamaktadır. Sadece, Mecusîlerin peygamberi olan

Zerdüşt, bunların nikâhının helâl olduğuna hükmetmiştir. Ancak ne var ki müslümanların ekserisi, onun yalancı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kız kardeşlerle evlenmeye gelince; bunun, **Hz. Adem** zamanında mübah olduğu nakledilmiştir. Allah Teâlâ, zaruret sebebiyle bu evliliği mübah kılmıştı.

Bazı âlimlerin bunu kabul etmeyerek şöyle dediklerini de biliyorum: "Allah Teâlâ, **Hz. Adem**'in oğulları evlensinler diye cennetten hurîler gönderiyordu." Bu görüş akıldan uzaktır. Çünkü **Hz. Adem**'in oğullarının hanımları ile kızlarının kocaları cennetliklerden olursa, bu durumda bu nesil sadece **Hz. Adem**'in çocuklarının nesli olmaz. Halbuki bu, icmâ ile bâtıldır.

Âlimler, bu haram oluşun sebebini şu şekilde açıklamışlardır: Cinsî münasebette bulunmak kadını zelil kılıp, onu hakîr bir duruma düşürmektir. Çünkü insan, bunu söylemekten bile haya eder. Bu işi ancak, hiç kimsenin bulunmadığı uygun yerlerde yapar. Sövmenin pekçok çeşidi de ancak, bu fiili ifâde eden kelimelerin söylenmesiyle olur. Durum böyle olunca, annelerin bundan korunması gerekir. Çünkü annenin çocuğuna olan lütuf ve in'âmı, in'âm ve ihsan çeşitlerinin en büyüğüdür. Binâenaleyh annenin, bu tür bir zelil kılmadan korunmuş ve mâsûn olması gerekir. Kız da, insanın bir parçası ve kısmı mesâbesindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي *"Fatıma, benden bir parçadır"* (101) buyurmuştur. Binaenaleyh, onun da böyle bir zelîl kılmadan korunmuş olması gerekir. Çünkü, insanın kendi kızıyla cinsî münasebette bulunması da onu zelîl, hor-hakîr kılması yerine geçer. Geriye kalanlar hakkındaki hüküm de böyledir. Allah en iyi bilendir. Biz şimdi konunun tafsilatına geçiyor ve şöyle diyoruz:

Haram Kılınanların Nevileri

1- Anneler

Haram kılınanların birinci nev'i annelerdir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Vahidî** (r.h) şöyle demektedir: اَلْأُمَّهَاتُ (anneler) kelimesi, اَلْأُمُّ kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise aslında أُمَّهَةٌ şeklindedir. Bu şekilde müfredinde bulunan hâ harfi düşürülmüştür. Nitekim şair: أُمَّهَتِي خِنْدَفُ وَ إِلْيَاسُ أَبِي *"Annem Handef, babam da İlyas'tır"* demiştir. Bu kelime bazan, hâ harfi olmaksızın اَلْأُمَّاتُ şeklinde cem' edilir. Bu kelime genel olarak, insanların dışındaki canlılar hakkında kullanılır. Nitekim (çoban) **Ra'î** şöyle demiştir: كَانَتْ نَجَائِبُ مُنْذِرٍ وَ مُحَرِّقٍ / أُمَّاتِهِنَّ وَ طَرْقُهُنَّ فَحِيلاَ *"Münzir ve Muharrik kabilelerinin en asil dişi develeri, o yavruların analarıdır." (Veya, "O*

101) Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 12, 16; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 93, 94 (4/1902-1903).

yavruların anaları, Münzir ve Muharrik kabilelerinin en asil dişi develeridir); onları dölleyen erkek develer ise, erkek ve damızlık develerin en kuvvetli olanlarıdır."

İKİNCİ MESELE

İster kadın ister erkek vasıtalarla, gerek baban gerek anan tarafından -bir veya daha fazla batınla- doğurmak suretiyle nesebinin ulaştığı her kadın senin annendir. (102) Sonra burada incelenecek bir husus bulunmaktadır ki, o da şudur: Ümm lâfzı, muhakkak ki aslî anneyi ifâde etme bakımından hakikattir. Ama bu kelime, nineleri ifâde etme hususunda ya hakikat olur veya mecâz olur. Eğer bu lâfız, aslî anneler ile nineler hakkında hakikat olursa, bu durumda bu lâfız, ya ilk vaz'olunduğu anda her ikisine mutabık olan bir lâfız olmuş olur veya müşterek olur. Eğer bu lâfız her ikisine de uygun bir lâfız olursa, -ki ben bununla ümm lâfzının, aslî anne ile diğer nineler arasında müşterek olan bir nokta mukabilinde vaz' edilmiş olduğunu kastediyorum, bu takdirde Cenâb-ı Hakk'ın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Analarınız.. size haram kılındı"* buyruğu, aslî anne ile, bütün ninelerin haram kılınması hususunda bir nass olur. Ama, ümm lâfzı aslî anne ile nineler hakkında müşterek olursa bu, iki şey arasında müşterek olan lâfzın, o ikisi hakkında aynı anda kullanılıp kullanılamıyacağı meselesine dayanır. Buna göre, bunu uygun gören kimse, burada bu lâfzı her iki manaya da hamleder. Bu durumda da, ninelerin nikâhının haram kılınışı nassa, âyete dayanmış olur.

Bunun caiz olmadığını söyleyenlerin ise, bunu izah hususunda şu iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Şüphe yok ki ümm lâfzıyla burada, aslî anneler kastedilmiştir. Binaenaleyh, aslî annelerin nikâhının haram oluşu, işte bu vecihten, bu âyetten anlaşılmış olur. Ama ninelerin nikâhının haram oluşu ise, bu husus bu âyetten anlaşılmayıp, aksine icmâ'dan elde edilmiştir.

b) Allah Teâlâ bu âyeti, her seferinde bir başka manayı kastederek, iki defâ irad etmiştir. Ama biz ümm lâfzının aslî anneyi ifâde etmede hakikat, nineleri ifâde etmede ise mecâz olduğunu söylersek, bu durumda tek bir lafzın aynı anda hem hakiki hem de mecazi manada kullanılamıyacağı sabit olur. O zaman da ümm lafzının, aslî anne ile nineleri ifâdede hakikat olması halinde zikretmiş olduğumuz o iki izah şekli tekrar ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse annesiyle evlenip, onunla cinsî münasebette bulunduğunda, bu kimseye zina cezâsı tatbik edilir." **Ebu Hanîfe** (r.h) ise, "Gerekmez.." demiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: "Burada bir nikâhın bulunup bulunmaması aynıdır.

---

102) Demek ki insanın kendisini doğuran annesi gibi babasının annesi, onun da büyükanneleri, keza annesinin annesi ve büyük anneleri hep anne sayılır (ç).

Binaenaleyh, bu cinsî münasebet sırf zinâ olur. Böylece de bu kimseye Hak Teâlâ'nın, *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyetinden dolayı zinâ cezasının uygulanması gerekir. Biz, bu nikâhın olmasının veya olmamasının bir farkı olmadığını söyledik. Zira Allah Teâlâ, *"Analarınız.. size haram kılındı"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten maksadının, anneler ile nikâhın haram kılınmış olduğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinden zarûrî olarak anlaşılan bir hususdur. Bu sabit olunca biz deriz ki: Mevcut olan, ancak "îcab" ve "kabul" sîgalarıdır. Binâenaleyh eğer bu nikah akdi meydana gelmiş olursa, bu durumda bunun ya hakîkaten meydana gelmiş olduğu veya şeriatın hükmüne göre meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Birincisi batıldır. Çünkü "îcab" ve "kabul" sîgaları, birer sözdürler. Söz ise, devam etmeyen bir arazdır. Kabûl ancak icabtan sonra bulunur. Halbuki mevcut (bulunan) ile ma'dûm (olmayan) arasında bir akdin bulunması imkansızdır. İkincisi de batıldır. Çünkü şeriat, bu âyette bu akdin kesin olarak bâtıl olduğunu beyân etmiştir. Bu akdin, şeriata göre kesin olarak bâtıl olması ile birlikte, daha nasıl bunun şer'ân meydana geldiğini söylemek mümkün olur? İşte böylece bu akdin bulunup bulunmamasının farksız olduğu sabit olmuş olur. Bu sâbit olunca, diğer teferruat ve açıklamalar, geçen şekilde olur.

2- Kızlar

Haram kılınanların ikinci nevi kızlardır. Bu hususta da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kişinin Kızı İle Evlenmesinin Haramlığı

Erkekler veya kadınlar yoluyla, bir veya birkaç derece, doğum sebebi ile nesebi sana ulaşan her dişi senin kızındır. Oğulun kızı, kızın kızı, hakîkî olarak mı, mecâzî olarak mı onun kızı sayılır? Bu hususdaki söz, anneler için söylediğimiz sözün aynısıdır.

İKİNCİ MESELE

Şafiî (r.h) zina yoluyla doğan kız çocuğun, zinâ eden erkeğe haram olmayacağını söylerken, **İmam Ebu Hanife,** bunun haram olduğunu söylemiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Bu kız, onun kızı sayılmaz. Binâenaleyh bunun haram kılınmaması gerekir. Biz, şu sebeplerden ötürü bu kızın, onun kızı sayılamayacağına hükmettik:

a) **Ebu Hanife,** bu kızın ya hakîkî manada onun kızı olduğunu söylemiş olması gerekir ki bu, o kızın o erkeğin menisinden (tohumundan) meydana gelmiş olmasıdır, veyahut da şeriatın bu nesebin sabit olduğuna hükmetmesine dayandırarak bunu söylemiş olması gerekir. Birincisi, **Ebû Hanife**'nin mezhebine göre hem "tard" cihetinden, hem de "aks" cihetinden bâtıldır. Tard cihetinden bâtıl oluşu şöyledir: Bir kimse, bâkire bir câriye satın alıp onunla münasebette bulunup, onu evinde tutarken, câriye bir çocuk doğursa, bu çocuğun o adamın menisinden olmuş olacağı

malumdur. Fakat **Ebu Hanife** der ki: "Bu çocuğun nesebi ondan sabit olmaz, meğer ki kendisi onu ilhak edip nesebine katsın." Eğer sebep, o çocuğun adamın menisinden meydana gelmiş olması ise, bu sebep nesebin sâbit olması hususunda o adamın "Bu, bendendir" deyip demesine dayanmaz.

Bunun "aks" yönünden bâtıl oluşu ise şöyledir: "Doğudan bir adam, batıdan bir kadınla evlenseler ve bir çocuk olsa, bu durumda **Ebu Hanife**, o çocuğun o adamın suyundan yaratılmış olmadığını kesin bildiği halde, çocuğun o adamın nesebinden olduğunu kabul eder. Böylece **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre, bir çocuğun bir adamın menisinden yaratılmış olmasının, nesebin tesbitine bir sebep kılınmasının hem "tard", hem de "aks" yönünden bâtıl olduğu sâbit olur.

Fakat biz nesebin, ancak şeriatın hükmüne göre sâbit olacağını söylersek, bu durumda bütün müslümanlar, zinâdan doğan çocuğun bir nesebi olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer bu çocuk, zinâ eden kimseye nisbet edilir (onun nesebinden sayılır) ise, kâdı'nın bu nisbet edişe mâni olması gerekir. Böylece o çocuğun nesebinin, zinâ eden erkeğe ne hakîkî manada ne de şer'î hükme binâen nisbet edilmesinin mümkün olmadığı sâbit olmuş olur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ *"Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir. Zinâ edenin ise hiçbir hakkı yoktur. (Neseb iddia edemez)"* [103] hadis-i şerifi delil getirilir. Binâenaleyh *"Çocuk (doğduğu) yatağa aittir"* ifâdesi, nesebin çocuğun doğduğu yatağa hasredilmesini gerektirir.

c) Eğer o veled-i zinâ, onun kızı sayılsaydı miras alırdı. Çünkü Hak Teâlâ, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* (Nisa, 11) buyurmuştur. Ayrıca "icbâr hakkı" doğardı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) زَوِّجُوا بَنَاتِكُمُ الْأَكْفَاءَ *"Kızlarınızı denkleriyle evlendiriniz"* [104] buyurmuştur. Yine bu adam üzerine, o kızın nafakası ve büyütülmesi vacip olurdu. Yine o kız ile başbaşa kalabilmesi gerekirdi. Bunlardan hiç biri söz konusu olmadığına göre biz bunun, o adamın kızı sayılmayacağını anlamış oluruz. Bunun, o adamın kızı olmadığı sabit olunca, onun o kızla evlenmesinin helâl olması gerekir. Çünkü onunla evlenememesi, ya onun kendi kızı sayılması, veyahut de zinanın hurmet-i müsaharayı (evlilikten doğan haramlığı) gerektirmiş olması sebebiyledir. Bu hasr (sınırlama), icmâ ile sabittir. Onun, o adamın kızı sayılması, zikrettiğimiz yönlerden dolayı bâtıldır. Zina sebebiyle meydana gelen hurmet-i musâhara da bâtıldır, nitekim bunun izahı daha önce geçmişti. Binâenaleyh o kızın, zinâ eden o adama haram olmaması sâbit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

---

103) Müslim, Rıdâ, 36 (2/1080).

104) Keşfu'l-Hafâ, 1/442; Câmiu's-Sağir, 2/28.

3- Kız Kardeşler

Kız Kardeşle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların üçüncü nev'i de, kız kardeşlerdir. Buna, ana-baba bir kız kardeşler, baba bir kız kardeşler ve ana bir kız kardeşler girmektedir.

4-5- Halalar ve Teyzeler

Haram kılınanların dördüncü ve beşinci nev'ileri ise, halalar ve teyzelerdir. **Vâhidî** (r.h) şöyle demiştir: "Senin nesebinin, kendisine varıp dayandığı her erkeğin kız kardeşi senin halandır. Bazan hala, anne cihetinden de olur ki bu, annenin babasının kız kardeşidir. Senin nesebinin doğum yoluyla kendisine vardığı her dişinin kız kardeşi de senin teyzendir. Bazan teyze, baba cihetinden de olur ki bu, babanın annesinin kız kardeşidir.

6-7- Yeğenler

Yeğenlerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların altıncı ve yedinci nev'ileri, erkek kardeş ile kız kardeşin kızlarıdır (yeğenlerdir). Erkek ve kız kardeşlerin kızları ile ilgili hüküm, insanın kendi sulbûnden gelen (öz) kızları hakkındaki hüküm gibidir.

İşte bu yedi kısım, neseb ve rahimler bakımından, âyetle haram kılınmışlardır. Müfessirler şöyle derler: "Allah'ın, neseb ve rahim (sülb) bakımından nikahını haram kıldığı her kadının haramlığı ebedî olup, hiçbir şekilde helâl olmaz. Nikahları helâl olup da, sonra ârizî bir sebeple haram olan kadınlar, âyetin devamında zikredilenlerdir.

8-9- Süt Ana ve Süt Kız Kardeş

Süt Emmeden Dolayı Olan Mahremiyet

Haram kılınanların sekizinci ve dokuzuncu nevileri, Hak Teâlâ'nın وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ *"Sizi emziren (süt) analarınız ve süt kız kardeşleriniz..."* âyeti ile ifâde ettikleridir.

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Vahidî** (r.h) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, süt analarını da, nikahları haram olduğu için "analar" diye adlandırmıştır. Nitekim O, yine aynı haramlıktan dolayı, *"(Peygamberin) hanımları da, mü'minlerin analarıdır"* (Ahzab, 6) âyetinde, ezvâc-ı tâhiratı "mü'minlerin anneleri" diye tavsif etmiştir."

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bu âyette süt analarının ve süt kız kardeşlerinin nikahlanmasının haram olduğunu açıkca belirtmiştir. Fakat bu haramlık sırf bunlara has değildir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ *"Neseb bakımından haram olanlar, süt cihetinden de haram olurlar"* [105] buyurmuştur. Biz bu âyetlerin delâletiyle durumun böyle olduğunu biliyoruz. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak emzireni anne, emeni de kız kardeş diye adlandırmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bununla, kendisinin süt emmeyi de "neseb" yerine koyduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, neseb sebebiyle yedi kimsenin nikâhlanmasını haram kılmıştır. Bunlardan ikisi, doğum sebebiyle haram kılınanlardır ki anneler ile kızlardır. Bunlardan beşi de kardeşlik münasebetiyle haram kılınanlardır ki kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızlarıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak, süt emzirmenin durumunu izaha başlayınca, geri kalanlara dikkat çekmek için, bu iki kısımdan tek bir şekil zikretmiştir. Böylece, doğum sebebiyle meydana gelen akrabalıktan anneleri (süt anneleri); kardeşlik yoluyla meydana gelen akrabalık kısmından da kardeşleri (süt kız kardeşleri) zikretmiş oldu. Böylece de O, şu iki kısımdan iki misali zikrederek, süt emmenin durumunun "neseb"deki durum gibi olduğuna tenbihte bulunmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu beyânını, *"Neseb bakımından haram olanlar, süt cihetinden de haram olurlar"* [106] sözüyle te'kîd etmiştir. İşte böylece hadisin sarîh ifâdesinin, âyetin mefhumuna mutabık ve uygun olduğu anlaşılır ki, bu da çok ince bir açıklamadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Süt Emme Sebebiyle Haram Olanlar

"İnsanın süt anası, onu emziren kadındır. Aynı şekilde bu süt emzirene, ister neseb cihetinden olsun, ister süt emme cihetinden olsun, "anne" olarak nisbet edilen her kadın da yine o insanın süt anası sayılır." Babanın durumu da anne gibidir. Sen, annenin ve babanın durumunu anladığın zaman, aynı yolla kızla ilgili durumu da anlarsın.

Süt kız kardeşlere gelince, bunlar üç çeşittir: Birincisi, ana-baba bir süt kız kardeşindir. Bu, senin babanın nikahında iken, ister seninle birlikte, isterse senden önce veya sonraki kardeşinle emzirmiş olsun, annenin emzirmiş olduğu yabancı küçük çocuktur. İkincisi, baba bir süt kızkardeşindir. Bu da, senin babanın nikahında iken, babanın (annen olmayan) hanımının emzirmiş olduğu kız kardeştir. Üçüncüsü, ana bir kız kardeşindir. Bu ise, başka bir adamın nikahında iken, annenin emzirmiş olduğu kız kardeştir. Bunu iyice kavradığında, süt teyzelerini, süt halalarını, süt kızkardeşinin kızlarını ve süt kardeşlerinin kızlarını tanıman kolaylaşır.

---

105) Buhârî, Nikâh, 20, 27; Müslim, Radâ', 1, 2 (2/1068).
106) Buhârî, Nikah, 20, 27; Müslim, Radâ', 1, 2 (2/1068).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h) şöyle demektedir: "Süt (Redâ'a) sebebi ile nikahın haramlığı, emmenin beş defa olması şartına bağlıdır. **Ebu Hanife** (r.h) ise, bu haramlığın meydana gelmesi için tek bir emmenin yeterli olduğunu söylemiştir. Bu mesele, Bakara sûresinde (233. âyette) geçmişti.

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs, bu âyeti delil getirerek şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, süt anneliği ve süt kızkardeşliğini, emme (redâ'a) işine bağlamıştır. Bu fiil meydana geldiğinde, süt ilę ilgili hükmün terettüb etmesi gerekir." **Cessâs,** daha sonra, Hak Teâlâ'nın *"Sizi emziren (süt) analarınız.."* buyruğu, *"size veren ve sizi giydiren, analarınız"* sözü gibidir. İşte bu, süt annelik ve süt kızkardeşlik sıfatının, süt emme fiilinden önce olmasını gerektirir. Aksine Cenâb-ı Hak, şayet "sizi emziren kadınlar sizin annelerinizdir" buyurmuş olsaydı senin maksadın hasıl olmuş olurdu?" diyerek kendi kendine sorar ve yine kendisi şöyle cevap verir: "Redâ'a (süt emzirme), o kadına "annelik" ismini kazandıran şeydir. Binaenaleyh bu isim, süt emmenin bulunmasına dayanınca, hüküm de ona dayanır. "Sizi giydiren, analarınızdır" sözü ise böyle değildir. Çünkü "annelik" ismi, giydirme ile elde edilemez." **Cessâs** sözüne devamla, "Âyetten bunun anlaşıldığına, rivayet edilen şu husus da delâlet eder: "Bir adam **İbn Ömer** (r.a)'e gelerek, **İbn Zübeyr** bir defa ve iki defa emmenin bir mahzuru olmadığını söyledi" der. Bunun üzerine **İbn Ömer** (r.a), "Allah'ın hükmü, **İbn Zübeyr**'in hükmünden daha hayırlıdır. Çünkü Allah, *"Süt kız kardeşleriniz.."* buyurmuştur" demiştir. **İbn Ömer,** "âyetin zâhirinden az bir emme ile de bu haramlığın meydana geleceğini anlamıştır" demiştir. Bil ki bu cevap son derece bozuktur.

Onun, "Annelik ismi, süt emme (emzirme)'den dolayı meydana gelmiştir" görüşüne gelince, biz deriz ki: Münakaşa konusu zaten budur. Çünkü bana göre, süt annesi olma işi, ancak beş kere emme ile gerçekleşir. Sana göre ise bu, sırf emme ile olur. Sen, bu kâideni isbat için bu âyete tutundun. Sen bu âyeti, o kâidene delil olarak getirdiğinde, delili medlûl (delâlet ettiği şeyle) isbat etmiş olursun ki bu devr-i fasittir ve geçersizdir. **İbn Ömer**'in, sırf bir emme ile süt haramlığının meydana geleceğini âyetten anlamış olması, **İbn Zübeyr**'in anladığı mana ile çelişir. Halbuki bunların ikisi de fakîh sahabelerden ve Arapçayı iyi bilenlerdendir. O halde daha nasıl, onlardan birisinin anlayışı delil kabul ediliyor, diğerininki ise hasmının görüşüne delil kabul edilmiyor. Kalbleri kör eden şu taassub olmasaydı, bu cevabın zayıflığı kapalı kalmazdı. Sonra **Cessâs,** mezhebini isbat için, hadislere ve kıyasa da tutunmuştur. **Ahkamu'l-Kur'ân** (Kur'ân'ın Hükümleri) konusunda konuşan kimselerin, ancak âyetten çıkardığı şeyleri zikretmesi gerekir. Bunun dışındaki delillerin yeri ise ancak fıkıh kitaplarıdır.

10- Kayınvalideler

Kayınvalidelerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların onuncu nev'î, وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ *"Karılarınızın anaları..."* âyeti ile ifâde edilenlerdir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdeye, benzerini neseb anneliği hususunda zikrettiğimiz gibi, hanımların öz anneleri ile birlikte, annesi ve babası cihetinden olan bütün büyük anneleri (nineleri) de girer.

İKİNCİ MESELE Sahâbe ve Tâbiînden ekserisinin görüşü şudur: "Bir kadınla evlenen bir kimseye, evlendiği kadınla ister zifâfa girsin ister girmesin, o kadının annesi haram olur." Sahabeden bir topluluk da şunu belirtmiştir: Üvey kızın annesi, üvey kız ile cinsî münasebette bulunulduğunda o kimseye nasıl haram oluyorsa, kızıyla cinsî münasebette bulunulduğunda o kızın annesi de o kimseye haram olur. Bu **Hz. Ali, Zeyd, İbn ömer, İbnu'z-Zübeyr** ve **Cabir**'in görüşü olup, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilen görüşlerin de en açık ve belirgin olanıdır. Bunların delilleri şudur: Allah Teâlâ önce iki hüküm zikretmiştir ki bu, O'nun وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ *"karılarınızın anaları ve himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız.."* ifâdeleridir. Daha sonra bir şart ileri sürmüştür ki, o da O'nun, مِنْ نِسَائِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ *"Kendilerîyle (zifâfa) girdiğiniz karınızdan olup.."* ifâdesidir. Binaenaleyh bu şartın her iki hükümde de muteber bir şart olması gerekir.

Birincilerin delili ise şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Karılarınızın anaları"* sözü, başlı başına müstakil bir cümledir. Bu şartın onunla ilgili olduğuna bir delil yoktur. Binâenaleyh bu hükmün, umumîliği üzerine bırakılması gerekir.

Biz, şu sebeplerden dolayı bu şartın onunla ilgili olmadığını söyledik:

a) Şartın, mutlaka kendinden önce geçen bir şeye talîk edilmesi, bağlanması gerekir. Binâenaleyh bu şartı iki cümlenin birisine bağlayıp talîk ettik mi, onu diğer cümleye de talîk etmeye gerek kalmaz. Binâenaleyh, o şartı diğer cümleye talîk etmek, delil bulunmaksızın zahiri terketmek olur ki, bu caiz değildir.

b) Bu cümlenin umumîliği malumdur. Şartın onunla ilgili olması ise, ihtimâl dahilindedir. Zira, şartın sadece son cümleye tahsis edilmiş olması caiz olduğu gibi, aynı şekilde her iki cümleye birden ait olması da caizdir. Bu şartın iki cümleye birden ait olduğuna hükmetmek şüpheli bir tahsis ediciden dolayı, umumî olan bir ifâdenin zahirini terketmek olur ki, bu da caiz değildir.

c) Bu şartın ilk cümleye ait olması halinde, ya o cümleye hasredilmiş olur veyahut

da hem ona, hem de ikinci cümleye talîk edilmiş olur. Birinci ihtimal geçersizdir, çünkü bu takdirde mutlak olarak üvey kızların haram olduğuna hükmetmek gerekir ki, bu ise icmâ ile bâtıldır. İkinci ihtimal de geçersizdir, çünkü bu takdirde de âyetin nazmı, وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ *"Hanımlarınızın, yani kendileriyle zifâfa girdiğiniz kadınlarınızın anneleri..."* şeklinde olur. Bu durumda مِنْ نِسَائِكُمْ sözündeki مِنْ harf-i cerriyle beyâniyye manası murad edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ *"Ve, kendileriyle (zifâfa) girdiğiniz karılarınızdan olup da himâyelerinizde bulunan üvey kızlarınız.."* buyurmuş olur ki, bu durumda buradaki مِنْ harf-i cerri, "ibtidâ-i gâye" için olmuş olur. Bu tıpkı, بَنَاتُ الرَّسُولِ مِنْ خَدِيجَةَ "Hz. Peygamber'in kızları, **Hatice**'dendir" denilmesi gibi olur. İşte bu durumda da müşterek bir lâfzı her iki manasında kullanmak gerekir ki, bu da caiz değildir. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Âyetteki مِنْ edâtı, ittisâl (birleşme) ifâde eder. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ *"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin parçasıdırlar"* (Tevbe, 67) buyruğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَا أَنَا مِنْ دَدٍ وَلاَ الدَّدُ مِنِّي *"Benim oyun ve eğlence ile hiçbir ilgim yoktur. Oyun ve eğlencenin de benimle hiçbir ilgisi yoktur"* [107] buyurmuştur. Mutlak mânada ittisal ise, hem kadınlarda, hem de üvey kızlarda bulunmaktadır.

d) **Amr İbn Şuayb**'ın, babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِذَا نَكَحَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ فَلاَ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَتَزَوَّجَ أُمَّهَا، دَخَلَ بِالْبِنْتِ أَوْ لَمْ يَدْخُلْ. وَإِذَا تَزَوَّجَ الأُمَّ فَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا ثُمَّ طَلَّقَهَا فَإِنْ شَاءَ تَزَوَّجَ الْبِنْتَ

"Bir adam bir kadınla evlendiğinde, o adamın, evlendiği karının annesini, kızıyla zifâfa girsin ya da girmesin, nikâhlaması helâl olmaz. Ama bir adam bir kadının annesiyle evlenir de, onunla zifâfa girmeden onu boşarsa, bu adam isterse kadının kızıyla evlenebilir." [108] **Muhammed İbn Cerîr et-Taberî**, bu hadisin sıhhatine ta'n etmiştir. **Abdullah İbn Mesûd Kûfe**'de iken, kendisine dokunmadan önce kızını boşadığı zaman bu kimsenin, o kızın annesiyle evlenebileceğine dair fetvâ veriyordu. Derken, **Medine**'ye gitti ve **Medine**'deki ulemânın, kendisinin vermiş olduğu fetvânın aksi olan bir fetvâ üzerinde ittifâk etmiş olduklarını gördü. **Kûfe**'ye dönünce, evine girmeden, daha önce hakkında fetvâ vermiş olduğu adama gitti, kapısını çalarak ona, o kadını boşamasını söyledi.

Katâde, Said İbnu'l-Müseyyeb'ten **Zeyd İbn Sâbit**'in şöyle dediğini rivâyet

107) Nihâye fî Garîbi'l-Hadis, 2/109.

108) Benzeri bir hadis: Tirmizî, Nikah, 26 (3/425-426).

etmiştir: "Bir adam, cinsî temastan önce hanımını boşar ve onun annesiyle evlenmek isterse, bu durumda bakılır: Eğer o adam hanımını cinsî temastan önce boşamışsa, o kadının annesiyle evlenir. Eğer o kadın ölmüşse, annesiyle evlenemez. Bil ki **Zeyd İbn Sâbit,** haram olma hususunda ölümle boşama arasında fark görmüştür. Çünkü duhûlden önce boşamaya, duhûle dair şer'î hükümlerden hiçbiri taalluk etmez. Baksana, böylesi kadına iddet bile gerekmez. Ölüm ise, iddetin vacip olması meselesinde duhûl hükmünde olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bu ölümü, haram kılmanın bir sebebi kabul etmiştir.

11- Üvey Kızlar

Himayenizdeki Üvey Kızlarınızın Haramlığı

Haram kılınanların onbirinci nevisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu ifâdesidir:

وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ

"Kendileriyle (zifâfa) girdiğiniz karılarınızdan olup himâyelerinizde bulunan üvey kızlarınız(la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analarıyla) zifâfa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur"

(Nisa, 23).

Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rebaib Kelimesinin İzahı

اَلرَّبَائِبُ kelimesi, اَلرَّبِيبَةُ kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, bir kimsenin hanımının başkasından olan kızı anlamına gelip, kelime manası "terbiye edilmiş" demektir. Çünkü bu kızı terbiye eden o adamdır. Meselâ, رَبَبْتُ فُلَانًا أَرُبُّهُ "Falancayı terbiye ettim - onu terbiye ediyorum" tabiri ile رَبَّيْتُهُ أُرَبِّيهِ tabiri aynı manadadır. اَلْحُجُورِ kelimesi de, اَلْحِجْرُ (himaye, koruma) kelimesinin çoğuludur. Bu kelime iki şekilde kullanılmaktadır: **İbnu's-Sikkît** bu kelimenin, fetha ve kesre ile olmak üzere, حِجْرُ الْإِنْسَانِ ve حَجْرُهُ "Bir kimsenin himâyesi" şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, فِي حُجُورِكُمْ tabirinden maksat, "Sizin terbiye ve himâyenizde olan" demektir. Birisi bir kimsenin terbiye ve himâyesinde olduğu zaman, فُلَانٌ فِي حِجْرِ فُلَانٍ "Falanca, falancanın terbiye ve himâyesindedir" denilir. Burada söz konusu olan istiârenin sebebi şudur: Bir çocuğu terbiye eden kimse, onu kucağına

oturtur. Böylece bu kucağına oturma işi, bir bakıma onu terbiye etmeden ibâret olmuş olur. Nitekim Arapça'da, فُلَانٌ فِي حَضَانَةِ فُلَانٍ "Falanca, falancanın terbiye ve himâyesindendir" denilmektedir. Buradaki حَضَانَةِ kelimesinin aslı, "bağır, yan" anlamına gelmiş olan اَلْحِضْنُ kelimesine dayanmaktadır. **Ebu Ubeyde,** فِي حُجُورِكُمْ tabirinin anlamının, "evlerinizde.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE
Evde Bulunmayan Üvey Kızla Evlenmenin Hükmü

Malik İbn Evs İbn el-Hidsân, Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Üvey kız kocanın himayesinde olmaz, başka bir beldede bulunur, sonra bu koca da, annesiyle cinsî temasta bulunduktan sonra ayrılırsa, o adamın o üvey kızla evlenmesi caiz olur." **Hz. Ali** (r.a)'nin bu görüşüne şu şekilde delil getirdiği nakledilmiştir: "Cenâb-ı Hak, *"Himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız ..."* buyurmuş, o kızın onun "rabîbe" (üvey kızı) olmasını, onun himayesinde olması şartına bağlamıştır. Binâenaleyh, mevzûbahs bu kız onun himâye ve terbiyesinde olmadığına göre, şart tahakkuk etmemiştir. Bu sebeple haramlılığın söz konusu olmaması gerekir." Bu, güzel bir istidlâl şeklidir.

Diğer âlimlere gelince, onlar da şöyle demektedirler: "Bir kimse bir kadınla cinsî münasebette bulunduğu zaman, ister o erkeğin himâyesinde olsun isterse olmasın, o kadının kızı o erkeğe haram olur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer onlarla (üvey kızların analarıyla) zifâfa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur"* buyruğudur. O, bu ifâdede, günahın olmamasını, sadece duhûlün bulunmaması şartına bağlamıştır. Bu da, günahın olabilmesini gerektiren şeyin, sadece duhûl olduğu sonucunu verir.

Birinci görüşün deliline şöyle cevap verilir: "Genel ve daha gâlib olan durum şudur: Bir adamın hanımının, başka kocadan olan kızı, genellikle o adamın himâyesinde olur. İşte âyetteki ifâde de, bu şekilde umûmî bir mana ifâde etmektedir. Yoksa, âyetteki *"himâyelerinizde bulunan"* kaydı, bu haramlığın meydana gelebilmesinin şartı değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hurmet-i Musahere

Ebu Bekr er-Razî el-Cessâs, zinânın "hurmet-i müsâhere"yi gerektirdiğini isbât etmek için, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karınızdan olup himâyelerinizde bulunan üvey kızlarınız..."* buyruğuyla istidlâlde bulunarak şöyle demektedir: "Duhûl bihâ, -"O kadınla cinsî münasebette bulunmak"- mutlak anlamda cimâ'ya verilen bir addır. Bu cinsî münasebette bulunmanın nikâh yoluyla ya da zina vasıtasıyla olması farketmez. Böylece bu, annesi ile yapılan zinanın, bu zinayı yapana kızının nikahının haram olmasını gerektirdiğine delâlet etmiş olur.

Bu istidlâl son derece zayıftır. Zira bu âyet, şu iki delilden ötürü, nikahlı olan hanımlar hakkındadır:

1- Bu âyet, sadece adamın kendisiyle henüz cinsî temasta bulunmadığı hanımı hakkındadır. Halbuki onun zinâ ettiği kadın böyle değildir. Binaenaleyh, adamın zinâ ettiği kadının, âyetin hükmüne girmesi imkânsızdır. Birinci cümlemizi şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın *"Kendilerîyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan..."* buyruğu, onun adamın hanımlarından sayılmasının, kendisi ile cinsî münasebette bulunmasından önce olmasını gerektirir.

b) Allah Teâlâ, onların hanımlarını, "kendileri ile zifâfa girilmiş" ve "girilmemiş" diye ikiye ayırmıştır. Bunun delili, *"Eğer onlarla zifafa girmemişseniz"* âyetidir. Onların hanımları, bu iki kısma taksim edilince, kadının onun hanımlarından biri olmasının, onunla cinsî temasta bulunması ile alakalı olmadığını anlarız. Zinâ edilen kadının böyle olmamasının izahı ise şöyledir: İster kendisi ile zifafa girilmiş ister girilmemiş olsun kadın, nikah sebebi ile o adamın hanımlarından olmuş olur. Zinada ise, kendisi ile cinsî temasta bulunmadan önce o kadının, o erkeğin hanımlarından (kadınlarından) olmasını gerektiren herhangi birşey mevcut değildir. Binaenaleyh adamın zinâ ettiği kadının, âyetin hükmüne dâhil olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2- Bir insan, "Falancanın kadınlarına..." diye vasiyyette bulunsa, o falancanın zinâ ettiği kadın, vasiyyete dâhil olmaz. Yine birisi, "Falancanın kadınları üzerine..." diye yemin etse, bu zâniye kadın sebebi ile ne yeminini sürdürmüş ne de yeminini bozmuş olur. Böylece bu istidlâlin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur.

12- Gelinler

Gelinlerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların onikinci nev'i, Hak Teâlâ'nın, وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ *"Yine kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karılarıyla..."* âyeti ile ifâde ettiği kimselerdir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şafiî (r.h), bir kimsenin oğlunun câriyesiyle evlenmesinin câiz olmayacağını söylerken, **Ebu Hanife** (r.h) bunun câiz olduğunu belirtmiştir. **Şafiî** bu hususta şöyle istidlâl eder:"Oğulun cariyesi karısı sayılır. Oğulun karısı ise babaya haramdır." Birinci mukaddimeyi, "halîle" kelimesinin manasını izah ederek ortaya koyuyor ve şöyle diyoruz: "Halîle", fa'île vezninde dir. Bu sebeple kelime ya ism-i fâil ya da ism-i mef'ul manasındadır. Mef'ul manasına oluşunun şu iki izahı yapılır:

a) Bu kelime, "mübah" manasına gelen اَلْحِلُّ lâfzından alınmıştır. Buna göre "halîle", helal kılınmış, mübah manasınadır. Cariyenin böyle olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh cariyenin, oğulun halîlesi sayılması gerekir.

b) Bu kelime, "hulûl" lâfzından alınmıştır. Buna göre "halîle", bir şeyin hulûl etme (girme) mahalli manasına gelir. Şüphe yok ki câriye de, sahibinin kendisine hulûl ettiği yerdir. Binâenaleyh câriye, o oğulun halîlesi olmuş olur.

Bu kelimeyi ism-i fâil manasına aldığımızda da şu iki izah yapılabilir:

a) Her birinin diğerine aşırı ilgisinden dolayı, sanki bunlar (karı ile koca) bir elbiseye, bir çarşafa ve bir yere hulûl etmişlerdir. Şüphe yok ki, câriye de böyledir.

b) Karı ile kocadan herbiri, aralarındaki muhabbet ve ülfetin şiddetinden ötürü, adetâ diğerinin kalbine ve ruhuna hulûl etmiş(girmiş)lerdir. Böylece bu zikrettiklerimizin tamamı ile, oğulun câriyesinin, onun hâlilelerinden sayılması ortaya çıkar. İkinci mukaddimeye gelince bu da, oğulun hanımının, *"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karıları..."* âyetinden dolayı, babaya haram olmasıdır. "Dilciler, "Bir kimsenin "halîlesi", onun hanımıdır" diyorlar" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, şu açık iştikaklara dair söylediğimiz dört izah ile, "halîle" lâfzının cariyeyi de içine aldığını beyân ettik. Sizin naklettiğiniz söze iltifat olunmaz. Hem nasıl iltifat olunsun ki bu olumsuz bir şehâdettir. Zira biz, "halîle" lâfzının, adamın hanımını içine aldığını kabul ediyoruz. Fakat bunu, hem zevceyi hem de cariyeyi içine alan bir lâfız kabul ediyoruz. Buna göre, "Bu ifâde câriyeye şamil değildir" diyenlerin görüşü, menfiliğe bir şehâdettir ki buna iltifat olunmaz.

İKİNCİ MESELE
Evladın Sulbden Olup Evlatlık Kurumunun Bulunmayışı

Hak Teâlâ'nın *"Kendi sulbünüzden olan"* ifâdesi, evlat edinmeyi dışta bırakmak için getirilmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında, evlatlık, oğul mesâbesinde idi. Bir kimseye, kendi sulbünden olmadığı müddetçe, evlatlığının hanımı haram olmaz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) **Zeyneb binti Cahş el-Esedî**'yi nikahlamıştır. Bu da, **Abdulmuttalib**'in kızı **Ümeyye**'nin kızıdır. **Zeyneb**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halasının kızı idi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Zeyneb**'i **Zeyd İbn Hârise** (r.a)'nin karısı olup onun onu boşamasından sonra nikahlayınca, müşrikler, "O, oğlunun karısı ile evlendi" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Evlatlıklarınızı da (öz) oğullarınız (gibi) tanımadı"* (Ahzab, 4) âyetini indirdi ve *"Tâ ki oğulluklarının kendilerinden ilişkilerini kestikleri zevcelerini (almada), mü'minler üzerine günah olmasın"* (Ahzab, 37) buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karıları..."* ifâdesinin zâhiri, süt oğullarının hanımlarını içine almaz. Fakat Cenâb-ı Hak, haram kılınanların sayıldığı

âyetlerin sonunda, *"Onların dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) buyurunca, bu iki ifâdenin zâhirinden, süt oğullarının hanımları ile evlenmenin helâl olduğu çıkar. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), *"Neseb yönünden haram olanlar, süt emme (rada'a) yoluyla da haram olurlar"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu hadis, süt oğulların hanımları ile de evlenmenin haram olduğunu ifâde etmektedir. Zira, *"Onların dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyeti hem süt emme, hem de emmeme halini içine alır. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Neseb yönünden haram olanlar, süt emme (reda'a) yoluyla da haram olurlar"* ifâdesi, âyetten daha husûsî bir ifadedir. Böylece âlimler, âyetin umûmî manasını haber-i vâhid ile tahsis etmiş (sınırlandırmış)lardır. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, babanın hanımı ile evlenmenin haramlığı sırf nikah akdi ile olduğu gibi, oğulun hanımı ile evlenmenin de sırf nikah akdi ile olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu böyledir, zira âyetin umûmî ifâdesi, ister kendileriyle zifâfa girilmiş olsun, ister olmasın, oğulun hanımlarını içine alır. Fakat "**İbni Abbas**'a, *"Kendi sülbünüzden olan oğullarınızın hanımları.."* âyeti hakkında "Allah Teâlâ, bu hükmün, oğulun, kendisi ile cinsî münasebette bulunduğu hanımlarına has olup olmadığını beyân buyurmamıştır" diye sorulduğunda, o şöyle demiştir: Allah'ın müphem bıraktığı şeyi siz de müphem bırakın" şeklindeki rivayete gelince, **İbn Abbas**'ın söylediği müphemlikten maksadı, âyetin mücmel ve müteşabih olması değildir. Aksine bu müphemlikten maksadı, ebediyyen haram oluşu göstermesidir. Görmüyor musun ki **İbn Abbas**, neseb cihetinden haram olan yedi kısım kadın hakkında da, "Onlar da müphemlerdendir. Yani, "nikahları ebediyyen haram olan kadınlardandır" demiştir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Torunlarla Evlenmenin Haramlığı

Âlimler, bu âyetin, torunun hanımının da dedeye haram olmasını gerektirdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, toruna "O, dedenin sulbündendir" deneceğine delâlet eder. Bunda da, torunun doğum yoluyla dedeye nisbet edilmiş olduğuna bir delâlet vardır.

13- İki Kız Kardeşi Bir Nikah Altında Bulundurma

İki Kız Kardeşle Aynı Anda Evli Bulunma

Haram kılınanlardan onüçüncü nev'i, Hak Teâlâ'nın, وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram edildi). Ancak daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir"* âyeti ile ifâde ettiğidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"İki kız kardeşi birlikte almanız"* cümlesi ref' mahallindedir. Çünkü âyetin takdiri, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ... وَالْجَمْعُ بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ "Size analarınız, kızlarınız... ve iki kız kardeşi birlikte almanız haram kılındı" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

İki kız kardeşi birlikte almak, şu üç şekilde olabilir:
a) Her ikisini birden nikahlamak.
b) Cariye olarak, her ikisine birden sahip olmak.
c) Birisine nikahlı olarak, diğerine cariye olarak sahip olmak.

İki kız kardeşi aynı anda nikahlı olarak almak ise şu iki şekilde olabilir:

1- İkisine aynı anda nikah kıymak. Bu durumda hüküm şöyle olabilir: Ya cem' (ikisini birlikte) tutma, veya ta'yin (birini belirleme), yahut muhayyerlik (birini seçmede serbest olma), yahut da bu nikahları iptal... Cem' bu âyetin hükmüne göre bâtıldır. Âlimler de böyle demişlerdir. Fakat bu, **Ebu Hanife**'nin prensibine göre bir müşkillik arzeder. Çünkü hurmet (haram oluş), **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre nikahın iptalini gerektirmez. Baksana, **Ebu Hanife**'ye göre, üç talakı bir defada vermek haramdır. Fakat yapılırsa geçerlidir. Bir dirhemi, iki dirheme satmayı nehyetmek, böyle bir alışverişin geçerli olmasına mânî değildir. Bütün fâsid alışverişlerde hüküm aynıdır. Böylece nehy (yasaklama ve haram kılma) sebebi ile, bir şeyin fesâdına istidlâl etmenin, **Ebu Hanife**'ye göre doğru olmayacağı sâbit olur.

İmdi şayet Hanefiler, "Aynı şey sizin için de söylenebilir. Zira hayız esnasındaki boşama ve cimâ yapılabilen temizlik esnasında boşama yasak kılınmıştır. Fakat böyle bir boşama olursa geçerli olur" derlerse, deriz ki: Bu iki misal arasında, çok ince bir fark vardır. Biz onu, "Hilafiyyât" adlı kitabımızda zikrettik. Öğrenmek isteyen oraya baksın. Binâenaleyh cem'in (iki kız kardeşi aynı anda nikahlı bulundurmanın) bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır. "Ta'yîn" de bâtıldır. Çünkü tercih eden olmadan, tercih (müreccihsiz tercih) bâtıldır. Muhayyerlik de böyledir, zira tahyîre hükmetmek, nikâh akdinin bulunmasını ve tayîn edecek zamana kadar onun bekâsını gerektirir. Biz bunun bâtıl olduğunu daha önce izah etmiştik. Geriye iki akdin de birlikte fasit olduğuna hükmetmek kalır.

2- Bir kimsenin, onlardan biriyle daha önce, diğeriyle de daha sonra evlenmesi halidir. Bu durumda, ikincisinin nikâhının bâtıl olduğuna hükmedilir. Zira "def' etmek (ikinci evliliğe mâni olmak), ref' etmekten (yani birinci kız kardeşin nikâhını ibtal etmekten) daha kolaydır."

Cariye edinmek veya birisini nikâhlayıp diğerini satın almak sûretiyle iki kız kardeşin arasını cem etmeye gelince, bu hususta sahabe ihtilâf etmiştir. Buna göre

Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Mesûd, Zeyd İbn Sâbit ve İbn Ömer, aralarını cem etmenin caiz olmayacağını söylerlerken, diğerleri ise bunu caiz görmüşlerdir. Birinci görüştekiler, kendi görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: Âyetin zahiri, iki kız kardeşin mutlak manada cem edilememesini gerektirir. Binâenaleyh, bu ikisinin arasını cem etmenin bütün durumlarda haram olması gerekir.

Hz. Osman'ın ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunu, bir âyet helâl, bir âyet de haram kabul etmiştir. Helâl kılmak daha evlâdır. Helâlliği gerektiren âyet, Hak Teâlâ'nın, *"Sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar (cariyeler) müstesnâ, diğer bütün kocalı kadınlar (da size haram kılındı)* (Nisa, 24) ve *"Zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna..."* (Mü'minun, 6) âyetleridir.

Biz buna iki yönden cevap veririz:

1- Bu âyetler, iki kız kardeşi nikahta birleştirmenin haram olduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü müslümanlar, cimânın helâl olması durumunda dahi, iki kız kardeşi aynı anda nikahlamanın câiz olmadığında icmâ etmişlerdir. Bu sebeple biz diyoruz ki, "Şayet iki kız kardeşi, cariye olarak cem'etmek câiz olsaydı, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar (öyle mü'minlerdir ki), ırzlarını koruyanlardır. Zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna.."* (Mü'minun, 5-6) âyetinden ötürü, cimâ hususunda da aralarını cem'etmek câiz olurdu. Fakat mülk edinilmeleri hususunda iki kız kardeşi cem'etmek câiz değildir. Böylece bu âyet-i kerimenin, iki kız kardeşi câriye olarak birlikte almanın haram olduğuna delâlet edişinin, bunun câiz oluşuna delâlet edişinden daha uygun olduğu ortaya çıkmış olur.

2- Biz, bu âyetin cem'e delâlet ettiğini kabul etsek bile, tercihin bunun haram sayılması tarafında olacağını söylüyoruz. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), مَا اجْتَمَعَ الْحَرَامُ وَالْحَلاَلُ إِلاَّ وَغَلَبَ الْحَرَامُ الْحَلاَلَ *"Haram ile helal bir arada bulunduklarında, mutlaka haram helâla ağır basar"* (109) buyurmuştur.

b) İhtiyatlı olanın, bu işi yapmamak olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bunu yapmamak gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s): دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يُرِيبُكَ *"Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene geç"* (110) buyurmuştur.

c) Aslında kadınların ırzları haramlık üzere binâ edilmiştir. Bunun delili şudur: Nikah akdinin şartlarına uygun olup olmadığında emâreler denk olduğunda, akdin bulunmadığına (haramlığa) hükmetmek gerekir. Bir de nikah, büyük menfaatleri ihtiva

109) Keşfu'l-Hafâ, 2/181.
110) Buhârî, Buyû', 3; Tirmizi, Kıyamet, 60 (4/668).

eder. Eğer bu nikah zelil kılma ve zarar verme cihetlerinden büsbütün uzak olsaydı, o zaman bu nikahın anneler hakkında da meşru olması gerekirdi. Zira onlara menfaat ulaştırmak, *"Ana ve babaya iyi muamele edin"* (İsra, 23) âyetinden dolayı, menduptur. Bu haram olduğuna göre, biz bu nikahın zarar verme ve zelil kılmayı da ihtiva ettiğini anlamış oluyoruz. Durum böyle olunca da nikahta aslolan, haramlık olur. Helallik ise, ârızî (sonradan olan) sebeplerle sâbit olmuştur. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, tercihin haramlık tarafında olduğu ortaya çıkar. Bu, bu konuda **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşünün izahıdır. Fakat biz fukaha arasında meşhur olan görüşü ele aldığımızda -ki bu, iki kız kardeşe cariye olarak birlikte sahip olmak caizdir görüşüdür;- bu durumda insan bunlardan birisi ile cinsî münasebette bulunduğunda, diğeri haram olur. Bu haramlık, birincisinin satma, bağışlama, azad etme, mükatebe kılma veya başkası ile evlendirme gibi bir sebeple mülkiyeti zail oluncaya kadar devam eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İmam Şafiî (r.h) şöyle demektedir: "Bâ'in talak ile (üç talakla) boşanan kızkardeşin iddeti bitmeden, diğer kız kardeşi nikahlamak caizdir." **Ebu Hanife** (r.h) ise bunun caiz olmayacağını söylemiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: "Bu durumda cem' söz konusu olmadığına göre, buna bir engelin bulunmaması gerekir. Biz, bu durumda cem' yapılmış olmayacağını söyledik. Çünkü boşanan kadının, kendisi ile cinsi münasebette bulunmak câiz olmayacağı ve cinsi münasebette bulunulması halinde o kimseye zinâ haddinin uygulanacağı delili ile, nikahı yoktur. Biz "cem' olmadığına göre, herhangibir engelin bulunmaması gerekir" dedik, zira Cenâb-ı Hak, haram kılınan kadınları saydıktan sonra, *"Onların dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) buyurmuştur. İki kızkardeşin arasını cem' etme durumu müstesna, bütün bu engellerin bulunmadığında herhangibir şüphe yoktur. Binaenaleyh delil ile cem'in olmadığı sâbit olunca, bu nikahın câiz olduğunu söylemek gerekir.

İmdi şayet, "İddetin vacip olması ve nafakanın gerekmesi gibi hususların da delâleti ile, bazı yönlerden nikah devam etmektedir" denilir ise, biz deriz ki: "Nikahın tek bir hakikatı vardır. Bu tek hakîkat da onun aynı anda hem mevcut olmasına, hem de yok olmasına engeldir. Şayet bu hakikat ikiye bölünebilse ve birisi mevcut, birisi gayr-ı mevcut olabilseydi, o zaman bu doğru olurdu. Fakat bu tek hakikat, bölünmeyi kabul etmeyince, böyle bir görüş fasit olmuş olur.

İddetin vâcip olması ve nafakanın gerekmesi meselesine gelince bil ki, eğer nikah olmuş olsaydı, o kadın hapsedilebilir (tutulabilirdi). Bu da onu nikahtan dolayı engellemeye erkeğin hakkı olduğu neticesini vermez. Çünkü ikinci mukaddimenin, kendisini istisnâ etmek netice vermez. Buna göre nikah zâil olduktan sonra, hapsetme hakkını başka bir yolla isbat etmek, bir nebze makul bir harekettir. Ama nikahın olmadığına hükmedilmesi halinde, nikahın devam ettiğine hükmetmek, aklın kabul

edemeyeceği şeylerdendir. Şer'î hükümleri, akla uygun olarak çıkarmak, onları aklın bedâheti ile bâtıl olduğu bilinen şeylere hamletmekten daha evladır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h), "nikahında iki kız kardeş bulunan bir kafir, müslüman olduğunda, bunlardan dilediğini tercih edip, diğerini bırakır" der. **Ebu Hanife** (r.h) ise şöyle demektedir: "Eğer bu kimse, o iki kız kardeş ile aynı anda evlenmiş ise, o adamla o kız kardeşlerin arası ayrılır (nikahları iptal edilir). Eğer onlardan biri ile daha önce, diğeri ile ise daha sonra evlenmiş ise, birincisini tercih eder, ikincisinden ayrılır." **Ebu Bekir er-Râzi, Ebu Hanife**'nin bu görüşüne, Hak Teâlâ'nın *"İki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram kılınmıştır)"* ifâdesini delil getirerek şöyle der: "Bu umûmî olan bir hitaptır. Binaenaleyh hem mü'mini, hem de kâfiri içine alır. Bunun kâfiri içine aldığı sabit olunca nikâhın fasit olması gerekir. Çünkü nehy, fesada delâlet etmektedir." Buna göre **Ebu Bekr er-Râzî**'ye şöyle denebilir: "Sen bu istidlâlini, kâfirlerin, şeriatın fürûu ile muhatab oldukları esâsı ile, nehyin fesâda delâlet ettiği esasına dayadın. Halbuki **Ebu Hanife** bu iki esastan hiçbirine kail değildir.

İmdi eğer **Ebu Bekr er-Razî**, "Bu sizin görüşünüze göre de doğrudur; binaenaleyh, böyle bir istidlâl size de gerekir" derse, biz deriz ki: "Bizim, "kâfirler şeriatın fürûuna muhatabtırlar" sözümüzle, onların dünya hükümleri hususunda sorumlu olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü bir kimse, devamlı kâfir olduğu müddetçe, onu İslâm'ın fürûu ile mükellef tutmak mümkün olmaz. Ama müslüman olunca, ondan geçmişe dair ne kadar İslamî ahkâm varsa, hepsi icmâ ile sakıt olur. Bizim bu sözden maksadımız, âhiret ile ilgili hükümlerdir. Kâfir bir kimse İslâm'a girmediği için ceza göreceği gibi, İslâm'ın fürûunu yapmaması sebebiyle de cezâ görür. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki; biz, kâfir velîsiz ve şahidsiz evlense veya bir kadınla cebren evlense, müslüman olduktan sonra o nikâhın o kişi hakkında devâm ettiğine dair icmâ ettik. Böylece, şeriatın fürûu ile muhatab olmanın, dünyevî hükümler bakımından, kâfir hakkında herhangi bir tesirinin bulunmadığı ortaya çıkmış ve sabit olmuş olur. **Şafiî**'nin delili şudur: **Feyrûz ed-Deylemî**, sekiz kadınla evliyken müslüman oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), اِخْتَرْ أَرْبَعًا وَفَارِقْ سَائِرَ هُنَّ *"Dördünü tercih et, diğerlerini bırak"* [111] buyurarak, **Feyruz**'u o kadınlar hakkında muhayyer bıraktı. Bu ise, sizin zikretmiş olduğunuz tertîbe aykırı değildir. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ *"Ancak, daha önce geçen geçmiştir"* buyruğu hakkında meşhur olan bir müşkilât bulunmaktadır. Bu da âyetin takdirinin "Size anneleriniz, ve şu, şu.. ve şu, (şu anda) haram kılındı. Ancak daha önce geçen geçmiştir" şeklinde

111) Ebu Davud, Talak, 25 (2/272) (Benzeri bir hadis).

olmasıdır. Bu ise, mazi olan bir ifâdenin, gelecek zamana ait bir ifâdeden istisna edilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir. Bu müşkilâtın cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak, daha önce geçen geçmiştir"* (Nisa, 22) ifâdesi hakkında zikredilmiş olan açıklamalarla verilmişti. Manası ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir"* delâletiyle, "Daha önce geçmiş olanlar bağışlanmıştır" şeklindedir.

* * *

Haram kılınanların **beşinci nev'i**, Cenâb-ı Hakk'ın:

وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ ۖ كِتَٰبَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ ۚ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَآءَ
ذَٰلِكُمْ أَن تَبْتَغُوا۟ بِأَمْوَٰلِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَٰفِحِينَ ۚ فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ
أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَٰضَيْتُم بِهِۦ مِنۢ بَعْدِ ٱلْفَرِيضَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ
كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna olmak üzre, diğer kocalı kadınlar(la evlenmeniz de size haram edildi). (Bu haram kılmalar), üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır). Onlardan başkası ise, namuslu ve zinâya sapmayarak, mallarınızla ara(yıp nikâhla)manız üzere size helâl edildi. O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin. O mehrin mikdarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla bilendir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir"

(Nisa, 24) âyetidir.

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Muhsan" Kelimesinin Mânası

اَلْإِحْصَانُ kelimesi Arapça'da, muhafaza etmek, korumak, engel olmak anlamlarına gelir. اَلْحَصَانَةُ kelimesi de böyledir. Nitekim مَدِينَةٌ حَصِينَةٌ "muhafazalı, muhkem; içindekileri koruyan şehir" ve دِرْعٌ حَصِينَةٌ "Sağlam, iyi koruyan

zırh'' yani, ''sahibini yaralanmaktan, yara-bereden koruyan, engel olan zırh'' tabirleri kullanılmaktadır. Cenâb-ı Hak da, *''Biz ona, sizin için, sizi savaşınızın şiddetinden korumak için giyecek (zırh) sanatını öğrettik''* (Enbiya, 80) buyurmuştur ki, mânası ''sizi koruması ve muhafaza etmesi için...'' demektir. اَلْحِصْنُ kelimesi ise, kendisine, içindekilere kötülük yapmayı isteyenleri men edip engellediği için, muhkem, sağlam ve koruyan yer, mekân (kale) anlamına gelir. Hâ harfinin kesresiyle olmak üzere اَلْحِصَانُ kelimesi, sahibi yok olmaktan koruduğu için, erkek at anlamına gelir. Hâ harfinin fethasıyla olmak üzere اَلْحَصَانُ kelimesi, fercini haramdan koruyup men ettiği için, iffetli ve namuslu kadınlar hakkında kullanılmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا *''Nâmusunu muhkem bir kale gibi muhafaza eden İmrân kızı Meryem'i de...''* (Tahrim, 12) buyurmuştur.

Bil ki, اَلْاِحْصَانُ kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de birkaç anlamda kullanılmıştır:

a) Hürriyet.. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ *''Namuslu ve hür kadınlara iftira atan...''* (Nûr, 4) buyurmuştur. Baksana bir kimse, hür olmayan birisine iftira atsa, ona (had cezâsı olan) seksen değnek vurulmaz. Hak Teâlâ'nın, فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ *''O vakit (cariyelerin) üzerlerine, hür kadınlar üzerindeki cezânın yarısı vardır''* ve *''Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..''* (Nisa, 25) âyetleri de böyledir.

b) İffet ve nâmusluluk.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere..''* (Nisa, 25); مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ *''Namuslu olup, zinâya sapmamış ve gizli dostlar da edinmemiş (insanlar) halinde..''* (Maide, 5) ve وَالَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا *''Irzını (bir kale gibi) koruyan o iffetli kızı da..''* (Enbiya, 91) buyurmuştur.

c) İslâm, müslüman olmak.. Hak Teâlâ'nın, فَاِذَا اُحْصِنَّ *''Onlar evlendiklerinde...''* (Nisa, 25) buyruğu da bu manadadır. Çünkü bu ifâdenin manalarından birisinin de, ''Onlar müslüman olduklarında...'' şeklinde olduğu söylenmiştir.

d) Kadının evlenmesi.. Nitekim bir kadının kocası olduğu zaman, اِمْرَاَةٌ مُحْصَنَةٌ denilir. Hak Teâlâ'nın, *''(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesnâ olmak üzere, diğer kocalı kadınlar(la evlenmeniz de size haram edildi)''* buyruğundaki muhsanat kelimesi, ''evli ve kocalı kadınlar'' demektir. Bu tabirden, evli kadınların murad edildiğinin delili ise şudur: Allah Teâlâ bu sözü bir önceki âyette haram kılınanlarla ilgili söze atfetmiştir. Binâenaleyh, bu ifâdede geçen muhsanat lâfzının, bir haram oluşa sebep olması gerekir. Bu kelimenin mânalarından olan ''hürriyet'', ''iffet'' ve ''müslüman olma''nın, haramlık konusunda bir tesir ve payının olmadığı herkesçe malûmdur. Binaenaleyh, bundan muradın, ''evli kadınlar'' olması gerekir. Çünkü, kadının kocasının bulunması, o kadının başkasına haram olmasında müessirdir.

Bil ki, şu dört vecih, kelimenin dildeki asîl manasında müşterektirler ki, bu mâna da, "men etmek, korumak, engellemek"dir. Bu böyledir, zira biz ihsan kelimesinin manasının, men etmekten ibaret olduğunu zikretmiştik. Buna göre meselâ hürriyet, insanı, başkasının hükmünün kendisine nüfuz etmesine karşı koruyan bir sebeptir. İffet, insanın, uygun olmayan şeyleri yapmasına mani olan bir sebeptir. İslâm da, nefsin ve şehvetin davet etmiş olduğu pekçok şeye karşı koruyan bir hususiyyettir. Koca da, karısını pek çok şeye karşı korur. Karı da, kocasını zinâya düşmekten korur, muhafaza eder. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ حَصَنَ ثُلُثَيْ دِينِهِ *"Her kim evlenirse o, dininin üçte ikisini muhafaza altına almış olur"* buyurmuştur. İşte böylece bütün bu vecihlerin hepsi, lügat manasına varıp dayanmıştır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demektedir: "Kıraat âlimleri, اَلْمُحْصَنَاتُ lâfzının okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onlar bu âyetteki hariç, Kur'ân'ın tamamında bu kelimeyi sâd harfinin hem kesresi, hem de fethasıyla okumuşlardır. Çünkü onlar bu âyette, bu harfin fethâ ile "muhsenat" şeklinde okunacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Binâenaleyh, kim bu kelimeyi kesre ile okumuş ise, fiili kadınlara hamletmişlerdir. Yani, "İşte şu işler sebebiyle onlar müslüman oldular; iffetli olmayı tercih ettiler; evlenip kendilerini korudular" demektir. Bunu fetha ile okuyanlar fiili başkasına hamletmişlerdir. Yani, "Onları kocaları korudu.." demektir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zinakâr Zimminin Cezası

Şafiî (r.h), dul veya evli olan zimmînin, zinâ etmesi halinde recm edileceğini söylerken, **Ebu Hanife** (r.h) ise recmolunmayacağını beyân etmiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Zinâ hadisesi, ihsan (evlilik) ile beraber bulunmuştur. Bu ise, zinâ edenin canının mübah olmasının illetidir. Binâenaleyh, onun kanını akıtmanın mübah olması gerekir. Bu sabit olunca, "kanının mübah olması" işinin, recm yoluyla gerçekleştirilmesi gerekir. Bizim "Zinâ hadisesi evlilik ile beraber gerçekleşmiştir" şeklindeki sözümüze gelince, bu şu iki hususun isbât edilmesine dayanmaktadır:

a) Zinâ hadisesinin meydana gelmiş olması ve bu hususta hiç bir şüphenin bulunmaması..

b) Evliliğin meydana gelmiş olması ve bulunması. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ buyruğu, muhsanat kelimesinden kastedilenin evli kadınlar olduğuna delâlet eder. Bu kadın da evlidir, o halde o da "muhsana"dır. Böylece bu zinanın "ihsân-(evlilik)" ile birlikte meydana gelmiş olduğu sabit olmuş olur. Biz, ihsân ile birlikte yapılan zinanın, bu fiili yapan kimsenin kanının mübah oluşunun illeti olduğunu söyledik. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), *"Müslüman bir kimsenin kanı, ancak şu üç şeyden birisi sebebiyle helâl olur. Bunlardan birisi, İhsân'dan sonra zinâ*

yapmaktır'' buyurmuş, ihsân (evlilik)dan sonra yapılan zinâyı, müslüman kimse hakkında, onun kanını akıtmanın mübah olmasının illeti kılmıştır. Buna göre, bu hükmün mahalli (tatbik alanı) müslümandır. İllet ise, evlilikten sonra sırf zinâ yapmış olmaktır. Bunun delili ise, sadece illet manasını ifâde etmek için getirilmiş olan lâm harfidir (لِإِحْدَى مَعَانِ ثَلَاثَةٍ). Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Bu, müslüman hakkındaki hükümdür. Zira, ihsân'dan sonra zinâ yapmak, kanın akıtılmasının mübah oluşunun illetidir. Ancak ne var ki, onun müslüman olması hükmün mahallidir. Hükmün mahallinin hususî oluşu, bu hükmün, mahallinin dışına taşmasına mani değildir. Aksi halde kıyas, tamamen bâtıl ve geçersiz olur. İllet ise, illet ifâde eden lâmın başına gelmiş olduğu husustur. Bu da, ihsân'dan sonra zinânın mahiyetidir. Bu mahiyet, evli zımmî hakkında tahakkuk edince, onun hakkında kanının mübah oluşunun da tahakkuk etmesi gerekir. Böylece evli zımmînin kanının mübah olduğu sabit olmuş olur.

Sonra bu noktaya getirilen meselede şu iki yol söz konusudur: İstersek bu kadar açıklamayla yetiniriz. Çünkü biz, zımmînin kanının mübah olduğunu iddia ediyoruz. Karşı taraf ise, bunu kabul etmiyor; binaenaleyh, (yaptığımız izahlarla) bu kimsenin kanının mübah olduğu delillendirilmiş oldu. Veyahut da şöyle deriz: Zımmînin kanının mübah olduğu sabit olunca, bunun recm yoluyla olması gerekir. Çünkü, bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

İmdi şayet, "Sizin söylediklerinizden, eğer zımmînin "muhsan" olduğuna delâlet ediyorsa, burada onun "muhsan" olmadığına delâlet eden bir husus vardır ki o da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ أَشْرَكَ بِاللهِ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ *"Allah'a şirk koşan kimse "muhsan" değildir"* sözüdür" denilirse, biz de deriz ki:

Bizim zikretmiş olduğumuz delillerle zımmî'nin muhsan; sizin zikretmiş olduğunuz şu haberle de, onun "muhsan" olmadığı sabit olmuştur. Biz deriz ki o, "evli kadın" manasında "muhsan", kendisine iftirada bulunan kimseye iftirâ cezâsı tatbik edilmez manasında "muhsan" değildir. Buna göre Hz. Peygamber'in *"Allah'a şirk koşan kimse, "muhsan" değildir"* hadisini, "yaptığı zinadan dolayı kendisine had cezası tatbik edilmez" manasına değil, "ona iftîra atan kimseye iftira cezâsı, haddi uygulanmaz" anlamına hamletmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber bu kimseyi şirk ile vasfetmiştir ki, şirk bir cinayettir. Cinayetin peşinden zikredilenin ise, mutlaka bir cezâ denilebilecek bir şey olması gerekir. Bizim, "Ona iftira atan kimseye, iftirâ cezâsı uygulanmaz" şeklindeki hükmümüz, bir cezâ olmaya elverişli ve münasiptir. Ama, "Ona zinâ cezası uygulanmaz" şeklindeki hükmümüz, o kimse için bir ceza olmaya elverişli bir hüküm değildir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber'in, *"Allah'a şirk koşan kimse, "muhsan" değildir"* buyurmasından maksat, bizim zikretmiş olduğumuz hususdur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ *"Diğer kocalı kadınlar.."* buyruğu hakkında şu iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bundan murad, "evli kadınlar"dır. Böyle olması halinde Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna..."* sözü hakkında şu iki izah yapılır:

a) Kadın evli olduğunda, kocasından başkasına haram olur. Ancak, o kadın bir kimsenin mülkü (cariyesi) olursa, bu durumda o kadın, kendisine mâlik olan kimseye helâl olur.

b) Bu âyette zikredilen "milk-i yemîn"den murad, nikâh mülkiyetidir. Buna göre mana, "kocası olan kadınlar size haramdır. Ancak, kocaları ile kendileri arasında, boşanmak suretiyle "beynûnet-i kübrâ" meydana geldiğinde, siz onlara yeni bir nikahla mâlik olabilirsiniz" şeklinde olmuş olur. Bu âyetin maksadı, insanları zinâdan men etmek ve yeni bir nikah bulunmaksızın veya eğer kadın memlûke ise, milk-i yemin olmaksızın, onlarla cinsî temasta bulunmaktan men etmektir. Cenâb-ı Hak bunu "milk-i yemin" ile ifâde etmiştir, çünkü milk-i yeminlik, hem nikâh ile evlenilen kadınlar, hem de mülk olarak sahip olunan kadınlar hakkında söz konusudur.

İkinci görüş: Âyetteki الْمُحْصَنَاتُ kelimesiyle kastedilenler, hür kadınlardır. Bunun delili ise, bu âyetten sonra gelen, Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse, o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın)"* (Nisa, 25) buyruğudur. Cenâb-ı Hak burada, "muhsanât"dan bahsetmiş, daha sonra da *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse"* (Nisa, 25) buyurmuştur. Böylece buradaki "muhsanat" ile kastedilen şey, orada kastedilenin aynısı olmuş olur. Orada "muhsanat" ile kastedilen hür kadınlar olduğuna göre, burada da bunlar kastedilmiştir.

Bu manaya alınması halinde, Hak Teâlâ'nin, إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna..."* istisnası hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâdeden maksat, "Allah'ın sizin için mülk kılmış olduğu sayı müstesnâ ki, bu sayı da dörttür" şeklinde olur. Buna göre de mana, "Allah'ın size mülk kılmış olduğu şu hür dört kadın hariç, bütün hür kadınlar size haram kılınmış olur" şeklindedir.

b) Hür kadınlar size haram kılınmıştır. Ancak Allah'ın, sizin kendilerine malik olduğunuzu belirttikleri hariç. Bu mâlik olma işi de, velî, şahitler ve dinde muteber olan diğer şartlar bulunduğunda tahakkuk eder. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın,

"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna..." ifâdesinin tefsiri hususunda söylenen birinci görüş, tercih edilen görüştür. Bunun böyle olduğuna O'nun, *"Ki onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı müstesna"* (Mü'minun, 5-6) âyeti de delâlet etmektedir. Allah milk-i yemini, zevceler ve câriyeler hakkında bulunan, sabit olan mülkten ibaret kılmıştır. Binâenaleyh, burada da bu manaya alınması gerekir. Zira Allah'ın kelâmını, yine O'nun kelâmıyla tefsir etmek doğruluk ve isabet derecesi en fazla olan tefsir şeklidir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Esir Edilen Gayr-i Müslimlerin Nikâhlarının Durumu

Âlimler, eşlerden birinin diğerinden önce esir alınıp, Dâr-ı İslâm'a getirildiğinde bu eşler arasında bir ayrılığın meydana geleceği husus.nda ittifâk etmişlerdir. Ama ikisinin aynı anda beraberce esir alınmaları durumuna gelince, **Şafiî** (r.h), "Orada evlilikleri sona erer; eğer kocasından hamile ise çocuğunu doğurmak veya hayız olmak suretiyle "istibrâ"da bulunarak, kendisine mâlik olan kimseye helâl olur" demektedir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, karı-kocalığın orada ortadan kalkmayacağını söyler.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ *"Diğer kocalı kadınlar..."* tabiri, kocası olan kadınların haram olmasını gerektirmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna.."* ifâdesi ise, mülkiyyetin meydana gelmesi sebebiyle haramlığın kalkıp, bunun yerini helâlliğin almasını gerektirir. **Ebu Bekr er-Razî** şöyle demektedir: "Eğer bu ayrılık, sırf mülkiyetin meydana gelmesiyle olmuş olsaydı, o zaman bu ayrılığın, cariyenin satın alınması, hibe olarak kabul edilmesi ve miras olunmasıyla da meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki bunun böyle olmadığı malumdur." **er-Razî el-Cessâs**'a şöyle denebilir: "Sanki sen, tahsîs edildikten sonra âmm olan ifâdenin, geriye kalanlar hakkında bir hüccet olduğunu duymadın öyle mi!" Hem yine, esir alınırken meydana gelen husus, onlar hakkında mülkiyet hakkının ihdâs edilmesidir. Halbuki alışverişte ise, mülkiyyetin bir şahıstan başka bir şahısa intikâli söz konusudur. Binâenaleyh, birincisi daha kuvvetlidir. Böylece fark ortaya çıkmış olur.

ALTINCI MESELE

Nikâhlanmış Cariye Satılabilir mi?

Hz. Ali, Hz. ömer ve **Abdurrahman İbn Avf**'ın görüşüne göre, nikâhlanmış bir cariye satıldığı zaman, o boşanmış olmaz. Bugün, fukahanın icmâı da bu şekildedir. **Ubey İbn İbn Ka'b, İbn Mesûd, İbn Abbas, Câbir** ve **Enes** (r.a) ise, nikahlı cariye satıldığında onun boş olacağı görüşündedirler. Cumhurun delili şudur: **Âişe** (r.anha), **Berîre**'yi satın alıp onu azad ettiğinde, evli olan bu **Berîre**'yi Hz. Peygamber (s.a.s) muhayyer bırakmıştır. Eğer alışveriş ile talâk vaki olmuş olsaydı, bu muhayyer bırakmanın bir anlamı olmazdı. Âlimlerden **Berîre** hadisesi hakkında,

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بَيْعُ الْاَمَةِ طَلاقُهَا *"Cariyenin satılması, onun talâkıdır"* buyurduğunu da söyleyenler vardır. **Ubeyy İbn Ka'b** ile **İbn Mesûd**'un delili ise Hak Teâlâ'nın, اِلاَّ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesnâ olmak üzere.."* buyruğundaki istisnânın umûm olmasıdır. Bunun cevabının neticesi de, Kur'ân'ın umûm ifâdesinin haber-i vahidle tahsis edilmesi meselesine dayanır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Allah Teâlâ, bu haram kılınan kadınlar bahsini كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ *"Üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır)"* diyerek bitirmiştir. Bu hususta şu iki izah vardır:

a) Bu, fiilinin lâfzından olmayan te'kîdî bir mef'ul-ü mutlaktır. Zira Allah Teâlâ'nın *"Size haram kılındı.."* (Nisa, 23) ifâdesi, yazma manasına da delâlet eder. Buna göre, bu kelamın takdiri كُتِبَ عَلَيْكُمْ تَحْرِيمُ مَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ مِنَ الْمُحَرَّمَاتِ كِتَابًا مِنَ اللّٰهِ "Daha önce zikredilmiş olan nikahı haram kadınların haramlığı, Allah'ın bir farzı (yazısı) olarak farz kılındı (yazıldı)" şeklindedir. Mef'ul-ü mutlakın, fiilinin lâfzından başka bir lâfız üzere gelişinin misalleri çoktur. Bunun bir misali, وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ *"Sen dağları görür, yerlerinde durur sanırsın. Halbuki onlar, bulutların geçip gidişi gibi geçer giderler. (Bu), Allah'ın sanatıdır"* (Neml, 88) âyetindeki gibidir.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu (kitab) kelimesinin, (mahzuf) emrin mef'ûlü olarak mansub olması câizdir. Bu durumda ifâdedeki عَلَيْكُمْ (üzerinize) kısmı, o emrin açıklayıcısı olur ve mana اِلْزَمُوا كِتَابَ اللّٰهِ "Allah'ın kitabına yapışın" şeklinde olur.

Sonra Hak Teâlâ, وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onlardan başkası ise size helâl edildi"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** bu fiili daha önceki حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ "Size haram kılındı" (Nisa, 23) âyetine atfetmek için, meçhul olarak اُحِلَّ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, كِتَابَ اللّٰهِ sözüne atfetmek için, malum sîga ile اَحَلَّ (Allah helâl kıldı) şeklinde okumuşlardır. Bu ikinci okuyuşun takdiri şu şekilde olur: كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ تَحْرِيمَ هٰذِهِ الْاَشْيَاءِ وَاَحَلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَهَا "Allah, size bu şeylerin haramlığını yazdı ve bunların dışındakileri size helâl kıldı."

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise size helâl edildi"* buyruğunun zahiri, burada zikredilen kadınların dışında kalan kadınların nikâhının helâl olduğunu gösterir. Fakat deliller, bunların dışında kalan bazı kadınların da nikahının haram olduğuna delâlet etmektedir. Şimdi biz onları zikredeceğiz:

Kur'ân'ın Genel Hükmünün Haber-i Vahidle Tahsis Edilmesine İtiraz

Birinci kısım: Bir kadın, halası ve teyzesi ile aynı anda bir adamın nikâhında bulundurulamaz. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s), لَاتُنْكَحُ الْمَرْاَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلاَ عَلَى خَالَتِهَا *"Kadın teyzesi ve halasının üzerine nikah edilemez (alınamaz)"* [112] buyurmuştur. Bu "meşhur" ve "müstefiz" bir hadistir. Bu hadisin, tevatür derecesine ulaştığı da çok kez söylenmiştir.

Haricîler "Bu, bir haber-i vahiddir. Kur'ân'ın umumî manadaki âyetini, haber-i vahid ile tahsis etmek caiz değildir" diye iddia etmişler ve görüşlerine şöyle deliller getirmişlerdir:

a) Âyetin umumî manası, metni kesin ve delâleti (manası) zahir (açık) olandır. Haber-i vahidin ise metni zannî ve delâleti zâhirdir. Binaenaleyh haber-i vâhid, Kur'ân'ın (ayetin) umûmî manasından daha zayıf olmuş olur. Bu sebeple haber-i vahidi, Kur'ân'ın umûmîliğine tercih etmek, daha zayıf olanı daha güçlü olana takdim etmek olur ki bu câiz değildir.

b) Meşhur hadislerden biri de **Muâz** (r.a)'ın hadisidir. O, haber-i vahidin şu iki bakımdan Kur'ân'ın umûmî manasına takdim edilmesini engellemiştir:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Ne ile hüküm verirsin?"* dediğinde O, "Allah'ın kitabı ile..." cevabını vermiştir. Resûlullah, *"Ya onda bulamazsan..?"* dediğinde, **Muaz** (r.a) "Allah'ın Resûlünün sünneti ile..." cevabını vermiş ve Allah'ın kitabına sarılmayı, Resulullah'ın sünnetine sarılmadan önce zikretmiştir. İşte bu da, sünnetin Kur'ân'a takdim edilmesine manîdir.

İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.s), ona *"Ya onda bulamazsan?."* dediğinde, O, "Allah'ın Resûlünün sünneti ile..." cevabını vermiş ve sünnete sarılmayı, şart manasına olan اِنْ (Eğer bulamazsan) kelimesi ile, o şeyin Kur'ân'da bulunmaması şartına bağlamıştır. Şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman söz konusu olmaz.

c) Bir meşhur hadis de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِذَا رُوِىَ لَكُمْ عَنِّى حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللّٰهِ فَاِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَاِلاَّ فَرُدُّوهُ *"Size benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Allah'ın kitabına arzedip (ölçün). Eğer ona uygun düşerse, o hadisi kabul edin. Aksi halde reddedin"* [113] hadis-i şerifidir. Bu hadis de, haber-i vâhidin ancak Allah'ın kitabına uygun düştüğü zaman kabul edilebileceğini gösterir. Binâenaleyh halalar ve teyzelerle ilgili hadis, Kur'ân âyetinin zâhirine muhalif olduğuna göre, kabul edilmemelidir.

---

112) Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 37, 39. (II/1029, II/1030).
113) Tenzîhu's-Şeria, 1/264.

d) Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikah edilemez. (alınamaz)"* hadisi ile mukayese edildiğinde, şu üç şeyden biri söz konusu olur:

Birincisi, âyetin bu hadisten sonra nâzil olduğunun söylenmesidir. Bu durumda âyet, hadisi neshetmiş olur. Çünkü hâs bir ifâdeden sonra gelen umûmî bir ifâdenin, hâs (hususî manadaki) ifâdeyi neshedeceği sâbittir.

İkincisi, bu hadisin âyetten sonra söylenmiş olmasıdır. Bu da, Kur'ân'ın haber-i vâhid ile neshedilmiş olmasını gerektirir ki câiz değildir.

Üçüncüsü, her ikisinin de aynı anda söylenmiş olmasıdır ki bu durumda âyet, tek başına müteşabih olmuş olur. Böylece de hüccet getirilecek yer, hem âyet hem de hadis olur. Masum olan bir peygamberin, hücceti iyice ortaya koymaya gayret etmeyip de, şüpheyi ortaya koymaya gayret etmesi uygun düşmez. Binâenaleyh Allah'ın Resûlüne, bu âyeti, ancak bu hadisle birlikte duyurması ve ümmetine bu âyeti ancak bu hadisle birlikte tebliğ etmelerini vacip kılması gerekirdi. Durum şayet böyle olsaydı, o zaman bu hadisin âyet kadar meşhur olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, bu kısmın da bozuk olduğunu anlarız.

e) Bu hadisin sahîh olduğu kesin olarak tesbit edilse bile, âyeti delil getirmek, hadisi delil getirmekten daha tercihe şayandır. Bunu da şu iki şekilde izah edebiliriz:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın, *"Size haram kılındı"* (Nisa, 23) buyruğu haram oluşu gösteren açık bir nass (âyet) olduğu gibi, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyeti de, helâl oluşu göstermede sarîh bir nastır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikahlanmaz (alınmaz)"* sözü ise, açık bir nass (delil) değildir. Çünkü bu sözün zâhiri, bir haber cümlesidir. Haber cümlesini, emir ve nehiy manasında almak mecâzidir. Hem sonra bu durumda, nehiy lâfzının haramlığa delâlet etmesi, "Helâl kılındı" ifadesinin, mübahlığa delâlet etmesinden daha zayıftır.

İkincisi, Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* sözü, bu âyetlerde sayılan kadınların dışında kalanların nikahının helâlliğini ifâde etmede sarîh bir sözdür. Hz. Peygamber'in *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikâhlanmaz (alınmaz)"* buyurması herkes hakkında sarih değildir. Aksine bunun daha önce geçmiş olan "mahud" (bilinen) şeylerle ilgili olması daha açıktır.

f) Allah Teâlâ bu âyetlerde, haram olan kadınların nevilerini açıklamış ve onları onbeş nevi olarak zikretmiş, sonra da bu eksiksiz izâh ve tam açıklamadan sonra, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* buyurmuştur. Eğer bu helâllik daha önce zikredilenlerin dışında kalanlar hakkında olmasaydı, bu mükemmel izah bir abesle

iştigal ve boş söz olurdu ki, bu da hakimler hakimi olan Allah kelâmına yakışmazdı. Bu konudaki çeşitli sorular işte bundan ibârettir.

Mezkûr İtirazın Çürütülmesi

Bunlara şu şekillerde cevap verilir:

Birincisi: Hasan el-Basrî ve **Ebu Bekr el-Esamm**'ın söylemiş olduğu şu hususdur: "Allah Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* buyruğu, devamlı bir helâlliğin bulunduğunu ifâde etmez." Bu görüş, bu konuda bana göre en doğru olan görüştür. Bunun delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* sözü, yukarda zikredilenlerden hariç olanların helâl olduklarını haber veren bir ifâdedir. Bu ifâdede, yukarda zikredilenlerin dışında kalanların helâllıklarının devamlı olup olmadığı hususu açıklanmamıştır. Bunun devamlılık ifâde etmediğinin delili ise şudur: Bu mefhumun, hem ebediliğe (devamlı oluşa) hem de ebedî olmamaya taksim edilebilmesidir. Bu sebeple bazan "Onlardan başkası ise, size ebedî olarak helâl kılındı" denilirken; bazan da, "Onlardan başkası ise, size falanca vakte kadar helâl kılındı" denilir. Şayet Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* buyruğu, açıkça bunun ebedî olarak helâl olduğuna delâlet etseydi, böyle bir taksim mümkün olmazdı. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü ancak daha önce zikredilen kadınların dışındakilerin helâl kılındığını ifade etmektedir. Akıl açıkça, "helâl kılmanın", "ebedî olarak helâl kılma" ve "belli bir zaman için helâl kılma"dan daha umûmi olduğuna şehâdet etmektedir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ancak, daha önce zikredilenlerin dışındaki kadınların bu vakitte helâl olduklarını gösterir. Onların diğer vakitlerde helâllıklarının sâbit oluşuna gelince, âyetin lâfzı ne müsbet ne de menfî manada bundan bahsetmemektedir. Daha önce zikredilenlerin dışındaki kadınların şu anda helâl oldukları sâbit ve bilinen bir husustur. Bundan sonra, onlardan bir kısmı hakkında haramlık hükmünün söz konusu olması ise, bu nassı ne tahsis ne de nesheder. İşte bu son derece ma'kul ve yerinde olan güzel bir izahtır.

İşte bu yolla biz yine diyoruz ki, Hak Teâlâ'nın حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Size analarınız... haram kılındı"* (Nisa, 23) âyeti, devamlı olarak haramlığı gösteren bir nass değildir. Çünkü biz bu devamlılığı, âyetin bu lâfzından değil, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininden tevâtür yoluyla öğrendik. Bu konuda itimâda şâyan cevap işte budur.

İkincisi: Biz, bir kadın ile, halası ve teyzesinin aynı nikah altında bulundurulmasının haram oluşunun âyette zikredilmemiş olduğu görüşünü kabul etmiyoruz. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) Allah Teâlâ, iki kız kardeşin birlikte alınmasını haram kılmıştır. Bunların iki

kız kardeş oluşları, bu haramlığı gerektiren bir husustur. Çünkü kız kardeşlik, yakın olan bir akrabalıktır. Yakın akrabalığa fazla ilgi, şefkat ve ikram uygun düşer. Kız kardeşlerden birinin, diğerinin kuması olması çok büyük bir nefret ve soğukluğu gerektirir. Bu iki durum arasında, büyük bir nefret vardır. Böylece, kumalardan birinin diğerinin kız kardeşi olmasının, aynı anda bir nikah altında bulundurulmalarının haram oluşu hükmüne münasib ve uygun olduğu sâbit olur. Usûl-ü Fıkıh'ta şu husus yer almıştır: Bir hükmün, kendisine uygun bir vasıfla zikredilmesi, lâfız bakımından o hükmün, o vasfa bağlanmış olduğuna delâlet eder. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın, *"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız (da haram kılındı)"* (Nisa, 23) buyruğu, yakın akrabalığın, (yakın akraba olan kadınları) bir nikah altında bulundurmaya manî olduğuna delâlet eder. Bu yakın akrabalık, kadın ile halaları ve teyzeleri arasında da vardır. Binâenaleyh iki kız kardeş hakkındaki bu hüküm, delâlet yoluyla, hala ve teyzeler hakkında da söz konusudur. Hatta bu hükmün, halalar ve teyzeler hakkında olması daha evlâdır. Zirâ hala ve teyze, erkek ve kız kardeşlerin kızlarının (yeğenlerinin) anneleri mesâbesindedirler. Bu kızlar ise, hala ve teyzelerin çocukları mesâbesindedirler. Bu akrabalığın zarar vermemeyi gerektirmesi, kız kardeşlikten dolayı olan akrabalığın, zarar vermemeyi gerektirmesinden daha kuvvetlidir. Bundan dolayı, Hak Teâlâ'nın *"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız (da haram kılındı)"* (Nisa, 23) âyeti, hala ve teyzelerin, yeğenleri ile aynı nikah altında bulundurulmalarına öncelikle mâni olur.

b) Cenâb-ı Hak, hanımların anneleri ile evlenmenin haram olduğunu açıkça belirterek, *"Ve karılarınızın anaları da (size haram kılındı)"* (Nisa, 23) buyurmuştur. "Anne" (Ümm) lâfzı, bazan hala ve teyze için de kullanılır. Halaya, "anne" denilebildiğinin delili şudur: Allah Teâlâ, **Hz. Ya'kub** (a.s)'un çocuklarını anlatırken "(Onlar), *"Senin Tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmâil'in ve İshâk'ın bir tek Tanrısı olan Allah'a ibadet edeceğiz" (dediler)"* (Bakara, 133) buyurmuş ve amca olduğu halde **Hz. İsmail** hakkında "baba" kelimesini kullanmıştır. Amcaya "baba" denilince, halaya da "anne" denilebilmesi gerekir. Teyzeye "anne" denilmesine gelince, buna da Hak Teâlâ'nın, *"O, ebeveynini tahtının üstüne çıkarıp oturttu"* (Yusuf, 100) âyetidir. Buradaki ebeveynden murad, **Hz. Yusuf**'un babası ile teyzesidir. Çünkü o esnada onun annesi ölmüş idi. Binaenaleyh söylediğimiz bu şeylerle, halaya ve teyzeye de bazan "anne" denilebildiği sabit olur. Bundan dolayı âyetteki, وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ *"Ve karılarınızın anaları.."* tabiri, bazı bakımlardan kadının halasına ve teyzesine şamil olur.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* buyruğu ile ister açıkça, isterse celî veya kapalı bir delâletle zikredilmiş olsunlar, bu ifâdeyle, nikâhlarının haram olduğu zikredilmiş olan kadınlar kastedilmiştir. Durum böyle olunca halalar ve teyzeler, zikredilmiş kadınların dışında kalmazlar.

Üçüncüsü: Haricîlerin üçüncü şüphelerine cevap olarak deriz ki: Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* buyruğu 'âmm (genel) bir ifâdedir. Hz. Peygamber'in *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikâhlanmaz"* hadisi ise, hâs (özel) bir ifâdedir. Hâs olan ise, 'âmm olandan önce gelir. Sonra, burada iki yol bulunmaktadır: Bazen biz, "Bu hadis, şöhret bakımından tevâtür derecesine ulaşmıştır. Kur'ân'ın umumî hükümlerini mütevâtir hadisle tahsis etmek câizdir" diyoruz. Bana göre bu izah, hak olan bir hususta inatlaşma ve diretme gibidir. Çünkü bu hadis, zamanımızda meşhûr derecesine varmışsa da, ancak ne var ki aslında ahâd rivayetlere dayanınca, ahâd hadisler bâbında ve kısmında olmaktan çıkmamıştır. Biz bazen de şöyle deriz: Kur'ân'ın umumî hükmünün, haber-i vahidle tahsis edilmesi caizdir. Bunun izahı, usûl kitaplarında zikredilmiştir. Bu konuda söylenebilecek sözün tamamı işte budur. Bize göre cevap konusunda kendisine itimad edilecek olan birinci görüştür.

İkinci kısım: Bu genel hükme dahil olan tahsisli hususlardan biri şudur: Üç talakla boşanmış olan kadın helâl değildir. Ancak ne var ki bu tahsis, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yine erkek, zevcesini (üçüncü def'a olarak) boşarsa, ondan sonra kadın kendinden başka bir erkeğe nikahlanıp varıncaya kadar ona (o birinci kocasına) helâl olmaz"* (Bakara, 230) âyetiyle sabit olmuştur.

Üçüncü kısım: İddet bekleyenleri nikâhlamak da haramdır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız (ve temizlenme) müddeti beklerler"* (Bakara, 228) âyetidir.

Dördüncü kısım: Hür bir kadınla evli olan kimsenin, câriye ile evlenmesi caiz değildir. Bu, ittifakla böyledir. **Şafiî**'ye göreyse, hür kadın ile evlenmeye maddi gücü olan kimsenin, cariyeyi nikâhlaması caiz değildir. Bu tahsisin delili de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerden (alsın)"* (Nisa, 25) âyetidir. Bu âyetin bu neticeye delâlet ettiğinin izahı ilerde gelecektir.

Beşinci kısım: Dört kadınla evli olan bir kimsenin, beşincisini alması haramdır. Bunun delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ *"... İkişer, üçer, dörder olmak üzere..."* (Nisa, 3) âyetidir.

Altıncı kısım: Kendisiyle liân (karşılıklı lânetleşme) yapılan kadındır. Bunun delili de Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُتَلَاعِنَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ اَبَدًا *"Birbirleriyle lanetleşmiş olan karı ve kocalar, ebedî olarak bir araya gelemezler"* (114) hadisidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ *"Namuslu ve zinâya*

114) Darimî, Ferâiz, 24 (II/364).

sapmayarak, mallarınızla ara(yıp nikâhla)manız...'' buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, اَنْ تَبْتَغُوا kelimesinin i'rabtaki yeri hakkında şu iki görüş vardır:

a) Bu kelime وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا ifâdesindeki مَا lâfzının mahallinden bedel olmak üzere, merfudur. Buna göre ibârenin takdiri, وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ وَ اُحِلَّ لَكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا "Onlardan başkası size helâl kılındı ve... aramanız size helâl kılındı'' şeklindedir. Bu, bu fiili elifin dammesiyle meçhûl sîgasıyla اُحِلَّ şeklinde okuyanlara göredir. Bu fiili elifin fethasıyla malûm sîgasıyla okuyanlara göreyse, اَنْ تَبْتَغُوا kelimesinin mahalli mansubtur.

b) Bu ifâdenin mahalli, her iki kıraate göre de, kendisinden harfi cerrin hazfedilmiş olması sebebiyle, mansubtur. Buna göre sanki, لِاَنْ تَبْتَغُوا "aramanız için, aramanız konusunda'' denilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ لِاِرَادَةِ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ "(Mallarınız ile evlenmeyi talep etmek istediğiniz için, bunların dışında kalanlar, işte size helâl kılındı)'' şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ lâfızları birer hal olup, "zinaya sapmaksızın namuskâr davranarak'' şeklindedir. Buna göre O'nun, مُحْصِنِينَ ifâdesi, "zinadan sakınarak''; غَيْرَ مُسَافِحِينَ ifâdesi de, "zina etmeyerek..'' anlamlarını ifâde eder. Binaenaleyh bu, te'kîd için yapılmış bir tekrardır. **Leys** şöyle demektedir: اَلسِّفَاحُ، اَلْمُسَافَحَةُ kelimeleri, fücûr ve günaha dalmak manalarını ifâde eder. Kelimenin Arapça'daki aslı, "dökmek'' anlamını ihtiva eden, اَلسَّفْحُ kelimesidir. Meselâ, دُمُوعٌ سَوَافِحُ مَسْفُوحَةٌ "Akan, dökülen göz yaşları'' denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا *''veya dökülen kan''* (En'am, 145) buyurmaktadır. Yine, فُلَانٌ سَفَّاحٌ لِلدِّمَاءِ "Falanca, çokca kan dökendir (zalimdir)'' denilir, yani, سَفَّاكٌ (Çok kan akıtıcı, zalim) demektir. Zinâ da, "sifâh'' diye adlandırılmıştır, çünkü zinâ yapan kimsenin maksadı, sadece menîsini akıtmaktır.

Buna göre şayet, '' تَبْتَغُوا fiilinin mefûlü nerededir?'' denilirse, biz deriz ki: Bunun takdiri وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ لِاِرَادَةِ اَنْ تَبْغُوهُنَّ şeklinde olup, "size, bunların dışındakileri aramanız helâl kılındı'' anlamındadır. Kendinden önceki ifadeler buna delâlet ettiği için mef'ûl hazfedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Mehrin En Az Miktarı

Ebu Hanife (r.h), "Mehir on dirhemden daha az olamaz'' derken, **Şafiî** (r.h) bunun herhangi bir ölçüsünün bulunmadığını, az veya çok olabileceğini söyler. **Ebu Hanife** bu âyetle istidlâl ederek şöyle der: "Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ bu helâlliği bir kayda bağlamıştır ki bu kayıt da, erkeklerin o kadınları, kendi malları vasıtasıyla talep etmeleri, elde etmeye çalışmalarıdır. Halbuki bir-iki dirhem, "mallar'' olarak adlandırılamaz. Binaenaleyh, bu bir-iki dirhemin mehir

olmaması gerekir. Buna göre şayet, "Yanında on dirhem bulunan bir kimse hakkında, "Onun yanında mallar vardır" denilemez. Halbuki, bu on dirhemin mehir olabileceğini tecviz ediyorsunuz.." denilirse biz deriz ki:

"Bu âyetin zahiri, on dirhemin mehir olmaya yetmemesini gerektirir. Ancak ne var ki biz, bu işin olabileceğine icmâ delâlet ettiği için, verdiğimiz bu hükümde âyetin zahiriyle amel etmeyi bıraktık." Böylece **Ebu Hanife,** on dirhemden daha az olan miktar hakkında, âyetin zahirine tutunmuştur.

Bil ki bu istidlâl tutarsızdır. Çünkü âyet, (o kadınları) mallarla talep etmenin, arayıp bulmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki âyette, (o kadınları) mal olmayan şeylerle talep etmenin caiz olmayacağına dair ancak "mefhumu muhâlefet" yoluyla bir delâlet vardır. Halbuki siz, "mefhumu muhâlefet"i kabul etmiyorsunuz. Sonra biz deriz ki: Mihrin az veya çok herhangi bir ölçüsü bulunmadığına şu deliller de delâlet etmektedir:

Birinci hüccet, bu âyetle istidlâl etmektir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın "mallarınızla..." tabiri cem'e cem' ile mukâbele etmektir. Cem'in cemi ile mukabelesi ise, ferdin ferde taksim edilmesini, dağıtılmasını gerektirir. Bu da, kadınlarla evlenmeyi arzulayan, talep eden herkesin, mal denebilecek bir şeyler bulabileceğini gerektirmektedir. Azlık ve çokluk, hem bu hakikatte hem de bu isimde eşittir. Binaenaleyh bu âyetten, bir ölçüye bağlı olmaksızın mal denebilecek herhangi bir şey vasıtasıyla kadınlarla evlenmeyi talep edebilme hükmünün çıkması gerekir..

İkinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, *"Eğer siz onları kendilerine temas etmeden önce boşar, (fakat daha evvelden) onlara bir mehir tayin etmiş bulunursanız, o halde tayin ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır"* (Bakara, 237) âyetine tutunmaktır. Bu âyet, mehrin yarısının, konuşulandan yani mehr-i müsammâ'dan düşmesini gerektirir. Bu da şunu ifâde eder: Bu nikâh akdi, tâ baştan bir dirhem mehre göre yapılmış olsaydı, (kadının boşanması halinde) o erkeğin ancak bir dirhemin yarısını vermesi gerekirdi. Halbuki siz, böyle demiyorsunuz..

Üçüncü hüccet, ilgili hadislerdir.

a) Rivayet edildiğine göre, mehir olarak iki pabuç karşılığında evlenen bir kadın Hz. Peygamber'in yanına getirildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in (ona), رَضِيتِ مِنْ نَفْسِكِ بِنَعْلَيْنِ *"Sen, mehir olarak bu iki pabuça razı oldun (mu?)"* deyince kadın "evet" dedi, Hz. Peygamber de bu evliliği onayladı. [115] Bu olayın zahiri, bu iki pabucun kıymetinin on dirhemden daha az olabileceğini ifâde etmektedir. Zira, ancak iki pabuç karşılığı evlenebilen bu erkek ve kadının fakir olmaları gerekir. Böylesi insanların pabuçlarının kıymeti de, son derece azdır..

---

115) Tirmizî, Nikâh, 22 (III/420).

b) **Cabir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنْ اَعْطى اِمْرَاَةً فِى نِكَاحٍ كَفَّ دَقِيقٍ اَوْ سَوِيقٍ اَوْ طَعَامٍ فَقَدْ اسْتَحَلَّ *"Her kim evlenmek için, bir kadına bir avuç un veya kavut veyahut da yiyecek verirse, muhakkak ki o erkek helâl olarak onu almış olur."*(116)

c) **Vâhibe** ile ilgili olarak rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s) onunla evlenmek isteyen kimseye, اِلْتَمِسْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ *"Bir demir yüzük dahi olsa, ara bul, (kadını bırakma)"* (117) buyurmuştur. Halbuki demir yüzük ise on dirhem değerinde değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mehir Mal Yerine Menfaat Sağlama Şeklinde Olabilir mi?

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse bir kadınla, (ona) Kur'ân'dan bir sûreyi öğretme mukabilinde evlense, bu öğretme mehir sayılmayıp, evlendiği kadın için "mehr-i misil" gerekir." **Ebu Hanife**, daha sonra şöyle der: "Bir kimse, kendisine bir sene hizmet etme mukabilinde bir kadınla evlenirse, bu durumda bakılır: Evlenecek erkek hür ise, o kadın için "mehr-i misil" vermesi gerekir. Eğer köle ise, o zaman o kadına bir yıl hizmet eder." **Şafiî** (r.h) ise, bunun mehir olmasını caiz görür. **Ebu Hanife** bu görüşüne delil olarak şunları ileri sürmüştür:

a) Mevzubahs âyet.. Çünkü Cenâb-ı Hak, helâlliğin olabilmesi hususunda, (onları) mal vasıtasıyla talep etme, arama şartını koşmuştur. Mal ise, menfaatlere değil, âyâna (aynî şeylere) verilen bir isimdir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Bununla beraber eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin"* (Nisa, 4) buyurmuştur. Bu durum ise, âyân'a ait bir sıfattır.

Şafiî, Ebu Hanife'nin birinci istidlâline şu şekilde cevap vermiştir: Âyet, kadınlarla evlenmeyi mal vasıtasıyla talep etmenin caiz olduğuna delâlet eder. Burada, kadınlarla evlenmeyi maldan başka bir şeyle aramanın caiz olup olmadığı hususunda bir beyan yoktur. İkinciye de şöyle cevap vermiştir: "Vermek" lâfzı, âyânı (eşya) içine aldığı gibi, üstlenilen menfeâtleri de içine alır." Üçüncüye de şöyle cevap vermiştir: "Bu hitap, genel duruma göre yapılmıştır." Daha sonra **Şafiî** (r.h), menfaatin de mehir olabileceğine şu bakımlardan istidlâlde bulunmuştur:

Birinci hüccet: Cenâb-ı Hak, **Hz. Şuayb** kıssasında, *"(O zat Musa'ya) dedi ki: "Ben iki kızımdan birini -sen bana sekiz yıl işçilik etmek üzere- sana nikâhlamayı arzu ediyorum..."* (Kasas, 27) buyurmuş ve böylece menfaatlerin de mehir olabileceğini

116) Ebu Dâvûd, Nikâh, 30 (II/235).
117) Buhârî, Nikâh, 14; Müslim, Nikâh, 76 (2/1041).

beyan buyurmuştur. Bizden önceki ümmetlerin şeriatlarında asl olan, o hükmü nesh eden bir nasih bulununcaya kadar o hükmün devam etmesidir.

İkinci hüccet: Bir kadın kendisini hibe ettiğinde, onunla evlenmek isteyen erkek (mehir olarak vermeye) bir şey bulamazsa, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: هَلْ مَعَكَ شَيْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ نَعَمْ، سُورَةُ كَذَا، قَالَ زَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ *"Kur'ân'dan bir şeyler biliyor musun?"* Adam, "Falanca sûreyi biliyorum.." deyince, Hz. Peygamber *"o kadını, Kur'ân'dan bildiğin o sûreye mukabil, seninle evlendirdim."* (118) Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Ayet, cariyenin azâd edilmesinin onun mehri sayılamıyacağına delâlet etmektedir. Çünkü âyet, mehrin mal olmasını gerektirir. Hz. Peygamber'in **Safiyye**'yi azâd edip, bu azâd etmeyi onun mehri sayması hadisesine gelince, bu Allah'ın Resûlüne has olan fiiller cümlesindendir.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, مُحْصِنِينَ tabiri hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murad, onların nikah akdi yapmış olmaları sebebiyle, böyle namuslu olmalarıdır.

b) Buradaki bu namusluluğun, Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi..."* buyruğunda zikredilen helâllik hususunda bir şart olmasıdır. Birinci mana daha uygundur. Çünkü birinci manaya göre, âyetin hem umumîliği devam etmiş olur, hem de mânası malûm olmuş olur. İkinci manaya göreyse âyet mücmel olur. Çünkü burada zikredilen مُحْصِنِينَ lâfzı, mübeyyen değildir. Mücmele talîk edilen şey ise mücmel olur. Binaenaleyh âyeti malum ve mübeyyen olan bir manaya hamletmek, mücmel olan bir manaya hamletmekten daha evladır.

Hak Teâlâ'nın, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً *"O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekilde verin"* buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da, "istimta", faydalanmak manasındadır. Kendisinden faydalanılan herşeye de meta' denir. Mesela, اِسْتَمْتَعَ الرَّجُلُ بِوَلَدِهِ "Adam, çocuğundan faydalandı" denilir. Yine gençken ölenler hakkında, لَمْ يَتَمَتَّعْ بِشَبَابِهِ "Gençliğinden faydalanamadı" denilir. Cenâb-ı Hak da, رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ *"Ey Rabb'imiz, kimimiz kimimizden fayda gördük"* (En'am, 128), أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا *"Siz bütün zevklerî-*

118) Müslim, Nikâh, 76 (2/1041).

nizi dünya hayatınızda bitirdiniz ve bunlardan istifâde ettiniz'' (Ahkâf, 20) yani, onlardan peşin olarak faydalandınız ve فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ *''Siz de kısmetinizce faydalanmak istediniz..''* (Tevbe, 69) buyurmuştur. Buna göre âyetteki, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ *''O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız...''* tabiri hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Nikahlı hanımlarınızdan, cinsî münasebet veya yaptığınız akit gibi hususlarda kendilerinden istifade ettiklerinize, bundan ötürü ücretlerini veriniz." Sonra Cenâb-ı Hak bir karışıklık olmadığı için, مَا lâfzına râcî olacak zamiri (عَلَيْهِ lafzını) getirmemiştir. Bu, tıpkı إِنَّ ذٰلِكَ لِمَنْ عَزْمِ الْأُمُورِ *''İşte bu, şüphesiz ki azmolunacak işlerdendir''* âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu âyette de مِنْهُ lâfzını düşürmüştür.

b) مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *(Onların dışındakiler)* (Nisa, 24) âyetindeki مَا lâfzı, "kadınlar" manasınadır. Bu âyetteki مِنْهُنَّ (onlardan) ifâdesindeki مِنْ harf-i cerri de teb'îz (bir kısmı) manasınadır. Binâenaleyh yine bu âyetteki بِهِ lâfzındaki zamir مَا ism-i mevsûlüne râcidir. Çünkü o, lâfız olarak müfred sayılır. Âyetteki, فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ *''ücretlerini verin''* buyruğundaki zamirler de, bu مَا ism-i mevsûlünün manasına râcîdirler. Çünkü o, mana bakımından da cemî'dir. Âyetteki *''ücretlerini''* tabiri, "mehirlerini" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde mü'min câriyelerinizden alsın.. ücretlerini de güzellikle onlara versin''* (Nisa, 25) buyurmuştur. Bu âyetteki "ücretler" de, mehirler manasınadır. Tefsir ettiğimiz âyetteki "ücretler" de aynı manadadır. Cenâb-ı Allah bir diğer âyette de, *''sizin onları nikahla almanızda, ücretlerini verdiğiniz takdirde, üzerinize bir günah yoktur''* (Mümtehine, 10) buyurmuştur. Hak Teâlâ mehri, "ücret" diye ifâde etmiştir. Çünkü bu, nikahtan elde edilen menfaatlerin bedelidir. Bu, maddî şeylerin bedeli değildir. Nitekim evin ve hayvanın sağladığı menfaatlerin bedeli de, "ücret" diye adlandırılır.

İKİNCİ MESELE

Şâfiî, "Halvet-i sahîha, mehri gerektirmez" derken, **Ebu Hanife** bunun mehrl gerektireceğini söylemiştir. **Şafiî** görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Zira *''O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin''* âyeti, o kadınlara mehirlerini vermenin vacip oluşunun, onlardan faydalanma sebebiyle olduğunu ihsâs ettirmektedir. Eğer halvet-i sahîha, mehrin verilmesini gerektirseydi, o zaman zâhirî durum, halvet-i sahîhanın o kadınlardan faydalanmadan önce bulunmasını gerektirirdi. Bu durumda da mehir, onlardan istifâde etmeden önce gerekmiş olurdu. Mehrin, onlardan istifâde etmeden önce gerekmesi ise, o mehrin onlardan faydalanması şartına bağlı olmasına engeldir. Halbuki âyet, mehrin vacip olmasının onlardan faydalanma şartına bağlı olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh halvet-i sahîhanın mehri gerektirmeyeceği sâbit olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Âyetten Mut'a Nikâhına Cevaz Arayanlar

Bu âyetin tefsiri hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Ümmet-i Muhammed'in âlimlerinin ekserisinin görüşüdür. Buna göre âyetteki, *"mallarınızla arayıp (nikahlamanız) için..."* ifâdesinden maksad, "o kadınları nikah yoluyla ve mal (mehir) vererek talebetmeniz için..." manasıdır. Hak Teâlâ'nın, *"O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekilde verin"* buyruğu ise şu manayadır: Bir kimse, o kadınlarla cinsî münasebette bulunarak, onlardan istifade ederse, onlara mehirlerini eksiksiz verir. Onlardan sırf nikah akdi yaparak istifade etmiş olur (onlarla cinsî münasebette bulunmazsa), mehrin yarısını verir.

İkinci görüş: Bu âyet ile **Mut'a hükmü** kastedilmiştir. Mut'a, bir kimsenin bir kadını belli bir mal (ve para) ile belirli bir zamana kadar kiralayıp onunla cinsî münasebette bulunabilmesinden ibarettir. Âlimlerimiz mut'a nikahının İslâm'ın ilk yıllarında mübah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), umre yaparken Mekke'ye geldiğinde, Mekke'nin kadınları süslenip püslendiler. Bunun üzerine Ashab, bâkire kızların mehirlerinin (yüksekliğinden) şikayet edince, Hz. Peygamber (s.a.s), اِسْتَمْتِعُوا مِنْ هٰذِهِ النِّسَاءِ *"Bu kadınlardan istifade ediniz (mut'a yapınız)"* [119] dedi.

Âlimler, bu hükmün neshedilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ümmetin büyük bir çoğunluğu, bu hükmün mensuh olduğu görüşündedirler. Ümmet-i Muhammed'den bir topluluk ise, mut'a'nın eskiden olduğu gibi mübahlığının devam ettiğini, mensuh olmadığını söylemişlerdir. Bu ikinci görüş, **İbn Abbas** (r.a) ve **İmran İbn el-Husayn** (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

Bu hususta **İbn Abbas** (r.a)'dan üç rivayet bulunmaktadır:

Birincisi, bunun mutlak olarak mübahlığını ifâde etmektedir. **Amâre** şöyle demiştir: "**İbn Abbas**'a, "o zina mıdır, nikah mıdır?" diye mut'a'yı sorduğumda o, "mut'a ne zinadır, ne de nikahtır" deyince, ben: "Ya nedir?" dedim. Bunun üzerine bana "Bu, Hak Teâlâ'nın da buyurduğu gibi mut'a'dır (Bir faydalanmadır)" dedi. Ben, "mut'a'nın iddeti var mıdır?" diye sordum o, "Evet onun iddeti bir hayızdır" dedi. Ben, "mut'a nikahı ile evlenenler, birbirlerine mirasçı olabilirler mi?" dedim, "hayır" cevabını verdi:

İkincisi: İnsanlar **İbn Abbas**'ın mut'a hakkındaki fetvası hakkında şiirler söylemeye başlayınca, **İbn Abbas** (r.a) şöyle dedi: "Hay Allah kahredesiceler! Ben, mut'a'nın mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) mübah olduğuna fetva vermedim. Fakat

---

119) İbn Mâce, Nikâh, 44 (1/631); Darimî, Nikâh, 16,(2/140).

ben dedim ki: "Nasıl muzdar (çaresiz) olana domuz eti ve akan kan helâl oluyor ise, aynı şekilde çaresiz kalana mut'a da helâldir."

Üçüncüsü: İbn Abbas, mut'a ile ilgili bu âyetin mensuh olduğunu söylemiştir. **Atâ el-Horasânî, İbn Abbas**'tan bu ifâde hakkında şu sözü rivayet etmiştir. Bu âyet, *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit, iddetlerine doğru boşayınız.."* (Talak, 1) âyeti ile neshedilmiştir. Yine **İbn Abbas**'ın ölürken, "Allah'ım, mut'a ve sarf hakkındaki görüşümden ötürü sana tevbe ediyorum" dediği rivayet edilmiştir.

İmrân İbn Husayn ise şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında mut'a hakkındaki âyet nâzil oldu. Fakat ondan sonra onu nesheden herhangibir âyet nâzil olmadı. Hz. Peygamber (s.a.s) de mut'a'yı bize emretti ve biz ondan istifade ettik, ölünceye kadar da bizi bundan menetmedi. Daha sonra adamın birisi, kafasına göre dilediğini söyledi (yani bunun haram olduğunu ileri sürdü)."

Mü'minlerin emiri **Hz. Ali**'ye gelince, şiîler, ondan mut'a'yı mübah gördüğü görüşünü rivayet etmektedirler. **Muhammed İbn Cerîr et-Taberî** de tefsirinde **Hz. Ali**'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer **Ömer** insanları mut'a'dan nehyetmeseydi, şakîler (azgın insanlar) müstesna, kimse zinâ etmezdi." **Muhammed İbn el-Hanefiyye** adı ile meşhur olan **Muhammed İbn Ali**'nin rivayet ettiğine göre **Hz. Ali** (r.a), mut'a'nın câiz olduğuna fetvâ vermekte olan **İbn Abbas**'a rastlar ve "muhakkak ki Hz. Peygamber (s.a.s), mut'a nikahından ve ehlî eşşek eti yemekten nehyetti" der. İşte rivayetlere taalluk eden şeyler bunlardan ibarettir. Âlimlerin çoğu mut'â'nın haram olduğuna bir çok delil ile istidlâl etmişlerdir:

Mut'â'nın Haram Olduğunu Söyleyen Cumhurun Delilleri

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın, *"(Öyle mü'minler) ki onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna..."* (Mü'minûn, 5-6) âyetinden dolayı, cinsî münasebetin ancak zevce veya cariye ile yapılması helâldir. Mut'a ile nikahlanan bu kadının ne bir cariye ne de zevce olmadığı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Şayet bu kadın zevce sayılmış olsaydı, Hak Teâlâ'nın, *"Zevcelerinizin terkesinin yarısı sizindir"* (Nisa, 12) âyetinden dolayı, adam ile onun birbirine vâris olmaları söz konusu olurdu. Bu ikisi arasında bir tevârüsün bulunmadığına ise ittifak edilmiştir.

b) Yine o kadın bir zevce sayılsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir"* hadisinden ötürü, ondan doğacak çocuğun nesebinin sâbit olması gerekirdi. Üzerinde ittifak edilen görüş ise, bu çocuğun nesebinin sübût bulmadığıdır.

c) Yine Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler"* (Bakara, 234) âyetinden ötürü, mut'a ile alınan o kadının da iddet beklemesi gerekirdi. Bil ki bu delil güzel ve yerindedir.

İkinci delil: Hz. Ömer (r.a), rivayet edildiğine göre hutbesinde şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında iki türlü mut'a vardı. Ben bunları yasaklıyorum. Bunlara karşılık ceza vereceğim." O, bu sözü sahabenin toplu olduğu bir yerde söylemiş ve hiç kimse onu yadırgamamış, karşı çıkmamıştır. Bu hâdisede durum şöyledir. Ya "onlar mut'a'nın haram olduğunu bildikleri halde seslerini çıkarmadılar. Ya da onlar, mut'a'nın mübah olduğunu bildikleri halde, **Hz. Ömer**'e yaranmak için seslerini çıkartmadılar" denilebilir. Veyahut da "o sahabeler, onlar mut'a'nın ne haram olduğunu, ne de mübah olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı, bu hususta herhangi bir görüşe sahip olmadıkları için seslerini çıkarmadılar" denilebilir. Tercihe şayan olan, birinci ihtimaldir. İkinci ihtimal ise hem **Hz. Ömer**'in hem de sahabenin tekfirini gerektirir. Çünkü her kim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mut'a'yı mübah kıldığını bile bile, onu nesheden bir hüküm bulunmadığı halde, "Bu haramdır ve yasaktır" derse, o Allah'ı inkâr etmiş olur. Yine her kim, hatalı ve kâfir olduğunu bildiği halde, bir kimsenin o sözünü tasdik ederse kâfir olur. Bu ise, ümmetin tekfirini gerektirir ve bu da Hak Teâlâ'nın, *"Siz en hayırlı bir ümmetsiniz.."* (Al-i İmran, 110) âyetinin zıddınadır.

Üçüncü ihtimale gelince ki, sahabenin, mut'a'nın ne mübah ne de haram olduğunu bilmedikleri için seslerini çıkarmamış olmaları ihtimalidir, bu da asılsızdır. Çünkü mut'a, mübah sayılması halinde nikah gibi olur. İnsanların, nikah ve mut'a'dan herbirinin durumunu bilmeye olan ihtiyacı, herkesi içine alan bir ihtiyaçtır. Bu durumda olan bir meselenin ise gizli kalması imkânsızdır. Aksine bu konudaki bilginin meşhur olması gerekir. Nasıl herkes nikahın mübah olduğunu ve bu mübahlığın neshedilmemiş olduğunu biliyor idiyse, mut'a meselesi hakkında da durumun aynı olması gerekir. Bu iki kısım bâtıl olunca, sahabenin ancak, mut'anın İslâm'da mensuh olduğunu bildikleri için, **Hz. Ömer**'e karşı çıkmamış oldukları sâbit olur.

Buna göre eğer, "sizin söylediğiniz bu şey, rivayet edilen şu haber ile bâtıl olur: **Hz. Ömer,** "Bir kadın ile belli bir zaman için evlenen (mut'a yapan) bir adam getirilirse, onu mutlaka recmederim" demiştir. Şüphe yok ki, her nekadar sahabe, o bunu söylediği zaman karşı çıkmamışlarsa da, mut'a yapanı recmetmek (taşlayarak öldürmek) câiz değildir. Binâenaleyh bu, sahâbenin bâtıl bir sözü duydukları zaman ses çıkarmadıklarına delâlet eder" denirse, biz deriz ki: Belki de **Hz. Ömer** bunu, bir tehdid, zecr ve bir siyaset olsun diye söylemiştir. Faydalı olacağı zaman, bu gibi siyasetler halife için câizdir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ مَنَعَ مِنَّا الزَّكَاةَ فَإِنَّا آخِذُوهَا مِنْهُ وَشَطْرَ مَالِهِ *"Kim bizden zekâtını esirgerse, biz ondan hem zekâtını hem de malının*

yarısını alınız'' [120] buyurmuştur. Fakat zekâtını vermeyen kimseden, malının yarısını almak caiz değildir. Hz. Peygamber, bu işi iyice yasaklamak için böyle söylemiştir. **Hz. Ömer**'in sözü de böyledir. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü delil: İmam Malik, Zührî'den; **Zührî**'de **Muhammed İbn Ali**'nin iki oğlu olan **Abdullah** ve **Hasan**'dan; bunlar da babalarından; babaları da **Hz. Ali**'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kadınları mut'a nikahı ile almaktan ve ehlî eşeklerin etini yemekten nehyetmiştir. **Rebî' İbn Sebüre el-Cühenî**, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Erken vakitte Hz. Peygamber (s.a.s)'e rastladım. O, makam-ı İbrahim ile rükn arasında, ayakta ve sırtını Ka'be'ye dayamış olarak şöyle diyordu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّى اَمَرْتُكُمْ بِالْإِسْتِمْتَاعِ مِنْ هٰذِهِ النِّسَاءِ اَلاَ وَ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَرَّمَهَا عَلَيْكُمْ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَمَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْهُنَّ شَيْءٌ فَلْيُخَلِّ سَبِيلَهَا وَلاَ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا.

"Ey insanlar, size bu kadınlardan istifade etmenizi (mut'a yapmanızı) söylemiştim. Dikkat edin, Allah Teâlâ mut'ayı, kıyamete kadar size haram kılmıştır. Binâenaleyh kimin yanında onlardan (mut'a ile aldığı) birisi varsa, onu salıversin. Onlara verdiğiniz şeyden hiçbirşeyi de geri almayınız." [121] Hz. Peygamber (s.a.s)'den, مُتْعَةُ النِّسَاءِ حَرَامٌ *"Kadınları mut'a nikahıyla almak haramdır"* [122] dediği rivayet edilmiştir. Bu üç hadisi **Vâhidî, el-Bâsit** adlı eserinde zikretmiştir. Nikah'ın "istimta'" (faydalanma) diye ifâde edilemeyeceği açıktır. Zira biz, "istimta'"nın, lezzet alma manasına geldiğini beyân etmiştik. Halbuki sırf nikahta bu mana yoktur.

Mut'anın Mübah Olduğunu İleri Sürenler

Mut'a nikahının mübah olduğunu söyleyenler ise, şu delilleri getirmişlerdir:

Birinci delil: Onların, Cenâb-ı Hakk'ın *"Namuslu ve zinaya sapmayarak, mallarınızla arayıp (nikahlamanız) size helâl edildi. O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin"* ayetine tutunmalarıdır. Bu âyetle istidlâl etmenin iki yolu vardır:

Birincisi, şöyle dememizdir: Mut'a nikahı bu âyetin hükmüne dâhildir. Zira âyetteki *"mallarınızla arayıp (nikahlamanız)"* buyruğu, mal ile hem devamlı olarak bir kadından istifâde etmek isteyen kimseyi, hem de geçici olarak belirli bir müddet için istifade etmek isteyen kimseyi içine alır. Bu iki kısımdan herbiri bu ifâdeye dahil olduğuna göre, Hak Teâlâ'nın *"Onlardan başkası ise, mallarınızla arayıp (nikahlamanız) size helâl edildi"* buyruğu, her iki kısmın da helâl olmasını gerektirir. Bu da, mut'a nikahının helâllığını gösterir.

120) Müsned, 1/377.
121) Müslim, Nikâh, 21 (2/1025).
122) Müslim, Nikâh, 24-32 (2/1026-1028).

İkincisi ise şöyle dememizdir: Bu âyet, mut'a nikahının açıklamasına hastır. Bunu birkaç yönden izah ederiz:

a) Rivayet olunduğuna göre, **Ubeyy İbn Ka'b** bu âyeti, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى *"O halde onlardan hangisiyle belli bir vakte kadar faydalandıysanız ücretlerini verin"* şeklinde okumuştur. **İbn Abbas** (r.a)'ın kıraati de böyledir. Ümmet-i Muhammed, bu iki sahabînin kıraatlerini yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu, bu kıraatin doğruluğu hususunda ümmetin bir icmâsıdır. Bunun izahı, tıpkı sizin **Hz. Ömer** (r.a) hakkında yaptığınız izah gibidir. **Hz. Ömer,** mut'ayı yasaklayınca, sahabe sesini çıkarmamıştır. Binaenaleyh bu, bizim söylediğimiz görüş hususunda bir icmâ olmuştur. İşte burada da böyledir. Bu kıraatin sıhhatı icmâ ile sâbit olduğuna göre, elde edilmek istenen netice sâbit olur.

b) Âyette zikredilen, sırf mal ile talep etmek, araştırmaktır. Daha sonra Cenâb-ı Hak o kadınlara, kendilerinden istifâde edildikten sonra, ücretlerinin verilmesini emretmiştir. Bu da, sırf mal ile talep etmenin, onlarla cinsî münasebette bulunmayı tecviz ettiğine delâlet eder. Sırf mal ile talep etmek ise, ancak mut'a nikâhında olur. Mutlak nikâha gelince, buradaki helallik ancak akid, velî ve şahidlerle meydana gelir. Sırf mal ile talepte bulunmak, helallığı ifâde etmez. Böylece bu durum da, bu âyetin sırf mut'a nikahına tahsis edildiğine delâlet eder.

c) Cenâb-ı Hak bu âyette, sırf faydalanmadan dolayı ücret vermeyi vacip kılmıştır. Faydalanma ise, lezzet almaktan ve istifade etmekten ibarettir. Nikâhta ise, ücretleri vermek, kesinlikle faydalanmadan ötürü vacip olmamıştır. Aksine, yapılan nikâhtan ötürü vacip olur. Baksana, sırf nikâh akdi yapmaktan dolayı mehrin yarısı gerekmektedir. Böylece nikâhın, bir faydalanma diye adlandırılamayacağı açıktır. Çünkü biz, faydalanmanın lezzet alma olduğunu beyân etmiştik. Halbuki sırf nikâh böyle değildir.

d) Şayet biz bu âyeti nikâh hükmüne hamledersek, aynı sûrede nikâh hükmünün izahı tekrarlanmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin başlarında, *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikah edin..."* (Nisa, 3) buyurmuş, daha sonra da, *"kadınların mehirlerini yürekten isteyerek verin"* (Nisa, 4) demiştir. Ama biz bu âyeti, mut'a nikâhının izahına hamledersek, bu yeni bir hüküm olmuş olur. Binaenaleyh, âyeti buna hamletmek daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

Mut'a nikahının caiz olduğuna dair **ikinci delil:** Ümmet-i Muhammed, mut'a nikâhının İslâm'ın ilk yıllarında caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta ümmet arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilâf sadece, bunu nesheden bir şeyin vâki olup olmadığı hususundadır. Bu sebeple biz diyoruz ki, eğer bu hükmü nesheden

bir şey mevcut olsaydı, bu nesheden şey ya tevâtür yoluyla veyahut da ahâd haberlerle bilinmiş olurdu. Eğer tevâtür yoluyla bilinmiş olsaydı o zaman **Ali İbn Ebî Talib, Abdullah İbn Abbas** ve **İmrân İbn Husayn,** Hz. Muhammed'in dininde tevâtürle sabit olan bir şeyi kabul etmemiş olurlardı ki, bu da onların (haşa) kâfir sayılmalarını gerektirir. Bu ise kesinlikle bâtıldır. Neshin ahâd haberlerle sabit olması hali de bâtıldır. Çünkü mut'a nikahının mübah olduğu icmâ ve tevâtür yoluyla bilinince, bu nikâhın sübutu kesinlikle malûm olmuş olur; binâenaleyh biz bu hükmü haber-i vahidle neshedersek, o zaman zannî olan bir şeyi, kesinleşmiş olan bir şeyin hükmünü neshedici kılmış oluruz ki, bu da bâtıldır.

Mut'a nikahının caiz olduğunu söyleyenler, sözlerine devamla şöyle derler: "Pekçok rivâyet, böyle bir nâsihin bulunduğuna hükmetmenin yanlış olduğuna delâlet eder. Meselâ bu rivayetlerden birisi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber gününde ehlî eşeklerin etini yemekten ve mut'a nikahından insanları nehyetmiştir. Yine rivayetlerden pekçoğu O'nun, Vedâ haccında ve Mekke'nin fethi gününde, mut'a nikahını mübah kıldığını göstermektedir. Halbuki bu iki gün de, Hayber gününden sonradır. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hayber gününde mut'a nikahını neshettiğine delâlet eden rivâyetlerin bozukluğunu gösterir. Çünkü nâsih olan nassın, mensûhtan önce bulunması imkânsızdır. Birkaç defa helâl kılma ve neshetme olmuştur diyenlerin görüşü de zayıftır. Çünkü, rivayetler arasındaki çelişkiyi kaldırmak isteyenler hariç, meseleyi ele alıp değerlendiren âlimlerden hiç kimse bunu söylememiştir."

Üçüncü delil: Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ömer** (r.a), minberdeyken şöyle demiştir: "İki mut'a, Allah'ın Resûlü zamanında meşrû idi. Ama ben onları yasaklıyorum. Bunlar, hacc mut'ası ile nikâh mut'asıdır." İşte bu rivayet, **Hz. Ömer** tarafından, Allah'ın Resûlü zamanında mut'a nikâhının bulunduğuna dair kesin bir delildir. **Hz. Ömer**'in "Ben onları yasaklıyorum" ifâdesi, Hz. Peygamber'in onu neshetmeyip, bunu neshedenin sadece **Hz. Ömer** olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca biz deriz ki, işte bu söz, Hz. Resûl zamanında mut'anın helâl olduğuna; Resûlullah'ın onu neshetmediğine; bunu neshedenin ise sadece **Hz. Ömer** olduğuna delâlet eder. Bu da sabit olunca, mut'a nikâhının mensûh olmaması gerekir. Çünkü, Allah'ın Resûlü zamanında bulunup da O'nun neshetmediği bir şeyin, **Hz. Ömer**'in neshetmesiyle mensûh olması imkânsız olur. İşte bu, **İmrân İbn el-Husayn**'ın şöyle diyerek istidlâl ettiği hüccettir: "Allahu Teâlâ, mut'a hakkında bir âyet indirmiş ve o âyeti başka bir âyetle de neshetmemiştir. Allah'ın Resûlü de bize mut'a nikâhı yapmamızı meşrû kılmış ve onu bize yasaklamamıştır. -**Hz. Ömer**'in yasaklamasını kastederek- sonra bir adam kalkmış, istediği biçimde hüküm vermiş!" İşte, mut'a nikahının caiz olduğunu söyleyenlerin delillerinin tamamı budur.

Mut'anın Mübah Olduğunu Söyleyenlere Cevap

Onların birinci delîline şöyle diyerek cevap verebiliriz: Bu âyetin, mut'a nikâhına da şamil olduğunu şü üç yönden açıklayabiliriz:

a) Cenâb-ı Hak, *"Analarınız.. size haram edildi..."* (Nisa, 23) buyruğunda, ilk önce nikahı haram olanlardan bahsetmiş, müteâkip âyette de *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* (Nisa, 24) buyurmuştur. Böylece, buradaki bu helâl kılma ile oradaki o haram kılmadan murad edilenin aynısı kastedilmiş olur. Ancak ne var ki, oradaki haram kılma ile murad edilen, (haram kılınanların) nikâhıdır. Binaenaleyh, buradaki helâl kılma ile murad edilenin de nikâh olması gerekir.

b) Allah Teâlâ, مُحْصِنِينَ *"namuskâr bir biçimde"* buyurmuştur. "Namuskâr davranmak" ise, ancak sahih bir nikâhta söz konusu olur.

c) O, غَيْرَ مُسَافِحِينَ *"Zinaya sapmamış olarak..."* buyurmuş, zinâyı sifâh (dökmek) diye adlandırmıştır. Zira, zinâ edenin bu zinâdaki maksadı, sırf menîsini akıtmaktır. O, bu zinâ hadisesinde, çocuk ve nikâhın temin ettiği diğer fayda ve maslahatları istememektedir. Mut'a'dan ise, sadece menîyi akıtmak kastedilir. Böylece bu da bir sifâh (dökmek, zina yapmak) olmuş olur.

Bu, **Ebu Bekr er-Razî**'nin yapmış olduğu izahlardır. **Ebu Bekr er-Razî**'nin ("a" şıkkında) zikrettiği şey şudur: Buna göre Allah Teâlâ sanki, insanlara cinsî münasebette bulunmaları haram olan kadın gruplarını zikretmiş, daha sonra da, *"onlardan başkası ise, size helâl edildi"* (Nisa, 24) buyurmuştur ki bu, "nikâhın haram olduğu belirtilenlerin dışında kalanlarla cinsî münasebette bulunmak size helâl kılınmıştır" demektir. Binâenaleyh bu sözün neresi yanlıştır? O'nun ("b" maddesinde) söylediği söz ise "Namuskâr davranmak", ancak sahîh bir nikâhta olur..." şeklindedir. Ama o, bunun delilini zikretmemiştir. Onun ("c" maddesinde) zikrettiği, "Zina, "sifâh" diye adlandırılmıştır. Çünkü bundan, sadece menîyi akıtmak kastedilmiştir. Halbuki mut'a böyle değildir. Çünkü mut'a'dan maksat, Allah tarafından müsaade edilmek ve izin verilmek sûretiyle menîyi akıtmaktır..." şeklindedir. Eğer siz, "mut'a nikahı haram kılınmıştır" derseniz, biz deriz ki, bu, konunun başına dönmedir. O halde daha niçin siz "durum bu şekildedir" dediniz? Böylece **Ebu Bekr er-Razî**'nin sözünün gevşek bir söz olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu konuda itimâda şayan olan cevap, şöyle dememizdir: "Biz, mut'a nikâhının (başlangıçta) mübah olduğunu inkâr etmiyoruz. Bizim söylediğimiz sadece, o nikâhın mensûh olduğudur." Bu takdire göre, şayet âyet mut'a nikâhının meşrû olduğuna delâlet ederse, bu bizim maksadımıza zarar vermez. Bu, aynı zamanda onların (mut'a nikahının caiz olduğunu söyleyenlerin) **Ubeyy İbn Ka'b** ve **İbn Abbas**'ın kıraatine sarılmalarına bir cevaptır. Zira, sahîh olmaları halinde bu kıraatler, sadece mut'a

nikahının meşru olduğuna delâlet ederler. Halbuki biz, bu konuda münakaşa etmiyoruz. Bizim söylediğimiz şey, bu hükmün mensûh olduğudur. Sizin getirmiş olduğunuz deliller, bizim verdiğimiz hükmü savuşturamaz.

Onların, "Nâsih, ya mütevâtir ya da ahâd yolla olurdu..." şeklindeki görüşlerine de şöyle cevap veririz: Belki de ashâbın bir kısmı onu duymuş da daha sonra unutmuştur... Daha sonra **Hz. Ömer** (r.a) büyük bir kalabalığın içinde bunu hatırlatınca, ashâb onu hatırlamış, **Hz. Ömer**'in bu konudaki sıdkını anlamış ve O'nun bu hususlaki sözüne karşı çıkmamışlardır.

Mut'a nikâhının caiz olduğunu söyleyenlerin, "**Ömer,** mut'a nikâhının nehyini kendisine nisbet etmiştir" şeklindeki sözlerine de şu şekilde cevap veririz: "Biz daha önce şu açıklamada bulunmuştuk: Şayet, **Ömer**'in bu sözünden maksadı, "Mut'a Hz. Muhammed'in şeriatında mübahtır, ama buna rağmen ben onu yasaklıyorum" şeklinde olsaydı, o zaman hem **Hz. Ömer**'in, hem de O'nunla muharebe etmeyen ve bu hususta O'nunla tartışmayan herkesin kâfir sayılması gerekirdi. Bu da, **Hz. Ömer**'le muhârebe etmediği ve onun sözünü reddetmediği için Emîru'l-mü'mininin (**Hz. Ali**'nin) kâfir sayılması neticesine götürür ki bütün bunlar bâtıl ve geçersizdir.

Binaenaleyh geriye sadece şöyle denilmesi kalmaktadır: **Hz. Ömer**'in bu sözünden maksadı, "Mut'â nikahı Hz. Peygamber zamanında mübah idi. Ancak ne var ki Resûlullah'ın onu neshettiğini bildiğim için ben onu yasaklıyorum" şeklindedir. Bu takdire göre bu söz, elde etmek istediğimiz netice hususunda bizim delilimiz olur. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Ücretlerini takdir edildiği şekil üzre verin"* buyurmuştur ki bu, "onlara ücret ve mehirlerini vermek bir farz, yerine getirilmesi gereken bir iş ve vecibedir" demektir.

Keşşâf sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın "takdir edildiği şekil üzre" فَرِيضَةً ifâdesi hakkında şu üç izahı yapmıştır:

a) مَفْرُوضَةً (farz kılınmış) manasında olmak üzere, "ücretlerini, mehirlerini..." kelimesinden haldir.

b) Bu kelime, "vermek" yerinde kullanılmış bir kelimedir. Çünkü (onlara ücretlerini) vermek farz kılınmıştır.

c) Bu kelime, te'kîd için gelmiş olan bir mef'ûl-i mutlaktır. Yani, "Bu size, öylesine farz kılındı ki.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا *"O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuş-*

tuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla bilicidir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir'' buyurmuştur.

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bir önceki âyeti, nikâh hükmü ile ilgili düşünenler şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan maksadı şudur: Mehir, belirli bir miktar olarak tayin edilince, kadının o mehirden bir kısmını indirmesi veya mehrin tamamından vazgeçmesi hususunda bir güçlük yoktur... Buna göre, âyette bahsedilen "aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey..." ifâdesinden maksat, mehrin miktarında bir indirim yapmak veya o mehrin tamamından vazgeçmek olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *''Bununla beraber eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin''* (Nisa, 4) ve *''Kendileri vazgeçmiş olurlarsa, yahud nikâh düğümü elinde bulunan kimse bağışlarsa müstesnâ...''* (Bakara, 237) âyetlerinin ifâde ettiği hüküm gibidir. **Zeccac** bu tabirin manasının, "kadının, kocasına mehrini bağışlamasında veya kocasının, cinsî münasebette bulunmadan karısını boşaması halinde, mehrin tamamını kadına bağışlamasında size bir günah yoktur.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bir önceki âyeti mut'a'nın beyânına hamledenlere gelince, onlar da şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten maksadı şudur: Mut'a'nın müddeti sona erince, erkeğin kesinlikle kadınla hiçbir münasebeti kalmaz. Bu durumda erkek kadına, "Günleri arttır, ücretini artırayım" derse, kadın bu hususta muhayyerdir. Bunu isterse yapar, isterse yapmaz. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *''O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur''* buyruğundan maksat budur. Yani, "Daha önce belirlenmiş olan ücret ve müddet sona erdikten sonra.." demektir.

İKİNCİ MESELE **Ebu Hanife** (r.h) şöyle demektedir: "Mehre ilâvede bulunmak caizdir. Bu ilâve, erkek evlendiği kadınla cinsî münasebette bulunur veya erkek ölürse söz konusudur.. Ama erkek kadını, cinsî münasebette bulunmadan boşarsa, bu ilâve bâtıl olur ve o kadına, akid anında belirlenmiş olan mehrin yarısını vermek gerekir." **Şafiî** (r.h) ise şöyle demektedir: "Mehre ziyade yapmak, hibede bulunmak gibidir. Eğer erkek içinden gelerek, o hibeyi kadına verirse, kadın kabz yoluyla o hibeye mâlik olur; eğer hibeyi vermezse, hibe bâtıl olur, geçersiz olur." **Ebu Bekr er-Razî, Ebu Hanife**'nin bu görüşünü isbat için bu âyetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *''O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur''* buyruğu ilâve ve noksanlık taraflarında kendisiyle karşılıklı rızâ ve gönül hoşluğunun meydana geldiği şeyi içine alır. Böylece bu, umumî

olması sebebiyle, mehre ilâvede bulunmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Hatta bu âyet, noksanlaştırmadan daha ziyâde, ilâvede bulunma hükmüne hastır. Zira Cenâb-ı Hak bunu, her ikisinin karşılıklı rızalarına bağlamıştır. Halbuki, mihrin tamamından vazgeçmek ya da biraz indirimde bulunmak, (bunlar kadının hakkı olduğu için) kocanın rızasının olmasına ihtiyaç kalmaz. Halbuki mehre ilâvede bulunmak ise, kocanın onu kabul etmesi halinde ancak doğru olur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak bu hükmü, karşılıklı olarak her ikisinin birden rızalarına talîk edip bağlayınca, bu, bundan muradın ilâvede bulunmak olduğuna delâlet eder."

Ebu Bekr er-Razî el-Cessas'ın bu izahına şu şekilde cevap verilebilir: Bu ilâvenin, **Zeccâc**'ın zikretmiş olduğu şu hükümden ibâret olması niçin caiz olmasın? **Zeccâc**'ın hükmü şudur: Koca, hanımını cinsî münasebette bulunmadan boşarsa, bu durumda kadın, isterse hakkı olan "mehr-i müsemmâ"nın yarısından vazgeçer; isterse koca da mehrin tamamını ona verebilir. Bu duruma göre koca, kadına, vermesi gerekli olan miktardan fazlasını vermiş olur. Hem bize göre, onun bir hibe olma durumu müstesnâ, bu ilâvede bir günah bulunmamaktadır. Bu ilâvenin bâtıl olduğuna dair katî delil şudur: Bu ilave, eğer asl'a iltihak, katılmış olursa, o zaman bu ilâve, ya ilk akdin devam etmesiyle birlikte bir ilâve olmuş olur, veyahut da ilk akid sona erdikten sonra bu ilâve yapılmış olur. Birincisi bâtıldır, çünkü nikah akdi ilk miktara göre tahakkuk edince, bu durumda şayet o nikah akdi, ikinci miktara göre yeniden tahakkuk ederse bu, akid sübût bulduktan sonra onu yeniden meydana getirme olur ki bu "hâsılı tahsil" etmeyi gerektirir ki, bu da imkânsızdır. İkincisi de bâtıldır, zira ilâvede bulunulduğu sırada birinci akdin hükmünün kalkmadığı hususunda icmâ edilmiştir. Böylece onların söyledikleri görüşün bozuk olduğu sâbit olmuş olur. Sonra Allahu Teâlâ, bu âyetlerde pekçok mükellefiyetlerden, haram ve helâl kılmalardan bahsedince, kendisinin, bütün malûmatı bilen,hiçbir şey asla ve katiyyetle kendisine gizli kalmayan bir alîm olduğunu; hükümlerini, hikmete uygun bir biçimde vaz eden bir hakîm olduğunu beyân buyurmuştur ki, bu da O'nun emirlerine teslim olmayı, hükümlerine inkîyâd edip boyun eğmeyi gerektirir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★ ★

Meşrû Kılınan Yedinci Husus: Câriye İle Evlenme

وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ
بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ
فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ
تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min câriyelerinizden (alsın). Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir. Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuz)dur. O halde -fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere- onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın. Ücretlerini de güzellikle onlara verin. Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir. Câriyeleri almak hususundaki) bu (müsaade) içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla bağışlayıcıdır, çok merhametlidir"

(Nisa, 25).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kimlerin nikâhının helâl olup, kimlerin nikahının helâl olmadığını beyân buyurunca, bu nikâhın kimler hakkında ne zaman ve ne şekilde helâl olacağını da beyan ederek, *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..."* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kisaî, bu âyette geçen الْمُحْصَنَاتِ lâfızlarını, sâd harfinin kesresiyle الْمُحْصِنَاتُ şeklinde; diğer imamlar ise, sâdın fethasıyla الْمُحْصَنَاتُ şeklinde okumuşlardır. Fetha okuyanlara göre manası, "kocalı kadınlar"; kesre okuyanlara göre manası, "iffetli ve hür kadınlar" demektir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
"Tavl" Kelimesinin Manası

Tavl kelimesi, fadl "fazlalık, bolluk, zenginlik, nimet, iyilik" anlamlarına gelir. İyilikte bulunmak, faziletli olmak anlamlarına gelen اَلتَّطَوُّلُ kelimesi de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Zi't-tâvl *"fazl sâhibi.."* (Mü'min, 3) buyurmuştur. Yine bir şeyi elde etti manasında, تَطَاوَلَ لِهٰذَا الشَّيْءِ denilir. Bu tıpkı, يَدُ فُلَانٍ مَبْسُوطَةٌ "Falancanın eli açıktır" denilmesi gibidir. Tavl kelimesinin aslı, kısanın aksi olan tûl kelimesinden gelmektedir. Zira bir şey uzun oldu mu, tıpkı kısa olması halinde kendisinde bir kusur ve noksanlığın bulunması gibi, onda bir mükemmellik ve fazlalık bulunduğunu gösterir. Aynı şekilde zenginlik de tavl diye adlandırılmıştır, çünkü zenginlik sebebiyle insan, tıpkı uzun böyle olan kimsenin, kısa boylu olanın alamıyacağı şeyleri alması gibi, fakirin elde edemiyeceği şeyleri elde edebilmektedir.

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyette geçen tavl kelimesinin manası "kudret"tir. Bu kelimenin mansûb olması ise, يَسْتَطِعْ kelimesinin mef'ûlü olması sebebiyledir. اَنْ يَنْكِحَ kelimesi de "kudret"in, طَوْلاً kelimesinin mef'ûlü olduğu için, mahallen mansûbtur.

İmdi şayet, "İstitâet, kudret demektir. Âyette geçen tavl kelimesi de kudret manasınadır. Buna göre âyetin takdiri, "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhlama kudretine kâdir olamazsa..." şeklinde olur. O halde kudretin tekrâr edilmesinin mânası ve faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Durum senin söylediğin gibidir. Ancak ne var ki evlâ olan, manânın وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ اسْتِطَاعَةً بِالنِّكَاحِ الْمُحْصَنَاتِ *"Sizden kim, hür ve müslüman kadınlarla evlenmeye tam mânasıyla güç yetiremezse.."* şeklinde (mefûl-i mutlak durumunda) olmasıdır. İşte bu izaha göre, söz konusu olan müşkil zâil olmuş olur. Lügatle ilgili açıklamalar işte bundan ibarettir.

Âyet Hakkında Yapılan Tefsirler

Müfessirlerin yapmış olduğu izahlar şunlardır:

a) "Kim hür kadınlarla evlenmesine imkân veren bir mal varlığına ve zenginliğine muktedir olmazsa, bir cariye ile evlensin."

b) Âyetteki "nikah" sözü, "cinsî münasebette bulunma" manasına tefsir edilir. Buna göre mana, "sizden kim, hür kadınlarla cinsi münasebette bulunmaya mâlî bakımdan kâdir değilse, bir cariye ile evlensin" şeklinde olur. Mananın böyle olması halinde, nikahı altında hür kadın bulunmayan herkesin, cariye ile evlenmesi caizdir. Bu açıklama, **Ebu Hanife**'nin mezhebine uygundur. Çünkü onun mezhebine göre, nikahı altında hür kadın bulunan kimsenin, ister hür kadınla evlenmeye muktedir olsun ister olmasın, câriye ile evlenmesi caiz değildir.

c) Bunun manası, hür kadınla yetinmektir. Bu durumda erkeğin, ister nikahı altında hür kadın bulunsun, isterse bulunmasın, cariye ile evlenebilir. Bütün bu izahlar yapılabilir. Zira, âyette geçen "istita'a" (güç yetirme) bütün bu izahlara muhtemildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki *"Sizden kim muhsenâtı nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..."* buyruğunda geçen "muhsenat" lâfzından murad, hür kadınlardır. Bunun böyle olduğuna, Allahu Teâlâ'nın "muhsenât" ile evlenmek imkansız olduğunda, câriye ile evlenilebileceğini bildirmesi de delâlet eder. Binâenaleyh buradaki "muhsenât" lâfzı ile kastedilenin, câriyenin zıddı gibi olanlar olması gerekir. Bu kelimeyi sâd harfinin fethası ile "muhsenât" şeklinde okuyanlara göre, hür kadınların muhsenât olarak adlandırılmalarının sebebi, onların, hür olmaları sayesinde cariyelerin teşebbüs edecekleri hallerden korunmuş olmalarıdır. Çünkü zâhir olan odur ki cariyeler dışarıya çokça çıkar, şuraya buraya girip çıkar, önemsenmez, değer verilmez. Hür kadın ise, bütün bu noksanlardan korunmuştur. Fakat kelimeyi sâd harfinin kesresi ile "muhsinât" şeklinde okuyanlara göre mana şöyledir: Onlar, kendilerini hür olmaları sebebi ile koruyanlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmam Şafii'nin Tefsirine Göre Cariye İle Evlenmenin Şartları

Şafii (r.h)'nin görüşü şudur: Allah Teâlâ, cariyelerle evlenme hususunda üç şart belirtmiştir. Bunlardan ikisi evlenen erkek, üçüncüsü ise evlenilen kadın hakkındadır. Evlenende bulunması gereken şartlardan birincisi, onun hür kadınla evlenebileceği mehri bulamamasıdır ki bu, Hak Teâlâ'nın, *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..."* âyetiyle beyan ettiği hususdur. Bir bolluğa güç yetirememenin manası ise, hür kadını nikahlayabileceği bir malın (mehrin) olmamasıdır. İmdi şayet, "Bir kimse cariye ile evlenebiliyorsa, fakir bir hür kadınla da evlenebilir. Binaenaleyh aradaki fark nereden geliyor?" denilirse, biz deriz ki: Cariyeler hakkındaki örf, onlar efendilerinin hizmeti ile meşgul oldukları için, mehir ve nafakalarının az olması şeklindedir. Binaenaleyh aradaki fark zâhirdir.

Evlenende bulunması gereken şartlardan ikincisi, bu âyetin sonlarına doğru gelen, *"(Câriyeleri alma hususundaki) bu (müsâade), içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir"* ifâdesidir. Bu, "Bekârlık canına tak eden kimse içindir" manasınadır.

Evlenilecek kadında bulunması gereken üçüncü şart ise, bu cariyenin kâfir değil mü'min olmasıdır. Zira cariye kâfir olduğu zaman şu iki bakımdan yani kölelik ve küfür bakımından eksik olmuş olur. Şüphe yok ki doğacak çocuk, hür olma veya köle olma bakımından annesine tâbidir. Bu durumda çocuk, bir köle olarak kâfir annesinin mülküne bağlanmış olur ve böylece o çocukta hem köle hem de kâfirin mülkü olma

gibi iki noksanlık bulunmuş olur. İşte bu üç şart, câriye ile evlenilebilmede Şafiî'ce itibâr edilen şartlardır.

İmam Ebû Hanife'ye Göre Cariye İle Evlenmenin Şartları

Ebu Hanife (r.h)'ye gelince, o şöyle der: "Nikahı altında hür kadın bulunan kimsenin, cariye ile evlenmesi caiz değildir. Fakat nikahı altında bir hür kadın bulunmayan kimsenin, hür kadınla evlenmeye ister gücü olsun ister olmasın, cariye ile evlenmesi caizdir."

Şafiî, görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Allah Teâlâ, önce hür kadınlarla evlenmeye mali gücün bulunmaması şartını zikretmiş, peşisıra cariye ile evlenilebileceği hükmünü getirmiştir. Bu vasıf (şart), bu hükme uygundur. Çünkü insan, bazan cima etmeye muhtaçtır. Hür kadının geçiminin ve mehrinin çok olması yüzünden, insan hür kadınla (nikahlanıp) cima edemediği zaman, cariye ile evlenmesine müsaade edilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Hüküm, kendisine münasip bir vasfın (şartın) peşisıra zikredildiğinde, bu durum, o hükmün o vasfa bağlı olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca da biz deriz ki: Şayet cariye ile evlenme, hür kadının mehrine sahip olma veya olmama durumlarında caiz olsaydı, mehre güç yetirememenin kesinlikle bu hüküm üzerinde bir tesiri olmaması gerekirdi. Fakat biz, âyetin delâlet ettiği şeyin, bu hükümde bir tesiri olduğunu beyân etmiştik. Binaenaleyh insanın, hür kadınla evlenebilecek mali kudretinin bulunması halinde, cariye ile evlenemeyeceği sâbit olur.

b) Biz, bu âyetle mefhum-u muhalifi yoluyla şu şekilde de istidlâl edebiliriz: Bir şeyin özellikle zikredilmesi, hükmün, onun dışında kalanlardan nefyedildiğine delâlet eder. Bunun delili şudur: Bir kimse, "şu ölü yahudi, hiçbirşey göremez" dediğinde, bu söze herkes güler ve "Yahudi olmasa da görmez. O halde, bunu "ölü yahudi" diye kayıtlamanın ne manası var" der. Bundan dolayı, örfü bilen kimselerin, bu sözü kabîh görüp, kabîhliği (manasızlığı) bu illete bağladıklarını görünce, dili iyi bilenlerin, bir hükmü bir sıfatla kayıtlamanın, o hükmün kayıtlanan (şart koşulan) şey dışında bulunmamasını gerektireceğinde ittifak ettiklerini anlamış oluruz.

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs şöyle demektedir: "Bu durumun, mübahlığa tahsis edilmesi, o şeyin dışında kalanların yasak olduğunu göstermez. Bu, Cenâb-ı Allah'ın, *"Evladlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin"* (İsrâ, 31) âyetinde ifade edilen husus gibidir. Bu âyette, bu korkunun zâil olması durumunda, evladların öldürülebileceğine bir delâlet yoktur. Yine bu, *"Ribâyı (faizi), öyle kat kat artırılmış olarak yemeyin"* (Al-i İmran, 130) âyetinde ifâde edilen hususa benzer. Bu âyette, "kat kat olmaması halinde" faizin yenebileceğini gösteren birşey yoktur."

er-Râzî el-Cessâs'a şöyle cevap verilir: "Lâfzın zâhirî manası bunu gerektirmektedir. Ancak delil-i münfasıla (başka bir delile) dayanılarak, bu âyetlerin zâhirî manalarına göre amel edilmemiştir. Bu tıpkı, sana göre emrin zâhirinin vücûb (farziyyet) ifâde edip, delil-i munfasıldan ötürü, pek çok yerde emrin zâhirine göre amel edilmemesi gibidir.

Âyete delil olarak tutunma hususunda güzel bir soru da, söylediğimiz şu sözdür: Âyette geçen "nikah"tan maksadın, "cinsî münasebette bulunma" manası olması niçin caiz olmasın? Binaenaleyh âyetin manası, "sizden kim hür kadınlarla cinsî münasebette bulunmaya (mali bakımdan) muktedir olamazsa..." şeklinde olur. Buna göre de, nikahı altında hür bir kadın olmayan kimselerin, câriyelerle evlenmeleri caiz olur. Böyle olması halinde de, âyet **Ebu Hanife** lehine bir hüccet olur.

Bu suale şöyle cevap verilir: "Müfessirlerin çoğu, âyetteki "tavlen" (bolluk-güç) kelimesini, "zenginlik" diye tefsir etmişlerdir. Zengin olmamanın ise, cinsî münasebete kadir olmamada değil, nikah akdi yapamamada tesiri vardır."

Ebu Bekir er-Râzî, görüşünün doğruluğuna umumî manadaki şu gibi âyetlerle istidlâl etmiştir: "Hak Teâlâ, فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ *"Sizin için helâl olan kadınlardan... nikah edin"* (Nisa, 3); وَ اَنْكِحُوا الْاَيَامَى مِنْكُمْ *"İçinizden bekârları evlendirin.."* (Nur, 32); وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onlardan başkası size helal kılındı"* (Nisa, 24) ve وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine sizden evvel kitab verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar da (size helâldir)"* (Maide, 5) buyurmuştur. Bu son âyet, ehl-i kitaptan olan cariyeleri de içine alır. Bunda geçen "muhsenât"tan maksad, iffetli kadınlardır."

Cessâs'ın bu görüşüne şöyle cevap verilir: "Bizim delil getirdiğimiz âyet "hâss"tır. Hâs olan âyet, âmm (genel) manalı olan âyete tercih edilir. Bir de bu âyet, nikahı altında hür kadın bulunanlara hastır. Bu tahsîs daraltma, çocuğu kölelikten korumak için yapılmıştır ki bu husus münakaşa konusunda da söz konusudur.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..."* buyruğunun zahiri, iman etmenin hür kadınlar hakkında muteber olmasını gerektirir. Buna göre bir kimse, ehl-i kitaptan hür bir kadınla evlenmeye kadir olup, ama müslüman hür bir kadınla evlenmeye malî yönden muktedir olamazsa, bu kimsenin cariye ile evlenmesi caiz olur. Alimlerin ekserisinin görüşü, hür kadınlar hakkında îman mefhumunun zikredilmesi mendûb ve müstehâb olan bir hususdur. Çünkü, rızkın ve geçim vasıtalarının azlığı ve çokluğu hususunda, ehl-i kitâptan olan hür kadınla, mü'min hür kadın arasında herhangi bir fark yoktur.

ALTINCI MESELE
Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Hükmü

Bazı alimler şöyle demektedirler: Ehl-i kitaptan olan kadınlarla evlenmek, kesinlikle caiz değildir. Onlar bu âyetlerle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, müslüman hür kadınla evlenmek inkânsız hale geldiğinde, bu kimsenin müslüman bir cariyeyle evlenebilmesinin taayyün ettiğini beyân buyurmuştur. Eğer kitabî olan hür kadınla evlenmek caiz olsaydı, o zaman hür müslüman kadınla evlenilemediğinde, müslüman cariye ile evlenmek taayyün etmemiş olurdu. Bu ise, âyetin delâletini ortadan kaldırmaktadır. Sonra bu görüşte olanlar, âyetin bu delâletini, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin"* (Bakara, 221) buyruğu ile de te'kîd etmişlerdir. Biz de bu âyeti (Bakara, 221) tefsir ederken, pekçok delile dayanarak ehl-i kitabın kadınlarının müşrik olduğunu beyân etmiştik.

YEDİNCİ MESELE
Âyet, Zaruret Olmadıkça Cariye İle Evlenmeden Sakındırır

Âyet-i kerime, câriyelerle evlenmekten sakınmaya ve zarûret olmadıkça, böyle bir nikâh yapmanın caiz olmayacağına delâlet etmektedir. Bunun sebebi şunlardır:

a) Çocuk, kölelik ve hürlük bakımından anneye tâbidir. Binâenaleyh anne köle olunca, çocuk da köle olarak ona bağlanmış olur. Bu ise hem o insana, hem de çocuğuna bir nakîsa getirir.

b) Cariye, dışarıya çıkmayı, ötede beride gezmeyi ve erkeklerle içli-dışlı olmayı kimi kez adet edinmiştir. Böylece de, son derece utanmaz ve arsız olur. Çoğu kez günaha dalmayı, azmayı adet edinir. Bütün bunlar ise, kocalar hakkında bir zarardır.

c) Cariye üzerinde efendinin hakkı, kocanın hakkından daha büyüktür. Bu gibi zevceler, hür kadının sırf kocasına ait olması gibi, kocalarına ait olamazlar. Çoğu kez kocası kendisine ciddî olarak ihtiyaç hisseder, ama buna bir imkân bulamaz. Çünkü karısının efendisi, köle olması hasebiyle onu engelleyerek mani olur.

d) Efendi, o cariyeyi bazan başkasından satın alır. Binaenaleyh, "cariyenin satılması onun talakıdır" görüşünü savunanlara göre, bu câriye, ister kocası istesin isterse istemesin, boş olmuş olur. Bu görüşte olmayanlara göre de, ikinci efendisi onunla ve çocuğuyla yolculuğa çıkabilir. Bu ise, (kocaya) zarar veren en büyük şeylerdendir.

e) Cariyenin mehri, efendisinin mülküdür. Binaenaleyh, o cariye, hür kadının aksine, ne kocasına mehrini bağışlayabilir, ne de o mehrinden tamamiyle vazgeçebilir. İşte bu sebeplerden dolayı Cenâb-ı Hak, bir ruhsat olması durumu müstesnâ, cariyelerle evlenmeye müsaade etmemiştir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ *"O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın..)"* buyruğuyla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فِمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu..."* tabiri şu demektir: "Yani o kimse, sağ ellerinin mâlik olduğu câriyeyle evlensin.." **İbn Abbas,** "Cenâb-ı Hakk bu tabirle, kişinin kızkardeşinin cariyesini kastetmiştir. Çünkü bir kimsenin kendi cariyesiyle evlenmesi caiz değildir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

اَلْفَتَيَاتُ kelimesi, اَلْفَتَاةُ kelimesinin çoğulu olup; memlûke "mülk edinilmiş cariyeler" demektir. Köle için de, فَتًى kelimesi kullanılır. Hz. Peygmber (s.a.s)'den de, لَا يَقُولَنَّ اَحَدُكُمْ عَبْدِى وَلٰكِنْ لِيَقُلْ فَتَاىَ وَفَتَاتِى *"Sizden hiç biriniz, benim kölem, kulum (عَبْدِى) demesin; ama, benim yiğidim, gencecik kızım فَتَاىَ وَفَتَاتِى desin"* (123) dediği rivayet edilmiştir. Yine, yeni yetişen cariyeye فَتَاةٌ; çocuğa da فَتًى ismi verilir. Cariye de, ister genç olsun isterse ihtiyar olsun, فَتَاةٌ diye isimlendirilir. Çünkü cariye de, büyüklere gösterilen saygı gibi bir saygı görmeme hususunda, genç gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Evlenilecek Cariyenin Müslüman Olmasının Şart Olup Olmadığı

Hak Teâlâ'nın, *"mü'min câriyelerinizden (alsın)"* tabiri cariye ile evlenmenin, onun mü'min bir kadın olmasıyla kayıtlandığına delâlet eder. Binaenaleyh, koca ister hür ister köle olsun, onun kitabî bir cariye ile evlenmesi caiz olmaz. Bu **Mücâhid, Saîd, Hasan el-Basrî, İmam-ı Mâlik** ve **İmâm-ı Şafiî**'nin görüşüdür. **Ebu Hanife** ise, kitabî bir cariye ile evlenmenin caiz olduğunu söylemiştir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"mü'min câriyelerinizden (alsın)"* ifadesi, cariye ile evlenebilmenin onun mü'min olmasıyla kayıtlanmış olduğunu gösterir. Bu da, hür kadınla malî yönden evlenebilme meselesinde zikretmiş olduğumuz o iki sebepten dolayı, mü'min olmayan cariyelerle evlenilemiyeceğini gösterir. Hem yine Cenâb-ı Hak, *"Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin"* (Bakara, 221) buyurmuştur.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise, nass ve kıyas iledir. Nasstan deliline gelince bu, hür kadınla, malî yönden evlenilebilmesi hususunda, tutunduğumuzu söylediğimiz umumî ifâdelerdir ki, bunların en kuvvetlisi, Hak Teâlâ'nın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine sizden evvel kitap verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar dahi..."* (Maide, 5) âyetidir. Kıyastan delili ise şudur: Biz, hür olan ehl-i kitap kadınları ile nikâhlanmanın mübah olduğu hususunda ittifak ettik. Kitabî olan cariyeler de mübahtır. Binaenaleyh, bir kimse kitabî olan cariyelerle evlenirse, bunun caiz olması gerekir.

---

123) Buhârî, Itk, 71.

Ebu Hanîfe'nin genel ifâdelere tutunmasına şu şekilde cevap veririz: Bizim delillerimiz hâstır. Binaenaleyh, hâs (özel) olan deliller 'âmm olan ifâdelerden önce gelir, tercih edilir.

Kıyastan deliline de şu şekilde cevap veririz: **Şafiî** şöyle der: Bir kimse kitabî hür kadınla evlenirse, bu durumda tek bir noksanlık meydana gelir. Ama, kitabî cariyeyle evlenirse, bu durumda da köle olma ve küfür gibi iki çeşit noksanlık meydana gelmiş olur. Böylece bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ *"Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir"* buyurmuştur. **Zeccâc** bunun manasının, "(ey insanlar) iman hususunda zâhire göre amel edin. Zira, sizler işlerin zahîrleri ile mükellefsiniz. Sırları ve hakikatları bilmeyi, Allah üstlenmiştir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ *"Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuz)dur"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Hepiniz **Adem**'in çocuklarısınız. Binaenaleyh, zaruret esnasında câriyelerle evlenmeye karşı olan taassub ve kibiriniz, size mani olmasın.

b) İman konusunda hepiniz müştereksiniz. İman, faziletlerin en büyüğüdür. En büyük fazilette ortaklık tahakkuk edince, bunun dışında kalan farklılıklara iltifât edilmez. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin velîleridir"* (Tevbe, 71) ve *"Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şereflîniz takvaca en ileride olanınızdır"* (Hucurat, 13) âyetleridir. **Zeccâc,** bu ikinci şıkkın daha münasip olduğunu söylemiştir. Çünkü mü'min kadınlar daha önce zikredilmişti. Veya, "İslâm şerefiyle şereflenmek, diğer sıfatlardan daha üstündür." Bu, **Şafiî** (r.h)'nin "iman, câriyelerle evlenebilmenin şartıdır" sözünü kuvvetlendirir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeleri zikretmesinin hikmeti şudur: Araplar, kendi soy soplarıyla iftihâr ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak bu kelimeleri zikrederek, kendisinin bu şeylere bakmadığını ve kıymet vermediğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, ثَلاثٌ مِنْ أَمْرِ الجَاهِلِيَّةِ : اَلطَّعْنُ فِي الأَنْسَابِ وَالْفَخْرُ بِالأَحْسَابِ وَالإِسْتِسْقَاءُ بِالأَنْوَاءِ وَلاَ يَدَعُهَا النَّاسُ فِي الإِسْلاَمِ *"Üç şey vardır ki, bunlar câhiliyye tutumundandırlar: İnsanların nesebleri hakkında ta'nda bulunup ileri geri konuşmak; soy sop ile iftihâr etmek ve yağmurun yağmasını yıldızlara bağlamak.. İnsanlar bu üç şeyi, İslâmiyet döneminde de terketmemişlerdir"* (124) dediği rivayet edilmiştir. Câhiliyyedekiler, **İbnu'l-Hecîn**'i ta'n ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, onları câhiliyye huyundan men etmek için böyle buyurmuştur.

---

124) Buhârî, Menâkıbû'l-Ensâr, 27; Müsned, 2/362.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nikahın nasıl olacağını buyurarak, فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ *"O halde, onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın"* demiştir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, efendisinin izni olmadan cariye ile evlenmenin geçersiz olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hükmün böyle olduğuna hem Kur'ân-ı Kerim, hem de kıyas delâlet etmektedir. Kur'ân'dan olan delil işte bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde, onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın"* buyruğu, nikâh vacip olmasa dahi müsaadenin, nikâhın caiz olmasının bir şartı olmasını iktiza etmektedir. Bu, tıpkı Hz. Peygamber'in مَنْ أَسْلَمَ فَلْيُسْلِمْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ *"Her kim selem* [125] *akdi yaparsa, bunu malûm bir ölçek, malum bir tartı ile malum bir zamana kadar yapsın"* [126] ifadesi gibidir. Selem yapmak vacip değildir. Ancak ne var ki, bir kimse selem akdi yapmak isterse, bu şartları tastamam yerine getirmesi gerekir. Nikah da, her ne kadar vacip değilse de, bir kimse cariye ile evlenmek istediğinde, onunla ancak efendisinin müsaadesiyle evlenmesi gerekir.

Kıyastan delil ise şudur: Câriye, efendisinin mülküdür. Cariye evlendikten sonra, onun daha önce sağlamış olduğu menfaatlerin pek çoğunu, artık efendisine temin edemez. Binaenaleyh bu evliliğin, ancak efendisinin izniyle olması gerekir. Bil ki, Kur'ân'ın ifâdesi câriyelere hastır. Kölelere gelince, onlar hakkında bu hüküm hadis ile sâbittir. **Cabir**'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا تَزَوَّجَ الْعَبْدُ بِغَيْرِ إِذْنِ السَّيِّدِ فَهُوَ عَاهِرٌ *"Efendisinin izni olmadan evlenen köle, zinakârdır"* [127] buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Evlenmede Velinin İzninin Şart Olup Olmaması

Şafiî (r.h), "Büluğa ermiş akıllı bir kadının nikâhı, velîsinin izni olmaksızın sahîh olmaz" derken, **Ebu Hanife** (r.h) "Bu, sahîh olur" der. **Şafiî** bu âyetle istidlâl etmiştir ki, bu istidlâlin izahı şudur: Hak Teâlâ'nın, فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ buyruğundaki هُنَّ zamirleri, câriyelere aittir. Cariye, kölelik vasfıyla tavsif edilmiş bir kişidir. Kölelik vasfı, (şartlara bağlı olarak) zâil olan bir sıfattır. Halbuki, zâil olan sıfatlarla tavsif edilmiş olan zâta işâret etmek, o sıfatlara işâret etmeyi kapsamaz. Baksana bir kimse, "şu genç ile konuşmayacağım.." diye yemin etse de, o genç ihtiyarlasa, sonra da onunla konuşsa, o kimse yeminini bozmuş olur. Binaenaleyh, yok olup giden arızî bir sıfatla tavsif edilmiş bir zâta işaret etmenin, o arızî sıfatlar zail olduktan sonra da devam ettiği sâbit olmuş olur. Bu sabit olunca biz deriz ki,

---

125) Malı sonra almak üzere, parası peşin verilerek yapılan alış-veriş şeklidir (ç).

126) İbn Mâce, Ticârat, 59 (2/765).

127) Ebû Davûd, Nikâh, 16 (2/228); Tirmizî, Nikâh, 21 (3/419); İbn Mâce, Nikâh, 43 (1/630).

Hak Teâlâ'nın, *"O halde onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın"* ifâdesi, câriyelere bir işarettir. Binaenaleyh bu işâretin, kölelik vasfının onlardan zail olup, hürriyetlerini kazanmaları durumunda da devam etmesi gerekir. Durum böyle olunca, biz deriz ki: Misâlimizdeki akıl-baliğ hür kadının nikâhının caiz olması, velîsinin iznine dayanır. Bu, bu misâlde sabit olunca, bu hükmün, bunlar arasında herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyenin bulunmayacağı zarûretine binâen, diğer durumlarda da sabit olması gerekir.

Ebu Bekr er Razî, bu âyetle, bu meselede **Şafiî**'nin görüşünün fasid olduğuna istidlâl ederek şöyle demektedir: **Şafiî**'nin mezhebine göre, nikâh akdinde kadının söz hakkı yoktur. Buna göre de, kadının, cariyesini evlendirmesi caiz değildir. Bilakis, onun mezhebine göre bu kadının cariyesini evlendirme hususunda başkasını vekîl tayin etmesi gerekir. Halbuki bu âyet, bu görüşü iptâl etmektedir. Çünkü bu âyetin zahiri, efendisinin izninin bulunmasıyla yetinilebileceğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh kim "bu kâfi değildir" derse, âyetin zahirini terketmiş olur.

Cessâs'ın bu görüşüne, şu bakımlardan cevap veririz:

a) Âyette geçen "izin" ifâdesinden maksat, rızadır. Bize göre, efendinin rızâsının mutlaka alınması gerekir. Ama bunun yeterli olduğu hususunda âyette herhangi bir delil yoktur.

b) Âyette geçen ehlihinne, yani "onların sahipleri" tabiri, onları evlendirmeye kadir olan kimselerden ibârettir. Bu da, eğer o cariyenin efendisi (sahibi) erkek ise, mevlâdır (yani adamın kendisidir); veyahut da o cariyenin efendisi kadın ise, kadın olan efendinin tayin ettiği velidir.

c) Farzet ki "ehl" kelimesi "mevlâ"dan ibarettir. Ancak ne var ki, bu ifâde hem erkekleri hem de dişileri içine alan umumî bir ifâdedir. Kadının kendi kendini evlendiremiyeceğine delâlet eden deliller ise hâstır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْعَاهِرُ هِيَ الَّتِي تُنْكِحُ نَفْسَهَا *"Kendi kendini evlendiren kadın, (âhirdir) zinakârdır"* demiştir. Böylece bu hadis ile, kadının, kendi kendini evlendirme hususunda bir söz hakkının olmadığı ortaya çıkmış olur. Binaenaleyh, arada herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyen birisinin olmaması sebebiyle, kadının, cariyesini evlendirme hususunda da bir söz hakkının bulunmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Ücretlerini de, örfe göre onlara verin"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cariyelerin Mehirleri

Âyetin tefsiri hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Âyette geçen "ücretler" sözünden murad, onların mehirleridir. Bu izaha göre âyet, onlarla evlenildiğinde, mehir ister belirtilsin isterse belirtilmesin, mehrin vacip olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, mehri vacip kılma hususunda, onu belirleyenle belirlemeyen arasında bir fark gözetmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "mehr-i misl"i murad ettiğine, O'nun "örfe göre" tabiri de delâlet etmektedir. Bu husus içtihada, keza örfteki ve gelenekteki zann-ı gâlibe dayandırılan şeyler hakkında mutlak bir ifâdedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Onların ma'rûf bir şekilde yiyeceği, giyeceği; çocuk kendisinin olan (babaya) aittir"* (Bakara, 233) tabiri gibidir.

b) **Kâdî** şöyle demektedir: "Onların ücretleri" tabirinden murad, onların nafakalarıdır." Bu sözü söyleyen, bunun birincisinden daha münasip olduğunu, çünkü mehrin belirlenmiş bir şey olduğunu, bu konuda marufun (örfün) şart koşulmasının bir manasının bulunmadığını söyleyerek şöyle devam etmiştir: Cenâb-ı Hak sanki, onun câriye olmasının, tıpkı hür kadın hakkında olduğu gibi, örfe göre mevlâsı ile cariye ayrıldığında, onun nafakasının vacip olması ve o nafakanın yeterli olmasında bir zararı olmayacağını beyân buyurmuştur. Sonra, **Kâdî** sözüne devamla şunu da belirtmiştir: "Lâfız, her ne kadar bizim zikrettiğimiz şeye muhtemel ise de, müfessirlerin ekserisi bu أُجُورَهُنَّ (ücretleri) tabirini, "onların mehirleri"; örfe göre بِالْمَعْرُوفِ tabirini de "istendiği zaman geciktirmeksizin ve tam olarak, güzel bir şekilde mehirlerini câriyelere verme, ulaştırma" manasına hamletmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Bekr er-Razî (el-Cessâs), Ahkâmu'l-Kur'ân'ında, bazı Mâlikî âlimlerinin evlenmede mehri alma hakkının cariyeye ait olup, cariyeyi ücret mukabilinde başkasının işinde çalıştırma durumunda, bu ücrete cariyenin değil de efendisinin hak sahibi olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Bunlar, mehir hususunda bu âyetle istidlâl etmişlerdir ki, o da *"ücretlerini onlara verin"* buyruğudur. Cumhûr-u ulemaya gelince bunlar, câriyenin mehrinin efendisine ait olduğu hususunda, hem nass hem de kıyasla istidlâlde bulunmuşlardır. Nassdan delil, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah şöyle bir mesel irâd etti: "Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul..."* (Nahl, 75) tabiridir ki, bu ifâde "memlûkün" bir şeye mâlik olmasını kesinlikle nefyetmektedir. Kıyastan delil ise şudur: Mehir, fercten temin edilen menfaatlerin karşılığı olarak vacip kılınmıştır. Bu menfaatler, efendinin mülküdür. Nikah kaydıyla o câriyeyi kocasına helâl kılan, efendisidir. Binâenaleyh, kocanın istifade edeceği o menfaatların bedeline hak kazanan, efendinin bizzat kendisi olması gerekir.

Mâlikîlerin bu âyetle istidlâl etmelerine şu şekilde cevap verebiliriz:

a) Âyette geçen "ücretleri" lâfzını, "nafakaları" manasına alırsak, soru tamamiyle ortadan kalkar.

b) Allah Teâlâ, onlardan istifâdenin karşılığı olduğu için, mehri onlara nisbet ederek, أُجُورَهُنَّ *"onların mehirleri"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara.. verin"* emrinde, mehrin onların mülkü olmasını gerektiren herhangi bir açıklama yoktur. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْعَبْدُ وَمَا فِي يَدِهِ لِمَوْلاَهُ *"Köle ve kölenin elindeki her şey, onun efendisinindir"* [128] buyurmuştur. Böylece, onların mehri de efendilerinin mülkü olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلاَ مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ *"Fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere..."* buyurmuştur.

Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Fahişe ve Metresle Yaşamak Haramdır

İbn Abbas, âyette geçen مُحْصَنَاتٍ lâfzının, "iffetli kadınlar" olarak manasına geldiğini söylemiştir ki bu, Hak Teâlânın, فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ *"O halde onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın"* sözünden hâldir. Binaenaleyh, bu ifâdenin zahiri, zinâkar cariyelerin nikahının haram olmasını gerektirir. Âlimler, zinakâr cariyelerin nikahının caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir ki, biz bu hususu, *"Zina eden erkek; zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz.."* (Nur, 3) âyetini tefsir ederken açıklayacağız. Ekseri âlimler, bu nikahın caiz olacağı kanaatindedirler. Buna göre bu âyet, mendûb ve müstehab olma anlamına hamledilmiş olur. Hak Teâlâ'nın, غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ buyruğunun manası, *"zinâ etmeyenler.."* anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ buyruğundaki اَخْدَانٍ kelimesi, tıpkı اَلْاَتْرَابُ 'nün, اَلتِّرْبُ (yaşıt, aynı yaşta) kelimesinin çoğulu olması gibi, اَلْخِدْنُ kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, seninle bir ve beraber olan kimse anlamına gelmektedir. Böyle bir kimse ise, gizli ve aşikâr her durumda, seninle beraber olandır. Müfessirlerin ekserisi ise, "müsafih - zinakâr" olan kadının, kendisini istediği erkeğe kiralayan; dost edinen kadının ise, muayyen birisini dost edinen kadın olduğunu söylemişlerdir. Câhiliyyedekiler, bu iki kısım arasında bir fark görüyor, dostu olan kadınlara, zinakâr hükmünü vermiyorlardı. İkisi arasında gözetilen bu fark, onlarca muteber addolununca, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu iki kısımdan her birini ayrı ayrı zikretmiş, böylece ikisinin de haram olduğunu nass ile belirtmiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açığını da gizlisini de... haram etmiştir"* (Araf, 33) âyetidir.

---

128) Sünenu'l-Beyhâkî, 5/327.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle demektedir: "Bu âyet, cariyelerin nikâhı hususunda iman mefhumunu şart koşmayan kimselerin istidlâl ettiği delillerden birisidir. Çünkü bu şart olmuş olsaydı, onların namuskâr, iffetli olmaları da şart olurdu. Halbuki bu, bir şart değildir."

Kadî'nin bu görüşüne şöyle cevap verilir: Bu ifâde, مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ifâdesine değil de, Cenâb-ı Hakk'ın فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ ifâdesine matûftur, onunla ilgilidir. Şüphesiz ki bütün bunlar vacibtir. Böylece biz şu hususta vacibin bulunmamasından, kendinden önceki şeylerde de vacibin olmamasının gerekmediğini anlamış oluruz. Allah en iyi bilendir.

Cariyenin Cezası, Hürlerin Yarısı Nisbetindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ *"Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezânın yarısı (verilir)"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve **Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr** elifin fethasıyla أَحْصَنَّ ; diğer kıraat imamları ise, elifin dammesiyle أُحْصِنَّ şeklinde okumuşlardır. Meftuh okuyanlara göre bu kelimenin manası, "Onlar müslüman olurlarsa..." şeklindedir. **Hz. Ömer, İbn Mesûd, Şa'bî** ve **en-Nehaî** ve **Süddî** de böyle demişlerdir. Damme ile okuyanlara göreyse bu kelimenin manası, "onlar kocaları vesilesiyle korunduklarında.." şeklindedir. **İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî** ve **Mücahid** de böyle söylemektedir. Âlimlerden birinci açıklamayı tenkid edip de şöyle diyenler vardır: Allah Teâlâ, *"mü'min cârîyelerinizden..."* tabirinde, câriyeleri iman ile vasfetmiştir. Önce *"mü'min carîyeleriniz.."* denilip de, daha sonra da, "onlar iman ettiklerinde onların halleri şöyle şöyledir..." denilmiş olması uzak bir ihtimaldir.

Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Allah Teâlâ şu iki hükmü zikretmiştir:

a) Câriyelerle evlenilmesi halinde, Cenâb-ı Hak bu hususta onlar hakkında, *"mü'min câriyelerinizden..."* tabiriyle, imana itibar etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak, o cariyelerin fuhş yapmaları halinde, onlara terettüb eden hükmü belirtmiş ve onların iman etmeleri halini de yine bu hükümde zikretmiştir ki bu da, فَإِذَا أَحْصَنَّ (fetha okuyanlara göre) "iman ettiklerinde..." ifâdesidir.

İKİNCİ MESELE

Âyette büyük bir müşkil vardır. O da şudur: Hak Teâlâ'nın *"O vakit, üzerlerine, muhsenât üzerindeki cezanın yarısı (düşer)"* buyruğundaki "muhsenât" lâfzı ile kastedilen ya evli hür kadınlardır, ya da bekâr hür kadınlardır. Bu kadınlara "muhsenât" denilmesinin sebebi, hür oluşlarıdır. Bu lâfızla birincilerin murad edilmiş olması

müşkildir. Çünkü evli ve hür kadınlar zina ettiği zaman, recmolunmaları gerekir. Binaenaleyh bu durum, cariyelerin zina etmeleri halinde cezalarının recmin yarısı olmasını gerektirir. Bunun bâtıl olacağı herkesin malumudur. İkincilerin yani hür ve bekar kadınların murad edilmiş olmasına gelince, onların cezasının yarısı elli değnektir. Bu kadar ceza, ister evli olsun ister evli olmasın zinâ eden cariyeler hakkında zaten vacibtir. Binaenaleyh bu hüküm, cariyelerden sadece zinanın sadır olmasına bağlanmış olur. Halbuki âyetin zahiri bu cezanın, muhsan (evli) olma ve zina etmiş olma şartına bağlı olmasını gerektirir. Çünkü, *"Onlar evlendikten (muhsan olduktan) sonra bir fuhuş irtikab ederlerse..."* âyeti, bir şartın bulunmasından sonra ikinci bir şartın daha bulunmasını ifade eder. Binaenaleyh bu da, hükmün bu iki şarta açıkça bağlanmış olmasını gerektirir. İşte âyetteki büyük müşkil budur.

Buna şöyle cevap verilir: Biz "muhsenât" ile ikincilerin kastedilmiş olmasını tercih ediyoruz. Çünkü âyetteki, *"Onlar evlendikten (muhsan olduktan) sonra..."* sözünden murad, câriyelerin zina ettiklerinde cezalarının elli değnek olabilmesi için, bu muhsan oluşun şart kılınması değildir. Aksine bunun manası, "evli iken yapılması halinde zinanın cezası sertleşir. Mesela şu câriye, evli iken zinâ ederse bunun cezası elli değnektir, daha fazla değildir. Eğer o, evlenmeden önce zina yaparsa, bu cezâ (elli değnek) onun için daha uygundur" şeklindedir. Bu mana, âyetten anlaşılan şeyin yerini tutar. Zira, kölelikten ötürü bu cezanın hafifletilmesi gerektiği için, cezanın artırılmasına sebep olan şey mevcut olduğunda, bu kadar cezanın o şiddetlendirme sebebi bulunmadığı zaman olması daha uygun olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Haricilerin Recm Cezasını İnkârlarına Cevap

Haricîler, recmin olmadığı hususunda ittifak etmiş ve bu âyetle şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Allah Teâlâ cariyelere hür ve evli kadınlar için söz konusu olan zina cezasının yarısını gerekli (vacip) kılmıştır. Binaenaleyh şayet hür ve evli kadınlara recm cezası gerekseydi, câriyelere vacip olan ceza recmin yarısı olurdu ki bu bâtıldır. Böylece evli ve hür kadınlara gereken zinâ cezasının sadece celde (değnek) olduğu sâbit olur." Hâricilerin bu görüşüne cevabımız, bir önceki meselede verdiğimiz cevabın aynısıdır. Bu hususta geniş açıklama, Nûr sûresinde *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nur, 2) âyetinin tefsirinde zikredilecektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki fakîhler, bu âyeti, her nekadar kendisinde bu ceza vacip olmayan işler mevcud ise de, had cezası dışında, kölenin hükmünün hür insanın hükmünden noksan olduğu hususunda bir temel kabul etmişlerdir. Allah en iyi bilendir.

Anet (Meşakkat) Kelimesinin Manası

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ *"(Cariyeleri alma hususundaki) bu (müsaade), içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir"* buyurmuştur. Âlimler, bu ifâdenin cariyelerle evlenme hususunda olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "sağ ellerinizin sâhip olduğu mü'min kızlar (cariyeler) ile evlenme işi, sizden zinaya düşmekten korkanlar içindir" demiştir. Âyette geçen, "Anet" kelimesi, çok şiddetli ve büyük bir zarar demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, yetimlerle karışıp kaynaşmaya ruhsat verdiği âyette, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْشَآءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ *"Allah (yetimlerin) salâhına çalışanlarla, fesad ve fenalık yapanları bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete (zarara) sokardı"* (Bakara, 220) yani "işi zorlaştırır, böylece de yemeğinizi yetimlerin yemeğinden ayırmanızı vacip kılardı ve size bundan dolayı büyük zararlar dokunurdu" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah, وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَآءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ *"(O kâfirler) size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Gerçekten onların kin ve buğzları ağızlarından (taşıp) meydana vurmuştur"* (Âl-i İmran, 118) yani, "onlar sizin çetin bir zarara düşmenizi arzularlar" buyurmuştur. Müfessirlerin bu hususta şu iki görüşleri vardır:

1- Çok şiddetli şehvet hissi ve cinsî münasebette bulunma arzusu, çoğu kez insanı zinaya sevkeder. Böylece insan, dünyada zina cezasına, âhirette de büyük bir azaba müstehak olur ki işte "anet" budur.

2- Bu şiddetli şehvet hissi ve cinsî münasebette bulunma arzusu, insanı bazan şiddetli hastalıklara götürür. Meselâ, kadınlarda bu duygu, rahmin boğulup daralmasına, erkeklerde de kasık ve sırt ağrılarına sebebiyet verir. Alimlerin çoğu, 'anet kelimesine birinci manayı vermişlerdir. Çünkü Kur'ân'ın beyanına bu daha uygundur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ *"Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bundan murad şudur: Cariyelerle evlenmek, şu üç şartın, yani hür kadınlarla evlenmeye gücü olmama, ileri derecede şehevî arzunun bulunması ve cariyenin mü'min olması şartlarının bulunmasına bağlıdır. Cariyelerle evlenilmesi halinde meydana gelebilecek zararlardan ötürü, bunlarla evlenilmemesi daha evlâdır.

İKİNCİ MESELE **Ebu Hanife** (r.h)'nin mezhebine göre, nikahla meşgul olup (evlenmek), nafile namazlarla meşgul olmaktan efdaldir. Eğer Hanefilerin mezhebi, "İster hür kadınla evlenme olsun, ister cariye ile evlenme olsun, mutlak evlenme ile meşgul olmak nafile namazla meşgul olmaktan daha efdaldir" şeklinde olsaydı, bu âyet onların görüşlerinin batıllığı

hakkında sarîh bir nass olurdu. Eğer onlar, "Biz cariye ile evlenmeyi nâfile namazla meşgul olmaya tercih etmiyoruz" derlerse, bu istidlalleri düşer. Fakat bu tafsilâtı (ayrıntı), onların hiç bir kitabında görmedim. Allah en iyi bilendir.

Sonra Hak Teâlâ âyeti وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah gafur ve rahîmdir"* ifâdesiyle bitirmiştir. Bu ifâde, Cenâb-ı Allah'ın "evlâ olan cariyelerle evlenilmemesidir" hükmünü te'kid gibidir. Yani, her nekadar önceki sözden bir yasak oluş manası çıkıyorsa da, Allah Teâlâ, sizin bu tür evliliğe ihtiyacınızdan dolayı bunu mübah kılmıştır. Binaenaleyh bu mübah kılış, Allah'ın rahmeti ve mağfireti babındandır. Allah en iyi bilendir.

★ ★ ★

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Allah size, açıkça bildirmek, sizi sizden evvelkilerin yollarına hidayet etmek ve sizin tevbelerinizi kabul etmek ister. Allah alîm ve hakîmdir"

(Nisa, 26).

Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, لِيُبَيِّنَ لَكُمْ *"Size, açıkça bildirmek..."* buyruğundaki lâm hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Alimler, اَرَدْتُ (istedim) ve اَمَرْتُ (emrettim) fiilleriyle beraber kullanıldığında, bu lâmın bazan " اَنْ " yerine geçebileceğini ve meselâ, اَرَدْتُ اَنْ تَذْهَبَ "Gitmeni istedim", اَرَدْتُ لِتَذْهَبَ "Gitmeni irâde ettim; istedim", اَمَرْتُكَ اَنْ تَقُومَ "Sana, kalkmanı emrettim" ve اَمَرْتُكَ لِتَقُومَ "Sana, kalkmanı, (dikilmeni) emrettim" denildiğini; Cenâb-ı Hakk'ın da, يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ *"Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar"* (Tevbe, 32) buyurduğunu; bunun da, يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا anlamında olduğunu ve وَ اُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"...ve biz(kendimizi) kâinatın Rabb'ine teslim etmemizle emrolunmuşuzdur"* (En'âm, 71) şeklinde buyurduğunu söylemişlerdir.

b) Âyette, bir hazf bulunduğunu söylememizdir. Buna göre takdir, يُرِيدُ اللَّهُ اِنْزَالَ هٰذِهِ

اَلْآيَاتِ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ شَرْعَكُمْ "Allah Teâlâ, size dininizi ve şeriatınızı iyice beyân edip açıklamak için bu âyetleri indirmek ister, murad eder" şeklindedir. Alimlerin misâl olarak getirmiş oldukları diğer âyetlerde de hüküm aynıdır. Meselâ buna göre, يُرِيدُونَ كَيْدَهُمْ وَ عِنَادَهُمْ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ (Tevbe, 32) âyetinin takdiri, "Allah'ın nûrunu söndürmek için, hileler yapmak ve inâtlaşmak isterler, irâde ederler..."; وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (En'âm, 71) âyetinin takdiri ise, وَأُمِرْنَا بِمَا أُمِرْنَا لِنُسْلِمَ "ve biz, (kendimizi) alemlerin Rabb'ine teslim etmemiz için, emrolunduğumuzla emrolunmuşuzdur..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bazı müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah size, açıkça bildirmek, sizi sizden evvelkilerin yollarına hidâyet etmek... ister"* âyetinde geçen iki ifâdenin manasının da aynı şey olduğunu; tekrarın, te'kîd için yapıldığını söylemişlerdir ki, bu zayıftır. Gerçek olan, Hak Teâlâ'nın, *"size, açıkça bildirmek..."* ifâdesinden şunun kastedilmiş olmasıdır: Allah Teâlâ bize bu tekliflerini beyân etmiş ve o tekliflerde helâlı haramdan; güzeli çirkinden ayırmıştır.

"Eski Ümmetlerin Yollarına Götürmek" Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizi sizden evvelkilerin yollarına hidâyet etmek..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, Allah Teâlâ'nın önceki âyetlerde bize haram ve helâl olduğunu beyân ettiği bütün kadınlarla ilgili hükmün, bütün şeriat ve dinlerde aynı olduğuna bir delildir.

b) Allah Teâlâ'nın maksadı bu değildir. Aksine O'nun muradı, "Evvelkilere beyân buyurduğu gibi sizi, faydanıza olan şeyleri size açıklama hususunda sizi sizden öncekilerin yollarına iletmektir..." şeklindedir. Çünkü şeriatlar ve mükellefiyetler aslında farklı iseler de, maslahat ve menfaat konusunda müttefiktirler.

Bu tabirle ilgili bir üçüncü görüş de şudur: Bunun manası, "Batıldan kaçınıp hakka ittiba edesiniz diye Cenâb-ı Hak sizi, sizden önceki hak ehlinden olan kimselerin yoluna iletir..." şeklindedir.

Kulda Tövbe Etmeyi Kim Yaratır?

Sonra Cenâb-ı Hak, وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek..."* buyurmuştur. **Kâdî** şöyle demektedir: Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ bizden, bizzat tâat olan şeyleri isteyerek, şüphesiz onları iyice beyân edip, bütün şüpheleri onlardan giderdiği gibi, aynı şekilde bizim kusur ve eksikliklerimiz olduğu için, tevbelerimizi kabul etmeyi istemiştir. Çünkü mükellef, bazan itâat edip böylece sevaba hak kazanır;

bazan da günah işler, böylece de günah ve isyanları tevbe ile telâfi etmeye ihtiyaç duyar.

Bil ki bu âyette müşkillik arzeden bir husus vardır ki o da şudur: Hak gerçek, ya ehl-i sünnetin dediği gibi "kulun fiilini Allah yaratmıştır" şeklinde olur veya **Mu'tezile**'nin dediği gibi, "kulun fiilini Allah yaratmamıştır" şeklinde olur. Âyet, her iki görüşe göre de bir müşkillik arzeder. Birinci görüşe göre müşkillik arzetmesi şöyledir: Bu görüşe göre, Allah'ın irade ettiği her şey tahakkuk eder, meydana gelir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak bizim tevbelerimizi kabul etmek istedimi, bunun hepimiz için gerçekleşmesi gerekir. Halbuki bunun böyle olmadığ malumdur. İkinci görüşe göre de müşkillik arzetmesi şöyledir: Allah Teâlâ, bizim kendi ihtiyacımız ve fiilimizle tevbe etmemizi dilemektedir. Halbuki O'nun, *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek.."* sözünün zâhiri, tevbe fiilini bizde yaratanın Allah Teâlâ olduğunu ve bu tevbemizin işte böylece meydana geldiğini ihsas ettirmektedir. Binaenaleyh bu âyet her iki görüşe göre de bir müşkillik arzetmektedir.

Bu müşkilliğe şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ'nın, *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek..."* buyruğu tevbeyi bizde yaratanın Allahu Teâlâ olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Akıl da bunu teyit etmektedir. Çünkü tevbe, geçmişte yapılmış olan bir fiile duyulan nedâmetten, gelecekte aynı fiili bir daha yapmama şeklindeki azm ve karardan ibarettir. Pişmanlık ve azmetmek irâdî şeylerdendir. İradî olan şeylerin ise yeniden irâde edilmesi mümkün değildir. Aksi halde teselsül gerekir. O halde irâdenin, insanın kendi fiili olması mümkün değildir. Böylece bu pişmanlık ve azmetme işinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla tahakkuk edebileceklerini anlarız. Bu sebeple bu aklî delil de, Kur'ân'ın zâhirinin ihsâs ettiği şeyin doğru olduğuna delâlet etmektedir ki, bu ihsâs edilen şey, bizim tevbelerimizi kabul edenin Allah Teâlâ olduğudur.

O'nun, "Eğer Allah bizim tevbelerimizi kabul ederse, bu tevbe zâten tahakkuk eder..." şeklindeki sözüne mukabil biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek.."* sözü, ümmete bir hitaptır. Allahu Teâlâ, önceki âyetlerde zikredilen annelerin, kızların nikah edilmesi ve yasaklanan diğer şeyler hakkında ümmetin tevbesini kabul etmiştir. Böylece bu tevbe, onlar için hasıl olmuş, meydana gelmiştir. Yaptığımız bu izah ile söz konusu olan müşkil bertaraf edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuş olup bunun manası "Allah sizin durumlarınızı iyice bilen, sizin hakkınızda yaptığı bütün işlerde hikmet sahibi olan ve size hükümler verendir.." demektir.

★★★

Şehvet ve Hırslarına Uyanlar Müslümanları Saptırmak İsterler

Daha sonra Cenâb-ı Hak:

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا

"(Evet), Allah sizin tevbelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar ise, sizin büyük bir meyl ile sapmanızı dilerler"

(Nisa, 27).

Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Denildiğine göre mecûsîler, kız kardeş ve erkek kardeşle, yeğenlerle (kızkardeşin kızlarıyla) evlenmeyi helâl görüyorlardı. Cenâb-ı Hak bunların nikâhlanmasını haram kılınca, onlar şöyle dediler: "Sizler, hala ve teyze kızlarının nikahını helâl kabul ediyorsunuz. Hala ve teyzelerin nikahı ise size haramdır. Binaenaleyh, yeğenleri (erkek ve kız kardeşlerin kızlarını) da nikahlayın..." İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

İKİNCİ MESELE **Mu'tezile** şöyle demektedir: Allah Teâlâ'nın *"Allah sizin tevbelerinizi kabul etmek ister"* buyruğu, Allah Teâlâ'nın, herkesin tevbesini ve itâatta bulunmasını irade ettiğine delâlet etmektedir. Alimlerimiz bunun imkânsız olduğunu söylemektedirler. Çünkü Allah Teâlâ, fasıkın tevbe etmeyeceğini bilmektedir. Halbuki fâsıkın tevbe etmesiyle, Allah'ın onun tevbe etmeyeceğini bilmesi, birbirine zıt iki husustur. Allah Teâlâ'nın ilminin zeval bulması imkânsızdır. İki zıddan birinin vacip olmasıyla beraber, diğer zıddın murad edilmiş olması, muhâl olduğu bilinen bir şeyi irâde etmektir ki, bu da muhaldir. Hem Cenâb-ı Hak herkesin tevbe etmesini isterken, şeytan da sizin büyük bir meyl ile sapmanızı isteyip, sonra Allah'ın murad ettiği değil de, şeytanın murad ettiği tahakkuk edince, bu durumda Allah'ın mülkünde şeytanın nüfûzu, Allah'ın kendi mülkündeki nüfûzundan daha geçerli ve daha tam olmuş olur ki, bu imkânsızdır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, sizin tevbelerinizi kabul etmek ister"* buyruğunun, bu tevbenin kendileri için tahakkuk etmiş olduğu belirli bir topluma bir hitap olduğu sabit olmuş olur.

★ ★ ★

Allah, Mü'minlerin Yükünü Hafifletmek İster

Sonra Cenâb-ı Hak,

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

"Allah, sizden hafifletmek ister. İnsan da zayıf olarak yaratılmıştır"
(Nisa, 28)

buyurmuştur.

Bu âyet-i kerimede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyette geçen "hafifletme" ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Bundan murad, zaruret esnasında, cariyelerle evlenmenin mübah kılınmış olmasıdır. Bu, **Mücahid** ve **Mukâtil**'in görüşüdür:

b) Diğer alimler de şöyle demişlerdir: Bu, şeriatın bütün hükümleri ile kendisinden bize bir lütuf olmak üzere, bize müyesser kılıp kolaylaştırdığı ve İsrailoğullarına ağırlaştırdığı gibi, bize ağırlaştırmamış olduğu bütün teklifleri hakkında umûm ifâde eden bir tabirdir.

Bunun benzeri olan âyetler ise şunlardır:

1- *"Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor O..."* (A'râf, 157).

2- *"Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez"* (Bakara, 185).

3- *"Din hususunda üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* (Hacc, 78). Hz. Peygamber (s.a.s) de, جِئْتُكُمْ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben size, kolaylaştırıcı ve müsamahakâr olan Hanîflik (tevhid) dinini getirdim"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kadî şöyle demektedir: Bu âyet, kulun fiilini Allah'ın yaratmadığına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, mesela Cenâb-ı Hak kâfir bir kimsede hem küfrü yaratacak, sonra da ona, "küfretme (kafir olma)" diyecek!... Böyle bir şey, hükümleri ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. Yine onda imanı yaratmayacak, kulun da o imanı yaratmaya kudreti olmayacak, sonra da o kula "iman et!" diyecek!... Bu da, hükümleri ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. Yine bu ifâde, "teklîf-i mâlâ yutak"ın da olmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü bu da, ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür.

İlim ve Dâî

Cevap: Kâdî'nin bu açıklaması, ilim ve dâî, keza bizim zikretmiş olduğumuz delillerin [129] ekserisiyle reddolunup çürütülür.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا *"Zaten insan zayıf olarak yaratılmıştır"* buyurmuştur. Bu sözün manası şudur: "Allah Teâlâ, insanın zayıf olması sebebiyle, tekliflerini hafifletmiş, ağırlaştırmamıştır...." Doğruya en yakın olanı ise, bu âyette bahsedilen zayıflığın, beden zayıflığına değil, aksine şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağıran sebeplerin, âmillerin çokluğu... anlamına hamledilmesidir. Böylece bu açıklama insanın bunun aksine katlanabilme hususunda zayıf olduğunu bir izah gibi olmuştur. Biz bu izahın daha uygun olduğunu söyledik, zira yaratılış ve kuvvet bakımından zayıf olan kimsenin, Allah Teâlâ, tâata götüren sebeplerini kuvvetlendirdiğinde, bu kimse kuvvetli bir kimse, yaratılış, alet ve edavat bakımından kuvvetli olan kimsenin, tâata davet eden sebepleri zayıf olduğunda, bu kimse de zayıf bir kimse hükmünde olur. Binaenaleyh, bu konuda tesir, sebeplerin zayıf ve kuvvetli olmasındadır, yoksa bedenin zayıf ve kuvvetli olmasında değil... Bütün bu açıklamalar **Kadî**'nin sözleridir ki, bunlar güzel sözlerdir. Ancak ne var ki o, kendi ana kuralını da ihlâl etmiştir. Zira **Kâdî,** fiilin meydana gelip gelmemesi hususunda müessir olanın, sebebin kuvvetli veya zayıf olması olduğunu kabul edip ve şöyle bir düşündüğünde, bu sebebin kuvvetli veya zayıf oluşunun da mutlaka bir sebebi olması gerektiğini anlar. Binaenaleyh eğer bu, kuldan olan, başka bir sebepten dolayı olmuşsa bu, teselsülü gerektirir. Eğer, bütün bunlar Allah tarafından ise -ki bu ister istemez kabul edilecek bir gerçektir- hak ortaya çıkar ve **Mu'tezile**'nin iddiası tamamıyle geçersiz olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nisa sûresinde sekiz âyet vardır ki, bunlar, bu ümmet için, üzerine güneş doğup batan her şeyden daha hayırlıdır. Bu âyetler şunlardır: *"Allah size, açıkça bildirmek ister.. Allah tevbelerinizi kabul etmek*

129) Mutezililer, Cenâb-ı Allah'ın şerri irade etmekten münezzeh olduğunu söyler ve Ehl-i Sünneti bu delil ile susturup, kulun ihtiyarî fiillerini Allah Teâlâ'nın değil, kendisinin yarattığını iddia ederler. Ehl-i Sünnet buna mukabil, onların da kabul ettiği ilm-i ilahî meselesini öne sürerler. "Siz de Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyi bildiği gibi, dalalete düşecek birinin bu halini de ezelde bildiğini kabul ediyor, fakat bunun o şahsın dalalete düşmesinin sebebi olmadığını ifâde ediyorsunuz. Doğru amma, Cenâb-ı Allah'ın ilmi taalluk ettiği gibi, iradesi de kula taalluk eder. Her iki sıfatın taalluk etmesi ayrı durumdadır.

Diğer taraftan Mu'tezile, kulun ihtiyarî fiillerinin kendisi tarafından yaratıldığını ileri sürmekle beraber kulun öyle değil de böyle yapmasının bir sebebi olması gerektiği üzerinde ister istemez dururlar. Ehl-i Sünnete göre müreccih Allah Teâlâ olup, bu Mu'tezililer, kulun fiillerini etkileyen unsura "dâî" derler. Bu da kulun tam serbest olmadığının bir ifâdesi olup, "alemde olan her şey ancak Allah'ın iradesinin taalluk etmesiyle meydana gelebilir." O'nun dilemediği olmaz" diyen Ehl-i Sünnet'in fikrinin doğruluğu ortaya çıkar. Razî ilim ve dâî mes'elesiyle böylece onların fikrindeki tutarsızlığı göstermek istiyor(ç).

ister... Allah sizden hafifletmek ister... Eğer yasak edildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin öbür günahlarınızı örter'' (Nisa, 31); *''Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez''* (Nisa, 40); *''Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, fakat bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar''* (Nisa, 48); *''Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de, sonra Allah'tan mağfiret isterse, Allah'ın tevvab ve rahîm olduğunu görür''* (Nisa, 110) *ve ''Eğer şükreder, îman ederseniz, Allah sizi niye azâba uğratsın...''* (Nisa, 147).

Bu kitabın müellifi olan **Muhammed er-Razî** (kendisine, Allah hüsn-i hâtimeler ihsan etsin) şöyle der: ''Allah'ım! yâ ekreme'l-ekremîn, yâ erhame'r-râhimîn.. Sen lütfunla, rahmetinle bizleri o âyetlerin müjdesine dahil olan kullardan eyle.. (Amîn).

Sekizinci Mükellefiyet: Gayr-ı Meşrû Yollarla Mal Yemeyin

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin **Sekizinci nev'i** de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن
تَرَاضٍ مِّنكُمْ ۚ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ
عُدْوَٰنًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

''Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin. Sizden karşılıklı bir rızâdan (doğan) bir ticâret olması müstesnâ.. Kendilerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki, Allah size çok merhamet edicidir. Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu ateşe sokacağız. Bu da, Allah'a göre pek kolaydır''

(Nisa, 29-30).

Bu âyetlerin daha önceki âyetlerle münasebeti hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, evlenme sebebiyle nefisler hakkında nasıl tasarrufta bulunula-

cağını beyan edince, bundan sonra mallar hakkında nasıl tasarrufta bulunulacağını zikretmiştir.

b) **Kâdî** şöyle demektedir: Allah Teâlâ mallar ile evlenmeyi talep etmeden bahsederek, mehir ve nafakaların tastamam verilmesini emredince, bundan sonra da, mallarda nasıl tasarruf edileceğini beyan buyurarak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ *"Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin"* buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Mal kazanmaktan en büyük maksat onları yemek olduğu için, her ne kadar batıl bir şekilde meydana gelen diğer tasarruflar da haram kılınmış ise de, Allah Teâlâ burada özellikle yemeden bahsetmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, sırf ateş yerler"* (Nisa, 10) âyetidir.

İKİNCİ MESELE Alimler, "bâtıl" kelimesinin tefsiri konusunda şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) Bu, ribâ, gasb, hırsızlık, hainlik, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ederek mal elde etmek ve hak olan şeyi inkâr etmek gibi şeriatta helâl olmayan her şeye verilmiş olan bir isimdir. Bana göre âyeti bu manaya hamletmek, onun mücmel olmasını iktizâ eder. Çünkü bu durumda âyetin takdiri, لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ الَّتِي جَعَلْتُمُوهَا بَيْنَكُمْ بِطَرِيقٍ غَيْرَ مَشْرُوعٍ "Aranızda bulundurduğunuz malları meşrû olmayan bir yolla yemeyiniz" şeklinde olur. Burada meşrû olan yollar genişçe izah edilmediği için, muhakkak ki âyet mücmel olmuş olur.

b) **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basrî** (r.a)'den rivayet edilen şu husustur: "Bâtıl, bir kimsenin malından karşılıksız olarak alınan her şeydir." Bu izaha göreyse âyet mücmel olmaz.

Ancak ne var ki bazı âlimler şöyle diyerek âyetin mensûh olduğunu söylemişlerdir: "Bu âyet nazil olunca, insanlar başkasının yanında herhangi bir şey yemekten kaçındılar, böyle bir şey onlara zor geldi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti, Nûr sûresindeki, لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ *"Kendi evlerinizden ... yemenizde size bir günah yoktur"* (Nûr, 61) âyetiyle neshetmiştir.

Öte yandan âyetin zahiri, "bâtıl" kelimesini zikrettiğimiz şekilde açıkladığımızda, sadaka ve hibeleri de haram kılmış olur.

Bunun bir nesh değil, sadece bir tahsis olduğu da söylenebilir. İşte bu sebepten dolayı **Şa'bî, Alkame**'den; o da **İbn Mesûd**'dan rivayet ettiğine göre **İbn Mesûd,** "Bu âyet muhkem olup neshedilmemiştir. Kıyamete kadar da nesholunmayacaktır" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin"* buyruğunun muhtevasına, hem başkasının malını, hem de kendi malını bâtıl yolla yemenin hükmü girmektedir. Çünkü O'nun, اَمْوَالَكُمْ "mallarınızı.." tabirine bu iki kısım da dahil olmaktadır.

Bu tabir Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلاَ تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ *"Kendilerinizi öldürmeyin"* hitabı gibidir. Bu ifâde de, hem başkasını hem de insanın kendisini bâtıl ve haksız bir yere öldürmeyi yasaklamış olduğunu gösterir. Kişinin kendi malını bâtıl bir yolla yemesi, o malını Allah'a isyân etmenin söz konusu olduğu yerlerde yemesi, bitirmesidir. Başkasının malını bâtıl ve haksız bir yolla yemesini ise, daha önce zikretmiştik..

Ticaret Gibi Karşılıklı Rıza Olmaksızın Mallarınızı Yemeyin

Sonra Cenâb-ı Hak اِلاَّ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ *"Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) bir ticaret olması müstesna..."* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Asım, Hamza ve **Kisâî,** nasb ile olmak üzere تِجَارَةً ; diğer kırâat imamları ise ref' ile olmak üzere, تِجَارَةٌ şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi mansûb okuyanlar, كَانَ fiilini nakıs kabul ederek böyle okumuşlardır. Buna göre âyetin takdiri, اِلاَّ اَنْ تَكُونَ .. اَلتِّجَارَةُ تِجَارَةً... şeklinde olur. Merfû okuyanlar ise, كَانَ fiilini tam kabul ederek okumuşlardır ki, bu durumda kelamın takdiri اِلاَّ اَنْ تُوجَدَ و تَحْصُلَ تِجَارَةٌ şeklinde olur. **Vahidî,** tercihe şayan olanın ref' olduğunu söylemiştir. Zira mansûb okuyanlar, تِجَارَةً kelimesine râci bir zamir takdir ederek, bu kelamın takdirinin, اِلاَّ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً şeklinde olduğunu söylerler. Halbuki, "ızmâr kable'z-zikr" (mercii zikredilmeyen bir zamir takdir etmek) her ne kadar caiz ise de, kuvvetli bir kullanış değildir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın buradaki اِلاَّ ifâdesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, istisnâ-i munkatı'dır. Çünkü "Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) ticaret" mefhûmu, "malı bâtıl bir yolla yeme" cinsinden bir şey değildir. Buna göre buradaki اِلاَّ edâtı, بَلْ "fakat..." manasındadır. Buna göre mana, "Lâkin o malı, karşılıklı bir rızâdan doğan ticâret ile yemek helâldir" şeklindedir.

b) Bazı alimler, buradaki istisnânın istisnâ-i muttasıl olduğunu ve bir şey takdir ederek, bu ifâdenin takdirinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: لاَ تَاْكُلُوا اَمْوَلَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَاِنْ تَرَاضَيْتُمْ كَالرِّبَا وَغَيْرِهِ اِلاَّ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ "Ribâ vesâire gibi karşılıklı rızânız dahi bulunsa, aranızda mallarınızı bâtıl yollarla yemeyiniz. Ancak bunun, karşılıklı bir rızaya dayanan bir ticaret olması hali müstesnâ..."

Bil ki, ticaretten elde edilen mallar nasıl helâl ise, hibe, vasiyyet, verâset, sadaka,

mehir ve cinâyetlerin "erş"lerini (uzuvların diyeti) almak gibi yollarla elde edilen mallar da helâl olur. Zira ticaretin dışında, mülk edinmenin pekçok sebebi vardır.

Buna göre şayet, "buradaki istisnâ, istisnâ-i munkatı'dir" dersek, ortada herhangi bir müşkilat kalmaz. Çünkü Allahu Teâlâ bu âyette mülk edinmenin tek bir sebebini zikretmiş, ne menfî ne de müsbet olarak diğer sebepleri zikretmemiştir.

Ama buradaki istisnânın istisnâ-i muttasıl olduğunu söylersek, bu, ticaretin dışında kalan kazanç yollarının helâllik ifade etmeyeceği hususunda bir hüküm olmuş olur. Böyle olması halinde de mutlaka ya nesh, ya da tahsis bulunması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h), "Muâmelât hususundaki nehyler "butlâna" (o muâmelenin bâtıl olduğuna delâlet eder" derken, **Ebû Hanife** (r.h) ise "buna delâlet etmez" demektedir. **Şafiî,** kendi görüşünün doğruluğuna şunları delil getirmiştir:

a) Bütün mallar, Allah'ın mülküdür. Binaenaleyh O, kullarının bazısına, bazı tasarruflarda bulunma müsaadesi verdiğinde, bu müsaade tıpkı şunun gibi olur: Bir kimse, bazı tasarruflarda bulunmak üzere birisini vekil tayin etse, sonra bu vekil, müvekkilinin sözünün aksine tasarruflarda bulunsa, bunlar icma ile geçersiz sayılır. Mecâzî manada mâlik olan bir kimsenin sözünün aksine yapılan tasarruflar geçersiz sayıldığına göre, hakîki manada mâlik olan Cenâb-ı Hakk'ın sözünün aksine yapılan tasarrufların haydi haydi geçersiz sayılması gerekir.

b) Bu fâsit tasarruflar, yasaklanan ve haram kılınan şeylerin varlık âlemine girmelerini ya gerektirmiş olurlar ya da olmazlar. Eğer gerektirirlerse, o zaman fâsit tasarruflara kıyas ile bu tasarrufların bâtıl olduğuna hükmetmek gerekir. Burada cihet-i câmi'a (müşterek nokta), nehyin menşe'inin varlık âlemine girmemesi hususunda sa'yu gayret göstermektir. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, geçerli ve sahih tasarruflara kıyas ile onun sıhhatine hükmetmek gerekir. Buradaki cihet-i câmi'a ise, bu tasarrufun, ifsaddan hâlî bir tasarruf olmasıdır. Binâenaleyh her iki durumda da, tasarrufun tahakkuk etmiş olmasının gerektiği sâbit olur. Sahîh olmayan ve bâtıl olmayan bir tasarrufun olduğunu söylemek imkansızdır.

c) *"Bir dirhemi iki dirheme satmayın"* hadisi, *"Hür insanı köle karşılığında satmayın (değiştirmeyin)"* hadisi gibidir. Bu lâfzî bir nehiy olmakla beraber **şeriatı** neshettiği gibi, birincisi de böyledir. Bu, şeriatı nesh olunca, bir hüküm ifâde **etmiş** olması bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Alışverişte Görme Muhayyerliği ve Meclis Muhayyerliği

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Sırf bedele dayalı akitlerde, meclis muhayyerliği sâbit değildir." **Şafiî** (r.h) ise, bunun sâbit olduğunu söyler. **Ebu Hanife** görüşüne nass-larla delil getirmiştir:

a) Delillerden biri, bu âyettir. Zira Hak Teâlâ'nın, *"Sizden karşılıklı bir rızâdan (doğan) bir ticaret olması müstesna..."* buyruğunun zahirî manası, karşılıklı rıza bulunması halinde, bu ticaretin helâl olduğunu gösterir; isterse o (ticaretin yapıldığı) meclisten (yerden) ayrılma olsun, isterse olmasın..

b) Hak Teâlâ'nın, *"Ahidleri(nizi) yerine getiriniz"* (Maide, 1) âyeti... Cenâb-ı Hak bu emri ile her ahid yapana, yaptığı ahde bağlı kalmayı gerekli kılmıştır.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), لاَ يَحِلُّ مَالُ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ اِلاَّ بِطِيبَةٍ مِنْ نَفْسِهِ *"Gönül rızası olmadan, müslüman bir kişinin malı (diğerine) helal olmaz"* [130] demiştir. Bey' (alış-veriş) akdi yapılmak sureti ile ticarette gönül rızası temin edilmiştir. Binaenaleyh ticarette helalliğin bulunması gerekir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s), مَنِ ابْتَاعَ طَعَامًا فَلاَ يَبِعْهُ حَتَّى يَقْبِضَهُ *"Kim bir yiyecek satın alırsa, onu eline almadan (teslim almadan) satmasın"* [131] buyurmuş ve o yiyeceğin ancak teslim alındıktan sonra satılabileceğini bildirmiştir.

e) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ortada ölçek bulunmadığı müddetçe, yiyeceklerin alınıp satılmasını yasakladığı, ortada bir ölçek bulunduğu zaman onların alınıp satılmasını mübah kıldığı ve bunun için o meclisten (alınıp-satılma yapılan o yerden) ayrılmayı şart koşmadığı rivayet edilmiştir." [132]

f) Hz. Peygamber (s.a.s) لاَ يَجْزِى وَلَدٌ وَالِدَهُ اِلاَّ اَنْ يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ *"Bir çocuk, babasının hakkını ancak, onu köle olarak bulur, onu satın alır ve azâd ederse ödemiş olur"* buyurmuştur. Alimler, çocuk babasını köle olarak satın alır almaz, o babanın hürriyetine kavuşmuş olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da malik oluşun, sırf alış-veriş akdi ile tahakkuk edeceğini gösterir.

Bil ki **Şafiî** bu nassların umûmî manalarını kabul etmekte, fakat şöyle demektedir: "Siz, muhaddislerin, zayıf olduğu hususunda ittifak ettikleri bir hadise dayanarak, müşterinin görmeden satın aldığı şeylerde görme muhayyerliğinin olduğunu söylediniz. Biz ise, hadis âlimlerinin ittifakla kabul ettiği bir hadise dayanarak, meclis muhayyerliğinin olduğunu söylüyoruz. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْمُتَبَايِعَانِ

130) Keşfu'l-Hafâ, 2/371.
131) Buhârî, Büyû, 54; Müslim, Büyû, 29 (III/1159)
132) İbn Mâce, Ticaret, 37 (2/750)

بِالْخِيَارِ مَالَمْ يَتَفَرَّقَا *"Alan da satan da, (o alış-veriş yaptıkları meclisten, yerden) ayrılmadıkça muhayyerdirler (vazgeçebilirler)"* [133] hadisidir.

Ebu Hanife'nin arkadaşlarının bu hadisi te'vil edişleri ve o te'villere karşı verilen cevaplar hilâfiyyât kitaplarında zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İntihar Haramdır

Allah Teâlâ, وَلاَ تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا *"Kendilerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size çok merhamet edicidir"* buyurmuştur.

Alimler, bu buyruğun insanların biribirini öldürmesini yasakladığı hususunda ittifak etmişlerdir. Cenâb-ı Hak *"kendilerinizi"* demiştir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُؤْمِنُونَ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ *"Mü'minler, tek bir can gibidir"* demiştir. Bir de Araplar, içlerinden bazıları öldürüldüğünde "Ka'be'nin Rabb'ine yemin olsun ki öldürüldük" derler. Çünkü bazılarının öldürülmesi, diğerlerinin de öldürülmesi gibidir.

Alimler âyetteki hitabın, insanların kendi kendilerini öldürmeleri hususunda bir nehiy olup olmadığında ihtilaf etmişler ve bazıları bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Mü'min bir kimsenin, imanı olduğu halde intihar etmesinin yasaklanması caiz değildir. Çünkü mü'min kimse, kendini öldürmemeye mecburdur. Zira onu dünyada iken bu işi yapmaktan caydıracak şeyler mevcuttur ki bunlar, şiddetli bir acı ve büyük bir kınamadır. Onu uhrevî bakımdan da bu işten caydıracak şeyler mevcuttur ki, bu da büyük bir azaba müstehak olmadır. Caydırıcı sebepler açıkça bulununca, o mü'minin bu işi yapması imkansız olur. Durum böyle olunca da, ona intiharı yasaklamanın bir manası olmazdı. Bu nehyin, Hinduların inandığı gibi, ancak kendi kendini öldürmeyi din edinen kimseler hakkında olması mümkündür. Böyle bir şey ise mü'minden sâdır olmaz."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Mü'min bir kimseye, Allah ve âhirete inandığı halde, kendisini öldürmenin daha kolay geleceği keder ve eziyetler gelebilir. İşte bu sebepten ötürü, pek çok müslümanın intihar ettiğini görüyoruz. Durum böyle olunca, bu nehyin bir faydası olur.

Yine burada şöyle diğer bir ihtimal daha vardır: "Adam öldürmek, irtidâd etmek ve evli iken zina etmek gibi sebeplerden dolayı öldürülmeye müstehak olacağınız işler yapmayın" denilmek istenmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin kullarına acıyıp merhamet ettiği için, onlara, meşakkat ve sıkıntıları gerektirecek şeyleri yasakladığını beyân etmiştir. Şu da denilmiştir: Allah Teâlâ, İsrailoğullarına, onlar için bir tevbe ve hatalarından bir kurtuluş vesilesi olsun diye, kendilerini öldürmelerini emretmiştir.

133) Buhârî, Büyû, 43; Müslim, Büyû, 45 (III/1164).

Ey ümmet-i Muhammed, Hak Teâlâ size merhamet ettiği için, sizi bu çetin mükellefiyetlerle sorumlu tutmamıştır.

Daha sona Cenâb-ı Allah, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu ateşe sokacağız. Bu da Allah'a göre pek kolaydır"* buyurmuştur. Bil ki bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, Hak Teâlâ'nın *"Kim.... bunu yaparsa"* sözünde, "bunu" kelimesi ile neye işaret edilmiş olduğu hususunda şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) **Atâ**, "Bu, haram olan cana kıyma hususunda hâs bir ifâdedir. Çünkü zamirin, daha önce zikredilen şeylerden kendisine en yakın olana râcî olması gerekir" demiştir.

b) **Zeccâc**, "Bu ifâde, hem öldürmeye hem de bâtıl (gayr-ı meşrû) yol ile başkasının malını yemeye işaret etmektedir. Çünkü bu iki husus aynı âyette zikrolunmuştur" demiştir.

c) **İbn Abbas** (r.a), "Bu ifâde, Tâ sûrenin başından buraya kadar Cenâb-ı Hakk'ın yasaklamış olduğu herşeye işarettir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..."* buyurmasının sebebi önceki ifâdede, insanların birbirini öldürmesinin söz konusu edilmiş olmasıdır. Bazan bu öldürme, mesela kısasta olduğu gibi, hak (meşru) olur. Burada önce geçen kısımda mal olmaktan bahsolunmuştur. Bazan bu da, meselâ diyet ve benzeri şeylerde olduğu gibi hak (meşrû) olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu va'îdde haksız ve haddi aşmış olmayı şart koşmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kebire İşleyenlerin Ebedî Azab Görmeyecekleri

Mu'tezile "Bu âyet ehl-i salat hakkında kesin bir ilâhî tehdidin bulunduğuna delâlet etmektedir" der ve şöyle devam eder: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onu ateşe sokacağız"* ifâdesi, her ne kadar cehennemde ebedî olarak bırakmaya delâlet etmese dahi, fasıklar hakkında ilahî bir tehdidin bulunduğunu kesinlikle söyleyen herkes, onların cehennemde ebedî bırakılacaklarına hükmetmiştir. Binaenaleyh bu iki hususun birisinin bulunmasından, diğerinin de bulunması gerekir. Çünkü, bu iki durum arasında bir fark bulunduğunu söyleyen hiç kimse yoktur."

Mu'tezile'nin bu görüşüyle ilgili olarak, birçok yerde tafsilatlı cevaplar vermiştik. Ancak ne var ki burada da şunu söylemek isteriz: Bu ifâde kâfirlere tahsis edilmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..."*

buyurmuştur. Tekrardan kurtulmak için, haddi aşmakla haksızlık etmek arasında mutlaka bir farkın bulunduğunu söylemek gerekir. Binaenaleyh zulüm, Allah'ın tekliflerini tecavüze niyetlenen herkesin yaptığına ad olarak verilen şeydir. Şüphe yok ki, böyle olan bir kimse de kâfir olur. Şu da söylenemez: Allah Teâlâ onları imanla vasfederek, *"Ey iman edenler..."* demedi mi? O halde, daha nasıl bunlarla kâfirler kastedildi demek mümkün olur? Çünkü biz şöyle diyoruz: Sizin mezhebinize göre bu ilahî tehdidin muhtevasına giren herkes, kesinlikle mü'min değildir. Binaenaleyh bu görüşünüze göre sizin şöyle demeniz gerekir: "Onlar mü'mindiler... sonra bu fiilleri irtikâb edince, iman vasfı üzere devam edemediler." Sizin bu sözü söylemeniz mutlaka gerekince, dediğinizi söylediğinizi izah sadedinde, bizim söylediğimiz niçin doğru olmasın? Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak âyeti sona erdirerek, وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا *"Bu da, Allah'a göre pek kolaydır"* buyurmuştur. Bil ki mümkin olan her şey, Allah'ın kudretine nisbetle müsavidir. Bu durumda, bazı fiillerin O'na bazılarından daha kolay olduğunu söylemek imkânsız olur. Aksine âyetteki bu hitab, aramızda bilinen üslûb üzere nazil olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ *"Bu, (yani diriltme ilk yaratmadan) O'na göre daha kolaydır"* (Rûm, 27) buyruğunda olduğu gibidir. Ya da bunun manası, iyice tehdit etmektir ki, bu da şu demektir: Hiç kimse bundan kaçıp kurtulamaz ve hiç kimse de O'na karşı gelemez.

★★★

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin (öbür) kabahatlerinizi örteriz ve sizi şerefli bir mevkie sokarız"

(Nisa, 31).

Bil ki, Cenâb-ı Hak önce bu tehdidini zikredince, bunun peşinden de, bununla ilgili tafsilatı getirerek bu âyeti zikretmiştir. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kebairden Olan Günahlar

Alimlerden bazıları şöyle demiştir: Bütün günahlar ve isyanlar, kebâirdir. **Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın** şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kendisiyle Allah'a isyan edilen her şey, büyük günahtır. Her kim bunlardan bir şey yaparsa Allah'a istiğfar etsin. Çünkü Allah Teâlâ, İslâm'dan dönüp mürted olan, O'nun bir farzını inkâr eden veya kadere inanmayan kimseler hariç, bu ümmetten hiç kimseyi ebedî olarak ateşte bırakmayacaktır." Bil ki bu söz, birkaç bakımdan zayıftır:

Birinci hüccet, bu âyettir. Çünkü, bütün günahlar kebâir olsaydı, kebâirden uzaklaşmakla örtülen diğer günahlar ile, kebâir olan günahlar arasında ayırım yapmak doğru olmazdı.

İkinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, *"Küçük, büyük her şey yazılıdır"* (Kamer, 53) ve *"Küçük büyük hiç bir şey bırakmayıp onları saymış..."* (Kehf, 49) âyetleridir.

Üçüncü hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s), büyük günahların hangileri olduğunu tam manasıyla açıklamıştır. Meselâ, اَلْكَبَائِرُ: اَلْإِشْرَاكُ بِاللّٰهِ وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ قَتْلُ النَّفْسِ *"Şunlar büyük günahtır: Allah'a şirk koşmak, yemîn-i gamûs, (yalan yere yemin), anne-babaya isyan etmek ve cana kıymak..."* (134) demesi gibi. Hz. Peygamber'in bu ifâdesi de, kebâir olmayan günahların bulunduğuna delâlet etmektedir.

Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küfrü, fasıklığı, isyânı size çirkin gösterdi"* (Hucurat, 7) âyetidir. Bu, menhiyyatın üç kısım olduğu hususunda, açık ve sarih bir ifâdedir:

a) Küfür,
b) Fısk,
c) İsyân...

Atfın sahîh olabilmesi için, mutlaka fısk ile isyan arasında bir farkın bulunması gerekir. Bu ise ancak, küçük günahlar ile büyük günahlar arasında zikretmiş olduğumuz farktır. Buna göre kebâir olan günahlar, fısk; küçük günahlar ise isyândır.

Kebâir Hakkında İbn Abbas'ın İzahının Değerlendirilmesi

İbn Abbas, şu iki şekilde görüşüne delil getirmiştir:

1- Kendisine isyân edilen zât'ın nimetleri çoktur.

2- Kendisine isyân edilen zâtın tebcil edilmesi gerekir. Buna göre birincisini ele

134) Buhârî, Edeb, 6; Nesâî, Tahrîm, 3 (VII/89).

aldığımızda, hiç şüphesiz Allah'ın nimetlerinin sonsuz olduğunu görürüz. Nitekim O, *"Allah'ın nimetini birer birer saysanız (bu, ne mümkin? Onu) icmâl suretiyle bile sayamazsınız..."* (Nahl, 18) buyurmuştur.

İkincisini ele aldığımızda, Cenâb-ı Hakk'ın, mevcudatın en yücesi ve en büyüğü olduğunu görürüz. Bu iki takdire göre de, O'na isyân etmenin son derece büyük olması gerekir. Böylece her günahın büyük günah olduğu sabit olur. **İbn Abbas**'ın bu görüşüne şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) O'nun, mevcudatın en yücesi ve en şereflisi olması gibi, bunun yanında yine O, Erhamu'r-râhimîn (merhamet edenlerin en merhametlisi), ekremu'l-ekremîn (ikrâm edenlerin en cömerdi) ve itâat edenlerin taatlerinden, günah işleyenlerin günahlarından müstağni olanların en müstağnisidir. Bütün bunlar, günahın hafif olmasını gerektirir.

b) Farzet ki günah olarak, her günah büyüktür. Fakat bazısı bazısından daha büyüktür. Bu da aralarında bir farkın olmasını gerektirir.

Kebâir Ayırımı Yapanlar, Onları Tayin Etmede İhtilafları

Günahların, büyük ve küçük diye iki kısma ayrıldığı sabit olunca, bunun böyle olduğunu söyleyenler de iki kısma ayrılmışlardır: Bir kısmı "Büyük günah, nefsi ve zatı bakımından küçük günahtan ayrılır" derken, diğer kısmı, bu ayrılışın günahların zatları (asılları) bakımından olmayıp, günahı işleyenlerin durumları bakımından olduğunu söyler. Biz bu iki görüşün herbirini biraz açıklamaya çalışalım:

Birinci görüş: Bu görüşü benimseyenler de kendi içlerinde çok ihtilaf etmişlerdir. Biz, o ihtilafların bir kısmına işaret edelim:

1- **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Haram olan bir canı öldürme, muhsan (namuslu) bir kadına iftira atma, zinâ, fâiz, yetim malı yeme ve İslâm ordusundan kaçma gibi Kur'ân'da ilahî tehdidle zikredilen herşey büyük günahtır."

2- **İbn Mes'ud** (r.a) "Nisa sûresini açın, Allah'ın orada otuzüç âyette nehyettiği herşey büyük günahtır" demiş ve şöyle ilave etmiştir: "Bunun delili, *"Eğer yasak edildiğiniz büyük (günah)lardan kaçınırsanız..."* (Nisa, 31) âyetidir.

3- Bir kısım alimler de: "Kasden yapılan herşey büyük günahtır" demişlerdir.

Kebâir Hakkında Görüşlerin Eleştirilmesi

Bütün bu görüşler zayıftır. Birincisinin zayıflığı şudur: Her günahın mutlaka dünyada zemme, âhirette de ikâba konu olması gerekir. Binaenaleyh "Kur'ân'da

ilâhî tehdid (va'îd) ile gelen herşey büyük günahtır" görüşü, her günahın, büyük günah olmasını gerektirir ki biz bunun batıl olduğunu göstermiştik.

İkinci görüşün zayıflığı şudur: Zira Allah Teâlâ, Nisâ sûresinin dışındaki sûrelerde de pek çok büyük günahtan bahsetmiştir. Binaenaleyh büyük günahları bu surede zikredilenlere tahsis etmenin manası yoktur.

Üçüncü görüş de zayıftır. Çünkü eğer bu görüşte olanlar "kastî yapılan" sözü ile, "yaptığından haberdar olarak" manasını kastetmişlerse, bunun durumu Cenâb-ı Hakk'ın nehyettiği şeyin durumu gibi olmaz. Bundan dolayı bu görüşe göre de her günahın büyük günah olması gerekir ki biz bunun batıl olduğunu belirtmiştik. Eğer bunlar "kastî" sözü ile, "yaptığının bir günah olduğunu bile bile günah işleme" manasını kastediyorlarsa, yahudi ve hristiyanların Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkâr ettikleri malumdur. Halbuki onlar bunun bir masiyet olduğunu bilmezler. Fakat bu büyük bir inkâr ve günahtır. Binaenaleyh bu üç görüş de bâtıldır. **Allame el-Gazalî** (r.h) "**İhyû-u'l-Ulum**" kitabının "Müntehebât" bölümünde büyük ve küçük günahların farkı konusunda uzun bir kısım ayırarak şöyle demiştir: "Bütün bunlar, büyük günahların küçük günahlardan zatı ve mahiyeti bakımından ayrıldığını söyleyenlerin görüşüdür."

Kebâir Hakkında Mu'tezile Görüşünün Tenkidi

İkinci görüş ki bu, "büyük günahlar, günahı işleyenlerin durumları bakımından, küçük günahlardan ayrılır" diyenlerin görüşüdür. Bunlar şöyle derler: "Her taatin bir mükafaat karşılığı vardır. Aynı şekilde her günahın da bir ceza karşılığı vardır. Mesela insan bir taatta bulunup taatı sebebiyle bir mükafaata müstehak olur; daha sonra da bir günah işleyip bu günahı sebebiyle bir cezayı hakeder ise, taatın mükafaatı ile günahın cezası arasındaki durum, aklî taksimata göre üç şekilde olabilir:

a) İkisi birbirine eşit olur. Bu, her nekadar aklen ihtimal dahilinde ise de, naklî delil böyle bir durumun olmayacağına delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, *"(Onlardan) bir takım cennette, bir takım da cehennemdedir"* (Şûra, 7) buyurmuştur. Faraza sevabı ve günahı tam denk bir mükellef bulunsaydı, onun ne cennette ne de cehennemde olmaması gerekirdi.

b) Bu kimsenin taatının mükafaatının, günahının cezasından daha fazla olması durumu... Bu durumda onun mükafaatından cezası kadar kısım düşer ve geriye bir parça mükafaatı kalmış olur. İşte bu günah, küçük günah olup, bunun mükafaattan düşülmesine de "tekfir" (günahın örtülmesi) denilir.

c) Bu insanın günahının cezasının, taatinin mükafaatından daha fazla olması durumu... Bu durumda da günahın cezasından, mükafaat kadar kısım düşülür ve

geriye cezanın bir kısmı kalır. İşte bu günah da kebire (büyük günah) olup, bu düşme ihbât (amelin boşa gitmesi) diye adlandırılmıştır. İşte bu izah ile, büyük ve küçük günahın farkı ortaya çıkmış olur. Bu, Mu'tezile'nin ekserîsinin görüşüdür.

Bil ki bu görüş, bizce hepsi batıl olan birtakım usullere (prensiplere) dayanmıştır:

a) Bu, "Taatın bir mükafaatı, günahın da bir cezayı mutlaka gerektirdiği" prensibine dayanır ki bu prensip bâtıldır. Çünkü biz tefsir'in pek çok yerinde fiilin kuldan sâdır olmasının, ancak Cenâb-ı Hakk'ın o kulda, bu fiili gerektiren bir sebep yarattığında olabileceğini beyân etmiştik. Her nezaman böyle olursa taatın, mükafaatı; mâsiyetin de cezayı gerektirmesi imkansız olur.

b) Farzedelim ki durum böyle. Fakat biz aklın açıkça gösterdiği gibi, bir kimse yetmiş yıl Allah'ı birlemek, takdîs ve tenzîh etmek ve Allah'a hizmet ve taatte bulunmakla meşgul olsa, hiç şüphesiz bu kulun, bu uzun müddet içinde, bunca taatlardan elde edeceği mükafaatların toplamının, bir damla içki içen kimsenin cezasından daha çok olduğunu anlarız. Ancak ne var ki ümmet-i Muhammed bir damla da olsa içki içmenin büyük günahlardan olduğu hususunda ittifak etmiştir. Eğer Mu'tezile bu görüşlerinde diretip "Hayır, bu bir damla içkinin cezası yetmiş yıllık tevhid ve ibadetlerin mükafaatından daha fazladır" derlerse, kendi kâide ve düsturlarını geçersiz kılmış olurlar. Çünkü onlar, bu gibi meseleleri "hüsün ve kubuhun (iyilik ve kötülüğün) akla göre olduğu" prensibine dayandırırlar. Bu kadarcık günahın cezasını, o kadar çok taatın mükafaatından daha fazla sayan kimsenin zalim olduğu akıllarda yer eden gerçeklerdendir. Binaenaleyh eğer onlar, bu konuda aklın vereceği hükmü defetmeye çalışırlarsa, hiç şüphesiz kendi aleyhlerine olarak, "Birşeyin hasen (iyi-hayır) ve kabîh (kötü-şer) olduğuna akıl karar verir" şeklindeki prensiplerini iptal etmiş olurlar. Bu durumda da, kendi aleyhlerine olarak bütün prensipleri geçersiz olur.

c) Allah'ın nimetleri sayısız olup, bunlar kulun taatlarından önce de mevcuttur. Bu önce olan nimetler, o taatları gerektirmektedir. Binaenaleyh taat olan şeyleri edâ etmek, önceden gelmiş olan nimetlere karşılık vacip olan şeyleri edâ olmuş olur. Bu gibi taatlar, artık istikbalde başka bir şey (mükafaatı) gerektiremezler. Durum böyle olunca, hiçbir taatin bir mükafaat gerektirmemesi icap eder. Böyle olunca da işlenen her günahın cezası, işleyen kimsenin mükafaatından fazla olmuş olur. Bu durumda da her günahın, büyük günah olması gerekir ki bu da bâtıldır.

d) Bu görüş, "ihbât" prensibine dayanır. Biz, bu görüşün iptali hususunda Bakara sûresinde pek çok izahlar yaptık. Binaenaleyh Mu'tezile'nin, büyük ve küçük günah arasındaki fark konusunda ileri sürdüğü bütün bu şeylerin bâtıl olduğu sâbit olur. Muvaffakiyyet Allah'tanır.

İKİNCİ MESELE

Kebairin Mübhem Bırakılmasının Dayandığı Hikmet

Alimler, Allah Teâlâ'nın büyük günahları küçük günahlardan tek tek ayırıp ayırmadığı hususunda ihtilaf etmişler ve ekserisi şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ büyük günahları küçük günahlardan tek tek ayırmamıştır. Zira O, bu âyette büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahların affını gerektireceğini beyan etmiştir. Binaenaleyh kul, muyayyen olan falan falan günahların büyük olduğunu bildiğinde, onlardan sakındığı takdirde küçük günahlarının bağışlanacağını anlamış olur. Böylece bu da, onu bir nevi küçük günahları işlemeye teşvik olmuş olur. Halbuki kabîh (kötü) şeylere teşvik, genel olarak uygun düşmez. Fakat Cenâb-ı Allah büyük günahları küçük günahlardan ayırmayıp; kul da günahlar içinde küçük günah tanımayıp, yapacağı her günahın büyük olabileceği kanaatinde olursa, bu durum onun küçük günahları işlemesine de engel teşkil etmiş olur." Bu görüşteki alimler sözlerine devamla şöyle derler: "Namazlar içerisinde "orta namazın", Ramazan geceleri içerisinde "Kadir gecesinin", Cuma gününün saatleri içerisinde "icabet (duaların kabul) saatinin" ve bütün ömür içerisinde "ölüm vaktinin" gizlenmesi de, İslâm şeriatinde bunun benzeri olan misallerdir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu kâide, Allah Teâlâ'nın hiçbir günahın küçük olduğunu ve büyük günahların neler olduğunu beyan etmemesini gerektirir. Çünkü büyük günahları beyan etmesi halinde, diğerleri küçük günah olmuş olur. Bu durumda da küçük günahlar bilinmiş olur.

Fakat Cenâb-ı Hakk, bazı günahların büyük olduğunu belirtebilir.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) *"Neleri büyük günah sayıyorsunuz?"* dediğinde, ashabı "Allah ve Resûlullah daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine O: اَلْإِشْرَاكُ بِاللّٰهِ وَقَتْلُ النَّفْسِ الْمُحَرَّمَةِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَالْفِرَارُ مِنَ الزَّحْفِ وَالسِّحْرُ وَ اَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَقَوْلُ الزُّورِ وَ اَكْلُ الرِّبَا وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ *"Allah'a şirk koşmak, öldürülmesi haram olan insanı öldürmek, ana-babaya isyan etmek, ordudan kaçmak, büyü yapmak, yetim malı yemek, yalan söylemek, faiz yemek, iffetli ve namuslu kadınlara iftira atmaktır"* (135) buyurmuştur.

Abdullah İbn Ömer (r.a)'in bu hadisi zikrederken, "Beytu'l-Haram'a (Mescid-i Haram'a) sığınan kimsenin kanını (öldürülmesini) helâl görme ve içki içmeyi de bunlara ilave ettiği; **İbn Mes'ud** (r.a)'un da, bunlara, Allah'ın rahmetini ummayı, Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyi ve Allah'ın ikâbından emin olmayı eklediği rivayet edilmiştir. Yine **İbn Abbas** (r.a)'dan, büyük günahların yedi tane olduğu rivayetinin yanısıra bunların sayısını yetmişe veya yediyüze ulaştırdığına dair rivayetler de vardır. Allah en iyi bilendir.

---

135) Buhârî, Şehâdât, 10; Müsned, 5/413).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mu'tezile'den Kâbî'nin Kebair Hakkındaki İddiasına Cevap

Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî bu âyete dayanarak, büyük günah işleyenler hakkında va'îd-i ilahinin bulunduğuna kesin hükmedip şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu âyetle, va'îdi hakkındaki şüpheleri gidermiştir. Çünkü o büyük günahları zikrettikten sonra, onlardan kaçınanların küçük günahlarını bağışlayacağını bildirmiştir. Bu da insanların büyük günahlardan kaçınmadıkları zaman, küçük günahlarının affedilmeyeceğine delâlet etmektedir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, tevbesiz olarak onların büyük ve küçük günahlarını bağışlaması caiz olsaydı, bu âyet doğru olmazdı.

Bizim (Ehl-i Sünnet) âlimlerimiz **Kâbî**'ye şöyle cevaplar vermişlerdir:

Birincisi: Sizin, ey Mutezilîler bu âyetle istidlâliniz, ister istemez şu iki şekilden biri ile olacaktır: Ya diyeceksiniz ki "Cenâb-ı Allah büyük günahlardan kaçınılması halinde öteki günahları affedeceğini bildirdiğine göre, büyük günahlardan kaçınılmaması halinde öteki günahları affetmemesi vacip olmuştur. Zira bir şeyi zikretmek, onun dışında kalanların o hükmün dışında tutulduğu manasına gelir." Böyle demeniz batıldır; zira Mu'tezile'ye göre bu prensip geçersizdir, bize göre ise, sadece zayıf zannî bir delâlet taşır. Yahut ey Mu'tezilîler şöyle diyeceksiniz: "İn" şart edatı ile bir şeyin şart koşulması halinde, o şeyin yokluğu halinde koşulan şart da yok olur." Amma bu da zayıf bir görüştür. Nitekim şu âyet-i kerimeler de onun zayıflığını gösterir.

a) وَاشْكُرُوا لِلَّهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ *"Eğer (اِنْ) O'na kulluk ediyorsanız, Allah'a şükredin"* (Bakara,172). Şükür, ister insan Allah'a kulluk (ibadet) etsin ister etmesin vâcibtir.

b) فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ *"Eğer (اِنْ) birbirinize emin olmuşsanız (güvenmişseniz), kendisine inanılan (borçlu), emâmentini tastamam ödesin"* (Bakara, 283). Halbuki emâneti ödemek, ister emâneti veren ona güvensin ister güvenmesin, vaciptir.

c) فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ *"Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkekle iki kadını (şahid tutun)"* (Bakara, 282). Halbuki iki erkek bulunsun bulunmasın, bir erkek ve iki kadını şahid tutmak caizdir.

d) وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ *"Eğer (اِنْ) bir yazıcı bulamadıysanız, o zaman (borçludan) alınmış rehineler (yeter)"* (Bakara, 283). Halbuki borç veren, bunu yazacak bir katip bulsa da bulmasa da, rehin alması meşrudur.

e) وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَآءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا *"Eğer kendileri iffetli olmak ister-*

lerse, cariyelerinizi fuhşa zorlamayın'' (Nûr, 33). Halbuki fuhşa zorlamak, onlar iffetli olmayı isteseler de istemeseler de haramdır.

f) *''Eğer yetim kızlar hakkında, adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız, sizin için helâl olan kadınlardan nikah edin...''* (Nisa, 3). Halbuki nikah, böyle bir korku bulunsa da bulunmasa da caizdir.

g) *''Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz, (seferde) namazı kısaltmanızda bir vebal yoktur''* (Nisa, 101). Halbuki bu korku olsun olmasın, seferde namaz kısaltılabilir.

h) *''Eğer (o evladlar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün terikesinin üçte ikisi onlarındır''* (Nisa, 11). Halbuki üçte iki, üç kızın hakkı olduğu gibi, iki kızın da hakkıdır.

i) *''Eğer karı ile koca aralarının açılmasından endişeye düşerlerse, o vakit erkeğin ailesinden bir hakem gönderin...''* (Nisa, 35). Halbuki bu, ister böyle bir korku olsun ister olmasın, caizdir.

k) *''Eğer (o hakemler) bunları barıştırmak isterlerse, Allah onları muvaffak buyurur''* (Nisa, 35). Halbuki onlar istemeseler de, Allah onları buna muvaffak kılabilir.

l) *''Eğer (karı-koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini fazl-u keremiyle ihtiyaçtan vareste kılar''* (Nisa, 130). Halbuki bu ayrılık olmadan da, Allah onları zenginleştirebilir. Bu konuda, bu gibi âyetler çoktur. Böylece(إنْ)şart edatıyla, şarta bağlanan bir hükmün, o şart olmadığı zaman yokluğunun gerekmiyeceği sabit olmuş olur. Şaşılacak şey: **Kadî Abdulcebbâr, Usul-u Fıkıh**'ta, "Birşeye إنْ edatıyla şart koşulduğunda o şeyin olmaması ötekinin de bulunmayacağı manasına gelmez" dediği halde sonra o kalkıp "Tefsir"de **Ka'bî**'nin bu âyetle bu şekilde istidlâl etmesini güzel görmüştür. Bu da gösteriyor ki bir kimsenin kendi mezhebini (görüşünü) aşırı sevmesi, bazan onu uygun olmayan durumlara düşürüyor.

2- **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Bu âyet, nikâhı haram olanlarla evlenmeyi, kadınların evlenmelerine mani olmayı, yetim malını almayı ve benzeri şeyleri nehyeden âyetlerin peşisıra gelmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, *''Size yasakladığımız o büyük günahlardan kaçınırsanız, daha önce bu hususlarda işlemiş olduğunuz günahları bağışlarız''* demek istemiştir. Bu mana da muhtemel olduğuna göre, âyette **Mu'tezile**'nin verdiği manayı vermek kesinlik ifade etmez." **Kâdî,** bu izahı şu iki bakımdan tenkid etmiştir:

a) Âyetteki, إنْ تَجْتَنِبُوا كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *''Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız...''* sözü umûmî bir ifâdedir. Binaenaleyh bu ifadeyi, önceden zikredilmiş şeylere hasretmek caiz değildir.

b) **el-İsfehânî**'nin, "İnsanların istikbalde bu gibi haramlardan kaçınmaları sebebi ile, geçmişteki günahlarının bağışlanması" görüşü de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü insanların durumu ancak şu iki şeyden biri olur:

a) Ya onlar geçmiş bütün günahlarından tevbe etmişlerdir ve binaenaleyh tevbeleri, büyük günah işlemelerinden dolayı olan cezaları silip süpürmüştür.

b) Ya da onlar geçmiş günahlarına tevbe etmemişlerdir. Öyle ise büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir." **Kâdî**'nin tefsirindeki sözü budur.

Kâdî'nin birinci itirazına şu şekilde cevap verilir: Biz, Cenâb-ı Allah'ın *"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..."* buyruğunun önceki günahların affedileceği manasına kesin olarak hamletmeyip bunun da muhtemel olduğunu söylüyoruz. Ortada böyle bir ihtimal söz konusu iken, âyeti **Mu'tezile**'nin zikrettiği manaya hamletmek kesinlik ifâde etmez.

Kâdî'nin ikinci itirazına da şu şekilde cevap verilir: Senin, "Büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir?" şeklindeki sözün, bu kısmın bozukluğuna istidlâl edilemeyen bir sualdir. Bu kadar sözle, bizim söylediğimiz ihtimal bâtıl olmaz. Binaenaleyh böyle bir ihtimal mevcut iken ise, sizin istidlâliniz bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.

3- Biz, onlara bütün istediklerini versek bile, âyet hakkında şundan fazlasını söyleyemeyiz: Büyük günahlardan kaçınmayan kimsenin, küçük günahları affedilmez. Bu durumda bu, va'îd-i ilahiyi ifâde etme hususunda umumî bir âyet olur. Umumî olarak va'îdi ifade eden âyetler az değildir. Binaenaleyh diğer umumî âyetlerle ilgili olarak verdiğimiz cevap, **Mu'tezile**'nin bu âyetle istidlâl edişine de bir cevaptır. Bundan dolayı âyetin, bu konuda fazladan hususî bir mana ifade ettiğini bilmiyorum. Hal böyle olunca, **Ka'bî**'nin, "Allah bu âyetle bu meseledeki şüpheleri gidermiştir" şeklindeki sözünün bir manası kalmaz.

4- Bu büyük günahların içinde, bazan birine nisbetle daha büyük, bir diğerine nisbetle ise daha küçük olanlar vardır. Küçük günahlar arasındaki durum da böyledir. Fakat mutlak olarak büyük olduğuna hükmedilen günah, sadece küfürdür. Bu sâbit olduğuna göre, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..."* âyeti ile küfrün murad edilmiş olması niçin caiz olmasın? Çünkü küfrün pek çok çeşidi vardır: Allah'ı, peygamberlerini, âhiret gününü ve Allah'ın kanunlarını inkâr ve küfür gibi. Binaenaleyh bu âyetin maksadı, "küfürden sakınan herkesin, küfür dışındaki günahları affedilir" şeklinde olur. İşte bu ihtimal, *"Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Ondan başkasını ise, dileyeceği kimseler için affedebilir"* (Nisa, 48) âyetinin açık manasına da tıpatıp uyan bir manadır. Bu mana

muhtemel hatta açık olunca, onların istidlâlleri tamamen düşer. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Cenâb-ı Allah'a Hiçbir Şey Vacip Değildir

Mu'tezile, büyük günahlardan sakınıldığında, küçük günahların bağışlanmasının vacip olacağını söylerken, biz "Allah'a hiçbirşey vacip değildir. Aksine O'nun yaptığı bir lütuf ve ihsandır" diyoruz. Bu meselenin delilleri daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Allah daha sonra وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً كَرِيمًا *"ve sizi şerefli bir mevkie dahil ederiz"* demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım'ın râvisi Mufaddal, her iki fiili de gaib sîgasıyla yâ ile, يُكَفِّرْ – يُدْخِلْكُمْ (örter ve sizi sokar) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, va'ad-i ilahiyi ifâde eden bu cümleyi yeni bir cümle sayarak, nûn ile نُكَفِّرْ – نُدْخِلْكُمْ (örteriz ve sizi sokarız) şeklinde okumuşlardır. **İmam Nâfi,** mîm harfinin fethası ile مَدْخَلاً şeklinde okumuştur. O, Hacc sûresi (59. âyetteki) kelimeyi de aynı şekilde okurken, diğer kıraat imamları bu kelimeleri, mîm'in ötresi ile مُدْخَلاً şeklinde okumuşlar. Ama hepsi de, İsra 82. âyetteki aynı kelimeyi, mîm harfinin zammesi ile okumuşlardır. Bu kelimeyi mîm'in fethasıyla okuyanlar, girme yeri (yani ism-i mekan manasını) almışlar; zamme ile okuyanlar ise, "sokmak" manasında masdar olarak almışlardır. Masdar sayılışına göre bu, وَيُدْخِلْكُمْ إِدْخَالاً كَرِيمًا "Allah sizi şerefli bir yerleştirme ile yerleştirir" takdirindedir. Bu girdirişi "şerefli" olarak tavsif etmek şu manadadır: Bu yerleştirme, haklarında Allah Teâlâ'nın, *"O, yüzleri üstü cehenneme (sürülüp) toplanacaklar (yok mu?)"* (Furkan, 34) buyurduğu kimselerin aksine, ikram ile beraber olacaktır.

İKİNCİ MESELE

Sırf büyük günahlardan kaçınmak, cennete girmeyi icap ettirmez. Aksine bunun yanısıra, mutlaka taatta da bulunulması gerekir. Binaenaleyh âyetin takdiri, "Bütün farzları yerine getirir ve bütün büyük günahlardan sakınırsanız, sizin diğer bütün küçük günahlarınızı bağışlar ve sizi cennete sokarız" şeklinde olur. İşte bu, cennete girmeyi gerektiren sebeplerden birisidir. Bir tek sebebin bulunmayışı, neticenin (müsebbebin) de olmamasını gerektirmeyeceği herkesin malumudur. Burada bir başka sebep daha vardır ki işte asıl ve kuvvetli olan odur. O da, Allah Teâlâ'nın fazlı, keremi ve rahmetidir. Nitekim O, *"De ki: "Ancak Allah'ın fazl(-u keremi) ve rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler..."* (Yunus, 58) buyurmuştur. Allah en iyisini bilir.

* * *

İÇİNDEKİLER

ÂL-İ İMRAN 113-115. ÂYETLERİN TEFSİRİ 5
Ehl-i Kitabın Hepsi Aynı Durumda Değildir 5
"Sevaen" Kelimesi Hakkında İzah 7
Ehl-i Kitap'tan Burada Maksat Kimlerdir? 7
Burada Övülen Kimselerin Haiz Olduğu Sekiz Vasıf 8
Birinci Sıfat: Kaim Ümmet Olmanın Manası 8
İkinci Sıfat: Gece Saatlerinde Allah'ın Ayetlerini Okumak 9
Üçüncü Sıfat: Secde Etmenin Ehemmiyeti 10
Dördüncü Sıfat: "Allah'a ve Ahiret Gününe İnanırlar" Âyetinin İfade Ettiği Sıfat 10
Beşinci Sıfat: İyiliği Yayma, Kötülüğü Önleme 11
Altıncı Sıfat: "İyiliği Emrederler..." Ayetinin İfade Ettiği Sıfat 11
Yedinci Sıfat: Hayır İşlerinde Yarışma 11
Sekizinci Sıfat: Salih Kişilerden Olmaları 12
Salihler Yaptıklarının Karşılığından Mahrum Kalmazlar 12
Nüzul ve Lafzın Hususiyeti, Hükmün Umumiyetine Mani Değildir 13

ÂL-İ İMRAN 116. ÂYETİN TEFSİRİ 15
Kafirlere Malları da, Evlatları da Fayda Vermez 15

ÂL-İ İMRAN 117. ÂYETİN TEFSİRİ 17
Kafirlerin Harcadıkları Mal Boşa Gider 17
Bu Âyetteki Teşbihin Nev'i ve İfade Ettiği Mana 17
İnfaktan Burada Murad Olunan Şey 18

ÂL-İ İMRAN 118. ÂYETİN TEFSİRİ 22
Mü'minlerden Başkasını Sırdaş Edinmeyin 22
Bıtâne (Sırdaş) Kelimesinin Manası 23

ÂL-İ İMRAN 119. ÂYETİN TEFSİRİ 28
Siz Onları Sevseniz de Onlar Sizi Sevmezler 28
Bu Sevme ve Sevmemenin Ne Şekilde Tezahür Ettiği 28

ÂL-İ İMRAN 120. ÂYETİN TEFSİRİ 31
Mü'minleri Sevindiren İşler, Münafıkları Üzer 31
Siz Sabreder ve İttika Ederseniz Onların Hileleri Size Zarar Vermez 33

ÂL-İ İMRAN 121-122. ÂYETLERİN TEFSİRİ 36
Uhud Savaşından Önce Hz. Peygamber'in Mü'minlere Savaş Düzeni Vermesi 36
Bunun Hangi Savaş Olduğunda Farklı Görüşler 36
Uhud Savaşı Konusunda Hz. Peygamberin İstişare Etmesi 36
Hz. Peygamberin Askere Savaş Düzeni Vermesi 37
Mü'minler Galip Gelince Okçuların Çoğunun Yerlerinden Ayrılmaları 37
Müslüman Ordusunun Dağılması 38
Bu Kıssadan Çıkan Ders 38
Cenab-ı Hakk'ın Günahkâr Kimseyi Himaye Etmesi Meselesi 40

ÂL-İ İMRAN 123. ÂYETİN TEFSİRİ 42
Bedir'deki Yardım Takva Sebebiyle Olmuştu 42
Bedr Kelimesi Hakkında 42

ÂL-İ İMRAN 124. ÂYETİN TEFSİRİ 44
Üçbin Meleğin Yardıma Gelmesi 44
Melek Gönderme Vaadi Uhud İçin Yapılmıştır 44
Uhud Savaşını Kabul Etmekteki Müşkil 45
Ekseriyete Göre Melekler Bedir Günü Gelmiştir 46
Gelen Meleklerin Adedi 48
Meleklerin Fiilen Savaşıp Savaşmadıkları 49
Meleklerin Mü'minlere Yaptıkları Yardımın Şekli 50

ÂL-İ İMRAN 125.AYETİN TEFSİRİ 51
"Alametli" (Nişanlı) Tabirinin Manası 52

ÂL-İ İMRAN 126-127. ÂYETLERİN TEFSİRİ 53
Bu Yardımın Mü'minleri Müjdelemek İçin Yapılması 53
Fiilin İsme Atfedilmesinin İzahı 54

ÂL-İ İMRAN 128. ÂYETİN TEFSİRİ 56
Âl-i İmran 128. Âyetin Nüzul Sebebi Hakkında Rivayetler 56
Hz. Peygamberin İsmeti Hakkındaki Şüpheye Cevap 57
Hz. Peygamberin Kafirlere Lanet Etmeyişinin Hikmeti 58
Allah'ın Kulda Tevbeyi Yaratması 60

ÂL-İ İMRAN 129. ÂYETİN TEFSİRİ 61
Göklerin ve Yerin İdaresi Allah'a Aittir 61
Allah Dilediğini Af, Dilediğine Azab Eder 61

ÂL-İ İMRAN 130—132. ÂYETLERİN TEFSİRİ 62
Faizin Yasaklanması 62
Kat Kat Faizin Manası 63
Ayetle İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar 63
Cehennem Kafirler İçin Hazırlanmışsa Mü'min Girer mi? 64
Kur'an'ın Tamamı Bir Tek Sure Gibidir 64
Cehennem Şimdi Mevcut mudur? 65

ÂL-İ İMRAN 133. ÂYETİN TEFSİRİ 65
Müttakiler İçin Hazırlanan Cennet 65
"Mağfiret"in Buradaki Manası 66
Cennetin Boyutlarından Maksat 67

ÂL-İ İMRAN 134. ÂYETİN TEFSİRİ 69
Allah'ın Övdüğü Faziletli İnsanların Vasıfları 69

Darlık ve Bollukta Allah İçin Harcarlar ... 70
"Öfkelerini Yutanlar" ... 70
İnsanların Kusurlarını Bağışlarlar ... 71

ÂL-İ İMRAN 135-136. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 73
Âl-i İmran 135-136. Âyetlerin Nüzul Sebebi ... 74
"Fahişe" Kelimesinin Manası ... 74
Günahtan Sonra Allah'ı Hatırlama ... 74

ÂL-İ İMRAN 137-138. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 76
Sünnet Kelimesinin Manası ... 77
Beyân ve Mev'izanın İzahı ... 78

ÂL-İ İMRAN 139. ÂYETİN TEFSİRİ ... 80
İnanıyorsanız Elbette Üstünsünüz ... 80

ÂL-İ İMRAN 140-141. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 81
İlâhî Hikmet Gâh Zafer, Gâh Mağlubiyet İster ... 83
"Allah.... Bilsin Diye Şöyle Yaptı" Tabirinin İzahı ... 83
Şehadet Mertebesinin Yüksekliği ... 86
Şehid Kelimesinin Manası ... 87

ÂL-İ İMRAN 142-143. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 89
Cennet Ucuz Değildir ... 89

ÂL-İ İMRAN 144. ÂYETİN TEFSİRİ ... 91
Uhud Savaşının Zor Anları ... 91
Hz. Peygamberin Öldürüldüğü Şayiası ... 92

ÂL-İ İMRAN 145. ÂYETİN TEFSİRİ ... 95
Ecel Gelmedikçe İnsan Ölmez ... 95
"Ölüm Allah'ın İzniyle Olur" Sözünün Manası ... 96
Öldürülen İnsan da Eceliyle Ölür ... 97

ÂL-İ İMRAN 146. ÂYETİN TEFSİRİ ... 99
Önceki Peygamberlerle Beraber Mücahede Edenler ... 99

ÂL-İ İMRAN 147. ÂYETİN TEFSİRİ ... 103
Mü'minlerin Yaptıkları Dua ... 103

ÂL-İ İMRAN 148. ÂYETİN TEFSİRİ ... 104
O Mü'minlere Verilen Mükâfaat ... 104

ÂL-İ İMRAN 149-150. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 106
Kâfirler, Mü'minleri Dinden Çıkarmak İsterler ... 106

ÂL-İ İMRAN 151. ÂYETİN TEFSİRİ ... 109
Kâfirlerin Kalplerine Korku Salmanın Manası ... 109
"Sultan" Kelimesinin Manası ... 111

ÂL-İ İMRAN 152. ÂYETİN TEFSİRİ ... 112
Allah'ın Zafer Vaadinin Bağlı Olduğu Şartlar ... 112

ÂL-İ İMRAN 153. ÂYETİN TEFSİRİ ... 120
Uhud Günü Müslüman Ordusunun Dağılması ... 120
Ganimet Yerine Gam Elde Edilmesi ... 122
Mü'minlere Gelen Gam Üstüne Gam Ne Demektir? ... 124

ÂL-İ İMRAN 154. ÂYETİN TEFSİRİ 127
Hezimetten Sonra Allah'ın Mü'minlere Güvenlik Verip Rahatlatılması 127
Sadece Canlarının Derdine Düşen Gürûh 131
"Zann"ın Buradaki Manası 131
Sonradan Meydana Gelen Bütün İşler Allah'ın Takdiriyledir 134
Râzî'nin Mu'tezilî İle Münafık Arasında Bulduğu Benzerlik 135
Allah'ın Hikmeti Mü'minleri Sınamak İster 136
"Zâtu's-Sudûr" Ne Demektir? 137

ÂL-İ İMRAN 155. ÂYETİN TEFSİRİ 137
Düşman Karşısında Kaçanlar Şeytana Uymaktadırlar 137
Şeytanın Mü'minleri Kandırmasının İzahı 139
Şeytanın Kandırdığı Mü'minleri Allah Affetmiştir 140

ÂL-İ İMRAN 156-158. ÂYETLERİN TEFSİRİ 141
Savaşta Ölenler Hakkında "Sefere Çıkmasaydı Ölmezdi" Demeyin 141
Kur'an'la İstişhad Etme, Şiire Tercih Edilir 144
Allah'ın Rahmetinin Dünya Nimetlerinden Daha Hayırlı Olmasının Sebebi 149
Allah'ın Huzuruna Toplanmanın Manası 151

ÂL-İ İMRAN 159. ÂYETİN TEFSİRİ 153
Resulullah'ın Mü'minlere Olan Şefkati 153
Allah'ın Lütfu Hakkında 155
Bütün Rahmetler Gerçekte Allah'tandır 156
Peygamber İnsanları Toplayıcıdır 158
Allah'ın Şefkatinden Fazla Şefkat Olmaz 158
Bu Ayet Büyük Günahların Affedilebileceğine Delildir 160
Şûrâ Kelimesi Hakkında 160
Şûrâ'nın Faydaları 161
Nass Vârid Olmayan Her Hususta İstişare Caiz midir? 162
Müşavere Emrinden Maksat Farziyyet midir? 163
Şûrâ'dan Sonra Karar ve Tevekkül 164

ÂL-İ İMRAN 160. ÂYETİN TEFSİRİ 165
Allah Size Yardım Ederse Sizi Kimse Yenemez 165

ÂL-İ İMRAN 161. ÂYETİN TEFSİRİ 166
Peygamber Hiyanet Etmez 166
Âl-i İmran 161. Âyetin Nüzul Sebebi 168
Ammeye Ait Ganimet Malından Birşey Aşırmanın Tehlikesi 169
Nübüvvet İle Hainlik ve Hırsızlık Bir Arada Bulunmaz 170
Hıyanet Edip Mal Çalan, Kıyamette Onu Yüklenerek Gelir 173

ÂL-İ İMRAN 162. ÂYETİN TEFSİRİ 175

ÂL-İ İMRAN 163. ÂYETİN TEFSİRİ 177
İnsanların Birbirinden Farklı Olmaları 177
Derecelerin İyiler Veya Kötüler Hakkında Olduğu 178

ÂL-İ İMRAN 164. ÂYETİN TEFSİRİ 180
Menn Kelimesinin Manaları 181
Hz. Peygamber Yalnız Müslümanlar İçin Değil, Bütün İnsanlar İçin Nimettir 182
Hz. Peygamberin Mekke'den Zuhurundaki Faydalar 183

ÂL-İ İMRAN 165. ÂYETİN TEFSİRİ 185
Size Gelenin İki Misli, Düşmanlarınızın Başına Gelmiştir 186
Batıl Yolda Olan Kâfirler Neden Müslümanları Yenerler? 187
Mu'tezile'nin Âyeti Delil Getirmesi ve Onlara Cevap 188

ÂL-İ İMRAN 166-167. ÂYETLERİN TEFSİRİ 189
Allah İmtihan Etmekle Münafıkları Açığa Çıkarır 189
Münafık Kelimesinin Manası 190
Bu Ayette "Müdafaa"nın Manası 192
Ayette "Kıtal"den Maksat 192
Onlar O Gün İmandan Ziyade Küfre Yakın İdiler 193

ÂL-İ İMRAN 168. ÂYETİN TEFSİRİ 194
Münafıkların Mü'minleri Moral Yönünden Bozguna Sevketmeleri 194
"Ölümü Kendinizden Uzaklaştırınız" Emrinin Manası 195

ÂL-İ İMRAN 169-170. ÂYETLERİN TEFSİRİ 196
Allah Yolunda Öldürülenler Ölü Değildir 196
Mu'tezile'ye Göre Şehidlerin Diriliği Ahirettedir 198
Mu'tezile'nin Bu Fikrinin Yanlışlığının Delilleri 198
Şehidlerin Şimdi Diri Olmaları 200
Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Âyetler 201
Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Hadisler 201
Öldükten Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Akli Deliller 202
Şehidlerin Bedenleriyle Mükafaatlandırılmalarında Mevcut Müşkilât 203
"Allah İndinde" Tabirinin Manası 205
Şehidlerin Rızıklandırılmaları 205
Şehidlerin Mücahidleri Müjdelemeleri 206

ÂL-İ İMRAN 171. ÂYETİN TEFSİRİ 208
Şehidlerin İlâhî Lütuf Sebebiyle Sevinmeleri 208
Allah Mü'minlerin Ecrini Zayi Etmez 209

ÂL-İ İMRAN 172. ÂYETİN TEFSİRİ 210
Yaralı Durumda Bile, Hz. Peygamberin Savaş Çağrısına Uyanlar 210
Âl-i İmran 172. Âyetin Nüzul Sebebi 210

ÂL-İ İMRAN 173-174. ÂYETLERİN TEFSİRİ 212
Uhud'un Ertesi Senesinde İki Taraf Arasında Savaş Vaadi 213
Hz. Peygamberin Ve Mü'minlerin Şecaatleri 213
Bu Ayetin Nüzul Sebebi Olarak Öne Sürülen Başka Görüşler 214
Kâfirlerin Aleyhte Sözlerinin Mü'minlerin Cesaretini Artırması 215
"İman Artırma" Tabirinden Maksat 215
"Hasbünallah" Tabirinin Manası 216

ÂL-İ İMRAN 175. ÂYETİN TEFSİRİ 217
Bu Âyette "Şeytan"dan Murad Olan İns Şeytanı 217
"Yuhavvefu" Fiilinin Kullanılışı Hakkında 218

ÂL-İ İMRAN 176. ÂYETİN TEFSİRİ 219
İnkâra Koşanlar Seni Üzmesin 219
Âl-i İmran 176. Âyetin Nüzul Sebebi 220
Kâfirin Küfründen Üzülmek Neden Yasaklanıyor? 221
Küfür Allah'ın İradesiyle Olup Mu'tezile Yanlış Yoldadır 222

ÂL-İ İMRAN 177. ÂYETİN TEFSİRİ 223
İnkârı Satın Alanlar Allah'a Zarar Veremezler 223

ÂL-İ İMRAN 178. ÂYETİN TEFSİRİ 224
Kâfirlere Verilen Mühlet Onlar İçin Hayırlı Değildir 224
Âyetin Kadere Delâleti 226
Mu'tezile'nin İtirazı 226
Mu'tezile'ye Karşı Ehl-i Sünnetin Cevabı 228

ÂL-İ İMRAN 179. ÂYETİN TEFSİRİ 230
Allah İyiyi Kötüyü Ayırd Etmek İçin İmtihan Eder 230
Âl-i İmran 179. Âyette Kıraat Farkı ve Herbir Kıraatin Hücceti 231
Mü'minle Münafığın Nasıl Ayırd Edildiği 231
Bu Ayırt Etme Kat'î Değil de Zannî Kalır 232

ÂL-İ İMRAN 180. ÂYETİN TEFSİRİ 233
Hakkı Verilmeyen Mallar Ateş Olup Ahirette Sahibinin Boynuna Dolanacak 233
Cimriliğin Tarifi ve Hududu 235

ÂL-İ İMRAN 181-182. ÂYETLERİN TEFSİRİ 239
Yahudilerin İleri Sürdüğü Şüphelerden: "Allah Fakir, Biz Zenginiz" 239
Yahudilerin Peygamberleri Öldürmeleri 242
Yahudilerin İddialarının Reddi 244

ÂL-İ İMRAN 183. ÂYETİN TEFSİRİ 246
Ateşin Yiyip Yakacağı Kurban 246

ÂL-İ İMRAN 184-185. ÂYETLERİN TEFSİRİ 250
Onlar Yalnız Seni Değil Önceki Peygamberleri de Yalanladılar 250
Zebur Kelimesinin Manası 251
Semavî Kitaplar İçinde Yalnız Kur'an Mu'cizedir 251
Ölüm Hakkında Feylesofların İzahı 253
Tam Ücret ve Sırf Azab Ancak Ahirettedir 253
Dünya ve Ahiret Mukayesesi 254
Dünyanın Aldatıcılığı 254

ÂL-İ İMRAN 186. ÂYETİN TEFSİRİ 255
Mal ve Can Hususunda İmtihan 255

ÂL-İ İMRAN 187. ÂYETİN TEFSİRİ 258
Ehl-i Kitap'tan Alınan Misak 258
Bildiği Gerçeği Gizlemenin Vebali 261

ÂL-İ İMRAN 188-189. ÂYETLERİN TEFSİRİ 262
Yaptıklarından Hep Hoşlanıp, Kendilerinde Olmayan Vasıflarla Övülmekten Hoşlananlar 263

ÂL-İ İMRAN 190. ÂYETİN TEFSİRİ ..... 26)
Tefekkürün Önemi 265
Resulullah'ın Derin Tefekkürü ve İbadeti 265
Bakara Suresindeki Benzer Ayetle Mukayese 266

ÂL-İ İMRAN 191-192. ÂYETLERİN TEFSİRİ 268
Kulluğun Kemali 268
Zikrin Çeşitleri 269
Yatan Hastanın Namazı 269

Allah'ın Zatını Değil Mahlûkatını Düşünebiliriz ... 269
Tevhidin Âfaki ve Enfüsî (Objektif ve Subjektif) Delilleri ... 271
İbadetin En Mükemmeli Tefekkürle Yapılandır ... 272
İmanda Tahkikin Önemi, Taklidin Geçersizliği ... 272
O Salih Kulların Duaları ... 272
Allah Teâlâ'nın Fiillerinin Hikmeti Olması Şart mıdır? ... 273
Mu'tezile'nin İddiası ... 273
Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile'ye Cevabı ... 274
Her Varlıkta Özel Bir Kuvvet Bulunup Bulunmadığı ... 275
Sübhaneke Lafzının Manası ... 276
Buradaki Duaların İzahı ... 276
Büyük Günah Hakkında Mu'tezile'nin İddiası ... 277
Büyük Günah İşleyen Hakkında Mürcie'nin İddiası ... 278
Fasıkların Cehennemde Daimi Kalacaklarına Dair Mu'tezile İddiası ... 280
Ahirette Şefaat Meselesi Hakkında Mutezile'ye Cevap ... 280

ÂL-İ İMRAN 193. ÂYETİN TEFSİRİ ... 282
Mü'minlerin Üçüncü Duaları ... 282
İmana Çağıran Münadi ... 282
Ebrar (İyilerle) Beraber Vefat Etmenin Manası ... 284
Allah Dilerse Tevse Etmeyen Kulu da Affeder ... 285
Hz. Peygamberin Günahkarlar Hakkında Şefaati ... 285

ÂL-İ İMRAN 194. ÂYETİN TEFSİRİ ... 286
Mü'minlerin Dördüncü Duaları ... 286
Kesin Olan Şeyi Dua İle İstemenin Manası ... 287
Uhrevî Mükâfaat İstihkakla Değil, Allah'ın Vaadiyle Olur ... 287
Ahirette Rüsvaylık ... 288

ÂL-İ İMRAN 195. ÂYETİN TEFSİRİ ... 289
Duaların Kabul Edildiği Müjdesi ... 289
İcabete Vesileler ... 289
Üstünlük Erkeklik Veya Kadınlık İle Değil, İyi İşle Olur ... 291
"Bağdukum min bağdin" Tabirinin Manası ... 291
Hicret Edip Allah Yolunda Çile Çekenlerin Mükâfaatı ... 292

ÂL-İ İMRAN 196-197. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 294
Kâfirlerin Refah İçinde Yaşaması Sizi Üzmesin ... 294

ÂL-İ İMRAN 198. ÂYETİN TEFSİRİ ... 296
Müttakilere Mahsus Ziyafet ... 296

ÂL-İ İMRAN 199-200. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 297
Ehl-i Kitap'tan Olup İman Edenler ... 297
Sabır ve Müsabere ... 298
Murabete Ne Demektir? ... 299

NİSÂ SURESİ

NİSÂ 1. ÂYETİN TEFSİRİ ... 305
Nisa Suresinin Hedefi Hakkında ... 305
Takva (Allah'ı Sayma) İle İnsanların Bir Babadan Yaratılmalarının İlgisi ... 307
Akrabalığın Önemi ... 308

NİSÂ 1. ÂYETİN TEFSİRİ ... 310
Hz. Adem'in Eşinin Yaratılması ... 310
Hz. Adem'in Yaratılması ... 311
Yoktan Yaratma Meselesi ... 311

NİSÂ 1. ÂYETİN TEFSİRİ ... 312
İnsanların Bir Ana-Babadan Çoğalmaları ... 312
Allah ve Rab Vasıflarının Delaleti Hakkında Güzel Bir İzah ... 316
Rahim (Akrabalık) Kelimesinin Manası ... 317
Kölelerin Hürriyete Kavuşma Sebebi Olarak Akrabalık ... 319

NİSÂ 2. ÂYETİN TEFSİRİ ... 320
Bu Surede Farz Kılınan Bazı Mükellefiyetler ... 320
Yetimin Hakkını Gözetmek ... 320
Yetim Kelimesinin Cem'i Hakkında ... 321
Yetimin Malı Kaç Yaşında Verilir? ... 322
Yetim Malı Hakkında Ayetin Nüzul Sebebi ... 323
"Kötüyü İyiye Değişmeyin" Buyruğu Ne Demektir? ... 324
"Hûb" Kelimesinin İzahı ... 325

NİSÂ 3. ÂYETİN TEFSİRİ ... 326
Kast, İksat Kelimelerinin İzahı ... 326
Nisa 3. Âyetin Nüzul Sebebi ... 327

NİSÂ 3. ÂYETİN TEFSİRİ ... 328
Evlenmenin Hükmü: Farz Veya Mendub Olup Olmadığı ... 329
Evlenmede Kölelerin Durumu ... 331
Sayısı Mahdut Olmayacak Miktarda Kadınla Evlenmeyi Mübah İddia Edenler ... 332
Mezkur İddianın Reddedilmesi ... 333
Adalet Yapılamazsa Erkek Bir Tek Kadınla Evlenir ... 334
Şafii'ye Göre Nafile İbadetle Meşguliyet, Evlenmekten Efdaldir ... 335

NİSÂ 4. ÂYETİN TEFSİRİ ... 339
İKİNCİ HÜKÜM: "Kadınlara Mehir Veriniz" ... 339
Nihle'nin Manası ... 341
Halvet-i Sahiha Mehri Vacip Kılar mı? ... 342
Kadın Mehrinden Vazgeçip Kocasına Bağışlayabilir ... 342
Nisa 4. Âyetin İhtiva Ettiği Fıkhî Ahkâm ... 345
Mehrini Hibe Eden Kadın Hibesinden Rücû Edebilir ... 345

NİSÂ 5. ÂYETİN TEFSİRİ ... 346
ÜÇÜNCÜ HÜKÜM: Sefihlere Mallarında Tasarruf Yetkisi Vermeyin ... 346
Sefihlerden Maksad Kimlerdir? ... 348
Malın Ehemmiyeti Neden İleri Gelir? ... 349
Kavl-i Ma'ruf Ne Demektir? ... 351

NİSÂ 6. ÂYETİN TEFSİRİ ... 352
Yetimlere Mallarının Teslim Edileceği Çağ ... 352
Mükellefiyet Büluğla Başlar, Büluğun Alametleri ... 353
Rüşd (Aklın Ermesi) Ne Demektir? ... 354
Fakir Olan Vasi, Yetim Malından Makul Bir Tarzda Faydalanabilir ... 356
Yetime Malı Teslim Edilirken Şahit Tutun ... 359
Vasi-Yetim Münasebetlerinde İmamların Anlayışları ... 360

Vasi, Yetime Malını Teslim Ettiğinde Şahid Çağırır ... 361
Esma-yi Hüsna'dan "el-Hasîb"in Manası ... 361

NİSÂ 7. ÂYETİN TEFSİRİ ... 362
DÖRDÜNCÜ HÜKÜM: Miras Payları ... 362
Miras Hakkındaki Ayetlerin Nüzul Sebepleri ... 363
Miras Ahkâmına Alıştırmada Tedric ... 363
Zevi'l-erham Kısmından Olan Akrabanın Mirastaki Durumu ... 364
Farz ve Vacip Tabirlerinin Manası ... 365

NİSÂ 8. ÂYETİN TEFSİRİ ... 366
"Taksim Sırasında Orada Bulunan Akrabalara da Birşeyler Verin" ... 366
Akrabaya Birşeyler Vermenin Vacip Olduğunu Söyleyenler ... 366
Birşeyler Vermenin Mendub Olduğunu Söyleyenler ... 367
Bu Taksimattan Maksad Vasiyyettir ... 367

NİSÂ 9. ÂYETİN TEFSİRİ ... 369
Peşlerinde Zayıf ve Güçsüz Zürriyet Bırakacak Olanlar ... 369

NİSÂ 10. ÂYETİN TEFSİRİ ... 372
Yetim Malı Yemek, Ateş Yemek Gibidir ... 372
Ayetteki Te'kid Üslubu ... 373

NİSÂ 11. ÂYETİN TEFSİRİ ... 376
Varislerin Miras Payları ... 376
Cahiliyye Döneminde Miras ... 377
İslam'da Veraset Sebepleri ... 378
Çocukların Miras Payları ... 379
Erkek ve Kız Evladın Beraber Bulunma Hali ... 380
Yalnız Kız Evlatların Bulunması Durumu ... 380
Varislerin Yalnız Erkek Evlatlar Olması Durumu ... 382
Mirasta Kadının Hissesinin Daha Az Olmasının Hikmeti ... 383
Veled (Çocuk) Kelimesinin Manası ... 385
Mirasa Mani Haller ... 386
Mirasta Din Ayrılığı ... 386
Mürted Olanın Durumu ... 387
Peygamber Miras Bırakmış mıdır? ... 388
Varisler Arasında Kadınların İkiden Fazla Olmaları ... 389
Mirasta Ana-Babanın Herbirinin Hissesi Altıda Birdir ... 391
Yalnız Ana-Babanın Varis Olması Hali ... 392
Varislerin Anne İle Kardeşler Olması ... 394
Cem'in En Az Miktarı "İki" Adedi midir? ... 395
Mirasın Taksimi, Vasiyyet İle Borçlar Verildikten Sonradır ... 397
Ayette Vasiyyetin Borçtan Önce Zikredilmesinin Hikmeti ... 397
"Babalarınızla Oğullarınızdan Hangisinin Size Yakın Olduğunu Bilemezsiniz" ... 399

NİSÂ 12. ÂYETİN TEFSİRİ ... 401
Varislerin Sıralanmasındaki Hikmet ... 401
Ölümden Sonra Karı-Kocalık Münasebeti Hakkında ... 403

NİSÂ 12. ÂYETİN TEFSİRİ ... 404
Mirasta Kelâle'nin Manası Hakkında Görüşler ... 405
Hz. Ebu Bekir'in Görüşünün Delilleri ... 405

Bu Ayetteki İ'rab Farklarına Göre Muhtemel Manalar ... 407
Vasiyyetin Hükmü ... 409
Hacc ve Zekat Borcu Olarak, Ölenin Terikesinden Bunlar Ayrılır ... 408
Vasiyette Zarara Yolaçma Şekilleri ... 409
Vasiyette Varislere Zarar Vermek Günahtır ... 412

NİSÂ 13-14. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 413
Allah'ın Hudutları Ne Demektir? ... 414

NİSÂ 15. ÂYETİN TEFSİRİ ... 418
Fuhuş Yapan Kadınların Cezası ... 418
Fahişe (Hayasızlık) Hakkında ... 419
Zina İşleyenlerin Cezası ... 419
Zina Cezası Hakkında Ebu Müslim'in İzahı ... 420
Diğer Alimlerin Ebu Müslim'in İddiasını Tenkidleri ... 421
Cumhura Göre Bu Ayetin Hükmü Mensuhtur ... 422

NİSÂ 16. ÂYETİN TEFSİRİ ... 425
Bu Ayetin Zina Hakkında Olduğunu Söyleyenler ... 425
Sözkonusu Eziyyet Etmenin Nasıl Olacağı ... 427

NİSÂ 17. ÂYETİN TEFSİRİ ... 427
Tevbe Hakkındaki Bu Ayetin Daha Öncesi İle Münasebeti ... 428
Allah Teâlâ Hakkında Vacip Olan Şey Yoktur ... 428
Bilmeyerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbuldür ... 430
Bilmeyerek Yapılan Günah Sorumluluğa Yol Açar mı? ... 430
Bilerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbul Olmaz mı? ... 430
Tevbenin Kabûlünün İlk Şartı: Cehalet ... 431
Tevbenin Kabulünün İkinci Şartı: Çabucak Dönüş Yapma ... 432

NİSÂ 18. ÂYETİN TEFSİRİ ... 434
Ölüm Gelip Çatınca Yapılan Tevbe Makbul Değildir ... 434
Ölümün Yaklaşması Tevbenin Kabulünü Önlemez ... 435
Tevbesi Kabul Veya Reddedildiği Bildirilmeyen Kısım ... 437
Va'idiyye Fırkasının İddiası ve Onlara Verilen Cevap ... 437

NİSÂ 19. ÂYETİN TEFSİRİ ... 439
Kadınlara Zorla Mirasçı Olmayınız ... 439
Mezkur Hükme Dair Ayetin Nüzul Sebebi ... 440
Kadınlarla İlgili Hükümlerin Üçüncü Nev'i ... 443
Hoşlanmadığınız Bir Evlilikte Allah Çok Hayır Yaratabilir ... 443

NİSÂ 20-21. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 444
Kadınlarla İlgili Hükümlerin Dördüncü Nev'i ... 444
Ayetin Nüzul Sebebi ... 444
Halvet-i Sahiha Mihir Vermeyi Gerektirir ... 445
Kötü Muamele Eden Koca, Ayrılırken Karısının Mihrini Eksiltemez ... 446
Mihirden Bir Şey Almanın "Bühtan" Diye Tavsif Edilmesinin Sebebi ... 447
Koca, Verdiği Mihri Kısmen de Olsa Geri Alamaz ... 448
İfdâ Tabirinin İzahı ... 448

NİSÂ 22. ÂYETİN TEFSİRİ ... 451
Kadınlarla İlgili Beşinci Hüküm ... 451
Nikâhın Cinsî Münasebet Olduğu Şeklindeki İzah ... 451

"Nikâh Cinsî Münasebet Değil, Yapılan Akiddir" İzahı ... 453
Üvey Anneleriyle Daha Önce Nikahlanmış Olanlar, Nikâhlarını Bozmazlar ... 460

NİSÂ 23. ÂYETİN TEFSİRİ ... 463
Kadınlarla İlgili Altıncı Hüküm ... 463
Nikâh Kıyılması Haram Olan Ondört Sınıf İnsan ... 463
Ana ve Kızla Evlenmenin Mahzuru ... 465
Haram Kılınanların Nevileri: Anneler ... 466
Kızlar: Kişinin Kızı ile Evlenmesinin Haramlığı ... 468
Kızkardeşler: Kızkardeşle Evlenmenin Haramlığı ... 470
Halalar ve Teyzeler ... 470
Yeğenler: Yeğenlerle Evlenmenin Haramlığı ... 470
Süt Ana ve Süt Kızkardeş: Süt Emmeden Dolayı Olan Mahremiyet ... 470
Süt Emme Sebebiyle Haram Olanlar ... 471
Kayınvalideler: Kayınvalidelerle Evlenmenin Haramlığı ... 473

NİSÂ 23. ÂYETİN TEFSİRİ ... 475
Üvey Kızlar: Himayenizdeki Üvey Kızlarınızın Haramlığı ... 475
Rebaib Kelimesinin İzahı ... 475
Evde Bulunmayan Üvey Kızla Evlenmenin Hükmü ... 476
Hurmet-i Musahere ... 476
Gelinler: Gelinlerle Evlenmenin Haramlığı ... 477
Evlâdın Sulbten Olup Evlâtlık Kurumunun Bulunmayışı ... 478
Torunlarla Evlenmenin Haramlığı ... 479
İki Kız Kardeşi Bir Nikâh Altında Bulundurma ... 479

NİSÂ 24. ÂYETİN TEFSİRİ ... 484
"Muhsan" Kelimesinin Manası ... 484
Zinâkâr Zımmînin Cezası ... 486
Esir Edilen Gayr-ı Müslimlerin Nikâhlarının Durumu ... 489
Nikahlanmış Cariye Satılabilir mi? ... 489
Kur'an'ın Genel Hükmünün Haber-i Vahid'le Tahsis Edilmesine İtiraz ... 491
Mezkur İtirazın Çürütülmesi ... 493
Mehrin En Az Miktarı ... 496
Mehir Mal Yerine Menfaat Sağlama Şeklinde Olabilir mi? ... 498
Bu Ayetten Mut'a Nikâhına Cevaz Arayanlar ... 501
Mut'a'nın Haram Olduğunu Söyleyen Cumhurun Delilleri ... 502
Mut'a'nın Mübah Olduğunu İleri Sürenler ... 504
Mut'a'nın Mübah Olduğunun Söyleyenlere Cevap ... 507

NİSÂ 25. ÂYETİN TEFSİRİ ... 511
Meşru Kılınan Yedinci Husus: Cariye İle Evlenme ... 511
Âyet Hakkında Yapılan Tefsirler ... 512
İmam Şafii'nin Tefsirine Göre Cariye İle Evlenmenin Şartları ... 513
İmam-i Ebu Hanife'ye Göre Cariye İle Evlenmenin Şartları ... 514
Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Hükmü ... 516
Âyet, Zaruret Olmadıkça Cariye İle Evlenmekten Sakındırır ... 516
Evlenilecek Cariyenin Müslüman Olmasının Şart Olup Olmadığı ... 517
Evlenmede Velinin İzninin Şart Olup Olmaması ... 519
Cariyelerin Mehirleri ... 521
Fahişe ve Metresle Yaşamak Haramdır ... 522
Haricîlerin Recm Cezasını İnkarlarına Cevap ... 524

NİSÂ 26. ÂYETİN TEFSİRİ 526
"Eski Ümmetlerin Yollarına Götürmek" Ne Demektir? 527
Kulda Tövbe Etmeyi Kim Yaratır? 527

NİSÂ 27. ÂYETİN TEFSİRİ 529
Şehvet ve Hırslarına Uyanlar Müslümanları Saptırmak İsterler 529

NİSÂ 28. ÂYETİN TEFSİRİ 530
Allah Mü'minlerin Yükünü Hafifletmek İster 530
İlim ve Dâî 531

NİSÂ 29-30. ÂYETLERİN TEFSİRİ 532
Sekizinci Mükellefiyet: Gayr-ı Meşru Yollarla Mal Yemeyin 532
Ticaret Gibi Karşılıklı Rıza Olmaksızın Mallarınızı Yemeyin 534
Alış-verişte Görme Muhayyerliği ve Meclis Muhayyerliği 536
İntihar Haramdır 537
Kebîre İşleyenlerin Ebedî Azab Görmeyecekleri 538

NİSÂ 31. ÂYETİN TEFSİRİ 539
Kebâirden Olan Günahlar 540
Kebâir Hakkında İbn Abbas'ın İzahının Değerlendirilmesi 540
Kebâir Ayırımı Yapanlar, Onları Tayin Etmede İhtilâfları 541
Kebâir Hakkında Görüşlerin Eleştirilmesi 541
Kebâir Hakkında Mu'tezile Görüşünün Tenkidi 542
Kebâirin Müphem Bırakılmasının Dayandığı Hikmet 544
Cenab-ı Allah'a Hiçbir Şey Vacip Değildir 548

İÇİNDEKİLER 549

